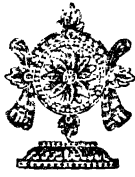

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీ సీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః

శ్రీవాల్మీకిమహర్షిప్రణీతం

శ్రీరామాయణమ్

(సుందరకాండః)

శ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యాపేతం

శ్రీరామానుజీయ, తనిళ్ళోకీ, తత్త్వదీపికా, తిలకవ్యాఖ్యానస్తాః, తత్త్వదీపికాంశైశ్చ
సమలంకృతమ్

ప్రకాశకః

శ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయర్ స్వామీ.

ముద్రణమ్:

విజయ ముద్రాశాలా, చిత్తూర్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః

సుందరకాండ కథానుక్రమణికా

సర్గసంఖ్య:

పు:

శ్రీవైష్ణవానాం పారాయణోపక్రమసమాపకమా.

స్మార్తాదీనాం పారాయణోపక్రమసమాపకమా.

౧. అథ హనుమతో మహేంద్రఃఖరా దాకాశసరణిగమనం, తం క్రతి బస్త్వర్వకస్థవిద్యాభి
మహర్షి గణకృతసంస్తుతిః. తస్య మధ్యేనముద్రం మైవాకవర్వతదర్శనం, తస్య
పరాక్రమపరీక్షణసముత్సుక దేవగణప్రేషితసురసావిజయః, తత స్తస్య చ్చాయాగ్రాహి
సింహికాప్రమాపణం, తత స్తస్య లంకాద్వీపప్రవేశశ్చ ప్రథమే.
౨. అథ హనుమతో లంకాద్వీపవర్వతస్థనానాతరుగణనదీప్రసవకాదిదర్శనం, తస్య నిశ్వాస
లేశం వినైవ సాగరలంఘనం, తస్య లంకాదర్శనం, తతో లంకాప్రవేశాపహుతి
స్వల్పశరీరపరిగ్రహణం, తదా లంకానమీటోపసర్పణం, తదానీం చంద్రోచయశ్చ
ద్వితీయే.
౩. అథ హనుమతః లంకాధిదేవతయా నిరోధనం, పశ్చా దేకముష్టిప్రహారజ్వరీచాంగమా
తయా బ్రహ్మాదత్తవరప్రకారకథనపూర్వకం హనుమతో లంకాప్రవేశానుజ్ఞాపనం చ
తృతీయే.
౪. అథ హనుమతోఽద్వారేణ లంకానగరప్రాకారలంఘనపూర్వకం లంకాప్రవేశః, తస్మాఽ
త్యద్భుతరక్షో గణహర్ష్యమండలదర్శనపూర్వకం నగరమధ్యనిక్షిప్తవాణములబల
దర్శనం చ చతుర్థే.
౫. అథ హనుమతః వియన్మధ్యగతచంద్రప్రకాశదర్శనేనామోదనం, తత స్తేన నానావిధ
రాక్షసకుటుంబినీగణదర్శనేఽపి జానక్యదర్శనేన శోచనం చ, పంచమే.
౬. అథ హనుమతః రావణాధిష్ఠితాంతర్నగరదర్శనం షష్ఠే.
౭. అథ హనుమతః రావణాంతర్నగరవర్తిగృహగణదర్శనపూర్వకం పుష్పకవిమాన
దర్శనం సప్తమే.
౮. అథ హనుమతః పుష్పకవిమానవర్ణన మష్టమే.

గ్రంథ ప్రాప్తిస్థానములు :

1. శ్రీమత్ ఉభయవేదాంతాచార్యపీఠ కాల్యాలయము
294, సతారా వీధి,
శ్రీరంగమ్ (తిరుచి జిల్లా.)

2. విశిష్టాద్వైతప్రచారకసంఘ కార్యాలయము
నడిగడ్డపాలెం, తెనాలి తాలూకా
గుంటూరు జిల్లా
-

సర్

- అథ హనుమతః రావణాంతఃపురదర్శనం, తత్రత్యాద్భుతభవనగణరామణీయకదర్శన
 పూర్వకం పుష్పకాధిరోహణం, తతోఽంతఃపురశయానానేకదేవదానవాదిప్రమదాజన
 పరివృతరావణదర్శనపూర్వకం తస్మైశ్వర్యదర్శనవ్యాముగ్ధత్వం, తస్య సీతావిషయాప
 రాధకరణం సద్య సృమూలనాశహేతు రితి చింతనం చ నవమే. 90
- అథ హనుమతః రావణోపాంతభాగేషు వాదనాయ మురజపణవాదివాద్యవిశేషాః పాన
 నిద్రాపారవశ్యేనాఽఽలింగ్య స్వపంతీనాం మధ్యే దివ్యసౌందర్యయుక్తాం మందోదరిం
 పీక్ష్య సీతేతి మననం చ దశమే. 108
- అథ హనుమతః సీతాయాః రామవిశ్లేషే స్వప్రాణత్యాగపర్యంతప్రయత్నకరణార్హతాం
 దృశ్యమానాయాః త్రియాస్తద్విరుద్ధసుఖసుప్తిమత్త్వాదికం చాఽఽలోచ్యోఽన్యేయ ఖిత్తి
 నిశ్చయకరణం, తతో నానామృగమాంసనురాదివాసితపానభూమిప్రవేశపూర్వకం
 తత్రత్యనారీజనశయనకదంబదర్శనం, ప్రసుప్తపరదారదర్శనేన మహా నధర్మో జాత
 ఇతి భయప్రాప్తిః, ప్రీష్యంతరా ప్రీమార్గణాశక్యత్వం స్వనిర్వికారచిత్తత్వపర్యాలోచనేన
 పునస్తన్నివృత్తిః, అంతఃపురమార్గణప్రయత్నశ్చైకాదశే. 119
- అథ హనుమతః సీతాఽదర్శనేన స్వకృతసముద్రలంఘనవైయర్థ్యచింతనం, తతస్తన
 పునర్గమనేన జాంబవత్ప్రముఖప్రాయోపవేశచింతనం, పునరపి ధైర్యం కృత్వాఽంతః
 పురప్రవేశవిచయనం, తాపతాఽపి సీతాదర్శనాభావా ద్విషాదాదిగమశ్చ ద్వాదశే. 127
- అథ హనుమతః ఆశోకవనికాప్రాకారోహణం, తతోఽనేకవిధమార్గణేఽపి సీతాయా
 అదర్శనాత్ సీతామరణాదిచింతనం, సీతా మదృష్ట్వా స్వస్య గమనే శ్రీరామాదీనాం
 మరణచింతనం, స్వస్య లంకాపరిసరే విషోద్బంధనాద్యుపాయైః ప్రాణత్యాగచింతనం,
 తతోఽశోకవనికామాత్రమార్గణకర్తవ్యశేషనిశ్చయః, తత స్సీతాదిగమసిద్ధ్యై నిఖిలదేవతా
 నమస్కారః ప్రార్థనం చ త్రయోదశే. 132
- అథ హనుమతోఽశోకవనికాప్రవేశః, తత్రత్యనానావిధవృక్షజాలనదీవాపీత్రీడాపర్వత
 ప్రభృతిదర్శనపూర్వకం అత్యద్భుతశింశుపావృక్షదర్శనం, తతస్త మారుహ్య తద్దేశ
 రామణీయకం దృష్ట్వా, యది సీతాఽత్ర తిష్ఠే త్తర్హ్యత్ర సంధ్యాద్యర్థ ముగచ్ఛే దితి
 చింతనం చ చతుర్దశే. 144

౧౫. అథ హనుమతోఽశోకవనికామధ్యవర్తిహేమస్తంభప్రాసాదశిల్పదర్శనం, తతో దైవా
త్రత్ర రాక్షసీగణపరివృతసీతాదర్శనం, తతస్తాం మలినసంవీతత్వాదిభిర్లింగై స్పీతేయ
మిత్యనుమానపూర్వకం సీతేతి నిర్ణయశ్చ పంచదశే. 152
౧౬. అథ హనుమా స్సీతాయాః వాచామగోచరదుర్దశాం ప్రేక్ష్య స్వయం శాఖామృగోఽవ్యతీవ
విలలాపేతి కథా షోడశే. 162
౧౭. అథ హనుమా నేకాక్షీప్రభృతి రాక్షసీః, తాభిః పరివృతాం సీతాం చ నమ్యక్ ప్రేక్ష్య
తత స్సీతాదర్శనసంహృష్ట స్స రాక్షస్యదర్శనాయ శింశుపాయాం గూఢోఽవస దితి
కథా సప్తదశే. 169
౧౮. అథ హనుమా నపరరాత్రప్రబుద్ధం సీతాదిదృక్షయా తస్యా సమీప మాగతం రావణం
ప్రేక్ష్య శింశుపావృక్షస్యాఽధశ్యాఖాయా మవరుహ్య పత్రపుష్పసంవృతోఽతిష్ఠ దితి
కథాఽష్టాదశే. 174
౧౯. అథ రావణః ఉపవాసశోకధ్యానభయాదిభి రతీవ దీనా మవాఙ్మనసగోచరదుర్దశాపన్నాం
సీతాం ప్రేక్ష్య స్వాభిప్రాయప్రకటనా యోపక్రాంత ఇతి కథా ఏకోఽపవంశే. 180
౨౦. అథ రావణః సీతాం ప్రతి స్వవశీకరణాయ నానావిధప్రార్థన మకరోఽదితి కథా వింశే. 188
౨౧. అథ సీతాయా రావణోక్తిప్రత్యాఖ్యానపూర్వకం తస్మై స్వస్యాః రామాయ సమర్పణ
ప్రార్థనం, తదనర్పిత్యా యత్ర క్వాపి గమనేఽపి రామేణ విధ్వంసనం తవ సిద్ధ మితి
సమ్య క్కథనం చై కవింశే. 191
౨౨. అథ సీతాం ప్రతి రావణేన మాసద్వయానంతర మపి మద్వచనానంగీకరణే త్వాం భక్ష
యిష్యామీతి కథనం, తం ప్రతి రామానుజ్ఞాభావా దహం న త్వాం భస్మీకరోమీతి ప్రతి
వచనకథనం, తతస్తేన తస్యా స్వాధీనకరణాయ ఏకాఙ్విదిరాక్షసీనియోజనపూర్వక
మంతఃపురగమనం చ ద్వావింశే. 200
౨౩. అథ సీతాం ప్రతి ఏకజటాప్రభృతిరాక్షసీనాం సాంత్యపూర్వకం రావణభార్యాత్వాం
గీకరణప్రార్థనం త్రయోవింశే. 208
౨౪. అథ పున స్తాసాం సీతాం ప్రతి రావణాంగీకరణనియోజనం, తత శ్శింశుపోపాంతం
గతాం సీతాం ప్రతి పున స్తాభి స్తర్జనాదిపూర్వకం రావణాంగీకరణనియోజనం, తతో
ఽతీవ దై న్యేన త్యక్తదైర్యయా సీతయా రోదనకరణం చ చతుర్వింశే. 211

- ౨౫. ఆథ సీతా రాక్షసిః ప్రతి మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవతుం నాఽర్హతీత్యుక్త్వా ఆశోక శాఖా మాఽంబ్యాతీవ శోకేన విలపనం కృతవతీతి కథా పంచవింశే. 220
- ౨౬. ఆథ సీతా శ్రీరామేణ స్వానన్వేషణే బహువి కారణా న్యాశంక్య స్వవిషయం పేమరా హిత్యే స్వభాగ్యహీనతా మేవ కారణం నిభిత్య స్వస్యా మరణ మేవ శ్రేయ ఇతి నిభిత వతీతి కథా షడ్వింశే. 224
- ౨౭. ఆథ త్రిజటాఖ్యయా విభీషణపుత్ర్యా శ్రీరామవిజయరావణవినాశసూచకస్వదృష్ట స్వప్న విశేషకథనం. తతో దేవ్యా వామదాహ్వాదిస్ఫురణశారీరనిమిత్తదర్శనం చ సప్తవింశే. 233
- ౨౮. ఆథ రాక్షసీకృతతర్జనభర్తృనాదిధి రతీవ శోక మనుభవంత్యా స్సీతాయా శ్శింశుపాసమీప గమనం, తత స్తచ్చాఖాం గృహీత్వా వేణ్ముద్గ్రథనేన ప్రాణత్యాగచికిత్సణం, తత శ్శుభనిమిత్తప్రాదుర్భావ శ్చాఽష్టావింశే. 242
- ౨౯. ఆథ సీతా స్వవామాక్షిభుజోరుస్ఫురణాదినిమిత్తై శ్శకునాదినిమిత్తై శ్చాచీరా ల్కాంతా గమనవద్రాశవణం భవిష్యతీతి ప్రహర్షం లేభ ఇతి కథా ఏకోనత్రింశే. 247
- ౩౦. ఆథ పూర్వోక్తవృత్తాంతా సాజై త్కుర్వతా హనుమతా సీతాసమాశ్వాసనం ప్రతి ప్రథమం రామగుణకీర్తనం కర్తవ్య మితి నిభిత మితి కథా త్రింశే. 250
- ౩౧. ఆథ హనుమతా దశరథగుణప్రశంసాపూర్వకశ్రీరామగుణప్రశంసనం, తత స్తస్య చనే సంభావితసకలవృత్తాంతకథనపూర్వకసుగ్రీవమైత్రీకరణకథనం, తేన నానాదిఙ్గ వానరప్రేషణకథనం, వానరప్రశంసాపూర్వకం స్వేన సముద్రతరణలంకాప్రవేశకథనం, తత శ్శింశుపామూలే సీతాదర్శనకథనం, శ్రీరామవృత్తాంతకీర్తనం, సీతయా తచ్చుత్సాహంశుపాపృక్షే హనుమతో దర్శనం చైకత్రింశే. 259
- ౩౨. ఆథ సీతా రామవృత్తాంతావేదనే స్వప్నత్వాదీ నారోప్య వ్యక్తరూపవానరకర్తుకచనత్వా త్తథాత్వం ప్రతిషిధ్య, అనే నోక్తం సత్య మస్తితి సర్వదేవతాస్థానం కృతవతీతి కథా ద్వాత్రింశే. 261
- ౩౩. హనుమతా సీతాం ప్రతి కా త్వ మిత్యాదిప్రశ్నకరణం, తత స్సీతయా ఆదిత ఆరభ్య వనవాసనిమిత్తప్రభృతి రావణహరణవర్యంతవృత్తాంతకథనం చ త్రయస్త్రింశే. 264.

౩౪. అథ హనుమతా సీతాం ప్రతి రామలక్ష్మణుచితలకథనం, తచ్చుక్రితవత్వా దేవ్యాఽతీవ సంరోషణం, తతో హనుమతా దేవీపంచనాయ నమీషగమనం, తత స్మీతయా అయం రామణ ఇతి మత్వా ప్రత్యాఘ్నానభూర్వతం "యవి త్వం రామహిత స్తర్హి రామగుహాఽ కథమే" య నియోజనం, తతో హనుమతా రామగుణచితదేవీం ప్రహర్షణం తృప్త్యా రాం ప్రతి స్వభవే క్రద్ధాస్థార్థనం చ తృత మిత్యేతాః కథా క్షుభస్త్రింశే. 270

౩౫. అథ హనుమతా శ్రీరామలక్ష్మణగుణచితభూర్వతం విష్ణుగుంధిపగ్రహచిహ్నావకథనం, తస్య మగ్రీషన్మర్త్యభవభూర్వతం చేన నానాపిష ప్రాసాదనచేషు వక్షిణిచిహ్నేషు రాం గదాసీతాం స్వేషాం చాలాతిత్రయేషు ప్రాయోజయేవకవలప్రస్థితి స్వేష కతయో జనపరిమితసాగో లాసానా స్ఫురోచననాక్రమేశభర్త్యం తస్మాత్తాం తా ఘనేన సీతా ప్రత్యయో త్పాసిన నుకాటి గోరూః కథాః పంచస్త్రింశే. 277

౩౬. అథ హనుమతా సీతాఽ రామస్తాం గుంధిపచననం, తతో దేవ్యా స్వేషానయనవాలణ ప్రవృత్తకరణం, తతో హనుమతా శ్రీరామస్త్య ననా సీతాతోకహాహా కల్పనిదేవనం, తతః స్థానాపరిజ్ఞాన దేవ ఆనానుచనవాలణ మితి సమాశ్వాసనం చ షష్ఠస్త్రింశే. 294

౩౭. అథ సీతయా స్వస్థ్యా దానభర్తృతమానస్తృతాభర్తృచేవనాన్మగ్రహాలనిదేవనం, తత స్వస్థ్యా మారోష్య రామగుణ్యుఘం సయామితి హనుమతా స్థాప్తనం, తతో దేవ్యా రామేక్షిత రాం బుద్ధిభూతసమభూర్వతం స్థానయనం కర్తవ్యమితి ప్రరిపచనచానం చ ద్విత మితి కథా స్వప్తస్త్రింశే. 304

౩౮. అథ హనుమతా దేవీం ప్రతి శ్రీరామాయ ప్రవర్ణక్షానస్థాప్తనం, తతో దేవ్యా కాలా సుకవృత్తాం తలకథనభూర్వతం చూచామణీ ప్రచానం చాఽష్టస్త్రింశే. 314

౩౯. అథ దేవ్యా హనుమంతం ప్రతి వానకనైవ్యస్య రామలక్ష్మణయోశ్చ సముద్రలంఘనం రితి మితి ప్రక్షురకరణం, తత నైవ వానలాహం సర్వుత్రాఽప్రతిహాతగమనకథనం, స్వస్కంఠ మోచిహ్య రామలక్ష్మణయో లాగమనభూర్వతం శ్రీరామో రామణం హత్వా షట్టం యాస్మరితి సమాధానం ఛైవోనచచ్ఛాతింశే. 330

౪౦. అథ సీతయా హనుమచ్చువనశ్రవణేన సంతోగజననం, విషః కదాచిత్ శ్రీరామేణ మృష్టితలతాయా స్వస్థ్యా మనోమయాయా తలతస్యాఙకథనం, సోష్ట్రావణం తావరణ

ప్రార్థనపూర్వకం హనుమద్గమనాభ్యనుజ్ఞానం. తతో హనుమతా స్వకర్తవ్యకార్యకేష
చింతనం చ చత్వారింశే.

338.

౪౧. అథ హనుమతా రావణహృదయపరిజ్ఞానాయ తత్సమీపగమనభాషణాద్యప్రేక్షచింతనం,
తదౌపయికతయా అశోకవనికావిధ్వంసనం చైకచత్వారింశే.

342.

౪౨. అథ రావణేన రాక్షసిగణముఖా దశోకవనికాభంగవృత్తాంతశ్రవణం, తతస్తేన ప్రేషితా
శీతినహాసనసంఖ్యాకకింకరాఖ్యరాక్షసానాం హనుమతా విధ్వంసనం ద్విచత్వారింశే.

347.

౪౩. అథ హనుమతా చైత్యప్రాసాదస్థరాక్షసవిధ్వంసనం త్రిచత్వారింశే.

353.

౪౪. అథ హనుమాన్ స్వవిధ్వంసితకింకరాఖ్యరాక్షసగణవృత్తాంతశ్రవణమపితరావణప్రేషితం
వ్రహ్మస్తప్రతం జంబుమాలినామాన మవదీ దితి కథా చతుశ్చత్వారింశే.

357.

౪౫. అథ హనుమాన్ రావణప్రేషితాన్ సప్త మంత్రిసుతాన్ జహానేతి కథా పంచచత్వారింశే.

360.

౪౬. అథ హనుమాన్ రావణప్రేషితాన్ విరూపాక్షయాపాక్షదుర్ధరప్రఘనభాసకర్ణాభ్యాన్
పంచ సేనానాయకాన్ ప్రమావయామానేతి కథా షట్చత్వారింశే.

363.

౪౭. అథ హనుమాన్ అక్షకుమార మవదీ దితి కథా సప్తచత్వారింశే.

368.

౪౮. అథ హనుమా నింద్రజితా బ్రహ్మాస్త్రేణ బద్ధస్య వ్రావణాంతికం నీత ఇతి కథాఽష్ట
చత్వారింశే.

375.

౪౯. అథ హనుమాన్ రావణం దృష్ట్వా తదీరుతేజోవిశేషేణాఽతీవ విస్మితోఽఘా దితి కథా
ఏకీనసంచాశే.

387.

౫౦. అథ వ్రహ్మస్తేన హనుమంతం వ్రతి కన్య దూత స్తస్య మితి వ్రశ్నకరణం, తతో హను
మతా రావణం వ్రతి రామదూతోఽహ మితి కథనం చ పంచాశే.

390.

౫౧. అథ హనుమతా రావణం వ్రతి రామవనవాసప్రభృతి స్వాగమనవర్యంతవృత్తాంతకథన
పూర్వకం రామాయ సీతాసమర్పణం హిత మిత్యుపపాదనం, తత స్సీతాయా అవ్రదానే
రావణప్రాణత్రాణం దుశ్శక మిత్యువదేశ క్షైచ్చకంపంచాశే.

393.

౨౧. అథ హనుమదంగదాదిభిః శ్రీరామసమీపగమనాయ ప్రతివ్రయాణం, తతో మధ్యే మాగ్గం మధువనగమనం, తత స్సర్వై రంగదం ప్రతి మధుయాచనం, తతో౨ంగ చేన తథాభ్యనుజ్ఞానపూర్వకయధేష్టమధుపానం, తతో వనపాలదదిముఖప్రత్యాఖ్యానం చై కషష్టితమే. 479

౨౨. అథ హనుమదంగదాభ్యాం పున ర్దత్తావలంబై ర్వానరై ర్మధువనభంజనం, పున ర్దది ముఖేన తేషాం నివారణపూర్వకం వనపాలై స్సహాగత్యసుగ్రీవవరణయో ర్వందనం చ ద్విషష్టితమే. 483

౨౩. అథ దదిముఖేన సుగ్రీవాంగదాదిభి ర్మధువనభంజనవృత్తాంతనివేదనం, తత సుగ్రీవేణ అంగదాదిభి ర్మధువనవృత్త ప్రభంగుత్వాత్ సీతాదర్శనం సిద్ధ మితి లక్ష్మణాయ కథనం, తతో దదిముఖం ప్రతి తాకా ద్రుత మేవ ప్రేషయే త్యుక్తిపూర్వకం మధువనం ప్రతి తప్రేషణం చ త్రిషష్టితమే. 489

౨౪. అథ పున ర్దదిముఖేన అంగదాదీకా ప్రతి సుగ్రీవసమీపగమనం, తతో హనుమతా శ్రీరామాదివందనపూర్వకం దృష్ట్వా సీతేతి కథనం, తతః శ్రీరామేణ నబహుమానం హనుమదవేక్షణం చ చతుషష్టితమే. 493

౨౫. అథ హనుమతా శ్రీరామసన్నిధౌ సీతావృత్తాంతనివేదనపూర్వకం చూడామణీదానం పంచషష్టితమే. 500

౨౬. అథ మణీదర్శనేన రామవిలాపః షట్షష్టితమే. 505

౨౭. అథ హనుమతా విస్తరేణ సీతాసందేశకథనం సప్తషష్టితమే. 507

౨౮. అథ పునరపి హనుమతా సీతాకృతవానరసముద్రతరణోపాయప్రశ్నకథనం, తత స్తేషాం సముద్రలంఘనశక్తికథనపూర్వకం రామలక్ష్మణౌ మత్పుష్ప మారూఢా వేవా౨౬గమి ష్యతః, తత స్సర్వథా రామః క్షీవ్ర మేవ రావణం హత్యా త్వాం ప్రాప్య వట్టాభిషిక్తో భవిష్యతీతి ప్రతికథిత మితి రామసన్నిధౌ విజ్ఞాపనం చా౨ష్టషష్టితమే. 512

ఇతి శ్రీమత్పుస్తకకాణ్డసర్గాణాం ప్రధానవిషయానుక్రమణికా.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీవైష్ణవానాం

శ్రీరామాయణపఠనోపక్రమానుసంధేయక్రమః

ప్రథమతః 'శ్రీనైరేశే'ర్వాది స్వస్వసంప్రదాయనిర్వాహారావార్యానుసంధానం. తతః 'లక్ష్మీనాథే'త్యారభ్య 'ప్రణవోస్మి నిత్య' మిచ్ఛంతం. ఆనంతరం శ్రీశైలపూర్ణ విషయం 'పితామహస్యే'తి ధ్లోక మారభ్య శ్రీభాష్యవారప్రభృతిస్వాచార్యపర్యంతవిషయా స్సాంప్రదాయకధ్లోకా అనుసంధేయాః. యద్వా. శ్రీభరదాసిస్వాచార్యపర్యంతాః ప్రతివ్యక్తి ధ్లోకా అనుసంధేయాః. తతః —

వాల్మీకిపార్థసం

కూడితం రామరామేతి మఘరం మఘరాక్షరం, ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోటిలం. వాల్మీకే ర్మునినిరూప్య కవితావనచారిణిః, శృణ్వన్ ప్రామకథానాదం కో స యాది బరాల గతిం. యః పిట స్మరతం రామచరితామృతసాగరం, అత్యుష్ట స్తు మునిం వందే ప్రాచేతస మకల్మషం.

హనుమత్పార్థసం

గోష్పదీకృతవారాళి మళకీకృతరాక్షసంః రామాయణమహామాలారత్నం వందే నిలాచ్రుణం. అంజనానందనం వీరం జానకీభోకనాశనం, కపిశ మక్షహూతారం వందే లంకా ధయరకరం. మనోజవం మారుతశుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం పరిష్కరం. వాతాత్మజం వాసరయూఖముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా సమామి. ఉల్లంఘ్య సింఘో స్సలిలం నలీలం య ధ్లోకపహ్నిం జనతాత్మజాయాః, అదాయ లేనైవ దదాహ లురాం సమామి తం ప్రాంజితి రాజినేయం. అంజనేయ మతిపాటలానం శౌచనాద్రికమనీయవిగ్రహం, హరిజాతతరుమూలవాసినం భావయామి పవమాననందనం. యత్రయత్ర రఘునాథకీర్తనం తత్రతత్ర కృతమ స్తుకాంజలిం, చాష్పవారిపరిపూర్ణలోచనం మారుతిం నమత రాక్షసాంతకం.

శ్రీరామాయణమహాత్మ్యస్మరణమ్

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే, వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సాక్షి ద్రామా
యజ్ఞాత్మనా. తదుపగతసమాససంధియోగం సమమధురోపసత్కర్ణవాక్యబద్ధం. రఘువర
చరితం మునివ్రణీతం దశశిరసశ్చ వధం నిశామయధ్వం.

శ్రీరామధ్యానం

శ్రీరాఘవం దశరథాత్మజ మప్రమేయం సీతాపతిం రఘుకులాన్వయరత్నదీపం,
ఆజానుబాహు మరవిందదశాయతాక్షం రామం నిశాచరవినాశకరం నమామి. వై దేహీ
సహితం సురద్రుమతలే హైమే మహామంబుపే మధ్యేపుష్పక మాసనే మణిమయే వీరాసనే
సుస్థితం, అగ్రే వాచయతి ప్రభంజనసుతే తత్త్వం మునిభ్యః పరం వ్యాఖ్యాతం భరతా
దిభిః పరివృతం రామం భజే శ్యామలమ్.

తతో యథాశక్తి శ్రీకోశోపరి భగవదారాధనం కర్తవ్యమ్.

పారాయణసమాపనక్రమః

ఏవ మేత త్పురావృత్త మాఖ్యానం భద్ర మస్తు వః, ప్రవ్యాహరత విస్రబ్ధం
బలం విష్ణోః ప్రవర్ధతాం. లాభ స్తేషాం జయ స్తేషాం కుత స్తేషాం పరాభవః, యేషా
మిందీవరశ్యామో హృదయే సుప్రతిష్ఠితః. కాలే వర్షతు పర్జన్యః పృథివీ సస్యశాలినీ,
దేశోఽయం క్షీభరహితో బ్రాహ్మణా స్సంతు నిర్భయాః. కావేరీ వర్ధతాం కాలే కాలే
వర్షతు వాసవః శ్రీరంగనాథో జయతు శ్రీరంగశ్రీశ్చ వర్ధతాం.

స్వస్తి ప్రజాభ్యః పరిపాలయంతాం న్యాయ్యేన మార్గేణ మహీం మహీశాః,
గోబ్రాహ్మణేభ్య శుభ మస్తు నిత్యం లోకా స్సమస్తా స్సుఖినో ధవంతు. మంగళం
కోసలేంద్రాయ మహాసీయగుణాబ్ధయే, చక్రవ ర్తితనూజాయ సార్యభౌమాయ మంగళం.
వేదవేదాంతవేద్యాయ మేఘశ్యామళమూ ర్తయే, పుంసాం మోహసరూపాయ పుణ్యశ్లోకాయ

మంగళం. విశ్వామిత్రాంతరంగాయ మిథిలానగరీపతేః, భాగ్యానాం పరిపాకాయ భవ్య
 రూపాయ మంగళం. పితృభక్తాయ సతతం బ్రాతృభి స్సుహా సీతయా, నందితాఖిలలోకాయ
 రామభద్రాయ మంగళం. త్యక్తసాకేతవాసాయ చిత్రకూటవిహారిణే, నేవ్యాయ సర్వయ
 మినాం ధీరోదారాయ మంగళం. సౌమిత్రినా చ జానక్యాయ చాపబాణాసిధారిణే, సంనేవ్యాయ
 సదా భక్త్యై స్వామినే మమ మంగళం. దండకారణ్యవాసాయ ఖండితామరశత్రవే, గృధ్ర
 రాజాయ భక్తాయ ముక్తిదాయాఽస్తు మంగళం. సాదరం శబరీదత్తఫలమూఖిలాషిణే,
 సౌలభ్యపరిపూర్ణాయ సత్వోద్రిక్తాయ మంగళం. హనుమత్సమవేతాయ హరీశాఖిష్టదాయినే,
 వాలిప్రమథనయాఽస్తు మహాధీరాయ మంగళం. శ్రీమతే రఘువీరాయ నేతూల్లంఘిత
 సింధవే, జితరాక్షసరాజాయ రణధీరాయ మంగళం. అసాద్య సగరీం దివ్యా మఖిషిక్తాయ
 సీతయా, రాజాధిరాజరాజాయ రామభద్రాయ మంగళం. మంగళాశాసనపరై ర్మదాచార్య
 పురోగమైః. సర్వైశ్చ పూర్వై రాచార్యై స్సత్కృతాయాఽస్తు మంగళమ్.

తతః - 'పితామహస్యే'త్యారభ్య స్వాచార్యాంతా శ్లోకా అనుసంధేయాః.

సీతావివాహపట్టాభిషేకసర్గయోస్తు

'ఇసుం సీతా మమ సుతా' - 'అభ్యపించ స్మరవ్యాఘ్రం' - ఇతి శ్లోకపఠనాత్
 పూర్వం మధ్యే విశేషతో భగవదాగాధనం చ కర్తవ్యమ్.

.....

స్మార్తమాధ్వాదీనాం

శ్రీరామాయణపఠనోపక్రమానుసంధేయక్రమః

శ్రీమహాగణపతిధ్యానం

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజం, ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్వర్వ
 విఘ్నోపశాంతయే. వాగీశాద్యా స్సుమనస స్సర్వార్థానా ముపక్రమే, యం నత్యా కృత
 కృత్యా స్సుస్త న్నమామి గజాననం.

అనంతరం శ్రీమచ్ఛంకరభగవత్పాదాదిగురుపరంపరాఽనుసంధేయా. తతః:—

సరస్వతీప్రార్థనా

దోర్భి ర్యుక్తా చతుర్భి స్పృటికమణిమయీ మక్షమాలాం దధానా హస్తే నైకేన పద్మం సిత మపి చ కుకం పుస్తకం చాఽపరేణ, భాసా కుందేందుశంఖస్పటికమణినిభా భాస మానాఽసమానా సా మే వాగ్దేవతేయం నివసతు వదనే సర్వదా సుప్రసన్నా.

వాల్మీకినమస్కృతిః

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరం. ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలం. వాల్మీకే ర్మునిసింహస్య కవితావనచారిణః, శృణ్వణ్ రామకథానాదం కో న యాతి పరాం గతిం. యః పిబన్ సతతం రామచరితామృతసాగరం, అతృప్త స్తం మునిం వందే ప్రాచేతస మకల్మషమ్.

హనుమన్నమస్కృతిః

గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసం. రామాయణమహాభారత్సం వందేఽ నిలాత్మజం. అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనం, కపీశ మక్షహంతారు వందే లంకాభయంకరం. ఉల్లంఘ్య సింధో స్సలిలం సలిలం య శోకవహ్నిం జనకాత్మజాయాః, ఆదాయ తేనైవ దదాహ లంకాం నమామి తం ప్రాంజలి రాంజనేయం. అంజనేయ మతి పాటలాననం కాంచనాద్రికమనీయవిగ్రహం, పారిజాతతరుమూలవాసినం భావయామి పవమాననందనం. యత్ర యత్ర రఘునాథకీర్తనం తత్ర తత్ర కృతమస్తకాంజలిం, భాష్ప వారిపరిపూర్ణలోచనం మారుతిం సమత రాక్షసాంతకం. మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం పరిష్కం, వాతాత్మజం వానరయూథముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసా నమామి.

శ్రీరామాయణప్రార్థనా

యః కర్ణాంజలిసంపుతై రహరహ స్సమ్యక్ పీఠ త్యాదరా ద్వాష్మికే ర్వదనారవింద గళితం రామాయణాఖ్యం మధు, జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యంతసోపద్రవం సంసారం స విహాయ గచ్ఛతి పుమా నిష్ఠోః పదం శాశ్వతం. తదుపగతనమాససంధియోగం సమ మధురోపసత్పదాక్యబద్ధం, రఘువరచరితం మునిప్రణీతం దశశిరసశ్చ వధం

వికామయవ్యం. వాత్మికిగిరిసంభూతా రామసాగరగామినీ. పునాతు భువనం పుణ్యా రామాయణ మహానదీ. క్షోకసారసమాకీర్ణం సర్గకల్లోలనంకులం, కాండగ్రాహమహామీనం వందే రామాయదార్ణవం. దేవవేద్యే వరే వుసి జాతే దశరథాత్మజే, వేదః ప్రాచేతసా దాసీత్ సాజ్ఞా ద్రామాయణాత్మనా.

శ్రీరామధ్యానక్రమః

వై దేహీసహింసం సురద్రుమరలే హైమే మహామంబవే, మధ్యేపుష్పక మానసే మణిమయే విహసనే స్థుత్వం. అగ్రే వాచయతి ప్రధంజననుతే తత్త్వం మునిభ్యః పరం. వ్యాఖ్యాంతుం సంపాదయి నిర్విపరం రామం ధరే శ్యామలం. వామే భూమిసుతా పురశ్చ హనుమా స్పృశ్యా ద్బుద్ధివ్రాసురం. శ్మశ్రుమ్నో భరతశ్చ పార్వ్యదశయో ర్వాయాద్వి కోణేషు చ. సుగ్రీవశ్చ వివేషు శ్చ యువరాట్ తాలాసుతో జాంబవాణా. మధ్యే నీలసరోజ కోమలచుచిం రామం ధరే శ్యామలం. నమోఽస్తు రామాయ సలక్షణాయ దేవ్యై చ తస్యై జనదాత్మజాయై. నమోఽస్తు చుద్రేంద్రయమానిరేభ్యో నమోఽస్తు చంద్రార్క మరుద్గణేభ్యః. ఏవం స్మరేత్సోఽపి శ్రీరామావాహనాది వై వేద్యాంతపూజా విధేయా. పారాయణావసానే చ పునఃపూజా కర్తవ్యా.

పారాయణసమాప్తసమయానుసంధేయశ్లోకక్రమః

సర్వస్తి ద్రుతాభ్యః నిరహలయంతాం న్యామ్యేన మార్గేణ మహీం మహీశా, గోత్రాహుజేషు శ్చుకమస్తు నిత్యం లోకా స్సమస్తా స్సుఖినో భవతు. చాలే పర్షతు పర్షన్యః చ్చుచివీ సస్యకారిణీ, దేరోఽయం క్షోభరహితో ద్రాహ్మణా స్సంకు నిర్పయా. ఆవుత్రాః పుత్రం స్సంకు పుత్రం స్సంకు పౌత్రం, అభనా స్సభనా స్సంకు డీవంకు శరదాంకతం. చుకం రిషునాకస్య శచకోటిప్రవిస్తరం, ఏకైక మక్షరం ప్రోక్తం మహా పాతకనాశనం. శ్మజ్జన్ద్రామాయణం భక్త్యాయః పాదం పదమేవ వా, స యాతి ద్రుహ్మణ స్స్థానం ద్రుహ్మణా వ్రాజ్యం ననా. రామాణు రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేదవే, రఘునాథాయ నాథాణః సీతామాః పరమే నమః. య స్మయగళం నమాస్రాక్షే సర్వదేవనమస్కృతే.

వృత్రనాశే సమధవ త్త త్తే భవతు మంగళం. య న్మంగళం సుపర్ణస్య వినతాఽకల్పయ
 ఙ్కురా, ఆమృతం ప్రార్థయానస్య త త్తే భవతు మంగళం. మంగళం కోసలేంద్రాయ
 మహానీయగుణాత్మనే, చక్రవ ర్తితనూజాయ సార్వభౌమాయ మంగళం. అమృతోత్పాదనే
 దైత్యాః ఘ్నతో వజ్రధరస్య యత్, అదితి ర్మంగళం ప్రాదా త్త త్తే భవతు మంగళం.
 త్రీ నివ్రిక్రమాః ప్రక్రమతో విష్ణో రమిత తేజసః, య దాసీ న్మంగళం రామ త త్తే
 భవతు మంగళం. ఋతవ స్సాగరా ద్వీపాః వేదా లోకా దిశశ్చ తే, మంగళాని మహా
 బాహో దిశంతు తవ సర్వదా, కాయేన వాచా మనసేంద్రియై ర్వా బుద్ధ్యాఽఽత్మనా వా
 ప్రకృతే స్స్వభావాత్, కరోమి య ద్య త్సకలం పరస్మై నారాయణాయేతి సమర్పయామి.

శ్రీసీతావివాహపట్టాభిషేకసర్గయోస్తు 'ఇయం సీతా' 'అభ్యషించ' ఇతి శ్లోక
 పఠనా త్పూర్వం విశేషతో ధ్యానావాహననై వేద్యాది నీరాజనాంతసపర్యా సంవిదేయా.

హరిః ఓమ్.

శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేర
శ్రీరఘునందనపరబ్రహ్మణే నమః:

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్రామాయణే శ్రీగోవిందరాజీయ విశిష్టే సుందరకాండప్రారంభః

అథ ప్రథమ స్కంధః

* తతో రావణనీతాయా స్సీతాయా శ్శత్రుకర్షణః,

శ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యా

తత్త్వజ్ఞానసముచ్చయో ఘనదయాసారస్యసారో మహా
న్నిష్కర్షణః కమలానివాసచరణద్వంద్వానురాగస్మృతేః,
అక్షేళః పరిసాక ఏష జగతా మక్షయ్యపుణ్యావళే
రస్మాకం నిధి రక్షయో విజయతే శ్రీమా న్యతారి ధ్గురుః.
శ్రీరామాయణభూషాయై ప్రవృత్తో రామభక్తితః,
వ్యాఖ్యాం సుందరకాణ్డస్య తిలకం కలయా మ్యహమ్.

ఉక్తం పరత్వాసాధారణం సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వం కిష్కిన్ధాకాణ్డే. అత్ర సర్వసంహ
ర్తుత్వ ముచ్యతే. నక్ష్యతి హి తత్ 'బ్రహ్మీ స్వయంభూ' రిత్యాదినా. యద్వా, పూర్వస్మి
న్కాణ్డే సర్వథా మిత్రసంరక్షణం కార్య మిత్యుక్తం, అత్ర దూతేన పతివ్రతయా చైవం

* రామానుజీయం. పూర్వస్మిన్ కాండే మనసా గమనం కృత మిత్యుక్తం. ఇదానీం కామే
నాపి గమనం కర్తు మైచ్చ దిత్యాశయేనాహ (తత ఇత్యాది.) అత్ర గంతు మితి పద మధ్యాహారవ్యం.
శత్రుకర్షణో హనుమాః, రావణనీతాయా స్సీతాయాః, పదం నివాసస్థానం, అన్వేషణం, చారణాచరితే.
పథి వర్తన్తి, గంతు మియేషేతి యోజనా.

ఇయేష పద మన్వేష్టుం చారణాచరితే పథి. ౧

* దుష్కరం నిష్ప్రతిద్వంద్వం చిక్రీర్ష న్కర్మ వాసరః,
సముద్రగ్రశిరోగ్రీవో గవాం పతి రివాఽఽబభౌ. ౨

వర్తితవ్య మిత్యర్థః ప్రతిపాద్యతే. యద్వా, పూర్వత్ర సర్వరక్షణప్రవృత్తస్య విష్టో రాచార్యరూపపురుష. తారలాభ ఉక్తః, అధునా ఆచార్యకృత్య ముచ్యతే. తత్ర ప్రథమే సర్గే శిక్షణీయవిష్యాన్వేషణ ముప పాద్యతే (తత ఇత్యాది.) తతః జాంబవత్ప్రోత్సాహనానంతరం, చారణాః సంఘచారిణో దేవ గాయకాః, తై రాచరితే, పథి ఆకాశే, రావణసీతాయా స్సీతాయాః, పదం స్థానం, అన్వేష్టుం ఇయేష. శత్రుకర్మణః తదన్వేషణవిరోధినరసనసమర్థః. యద్వా, చారణాచరితే పథి గత్వా సీతాయాః పద మన్వేష్టు మియేష. యద్వా, యథాపాఙ్క్తి మేవాఽన్వయః. ఆకాశేఽపి పదన్యాసాన్వేషణసమర్థోఽయ మితి బుద్ధిచాతుర్యాతిశయ ఉచ్యతే. అనేన శిష్యస్థానాన్వేషణపరగురుస్వరూప ముచ్యతే. తతః ముద్రాప్రదానపూర్వకభగవదనుజ్ఞాలాభానంతరం, శత్రుకర్మణః 'గుశల్బ స్త్యంధకార స్వాస్య ద్రుశల్బ స్తన్నిరోధకః, ఆంధకారనిరోధిత్వా ధురు రిత్యభిధీయతే' ఇత్యుక్తరీత్యా అజ్ఞానివర్తనశీలో గురుః, చారయంతి ఆచారయంతి ధర్మా నితి చారణాః పూర్వాచార్యాః, తై రాచరితే పథి 'మహాజనో యేన గత స్స పంథా' ఇత్యుక్తసదాచారే, స్థిత ఇతి శేషః. రావయతి అసత్ప్రీలాపాకా కారయతీతి రావణః అవివేకః, తేన, సీతాయాః స్వవశం ప్రాపితాయాః, సీతాయాః అనాదిభగవత్పరతంత్రచేతనస్య. సీతాశబ్దేనాఽయోనిజిత్యోక్తేః, త్రీంసంగేన పారతంత్ర్యోక్తేష్వః, త్రీప్రాయ మితర త్వర్వమితి హ్యుక్తం. పదం స్థానం సంసారమండలం, అన్వేష్టుం, సాత్త్వికసంభాషణాదిచిహ్నం వా. తథోక్తం 'విష్టోః కహాక్ష శృంధేష అభిముఖ్యం చ సాత్త్వికైః. సంభాషణం పడేతాని త్వాచార్యస్థాప్తిహేతవః' ఇతి. యద్వా, పదం వ్యవసాయ మన్వేష్టుం. కస్య చేతనస్య భగవత్ప్రాప్తా వధ్యవసాయ? ఇత్యన్వేష్టుం. ఇయేష. 'పదం వ్యవసిత్రాణస్థానలక్ష్మ్యంఘ్రివస్తుష్యి' త్యమరః, అత్రై కాదశసహస్రశ్లోకా గతాః. ద్వాదశసహస్రస్యాఽఽదిమోఽయం శ్లోకః. అత్ర గాయత్ర్యాః ద్వాదశ మక్షరం ప్రయుక్తం. తదవలోకనీయం విద్యద్భిః. ౧

(దుష్కర మితి.) నిష్ప్రతిద్వంద్వం యథా భవతి తథా. దుష్కరం చిక్రీర్ష, సముద్రగ్ర శిరోగ్రీవః సమున్నతశిరోగ్రీవః, గవాం పతిః వృషభః. ౨

* రామానుజీయం. (దుష్కర మితి.) నిష్ప్రతిద్వంద్వం ప్రతిద్వంద్వా నిష్ప్రాంతం, ప్రతిబంధకరహిత మిచ్యర్థః.

(మహేంద్రపర్వతాత్ హనుమతః ఉత్పతనం)

శ్లో అథ వైడూర్యవర్ణేషు శాద్వలేషు మహాబలః,
 ధీర స్ఫులికల్పేషు విచచార యథాసుఖం.

౩

* ద్విజాన్విత్రాసయః ధీమా నురసా పాదపా హరః,
 మృగాం శ్చ సుబహూ నిఘ్నుః ప్రవృద్ధ ఇవ కేసరీ.

౪

నీలలోహితమాంజిష్ఠపత్రవర్ణై స్సితాసితైః,
 స్వధావవిహితై శ్చిత్రై ర్ధాతుభి స్సమలంకృతం,

౫

కామరూపిభి రావిష్ట మభీక్ష్యం సపరిచ్ఛదైః,
 యక్షకిన్నరగంధర్వై ర్దేవకల్పై శ్చ పన్నగైః.

౬

స తస్య గిరివర్యస్య తలే నాగవరాయుతే,
 తిష్ఠ న్కపివర స్తత్ర హ్రదే నాగ ఇవాఽఽబఖౌ.

౭

(అథేతి.) శాద్వలానాం సలిలకల్పత్వం వైడూర్యవర్ణతయా.

౩

(ద్విజా నితి.) కేసరీవ, బభా వితి కేషః.

౪

(నీలేతి.) అత్ర యచ్చట్టిోఽధ్యాహర్యః. య దేవంవిధం తలం తత్ర తిష్ఠ నిఘ్నస్వయః.
 పత్రవర్ణైః పత్రశ్యామైః. 'పాలాశో హరితో హరి' దితి హాలాయుధః. సితాసితైః కల్పామైః, స్వభావ
 విహితైః స్వతస్సద్దైః.

౫-౭

శ్లో రామానుజీయం. (అథేతి.) వైడూర్యవర్ణేషు. హరితత్వసంవలితశౌక్ల్యవిష్టతయా
 వైడూర్యవర్ణత్వం, శాద్వలానాం సలిలకల్పత్వం శైత్యమార్దవాదినా.

* రామానుజీయం. (ద్విజా నితి.) కేసరీవ విచచారేతి పూర్వేణాఽన్వయః.

స సూర్యాయ మహేంద్రాయ పవనాయ స్వయంభువే,
భూతేభ్య శ్చాఽంజలిం కృత్వా చక్రార. గమనే మతిం.

౮

అంజలిం ప్రాఙ్ముఖః కృత్వా పవనాయాఽత్మయోనయే,
తతోఽభివవృధే గంతుం దక్షిణో దక్షిణాం దిశం.

౯

ష్లవంగప్రవరై ర్ద్వష్టః శ్లవనే కృతనిశ్చయః,
వవృధే రామవృద్ధ్యర్థం సముద్ర ఇవ పర్వసు.

౧౦

నిష్ప్రమాణశరీరస్సౌ లిలంఘయిషు రర్జవం,
బాహుభ్యాం పీడయామాస నరణాభ్యాం చ పర్వతం.

౧౧

* స చచాలాఽచల శ్చాపి ముహూర్తం కపిపీడితః,
తరూణాం పుష్పితగ్రాణాం సర్వం పుష్ప మశాతయత్.

౧౨

(స సూర్యయేతి.) స్వయంభువే చతుర్ముఖాయ, భూతేభ్యః దేవయోనిభ్యః.

౮

(అంజలి మితి.) ఆత్మయోనయే స్వకారణభూతాయ, దక్షిణః సమర్థః, హనుమాన్ ప్రాఙ్ముఖస్సౌ ఆత్మయోనయే పవనాయ అంజలిం కృత్వా తతో దక్షిణాం దిశం గంతుం వవృధ ఇత్యన్వయః. హిః పాదపూరణే. 'అంజలిం ప్రాఙ్ముఖః కుర్వ' నిృతి పాఠ స్వయంభువే, శత్రు ప్రత్యమేన ప్రాఙ్ముఖత్వవిశిష్టాంజలికరణదక్షిణవిగ్గమనోద్యోగయో రై కకాలికత్వప్రతిత్వా విరోధాత్. స. హి ప్రాఙ్ముఖస్యైవ సతో దక్షిణదిగ్గమనోద్యోగో యుజ్యతే.

౯

(ష్లవంగేతి.) రామవృద్ధ్యర్థం రామప్రయోజనార్థం.

౧౦

(నిష్ప్రమాణేతి.) నిష్ప్రమాణశరీరః నిర్మర్యాదశరీరః, బాహుభ్యా మిత్యుక్తి ర్వానరస్య చతుర్భు స్సంచారాత్.

౧౧

(స చచాలేతి.) చాపీత్యేక మవ్యయ మపర్ణకం. అశాతయత్ అగచ్ఛత్. స్వార్థే టిప్. ౧౨

* రామానుజీయం. (స చచాలేతి.) అశాతయత్. అపాతయ దిత్వర్థః. అత్రా ప్యచలః కర్తా.

(హనుమతః పాదపీడనేన మహేంద్రాద్రేః సంక్షోభః)

* తేన పాదపముక్తేన పుష్పాఘేణ సుగంధినా,
సర్వత స్సంవృత త్సైలో బభౌ పుష్పమయో యథా.

౧౩

తేన చోక్తమవీర్యేణ పీడ్యమాన స్స పర్వతః,
సరిలం సంప్రసుస్రావ మదం మర్త ఇవ ద్విపః.

౧౪

పీడ్యమాన స్తు బలినా మహేంద్ర స్తేన పర్వతః,
రీతి ర్నిర్వర్తయామాస కాంచనాంజనరాజితీః.

౧౫

ముమోచ చ తిలా త్సైలో ఏశాలా స్సమసృప్యతాః,
మచ్చయేనాఽర్పిషా జ్ఞాష్టో ఘామరాణీ రివాఽనలః.

౧౬

గిరిజా పీడ్యమానేన పీడ్యమానాని సర్వతః,
గుహాపిష్టాని భూతాని వినోదు ర్నిర్వృతై స్సర్వతైః.

౧౭

స మహాసత్త్వసన్నాద స్వైలపీఠాసమిత్తజః,
స్వస్థిం భూతనామాన దిశ చోన్మోచనాన చ.

౧౮

(పీడ్యమాన ఇతి.) రీతి రేదాః, కాంచనాంజనరాజితీగర్వాసు తిలాసు విదీర్యమాణాసు
దృశ్యమానా స్తా స్తా దేవతారా ఇత్యర్థః. ౧౩-౧౫

(ముమోచేతి.) నమనశ్శిలాః తామదిశేషసహిరాః. మచ్చయేనాఽర్పిషా మవ్యమయా జ్ఞాపయూ.
పాశ్చ్యజ్ఞాలా హి స ఘామనినర్తికా. ౧౬

(గిరిజేతి.) విర్వృతైః వికృతిమద్భిః, చైన్యస్థలజై రిత్యర్థః. ౧౭

(స ఇతి.) సత్త్వసన్నాదః భూతసన్నాదః. ౧౮

* రామానుజీయం. (తేనేతి.) పుష్పాఘేజే త్యక్త 'పమతి చే' తి ఇత్వం. పుష్పమయో
యథా పుష్పమయ ఇవ.

శిరోభిః పృథుభి స్సర్పా వ్యక్తస్వస్తికలక్షణైః,
వమంతః పావకం ఘోరం దదంశు ర్దశనై శ్శిలాః.

౧౬

తా స్తదా సవిషై ర్దష్టాః కుపితై నై ర్మహాశిలాః.
ఋజ్వలుః పావకోద్దీప్తా బిభిదు శ్చ సహస్రదా.

౧౭

యాని చౌషధజాలాని తస్మిన్ జాతాని పర్వతే,
విషమ్నా న్యపి నాగానాం న శేకు శ్శమితుం విషం.

౧౮

భిద్యతేఽయం గిరి ర్భూతై రితి మత్వా తపస్వినః,

౧౯

త్రస్తా విద్యాధరా స్తస్మా దుత్పేతుః త్రీగణై స్సహ.
పాసభూమిగతం హిత్వా హైమ మాసవభాజనం,

౨౦

పాత్రాణి చ మహాద్వాణి కరకాం శ్చ హిరణ్మయాన్.
లేహ్యో నుచ్ఛావచా న్భక్ష్యే మాంసాని వివిధాని చ,

౨౧

ఆర్షభాణి చ చర్మాణి ఖడ్గాం శ్చ కనకత్పరూన్.

౨౨

(శిరోభి రితి.) స్వస్తికం నామ ఘోరవిద్యుశ్యమానార్ద్రచంద్రకం. (దదంశు రితి.) దంశనం. కోపవ్యాపారః.

౨౩

(తా ఇతి.) బిభిదుః భిన్నాః.

౨౪

(యాసీతి.) ఆత్ర తానీ త్యద్యాహార్యం. శమితుం శమయితుం.

౨౫

(భిద్యత) ఇత్యర్థ మేకం. ఉత్పేతు రిత్యనుషజ్యతే.

౨౬

(త్రస్తా ఇత్యాది.) సార్థశ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. అసవభాజనం మద్యపాత్రం. పాత్రాణి- భోజనపాత్రాణి, ఆర్షభాణి చర్మాణి ఋషభచర్మపిన్నధాని ఖేటకాని, తస్పరుః ముష్టిబంధనం. ౨౨౫-౨౨౬

(హనుమతః పాదపీడనేన మహేంద్రాదేః సంక్షోభః)

కృతకంఠగుణాః క్షీణా రక్తమాల్యానులేపనాః,
రక్తాక్షాః పుష్కరాక్షశ్చ గగనం ప్రతిపేదిరే. ౨౫

హారసూపురరేయూరపారిహార్యధరాః స్త్రీయః,
విస్మితా స్పస్మితా స్తస్థు రాకాశే రమణై స్సహా. ౨౬

దర్శయంతో మహావిద్యాం విద్యాభరమహర్షయః,
సహితా స్తస్థు రాకాశే వీక్షించక్రు శ్చ పర్వతం. ౨౭

శుశ్రుప్తశ్చ తదా శబ్ద మృషీణాం ఛావితాత్మనాం,
చారణానాం చ నిద్ధానాం స్థితానాం విమరేఽలంబరే. ౨౮

* ఏష పర్వతసంకాశో హనుమా న్మారుతాత్మజః,
తితీర్షతి మహావేగం సముద్రం మకరాలయం. ౨౯

(కృతేతి.) కృతకంఠగుణాః కృతకంఠస్రవణః, క్షీణాః మత్తాః, రక్తాక్షాః మధుసానాత్.
పుష్కరాక్షాః స్వభావత ఇత్యర్థః. ౨౫

(హారేతి.) హారిహార్యం వలయం, తస్థుః తస్థుశ్చ. ౨౬

(దర్శయంత ఇతి.) దర్శయంతః ప్రయోజయంతః, మహావిద్యాం అణిమాద్యష్ట
మహాసిద్ధిం, విద్యాభరమహర్షయః. విద్యాభరాః మహర్షయ ఇదేతువ్యపమితసమాసః, 'ఉపమితం
వ్యాహృతివిధి స్సాహునాన్యప్రయోగ' ఇత్యనుశాసనాత్. విద్యాభరశ్రేష్ఠా ఇత్యర్థః. విద్యాభరా మహర్ష
యశ్చేతి ద్వంద్వసమాసో న యుక్తః, 'ఇతి విద్యాభరా శ్చుశ్రేష్ఠే' త్యుపసంహారోకే విద్యాభరాదా
మేవోపాదానాత్. ౨౭

(శుశ్రుప్తు రితి.) సా పున రత్రాఽలకాశస్థితిః. శుశ్రువు, విద్యాభరా ఇతి శేషః, 'ఇతి
విద్యాభరా శ్చుశ్రేష్ఠే' త్యుపసంహారాత్. ౨౮-౨౯

* రామానుజీయం. (ఏష ఇతి.) తితిర్షతి, మహావేగ మితి క్రియావిశేషణం.

రామార్థం వానరార్థం చ చిక్కిర్ష స్కర్మ దుష్కరం.
సముద్రస్య పరం పారం దుష్ప్రాసం ప్రాప్తు మిచ్ఛతి. ౩౦

ఇతి విద్యాధరా శ్రుత్వా వచ స్తేషాం మహాత్మనాం,
త మప్రమేయం దద్యుః పర్వతే వానరర్షభం. ౩౧

దుధువే చ స రోమాణి చకంపే చాచలోపమః,
సనాద సుమహానాదం సుమహా నివ తోయదః. ౩౨

ఆనుపూర్వ్యేణ వృత్తం చ లాంగూలం రోమభి శ్చితం,
ఉత్పత్తిష్య నివచితేప పక్షిరాజ ఇవోరగం. ౩౩

తస్య లాంగూల మావిద్ధ మా త్రవేగస్య పృష్ఠతః,
దద్యుః గరుడేనేవ హ్రియమాణో మహోరగః. ౩౪

* బాహూ సంస్తంభయామాస మహాపరిఘనన్నిభౌ,
ససాద చ కపిః కట్యాం చరణౌ సంఘకోచ చ. ౩౫

సముద్రం తిక్కిర్షతీ త్యుక్తం, తస్య ప్రయోజనకథనాయోక్త మనువదతి (రామార్థ
మితి.) ౩౦-౩౨

(ఆనుపూర్వ్యేణేతి.) ఆనుపూర్వ్యేణ వృత్తం క్రమేణ వృత్తం. ౩౩-౩౪

లంఘనోద్యోగకాలికావస్థాం వర్ణయతి (బాహూ ఇత్యాదినా,) బాహూ, సంస్తంభయా
మాస నిశ్చలీచకార, కట్యాం ససాద, శరీరం సంఘకోచే త్యర్థః, చరణౌ సంఘకోచ చ. ౩౫

* రామానుజీయం. (బాహూ ఇతి.) సంస్తంభయామాస పర్వతోపరి దృఢవిన్యాసేన
విష్పండిచకార. కట్యాం ససాద కటిపదేశే కృశో బఘావ, చరణౌ, పంఘకోచ సంఘకోచయామాస చ.

యది వా త్రిదివే సీతాం న ద్రక్ష్యే మ్యకృతశ్రమః.

బద్ధ్వా రాక్షసరాజాన మానయిష్యామి రావణం,

౪౧౪

సర్వదా కృతకార్యోఽహ మేష్యామి సహ సీతయా.

ఆనయిష్యామి వా లంకాం సముత్పాట్య సరావణాం,

౪౨౪

ఏవ ముక్త్యా తు హనుమాన్ వానరా న్వానరోత్తమః.

ఉత్పాతాఽథ వేగేన వేగవా నవిచారయన్,

౪౩౪

సుషర్ణ మివ చాఽఽత్మానం మేనే స కపికుంజరః.

౪౪

సముత్పతతి తస్మిం స్తు వేగా త్తే నగరోహిణః,

సంహృత్య విటపాన్ సర్వాన్ సముత్పేతు స్సమంతతః,

౪౫

స మత్తకోయస్థిమకాన్ పాదపా న్సుష్పశాలినః,

ఉద్యహ న్నూరువేగేన జగామ విమలేఽంబరే.

౪౬

ఊరువేగోద్ధతా వృక్షే ముహూర్తం కపి మన్వయుః,

ప్రస్థితం దీర్ఘ మధ్వానం స్వబంధు మివ బాంధవాః.

౪౭

త మూరువేగోన్మథితా సాలా శ్చాఽన్యే నగోత్తమాః,

అనుజగ్ము ర్హనూమంతం నైన్యా ఇవ మహీపతిం.

౪౮

(య దీతి.) అకృతశ్రమః అప్రాప్తశ్రమః, రాక్షసరాజాన మిత్యత్త టజభావ ఆర్షః.

ఆనయిష్యామి ఆనేష్యామి.

౪౧౪-౪౪

(సముత్పతతితి.) తస్మిన్ హనుమతి వేగా త్సముత్పతతి సతి, నగరోహిణః శైలరుహా

వృక్షః, విటపాన్, సంహృత్య ఆదాయ, సముత్పేతు రిత్కర్షః.

౪౫

సంగ్రహేణోక్తం వివృణోతి (స మత్తేత్యాదీనా.) కోయస్థిమకః కోయస్థిః.

౪౬

(త మితి.) 'త మూరువేగే' తి పాఠః. ఊరువేగేన ఉన్మథితాః, సాలాః సాలవృక్షాః.

(మహేంద్రవర్షతాత్ హనుమతః ఉత్పతనం)

సుపుష్పితాగ్రై ర్భహుభిః పాదపైః రన్వితః కపిః,
హనుమా న్పర్వతాకారో బభూవాఽద్భుతదర్శనః.

౪౯

సారవంతోఽభయే వృక్షై న్యమజ్జ్కా లవణాంభసి,
భయా దివ మహేంద్రస్య పర్వతా వరుణాలయే.

౫౦

స నానాకుసుమైః కీర్ణః కపి స్సాంకురకోరకైః,
శుశుభే మేఘసంకాశః ఖద్యోతై రివ పర్వతః.

౫౧

* విముక్తా స్తస్య వేగేన ముక్త్యా పుష్పాణి తే ద్రుమాః,
అవశీర్యంత సలిలే నివృత్తా స్సుహృదో యథా.

౫౨

అన్యే నగోత్తమాః అన్యే వృక్షకేషాః, సైన్యాః సేనాయాం సమవేతాః పురుషాః. 'సేనాయాం సమవేతా యే సైన్యా స్తే సైన్యవికాశ్చ తే' ఇత్యమరః.

౪౯-౪౯

(సారవంత ఇతి.) సారవంతః స్థిరాంశవంతః. 'సారో బలే స్థిరాంశే చ' త్యమరః

౫౦

(స నానాకుసుమై రితి.) మేఘసంకాశః స కపి రిత్యన్వయః. ఖద్యోతైః రాత్రా వితి శేషః.

౫౧

(విముక్తా ఇతి.) అవశీర్యంత అవశీర్యంత, ఆగమశాసనస్యాఽనిత్యత్వా దడభావః. స్థితవంత ఇత్యర్థః. నివృత్తాః బంధూ ననుగమ్య నివృత్తాః, సుహృత్పక్షే సలిల ఇతి సామీప్యే స వ్రక్షిం. 'ఉదకాంతాత్ స్పిగ్ధో బంధు మనువ్రజే' దిత్యుక్తే.

౫౨

* రామానుజీయం. (విముక్తా ఇతి.) తస్య వేగేన, విముక్తాః దూరగమనమేతుభూతవేగేన హేతునా విముక్తాః, గతనంబంధాః, అవశీర్యంత, ఆగమశాసనస్యాఽనిత్యత్వా దడభావః. పుష్పాణి ముక్త్యా సలిలే అవశీర్యంతే త్యనేన ప్రస్థితేభ్య స్సుహృద్భ్యో నివృత్తానా మశ్రుమోక్షజాహ్వర్యకం శోకసాగరే నిమగ్నానాం సుహృదాం సమాధి ర్ధ్వన్యతే.

* లఘుత్వేనోపపన్నం త ద్విచిత్రం సాగరేఽవతత్,
ద్రుమాణాం వివిధం పుష్పం కపివాయుసమీరితం. ౫౩

తారాశతమివాఽఽకాశం ప్రబభౌ చ మహార్ణవః, ౫౩౫

పుష్పౌఘేణాఽనుబద్ధేన నానావర్ణేన వానరః.
బభౌ మేఘ ఇవాఽఽకాశే విద్యుద్గణవిభూషితః, ౫౪౫

౧ తస్య వేగసమాధూతైః పుష్పై స్తోయ మదృశ్యత.
తారాభి రభిరామాభి రుదితాభి రివాఽంబరం, ౫౫౫

తస్యాఽంబరగతో బాహూ దదృశాతే ప్రసారితౌ.
పర్వతాగ్రా ద్వినిష్కాగ్రితౌ పంచాస్యా వివ పన్నగౌ, ౫౬౫

శ్ల పిబన్నివ బభౌ చాపి సోర్మిజాలం మహార్ణవం.

(లఘుత్వేనేతి.) లఘుత్వేనోపపన్నం లఘుత్వేన యుక్తం. ౫౩

(తారే త్యర్థ) మేకం వాక్యం, 'తారాచిత మివాఽఽకాశం ప్రబభౌ న మహార్ణవః'. ౫౩౫

(పుష్పౌఘేణేతి.) అనుబద్ధేన వ్యాప్తేన. ౫౪౫-౫౬౫

(పిబన్నివేతి.) అర్ణవం పిబన్నివ ఆకాశం పిపాసు రివే త్యాభ్యా మన్య మహా నుద్యోగ

* రామానుజీయం. హనుమంత మనుద్రుతా స్సారవంతో వృక్షైః ప్రథమం సాగరే పతితాః,
అల్పసారా స్తతోఽవ్యధికం గత్వా జలే విశీర్ణా ఇత్యుక్త్యా, పుష్పాణ్య ప్యతిలఘుత్వవత్తయా
మహా దూరం గత్వా పతితాసీ త్యాహ (లఘుత్వేనేతి.)

౧ రామానుజీయం. (తస్యేతి.) బాహోన్వః పంచశాఖత్వాత్ పంచాన్యవన్నగదృష్టాంతః.

శ్ల రామానుజీయం. (పిబన్నివేతి.) సాగరప్రత్యావన్నప్రదేశగమనవేళాయాం మహోదధిం
పిబన్నివ బభౌ. తదుపరి గమనావస్థాయా మాకాశం పిపాసు రివ దదృశే.

(హనుమతః మహేంద్రాదేః ఉత్పతనం)

పిపాసు రివ చాఽలకాశం దద్వశే స మహాకపిః, ౩౭౫

తస్య విద్యుత్ప్రళాహరే వాయుమార్గాసుసారిణః.
నయనే విప్రవాశేతే పర్వతస్థా వివాఽసలా, ౩౮౫

పింగే పింగాక్షముఖ్యస్య బృహతీ పరిమండలే.
చక్షుషీ సంప్రవాశేతే చంద్రసూర్యా వివోదితా, ౩౯౫

ముఖం నాసికయా తస్య రాజుయా రామ మూఽభౌ.
సంస్కయా సమభిస్పృష్టం యథా త త్సూర్యమండలం, ౪౦౫

లాంకాలం చ సమావిష్టం ప్లవమానస్య శోభితే.
అంశితే వాయుప్రతస్య శక్రభృత ఇవోచ్చ్రితః, ౪౧౫

లాంకాలం ప్రేమ మహాగా శుక్లవంష్టోఽనిలాత్మజః.
స్వరోచిత మహాస్రాక్షః నిరేషివ ఛాన్కురః, ౪౨౫

స్నిగ్ధేశేనాలంబితాద్రేణ రరాజ స మహాకపిః.
మూలం నారితేనేవ గిరి త్రికథాయనా, ౪౩౫

నిర్భ్రాతే. అంశితదేగేన సమాసా ధీయమానే సాగరివస్తాతే స ధీయమాన ఇవ భవతి, ఏవ మంబరం
చ. తతోఽనిదేగేన సంస్కా స మహాకపిం పిబన్తి త ద్భౌ. తథా లకాశ మపీ త్యాహుః. ౩౮౫-౩౯౫

(పింగే ఉతి.) పింగే పింగళచ్ఛే. పింగాక్షులం వానరాణాం ముఖ్యస్య. పరిమండలే
ముఖభాగం, చంద్రసూర్యా వి త్పూసారోపమా. ౩౯౫

(ముఖ పరి.) త త్సూర్యమండలం సంస్కాసూర్యమండలం. ౪౦౫-౪౧౫

(లాంకాలం ఉతి.) సమావిష్టం ఉన్నతీకృతిం. ౪౨౫

(స్నిగ్ధేశేనం.) స్నిగ్ధేశేన వాలమాలంబదేశేన. ౪౩౫

తస్య వానరసింహస్య ప్లవమానస్య సాగరం.

కఙ్కెంతరగతో వాయు ర్జీమూత. ఇవ గర్జతి, ౬౪౫

* ఛే యథా నివతం త్యుల్కా హ్యుత్తరాంతా ద్వినిస్సృతా.

దృశ్యతే సానుబంధా చ తథా స కపికుంజరః. ౬౪౬

౧ పతత్పతంగసంకాశో వ్యాయత శుశుభే కపిః.

ప్రవృద్ధ ఇవ మాతంగః కక్ష్యయా బిద్యమానయా, ౬౬౪

ఉపరిష్టా చ్చరీరేణ ఛాయయా వాఽవగాఢయా.

సాగరే మారుతావిష్టా నౌ రివాఽసీ త్తదా కపిః, ౬౭౪

(తస్యేతి.) గర్జతి ఆగర్జత్. ౬౪౫

(ఛే యథేతి.) సానుబంధా నపుచ్చా, ఉల్కా హి పువ్చయుక్తా నివతతి, ౬౪౬

(పత దితి.) పతంగః సూర్యః, వ్యాయతో దీర్ఘః, ప్రవృద్ధ ఇవదీర్ఘ ఇవ, కఙ్కెయ్యాం బిద్యమానయాం హి మాతంగో దీర్ఘో భవతి. ౬౬౪

(ఉపరిష్టా దితి.) నౌ ర్జలావగాఢేనాఽధోభాగేన వ్యోమావగాఢేన చోర్ధ్వభాగేన గచ్ఛతి. అయం చ ఉపరిగతశరీరేణాఽధోజలావగాఢచ్ఛాయయా చైకాకారస్య మారుతపూరితకటా నౌ రివాఽఽసీత్. ౬౭౪

* రామానుజీయం. (ఛే యథేతి.) ఉల్కాపాతోపమయా రావణస్య భావ్యశుభం సూచ్యతే.

౧ రామానుజీయం. (పత దితి.) పతత్పతంగసంకాశః గచ్ఛత్సూర్యసదృశః, వ్యాయతః కపిః బిద్యమానయా కక్ష్యయా, ప్రవృద్ధః దీర్ఘభూతో, మాతంగ ఇవ శుశుభ ఇతి యోజనా. కఙ్కె ఇభిమద్యబంధనం. 'కఙ్కె ప్రకోషే హర్ష్యాదేః కాంఘ్యం మధ్యేభబంధన' ఇత్యమరః.

(హనుమతః సముద్రలంఘనం)

* యం యం దేశం సముద్రస్య జగామ స మహాకపిః.

స స తస్యోరువేగేన సోన్మాద ఇవ లక్ష్మతే,

౯౦౫

సాగరస్యోర్మిజాలానా మురసా శైలవర్షణాం.

అభిఘ్నం స్తు మహావేగః పుష్పవే స మహాకపిః,

౯౦౬

కపివత శ్చ బలవాన్ మేఘవత శ్చ నిస్సృతః.

సాగరం భీమనిర్హోషం కంపయామాసతు ర్భృశం

౯౦౭

వికర్ష న్సూర్మిజాలాని బృహంతి లవణాంభసి.

పుష్పవే కపిశార్దూలో వికిర నివ రోదసీ,

౯౦౮

మేరుమందరసంకాశా న్సద్ధతాన్ స మహార్థవే.

అతిక్రామ న్మహావేగ స్తరంగాన్ గణయ నివ,

౯౦౯

(యం య మితి.) సోన్మాద ఇవ సముద్భవ ఇవ, సముద్భవజల ఇత్యర్థః.

౯౦౫

(సాగరస్యేతి.) శైలవర్షణాం శైలతుల్యానాం, 'వర్షణ దేహప్రమాణయో' రితి

సజ్జనః.

౯౦౬-౯౦౭

(వికర్ష నితి.) వికిరన్నివ విభజన్నివ, రోదసీ ద్యావాపృథివ్యౌ.

౯౦౮

(మేర్పితి.) అతిక్రామత్ అత్యక్రామత్.

౯౦౯

* రామానుజీయం. (య మితి.) సోన్మాద ఇవ అపస్మారీవ, భ్రమణాఫేనజలోద్గమనక్రోశ నాదిమత్స్వాదియ ముపమా.

సాగరస్యేతి. సాగరస్యేతి.) ఊర్మిజాలానా మిత్యత్ర 'న లోకావ్యయే' తి షష్ఠ్యాః ఐషేదేపి ఋషిప్రయోగాత్ సాధుత్వం. ఉరసా ఉరశ్శబ్దేన ఉరోవేగజనితో వాయు ర్లక్ష్యతే.

* తస్య వేగసముద్ధాతం జలం సజలదం తదా.

అంబరస్థం విబ్రభ్రాజ శారదాద్రవ మివాఽఽతతం, ౨౩౫

తిమినక్రఋషాః కూర్మా దృశ్యంతే వివృతా స్తదా.

వస్త్రాపకర్షణేనేవ శరీరాణి శరీరిణాం, ౨౪౪

ప్లవమానం సమీక్యేఽథ భుజంగా స్సాగరాలయాః.

వ్యోమ్ని తం కపిశార్దూలం సుపర్ణ ఇతి మేనిరే, ౨౫౪

దశయోజనవిస్తీర్ణా త్రింశద్యోజన మాయతా.

ఛాయా వానరసింహస్య జలే చారుతరాఽథవత్, ౨౬౪

౪ శ్వేతాభ్రఘనరాజీవ వాయుపుత్రానుగామినీ.

తస్య సా శుశుభే ఛాయా వితతా లవణాంభసి, ౨౭౪

(తస్యేతి.) తస్య హనుమతః, చేగేన ఊరుదాతేన, సముద్ధాతం సముత్థాపితం, సజలదం

జలం, జలదో జలం చోద్ధాత మిత్యర్థః. ౨౩౫

(తిమీతి.) తిమయో మహామత్స్యాః, నక్రాః గ్రాహాః, ఋషాః మకరాః, వివృతాః

జలవిభేదేన ప్రకాశితాః. ౨౪౪-౨౫౪

(దశయోజనవిస్తీర్ణేతి.) నను త్రింశద్యోజనాయతత్వే చతుర్థపదేఽపి లంకాప్రాప్తి

స్సాన్తే, మైనాతనంనాచసురసాసంవాదాదికం చ విరుద్ధేత. న హి దింనా చఢికపరిమాణత్వం

ప్రతిబింబస్య సంభవతీతి న శంకసీయం, ఛాయాశబ్దో హి నాఽత్ర ప్రతిబింబవరః, కిం త్వనాతవసరః.

ప్రాత రేవ హి సముద్రతరణ ముక్తం. తదా తస్య ఛాయా సముద్రే తదాప్రమాణా దృశ్యేతైవ. ౨౬౪

(శ్వేతాభ్రేతి.) అభ్రఘనః అభ్రమూర్తిః. ౨౮౪

* రామానుజీయం. (తస్యేతి.) 'తస్య వేగసముద్ధాత' మితి పాఠః, జలం సజలద మిత్యనేన సముద్ధాతం జలం మేఘమండలపర్యంత మభూ దిత్యవగమ్యతే.

౪ రామానుజీయం. (శ్వేతేతి.) 'శ్వేతాభ్రఘనరాజీవ. అత్ర శ్వేతశబ్దేన స్వచ్ఛతోఽవ్యతే. మనశబ్దేన సాంద్రతా. 'ఘనం నిరంతరం సాంద్ర' మిత్యమరః. నిర్మలాఽఽసాంద్రపక్ష్యై రివేత్యర్థః.

(హనుమతః సముద్రలంఘనం)

శుశుభే స మహాలేజా మహాకాయో మహాకపిః.

వాయుమార్గే నిరాలంబే పక్షవా నివ పర్వతః, ౨౮౫

యేనాఽసౌ యాది బలవాణ వేగేన కపికుంభరః.

తేన మార్గేణ సహసా ద్రోణీకృత ఇవాఽర్ణవః, ౨౯౫

అపాలే పక్షిసంఘానాం పక్షిరాజ ఇవ ప్రజా.

హనుమాన్ మేఘజాలాని ప్రకర్ష న్నారుతో యథా, ౩౦౫

పాండురారుణవర్ణాని సీలమాంజిష్ఠకాని చ.

కపినాఽఽకృష్యమాణాని మహాభ్రాణి చరాశ్రే, ౩౧౫

ప్రవిశ స్సద్రజాలాని నిష్పతంశ్చ పునః పునః.

ప్రచ్ఛస్సశ్చ ప్రచాశ శ్చ చంద్రమా ఇవ లక్ష్మిరే, ౩౨౫

ప్లవమాసు తు తం దృష్ట్వా ప్లవంగం త్వరితం తదా.

చచర్షుః పుష్పపర్ణాణి దేవగంధర్వదాసవాః, ౩౩౫

* తతాప స హి తు సూర్యః ప్లవంతం వాసరోత్తమం.

సిషేవే చ తదా వాయూ రామచార్యార్థసిద్ధయే, ౩౪౫

(యేనేతి.) ద్రోణీ కటాహః.

౨౮౫-౨౯౫

(అపాల ఇతి.) అపాలే మార్గే.

౩౦౫-౩౧౫

(తతాపేతి.) రామచార్యం సీతాన్వేషణం. తదేవాఽర్థః ప్రయోజనం. తస్య సిద్ధయే లాభాయ.

తద్దేవభూతహనుమచ్ఛ్రమనివర్తనాయే ర్హర్షః.

౩౪౫

* రామానుజీయం. (తతాపేతి.) సిషేవ ఇత్యనేన పుత్రత్వేఽపి రామకార్యప్రవృత్త్యాత్

పూజ్యతైవ ద్యోత్యతే.

ఋషయ స్తుష్టువు శ్రైన్యం ప్లవమానం విహాయసా.

జగుశ్చ దేవగంధర్వాః ప్రకంశంతో మహాజనం, ౧౫౫

నాగాశ్చ తుష్టువు ర్యజ్ఞే రజ్ఞేసి విబుధాః ఖగాః.

ప్రేక్ష్య సర్వేకపివరం సహాసా విగతక్లమం, ౧౫౬

తస్మిన్ ప్లవగశార్దూలే ప్లవమానే హనూమతి.

ఇక్ష్యేకుకులమానార్థీ చింతయామాస సాగరః, ౧౫౭

* సాహాయ్యం వానరేంద్రస్య యది నాఽహం హనూమతః.

కరిష్యామి భవిష్యామి సర్వవాచ్యోః వివక్షతాం, ౧౫౮

❖ అహ మిక్ష్యేకునాథేన సగరేణ వివర్ధితః.

ఇక్ష్యేకుసచివ శ్చాఽయం నాఽవసీదితు మర్హతి, ౧౫౯

❧ తథా మయా విధాతవ్యం విశ్రమేత యథా కపిః.

శేషం చ మయి విశ్రాంత స్సుఖేనాఽతిపతిష్యతి, ౧౬౦

(నాగా ఇతి.) రజ్ఞేసి దిక్పాలకరక్షన్పంబంధీని.

౧౫౫-౧౫౬

(తస్మిన్నితి.) మానార్థీ బహుమానార్థీ. స్వయం సాగరత్వా దితి భావః.

౧౫౭

(సాహాయ్య మితి.) సర్వవాచ్యః సర్వప్రకారేణ నింద్యః, వివక్షతాం వక్తు

మిచ్చతాం.

౧౬౦

* రామానుజీయం. (సాహాయ్య మితి.) వివక్షతాం వక్తు మిచ్చతాం. వాగింద్రియవతా మిత్వర్థః, సర్వవాచ్యో భవిష్యామి, సర్వనిందావాగ్విషయో భవిష్యా మిత్వర్థః.

❖ రామానుజీయం. (అహ మితి.) 'నాఽవసీదితు మర్హతి' తి పాఠః.

❧ రామానుజీయం. (తథేతి.) శేషం మార్గశేషం.

(హనుమతః మైనాకసమ్మాననం)

ఇతి కృత్వా మతిం సాధ్వీం సముద్ర శ్చన్న మంభసి.

* హిరణ్యనాభం మైనాక మువాచ గిరిసత్తమం,

౯౧౫

॥ త్వ మిహోఽసురసంఘానాం పాతాళతలవాసినాం.

దేవరాజ్ఞా గిరిశ్రేష్ఠ పరిఘ న్సన్నివేళితః.

౯౧౬

త్వ మేషాం జాతవీర్యాణాం పున రేవోత్పత్తిష్యతాం.

పారాఃస్యాఽప్రమేయస్య ద్వార మావృత్య తిష్ఠసి,

౯౧౭

తిర్భ్య గూర్ధ్వ మధ్యైచ్చైవ శక్తి న్తే శైల వర్ధితుం.

ఽస్మా త్స్పృచోదయామి త్వా ముత్తిష్ఠ గిరిసత్తమ,

౯౧౮

స ఏష రపిశార్దూల స్త్వా ముపర్యేతి వీర్యవాణా.

హనుమాణా రామచార్యార్థం భీమకర్మా ఖ మాప్లుతః,

౯౧౯

(ఇతి.) హిరణ్యనాభం హిరణ్యశృంగం, నాభిశబ్దో హ్యధ్యక్షవాచీ. శృంగం చ పర్వతస్యాఽద్యక్ష మేవ. 'నాభి చంద్రశిఖిన్ద్రాచ్యో' రితి దర్పణః.

౯౧౫

(త్వ మితి.) పరిఘః అర్కం, 'పరిఘో ముద్గరేఽర్క' ఇతి దర్పణః.

౯౧౬

పరిఘత్వ మేవాహి(త్వ మేషా మితి.)

౯౧౭

(తిర్భ్య గితి.) శక్తిః, ఆస్తితి శేషః.

౯౧౮-౯౧౯

* ఇతి. హిరణ్యనాభం హిరణ్యప్రధానం, హిరణ్యయ మిత్యర్థః. 'నాభిః ప్రధానే కస్తూర్యా' నితి విశ్వః. ఇతి త త్త్వదీపికా.

॥ (త్వ మితి.) పరిఘః న్సన్నివేళితః ఆయుధవిశేషత్వేన సన్నివేళితః, అనేన వక్ష్యేదభయాఽఘముద్రప్రవేశానంతరం పారాశస్త్రరాక్షసనిరోధార్థం. దేవరాజేన మైనాకః స్థాపిత ఇత్యవగమ్యతే. ఇతి త త్త్వదీపికా.

* అస్య సాహ్యం మయా కార్య మిజ్ఞైకుకులవర్తినః.
మమ హీజ్ఞైకవః పూజ్యాః పరం పూజ్యతమాస్తవః,

౯౬౪

కురు సాచివ్య మస్మాకం న నః కార్య మతిక్రమేత్.
కర్తవ్య మకృతం కార్యం సతాం మన్యు ముదీరయేత్,

౯౬౫

సలిలా దూర్ధ్వ ముత్తిష్ఠ తిష్ఠ త్వేష కపి స్త్వయి.
అస్మాక మతిథి త్సైవ పూజ్య శ్చ స్లవతాం వరః,

౯౬౬

చామీకరమహానాభ దేవగంధర్వ సేవిత.
హనుమాం స్త్వయి విశ్రాంత స్తత శ్శేషం గమిష్యతి,
[స ఏష కపిశార్దూల స్త్వా ముపర్యేతి వీర్యవాన్].

౯౬౭

కాకుత్స్థస్యాఽఽన్యశంస్యం చ మైథిల్యా శ్చ వివాసనం,
[శమం చ స్లవగేంద్రస్య సమీక్ష్యోత్థాతు మర్హసి,

౧౦౦౪

(ఆస్యేతి.) ఇజ్ఞైకోః, కులే వంశే, వర్తతే శుశ్రూషత ఇతి ఇజ్ఞైకుకులవర్తీ, తస్య,
పూజ్యతమాస్తవ, మత్సంబంధా దితి భావః. యద్వా, త్వదుపకారవాయుపుత్ర ముద్దిశ్య. ౯౬౪

(కుర్వితి.) కార్యం ప్రయోజనం, విశ్రాంత్యాది. కర్తవ్యం కార్య మకృతం, సతాం,
మన్యుం కోపం, ఉదీరయేత్ ప్రేరయేత్, ఉత్పాదయేత్: ౯౬౫-౯౬౬

(చామీకరేతి.) చామీకరమహానాభ స్వర్ణమయమహాశృంగ. ౯౬౭

(కాకుత్స్థస్యేతి.) కాకుత్స్థస్యాఽఽన్యశంస్యం రామస్య సీతావిషయాం దయాం. ౧౦౦౪

* రామానుజీయం. (తస్యేతి.) సాహాయ్యం సహాయకర్మ, సహకారిత్వ మితి యావత్.
బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యజ్. మమ ఇజ్ఞైకవః పూజ్యాః హి, మద్వృద్ధిహేతుత్వాత్, తవ పరం
పూజ్యతమాః, నగరవివృద్ధమదంతః ప్రవేశసుఖావస్థానాదిఫలభి క్తృత్వా దితి భావః.

(హనుమతః మైనాకసమ్మాననం)

- హిరణ్యనాభో మైనాకో నిశమ్య లవణాంభసః.
ఉత్పపాత జలా త్కూర్ణం మహాద్రుమలితాయుతః, ౧౦౧౫
- స సాగరజలం భిత్వా బభూవాఽభ్యుత్థిత స్తదా.
యథా జలధరం భిత్వా దీప్తరశ్మి ర్దివాకరః, ౧౦౨౫
- స మహాత్మా ముహూర్తేన పర్వత స్సలిలావృతః.
దర్శయామాస శృంగాణి సాగరేణ నియోజితః, ౧౦౩౫
- శాతకుంభమయై శ్శృంగై స్సకిన్నరమహోరగైః.
ఆదిత్యోదయసంకాశై రాభిభద్ధి రివాఽంబరం, ౧౦౪౫
- తప్తజాంబూసదై శ్శృంగైః పర్వతస్య సముత్థితైః.
అరాశు శస్త్రసంకాశ మభవ త్కాంచనవ్రభం, ౧౦౫౫
- జాతిరూపమయై శ్శృంగై ర్భ్రాజమానై స్స్వయంప్రభైః.
ఆదిత్యశరసూరాశ స్సోఽభవ ద్గిరిసత్తమః, ౧౦౬౫
- త ముత్థిత మసంగేన హనుమా నగ్రత స్థితం.
చుద్వే లవణలోయస్య విఘ్నోఽయ మితి నిశ్చితః, ౧౦౭౫

(హిరణ్యనాభ ఇతి.) నిశమ్య, వచన మితి శేషః. ౧౦౧౫-౧౦౩౫

(శాతకుంభేతి.) శాతకుంభనిభైః స్వర్ణసదృశైః, ఆదిత్యోదయసంకాశైః, ఆదిత్యోదయ
చుద్వే రిత్యర్థః, శృంగై రుపలక్షితః, శృంగాణి దర్శయామానేతి యోజనా. ౧౦౪౫-౧౦౫౫

(తప్తేతి.) శస్త్రసంకాశం, సీల మిత్యర్థః. 'శస్త్ర మాయుధలోహయో' రితి విశ్వః. ౧౦౬౫

(త మితి.) విఘ్నః నిర్భవణా. కర్తరి నిష్ఠా. ౧౦౭౫

* స త ముచ్చిత మత్యర్థం మహావేగో మహాకపిః.

ఉరసా పాతయామాస జీమాత మివ మారుతః,

౧౦౮౫

శ్లో స తదా పాతిత స్తేన కపినా పర్వతోత్తమః.

బుద్ధ్వా తస్య కపే ర్వేగం జహర్ష చ ననంద చ,

౧౦౯౫

౧ త మాకాశగతం వీర మాకాశే సముపస్థితః.

ప్రీతో హృష్టమనా వాక్య మబ్రవీ త్పర్వతః కపిం,

మానుషం ధారయన్ రూప మాత్మన శ్శిఖరే స్థితః.

౧౧౧౦

★ దుష్కరం కృతవాన్ కర్మ త్వ మిదం వానరోత్తమ.

నిపత్య మమ శృంగేషు విశ్రమస్య యథాసుఖం,

౧౧౨౦

రాఘవస్య కులే జ్ఞాతై రుదధిః పరివర్ధితః,

స త్స్య రామహితే యుక్తం ప్రత్యర్చయతి సాగరః.

౧౧౩౦

(స ఇతి.) జహర్ష విసిన్మయే.

౧౦౮౫-౧౦౯౫

(త మితి.) ప్రీతః ప్రీతిద్యోతకవ్యాపారః.

౧౧౧౦-౧౧౩౦

* రామానుజీయం. (స త మితి.) 'జీమాత మివ మారుత' ఇత్యనేన అనాయాసేన పర్వతం పాతితవా నితి ద్యోత్యతే.

శ్లో రామానుజీయం. (స తదేతి.) జహర్ష చ ననంద చేతి పదద్వయేన రాయమనసో ర్వికృతి రుచ్యతే. అస్య వేగేన గ్లానిరాహిత్యం బుద్ధ్వా హృష్టమనా బభూవే త్యర్థః.

౧ రామానుజీయం. (త మితి.) ప్రీతః సుఖితః, హృష్టమనాః ప్రసన్నమనాః.

★ రామానుజీయం. (దుష్కర మితి.) విశ్రమస్వేతి, శ్రమి రాత్మనేపదీ కశ్చి దస్తి: తథా చోక్తం బిట్టమల్లెన 'విశ్రామ్యతీతి విక్రాంతో క్వవి ద్విశ్రమతేఽపి చే' తి.

(హనుమతః మైనాకసమ్మాననం)

కృతే చ ప్రతికర్తవ్య మేష ధర్మ స్సనాతనః,
సోఽయం త్వత్ప్రతికారార్థీ త్వత్త స్సమ్మాన-మర్హతి. ౧౧౪

* త్వన్నిమిత్త మనేనాఽహం బహుమానా త్ప్రచోదితః,
లిప్త త్వం కపిశార్దూల మయి విశ్రమ్య గమ్యతాం. ౧౧౫

యోజనానాం శతం చాఽపి కపి రేష సమాప్లుతః,
ఠవ సానుషు విశ్రాంత శ్శేషం ప్రక్రమతా మితి. ౧౧౬

త దిదం గంధవ త్స్వాదు కందమూలఫలం బహు,
త దాస్వాద్య హరిశ్రేష్ఠ విశ్రాంతోఽనుగమిష్యసి. ౧౧౭

◆ అస్మాక మపి సంబంధః కపిముఖ్య త్వయాఽస్తి వై.
ప్రభ్యాత త్త్రిషు లోకేషు మహాగుణపరిగ్రహః. ౧౧౮

(కృత ఇతి.) కృతే ఉపకారే. త్వత్ప్రతికారార్థీ త్వదాతిథ్యకరణాపేక్షీ, త్వత్త స్సమ్మాన మర్హతి, త్వయా తత్ప్రతికారార్థ్యపరిగ్రహ ఏవాఽన్య సంమాన ఇత్యర్థః. ౧౧౪-౧౧౫

చోచనాప్రకాశ మాహ (యోజనానా మితి.) ప్రక్రమతా మితి ప్రచోదిత ఇతి పూర్వేణా న్యయః. ౧౧౬

(త దితి.) త త్వస్సిద్ధం, కందః కరహాటః, మూలం పాదః, త త్రస్మాత్, ౧౧౭

(అస్మాక మపి.) ప్రభ్యాత ఇతి సంబంధవిశేషణం. మహాగుణానాం పరిగ్రహో యస్మిన్ స తథా. ౧౧౮

* రామానుజీయం. (త్వన్నిమిత్త మిత్యాదిశ్లోకద్వయ) మేకం వాక్యం. ఏష కపిః యోజనానాం శతం చాపి, సమాప్లుతః సమాఽఠవ ముపక్రాంతః. తవ సానుషు విశ్రాంతః, శేషం మర్గశేషం, ప్రక్రమతా మితి. త్వన్నిమిత్తం అహం అనేన సాగరేణ బహుమానాత్ ప్రచోదితః, అతః కపిశార్దూల, త్వం లిప్త, మయి విశ్రమ్య గమ్యతా మిత్యన్వయః.

◆ రామానుజీయం. హనుమతః పూజ్యతమత్వే హేత్వంతరం దర్శయతి (అస్మాక మపీతి.) సంబంధః ఆతిథ్యతిథిమన్వాలక్షణః. మహాగుణపరిగ్రహః - పరిగృహ్యత ఇతి పరిగ్రహః. మహాగుణానాం సతాం పరిగ్రహః మహాగుణపరిగ్రహః.

- వేగవంతః స్లవంతో యే స్లవగా మారుతాత్మజ,
 తేషాం ముఖ్యతమం మన్యే త్వా మహం కపికుంజర. ౧౧౯
- * అతిథిః కిల పూజార్హః ప్రాకృతోఽపి విజానతా,
 ధర్మం జిజ్ఞాసమానేన కిం పున స్త్వాదృశో మహాః. ౧౨౦
- ❖ త్వం హి దేవ వరిష్ఠస్య మారుతస్య మహాత్మనః,
 పుత్ర స్తస్యైవ వేగేన సదృశః కపికుంజర. ౧౨౧
- పూజితే త్వయి ధర్మజ్ఞ పూజాం ప్రాప్నోతి మారుతః,
 తస్మా త్వం పూజనీయో మే శృణు చా ప్యత్రకారణం. ౧౨౨
- పూర్వం కృతయుగే తాత పర్వతాః పక్షిణోఽభవన్,
 తే హి జగ్ము ర్దిశ స్సర్వా గరుడానిలవేగినః. ౧౨౩
- తత స్తేషు ప్రయాతేషు దేవసంఘా స్సహర్షిభిః,
 భూతాని చ భయం జగ్ము స్తేషాం పతనశంకయా. ౧౨౪
- తతః క్రుద్ధ స్సహస్రాక్షః పర్వతానాం శతక్రతుః,
 పక్షం శ్చిచ్ఛేద వజ్రేణ తత్ర తత్ర సహస్రశః. ౧౨౫
- స మా ముపగతః క్రుద్ధో వజ్ర ముద్యమ్య దేవరాట్,
 తతోఽహం సహసా క్షిప్తః శ్వసనేన మహాత్మనా. ౧౨౬

సంబంధం వివృణోతి (పూర్వ మిత్యాదినా.) పక్షిణః పక్షవంతః, హిః పాదపూరణే. ౧౨౬

* రామానుజీయం. (అతిథి రితి.) 'త్వాదృశో మహా' నితి పాఠః.

❖ రామానుజీయం. కిం చాఽతిథే స్తవ పూజాయాం కామ్యార్థసిద్ధివ ద్వామ్యోరహి ప్రత్యుపకారసిద్ధి స్వామ్య దిత్యాహ (త్వం హీత్యాదినా.)

(హనుమతః మైనాకసమ్మాననం)

అస్మిన్ లవణతోయే చ ప్రక్షిప్తః ప్లవగోత్తమ,
గుప్తపక్షసమగ్ర శ్చ తవ పిత్రాభిరక్షితః. ౧౨౭

తతోఽహం మానయామి త్వాం మాన్యో హి మమ మాకుతః,
త్వయా మే హ్యేష సంబంధః కపిముఖ్య మహోగుణః. ౧౨౮

అస్మి న్నేవంగతే తార్యే సాగరస్య మమైవ చ,
ప్రీతిం ప్రీతమనాః కర్తుం త్వ మ్హ్వాసి మహోహపే. ౧౨౯

* శ్రమం యోక్షయ పూజాం చ గృహాణ కపిసత్తమ,
ప్రీతిం చ దహు మన్యస్య ప్రీతోఽస్మి తవ దర్శనాత్. ౧౩౦

ఏవ ముక్తః కపిశ్రేష్ఠ స్తం నగోత్తమ మబ్రవీత్,
౧౩౦౫

ప్రీతోఽస్మి కృత మాతిభ్యం మన్య రేషోఽపనీయతాం.

❖ త్వరతే కార్యకాలో మే అహశ్చా ప్యతివర్తతే,

(అస్మిన్నితి.) సమగ్రపక్షః గుప్తసమగ్రపక్షశ్చ యథా భవामి తథా అభిరక్షితోఽస్మి

త్యర్కః.

౧౨౭-౧౩౦౫

(ప్రీతోఽస్మితి.) కృత మాతిభ్యం, తవ దర్శనావినేతి భావః. మన్యః కోపః, మత్కృతా పూజా న గృహీతేతి కోపో నిరస్యతా మిత్యర్కః. కార్యకాలః, త్వరతే శీఘ్రం గచ్ఛేతి మాం ప్రేరయతి. అహశ్చాఽప్యతివర్తతే, ఆత్ర విళంబః క్రియతే చే దిద మహోఽతివర్తత ఇత్యర్కః. ఇహ సముద్రే, అంతలే పుడ్యే, పుయా న స్థాతప్య మితి వానరసన్నిధౌ ప్రతిజ్ఞా కృతా. ౧౩౦

* రామానుజయం.(శ్రమ మితి.) యోక్షయ ముంచ, 'యోక్ష నిరసన' ఇతి చౌలాదికో భావః.

❖ రామానుజీయం. (త్వరతే కార్యకాల ఇతి.) కార్యః కరణయోగ్యః కాలః కార్యకాలః, త్వరతే త్వరయతి. అహశ్చాఽప్యతివర్తతే లంకాద్వీపప్రవేశయోగ్య మహశ్చాతివర్తతే.

॥ ప్రతిజ్ఞా చ మయా దత్తా న స్థాతవ్య మిహోంతరే. ౧౩౨

* ఇత్యుక్త్వా పాణినా శైల మాలభ్య హరిపుంగవః,
జగమాఽఽకాశ మావిశ్య వీర్యవా న్ప్రహసన్నివ. ౧౩౩

॥ న పర్వతసముద్రాభ్యాం బహుమానా దవేక్షితః,
పూజిత శోపపన్నాభి రాశీర్భి రనిలాత్మజః. ౧౩౪

అథోర్ధ్వం దూర ముత్పత్య హిత్వా శైలమహార్ణవౌ,
పితుః పంథాన మాస్థాయ జగమ విమలేఽంబరే. ౧౩౫

భూయ శోర్ధ్వగతిం ప్రాప్య గిరిం త మవలోకయన్,
వాయుసూను ర్నిరాలంబే జగమ విమలేఽంబరే, ౧౩౬

(ఇత్యుక్తేవతి.) | వహసన్నివ, ప్రసన్నముఖ ఇవేత్యర్థః, ౧౩౨-౧౩౩

(అథేతి.) హిత్వా శైలమహార్ణవౌ, మూర్తిమంతౌ తౌ హిత్వేత్యర్థః. ఆనేన శైలవ
త్సముద్రోఽపి మూర్తిమత్తయా తత్రాఽదృశ్యతేతి సూచితం. ౧౩౪-౧౩౬

॥ రామానుజీయం, (ప్రతిజ్ఞాదేతి.) 'యథా రాఘవనిర్ముక్త శ్శర శ్శ్వసనవిక్రమః, గచ్ఛే
త్తద్వ ద్గమిష్యామి లంకాం రావణపాలితా' మితి ప్రతిజ్ఞా దత్తా. తస్మా దిహోంతరే న స్థాతవ్యం.

* రామానుజీయం. (ఇత్యుక్తేవతి.) ఆలభ్య స్పృష్ట్యా. ప్రహసన్నివేత్యత్ర ఇవశబ్దో హాస
ప్రకర్షస్య పారమార్థ్యసరః ప్రీతిసూచకః, మందస్మితం కుర్వన్నిత్యర్థం.

॥ రామానుజీయం. (న ఇతి.) ఉపపన్నాభిః రామకార్యసిద్ధ్యుచితాభిః.

(హనుమతః సురసావిజయః)

త ద్ద్వితీయం హనుమతో దృష్ట్వా కర్మ సుదుష్కరం,
ప్రశశంసు స్సురా స్సర్వే సిదా శ్చ పరమర్షయః.

౧౩౭

* దేవతా శ్చాభవన్ హృష్టా స్తత్రస్థా స్తస్య కర్మణా.
కాంచనస్య సునాభస్య సహస్రాక్ష శ్చ వాసవః.

౧౩౮

ఉవాచ వచనం ధీమాన్ పరితోషా త్సగద్గదం,
సునాభం పర్వతశ్రేష్ఠం స్వయ మేవ శచీపతిః.

౧౩౯

హిరణ్యనాభ కైలేంద్ర పరితుష్టోఽస్మి తే భృశం,
అభయం తే ప్రయచ్ఛామి తిష్ఠ సౌమ్య యథాసుఖం.

౧౪౦

॥ సాహ్యం కృతం తే సుమహ ద్విక్రాంతస్య హనుమతః,
క్రమతో యోజనశతం నిర్భయస్య భయే సతి.

౧౪౧

రామ స్త్రైష హి దూత్యేన యాతి దాశరథే ర్హరిః,
సత్క్రియాం కుర్వతా తస్య తోషితోఽస్మి దృఢం త్వయా.

౧౪౨

(త ద్ద్వితీయ మితి.) ద్వితీయం సముద్రలంఘనాపేక్షయా ద్వితీయం, త త్పర్వతజయ రూపం కర్మ. ౧౩౭-౧౪౦

(సాహ్య మితి.) భయే సతి, సముద్రలంఘనేఽస్య కిం భవిష్యతీ త్యస్మాకం భయే సతీ త్యర్థః. ౧౪౧-౧౪౨

* రామానుజీయం, (దేవతా శ్చేతి,) తస్య మైనాకస్య కర్మణా దేవతా హృష్టా అభవన్ సహస్రాక్ష శ్చ హృష్టోఽభవ దితి వచనవివరణామేవ సంబంధః.

॥ రామానుజీయం. (సాహ్య మితి,) సాహ్యం సహాయకర్మ, సహకారిత్వ మితి యావత్. బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ ష్యజ్. తే త్వయా, నిర్భయస్య భయే సతి అతివిస్తృతసముద్రోపర్యాకాశగమనే సముద్రపతనాదిభయనిమిత్తసంభావనాయా మపి నిర్భయస్య.

- తతః ప్రహర్ష మగమ ద్విపులం పర్వతోత్తమః,
దేవతానాం పతిం దృష్ట్వా పరితుష్టం శతక్రతుం. ౧౪౩
- * స వై దత్తవర శ్చైలో బభూ వాఽవస్థిత స్తదా,
హనుమాం శ్చ ముహూర్తేన వ్యతిచక్రామ సాగరం. ౧౪౪
- తతో దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధా శ్చ పరమర్షయః,
అబ్జివ న్సూర్యసంకాశాం సురసాం నాగమాతరం. ౧౪౫
- అయం వాతాత్మజ శ్రీమాన్ ప్లవతే సాగరోపరి,
హనుమా న్నామ తస్య త్వం ముహూర్తం విఘ్న మాచర. ౧౪౬
- రాక్షసం రూప మాస్థాయ సుఘోరం పర్వతోపమం,
దంష్ట్రాకరాళం పింగాక్షం వ క్రౌం కృత్వా నభస్సమం, ౧౪౭
- బల మిచ్ఛామహే జ్ఞాతుం భూయ శ్చాఽస్య పరాక్రమం,
త్వాం విజేష్య త్యుపాయేన విషాదం వా గమిష్యతి. ౧౪౮
- ఏవ ముక్తా తు సా దేవీ దై వత్తై రభినత్కృతా,
సముద్రమధ్యే సురసా బిభ్రతీ రాక్షసం వపుః. ౧౪౯

* రామానుజీయం. (స ఇతి.) బభూవాఽవస్థిత స్తదా, తస్మిన్ కాలే స్వస్థోఽభూ దిత్యర్థః. ప్రతిప్రయాణవేశాయా పపి పర్వతేంద్రం సునాభం చ సముపస్పృశ్య వీర్యవా, నితి మైనాకావస్థానా భినాత్. సాగరం మైనాకాదిష్ఠితసాగర ప్రదేశం.

• రామానుజీయం. (అయ మితి.) శ్రీఘ్నాన్, అత్ర శ్రీశబ్దేన అతిదూరసముద్రలంఘనే ప్యుపర్యువరి బలాభివృద్ధిప్రయుక్తా సుషమోఽభ్యతే.

(హనుమతః సురసావిజయః)

వికృతం చ విరూపం చ సర్వస్య చ భయావహం,
 ప్లవమాసు హనూమంత మావృత్యేద మువాచ హా. ౧౫౦

మమ భక్షః ప్రదిష్ట స్త్వ మీశ్వరై ర్వానరర్షభ,
 అహం త్వాం భక్షయిష్యామి ప్రవిశేదం మమాఽఽననం. ౧౫౧

ఏవ ముక్త స్ఫురసయా ప్రాంజలి ర్వానరర్షభః,
 ప్రహృష్టవదన శ్రీమా నిదం వచస మబ్రవీత్. ౧౫౨

రామో దాశరథి రామ ప్రవిష్టో దండరావసం,
 లక్ష్మణేన సహ ద్రాత్రా వై దేహ్యో చాఽపి ఛార్యయా. ౧౫౩

* అన్యభార్యవిష క్తస్య బద్ధదై రస్య రాక్షసైః.
 తస్య సిరా హృతా ఛార్యా రావణేన యశస్విని. ౧౫౪

☞ తస్యా స్ఫురాశం మాతోఽహం గమిష్యే రామశాసనాత్.
 వర్తు ముర్ధ్వాని రామస్య సాహ్యం విషయవాసిని. ౧౫౫

అథవా మైథరీం చృష్ట్యా రామం చాఽర్తిష్టరారిణం,
 ఆగమిష్యామి తే చక్రం సత్యం ప్రతిశృణోమి తే. ౧౫౬

(అన్యేతి.) అన్యభార్యవిష క్తస్య మారీచమృగగ్రహణవ్యాస క్తస్య. ౧౫౦-౧౫౪

(తస్యా ఇతి.) విషయవాసిని రామరాజ్యవాసిని. ౧౫౫-౧౫౬

* (అన్యేతి.) భార్యవిష క్తస్య మాయామృగవచప్రసితస్య. ఇతి త త్త్వదీపికా.

☞ (తస్యా ఇతి.) విషయవాసిని రామరాజ్యవాసిని. త్రైలోక్యనాథత్వా ద్రమునాథస్యేతి భావః.
 ఇతి త త్త్వదీపికా.

ఏవ ముక్తా హనుమతా సురసా కామరూపిణీ,
అబ్రవీ న్నాఽతివర్తేన్మాం కశ్చి దేష వరో మమ.

౧౫౭

(ఏవ మితి.): నాతివర్తేన్మాం మమాఽఽనన మప్రవిశ్య న గచ్ఛేత్. అతివర్తే దిత్వత్ర పరస్మైపద మార్జం. అత్ర ఇతికరణం ద్రష్టవ్యం. 'అబ్రవీ న్నాఽతివర్తేన్మాం కశ్చిదేష వరో మమే' త్యన్యాఽనంతరం 'త ద్దృష్ట్వా వ్యాధితం వక్త్రం వాయుపుత్ర స్సుబుద్ధిమా' నిత్యాదిశ్లోకా ద్రష్టవ్యాః. మధ్యే 'తం ప్రయాంత' మిత్యాదయః కేవన శ్లోకాః ప్రక్షిప్తా అసంగతాశ్చ. శతయోజనాయతత్వే వానరై ర్లంకావాసిభి శ్చ జ్ఞాత స్సాస్య దితి విరోధాత్. త ఇమే ప్రక్షిప్తశ్లోకాః — "తం ప్రయాంతం నముద్వీక్ష్య సురసా వాక్య మబ్రవీత్, బలం జిజ్ఞాసమానా వై నాగమాతా హనుమతః. ప్రవిశ్య వదనం మేఽద్య గంతవ్యం వానరోత్తమ, వర ఏష పురా దత్తో మమ ధాతేతి నత్వరా. వ్యాధాయ విఫలం వక్త్రం స్థితా సా మారుఢేశ్పురః, ఏవ ముక్త స్సురసయా కృద్ధో వానరపుంగవః. అబ్రవీ త్కురు వై వక్త్రం యేన మాం విషహిష్యసే, ఇత్యుక్త్వా సురసాం కృద్ధో దశయోజన మాయతః, దశయోజన విస్తారో బహువ హనుమాంస్తదా. తం దృష్ట్వా మేఘసంకాశం దశయోజన మాయతం, చకార సురసా చాఽఽన్యం వింశద్యోజన మాయతం, హనుమాంస్తు తతః కృద్ధ స్త్రింశద్యోజన మాయతః. చకార సురసా వక్త్రం చత్వారింశ త్తథోచ్చితమ్. బహువ హనుమాన్ వీరః పంచాశద్యోజనోచ్చితః. చకార సురసా వక్త్రం షష్టియోజనమాయతం. తదైవ హనుమా స్వీర స్సప్తతీయోజనోచ్చితః. చకార సురసా వక్త్ర మశీతీయోజనోచ్చితం. హనుమా నచలప్రఖ్యో నవతీయోజనోచ్చితః. చకార సురసా వక్త్రం శతయోజన మాయత" మితి.

౧౫౭

* రామానుజీయం. 'దేవమాతా హనుమత' ఇత్యతఃపరం 'ప్రవిశ్య వదనం మేఽద్య గంతవ్యం' వానరోత్తమ, వర ఏష పురా దత్తో మమ ధాతేతి నత్వరే' తి పాఠః. (ఏవ మితి.) విషహిష్యసే, అభిభవిష్యసే, గ్రసిష్యసీత్యర్థః. (ఇత్యుక్త్యేతి.) దశయోజన మాయతః, 'దశయోజనవిస్తారో బహువ హనుమా' నిత్యనేన 'దశయోజనవిస్తీర్ణా త్రింశద్యోజన మాయతా, చాయా వానరసింహ' స్యేత్సక్తచ్ఛాపయోచితం పరిమాణాంతరం. సురసాదర్శనా త్పూర్వం సంక్షిప్తవా నిత్యవగమ్యతే. 'చకార సురసా చాఽఽన్యం వింశద్యోజన మాయత' మిత్యతఃపరం 'హనుమాంస్తు తతః కృద్ధ స్త్రింశద్యోజన మాయత' ఇత్యాదిక్రమేణ 'చకార సురసా వక్త్రం శతయోజన మాయత' మిత్యేష పాఠ క్రమః, ఏతే శ్లోకాః కేవచి త్కేషు లేఖకప్రమాదా త్పఠితాః. సప్తతీయోజనోచ్చిత ఇత్యాదౌ దీర్ఘ ఆర్షః.

(హనుమతః సురసావిజయః)

[తం ప్రయాంతం సముద్వీక్ష్య సురసా వాక్య మబ్రవీత్,
బలం జిజ్ఞాసమానా వై నాగమాతా హనుమతః.

ప్రవిశ్య వదనం మేఽద్య గంతవ్యం వానరోత్తమ.
వర ఏష పురా దత్తో మమ ధాత్రేతి సత్వరా,

వ్యాదాయ వక్త్రం విపులం స్థితా సా మారుతేః పురః.
ఏవ ముక్త స్ఫురసయా క్రుద్ధో వానరపుంగవః,

అబ్రవీ త్కురు వై వక్త్రం యేన మాం విషహిష్యనే.
ఇత్యుక్త్వా సురసాం క్రుద్ధో దశయోజన మాయతః,

దశయోజనవిస్తారో బభూవ హనుమాంస్తదా.

తం దృష్ట్వా మేఘసంకాశం దశయోజన మాయతం,

చకార సురసా చాఽఽన్యం వింశద్యోజన మాయతం,

తాం దృష్ట్వా విస్తృతాస్యాం తు వాయుపుత్ర స్సుబుద్ధిమాన్.

హనుమాంస్తు తతః క్రుద్ధ స్త్రింశ ద్యోజనమాయతః,

చకార సురసా వక్త్రం చత్వారింశ త్తథోచ్ఛ్రితం.

బభూవ హనుమా స్వీరః పంచాశద్యోజనోచ్ఛ్రితః,

చకార సురసా వక్త్రం షష్టియోజన మాయతం.

తథైవ హనుమా స్వీర స్సప్తతీయోజనోచ్ఛ్రితః,

చకార సురసా వక్త్రం అశీతీయోజనాయతం.

హనుమా నచలప్రఖ్యో నవతీయోజనోచ్ఛ్రితః,

చకార సురసా వక్త్రం శతయోజన మాయతం].

శ్రీ త ద్ధృష్ట్యా వ్యాదితం త్వాస్యం వాయుపుత్ర స్సుబుద్ధిమాణా.

[దీర్ఘజిహ్వం సురసయా సు ఘోరం నరకోపమం.]

సుసంక్షిప్త్యాఽఽత్యునః కాయం బభూవాఽంగుష్ఠమాత్రకః.

౧౫౮

సోఽభిపత్యాఽఽశు తద్వక్త్రం నిష్పత్య చ మహాఽజవః.

అంతరిక్షే స్థితః శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీత్.

౧౫౯

* ప్రవిష్టోఽస్మి హి తే వక్త్రం దాఙ్ఘయణీ నమోఽస్తు తే,

గమిష్యే యత్ర వై దేహీ సత్య ఞ్చాసీ ద్వర స్తవ.

౧౬౦

తం దృష్ట్యా వదనా న్ముక్తం చంద్రం రాహుముఖా దివ,

అబ్రవీ త్సురసా దేవీ స్వేన రూపేణ వానరం.

౧౬౧

ప్రకృతం విభిక్యతే 'త ద్ధృష్ట్యా వ్యాదితం త్వాస్యం వాయుపుత్ర స్సుబుద్ధిమాణా, సుసంక్షిప్త్యాఽఽత్యునః కాయం బభూవాఽంగుష్ఠమాత్రకః'

౧౫౮-౧౫౯

(ప్రవిష్టోఽస్మితి.) దక్షస్యాఽవత్యం దాఙ్ఘయణీ, త త్త్వం చ పూర్వం వరప్రదానకథనసమయే తయైవ కథిత మిత్యనువాదాత్ కల్ప్యతే.

౧౬౦-౧౬౧

శ్రీ రామానుజీయం. (త ద్ధృష్ట్యా వ్యాదితం త్వాస్య మితి.) వ్యాదితం వ్యాత్రం. ఇదాగమస్తావర్షః. అతివిస్తృతం వక్త్రం సూక్ష్మరూపేణ ప్రవిశ్యాఽక్లేశేన నిర్గంతు మయం సమీచీనః సమయ ఇతి జ్ఞానయోగాత్ సుబుద్ధిమా నితి విశేషణం.

* రామానుజీయం. (ప్రవిష్టోఽస్మి హీతి.) దాఙ్ఘయణీ త్యనువాదాత్ స్వవరప్రదానకథనసమయే హనుమంత ముద్దిశ్య స్వకీయం దాఙ్ఘయణీత్వ మపి తయైవ కథిత మిత్యవగంతవ్యం. సత్య ఞ్చాసీ ద్వరం తవ - త్వదాస్యం ప్రవిశ్య నిర్గమనాత్ బ్రహ్మణా దత్తో వర స్సత్య ఆసీ దిత్యర్థః. వరశబ్దస్య. వపుంసకర్తృ మార్గం.

(హనుమతః సింహికాభంజనం)

❖ అర్ధసిద్ధ్యై హరిశ్రేష్ఠ గచ్ఛ సౌమ్య యథాసుఖం,

సమానయస్య వై దేహీం రాఘవేణ మహాత్మనా.

౧౬౨

త త్ప్రతీయం హనుమతో దృష్ట్వా కర్మ సుదుష్కరం,

సాఘ సాభ్యితి భూతాని ప్రకళంఘ స్తదా హరిః.

౧౬౩

స సాగర మనాభృష్య మభ్యేత్య వరుణాలయం,

జగామాలరాశ మదిశ్య వేగేన గరుడోపమః.

౧౬౪

* నేదిరే వారిచారాధిః పతగై శ్చ నిషేవితే.

ఆరాశగమన మతిమిష్కలం మి త్యము మర్తం తవయితుం ఆరాశస్వరూపం దర్శ్యరే (నేవిత ఇత్యాది) ధ్లోకసప్తకేన. కైలివాచారైః - కైలివే రాగవిశేషే ఆచారైః. దివ్యాభవవిశేషై రిత్యర్థః. పత్రాశనిసమాఘారైః పాపకైః - పత్రాశనిసమాఘారై ర్లేతుని ధ్వాతైః పాపకైః. హవ్యం హతా దేవేభ్యో హవ్యపహనార్థం గతేన. చిత్రవాసునా హస్తినా. విశ్వే విశ్వగరే, వ్యావర ఇత్యర్థః. దేవరాజగజాక్రంతే ఐరావతనిన్నవిగ్గజాక్రంతే. విరానే విరానతుల్యే. వివర ఇతి విరాన విశేషణం.

❖ రామానుజీయం. (ఆర్థేతి.) సమానయస్య సంగమయ.

* రామానుజీయం. (నేవిత ఇతి.) కైలివాచారైః కైలివే రాగవిశేషః. తదాచారైః. మంబురుప్రత్యుతిధి రిత్యర్థః. ఐరావతనిషేవితే - ఐరావత మితి ఋజుపీర్ణ మింద్రుని రుద్రవ్యతే. తేన నిషేవితే యుక్తే. 'ఇంద్రాయుధం తిన్నుద్రువసు స్తద్విక్ర మృజు రోహితం, ఐరావతంచ దివ్యుత్తు వంచలా చపలే' తి లైజయురీ. పత్రాశనిసమాఘారైః - పత్రాశనో స్సమః తుల్యః ఆఘాతః అభిఘాతః యేషాం కైః. (దివిక్ర ఇతి.) విశ్వే, విశతీర విశ్వః, వ్యావర ఇత్యర్థః. విరానే ఉర్లోచకూతే. 'ఆప్త్రీ విరాన ముల్లోచ' ఇత్యుమః. 'దివ్యాభవగజై క్షరై' రిత్యుతః పరం 'జగామ వాయుమార్గే తు గరుత్మా నివ చూరుతి' రితి పాత్రుమః. ఉపరి తు 'హనుమాన్ మేఘశాలాసి' త్యాది సార్వధ్లోకద్వయం ప్రమాదా ల్లిఖితం. 'ప్రద్యుక్యమాన స్సర్వకృతే' తి పాతః.

చరితే శ్రీ కైశికాచార్యైః రై రావతనిషేవితే. ౧౬౫

సింహకుంజరశార్దూలపతగోరగవాహనైః,
విమానై స్సంపతద్భి శ్చ విమలై స్సమలకృతే. ౧౬౬

వజ్రాశనిసమాఘాతైః షావకై రుపశోభితే,
కృతపుణ్యై ర్మహాభాగై స్స్వర్గజిద్భి రలంకృతే. ౧౬౭

* వహతా హవ్య మత్యర్థం నేవితే చిత్రఘననా,
గ్రహనక్షత్రచంద్రార్కతారాగణవిభూషితే. ౧౬౮

మహర్షి గణగంధర్వనాగయక్షనమాకులే,
వివిక్తే విమలే విశ్వే శ్చ విశ్వావసునిషేవితే. ౧౬౯

దేవరాజగజాక్రాంతే చంద్రసూర్యపథే శివే,
వితానే జీవలోకస్య వితతే బ్రహ్మనిర్మితే. ౧౭౦

ఐహుళ సేవితే వీరై ర్విద్యాధరగణై ర్వరైః,
జగామ వాయుమాగ్నే తు గరుత్మా నివ మారుతిః. ౧౭౧

ప్రదృశ్యమాన స్సర్వత్ర హనుమా న్మారుతాత్మజః,
భేడేఽంబరం నిరాలంబం లంబపక్ష ఇవాఽద్దిరాట్. ౧౭౨

స్లవమానం తు తం దృష్ట్వా సింహికా నామ రాక్షసి,
మనసా చింతయామాన ప్రవృద్ధా కామరూపిణీ. ౧౭౩

శ్రీ కైశికాచార్యైః కైశికం నృత్తాది, తదాచార్యై స్తుంబురుప్రభృతిభిః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

* ఆకాశస్య ఫీకోనపంచాశదగ్నిసంబంధ ముక్త్యా తత్ప్రధానభూతచిత్రభానుసంబంధ మహా (వహతేతి.) ఇతి తత్త్వదీపికా.

విశ్వావసుః గంధర్వరాజః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(పూనుమతః సింహికాభంజనం)

అద్య దీర్ఘస్య కాలస్య భవిష్యా మ్యహ మాశితా,
ఇదం హి మే మహ త్సత్త్వం చిరస్య వశ మాగతం. ౧౭౪

ఇతి సంచింత్య మనసా ఛాయా మస్య సమాక్షిపత్,
ఛాయాయాం గృహ్యమాణాయాం చింతయామాస వానరః. ౧౭౫

సమాక్షిప్తోఽస్మి సహసా పంగూకృతపరాక్రమః,
ప్రతిలోమేన వాతేన మహానా రివ సాగరే. ౧౭౬

తిర్య గూర్ధ్వ మధ శ్చైవ వీక్షమాణ స్తతః కపిః,
దదర్శ స మహత్ సత్త్వ ముత్థితం లవణాంభసి. ౧౭౭

త ద్ద్ృష్ట్వా చింతయామాస మారుతి ర్వికృతాననం,
కపిరాజేన కథితం సత్త్వ మద్భుతదర్శనం.
ఛాయాగ్రాహి మహావీర్యం త దిదం నాత్ర సంశయః, ౧౭౮

స తాం బుద్ధ్వాఽర్థత త్తేన సింహికాం మతిమా న్కపిః.
వ్యవర్థత మహాకాయః ప్రావృషీవ వలాహకః, ౧౭౯

తస్య సా కాయ ముద్యేక్ష్య వర్థమానం మహాకపేః,
వక్త్రం ప్రసారయామాస పాతాళాంతరసన్నిభం, ౧౮౦

(అద్యేతి.) దీర్ఘస్య కాలస్య దీర్ఘకాలే గతే సతి, అద్య, ఆశితా అశ్రీతి భుక్తవతీ. ౧౭౪

భవిష్యామి.

(ఇతీతి.) సమాక్షిపత్ సమ్య గ్గృహీతవతీ. ౧౭౪-౧౭౫

(సమాక్షిస్త ఇతి.) పంగూకృతపరాక్రమః కుంఠిత గతిః, ప్రతిలోమేన ప్రతి
కూలేన. ౧౭౬-౧౭౭

(ఛాయాగ్రాహీతి.) త దిదం ఛాయాగ్రాహి, కపిరాజేన కథితం, నాత్ర సంశయ ఇతి
యోజనా. ౧౭౮-౧౮౦

ఘనరాజీవ గర్జంతీ వానరం సమభిద్రవత్. ౧౮౧

స దదర్శ తత స్తస్యా వివృతం సుమహా స్మృఖం,
కాయమాత్రం చ మేధావీ మర్మాణీ చ షహాకపిః. ౧౮౨

స తస్యా వివృతే వక్త్రే వజ్రసంహననః కపిః,
సంక్షిప్య ముహూ రాత్మానం నిష్పపాత మహాబలిః. ౧౮౩

ఆస్యే తస్యా నిమజ్జంతం దదృశు స్సిద్ధచారణాః,
గ్రస్యమానం యథా చంద్రం పూర్ణం పర్వణీ రాహుణా. ౧౮౪

* తత స్తస్యా సఖై స్తీక్ష్ణై ర్మర్మా ణ్యుత్కృత్య వానరః,
ఉత్పపాతాఽథ వేగేన మనస్సంపాతవిక్రమః. ౧౮౫

తాం తు దృష్ట్వా చ ధృత్యా చ దాక్షిణ్యేన నిపాత్య చ,
స కపిప్రవరో వేగా ద్వవృధే పున రాత్మవాక్. ౧౮౬

(ఘనరాజీవేతి.) సమభిద్రవత్ సమభ్యర్థవత్. ౧౮౧

(స దదర్శేతి.) కాయమాత్రం దేహస్థమాణం. ౧౮౨

(స ఇతి.) ముహూ స్సంక్షిప్య సన్నికర్షానుగుణం సంకుచ్య. ౧౮౩-౧౮౪

(తత ఇతి.) తతః తేన రూపేణ. మనస్సంపాతవిక్రమః మనోవేగతుల్యగతిః. ౧౮౫

(రా మితి.) వృష్ట్వా దూరా దేవ దర్శనేన, ధృత్యా ఆస్యనియమనజననధార్మ్యేన. దాక్షిణ్యేన
పాటినేన. ౧౮౬

* రామానుజీయం. (తత ఇతి.) అథ వానరః, మనస్సంపాతవిక్రమస్య మనోగమన సమానగతి స్స, తీక్ష్ణై ర్మఖై స్తస్యా మర్మా ణ్యుత్కృత్య తతః ఆస్యాత్ వేగే నోత్పపాత, ఆస్యపిచానా త్పూర్వ మే వోత్పపాతే త్యర్థః.

(హనుమతః పారగమనం)

హృతహృ త్నా హనుమతా పపాత విధురాఽంభసి, ౧౮౬౫

తాం హతాం వానరేణాఽఽశు పతితాం వీక్ష్య సింహికాం.

భూతా న్యాకాశచారీణీ త మూచుః ప్లవగోత్తమం, ౧౮౬౫

భీమ మద్య కృతం కర్మ మహా త్సత్త్వం త్వయా హతం.

సాధయాఽర్థ మభిప్రేత మరిష్టం ప్లవతాం వర, ౧౮౬౮

యస్య త్వేతాని చత్వారి వానరేంద్ర యథా తవ.

ధృతి ర్దృష్టి ర్మతి ర్దాక్ష్యం * స్వకర్మసు న సీదతి, ౧౮౬౫

స త్రైస్సంభావితః పూజ్యః ప్రతిపన్నప్రయోజనః.

జగమాఽఽకాశ మావిశ్య పన్నుగాశనవ త్కపిః, ౧౯౦౫

ప్రాప్తభూయిష్ఠపార స్తు సర్వతః ప్రతిలోకయః.

యోజనానాం శతస్యాఽంతే వనరాజిం దదర్శ సః, ౧౯౧౫

(హృతహృ దితి.) విధురా ఆర్తా. ౧౮౬౫-౧౮౬౫

(భీమ మిత్యాది.) అరిష్టం శుభం యథా భవతి తథా, యస్య సింహికారూపసత్త్వస్య, దృష్టిః ఆయతిక్షమసూక్ష్మక్షణం, మతిః అర్థతత్త్వనిశ్చయః, క్రియావత్త్వం దాక్ష్యం, యథా తవ తథా యస్య చత్వారి సంతి, తత్త్వయా హతం. తాన్యేషు చత్వారి యాహా (ధృతి రితి.) యా ధృతిః, (స్వ) కర్మసు స్వానుకూల్యకార్యేషు, నావసీదతి - యా దృష్టి ర్నావసీదతి, యా మతి ర్నావసీదతి, య ర్దాక్ష్యం నావసీదతి, ఏతాని చత్వారి యస్య సంతి తత్త్వయా హత మితి యోజనా. ౧౮౬౫

(స ఇతి.) సంభావితః పూజితః, ప్రతిపన్నప్రయోజనః ప్రాకృప్రతిభాసితకార్యసారః, స చ స్త్రీ త్వే దోషే సమానేఽపి సురసాయా జయప్రతిపత్తిః సింహికాయా వధప్రతిపత్తిశ్చ. ౧౯౦౫

(ప్రాప్తేతి.) ప్రాప్తభూయిష్ఠపారః ప్రాప్తప్రాయతీరః. ౧౯౧౫

* 'నావసీదతి కర్మసు' ఇతి గోవిందరాజీయపాఠః.

దదర్శ చ పతన్నేవ వివిధదుర్మభూషితం.

ద్వీపం శాఖామృగశ్రోష్టో మలయోపవనాని చ,

౧౯౨౪.

సాగరం సాగరానూపం సాగరానూపజాన్ ద్రిమాన్.

సాగరస్య చ పత్నీనాం ముఖా న్యపి విలోకయన్,

౧౯౩౪

స మహామేఘసంకాశం సమీక్ష్యైఽఽత్మాన మాత్మవాన్.

నిరుంధంత మివాఽఽకాశం చకార మతిమా నృతిం.

౧౯౪౪

కాయవృద్ధిం ప్రవేగం చ మమ దృష్వైఽ-రాక్షసాః.

మయి కౌతూహలం కుర్యు రితి మేనే మహాకపిః,

౧౯౫౪

తత శ్శరీరం సంక్షిప్య త న్మహీధరసన్నిధం.

పునః ప్రకృతి మాపేదే వీతమోహ ఇవాఽఽత్మవాన్,

౧౯౬౪

త ద్దూప మతిసంక్షిప్య హనుమా స్ప్రకృతౌ స్థితః.

త్రీ స్క-మా నివ వికృమ్య బలివీర్యహరో హరిః,

౧౯౭౪

(దదర్శేతి.) మలయోపవనాని - లంకామలయ ఇతి దక్షిణతీరే స్థితః మలయః. తస్యో-

పవనాని.

౧౯౨౪.

(సాగర మితి.) సాగరస్య పత్నీనాం నదీనాం త్రికూటోత్పన్నానాం, ఆత్మానం స్వశరీరం, మతిం చకార, మేన ఇతి యావత్.

౧౯౩౪-౧౯౪౪

కథం మేనః ? ఇత్యత్రాహ (కాయవృద్ధి మితి.)

౧౯౫౪.

(తత ఇతి.) పునః ప్రకృతి మాపేదే పున ర్విజాకారం ప్రాప్తవాన్.

౧౯౬౪

ఉక్తం శరీరసంక్షేపం దృష్టాంతార్థ మనువదతి (త ద్దూప మితి.)

౧౯౭౪.

(హనుమతః త్రికూటశిఖరప్రాప్తిః)

* స చారునానావిధరూపధారీ పరం సమాసాద్య సముద్రోత్తీరం.

పరై రశకక్యః ప్రతిపన్నరూప స్సమీక్షితాత్మా సమవేక్షితార్థః,

౧౯౮౫

తత స్స లంబస్య గిరే స్సమృద్ధే విచిత్రకూటే నివపాత కూటే.

స కేతకోద్దాలకనాళికేరే మహాద్రికూటప్రతిమో మహాత్మా,

౧౯౯౫

తత స్తు సంప్రాప్య సముద్రోత్తీరం సమీక్ష్య లంకాం గిరివర్యమూర్ధ్ని,

కపి స్తు తస్మిన్నివపాత వర్వతే విధూయ రూపం వ్యథయన్ మృగద్విజాన్.

౨౦౦౫

స సాగరం దానవపన్నగాయుతం బలేన వికృమ్య మహోర్మిమాలినం.

(స చార్పితి.) ప్రతిపన్నరూపః ప్రతిపన్నస్వభావశరీరః, అభూ దితి శేషః. సమీక్షితాత్మా సమీక్షితదేహః, సమవేక్షితార్థః నిరూపితకార్యః, పూర్వోక్తౌపసంహారశ్లోక ఏషః. ౧౯౮౫

(తత ఇతి.) లంబస్య లంబమానస్యేవ స్థితస్య, అవిజ్ఞాతాగ్రస్యే త్యర్థః. విచిత్రకూటే వివిధాశ్చర్యసమూహే. 'కూట స్వస్త్రియాం పుంజపాలయో' రితి దర్పణః. ఉద్దాలకః స్త్రేష్మాతకాః. ౧౯౯౫

వ్యర్థయన్ మృగద్విజా నిత్యాదివిశేషం వక్తు ముక్త మర్థ మనువదతి (తత స్త్రితి.) సముద్రోత్తీరం తీరోపర్యాకాశం, విధూయ రూపం పూర్వరూపం విహాయ. వృత్త ముపజాతిః. అస్మిన్ సర్గే సార్థకాధికద్విశతశ్లోకాః. ౨౦౦౫

* రామానుజీయం. (స చార్పితి.) పూర్వోక్తార్థసంగ్రహశ్లోకోఽయం. చారునానావిధరూపధారీ తత్కర్తార్యానుగుణ్యేన పరిగృహీతరమణీయస్థూలసూక్ష్మైదిరూపః, పరైః సింహికాదిభిః, అశక్యః అప్రదృప్యః. సః, పరం సముద్రోత్తీర మాసాద్య, సమీక్షితాత్మా సమాలోకితాతిప్రమాణస్వశరీరః, సమవేక్షితార్థః సమాలోచితకార్యః, ప్రతిపన్నరూపః అంగీకృతవిజశరీరః, అభూ దితి శేషః.

నిపత్య తీరే చ మహోదధే స్తదా దదర్శ లంకా మమరావతీ మివ.

౨౦౧౫.

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాణ్డే, ప్రథమ స్సర్గః.

అథ ద్వితీయ స్సర్గః

స సాగర మనాధృష్య మతిక్రమ్య మహాబలః,

* త్రికూటశిఖరే లంకాఁ స్థితాం స్వస్థో దదర్శ హ.

౧

తతః పాదపము క్తేన పుష్పవర్షేణ వీర్యవాఙ్.

అభివృష్ట స్థిన్త స్తత్ర బభౌ పుష్పమయో యథా.

౨

యోజనానాం శతం శ్రీమాంస్తీర్వా ప్యుత్తమవిక్రమః,

అనిశ్వస న్కపి స్తత్ర న గ్గాని మధిగచ్ఛతి.

౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

ప్రథమ స్సర్గః.

అథ ద్వితీయ స్సర్గః.

(స సాగర మిత్యాది.)

౧౨౩

* రామానుజీయం. 'త్రికూటశిఖరే లంకాం స్థితా' మితి పాఠః.

(హనుమతా త్రికూటశిఖరాత్ లంకాదర్శనం)

శతా న్యహం యోజనానాం క్రమేయం సుబహూ న్యపి,
కిం పున సాగరస్యాఽంతం సంఖ్యాతం శతయోజనం.

స తు వీర్యవతాం శ్రేష్ఠః ప్లవతా మపి చోత్తమః,
జగామ వేగవాణా లంకాం లంఘయిత్వా మహోదధిం.

శ్శాద్వలాని చ నీలాని గంధవంతి వనాని చ,
గండవంతి చ మధ్యేన జగామ నగవంతి చ.

* శైలాం శ్చ తరుసంభన్నాణాం వనరాజీ శ్చ పుష్పితాః,
అభిచక్రామ తేజస్వీ హనుమాణా ప్లవగర్షభః.

సముద్రలంఘనే కుతో గ్లానిం నాఽధ్యగచ్ఛ దిత్యత్రాహ (శతానీతి.)

(శాద్వలానీతి.) గండవంతి స్థూలోపలవంతి. నామైకదేశే నామగ్రహణేన గండశబ్దేన గండశైల ఉచ్యతే.

శా రామానుజీయం, సముద్రలంఘనే కుతః శ్రమం నాఽధ్యగచ్ఛ త్త్రాహ (శతా న్యహా మితి.) అహం సుబహూన్యపి యోజనానాం శతాని క్రమేయం, శతయోజనసంఖ్యాకం సాగరస్యాఽంతం కిం పున రితి, అమన్యతేతి శేషః.

శ్శా రామానుజీయం. (శాద్వలానీతి.) వనాని పర్వతస్థవనాని. గండవంతి స్థూలపాషాణవంతి, మధ్యేన మధ్యమార్గేణ, నగవంతి ప్రశస్తవృక్షయుక్తాని.

* రామానుజీయం. (శైలా నితి.) అత్ర శైలశబ్ద శ్చంద్రుంకపరః. లంబాఖ్యగిరే రుపరితన సోఽచ్యమానత్వాత్.

* స తస్మి న్నచలే తిష్ఠన్ వనా న్యుపవనాని చ, ౭౪

౧ స నగాగ్రే చ తాం లంకాం దదర్శ పవనాత్మజః. ౮

సరళా న్కుర్ణికారాం శ్చ ఖర్జూరాం శ్చ సుపుష్పితాన్,
ప్రియాళా న్ముచుళిందాం శ్చ కుటజా న్కైతకా నపి. ౯

ప్రియంగూ న్గంధపూర్ణాం శ్చ నీపా న్సప్తచ్ఛదాం స్తథా,
అసనా న్కోవిదారాం శ్చ కరవీరాంశ్చ పుష్పితాన్. ౧౦

పుష్పభారనిబద్ధాం శ్చ తథా ముకుళితా నపి,
పాదపా న్విహగాకీర్ణాన్ పవనాధూతమ స్తకాన్. ౧౧

హంసకారండవాకీర్ణా వాపీః పద్మోత్పలాయుతాః,
ఆక్రీడా న్వివిధా న్నమ్యాన్ వివిధాం శ్చ జలాశయాన్. ౧౨

సంతతా న్వివిధై ర్వృక్షై స్సర్వర్తుఫలపుష్పితైః,
ఉద్యానాని చ రమ్యాణి దదర్శ కపికుంజరః. ౧౩

(స ఇతి.) స తస్మి న్నిత్యర్థే దదర్శే త్యవకృష్యతే. ౭౪-౮

(సరళా నితి.) యూపసరళాన్, కర్ణికారా న్సరివ్యాదాన్, ఖర్జూరాన్ కంటకచ్ఛదాన్,
ప్రియాళాన్ ధనుఃపటాన్, ముచుళిందాన్ జంబీరాన్, కుటజాన్, ప్రియంగూన్ ఫలిసః, గంధ
పూర్ణాన్ నీపాన్, అసనాన్, కోవిదారాన్ చమరికాన్, ఆక్రీడాన్ సర్వసాధరణక్రీడాస్థానాని,
ఉద్యానాని రాజయోగ్యాని, సర్వర్తుఫలపుష్పితైః-సర్వర్తుఫలపుష్పా జ్యేషాం సంజాతానీతి తైః. ౯-౧౩

* రామానుజీయం. (స ఇతి.) తస్మి న్నచలే లంబిగిరౌ, తిష్ఠన్ వనా న్యుపవనాని చ
దదర్శే త్యవకృష్య సంబంధనీయం. అన్యథా తచ్ఛబ్దోఽతిరిచ్ఛేత.

❖ రామానుజీయం. (స ఇతి.) నగాగ్రే త్రికూటాఖరే.

(హనుమతా త్రికూటశిఖరాత్ లంకాదర్శనం)

సమాసాద్య చ లక్ష్మీవాణాం లంకాం రావణపాలితాం,
పరిఘాభి స్సపద్మాభి సోత్పలాభి రలంకృతాం.

౧౪

సీతాపహరణార్థేన రావణేన సురక్షితాం,
సమంతా ద్విచరద్భిశ్చ రాక్షసై రుగ్రధన్విభిః.

౧౫

కాంచనేనాఽఽవృతాం రమ్యాం ప్రాకారేణ మహాపురీం,
గృహై శ్చ గ్రహసంకాలై శ్చారదాంబుదసన్నిభైః.

౧౬

పాండురాభిః ప్రతోశీభి రుచ్చాభి రభిసంవృతాం,
* అట్టాలకశతాకీర్ణాం పతాకాధ్వజమాలినీం.

౧౭

తోరణైః కాంచనై ర్ద్రివ్యై ర్లతాపజ్జీ-విచిత్రితైః,
దదర్శ హనుమా న్లంకాం దివి దేవపురీ మివ.

౧౮

గిరిమూర్ధ్ని స్థితాం లంకాం పాండురై ర్భవనై శ్శుభ్రైః,
దదర్శ స కపిశ్రేష్ఠః పుర మాకాశగం యథా.

౧౯

(సమాసాద్యేతి.) సమాసాద్య దదర్శేతి క్రియాభేదా ల్లంకాపదావృత్తిః. లక్ష్మీవాణాం జయ హేతుకాంతిమాణా, ఉత్పలాని పద్మవృత్తిరిక్తాని సరసిజాని, సీతాపహరణం అర్థః ప్రయోజనం యస్య తేన, సురక్షితత్వే హేతు రయం. విచరద్భి శ్చే త్యత్ర చకారో భిన్నక్రమః. రాక్షసైశ్చ సురక్షితాం, గ్రహసంకాలైః నవగ్రహతుల్యైః, పాండురాభిః సుధాలిప్తభూమికత్వాత్ సీతాభిః, ప్రతోశీభిః వీధీభిః, అట్టాలకాః అట్టాః, పతాకాధ్వజమాలినీం - లతాదిరేఖావిచిత్రపటవిశిష్టాః పతాకాః, మత్స్యమకరాద్యాకారాః ధ్వజాః, ప్రీహ్యేదిత్వా దినిః. లతాపజ్జయః లతాకారరేఖాః. ౧౪-౧౯

* అట్టాలకశతాకీర్ణాం ప్రాకారవేదికోపరి యుద్ధార్థం పరికల్పితమంచవిశేషశతసంకులాం- మత్స్యాద్యాకారా ధ్వజాః, తతోఽన్యః పతాకాః, లతాపజ్జయః విచిత్రచనావిశేషాః, 'దదర్శ హనుమాణాం లంకా' మితి పున ర్దర్శనాభిధానం విశేషాంతరవివక్షయా ఉపమానాంతరవివక్షయా చ. ఇతి తత్త్వదీపికా.

పాలితాం రాక్షసేంద్రేణ నిర్మితాం విశ్వకర్మణా,
 వ్రవమానా మివాఽఽకాశే దదర్శ హనుమా న్సురీం. ౨౦

* వప్రప్రాకారజఘనాం విపులాంబునవాంబరాం,
 శతమ్నీం శూలకేశాంతా మట్టాలకవతంసకాం. ౨౧

మనసేవ కృతాం లంకాం నిర్మితాం విశ్వకర్మణా. ౨౧౫

ద్వార ముత్తర మాసాద్య చింతయామాస వానరః. ౨౨

❖ కైలాసశిఖరప్రఖ్యా మాలిఖంతీ మివాఽంబరం,
 డీయమానా మివాఽఽకాశ ముచ్చిత్తై ర్భవనోత్తమైః. ౨౩

సంపూర్ణాం రాక్షసై ర్హోరై ర్నాగై ర్హోగవతీ మివ,
 ఆచిత్త్యం సుకృతాం స్పష్టాం కుబేరాధ్యుషితాం పురా. ౨౪

(వప్రేతి.) వప్రేత్యాదావపి 'దదర్శ హనుమా కపి' రిత్యనువర్తతే. వప్రం ప్రాకార మూర్తికః, ప్రాకారః సాలః, విపులాంబు పరిపూర్ణం నవాంబరం యస్యా స్నా. శతమ్నీ యంత్రవిశేషః. వతంసః అవతంసః, వాగురిమతేనాఽల్లోపః. వస్తుతో విశ్వకర్మణా నిర్మితాం, వివార్యమాణే కేనాపి మనసా నిర్మితా మివ స్థితా మిత్యత్యేచ్ఛి. ౨౦-౨౧౫

(ద్వార మితి.) ఉత్తరం ద్వార మాసాద్య, చింతయామాస మనసా నిరూపయామాస, పై చేహీదర్శనోపాయ మితి శేషః. ౨౨

(కైలాసేత్యాది.) డీయమానాం గచ్ఛంతీం, 'డీ జ్యీహాయసా గతా' విత్యస్మా ఛానన్. ౨౩-౨౪

* రామానుజీయం. (వప్రేతి.) వప్రం చయః, ప్రాకారాదారవేదికేతి యావత్. 'స్యా చ్చయో వప్ర మస్త్రీయా' మిత్యమరః, ప్రాకారః సాలః. విపులాంబునవాంబరాం - అత్రాంబుశబ్దేన పరిపూర్ణతల్లజల ముచ్చితే. అట్టాలకాః వతంసః కర్ణాభరణం యస్యా స్నా. మనసా కృత మివ స్థితాం, విశ్వకర్మణా నిర్మితాం, లంకాం దదర్శే త్యనుష్యతే.

❖ రామానుజీయం. (కైలాసేత్యాది.) ఆలిఖంత మితి లింగవ్యత్యయః. డీయమానా మివ ఉద్గచ్ఛంతీ మివ.

(హనుమతః లంకాదర్శనజచింతాప్రకారః)

దంష్ట్రీభి ర్భూభుభి శ్శూలై శ్శూలపట్టసపాణిభిః,
రక్షితాం రాక్షసై ర్హైరై ర్గుహా మాశీవిషై రివ.

౧౦౫

★ తస్యా శ్చ మహతీం గుప్తిం సాగరం చ నిరీక్ష్య సః,
రావణం చ రిపుం ఘోరం చింతయామాస వానరః.

౧౦౬

* ఆగత్యాఽపీహ హరయో భవిష్యంతి నిరర్థకాః,
న హి యుద్ధేన వై లంకా శక్యా జేతుం సురై రపి.

౧౦౭

౧ ఇమాం తు విషమాం దుర్గాం లంకాం రావణపాలితాం,
ప్రాప్యాఽపి న మహాభాహుః కిం కరిష్యతి రాఘవః.

౧౦౮

శ్చ అవకాశో న సాంత్యస్య రాక్షసే ష్యభిగమ్యతే,
న దానస్య న భేదస్య నైవ యుద్ధస్య దృశ్యతే.

౧౦౯

★ దీయమాసత్వాదివిశేషణవిశిష్టాయాః తస్యా లంకాయాః, మహతీం గుప్తిం, సాగరం చ, రావణం ఘోరం రిపుం చ, నిరీక్ష్య జ్ఞాత్వా, వానర శ్చింతయామాసేతి సంబంధః.

* రామానుజీయం. చింతాప్రకార మాహ (ఆగత్యాపీత్వాదినా.) అత్ర అపిశబ్దేన దుస్తరసాగర లంఘనపూర్వక మాగమన మేవ దుర్బట మితి సూచ్యతే.

౧ రామానుజీయం. న కేవలం వానరై రసాధ్యా, కింతు రామేణా ప్యసాధ్యేత్వాహ (ఇమా మితి.) నః, సాలగిరిఘావిదళనాదిఘ దృష్టవరాక్రమ ఇత్యర్థః.

శ్చ రామానుజీయం. (అవకాశ ఇతి.) సాంత్యస్యాఽవకాశాభావః ఆసురప్రకృతిత్వాత్; దానస్యాఽవకాశాభావః అర్థోపచితత్వాత్; భేదస్యాఽవకాశాభావః బలదర్పితత్వాత్; యుద్ధస్యాఽవకాశా భావః బుద్ధివరాక్రమయు క్తత్వాత్.

* చతుర్థా మేవ హి గతి ర్వానరాణాం మహాత్మనాం,
 వాలిపుత్రస్య నీలస్య మమ రాజ్ఞశ్చ ధీమతః. ౩౦

యావ జ్ఞానామి వై దేహీం యది జీవితీ వా న వా.
 తత్రైవ చింతయిష్యామి దృష్ట్వా తాం జనకాత్మజాం. ౩౧

తత స్స చింతయామాస ముహూర్తం కపికుంజరః,
 గిరిశృంగే స్థిత స్తస్మిన్ రామస్యాఽభ్యుదయే రతః. ౩౨

అనేన రూపేణ మయా న శక్యా రక్షసాం పురీ,
 ప్రవేష్టుం రాక్షసై ర్గుప్తా క్రూరై ర్బలసమన్వితైః. ౩౩

ఉగ్రోజసో మహావీర్యా బలవంత శ్చ రాక్షసాః,
 వంచనీయా మయా సర్వే జానకీం పరిమార్గతా. ౩౪

లక్ష్మ్యలక్ష్మ్యేణ రూపేణ రాత్రౌ లంకా పురీ మయా,
 ప్రవేష్టుం ప్రాప్తకాలం మే కృత్యం సాధయితుం మహత్. ౩౫

ఏవం విచార్య నాఽయ మేతద్విచారకాల ఇత్యనుశేతే (యావ దితి.) యావత్ యదా,
 జీవతి వా న వేతి వై దేహీం జానామి. తత్రైవ కాలే, తాం జనకాత్మజాం దృష్ట్వా చింతయిష్యామి.
 యద్వా, యావచ్ఛ్లోఽవధారణే. జానామ్యేవ జీవతి వా న వేతి జానామ్యేవ, యది జీవతి తదా తాం
 జనకాత్మజాం దృష్ట్వా, తత్రైవ తత్కాలం ఏవ, చింతయిష్యామి త్యన్వయః. ౩౦-౩౧

(తత ఇతి.) చింతయామాస, వై దేహీదర్శనోపాయ మితి శేషః. ౩౨-౩౪

(లక్ష్మ్యలక్ష్మ్యేతి.) లక్ష్మ్యశరీరత్వే రాక్షసా గృహ్టాయుః. అలక్ష్మ్యశరీరత్వే సర్వా లంకా న
 విచేతుం శక్యా. కృత్యం సాధయితుం ప్రవేష్టుం కృత్యసాధనాయ ప్రవేష్టుం, ప్రాప్తకాలం
 యుక్తం. ౩౫

* రామానుజీయం. (చతుర్థా మితి,) గతిః ప్రాప్తిః, సంభవితేతి శేషః.

(హనుమతా లంకాప్రవేశోపాయచింతనం)

- * తాం పురీం తాదృశీం దృష్ట్వా దురాధర్షాం సురాసురైః,
హనుమాం శ్చింతయామాస వినిశ్చిత్వ ముహుర్ముహూః. ౩౬
- కేనోపాయేన పశ్యేయం మైథిలీం జనకాత్మజాం,
అదృష్టో రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా. ౩౭
- న వినశ్యే త్కథం కార్యం రామస్య విదితాత్మనః,
ఏకా మేక శ్చ పశ్యేయం శ్చ రహితే జనకాత్మజాం. ౩౮
- భూతా శ్చార్ధా విపద్యంతే దేశకాలవిరోధితాః,
విక్లబం దూత మాసాద్య తమ సూర్యోదయే యథా. ౩౯

(తా మితి.) వినిశ్చిత్వ సీతాన్వేషణప్రకారం వినిశ్చిత్వ, ముహుర్ముహూస్త మేవ చింతయామాసే త్యర్థః. ౩౬-౩౭

(న వినశ్యే దితి.) (ఏకశ్చ పశ్యేయ మితి.) అత్రాపి కథ మిత్యనుషంజనీయమ్. రహితే ఏకాంతే. ౩౮

పండితేన ముహుర్ముహూ ద్వివార్య కార్యాణి కర్తవ్యాని, న తు పండితమానినా సకృద్వివార్యకర్తవ్యాని, తథా సతి దోష స్వాదిత్యాహ (భూతా శ్చేతి.) భూతా శ్చార్ధాః సమ్యగుపాయ ప్రయోగా నిష్పన్నప్రాయా అవ్యర్థాః, విక్లబం అధీరం అవిమృశ్యకారిణం, దూత మాసాద్య, దేశకాలవిరోధితా స్సంతః, సూర్యోదయే, తమో యథా తమ ఇవ, తద్దూతస్యాఽవిమృశ్యకారిత్వేన సద్య ఏవ విపద్యంతే, నశ్యంతీ త్యర్థః. ౩౯

* రామానుజీయం, (తా మితి.) 'వనిశ్వస్య ముహుర్ముహూ' రిత్యనేన సముద్రీలంఘనా దపి లంకాప్రవేశస్య దుష్కరత్వం చోత్యతే. వినిశ్వస్య ఇతి. పా.

రామానుజీయం. రహితే జనరహితే.

అర్ధానర్ధాంతరే బుద్ధి ర్నిశ్చితాఽపి న శోభతే,
 ఘాతయంతి హి కార్యాణి దూతాః పండితమానిసః.

౪౦

న వినశ్యే త్కథం కార్యం వైక్లబ్యం న కథం భవేత్,
 లంఘనం చ సముద్రస్య కథం ను న వృథా భవేత్.

౪౧

మయి దృష్టే తు రక్షోభీ రామస్య విదితాత్మనః,
 భవే ద్వ్యర్థ మిదం కార్యం గావణానర్థ మిచ్ఛతః.

౪౨

న హి శక్యం క్వచిత్ స్థాతు మవిజ్ఞాతేన రాక్షసైః,
 అపి రాక్షసరూపేణ కిముతాఽస్యేన కేనచిత్.

౪౩

వాయుర ప్యత్ర న జ్ఞాత శ్చరే దితి మతి ర్మమ,
 న హ్య స్త్యవిదితం కించి ద్రాక్షసానాం బలీయసాం.

౪౪

ఇహోఽహం యది తిష్ఠామి స్వేన రూపేణ సంవృతః,
 వినాశ ముపయాస్యామి భర్తు రర్థ శ్చ హీయతే.

౪౫

న కేవలం కార్యహానిః, కింతు స్వామ్యాదీనాం బుద్ధిశూన్యతాఽపి స్వా దిత్యాహ (అర్థేతి.)
 అత్రాపి విక్లబం దూత మానాద్యే త్యనువర్తతే. అర్ధానర్ధాంతరే - అర్ధానర్థయోః ప్రయోజనసాధనయోః
 కార్యాకార్యయోః అంతరే విషయే, నిశ్చితా రాజ్ఞా సచివైశ్చ నిర్ణీతా, బుద్ధిః, విక్లబం దూత మాసాద్య
 న శోభతే, అనర్థకారిణీ భవతీ త్యర్థః, ఇద మేవ సమర్థయతే (ఘాతయంతితి.)

౪౦

ప్రాగు క్తదోషా స్వస్మిన్ కథం న మ్య రితి చింతయతి (న వినశ్యే దితి.) కార్యం
 రామకార్యం, కథం కేనోపాయేన, న వినశ్యేత్. కి మద్భాఽపరాహ్ణా ఏవ లంకా ప్రవేష్టవ్యా? ఉత
 రాత్రౌ? కి మనేనైవ మహతా రూపేణ ప్రవేష్టవ్యా? ఉత ప్రాప్యేన రూపేణే త్యర్థః, వైక్లబ్యం
 మమాపాండిత్యం, కథం న భవేత్.

౪౧

అపరాహ్ణే ప్రవేశే దోష మాహ (మయాతి.)

౪౨

మహతా రూపేణ ప్రవేశం నిరావష్టే (న హీతి.) స్వేన రూపేణ స్వాభావికమహతా
 రూపేణ.

౪౩

(హనుమతః లంకాదర్శనం)

త దహం స్వేన రూపేణ రజన్యాం హ్రస్వతాం గతః,
లంకా మధిపతిష్యామి రాఘవస్యాఽర్థసిద్ధయే.

౪౬

రావణస్య పురీం రాత్రౌ ప్రవిశ్య సుదురాసదాం,
విచిన్వ న్భవనం సర్వం ద్రక్ష్యామి జనకాత్మజాం.

౪౭

ఇతి నంచిత్య హనుమాన్ సూర్యస్యాఽస్తమయం కపిః,
ఆవకాంక్షే తదా వీరో వై దేహ్యో దర్శనోత్సుకః.

౪౮

సూర్యే చాఽస్తంగతే రాత్రౌ దేహం సంక్షిప్య మారుతిః,
ప్రషదంశకమాత్ర స్సన్ బభూవాఽద్భుతదర్శనః.

౪౯

ప్రదోషకాలే హనుమాం స్తూర్ణ ముత్ఫుత్య వీర్యవాన్,
ప్రవివేశ పురీం రమ్యాం సువిభక్తమహావధాం.

౫౦

* ప్రాసాదమాలావితతాం స్తంభైః కాంచనరాజితైః,

పరిశేషా ద్రాతౌ హ్రస్వరూపేణైవ ప్రవేష్టవ్య మిత్యాహ (త దహ మితి.)

౪౬-౪౮

(సూర్య ఇతి.) స్వేన రూపేణ, ప్రషదంశకమాత్రః విడాలపోమాణః.

౪౯

(ప్రదోషకాల ఇతి.) ప్రవివేశ ప్రవేష్టు మువక్రంతః, చతుర్థే సర్గే ప్రవేశస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. లంకాదర్శనం తు త్రికూటదర్శనస్థిత్యా.

౫౦

(ప్రాసాదేత్యాది.) కాంచనరాజితైః స్తంభైః శాతకుంభమయై ర్జాలై శ్చ ఉపలక్షితాం, (గంధర్వనగరోపమా మితి.) గంధర్వనగరం నామ నానారత్నమయగోపురప్రాసాదాదియు క్తనగరాదివ

* రామానుజీయం. (ప్రాసాదేతి.) అభంలిహత్వాతివిచిత్రత్వాఞ్ఞాం గంధర్వనగరోపమ్యం. వృటికశంకీర్ణైః కార్తవ్యరవిభూషితైశ్చ తలై రుపలక్షితైః. న స్తభౌమ్హృత్భౌమాః - భూమిషు భవంతీతి

శాతకుంభమయై ర్జాలై ర్గంధర్వనగరోపమాం. ౫౧

సప్తభౌమాష్టభౌమైశ్చ స దదర్శ మహాపురీం,
తలై స్సృటికసంకీర్ణైః కార్తస్వరవిభూషితైః. ౫౨

వై డూర్యమణిచిత్రై శ్చ ముక్తాజాలవిభూషితైః,
తలై శ్శుశుభిరే తాని భవనా న్యత్ర రక్షసాం. ౫౩

* కాంచనాని విచిత్రాణి తోరణాని చ రక్షసాం,
లంకా ముద్యోతయామాసుః సర్వత స్సమలంకృతాం. ౫౪

అచింత్యా మద్భుతాకారాం దృష్ట్వా లంకాం మహాకపిః,
ఆసీ ద్విషణ్ణో హృష్ట శ్చ వై దేహ్యో దర్శనోత్సుకః. ౫౫

ద్వాపమాన మభ్రుచిత్రం, తద్వ దాశ్చర్యావహా మిత్యర్థః. యథోక్తం - 'అనేన రత్నాకృతి ఖే విరాజితే పురం సతాకాద్వజతోరణాన్వితం, యదా తదా హస్తీమనుష్యవాజినాం పిబ త్యస్య గూఢి రణే వసుంధ రే' తి. (సప్తభూమాష్టభూమై శ్చేతి.) భూమిశబ్దేన ఆసనశయనాదియోగ్యం తల ముచ్యతే. సప్తభూమయో యేషాం తే సప్తభూమాః, కృష్ణోదకాపండుసంఖ్యాపూర్వాయా భూమే ర జిష్యత' ఇత్యన్ సమాసాంతః. ఏవ మష్టభూమాః. సప్తభూమాదిశబ్దేన తాదృశాః ప్రాసాదవిశేషా ఉచ్యంతే. యద్వా, ప్రాసాదై రితి శేషః. తై రుపలక్షితాం. ౫౧-౫౪

(అచింత్యేతి.) (విషణ్ణో హృష్టశ్చేతి.) అచింత్యా దుష్ప్రవేశేతి చ విషణ్ణః, యతోఽద్భుతాకారా ఆతో విస్మయనీయతయా హృష్టః. ౫౫

భౌమాని స్థలాని, సప్త భౌమాని యేషాం తే సప్తభౌమాః. ఏవ మష్టభౌమాః. సప్తభౌమాశ్చాష్టభౌమాశ్చ. తైః, ప్రాసాదై రితి శేషః. తై రుపలక్షితాం పురీం దదర్శేతి యోజనా.

* రామానుజీయం. (కాంచనానితి.) రక్షసాం తోరణాని రక్షగృహద్వారస్థతోరణాని.

(హనుమతో లంకాదర్శనం)

* స పాండురోద్విద్ధవిమానమాలినీం మహూర్హణాంబూనదజాలతోరణాః,
యశస్వినీం రావణబాహుపాలితాం క్షపాచరై ర్భీమబలై స్సమావృతాం. ౫౬

* చంద్రోఽపి సాచివ్య మివాఽస్య కుర్వం స్తారాగణై ర్మధ్యగతో విరాజః,
జ్యోత్స్నావితానేన వితత్య లోక ముత్తిష్టతే నై కసహస్రరశ్మిః. ౫౭

(నేతి.) పూర్వశ్లోకేనఽయ మేకాన్వయః. సుధాదవళనిమ్నోన్నతవిమానాకారభవన
మాలినీ మిత్యర్థః. ౫౬

ఇదానీం చంద్రోదయకాల ఇత్యాహ (చంద్రోఽపీతి.) మధ్యగతః సన్నిధానా త్తారాగణ
మధ్యగతః, తారాగణై రితి సహయోగే తృతీయా. జ్యోత్స్నావితానేన లోకం, వితత్య వ్యాప్య, ఉత్తిష్టతే
ఆవిర్భవతి స్మ. 'ఉదోఽనూర్హ్వకర్మణీ' త్యాత్మనేపదం. ౫౭

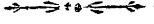
* రామానుజీయం. సపాండురేత్యస్య దృష్టేతి పూర్వేణ సంబంధః. పాండురోద్విద్ధవిమా
నమాలినీం సుధాధాతోన్నతసప్తభూమగుహమాలినీం, 'విమానోఽస్త్రీ దేవయానే సప్తభూమే చ
సద్మనీ' తి నై జయంతి.

* రామానుజీయం. (చంద్ర ఇతి.) చంద్రోఽపి నై కసహస్రరశ్మిః జ్యోత్స్నావితానేన
లోకం వితత్య, అస్య సాచివ్యం కుర్వన్నివ విరాజః, మధ్యగతః తారాగణై స్సహ, ఉత్తిష్టతే
ప్రాదురభూ ది త్యన్వయః. అత్ర తిష్టతేః పరస్మైత్పదిత్వాత్ 'ఉదోఽనూర్హ్వకర్మణీ' త్యాత్మనేపదం.
నై కసహస్రరశ్మి రిత్యత్ర నశర్ధస్య నశబ్దస్య 'సుప్ సుపే' తి సమాసః. సాగరమైనాకదివాకరాదివ
చ్చంద్రోఽపి సాచివ్యం కుర్వః ప్రాదురభూ ది త్యపిశబ్దేనఽవగమ్యతే.

* శంఖప్రభం క్షీరమృణాళవర్ణ ముద్గచ్ఛమానం వ్యవభాసమానం,
దదర్శ చంద్రం స హరిప్రవీరః పోష్టాయమానం సరసీవ హంసం.

౫౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ద్వితీయ స్సర్గః.

అథ తృతీయ స్సర్గః

౧ స లంబశిఖరే లంబే లంబతోయదనన్నిభే,
స త్త్వ మాస్థాయ మేధావీ హనుమా న్మారుతాత్మజః. ౧
నిశి లంకాం మహాసత్త్వో వివేశ కపికుంజరః,
రమ్యకాననతోయాథ్యాం పురిం రావణపాలితాం. ౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
ద్వితీయ స్సర్గః.

అథ తృతీయ స్సర్గః

(స లంబేశ్యాది.) లంబే లంబాఖ్యే, లంబశిఖరే లంబగిరిశిఖరే ఇతి చాఽఽహుః. యద్వా,
లంబే లంబమాన ఇవ స్థితే, లంబశిఖరే త్రికూటశిఖరే, స త్త్వం వ్యవసాయం, ధైర్య మితి యావత్.
వివేశ ప్రావ. ౧-౨

రామానుజీయం. (శంఖప్రభ మితి.) పోష్టాయమానం ఉడ్డీయమానం.

౧ రామానుజీయం. పూర్వసర్గోక్తం లంకాప్రవేశోపక్రమం విస్తరేణాహ (స లంబశిఖర
ఇత్యాదినా.) సః సాగరాక్లేశతరణేన ప్రసేద్ధః, మహాసత్త్వః సముద్రలంఘనాదా వప్రతిహతశక్తిః,
హనుమాః, లంబే లంబమానాకారే, లంబతోయదనన్నిభే, లంబశిఖరే లంబపర్వతశిఖరే, మేధావీ
అత్కాలోచితకర్తవ్యవిషయప్రజ్ఞాయుక్త స్స, స త్త్వః మాస్థాయ లంకాప్రాప్తిమాత్రోపయుక్త
లంఘనశక్తి మాస్థాయ, నిశి వివేశేతి సంబంధః.

(హనుమతో లంకాదర్శనం)

- శారదాంబుధరప్రభ్రై ర్భవనై రుపశోభితాం,
 ౧ సాగరోపమనిర్హోషాం సాగరానిలనేవితాం. ౩
- సుపుష్పబలసంఘుష్టాం యథైవ విటపావతీం,
 చారుతోరణనిర్యూహాం పాండురద్వారతోరణాం. ౪
- భుజగాచరితాం గుప్తాం శుభాం భోగవతీ మివ,
 తాం స విద్యుద్ధనాకీర్ణాం జ్యోతిర్మార్గనిషేవితాం. ౫
- మందమారుతసంచారాం యథేంద్ర స్యాఽమరావతీం,
 శాతకుంభేన మహతా ప్రాకారేణాఽభినంవృతాం. ౬
- కింకిణీజాలమోషాభిః పతాకాభి రలంకృతాం,
 ఆసాద్య సహసా హృష్టః ప్రాకార మభిషేదివాః.
 విస్మయావిష్టహృదయః పురీ మాలోక్య సర్వతః, ౭౪

(శారదేత్యాది.) విటపావతీం అశకాం, నిర్యూహో మత్తవారణః, పాండురద్వారతో రణాం-పాండురే ద్వారతోరణే యస్యా స్తాం, అభూ దితి శేషః. ౩-౭౪

౧ రామానుజీయం. (సాగరేతి.) సాగరోపమనిర్హోషాం సాగరనిర్హోషోపమనిర్హోషాం, విటపావతీం అశకాం, 'క్షయః పుణ్యజనానాం స్యా దళకా విటపావతీ' తి వచనాత్. చారుతోరణ నిర్యూహం - నిర్యూహో మత్తవారణః, తోరణస్య నిర్యూహః తోరణనిర్యూహః, చారుః తోరణ నిర్యూహో యస్యా స్తాం, పాండురద్వారతోరణాం-పాండురే సుధాధవళితే ద్వారతోరణే యస్యా-స్తాం, శాతకుంభేన స్వర్ణవికారేణ, ప్రాకారమభిషేదివా నితి ప్రాకారశబ్దేన ప్రాకారసమ్మిషో లక్ష్యతే. అద్వారేణ మహాబాహుః ప్రాకార మభిపుష్టవ' ఇ త్యుపరి వక్ష్యమాణత్వాత్.

* జాంబూనదమయై ద్వాపరై రైవడూర్యకృతవేదికైః.

వజ్రస్ఫటికముక్తాభి ర్మణికుట్టిమఘాషితైః.

౮౫

తప్తహాటకనిర్యూహై రాజతామలపాండురైః.

వైడూర్యకృతసోపానైః స్ఫాటికాంతరపాంసుభిః.

౯౫

చారుసంజవనోపేతైః ఖ మివోత్పతీతై శ్శుభ్రైః.

క్రౌంచబర్హిణసంఘ్నై రాజహంసనిషేవితైః.

౧౦౫

తూర్యాభరణనిర్ఘోషై స్సర్వతః ప్రతినాదితాం.

వస్వోకసారాప్రతిమాం తాం వీక్ష్య నగరీం తతః.

ఖ మివోత్పతీతుం కామాం జహర్ష మానుమాకా కపిః.

౧౨

పున ర్ద్వారహేతు నాహ (జాంబూనదమయై రిత్యాదినా.) జాంబూనదమయై ద్వాపరై రిత్యాదో సహయోగే తృతీయా. వజ్రస్ఫటికముక్తాభి రిత్యత్రాపి కృతవేదికై రితి సంబధ్యతే. రాజతామల పాండురైః అవయవై. స్ఫాటికాంతరపాంసుభిః స్ఫటికమయాంగణపాంసుభిః, సంజవనం చతుశ్శాలం, వస్వోకసారా అలకా. యద్వా, వస్వోకసారా పూర్వదిగవస్థితా శక్రపురీ. 'వస్వోకసారా శక్రస్య పూర్వస్యాం దిశి వై పురీతి' పురాణవచనాత్. ౮౫-౧౨

* రామానుజీయం. జాంబూనదమయై ద్వాపరై రిత్యుపలక్షణే తృతీయా. రాజహంసనిషేవితై రిత్యంతవిశేషణవిశిష్టై ద్వాపరై రుపలక్షితాం లంకాం నగరీం సమీక్ష్యేతి సంబంధః, వజ్రస్ఫటికముక్తాభిః, ఘాషితై రితి శేషః. తప్తహాటకనిర్యూహైః తప్తహేమమయమత్తవారణైః, రాజతామలపాండురైః, రజతమయామలపాండురోపరిస్రదేక్షై రిత్యర్థః. స్ఫాటికాంతరపాంసుభిః - అంపర మవకాశః, అంగణ మితి యావత్. స్ఫాటికాః అంతరపాంసవో యేషాం తైః, చారుసంజవనోపేతైః రమణీయచతుశ్శాలోపేతైః. 'సఖా సంజవనం త్విదం, చతుశ్శాల' మిత్యమరః. 'వస్వోకసారాప్రతిమాం యధై వి విఽపావతీ' మిత్యత్రాఽశకాసామ్యస్య పూర్వ ముక్తత్వా ద్దత్ర 'వస్వోకసారాప్రతిమా' మితి పూర్వది గవస్థితశక్రపురీసామ్య ముచ్యతే. 'వస్వోకసారా శక్రస్య, యామ్యా సంయమనీ తథా, పురీ సుఖా జలేశస్య, సోమస్య చ విభావతీ' తి శ్రీవీఘ్నపురాణవచనాత్ వస్వోకసారాశబ్దస్య శక్రపురీవాచకత్వం.

(హనుమతః లంకావిజయః)

తాం సమీక్ష్య పురీం రమ్యాం రాక్షసాధిపతే శ్శుభాం,
అనుత్తమా మృద్ధియుతాం చింతయామాస పీర్వవాః॥

౧౩

నేయ మన్యేన నగరీ శక్యా ధర్షయితుం బలాత్,
రక్షితా రావణబలై రుద్యతాయుధధారిభిః.

౧౪

* కుముదాంగదయో ర్వాపి సుషేణస్య మహాకపేః,
ప్రసిద్ధేయం భవే ద్భూమి ర్మైందద్వివిదయో రపి.

౧౫

❖ వివస్వత స్తనూజస్య హరే శ్చ కుశపర్వణః,
ఋక్షస్య కేతుమాలస్య మమ చైవ గతి ర్భవేత్.

౧౬

❧ సమీక్ష్య తు మహాబాహూ రామవస్య పరాక్రమం,
లక్ష్మణస్య చ విక్రాంత మభవ త్ప్రీతిమా॥ కపిః.

౧౭

(ప్రసిద్ధేయ మితి.) ఇయం లంకా, విదితా భవేత్.

౧౩-౧౫

(వివస్వత ఇతి.) గతిస్తు సుగ్రీవస్య కుశపర్వణః కేతుమాలస్య మమ చైవ భవేత్.
పూర్వం నీలాదీనా మేవ గతి రుక్తా. అత్ర త్వన్యేషా మిత్యుక్తి శ్చింతాప్రకారవిశేషః.

౧౬-౧౭

* రామానుజీయం. (కుముదేతి.) ప్రసిద్ధా దుష్ప్రవేశత్సేన ప్రసిద్ధేయం నగరీ, కుముదాంగదయోః మహాకపే స్సుషేణస్యాపి మైందద్వివిదయో రపి, భూమి ర్భవే ద్విషయో భవేత్.

❖ రామానుజీయం. (వివస్వత ఇతి.) అత్ర ఇయ మిత్యనుషజ్యతే. వివస్వత స్తనూజస్య, కుశపర్వణో హరేశ్చ, ఋక్షస్య కేతుమాలస్య, మమ చైవ, గతి ర్భవేత్ విషయో భవేత్. మమ చేతి చ్చాన్నిరేణేన నర్హోత్తరేణాపి హనుమతా స్వనై చ్య మనుసంహిత మిత్యవగమ్యతే.

❧ రామానుజీయం. (సమీక్ష్యేతి.) విక్రాంతం విక్రమం, భావే నిష్ఠా. ప్రీతిమా నభవత్.
రామలక్ష్మణాభ్యా మనాయాసేన జేతుం శక్యేతి మత్వా ప్రీతిమా నభూ దిత్యర్థః.

* తాం రత్నవసనోపేతాం కోష్ఠాగారావతంసకాం.

యంత్రాగారస్తనీ మృద్ధాం ప్రమదా మివ భూషితాం.

౧౮

తాం సష్టతిమిరాం దీప్తై ర్భాస్వరై శ్చ మహాగృహైః.

నగరీం రాక్షసేంద్రస్య దదర్శ స మహాకపిః.

౧౯

౧) అథ సా హరిశార్దూలం ప్రవిశంతం మహాబలం.

నగరీ స్వేన రూపేణ దదర్శ పవనాత్మజం.

౨౦

సా తం హరివరం దృష్ట్వా లంకా రావణపాలితా.

స్వయమే వోత్థితా తత్ర వికృతాననదర్శనా.

౨౧

శ్చ పురస్తా త్కృపివర్యస్య వాయుసూనో రతివృత.

ముంచమానా మహానాద మబ్రవీ త్పవనాత్మజం.

౨౨

★ క స్త్వం కేన చ కార్యేణ ఇహ ప్రాప్తో వనాలయ.

కథయ స్వేహ య త్తత్త్వం యావ త్ప్రాణా ధరంతి తే.

౨౩

(తా మితి.) తాం రత్నవస్త్ర దదర్శే త్యవకృష్వతే. న త్వేకం వాక్యం శ్లోకద్వయం.

తచ్ఛబ్దద్వయప్రయోగాత్ప్రథమే శ్లోకే త్రీసామ్యోక్తేశ్చ.

౧౮-౨౩

* రామానుజీయం. (తా మితి.) అత్ర దదర్శే త్యవకృష్వతే. యవ్వా. ఏకస్య తచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధిపరత్వేన శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం.

౧) రామానుజీయం. (అథేతి.) స్వేన రూపేణ అధిదేవతారూపేణ.

శ్చ రామానుజీయం. (పురస్తా దితి.) అతివృత తస్మై స్వాత్మానం ప్రదర్శితవతి. 'ప్రకాశనస్థే యాఖ్యయో' శ్చేత్యాత్మనేపదం.

★ రామానుజీయం. (క ఇతి.) తే తవ, ప్రాణాః యావ ద్ధరంతి ద్రియంతే, తావ ద్యత్తత్త్వం. త త్కథయస్య కథయ, 'దృష్ట్' అవస్థానే' వికరణాదిప్రత్యయ అర్హః. 'యావత్ ప్రాణా హరామి తే' ఇతి వా పాఠః.

(హనుమాతః లంకావిజయః)

* న శక్యం ఖల్వియం లంకా ప్రవేష్టుం వానర త్వయా,
రక్షితా రావణబలై రభిగుప్తా సమంతతః.

అథ తా మబ్రవీ ద్వీరో హనుమా నగ్రత స్థితాం.
కథయిష్యామి తే తత్త్వం య న్మాం త్వం పరిపుచ్చసి. ౨౫

కా త్వం విరూపనయనా పురద్వారేఽవతిష్ఠసి,
కిమర్థం చాపి మాం రుద్ధ్వా నిర్భర్త్యయసి దారుణా. ౨౬

హనుమద్వచనం శ్రుత్వా లజ్జా సా కామరూపిణీ,
ఉవాచ వచనం క్రుద్ధా పరుషం పవనాత్మజం. ౨౭

* అహం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః,
అజ్ఞాప్రతీక్షా దుర్ధర్షా రజ్జమి నగరీ మిమాం. ౨౮

న శక్యా మా మవజ్ఞాయ ప్రవేష్టుం నగరీ త్వయా,
అద్య ప్రాణైః పరిత్యక్తః స్వప్యసే నిహతో మయా. ౨౯

(నేతి.) అభిగుప్తా, సమావృతే త్వర్థః. అతో న రక్షితే త్వనేన పునరుక్తిః. ౨౫-౨౯

* రామానుజీయం. (న శక్య మితి.) లింగసామాన్యే నపుంసకం. తథా చోక్తం భగవతా భాష్యకారేణ 'శ్వమాంసేనాపి శక్యం క్షు దపహంతు' మితి. రావణబలైః, సమంతతః అభిగుప్తా సమంతత స్సంవృతా, అత ఏవ రక్షితా.

, రామానుజీయం. (అహ మితి.) అజ్ఞాప్రతీక్షా అజ్ఞానువర్తినీ.

❖ అహం హి నగరీ లంకా స్వయ మేవ ప్లవంగమ,
సర్వతః పరిరక్షేమి హ్యేత త్తే కథితం మయా. ౩౦

లంకాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమా న్నారుతాత్మజః,
యత్నవాః స హరిశ్రేష్ఠ స్థినిత శ్చైల ఇవాఽపరః. ౩౧

స తాం స్త్రీరూపవికృతాం దృష్ట్వా వానరపుంగవః,
అబధాషేఽథ మేధావీ సత్త్వవాః ప్లవగర్షభః. ౩౨

* ద్రక్ష్యేమి నగరీం లంకాం సాట్టప్రాకారతోరణాం,
ఇత్యర్థ మిహ సంప్రాప్తః పరం కౌతూహలం హి మే. ౩౩

వనా మ్యవనా నీహ లంకాయాః కాననాని చ,
సర్వతో గృహముఖ్యాని ద్రష్టు మాగమనం హి మే. ౩౪

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా లంకా సా కామరూపిణీ,
భూయ ఏవ పున ర్వాక్యం బధాషే పరుషాక్షరం. ౩౫

మా మనిర్జిత్య దుర్బుధే రాక్షసేశ్వరపాలితాం,
న శక్య మద్య తే ద్రష్టుం పురీయం వానరాధమ. ౩౬

(వనాసీతి.) ఉవవనాని గృహోద్యానాని, కాననాని శూన్యారణ్యాని. ౩౪

(తస్యేతి.) భూయః అతిశయేన, పరుషాక్షర మిత్యన్వయః. ౩౫

(మా మితి.) శక్య మిత్యేత దవ్యయం. త దాహ కాళిదాసః 'శక్య మరవిందసురభిః
అబధాషా మా లిసీతరంగాణాం. అంగై రనంగతపై రవిరశ మా లింగితం పవనః' ఇతి. పురీరూపం
చక్రం నశక్య మిం ద్బుధ్యో స్సామానాధికరణ్యం చ. ౩౬

❖ రామానుజీయం. (అహం హి నగరీ లంకా స్వయమేవ ప్లవంగమేతి.) స్వయ మేవ
సర్వతః పర్యం పరిరక్షేమితి సంబంధః.

* రామానుజీయం. (ద్రక్ష్యేమితి.) ఇత్యర్థం ఏవచక్రం.

(హనుమతః లంకావిజయః)

తత స్స కపిశార్దూలస్తా మువాచ నిశాచరీం,
దృష్ట్వా పురీ మిమాం భద్రదేపున ర్యాస్యే యథాగతం.

32

తతః కృత్వా మహానాదం సా వై లంకా భయావహం,
తలేన వానరశ్రేష్ఠం తాడయామాస వేగితా.

33

తత స్స కపిశార్దూలో లంకయా తాడితో భృశం,
ననాద సుమహానాదం వీర్యవా న్నవనాత్మజః.

34

తత స్సంవర్తయామాస వామహస్తస్య సోఽంగుళీః,
ముష్టినాఽభిజఘ్నానై నాం హనూమా న్కోధమూర్ఛితః.

35

శ్రీ చేతి మన్యమానేన నాఽతిక్రోధ స్వయంకృతః,

36

సా తు తేన ప్రహారేణ విహ్వలాంగీ నిశాచరీ.
పపాత సహసా భూమౌ వికృతాననదర్శనా,

37

తత స్తు హనుమా న్న్రాజ్ఞస్తాం దృష్ట్వా వినిపాతితాం.
కృపాం చకార తేజస్వీ మన్యమానః శ్రీయం తు తాం,

38

తతో వై భృశసంవిగ్నా లంకా సా గద్గదాక్షరం.
ఉవాచాఽగర్వితం వాక్యం హనుమంతం ప్లవంగమం,

39

(తత ఇతి.) యాస్యే యాస్యామి, ఇత్యువాచేతి సంబంధః.

32

(తత ఇతి.) వేగితా సంజాతవేగా.

33

(తత ఇతి.) సంవర్తయామాస సంకోచయామాస.

34-35

ప్రసీద సుమహాబాహో త్రాయస్వ హరిసత్తమ.

సమయే సౌమ్య తిష్ఠంతి సత్త్వవంతో మహాబలాః,

౪౪౪

అహం తు నగరీ లంకా స్వయ మేవ ప్లవంగమ.

నిర్జితాఽహం త్వయా వీర విక్రమేణ మహాబల,

౪౪౫

ఇదం తు తథ్యం శృణు వై బ్రువంత్యా మే హరీశ్వర.

స్వయంభువా పురా దత్తం వరదానం యదా మమ,

౪౪౬

యదా త్వాం వానరః కశ్చి ద్విక్రమా ద్వశ మానయేత్.

తదా త్వయా హి విజ్ఞేయం రక్షసాం భయ మాగతం,

౪౪౭

స హి మే సమయ సౌమ్య ప్రాప్తోఽద్య తవ దర్శనాత్.

స్వయంభూవిహిత స్సత్యో న తస్యాఽస్తి వ్యతిక్రమః,

౪౪౮

సీతానిమిత్తం రాజ్ఞి స్తు రావణస్య దురాత్మనః.

రక్షసాం చైవ సర్వేషాం వినాశ స్సముపాగతః,

౪౪౯

త త్ప్రవిశ్య హరిశ్రేష్ఠ పురీం రావణపాలితాం.

విధత్స్వ సర్వకార్యాణి యాని యానీహ వాంఛసి,

౫౦౫

(ప్రసీదేతి.) సమయే శ్రీవధవర్జనవ్యవస్థాయాం, సత్త్వవంతః ధైర్యవంతః.

౪౪౫

(అహం మితి.) అహం త్విత్యర్థం భిన్నం వాక్యం. ఏకవాక్యత్వేఽహంశబ్దస్య

పునరుక్తిః.

౪౫౫-౪౬౫

వరదానస్వరూప మాహ (యదేతి.) అత్ర రావణస్య దిగ్విజయే నందికేశ్వరాదిభి ర్లంకాయా
స్పద్యోవినాశకాపే దత్తే, సా బ్రహ్మాణం గత్వా ప్రార్థయామాస వినాశో మే మా ఛూదితి. న చ తస్యై
వ్య మదాత్, తవ సద్యో వినాశో న భవిష్యతి. యదా తు వానర స్త్వా మభిభవిష్యతి తదా తు వినాశో
భవిష్యతీతి కథోన్వీయతే.

౪౬౫-౫౦౫

(హనుమతో లంకాప్రవేశః)

* ప్రవిశ్య శాపోపహతాం సూరీశ్వర శ్శుభాం పురీం రాక్షసముఖ్యపాలితాం.
యదృచ్ఛయా త్వం జనకాత్మజాం సతీం విమార్గ సర్వత్ర గతో యథాసుఖం. ౫౧౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, తృతీయ స్కంధః.

అథ చతుర్థ స్కంధః

స నిర్జిత్య పురీం శ్రేష్ఠాం లంకాం తాం కామరూపిణీం,
విక్రమేణ మహాతేజా హనూమా న్కృపిసత్తమః.

* అద్వారేణ మహాబాహుః ప్రాకార మభిప్రస్తువే,

౧౫

(ప్రవిశ్యేతి.) శాపో నందికేశ్వరాదికృతః, యదృచ్ఛయే త్వస్య గత ఇతి సంబంధః.
యదృచ్ఛయాఽత్ర ప్రాప్త స్త్వ మిత్యర్థః.

౫౧౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
తృతీయ స్కంధః.

అథ చతుర్థ స్కంధః.

(స నిర్జిత్యేత్యాది.) అద్వారేణేత్యనేన లంకాపరిభవో రాక్షసై ర్న జ్ఞాతుం శక్య ఇతి
చోద్యత్యతే.

౧౫

* రామానుజీయం. (ప్రవిశ్యేతి.) హరీశ్వర స్త్వం, యదృచ్ఛయా నైవరం, విమార్గేతి
సంబంధః.

* రామానుజీయం. (అద్వారేణేతి.) 'గ్రామం వా నగరం వాఽపి పత్తనం వా పరస్య
షో, విశేషా త్సమయే సౌమ్య న ద్వారేణ విశే స్తుప' ఇత్యుక్తప్రకారేణ అద్వారేణ ప్రవిష్టవాణా.

* ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం కపిరాజహితంకరః.

చక్రేఽథ పాదం సవ్యం చ శత్రూణాం స తు మూర్ధని,

౨౪

ప్రవిష్ట స్సత్త్వసంపన్నో నిశాయాం మారుతాత్మజః.

స మహోపథ మాస్థాయ ముక్తాపుష్పవిరాజితం.

౩౪

తత స్తు తాం పురీం లంకాం రమ్యా మభియయౌ కపిః.

౪

౧ హసితోత్కృష్టనినదై స్తూర్యమోషపురస్సరైః,

(ప్రవిశ్యేతి.) (చక్ర ఇతి.) శత్రుదేశప్రవేశే ప్రథమం సవ్యపాదః కార్యః. స తు శత్రో ర్మూర్ధ్ని కృతో భవే దితి రాజశాస్త్రం. అనేన ప్రథమం సవ్యం పాదం లంకాయాం కృతవా నిత్యర్థ స్సిద్ధః. త దాహ బృహస్పతిః “ప్రయాణకాలే చ గృహప్రవేశే వివాహకాలేఽపి చ దక్షిణాంఘ్రిం, కృత్వాఽగ్రత శ్శత్రుపురప్రవేశే వామం నిదధ్యా చ్చరణం నృపాల” ఇతి. ౨౪

(ప్రవిష్ట ఇతి.) మహోపథం ఆస్థాయ గమ్యత్సేనాఽవలంబ్య. ప్రవిష్ట ఇతి సంబంధః. ౩౪-౪

(హసితేతి.) తూర్యమోషపురస్సరైః, హసితోత్కృష్టనినదైః - హసితానా ముత్కృష్ట స్సరైః. యుక్తే త్యర్థః. వజ్రాంకుశనికాశైః - వజ్ర మంకుశో యన్య సః వజ్రాంకుశః, ఐరావతః.

* రామానుజీయం. (ప్రవిశ్యేతి.) ప్రవిశ్య ప్రవేశిష్ట ముపక్రమ్య, సవ్యం పాదం చక్రే. అగ్రత ఇతి శేషః. “ప్రయాణకాలే చ గృహప్రవేశే వివాహకాలేఽపి చ దక్షిణాంఘ్రిం, కృత్వాఽగ్రత శ్శత్రుపురప్రవేశే వామం నిదధ్యా చ్చరణం నృపాల” ఇతి బృహస్పతివచనప్రకారేణ సవ్యం పాద మగ్రతః కృతవాః. సః అగ్రతః పాదః, శత్రూణాం, మూర్ధని తు మూర్ధనేవ, కృతో భవతి. అగ్రత సవ్యపాదనిక్షేపే శత్రవః పరాభూతా స్సు్య రితి భావః.

౧ రామానుజీయం. హసితోద్భుష్టనినదైః హసితోచ్ఛద్భుష్టనినదైః, ఉపలక్షణే తృతీయాంత మేతత్ గృహముఖ్యవిశేషణం. వజ్రాంకుశనికాశైః వజ్రసంస్థానై రంకుశసంస్థానైశ్చ, వజ్రజాలవిఘ్న పీఠైః వజ్రాఖ్యరత్నాలంకృతైః, ‘గృహముఖ్యై’ రితి పాఠః, ‘గృహమేషై’ రితి పాఠే మేఘశబ్ద ప్రశ్నేషవాచి.

(హనుమతః లంకాపరిశీలనం)

వజ్రాంకుశనికాశై శ్చ వజ్రజాలవిభూషితైః.

గృహమేమైః పురీ రమ్యా బభాసే ద్యౌ రివాంబుదైః,

౨౪

ప్రజన్వాల తదా లంకా రక్షిగణగృహై శ్చుభైః.

సితాభ్రసదృశై శ్చిత్తైః * పద్మన్వస్తికసంస్థితైః,

౨౫

వర్ణమానగృహై శ్చాపి సర్వత స్సువిభూషితా.

† తాం చిత్రదూల్యాభరణాం కపిరాజసీతంకరః,

౨౬

రాఘవార్ఘం చరన్ శ్రీమాన్ దదర్శ చ ననంద చ.

౨౭

భవనా ద్భవనం గచ్ఛన్ దదర్శ పవనాత్మజః,

వివిధాకృతిరూపాణి భవనాని తత స్తతః.

౨౮

తత్తుల్యైః, త ద్దుచ్ఛుద్భై రిత్కర్షః. వజ్రాంకుశతుల్యసంస్థానై ర్వా. వజ్రజాలవిభూషితైః - వజ్రో రత్నవిశేషః. గృహమేమైః గృహశ్రేష్ఠైః, 'ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభి' రిత్కృపమితసమాసః.

౨౫

- (ప్రజన్వాలేత్యాది.) పద్మన్వస్తికసంస్థితైః పద్మన్వస్తికనామభ్యాం సంస్థానవిశేషాభ్యాం సంస్థితైః, వర్ణమానగృహైః చర్ణమాననామ్నా సంస్థానేన సంస్థితైః గృహైః, తల్లక్షణాని వరాహ మిహిరసంహితాయాం వ్యక్తాని. విస్తరభయా న్న లిఖ్యంతే.

౨౬-౨౮

* స్వస్తికాఖ్యగృహః ఆకృత్యా చతుర్రాః. "చతుశ్శాలా చతుర్ద్వారా సర్వతోభద్రనంజ్జితా, పశ్చిమద్వారరహితా మధ్యావర్తా హయాననా. దక్షిణద్వారరహితా వర్ణమానా దనప్రదా. ప్రాగ్ద్వారరహితా స్వస్తికాఖ్యా పుత్రధనప్రదా."

† రామానుజీయం. (తా మితి.) శ్రీమాన్ - అత్ర శ్రీశబ్దేన స్వామికార్యకరణరూపసంపద్యుతే. దదర్శ చ ననంద చ, చుష్పవేశా మపి లంకా మక్లేశేన ప్రవిశ్య సర్వతః పశ్యామి. కస్మాద్ప్రద్రామసుగ్రీవయో ర్మనోరథసిద్ధి రవశ్యంభావిసీతి ననందే త్యర్థః.

శుశ్రావ మధురం గీతం త్రిస్థానస్వరభూషితం,
 త్రీణాం మదనమృద్ధానాం దివి చాఽప్పరసా మివ. ౧౦

శుశ్రావ కాంచీనినదం నూపురాణాం చ నిస్వనం,
 సోపాననినదాం శ్చైవ భవనేషు మహాత్మనాం.
 ఆస్పోటితనినాదాం శ్చ క్షేళితాం శ్చ తత స్తతః, ౧౧౪

శుశ్రావ జపతాం తత్ర మంత్రా న్రక్షోగృహేషు వై. ౧౨

స్వాధ్యాయనిరతాం శ్చైవ యాతుధానా స్తదర్శ సః,
 రావణ స్తవసంయుక్తాః గర్జతో రాక్షసా నపి. ౧౩

రాజమార్గం సమావృత్య స్థితం రక్షోబలం మహత్,
 దదర్శ మధ్యమే గుల్మే రావణస్య చరాః బహుశః. ౧౪

(శుశ్రావేతి.) త్రిస్థానస్వరభూషితం - త్రిస్థానేషు ఉరఃకంఠశిరస్సు భవై స్వైరై
 ర్భూషితం, తే చ మంద్రమధ్యతారాః. ౧౦

(శుశ్రావ కాంచీనినద మిత్యాది.) సోపాననినదాం శ్చ - మణిహేమకృతానాం సోపానానాం
 నూపురాదితాదనేన యే నినాదా స్సంభవంతి తాః, ఆస్పోటితనినాదాః పృత్యస్తకరతలాభ్యాం భుజా
 గ్రాస్ఫాలనశబ్దాః, క్షేళితా నింహనాదాః. ౧౧౪

(శుశ్రావ జపతా మితి.) మంత్రాః ఋగ్వేదాదీః. ౧౨

(స్వాధ్యాయనిరతాః) బ్రహ్మభాగపాఠనిరతాః. ౧౩

(రాజమార్గ మితి.) మధ్యమే గుల్మే నగరమధ్యస్థితస్సైన్యసమాజే, చరాన్ స్వజనవృత్తాంత
 జ్ఞానయా ప్రధానప్రేరితాన్ ప్రణిధీః. ౧౪

(హనుమతా లంకాపరిశీలనం)

దీక్షితా స్తటిలా మ్ముండాః గోజినాంబరవాససః,

దర్భముష్టిప్రహరణా నగ్నికుంఠాయుధాంస్తథా.

౧౩

కూటముద్గరపాణీం శ్చ దంఠాయుద్గధరా నపి,

ఏకాఙ్గా నేకకర్ణాం శ్చ లంబోదరపయోధరాః.

౧౬

కరాళా న్భుగ్నవక్త్రాం శ్చ వికటా న్వామనాంస్తథా,

ధన్వినః ఖడ్గిన శ్చైవ శతఘ్నీముసలాయుధాః.

౧౭

పరిమోత్తమహస్తాం శ్చ విచిత్రకవచోజ్జ్వలాః,

నాతిస్థూలా న్నాతికృశా న్నాతిదీర్ఘాతిహ్రాస్వకాః.

౧౮

నాతిగౌరా న్నాతికృష్ణా న్నాతికుణ్డా న్నవామనాః,

విరూపా న్సృహురూపాం శ్చ సురూపాం శ్చ సువర్చసః.

ధ్వజీః పతాకిన శ్చైవ దదర్భ వివిధాయుధాః,

౧౯

(దీక్షితా నిత్యాది.) గోజినాంబరధారిణః వృషభచర్మరూపవస్త్రధారిణః, దర్భముష్టిప్రహరణాః. 'యథా వజ్రం హరేః పాణౌ తథా విప్రకరే కుశ' ఇతి న్యరణా దితి భావః. ఆగ్నికుంఠాయుధాః జయార్థం హోమశీలాః, కూటముద్గరపాణీః - కూటో నామాఽయస్కారకూటపద్యశ ఆయుధవిశేషః. 'కూటోఽస్త్రీ పుంజమాయాద్రిశృంగాయోఘనవేశ్యసు. ఛలే బాణాంతరే దంభే భగ్న శృంగవృషే తు నా' ఇతి శబ్దరత్నాకరే, ముద్గరో ద్రుఘణః. 'ముద్గరో ద్రుఘణో ఘన' ఇతి వైజయంతి. కరాళా న్భిమాః. 'కరాళో దంతురే తుంగే విశాలే వికృతేఽపి చే' తి వాగురిః. భుగ్నవక్త్రా న్కుటిల చక్రాః. 'ఆవిద్ధం కుటిలం భుగ్న' మిత్యమరః. వికటా నిషపమాంగాః, శతఘ్నీ శతశంకు రయోగదా. 'ఆయఃకంటకసంఘన్నా శతఘ్నీ పరికీర్తితే' తి వైజయంతి. ముసలః ఆనుసోఽరత్ని ప్రమాణకో దండః. ని. 'ముసలం త్వానుసో దండో ధార్యోఽరత్నిప్రమాణక' ఇతి శబ్దరత్నాకరే. పరిఘః దండవిశేషః. నాతిదీర్ఘాతిహ్రాస్వకా నిత్యత్ర హకారోపరి ఋకారోచ్చారణం 'వృత్తభంగపరిహారాయ. ఏవం ధ్వజిన ఇతి వక్తవ్యే ధ్వజీ విభృక్తిశ్చ ఛందోభంగపరిహారాయైవ.

౧౯

శక్తివృక్షయుధాం శైచ్రవ పట్టసాశనిధారిణః.
క్షేపణీహాశహస్తాం శ్చ దదర్శ స మహాకపిః,

౨౦౪

స్రుగ్గిణ స్వసులిప్తాం శ్చ వరాభరణభూషితాః.
నానావేషసమాయుక్తాః యథాస్వైరగతాః బహుశాః,
తీక్ష్ణహాలధరాం శైచ్రవ వజ్రీణశ్చ మహాబలాన్.

౨౦౨

శతసాహస్ర మవ్యగ్ర మారక్షం మధ్యమం కపిః,
రక్షోధిపతినిర్దిష్టం దదర్శాఽంతఃపురాగ్రతః.

౨౩

స తదా తద్గుహం దృష్ట్వా మహాహాటకతోరణం,
రాక్షసేంద్రస్య విఖ్యాత మద్రిమూర్ధ్ని ప్రతిష్ఠితం.

౨౪

పుంశరీకావతంసాభిః పరిఘాభి రలంకృతం,
స్రావారావృత మత్యంతం దదర్శ స మహాకపిః.

౨

క్రివిష్టపనిభం దివ్యం దివ్యనాదవినాదితం,

(శక్తివృక్షాది.) పట్టసః తీక్ష్ణచారో లోహదండః. 'పట్టసో యో దీర్ఘదండ స్తీక్షణదారః
పట్టసః' అతి నిఘంటుః. క్షేపణీ క్షేపణీయః. వేషః అలంకారః. యథాస్వైరగతాః
విశేషచారినః.
౨౦౪-౨౨

(శతేతి.) శతసహస్ర మేవ శతసాహస్రం. స్వార్ధే అణ్. ఆరక్షం గుల్మం. అంతః
పురాగతః అంతర్భుగరాగ్రతః. రక్షోధిపతినిర్దిష్టం మధ్యమగుల్మభూతం రావణమూలబలం,
విదర్శ త్యర్జుః.
౨౩

(స తదేర్షాది) ధ్లోకవ్యయ మేకాన్వయం. సః కపిః. తత్ ఆరక్షం, దృష్ట్వా, సః
రాక్షసేంద్రస్య గృహం వదర్శే త్యన్వయః. క్రియాభేదా త్తప్పబద్ధ్యయం.
౨౪-౨౫

(క్రివిష్టవేర్షాది.) మానైః భికాదిభిః. విమానైః వ్యోమయానైః. హయగజై రిత్యత్ర

(హనుమతః రావణగృహదర్శనం)

వాజిహేషితసంఘుష్టం నాదితం భూషణై స్తథా. ౨౬

రథై ర్యానై ర్విమానైశ్చ తథా హయగజై శ్శుభ్రైః.

వారణై శ్చ చతుర్దంతై శ్వేతాభ్రనిచయోపమైః. ౨౭

భూషితం రుచిరద్వారం మత్తైశ్చ మృగపక్షిభిః,

రక్షితం సుమహావీర్యై ర్యాతుథానై స్సహస్రశః. ౨౮

లాక్షసాధిపతే ర్గుప్త మావివేశ మహాకపిః, ౨౮౫

* సహేమజాంబూనదచక్రవాళం మహార్హముక్తామణిభూషితాంతం.

సరార్ధ్యకాలాగరుచందనాక్తం స రావణాంతఃపుర మావివేశ. ౨౯౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, చతుర్థ స్కంధః.

గజశబ్దః ద్విదంతగజవరః. అతో న వారణై రిత్యనేన పునరుక్తిః. మృగపక్షిభి శ్చ భూషిత మిత్యన్వయః. రక్షిభి ర్యాతుథానై ర్గుప్త మితి సంబంధః. ఆవివేశ జగామ. గృహప్రవేశస్య దూరే వక్ష్యమాణత్వాత్. ౨౮౫

(సహేమేతి.) హేమ అన్యత్ర జాతం సువర్ణం, జాంబూనదం జంబూనద్యాం జాతం, చక్రవాళం ప్రాకారమండలం, రావణాంతఃపురం రావణాంతర్గురం. ౨౯౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

చతుర్థ స్కంధః.

* సహేమేతి చేదః, హేమసహితం, జాంబూనదచక్రవాళసహితం, స్వర్ణప్రాకారమండలముక్తం, అంతఃపురం అంతర్గురం, ఆవివేశ. ఇతి తత్త్వదీపికా.

అథ పశ్చిమ స్పర్శః

తత స్స మధ్యం గత మంశుమంతం జ్యోత్స్నావితానం మహా దుద్వమంతం,
దదర్శ ధీమాన్ దివి భానుమంతం గోష్ఠే వృషం మత్త మివ భ్రమంతం. ౧

లోకస్య పాపాని వినాశయంతం మహోదధిం చాపి సమేధయంతం,
భూతాని సర్వాణి విరాజయంతం దదర్శ శీతాంశు మథాభియాంతం. ౨

యా థాతి లక్ష్మీ ర్భువి మందరస్థా తథా ప్రదోషేషు చ సాగరస్థా,
అధైవ తోయేషు చ పుష్కరస్థా రరాజ సా చారునిశాకరస్థా. ౩

అథ పశ్చిమ స్పర్శః

(తత స్స మధ్య మిత్యాది.) దివి ఆకాశే, మధ్యం గతం, ఆకాశమధ్యగత మిత్యర్థః, అంశా ప్రవేశే చంద్రోదయోక్తేః రావణనగరప్రవేశే అర్ధరాత్ర ఇతి సూచ్యతే. ఉత్తరశ్లోకే అభియాంత మిత్యనేన నాభిగమన ముచ్యతే. దక్షిణాం దిశం గచ్ఛతోభిముఖత్వాసంభవాత్. కింతు గమనమాత్రం. సప్తవశే సర్గేఽపి 'ప్రజగామ నభ శ్చంద్ర' ఇతి ప్రకర్షణే గమనవచనం నభోమధ్యాతితత్వ మాచక్షే. అంశమంత మితి చంద్ర ఏవోచ్యతే. భానుమంతం దీప్తిమంతం, వృషం శ్వేతం. అస్మిన్ సర్గే ఛేకానుప్రాసః, న తు యమకం; అర్ధభేదాభావాత్. తదుక్తం కావ్యప్రకాశే 'భిన్నార్థానాం త్రావీనాం షడ్ధానాం, వివృత్తి ర్యమక' మితి. ౧

(లోకస్యేతి.) పాపాని దుఃఖాని. ౨

(యేతి.) భువి మందరో లక్ష్మీవాక్, ప్రదోషేషు సాగరః, తోయేషు వర్షం శ్రీమత్. అన్య త్రదానీం చంద్రో విశిష్టలక్ష్మీకో బహువేత్సర్వః. అత్రాఽన్యస్యాఽన్యత్ర సంబంధా న్మందరాదిలక్ష్మీ రిహాఽన్య లక్ష్మీ రితి సాదృశ్యాక్షేపా నిన్విదర్శనాలంకారః. తదుక్తం కావ్యప్రకాశే విదర్శనాయాం 'అభిమా న్యస్తు సంబంధ ఉపమాపరికల్పక' ఇతి. ౩

(చంద్రప్రకాశవర్ణనం)

హంసో యథా రాజతపంజరస్థః సింహో యథా మందరకందరస్థః,
వీరో యథా గర్వితకుంజరస్థ శృంగద్రో విబ్రాజ తథాఽంబరస్థః.

౪

సితః కకుద్మానివ తీక్ష్ణశృంగో మహాచల శ్వేత ఇవోచ్చశృంగః,
హస్తీవ జాంబూనదబద్ధశృంగో రరాజ చంద్రః పరిపూర్ణశృంగః.

౫

వినష్టశీతాంబుతుషారపంకో మహాగ్రహగ్రాహవినష్టపంకః,
ప్రకాశలక్ష్మేశ్రయనిర్మలాంకో రరాజ చంద్రో భగవాన్ శశాంకః.

౬

(హంస ఇతి.) రాజతపంజరస్థః గగనగర్భస్య జ్యోత్స్నాక్షళితత్వాత్. మందరకందరస్థః తస్య శ్వేతగిరిత్వాత్. గర్వితకుంజరస్థః నీలరూపస్య నభస ఉపర్యవస్థానాత్. అత్ర పుష్పత్వాదీనాం సాధారణధర్మాణా మనుపాదానా ణ్ణుప్రోపమాలంకారః.

౪

(స్థిత ఇతి.) ప్రతిపూర్ణశృంగః పరిపూర్ణకలః, అత్ర శృంగశబ్దస్య విషాణాద్యర్థభేదేఽపి బింబప్రతిబింబభావేనోపమ్యం.

౫

(వినష్టేతి.) శీతాంబు హిమాంబు, తుషారాః పృషతాః, పంకః తమః, వినష్టాః శీతాంబు తుషారా ఏవ పంకాః యస్మిన్ తథా. 'తుషార శ్శీకరే హిమ' ఇతి విశ్వః. మహాగ్రహాణాం శుక్ర బృహస్పత్యాదీనాం. గ్రాహేణ గ్రహణేన ఆచ్ఛాదనేన, వినష్టః పంకో మలం యస్య సః మహాగ్రహ గ్రాహవినష్టపంకః, స్వతేజసా మహాగ్రహతిరస్కారేణ వ్యక్తనైర్మల్య ఇత్యర్థః. యద్వా, మహా గ్రహ స్ఫూర్యః, తస్య గ్రాహేణ కిరణవరిగ్రహేణ, వినష్టః వినిశితః, పంకః తమః యేన సః. తదా తరణీకిరణనక్రమణేన దేదీప్యమానమండల ఇత్యర్థః. తదుక్తం చరామహిరేణ 'సలిలసమే శశిని రవే ర్దీధితయో మూర్ఛితా స్తమో నైశం. క్షవయంతి దర్పణోదరనిహితా ఇవ మందిరస్యాంత' రితి. ప్రకాశలక్ష్మేశ్రయనిర్మలాంకః తేజస్సమృద్ధియోగా త్స్పష్టకళంకః, అతిధవశే చంద్రే పరభాగ యోగేన కళంకస్యా పౌంజ్వల్యం భవతీ త్యర్థః. (శశాంక ఇతి.) భూచ్ఛాయామయ శ్వశరూప అంకః యస్య న తథా. 'లోకచ్ఛాయామయం లక్ష్య తవాంకే శశసన్నిభ' మితి హరివంశోక్తే. భగవాన్ మహా ప్రభావవాన్.

౬

శిలాతలం ప్రాప్య యథా మృగేంద్రో మహారణం ప్రాప్య యథా గజేంద్రః,
రాజ్యం సమాసాద్య యథా నరేంద్ర స్తథా ప్రకాశో విరరాజ చంద్రః. ౭

ప్రకాశచంద్రోదయనష్టదోషః * ప్రవృత్తరక్షఃపిశితాశదోషః,
రామాభిరామేరితచిత్తదోషః † స్వర్గప్రకాశో భగవా స్పృదోషః. ౮

తంత్రీస్వనాః కర్ణసుఖాః ప్రవృత్తాః స్వపంతి నార్యః పతిభి స్సువృత్తాః,
న క్తంచరా శ్చాపి తథా ప్రవృత్తా విహర్తు మత్యద్భుతరౌద్రవృత్తాః. ౯

షు త్తప్రమత్తాని సమాకులాని రథాశ్వభద్రాసనసంకులాని,
వీరశ్రీయా చాపి సమాకులాని దదర్శ దీమాన్ స కపిః కులాని. ౧౦

(శిలేతి.) ప్రకాశః ప్రకాశమానః. ౭

(ప్రకాశేన.) చంద్రోదయేన, నష్టః, దోషః తీమిరం యస్మిన్ నః, ప్రవృద్ధః. రక్షసాం
పిశితానాం చ దోషః సంచారరూపో యస్మిన్ న తథా. రామాభిః, అభిరామైః కాంతై శ్చ,
ఈరితః త్యక్తః, చిత్తదోషః కోపాభిమానరూపః యస్మిన్, స్వర్గప్రకాశః స్వర్గతుల్యః, తద్వ దానందా
వహ ఇత్యర్థః. భగవాన్ శ్రీమాన్. 'భగ శ్శ్రీకామమాహాత్యువీరయత్నార్కకీర్తి' ష్విత్యమరః.
ప్రదోషః, గత ఇతి శేషః. ౮

(తంత్రీతి.) స్వప్నం. ౯

(మత్తేతి.) మత్తాః మధుమదక్షిణాః, ప్రమత్తాః ప్రస్తుతకార్యవిస్మాణిణిః, మత్తప్రమత్తజన
యోగాత్ కులాన్యపి తథోచ్యంతే. కులాని గృహాణి, సమాకులాని సమాకులజనాని, వీరశ్రీయా
వీరలక్ష్మ్యో, వీర ఇతి భిన్నపదం వా కపివిశేషణం. ౧౦

* ప్రవృత్తరక్షఃపిశితాశదోషః - ప్రవృత్తః రక్షసాం పిశితభక్షణరూపదోషో యస్మిన్.
పిశితభక్షణస్య దోషత్వ మహితజనహింసాహేతుత్వాత్. ఇతి తత్త్వదీపికా.

† సీతాస్వేషణస్యానుకూలత్వేనాఽఽనందహేతుతయా ప్రదోషకాలస్య స్వర్గసదృశత్వోన్వేషిణిః.
ఇతి తత్త్వదీపికా.

(చంద్రప్రకాశవర్ణనం)

పరస్పరం చాధిక మాక్షిపంతి భుజాం శ్చ పీవా నధినిక్షిపంతి,
మత్తప్రలాపా నధివిక్షిపంతి మత్తాని చాన్యోన్య మధిక్షిపంతి.

౧౧

రక్షింసి వక్షింసి చ విక్షిపంతి గాత్రాణి కాంతాసు చ విక్షిపంతి,
రూపాణి చిత్రాణి చ విక్షిపంతి దృఢాని చాపాని చ విక్షిపంతి.

౧౨

దదర్శ కాంతా శ్చ సమాలభంత్య స్తథాఽపరా స్తత్ర పున స్వపంత్యః,
సురూపవక్త్రా శ్చ తథా హసంత్యః క్రుద్ధాః పరా శ్చాపి వినిశ్చ్వనంత్యః.

౧౩

మహాగజై శ్చాపి తథా నదద్భి సుపూజితై శ్చాపి తథా సుసద్భిః,
రరాజ వీరై శ్చ వినిశ్చ్వసద్భిః ప్రాదో భుజంగై రివ నిశ్చ్వసద్భిః.

౧౪

బుద్ధిప్రధానాన్ రుచిరాభిధానాన్ సంశ్రద్ధధానా న్జగతః ప్రధానాన్,
నానావిధానా స్రుచిరాభిధానాన్ దదర్శ తస్యాం పురి యాతుధానాన్.

౧౫

(పరస్పరం) చేత్యాదిశ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. దదర్శేతి సంబధ్యతే. ఆక్షిపంతీత్యాదీని శత్రుంతాని రక్షింశేషణాని. ఆక్షిపంతి అవహసంతి. అధివిక్షిపంతి అన్యోన్య స్తోపరి దధంతి. అధివిక్షిపంతి అధికం ముంచంతి, అధిక్షిపంతి భర్త్యయంతి. విక్షిపంతి వివృణ్వంతి, చిత్రాణి రూపాణి వివిధాన్ వేషాన్, విక్షిపంతి వికన్వంతి, చాపాని చాపాన్, విక్షిపంతి విష్కారయంతి.

౧౨

(దదర్శేతి.) సమాలభంత్యః అంగరాగేణాఽనులింపంత్యః, 'సమాలపంత్య' ఇతి చ పాఠః. సర్వత్ర వ్యత్యయేన ద్వితీయార్థే ప్రథమా.

౧౩

(మహాగజై రితి.) సా, పురీతి శేషః. సుసద్భిః సుతరాం సద్భిః, వినిశ్చ్వసద్భిః, యుద్ధ యోగ్యవీరాలాభాత్.

౧౪

(బుద్ధితి.) బుద్ధిప్రధానాన్ బుద్ధ్యా శ్రేష్ఠాన్, ప్రధానబుద్ధీ న్వా, ఉత్తమబుద్ధీ నిత్యర్థః. రుచిరాభిధానాన్ శోభనవ్యవహారాన్, సంశ్రద్ధధానాన్ ఆస్తికాన్, నానావిధానా న్నానాకారాన్, రుచిరాభిధానాన్ హృద్యనామ్నః.

౧౫

ననంద దృష్ట్వా స చ తా స్సరూపా న్నానగుణా నాత్మగుణానురూపాః,

విద్యోతమానా స్స తదాఽనురూపా న్దదర్శ కాంశ్చిచ్ఛ పున ర్విరూపాః. ౧౬

తతో వరార్థా స్సువిశుద్ధభావా స్తేషాం త్రియ స్తత్ర మహానుభావాః,

ప్రియేషు పానేషు చ స క్తభావా దదర్శ తారా ఇవ సుప్రభావాః. ౧౭

శ్రీయా జ్వలంతీ ప్రపయోపగూఢా నిశీథకాలే రమణోపగూఢాః,

దదర్శ కా శ్చి త్ప్రమదోపగూఢాః యథా విహంగాః కుసుమోపగూఢాః. ౧౮

అన్యాః పున ర్హర్ష్యతలోపవిష్టా స్తత్ర ప్రియాంకేషు సుఖోపవిష్టాః,

భర్తుః ప్రియా ధర్మపరా నివిష్టా దదర్శ ధీమా న్మదనాభివిష్టాః. ౧౯

అప్రావృతాః కాంచనరాజివర్ణాః కాశ్చి త్పరార్థ్యా స్తవనీయవర్ణాః,

పున శ్చ కాశ్చి చ్చశలక్ష్మవర్ణాః కాంతప్రహీణా రుచిరాంగవర్ణాః. ౨౦

(ననందేతి.) అత్మగుణానురూపాః అత్మగుణానురూపవ్యవహారాః. ౧౬

(తత ఇతి.) వరాణాం శ్రేష్ఠాణాం, అర్థాః వరార్థాః, సువిశుద్ధభావాః కాంతేషు నిర్మల హృదయాః, మహానుభావాః పాతివ్రత్యరూపమహాప్రభావాః, యద్వా - మహానుభావాః అనుభావాః కటాక్షభుజక్షిపాదయః, సుప్రభావాః శోభనవైభవాః. ౧౭

(ప్రియేతి.) ప్రమదోపగూఢాః హర్షోపగూఢాః, విహంగాః విహంగిః. ౧౮

(అన్యా ఇతి.) నివిష్టాః ఊఢాః, పాణిగృహీతా ఇత్యర్థః. 'నివేత ర్నివో ద్వాహన్యానే' స్వీతి విశ్వః. ౧౯

(అప్రావృతా ఇతి.) అప్రావృతాః అనవకుంతితాః, కాంచనరాజివర్ణాః కనకరేఖాకారాః, తవనీయవర్ణాః తప్తకాంచనవర్ణాః, శశలక్ష్మవర్ణాః చంద్రపాండురాః, కాంతప్రహీణాః విరహీణ్యాః.

(హనుమతా సీతాన్వేషణం)

తతః ప్రియా స్వాప్య మనోభిరామా స్సుప్రీతియుక్తాః ప్రసమీక్ష్య రామాః,
గృహేషు హృష్టాః పరమాభిరామా హరిప్రవీర స్స దదర్శ రామాః. ౨౧.

* చంద్రప్రకాశా శ్చ హి వక్త్రమాలా వక్రాక్షిపఙ్కొశ్చ సునేత్రమాలాః,
విభూషణానాం చ దదర్శ మాలా శ్శతహదానా మివ చారుమాలాః. ౨౨.

❖ న త్వేవ సీతాం పరమాభిజాతాం పథి స్థితే రాజకులే ప్రజాతాం,
లతాం ప్రపుల్లా మివ సాధుజాతాం దదర్శ తన్వీం మనసాఽభిజాతాం. ౨౩.

(తత ఇతి.) ప్రియాః, స్వాప్య అభిస్పృత్య, సుప్రీతియుక్తాః మనోభిరామాః రామాః
ప్రసమీక్ష్య గృహేషు రామా శ్చ దదర్శ, అభిసారికాః కులపాలికాశ్చ దదర్శే త్యర్థః. ౨౧.

(చంద్రేతి.) వక్త్రనేత్ర దర్శనం మానుషీత్వరాక్షసీత్వవివేకార్థం; ఆభరణదర్శనం స్వదృష్ట
సీతాభరణతుల్యాభరణదర్శనార్థం. ౨౨.

(న త్విత్యాతి.) పరమాభిజాతాం అత్యంతాభిరామాం, సాధుజాతాం సురూపాం, మనసాఽ
భిజాతాం. అయోనిజా మిత్యర్థః. ౨౩.

* రామానుజీయం. (చంద్రప్రకాశాశ్చ హీతి.) వక్రాణి అక్షిపఙ్కొణి యాసాం తాః, 'డా-
బుభాభ్యా మన్యతరస్యా' మితి డావ్. సీతా మన్వేషణమాణస్య హనుమతః స్త్రీకాం ముఖనయనాదిదర్శనం
మానుషీత్వరాక్షసీత్వవిభాగపరిజ్ఞానార్థం. ఆభరణదర్శనం రామోక్తసీతాభరణస్వరూపనిరూపణార్థం.
ఏతన్న 'తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీం రాజపుత్రీ మనిందితాం, తర్కయామాస సీతేతి కారణై రుపపాద
యః. వైదేహ్యో యాని చాంగేషు తదా రామోఽన్వకీర్తయత్, తా న్యాభరణజాలాని శాఖాశోభి
న్యలక్షయ' దితి రాజపుత్రీత్వవిశాలాక్షీత్వాభరణదర్శనైః సీతాత్వనిర్ణయ స్తోపరిచక్ష్యమాణత్వా దవ
గమ్యతే.

❖ రామానుజీయం. (న త్విత్తి.) సాధుజాతా మిత్యేత ల్లతావిశేషణం. మనసాఽభిజాతాం
'యస్మాత్తు ధర్మితా చాఽహ మపాపా చాఽన్యనాథవత్, తస్మాత్తవ వధార్థం వై ఉత్పత్స్యేఽహం
ద్రువం పున' రిత్యుత్తరశ్రీరామాయణోక్తప్రకారేణ స్వస్వంకల్పేనాఽవతీర్ణా మిత్యర్థః.

సనాతనే వర్తమని సన్నివిష్టాం రామేక్షణాంతాం మదనాభివిష్టాం,
భర్తు ర్మన శ్రీమ దనుప్రవిష్టాః శ్రీభోవో వరాభ్య శ్చ సదా విశిష్టాం. ౨౪

ఉష్టార్దితాం సానుస్మతాస్రకంఠీం పురా వరాహోత్తమనిష్కకంఠీం.
సుజాతపమ్మ మభిరక్తకంఠీం వనే ప్రన్మతా మివ నీలకంఠీం. ౨౫

అవ్యక్తరేఖా మివ చంద్రరేఖాం పాంసుప్రధిగ్ధా మివ హేమరేఖాం,
క్షతప్రరూఢా మివ బాణరేఖాం వాయుప్రభిన్నా మివ మేఘరేఖాం. ౨౬

సీతా మపశ్య న్మనుజేశ్వరస్య రామస్య పత్నిం వదతాం వరస్య,
బభూవ దుఃఖాభిహత శ్చిరస్య ప్లవంగమో మంద ఇవాఽచిరస్య. ౨౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, పంచమ స్కంధః.

(సనాతన ఇత్యాది.) సనాతనే అవిచ్చిన్నే, వర్తమని పాతివ్రత్యధర్మే, రామేక్షణే అంతో విశ్వయో యస్యా స్తాం, శ్రీమ త్సీతాచింతనశ్రీమత్, విశిష్టాం ఉత్కృష్టాం. ౨౪

(ఉష్టితి.) సానుస్మతాస్రకంఠీం - అనుస్మతాస్త్రేణ అనుగతబాష్పేణ కంఠేన సహ వర్తమానాం, పురా రామపార్వ్యాసస్థానకాలే, వరాహోత్తమనిష్కకంఠీం - వరాహః ఉత్తమశ్చ నిష్కః కంఠే యస్యాః తాం, ఉరఃకంఠసంబంధీ భూషణవిశేషో నిష్కః. అభిరక్తకంఠీం స్నిగ్ధకంఠీం. ౨౫

(అవ్యక్తేతి.) అవ్యక్తరేఖాం అవ్యక్తస్వరూపాం, చంద్రరేఖాం చంద్రకలామివ స్థితాం, అత్యంతకృశత్వే కాంతిహీనత్వే చ దృష్టాంతోఽయం. పాంసుప్రధిగ్ధాం పాంసుకలుషితాం. హేమరేఖాం కనకశలాకా మివ స్థితాం, సహజశుద్ధస్వభావస్య అగంతుకమాలిన్యే దృష్టాంతోఽయం. క్షతప్రరూఢాఽక్షతేన ప్రరూఢాం బంధదినా సమాహితాం. అంతశ్శల్యదోషవతీం బహిస్సమాహితాం, బాణరేఖాం బాణక్షతి మివ స్థితాం, అంతర్వేదనాతిశయే దృష్టాంతోఽయం. వాయుప్రభగ్నా మివ మేఘరేఖాం, పునరసమాధేయకై నిలేయే దృష్టాంతోఽయం. ౨౬

(సీతా మితి.) చిరస్యాఽపశ్య చిరకాలం నిరీక్ష్యాఽవ్యపశ్య, అచిరస్య అచిరేణ, సపదీ త్యర్థః. మందో ముగ్ధ ఇవ, దుఃఖాభిహతో బభూవ. 'ముగ్ధో మందో వివర్ణశ్చే'తి హాలాయుధః. ౨౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే, పంచమ స్కంధః.

అథ షష్ఠ స్కంధః.

శ్లో స నికామం విమానేషు విషణ్ణః కామరూపధృక్.

విచచార పున ర్లంకాం లాఘవేన సమన్వితః.

౧

* ఆససాదాఽథ లక్ష్మీవాణా రాక్షసేంద్రనివేశనం.

ప్రాకారేణార్కవర్ణేన భాస్వరేణాఽభిసంవృతం.

౨

౪ రక్షితం రాక్షసై ర్హోరై స్సింహై రివ మహ ద్వనం.

సమీక్షమాణో భవనం చకాశే కపికుంజరః.

౩

అథ షష్ఠ స్కంధః.

(స నికామ మిత్వాది.) విమానేషు విషణ్ణః, విమానేషు సీతా మదృష్ట్వా విషణ్ణ ఇత్యర్థః. లాఘవేన వేగేన. ౧-౨

(రక్షిత మితి.) చకాశే, జహార్షే త్యర్థః. ౩

శ్లో రామానుజీయం. (స ఇతి.) సః లంకాయా మన్విష్టాయా మపి వైదేహ్య అదర్శనేన విషణ్ణః, 'కామరూపధృక్, విచచార పున ర్లంకా' మితి సమ్యక్. 'విచచార కపి ర్లంకా' మితి పాఠేఽపి వైదేహ్య అన్వేషణేన విషణ్ణస్య హనుమతోఽన్వేషణక ర్తృత్వాభిధానాత్ పున రన్వేషణం కృతవా ని త్యయ మర్థో లభ్యతే.

* రామానుజీయం. 'ఆససాదాఽథ లక్ష్మీవాణా రాక్షసేంద్రనివేశన' మితి రావణభవనం ప్రవిష్టస్య హనుమతః పున రపి రావణభవనప్రాప్త్యభిధానా న్మద్యే లంకాన్వేషణాభిధానా చ్చ పూర్వం రావణభవనం ప్రవిష్టో హనుమాణ తదాసీం జాగ్రద్భువంశసంకీర్ణతయా సీతాన్వేషణావసరోఽయం న భవతీతి మత్వా తతో నిష్క్రమ్య పున ర్లంకాం విచిత్య రాక్షసేంద్రనివేశన మాససాదే త్యవగమ్యతే.

౪ రామానుజీయం. (రక్షిత మితి.) 'సమీక్షమాణో భవనం చకాశే' ఇతి. భవన మిత్యంతో నిరీక్షమాణ స్స న్నర్కవర్ణప్రాకారభవనతేజస్సంబంధాత్ సప్రకాశోఽభూ దిత్యర్థః. 'చకార కపికుంజర' ఇతి వా పాఠః.

❖ రూప్యకోపహితైశ్చిత్తై స్తోరణై ర్లేమభూషితైః,
విచిత్రాభిశ్చ కక్ష్యేభి ర్ద్వారైశ్చ రుచిరై ర్వృతం.

౪

గణాస్థితై ర్మహామాత్రై శ్చూరైశ్చ విగతశ్రమైః,
ఉపస్థిత మసంహార్యై ర్ద్వయై స్స్యందనయాయిభిః.

౫

సింహావ్యాఘ్రతనుత్రాణై ర్దాంతకాంచనరాజితైః,
ఘోషవద్భి ర్విచిత్రైశ్చ సదా విచరితం రథైః.

౬

బహురత్నసమాకీర్ణం షరాధ్యాయసనభాజనం,
మహారథసమావాసం మహారథమహాస్వనం.

౭

(రూప్యకేత్యాది.) రూప్యకోపహితైః రజతనిర్మితైః, కక్ష్యేభిః ప్రకోష్టైః, అసంహార్యైః
అవధ్యైః, స్వందనయాయిభిః స్వందనవాపకైః, సింహవ్యాఘ్రతనుత్రాణైః, సింహవ్యాఘ్రచర్మ
పరివృత్తై రిత్యర్థః. మహారథసమావాసం - మహారథానాం రక్షసా మాకరం, మహారథమహాస్వనం

* రామానుజయం. (రూప్యకేతి.) రూప్యకోపహితైః రజతనిర్మితైః, కక్ష్యేభిః ప్రకోష్టైః.
'కక్ష్యే ప్రకోష్టే హర్ష్యాదే' రిత్యమరః. (గణాస్థితై రితి.) మహామాత్రైః ప్రధానైః. 'మహామాత్రాః
ప్రధానానీ' త్యమరః. - అసంహార్యైః సంహర్తు మశక్త్యైః, అవధ్యై రితి యావత్. సింహవ్యాఘ్రతను
త్రాణైః సింహవ్యాఘ్రచర్మతనుత్రాణైః, మహారథసమావాసం రథికివికేషాణా మావాసస్థానం. 'మహా
రథసమావాస' మితి ఫారేలపి మహారథానాం రథికివికేషాణాం ఆవాసం, ఆవాసభూత మిత్యర్థః. మహా
రథమహాస్వనం - మహారథం చ తస్యహాస్వనం చ మహారథ మహాస్వనం, దృశ్యైః దర్శనీయైః, పరమో
దారైః ఆతిమహద్భిః. 'ఉదారో దాతృమహతో' రిత్యమరః. అంతపాలైః బాహ్యరక్షకైః, రాక్షసేంద్ర
నిచేషణం - రాక్షసేంద్రాణాం నివేశనాని యస్మిన్ తత్, సముద్రస్వననిస్వనం సముద్రస్వనయుక్తం.
రాజగుణసంపన్నం, రాజగుణా శ్చత్రదామరదయః, తై స్సమృద్ధం, నిత్యార్చితం గంధపుష్పాదిభి
ర్నిత్య మర్చితం, పర్వసు హుతం హోమో యస్మిన్ త త్పర్వహుతం, రావణస్యాఽఽహితాగ్నిత్వా
త్తద్గ్రహే పర్వసు దర్శ్యపూర్ణమాసాదిహోమనద్భావః. అస్యాఽఽహితాగ్నిత్వం యుద్ధకాండే ప్రసిద్ధం.
పూజితం రాక్షసై స్సదా స్వామిగుహత్వా ద్రాక్షసై స్సదా నమస్కృతం. 'పూజానమస్యాఽవచితి'
రిత్యమరః. 'నిత్యార్చితం సర్వసుఖ మూర్జిత' మితి వా పాఠః. 'పర్వయుత' మితి ఫారే పర్వశబ్దే
నోత్పవ ఉచ్యతే. (సముద్ర మితి.) సముద్ర మివ, నితరాం స్వనతీతి నిస్వనం; పదాద్యద్.

(రావణాది గృహాణాం పరిశీలనం)

దృశ్యైశ్చ పరమోదారై నై నైశ్చ మృగపక్షిభిః,
వివిధై ర్భూహుసాహునైః పరిపూర్ణం సమంతతః.

౮

వినీతై రంతపాలైశ్చ రక్షోభిశ్చ సురక్షితం,
ముఖ్యాభిశ్చ పరశ్రీభిః పరిపూర్ణం సమంతతః.

౯

ముదితప్రమదారత్నం రాక్షసేంద్రనివేశనం,
వరాభరణసంహోదై స్సముద్రస్వననిస్స్వనం.

౧౦

త ద్రాజగుణసంపన్నం ముఖ్యై శ్చాఽగరుచందనైః,
మహాజనై స్సమాకీర్ణం సింహౌరివ మహా ద్వనం.

౧౧

భేరీమృదంగాభిరుతం శంఖఘోషనినాదితం,
నిత్యార్చితం పర్వహుతం పూజితం రాక్షసై స్సదా.

౧౨

సముద్రమివ గంభీరం సముద్రమివ నిస్స్వనం,
మహాత్మనో మహా ద్వైశ్చ మహారత్నపరిచ్ఛదం.
మహారత్నసమాకీర్ణం దదర్శ స మహాకపిః.

౧౩౪

విరాజమానం వపుషా గజాశ్వరథసంకులం,
లంకాధరణ మిత్యేవ సోఽమన్యత మహాకపిః.

౧౩౫

మహతాం రథానాం మహాఽస్వనః యస్మిన్, అంతపాలైః బాహ్యరక్షిభిః, రాక్షసేంద్రనివేశనం -
రాక్షసేంద్రాః రాక్షసశ్రేష్ఠాః నివిశంతే సమీపే నివసం త్యస్మిన్నితి రాక్షసేంద్రనివేశన మిత్యర్థః.
అన్యథాష్టవక్ష్యమాణవేశ్యవదేన పునరుక్తి స్యాత్. సంహ్రాదః శబ్దః, సముద్రస్వనవ నిస్స్వనతీతి
సముద్రస్వననిస్స్వనం; చవాచ్యచ్. తత్ ప్రసిద్ధం, రాజగుణసంపన్నం రాజోపచారై ర్దూషాదిభిః
సంపన్నం, అగరుచందనై రిత్యత్రాపి సంపన్న మితి సంబధ్యతే. పర్వసు హుతం హోమో యస్మిన్
తత్ పర్వహుతం, సముద్ర. మివ, నిస్స్వనం నిశ్శబ్దం. రావణభీత్యా జనకోలాహలరహిత మిత్యర్థః.
సముద్రస్వన మితి తు బాహ్యకక్ష్యపేక్షయా.

౧౩౫

- * చచార హనుమాం స్తత్ర రావణస్య సమీపతః. ౧౫
- గృహో ద్గృహం రాక్షసానా ముద్యానాని చ వానరః,
వీక్షమాణో హ్యసంత్రస్తః ప్రాసాదాంశ్చ చచార సః. ౧౬
- అవప్లుత్య మహావేగః ప్రహస్తస్య నివేశనం,
తతోఽన్య త్పుప్లువే వేశ్మ మహాపార్శ్వస్య వీర్యవాఙ్. ౧౭
- అథ మేఘవ్రతీకాశం కుంభకర్ణనివేశనం,
విభీషణస్య చ తదా పుప్లువే స మహాకపిః. ౧౮
- మహోదరస్య చ గృహం విరూపాక్షస్య చైవ హి,
విద్యుజ్జిహ్వస్య భవనం విద్యున్నాలే స్తథైవ చ.
వజ్రదంష్ట్రస్య చ తథా పుప్లువే స మహాకపిః, ౧౯
- శుకగ్య చ మహాతేజా స్సారణస్య చ ధీమతః,
తథా చేంద్రజితో వేశ్మ జగామ హరియూథపః. ౨౦
- జంబుమాలే స్సుమాలేశ్చ జగామ హరిసత్తమః,
రశ్మికేతోశ్చ భవనం సూర్యశత్రో స్తథైవ చ. ౨౧

(చచారేతి.) రావణస్య రావణగృహస్య.

౧౫-౨౧.

* రామానుజీయం. (చచారేతి.) తత్ర పూర్వోక్తప్రాకారవేష్టితస్థలే. రావణస్య సమీపతః రావణభవనస్య సమీపతః.

• రామానుజీయం. (గృహో ద్గృహ మితి.) రాక్షసానాం రావణభ్రాతృకుమారామాత్యాదీనాం గృహాత్ గృహం ఉద్యానాని చ చచారేతి యోజనా.

(వజ్రకాయాదిగృహాణాం పరిశీలనం)

వజ్రకాయస్య చ తథా పుష్లవే స మహాకపిః.
 ధూమాక్షస్య చ సంపాతే ర్భవనం మారుతాత్మజః. ౨౨౪

విద్యుద్రూపస్య భీమస్య ఘనస్య విఘనస్య చ.
 శుకనాసస్య వక్రస్య శఠస్య వికటస్య చ,
 బ్రహ్మకర్ణస్య దంష్ట్రస్య రోమశస్య చ రక్షసః. ౨౪

యుద్ధోన్మత్తస్య మత్తస్య ధ్వజగ్రీవస్య నాదినః,
 విద్యుజ్జిహ్వేంద్రజిహ్వనాం తథా హస్తీముఖస్య చ. ౨౫

కరాశస్య పిశాచస్య శోణితాక్షస్య చైవ హి,
 క్రమమాణః క్రమేణైవ హనుమా న్మారుతాత్మజః. ౨౬

తేషు తేషు మహార్హేషు భవనేషు మహాయశాః,
 తేషా మృద్ధిమతా మృద్ధిం దదర్శ స మహాకపిః. ౨౭

సర్వేషాం సమతిక్రమ్య భవనాని సమంతతః,
 ఆససాదాఽథ లక్ష్మీవాక్ రాక్షసేంద్రనివేశనం. ౨౮

రావణ స్వోపశాయినో దదర్శ హరిసత్తమః,
 విచరన్ హరిశార్దూలో రాక్షసీ ర్వికృతేక్షణాః.
 శూలముద్గరహస్తాశ్చ శక్తితోమరధారిణీః, ౨౯౪

(విద్యుద్రూపస్యేత్యాది.) విద్యుజ్జిహ్వేంద్రజిహ్వనా మితి బహువచనం తన్నామ్నాం
 బహునాం సత్త్వాత్. ౨౨౪-౨౨౮

(రావణస్యేతి.) ఉపశాయిన్యః పర్యాయశాయినీః, రావణే శయానే జాగ్రతీ రిత్యర్థః. ౨౯౪

- * దదర్శ వివిధా స్గుల్మాం స్తస్య రక్షిపతే ర్గుహే.
రాక్షసాంశ్చ మహాకాయా న్నానాప్రహరణోద్యతాః. ౩౦౪
- రక్తైశ్చేతాః సితాం శైవ హరిం శ్చాపి మహాజవాః.
కులీనా న్రూపసంపన్నా న్నజా స్పరగజారుజాః. ౩౦౫
- నిస్థితా న్నజశిక్షయా మైరావతసమా న్యుధి,
నిహంత్ర్యా స్పరనైశ్చ్యానాం గృహే తస్మిన్ దదర్శ సః. ౩౦౬
- క్షరతశ్చ యథా మేఘాః స్రవతశ్చ యథా గిరీః.
మేఘ స్తనితనిర్హోషా స్తుర్ధ్వా న్నమరే పరైః. ౩౦౭
- సహస్రం వాహినీ స్తత్ర జాంబూనదపర్శ్మితాః. ౩౦౮
- హేమజాలపరిచ్ఛన్నా స్తురుణాదిత్యసన్నిభాః,
దదర్శ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య నివేశనే. ౩౦౯

(రక్త నిత్యాది.) సితాః బద్ధాః 'షిజీ బంధనే' ఇత్యస్మాత్ క్తః. హరిన్ అశ్వాః. పరగజా నారుజంతి పీదయంతీతి పరగజారుజాః. క్షరతశ్చేతి శ్లోకః పూర్వోక్తగజవిశేషకః. క్షరతః కించి ద్వర్షతః, స్రవన్యదత్సే ద్యష్టాంతః. స్రవతః నిర్హరిణః. ౩౦౪-౩౦౬

(సహస్ర మితి.) వాహినీః సేనాః, పదాతీ నిత్యర్థః. జాంబూనదం జంబూనదీప్రభవం స్వర్ణం, హేమ కేవలస్వర్ణం, ఉభయవిధస్వర్ణమయాభరణయుక్త ఇత్యర్థః. ౩౦౮-౩౦౯

* రామానుజీయం. (దదర్శేతి.) గుల్మాః నేనాః. 'గుల్మా రుక్ స్తంబ సేనా' శ్చేత్యమరః.

(మహాగృహదర్శనం)

శిబికా వివిధాకారా స్స కపి ర్మారుతాత్మజః,
లతాగృహాణి చిత్రాణి చిత్రశాలాగృహాణి చ,

౩౬

క్రీడాగృహాణి చాన్యాని దారుపర్వతకా నపి,
కామస్య గృహకం రమ్యం దివాగృహక మేవ చ.
దదర్శ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య నివేశనే,

౩౭

స మందరగిరిప్రభ్యం మయూరస్థానసంకులం.

౩౮

ధ్వజయష్టిభి రార్చ్యం దదర్శ భవనోత్తమం,
అనేకరత్నసంకీర్ణం నిధిజాలం సమంతతః.
చీరనిష్ఠితకర్మాంతం గృహం భూతపతే రివ,

౩౯

అర్చిర్చి శ్చాపి రత్నానాం తేజసా రావణస్య చ.
విరరాజాఽథ త ద్వైశ్చ రశ్మిమా నివ రశ్మిభిః.

౪౦

జాంబూనదమయా న్యేవ శయనా న్యాసనాని చ,
భాజనాని చ ముఖ్యాని దదర్శ హరియాభవః,

౪౧

(శిబికా ఇత్యాది.) దారుపర్వతకాః క్రీడాపర్వతకాః, కామస్య గృహకం రతిగృహం. దివాగృహకం దివా వినోదస్థానం. 'రావణస్య నివేశన' ఇతి పాఠః.

౩౬-౩౭

(స ఇత్యాది.) మయూరస్థానం క్రీడామయూరవిశ్రమస్థానం. కషోతానామివ మయూరాణా మపి స్థానాని శిలాః కల్ప్యంబ ఇతి ప్రసిద్ధం. చీరనిష్ఠితకర్మాంతం - చీరైః కృతకల్పకర్మకం. భూతపతేః ప్రమథాధిపస్య.

౩౮-౩౯

(అర్చిర్చి రితి.) రశ్మిమాః సూర్యః.

౪౦-౪౧

మధ్వాసవకృతక్లేదం మణిభాజనసంకులం,
మనోరమ మసంబాధం కుఱేరభవనం యథా.

౪౨౪

నూపురాణాం చ ఘోషేణ కాంచీనాం వినదేన చ,
మృదంగతలఘోషైశ్చ ఘోషవద్భి ర్వి నాదితం.

౪౩౪

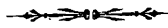
ప్రాసాదసంఘాతయుతం శ్రీరత్నశతసంకులం,
సువ్యాధకక్ష్యం హనుమా న్నవివేశ మహాగృహం.

౪౪౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, షష్ఠ స్సర్గః.

అథ సప్తమ స్సర్గః

స వేశ్మజాలం బలవా న్దదర్శ వ్యాసక్తవై డూర్యసువర్ణజాలం,
యథా మహా త్ప్రొవృషి మేఘజాలం విద్యుత్పి నద్దం సవిహంగజాలం.

౧

(మధ్వాసవేతి.) మధ్వాసవకృతక్లేదం - మధ్వాసవైః మధువికారమద్యైః, కృతక్లేదం కృతసేకం, ఘోషవద్భిః నాదవద్భిః. నాదశ్చ దీర్ఘశబ్దస్య విరామనమయసంభవో ధ్వనిః. వ్యాధకక్ష్యం విశాలప్రకోష్ఠమ్. అస్మిన్ సర్గే సార్థవతుశ్చత్వారింశచ్ఛ్లోకాః.

౪౪౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

షష్ఠ స్సర్గః.

అథ సప్తమ స్సర్గః

(స వేశ్మజాల మిత్యాది.) వ్యాసక్తవై డూర్యసువర్ణజాలం వై డూర్యఘటితసువర్ణమయజాలక రంద్రం.

౧

(పుష్పకవిమానపరిశీలనం)

* నివేశనానాం వివిధాశ్చ శాలాః ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః.
మనోహరా శ్చాపి పున ర్విశాలా దదర్శ వేశ్మాద్రిషు చంద్రశాలాః.

గృహాణి నానావసురాజితాని దేవాసురైశ్చాపి సుపూజితాని,
సర్వైశ్చ దోషైః పరివర్జితాని కపి ర్దదర్శ స్వబలార్జితాని.

తాని ప్రయత్నాభినమాహితాని మయేన సాక్షి దివ నిర్మితాని,
మహీతలే సర్వగుణోత్తరాణి దదర్శ లంకాధిపతే ర్గృహాణి.

(నివేశనానా మితి.) నివేశనానాం శాలాః గృహాంతశ్చాలాః, ప్రధానై ర్ముఖ్యై శ్శంఖాయుధచాపై శ్చాలంతే ప్రకాశంత ఇతి ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః, పచాద్యచ్. వేశ్మాద్రిషు హర్ష్య ప్రాసాదాదిషు, చంద్రశాలాః శిరోగృహాణి. ౨

(గృహాణీతి.) నానావసురాజితాని నానారత్నరాజితాని. ౩

(తాసీతి.) ప్రయత్నాభినమాహితాని - ప్రయత్నేన యథాయోగం స్థాపితాని. మయేనేతి విశ్వకర్మా లక్ష్యతే. మహీతలే నిర్మితాని, ఇవశబ్దేన మయస్య నిర్మాతృత్వవ్యాజమాత్రం, రావణ ప్రయత్నేనైవ నిర్మితా సీత్యర్థః. యద్వా, అన్యాథి గృహాణి విశ్వకర్మనిర్మితాని, ఇమాని తు మయం వ్యాజీకృత్య స్వయం ముషాయప్రదర్శనముఖేన నిర్మితాసీతి పూర్వగృహేభ్యో వికేష ఉచ్యతే. ౪

* రామానుజీయం. (కక్ష్యై ఇతి.) నానావిధాని కర్మాణి యాసాం తాః, నానావిధకర్మాణః శాలా శ్చ నానావిధకర్మశాలాః. 'కక్ష్యైశ్చ నానావిధకర్మశాలా' ఇత్యయం పాఠః. 'నివేశనానాం వివిధా శ్చ శాలా' ఇతి పాఠే ప్రధానభవనానాం సంబంధినీ ర్వివిధా శ్చాలా ఇత్యర్థః. ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః - ప్రధానై ర్ముఖ్యై శ్శంఖై రాయుధై శ్చాపై శ్చ శాలంత ఇతి ప్రధానశంఖాయుధచాపశాలాః, తాః, పచాద్యచ్. వేశ్మా న్యద్రయం ఇవ వేశ్మాద్రయః, తేషు, 'వేశ్మాది' ప్లిఠితి పాఠే ఆదిశబ్దేన ప్రాసాదాదయ ఉచ్యంతే. చంద్రశాలాః శిరోగృహాణి, 'చంద్రశాలా శిరోగృహ' మిత్యమరః.

- * తతో దదరోచ్చిత్తమేఘరూపం మనోహరం కాంచనచారురూపం,
రక్షోధిపస్యాఽఽత్మబలానురూపం గృహోత్తమం హ్యప్రతిరూపరూపం. ౫
- మహీతలే స్వర్గ మివ ప్రకీర్ణం శ్రియా జ్వలంతం బహురత్నకీర్ణం,
నానాతరూణాం కుసుమావకీర్ణం గిరే రివాఽగ్రం రజసాఽవకీర్ణం. ౬
- నారీప్రవేకై రివ దీప్యమానం తటిద్వి రంభోదవ దర్శ్యమానం,
హంసప్రవేకై రివ వాహ్యమానం శ్రియా యుతం ఖే సుకృతాం విమానం. ౭
- యథా నగాగ్రం బహుధాతుచిత్రం యథా నభశ్చ గ్రహచన్ద్రచిత్రం,
దదర్శ యుక్తీకృతమేఘచిత్రం విమానరత్నం బహురత్నచిత్రం. ౮

తదంతర్వర్తి పుష్పకవిమానం దర్శయతి (తత ఇతి.) అప్రతిరూపరూపం అప్రతిమ సౌందర్యం, ప్రకీర్ణం దైవా ఛ్యుతం. రజసా పుష్పరజసా, నారీప్రవేకైః నారీశ్రేష్ఠైః 'ప్రవేకానుత్త మోత్తమా' ఇత్యమరః. ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. అర్చ్యమానం, సర్వై రితి శేషః. హంసప్రవేకై ర్వాహ్యమానం, సుకృతాం పుణ్యకృతాం, విమాన మివ స్థిత మిత్యన్వయః. యుక్తీకృతమేఘచిత్రం పుంజీకృతమేఘచిత్రం, చిత్రమేఘసంఘాతసదృశ మిత్యర్థః. విమానరత్నం పుష్పకం. ౫-౮

* రామానుజీయం. వైశ్రవణం నిరిత్య గృహీతం పుష్పకం వర్ణ్యతే (తత ఇత్యాదినా,) తతః గృహదర్శనానంతరం, ఆత్మబలానురూపం ఆత్మనో ప్రతిబలన్య సదృశం, గృహోత్తమ మితి పుష్పక ముచ్యతే; పుష్పకస్యాపి గృహాలక్షణసద్భావత్. ఏత చ్చ పుష్పాహ్వయ మిత్యనేన వ్యకీర్ణవిష్యతి. రజసా పుష్పరజసా, (నారీతి.) తటిద్వి రివ స్థితై ర్నారీప్రవేకై రంభోదవ ద్దీప్య మాన మివ స్థిత మితి సంబంధః. నారీప్రవేకైః నారీశ్రేష్ఠైః 'ప్రవేకానుత్తమోత్తమా' ఇత్యమరః. అర్చ్యమానం, సర్వై రితి శేషః. హంసప్రవేకైః ఖే వాహ్యమానం సుకృతాం విమాన మివేత్యన్వయః. వాహ్యమానం ఊహ్యమానం. ఆర్ష స్వాస్వర్దేణిచ్. అత ఏవ సంప్రసారణాభావః. యద్వా, హంస ప్రవేకై ర్వాహ్యమానం, స్వామినేతి శేషః (యథేతి.) యుక్తీకృతమేఘచిత్రం, సమూహీకృత నానారత్నమేఘచిత్ర మిత్యర్థః. విమానరత్నం పుష్పకం.

(పుష్పకవిమానపరిశీలనం)

* మహీ కృతా పర్వతరాజిపూర్ణా శైలాః కృతా వృక్షవితానపూర్ణాః,
వృక్షైః కృతాః పుష్పవితానపూర్ణాః పుష్పం కృతం కేసరపత్రపూర్ణం.

కృతాని వేశ్మాని చ పాండురాణి తథా సుపుష్పాణ్యపి పుష్కరాణి,
పునశ్చ పద్మాని సకేసరాణి ధన్యాని చిత్రాణి తథా వనాని.

పుష్పాహ్వయం నామ విరాజమానం రత్నప్రభాభిశ్చ విపర్ణమానం,
వేశ్మోత్తమానా మపి చోచ్చమానం మహాకపి స్తత్ర మహావిమానం.

(మహీతి.) యత్రేతి శేషః. యత్ర విమానే, పర్వతరాజిపూర్ణా మహీ, కృతా చిత్రరూపేణ
లిఖితా, ఏవ ముత్తరత్రాపి బోధ్యం. అత్ర పూర్వపూర్వం ప్రత్యుత్తరోత్తరస్య విశేషణత్వాన్వి
దధికాలంకారః.

(కృతానీతి.) అత్రాపి యత్రే త్యధ్యాహార్యం, పుష్కరాణి పుష్కరిణ్యః.

(పుష్పేతి.) పుష్పాహ్వయం పుష్పకం. ఉచ్చమానం అధికమానం, సర్వత్ర దదర్శే
త్యన్వయః.

* రామానుజీయం. (మహీత్యాది.) యత్రేతి శేషః. దదర్శే త్యనుషజ్యతే. మహీ కృతే
శ్చారభ్య పద్మిని పద్మహస్తే త్వంత మేకం వాక్యం. యత్ర మహ్యోదయో లక్ష్యంతాః పదార్థాః
కృతాః. త త్పుష్పాహ్వయం నామ మహావిమానం దదర్శేతి సంబంధః. మహీ కృతా మహీ నిర్మితా.
ఏవ ముత్తరత్రాపి కృతశబ్దార్థః. వేశ్మోత్తమానా మితి వంచమ్యర్థే షష్ఠీ. వేశ్మోత్తమేభ్యోఽప్యుచ్చమానం.
యద్వా, పూర్వం 'గృహోత్తమం హ్యప్రతిరూపయా' మితి పుష్పకస్య గృహోత్తమత్వప్రతిపాద
నేన సజాతీయత్వా నిర్ధారణే షష్ఠీ. లేషాం మధ్యే ఉచ్చమానం, ఉన్నత మితి యాచత్. అపిచేతి
విపాతసముదాయో విశేషణాంతర సముచ్చయపరః. జాత్యాఽనురూపాః, ఆరట్టజత్వవనాయుజత్వాది
విశిష్టాశ్వాకారసదృశాః, ప్రవాళజాంబూనదమయాని పుష్పాణి పక్షేషు యేషాం తే తథోక్తాః, సలీల
మావర్జితజిహ్మవక్షాః సుల మానమితవక్రవక్షాః. రామస్య సాక్షి త్పక్షి ఇవ మదనస్య సాక్షి
త్సహాయా ఇవ, రామోద్దీపకా ఇతి యాచత్. నియుజ్యమానాః స్వయ మేవ వ్యాపియమానాః.
కర్మకర్తరి యక్. సకేసరాః, పద్మాకరవిహారిగజాకారనిర్మాణాత్ సకేసరత్వం. పద్మిని పద్మాకరే.

కృతాశ్చ వై డూర్యమయా విహంగా రూప్యప్రవాళైశ్చ తథా విహంగాః,
చిత్రాశ్చ నానావసుభి ర్భుజంగా జాత్యాఽనురూపా స్తురగా శ్శుభాంగాః. ౧౨

ప్రవాళజాంబూనదపుష్పపక్షాః సలీల మావర్జితజిహ్మాపక్షాః,
కామస్య సాక్షి దివ థాంతి పక్షాః కృతా విహంగా స్సుముఖా స్సుపక్షాః. ౧౩

నియుజ్యమానాస్తు గజా స్సుహస్తా స్సకేసరా శ్చోత్పలపత్రహస్తాః,
బభూవ దేవీ చ కృతా సుహస్తా లక్ష్మీ స్తథా పద్మిని పద్మహస్తా. ౧౪

* ఇతీవ తద్గృహ మభిగమ్య శోభనం సవిస్మయో నగ మివ చారుశోభనం,
పునశ్చ తత్పురమసుగంధ సుందరం హిమాత్యయే నగ మివ చారుకందరం. ౧౫

(కృతా శ్చేతి.) యత్రేతి శేషః. నానావసుభిః నానారత్నైః. జాత్యాఽనురూపాః జాత్యా
సదృశాః, స్పష్టజాతిస్సభావా ఇత్యర్థః. ౧౨

(ప్రవాళేతి.) ప్రవాళజాంబూనదకృతాని పుష్పాణి పక్షేషు యేషాం తే ప్రవాళజాంబూనద
పుష్పపక్షాః. సలీల మావర్జితజిహ్మాపక్షాః సలీల మాలంబితవక్రపక్షాః, కామస్య పక్షే ఇవ కామస్య
సహాయా ఇవ. ౧౩

(నియుజ్యమానా ఇతి.) నియుజ్యమానాః స్వయం మేవాఽఽత్మానం నియోజయంతః, కర్పి
కర్తరి యక్. యత్ర విమానే, పద్మిని పద్మాకరే, స్వయమే వోత్పలపత్రాభిషేకకర్తృణి ప్రవర్తమానాః,
సుహస్తాః శోభనశుండాదండాః, సకేసరాః కృతజలంపగాహత్వేనాఽంగలగ్నకింజల్కాః, ఉత్పలపత్ర
హస్తాః ఉత్పలపత్రవర్షిణః, గజా శ్చ కృతాః, తదభిషిచ్యమానా పద్మహస్తా అత ఏవ సుహస్తా
లక్ష్మీ శ్చ కృతా, బభూవే త్యర్థః. ౧౪

(ఇతీవేతి.) ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. తద్గృహం తస్య రావణస్య గృహం, సవిస్మయః,
అసూ దితి శేషః. నగం పర్వత మివ స్థితం. శోభనం శోభమానం, చారుశోభనం చారుమంగళం, ఇతీవే
త్యేకనిపాతో వా ప్రకారార్థః. ఇతీవ, తద్గృహం, అభిగమ్య అభిగత్య ఆద్యుత్తదర్శనా త్సున శ్చాభిగమ్య,
సవిస్మయోఽభూ దితి యోజనా. రుచిరావృత్త మిదం. 'వత్సర్గిహై రిహ రుచిరా జభిష్టగా' ఇతి
లక్షణాత్. ౧౫

* రామానుజీయం. (ఇతీవేతి.) ఇతీవ శోభనం, ఇతీవేతి నిపాతసముదాయః ప్రకారవాచీ.
ప్రాసాదసంఘాతయుతం శ్రీరత్నశతసంకులమ్, సువ్యూధకక్ష్యం హనుమా ప్రవివేశ మహాగృహమ్

(పుష్పకవిమానవర్ణనం)

తత స్పృతాం కపి రభివత్య హృషితాం చర స్ఫురీం దశముఖబాహుపాలితాం,
అదృశ్య రాం జనకసుతాం సుహృషితాం సుదుఃఖితః పతిగుణవేగనిర్జితాం.

౧౬

* తత స్తదా బహువిధభావితాత్మనః కృతాత్మనో జనకసుతాం సువర్తమన్య,
అపశ్యతోఽదృశ దరిమఃఖితం మన స్సుచక్షుషః ప్రవిచరతో మహాత్మనః.

౧౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, సప్తమ స్కంధః.

(తత ఇతి.) అదృశ్య అదృష్ట్వా, ఋషినిపాతనా నృశ్చోపూర్వేఽపి ల్యప్. సుదుఃఖితః, అదృశా దితి శేషః. పతిగుణవేగనిర్జితాం భర్తృగుణజవేన సహీకృతాం.

౧౬

(తత స్తదేతి.) బహువిధభావితాత్మనః బహువిధం యథా భవతి తథా చింతితాత్మనః, కృతాత్మనః, నిఃతల్య, సువర్తమన్యః సదాచారసంపన్నస్య, సుచక్షుషః దూరసూక్ష్మాదిదర్శనేషు అవ్రతిహత సయనరేఖనః, మహాత్మనః మహాత్మైర్యస్య.

౧౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

సప్తమ స్కంధః.

సుహృషితాం కపి రభివత్య హృషితాం చర స్ఫురీం దశముఖబాహుపాలితాం, నగ మివ స్థితం తత్ గృహ, దుర్భిగమ్నో అదృశో గత్వా, సుచక్షుషః, అదృశా దితి శేషః. అభివ త్కృతిత్వాపి సప్తీకలావజ్ఞప్రదేశా నభిగమాత్ సవిస్మయాఽదృశా దిత్వన్యః. హిమూత్యయే శీతకాలాత్మయే, వనంతకాల ఇతి యావత్. చాచకంబరం నగమన, పరమసుగంది, సుందరం తద్గృహం, పునశ్చాఽభిగమ్య ఆభితో గత్వా, సవిస్మయాఽదృశా దితి భావః.

* రామాయణే, (తత స్తదేతి.) బహువిధభావితాత్మనః బహువిధభావితమననః, బహువిధ చింతానిర్వహణేతి యావత్. కృతాత్మనః కృతప్రయత్నస్య. అత్మా దేహే దృతా యత్నే స్వభావ వరమాన్య, సువర్తమన్యః శోభనసీతిమాన్గన ర్తిన ఇత్వన్యః. సుచక్షుషః సకృదాలోకనేన ద్రష్టవ్యం సర్వం కింతలామలకప త్నాజితకర్తృత్వం క్షమన్యః.

అథ అష్టమ స్కంధః

స తస్య మధ్యే భవనస్య సంస్థితం మహా ద్విమానం మణివజ్రచిత్రితం,
ప్రతప్తజాంబూనదజాలకృత్రిమం దదర్శ పీఠః పవనాత్మజః కపిః.

త దప్రమేయాప్రతికారకృత్రిమం కృతం స్వయం సాద్వితి విశ్వకర్మణా,
దివం గతం వాయుపథప్రతిస్థితం వ్యరాజతాఽఽదిత్యపథస్య లక్ష్మవత్.

న తత్ర కించి న్నకృతం ప్రయత్నతో న తత్ర కించి న్నమహార్హ రత్నవత్,
న తే విశేషా నియతా సురే ష్వపి న తత్ర కించి న్నమహావిశేషవత్.

అథ అష్టమ స్కంధః

పూర్వోక్తవిమానవర్ణనం విస్తృతీతే (న తస్యేత్యాది.) ప్రతప్తజాంబూనదజాలకృత్రిమం.
నిష్పతస్వర్ణవిశేషకృతకృత్రిమపక్ష్యాదికం.

(త దితి.) అప్రతిమేయాప్రతికారకృత్రిమం అసరిచ్ఛేద్యాప్రతిక్రియకృత్రిమం. తత్ర
హేతు మహా (కృతం స్వయం సాద్వితి విశ్వకర్మణా.) స్వయం నిర్మాత్రా, విశ్వకర్మణా ఇదం సాధు.
సుందర మితి శ్లాఘాపూర్వం కృతం. సర్వత్రాప్రతిహతనంచారం చైత దిత్యాహ (దివం గతం).
ఆకాశం గతం. వాయుపథప్రతిస్థితం వాయుమార్గభూతాంతరిక్షస్థితం, మధ్యే భవనస్య సంస్థిత మితి.
పూర్వ ముక్తత్యాత్ భూతలప్రత్యాసన్నాంతరిక్షస్థిత మిత్యర్థః. ఆదిత్యపథస్య లక్ష్మవత్ - లక్ష్మ
లక్షణం, వ్యావర్తకం, వ్యరాజత, ప్రచకాశ ఇత్యర్థః.

(న తత్రేతి.) తే విశేషాః తద్విమానస్థితవిశేషాః, సురేష్వపి సురాలయేష్వపి.

(పుష్పకవిమానవర్ణనం)

తపస్సమాధానపరాక్రమాజ్జితం మనస్సమాధానవిచారచారిణం,
అనేకసంస్థానవిశేషనిర్మితం తతస్తతస్తుల్యవిశేషదర్శనం.

౪

మనస్సమాధాయ తు శీఘ్రగామినం దురావరం మారుతతుల్యగామినం,
మహాత్మనాం పుణ్యకృతాం మహర్షినాం యశస్వినా మగ్ర్యముదా మివాఽఽలయం.

౫

విశేష మాలంబ్య విశేషసంస్థితం విచిత్రకూటం బహుకూటమండితం,
మనోభిరామం శరదిందునిర్మలం విచిత్రకూటం శిఖరం గిరే ర్యథా.

౬

తపస్సమాధానేత్యాదిపంచశ్లోకీ కృలకం. సర్వత్త దదర్శేతి సంబంధః. తపస్సమాధాన
పరాక్రమాజ్జితం - తపస్సమాధానేన తపోసుష్మానేన పరాక్రమేణ చ ఆజ్జితం, మనస్సమాధానవిచారచారిణం -
సమాధాన మభినందానం. కర్మణి చైతత్. విచారో వివిధా గతిః, మనోభినంహితవివిధగతిచారిణం, అనేక
సంస్థానవిశేషనిర్మితం - అనేకై స్సంస్థానవిశేషైః విమానగోపురాదినన్నివేశైః నిర్మితం, తతస్తత
స్తుల్యవిశేషదర్శనం - తత్ర తత్ర తుల్యం విశేషదర్శనం యస్మిన్.

౪

(మనస్సమాధాయ) మన ఏకాగ్రీకృత్య, స్వయం, మనస్వీతి యావత్. దురావరం
దుర్వారం, మహర్షినాం మహర్షీనాం, 'అపి మాషం మషం కుర్యా చ్చందోభంగం న కారయే' దిత్యుక్తరీత్యా
వృత్తభంగభియా హ్రస్వోచ్చారణం. అగ్ర్యముదాం ఇంద్రాదీనాం.

౫

(విశేష మితి.) విశేష మాలంబ్య విశేషసంస్థితం విశేషం గృహీత్వా విశేషేణ సంస్థితం.
సవిశేషవిశేషేణ సంస్థిత మితి యావత్. సవిశేషసంస్థానవిశేషవిశిష్ట మిత్యర్థః. కూటానాం విచిత్రత్వ
బహుత్వే విశేషణద్యయేన దర్శయతి (విచిత్రేత్యాదినా.) విచిత్రకూటం శిఖరం గిరే ర్యథా.
కూటం అనాంతరశృంగం, శిఖరం మహాశృంగ మితి ప్రయోగా దవధార్యతే.

౬

అథ నవమ స్కంధః

* తస్యాఽలయవరిష్టస్య మధ్యే విపుల మాయతం,
దదర్శ భవనశ్రేష్ఠం హనుమా న్మాద్రుతాత్మజః.

౧

అర్థయోజనవిస్తీర్ణ మాయతం యోజనం హి తత్,
భవనం రాక్షసేంద్రస్య బహుప్రాసాదసంకులం.

౨

¶ మార్గమాణస్తు వై దేహీం సీతా మాయతలోచనాం,
సర్వతః పరిచక్రామ హనుమా నరిసూదనః.

౩

ఉత్తమం రాక్షసావాసం హనుమా నవలోకయన్,
ఆససాదాఽథ లక్ష్మీవాన్ రాక్షసేంద్రనివేశనం.

౪

అథ నవమ స్కంధః

(తస్యేత్యాది.) ఆలయవరిష్టస్య పుష్పకస్య.

౧

త ద్భవనం కియత్ప్రమాణ మిత్యత్రాహ (అర్థయోజనేతి.)

౨

(మార్గమాణ ఇతి.) సర్వతః పుష్పకా దన్యత్ర సర్వత్ర. పుష్పకారోహణస్య పశ్చా
ద్వక్ష్యమాణత్వాత్.

౩

(ఉత్తమ మితి.) రాక్షసేంద్రనివేశనం పుష్పకమధ్యస్థాలయా దన్యం మూలస్థానం.
రాక్షసీభి రిత్యాదిశ్లోకద్వయే ఆససాదేతి సంబద్ధ్యతే. రావణస్య నివేశన మితి పున రుపాదాన మపూర్వ

* రామానుజీయం. తస్యాఽలయవరిష్టస్య, 'స తస్య మధ్యే భవనస్య సంస్థిత' మితి పుష్పకా
ధారత్వేన ప్రకృతస్వగృహశ్రేష్ఠస్య, భవనశ్రేష్ఠం పుష్పకాఖ్యం.

¶ రామానుజీయం. (మార్గమాణ, ఇతి.) సర్వతః పరిచక్రామ, రావణభవనపర్యంతవత్ప్ర
తద్భృతృకుమారామాత్యాదిభవనేషు పరిత శ్చచారే త్యర్థః. ఉత్తరశ్లోకే రావణగృహస్థాప్తే రభిధానాత్.

చతుర్విషాణై ర్విరదై త్రివిషాణై స్తథై వ చ,
పరిక్షిప్త మనంబాధం రక్ష్యమాణ ముదాయుధైః.

౫

రాక్షసిభిశ్చ పత్నిభీ రావణస్య నివేశనం,
అహృతాభిశ్చ విక్రమ్య రాజకన్యాభి రావృతం.

౬

త న్నక్రమకరాకీర్ణం తిమింగిలఝషాకులం,
వాయువేగసమాధూతం పన్నగై రివ సాగరం.

౭

* యా హి వైశ్రవణే లక్ష్మీ ర్యా చేంద్రే హరివాహనే,
సా రావణగృహే సర్వా నిత్య మేవాఽనపాయినీ.

౮

* యా చ రాజ్ఞః కుబేరస్య యమస్య వరుణస్య చ,
తాద్భుతీ తద్విశిష్టా వా ఋద్ధీ రక్షోగృహే ష్విహా.

౯

† తస్య హర్మ్యస్య మధ్యస్థం వేశ్మ చాఽన్య త్సునిర్మితం,

విశేషణవివక్షయా, నక్రః కుంభిరః, తిమింగిలః మహామత్స్యః, ఝషః కేవలమత్స్యః. ౪-౭

(తస్య హర్మ్యస్యేత్యాది.) పూర్వము క్తార్థస్యాపి పున రుపన్యాసః పుష్పకస్య మధ్యే

* రామానుజీయం. హనుమతా ప్రాప్తరావణభవనస్య రాక్షసభవనానాం చ సర్వోత్తరతాం చక్రయితుం తత్సమృద్ధి మనునంధ తే ('యా హి వైశ్రవణ') ఇత్యాది శ్లోకద్వయేన. వైశ్రవణేంద్రయో ర్గృహణ మితరదిక్పాలానా మప్యవలక్షణం. 'రావణస్య గృహే సర్వా నిత్యమేవాఽనపాయినీ' త్యధిభానాత్. సర్వదిక్పాలానా మైశ్వర్య మేకస్మిన్ రావణభవనే సర్వదా వర్తత ఇత్యుపగమ్యతే.

* రామానుజీయం. (యా చేతి.) తద్విశిష్టా తతోఽవ్యధికా, రక్షోగృహేషు రావణబ్రాతృ పుత్రామాత్యాదిరాక్షసగృహేషు. అత్ర ఋద్ధే స్సర్వశబ్దేనాఽవిశేషితత్వా త్సుబేరాద్యైకై కదిక్పాలైశ్చర్యం రక్షసాం గృహేషు ప్రత్యేకం వర్తత ఇత్యర్థః.

† రామానుజీయం. (తస్యేతి.) తస్య హర్మ్యస్య పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్టస్య రావణభవనస్య అహావిరూపాసంకీర్ణం నిరూపాహో మత్తవారణః.

(రావణభవనపరిశీలనం)

బహునిర్యూహసంకీర్ణం దదర్శ పవనాత్మజః. ౧౦

బ్రహ్మణోఽర్థే కృతం దివ్యం దివి య ద్విశ్వకర్మణా,
విమానం పుష్పకం నామ సర్వరత్నవిభూషితం.
సరేణ తపసా లేభే య త్కుబేరః పితామహాత్. ౧౧౫

* కుబేర మోజసా జిత్వా లేభే త ద్రాక్షనేశ్వరః. ౧౨

ఈహామృగసమాయుక్తైః కార్తస్వరహిరణ్మయైః,
సుకృతై రాచితం స్తంభైః ప్రదీప్త మివ చ శ్రీయా. ౧౩

మేరుమందరసంకాశై రుల్లిఖద్భి రివాఽంబరం,
కూటాగారై శ్శుభాకారై స్సర్వత స్సమలంకృతం. ౧౪

శాపణస్య నివాసభవన మన్య దస్తీ త్యస్యాఽర్థస్య స్పష్టిభావార్థం. నిర్యూహః మత్తవారణః. ౧౦

(బ్రహ్మణోఽర్థ ఇత్యాది.) బ్రహ్మణోఽర్థే కృతం య త్కుబేర స్తపసా లేభే త ద్వేశ్మ
దదర్శేతి పూర్వేణ సంబంధః. ౧౧౫

(కుబేర మిత్యాది.) ఈహామృగసమాయుక్తైః వృక ప్రతికృతియుక్తైః, కార్తస్వరహిరణ్మయైః,
కార్తస్వరం సువర్ణం, హిరణ్యం రజతం. 'కృతాకృతం హేమ రూప్యం హిరణ్య మభిధీయత' ఇతి
రజతస్యాపి హిరణ్యత్వాభిధానాత్. ౧౪

* రామానుజీయం. 'కుబేర' మిత్యారభ్య 'సర్వత స్సమలంకృత' మిత్యంత మేకం వాక్యం.
అతో వక్ష్యమాణేన కూటాగారశబ్దేన న హినరుక్త్యం. ఈహామృగసమాయుక్తైః కృత్రిమవృకయుక్తైః,
కార్తస్వరహిరణ్మయైః సువర్ణరజతమయైః. 'కృతాకృతం హేమ రూప్యం హిరణ్యం మభిధీయతే'
ఇతి రజతస్యాపి హిరణ్యత్వాభిధానాత్.

* జ్వలనార్కప్రతీకాశం సుకృతం విశ్వకర్మణా,
 హేమసోపానసంయుక్తం చారుప్రవరవేదికం. ౧౫

♣ జాలవాతాయనై ర్యుక్తం కాంచనై స్సాస్పటికై రపి.
 ఇంద్రసీలమహానీలమణీప్రవరవేదికం. ౧౬

విద్రుమేణ విచిత్రేణ మణిభి శ్చ మహాధనైః.
 నిస్తులాభి శ్చ ముక్తాభి స్తలేనాఽభివిరాజితం. ౧౭

చందనేన చ ర క్తేన తపనీయనిభేన చ,
 సుపుణ్యగంధినా యుక్త మాదిత్యతరుణోపమం. ౧౮

కూటాగారై ర్వరాకారై ర్వివిధై స్సమలంకృతం,
 విమానం పుష్పకం దివ్య మారురోహ మహాకపిః. ౧౯

(జాలవాతాయనైః.) జాలాని తిర్యగూర్ధ్వవిన్యస్త ఫలకఘటితాని, వాతాయనాని కేవలాని రంధ్రాణి, అర్థవైశద్యార్థ మేకార్థే శబ్దద్వయప్రయోగో వా. మహానీలాః సింహశద్వీపోద్భవనీలరత్నాని, మహాధనైః మహామూల్యైః, నిస్తులాభిః సుమృతాభిః, తలేన, నిర్మితేనేతి శేషః. ఆదిత్యతరుణోపమం తరుణాదిత్యోపమం. ఏతదంతే లేభే తద్రాక్షసేశ్వర ఇతి సంబధ్యతే. అన్యథా కూటాగారై రిత్యనేన పునరుక్తీ స్సాస్పటికై. ౧౫-౧౯

* రామానుజీయం. 'జ్వలనార్కప్రతీకాశ' మిత్యారభ్య 'అరురోహ మహాకపి' రిత్యంత మేకం చాక్యం.

♣ రామానుజీయం. జాలవాతాయనై ర్యుక్తం, కుద్యోపరిభాగే అలంకారార్థం స్వస్తిక సర్వతోభద్రాద్యాకారేణ యత్నవ త్రయా కృతం జాలం; వాయుసంచారార్థం కృతో గవాక్షో వాతాయనం. (ఇంద్రసీలమహానీలేతి.) 'క్షీరమధ్యే క్షీపే న్నీలం క్షీరం చే న్నీలతాం ప్రజేత్, ఇంద్రసీల మితి ఖ్యాత మితి చాఽగస్త్య భాషిత' మితి రత్నశాస్త్రోక్తలక్షణ మింద్రసీలం. 'సింహశాకరసంఘాతా మహానీలా ఇతి స్మృతా' ఇత్యుక్తా మహానీలా ఇతి తయో ర్భేదః. విద్రుమేణ మహాధనై ర్మణిభిః నిస్తులాభి ర్ముక్తాభిశ్చ కరణైః, విచిత్రేణ తలేనాఽభివిరాజిత మితి సంబంధః. ఆదిత్యతరుణోపమం తరుణాదిత్యోపమం, ఉపసర్జనస్య పరనిపాత ఆర్జః.

(రావణభవనపరిశీలనం)

తత్రస్థస్య తదా గంధం పానభక్యైన్నసంభవం,
దివ్యం సంమూర్ఛితం జిఘ్రు ద్రూపవంత మివానిలం. ౨౦

స గంధస్తం మహాసత్త్వం బంధు ర్బంధు మివోత్తమం,
ఇత ఏహీ త్యువాచేవ తత్ర యత్ర స రావణః. ౨౧

తత స్తాం ప్రస్థిత శ్శాలాం దదర్శ మహతీం శుభాం,
రావణస్య మనఃకాంతాం కాంతా మివ వరస్త్రియం. ౨౨

మణిసోపానవికృతాం హేమజాలవిభూషితాం,
స్ఫాటికై రావృతతలాం దంతాంతరితరూపికాం. ౨౩

ముక్తాభి శ్చ ప్రవాళై శ్చ రూప్యవామీకరై రపి,
విభూషితాం మణిస్తంభై స్సుబహుస్తంభభూషితాం. ౨౪

సమై రృజుభి రత్యుచ్చై స్సమంతా త్సువిభూషితైః,
స్తంభైః పక్షై రివాఽత్యుచ్చై ర్దివం సంప్రస్థితా మివ. ౨౫

మహాత్యా కుభయాఽఽస్తీర్ణాం పృథివీలక్షణాంకయా,
పృథివీ మివ విస్తీర్ణాం సరాష్ట్రగృహమాలినీం. ౨౬

(తత్రస్థ ఇతి.) జిఘ్రుత్ అజిఘ్రుత్. ౨౦-౨౧

(తత స్తా మిత్యాది.) దంతాంతరితరూపికాం - దంతైః వ్యవహితరూపికాం, అంతరాంతరా కృతదంతఫలకా మితి యావత్. సుబహుస్తంభభూషితాం అవాంతరబహుస్తంభభూషితాం, 'సుబహుస్తంభభూషితై' రితి పాఠే, సుబహుస్తంభైః స్తంభదర్శకారపద్మై రలంకృతా మిత్యర్థః, అత్యుచ్చైః అత్యంతోన్నతైః, దివం అకాశం, కుభయా అస్తరణేన, పృథివీలక్షణాంకయా

శ్రీమద్రామాయణే, గోవిందరాజీయవిశిష్టే

నాదితాం మత్తవిహగై ర్దివ్యగంధాదివాసితాం,
పరాధ్యాస్తరణోపేతాం రక్షోధిపనిషేవితాం. ౨౭

ధూమా మగరుధూపేన విమలాం హంసపాండురాం,
చిత్రాం పుష్పింపహారేణ కల్మాషీ మివ సుప్రభాం. ౨౮

మనస్సంహ్లాదజననీం వర్ణస్యాపి ప్రసాదినీం,
తాం శోకనాశినీం దివ్యాం శ్రీయ స్సంజననీ మివ. ౨౯

ఇంద్రియాణీంద్రియారైస్తు పంచ పంచభి రుత్తమైః,
తర్పయామాస మాతేవ తదా రావణపాలితా. ౩౦

* స్వర్గోఽయం దేవలోకోఽయ మింద్ర స్వేయం పురీ భవేత్,
సిద్ధి ర్వేయం పరా హి స్యా దిత్యమన్యత మారుతిః. ౩౧

సరిత్యముద్రగిరివనాదిభిః పృథివీలక్షణై రంకితయా, కల్మాషీం శబళశక్త్యాం వసిష్ఠధేనుమివ, సర్వకామ ప్రదత్సేన కల్మాషీసాదృశ్యం. వర్ణస్యాపి ప్రసాదినీం, వర్ణోత్కర్షరీ మిత్యర్థః. (తాం శోకనాశీ మితి.) తత స్తా మితి వర్తమానే పున స్తచ్చబ్ది ఉప్సంహారార్థః. తాం ప్రతి ప్రస్థితః దదత్కౌఠి వా సంబంధః, ౨౨-౨౯

(ఇంద్రియాణీతి.) హనుమత ఇతి శేషః. ౩౦

(స్వర్గోఽయ మితి.) సామాన్యతః స్వర్గోఽయం. తత్రాపి దేవలోకః త్రయస్త్రింశద్దేవానాం లోకః, తత్రాఽపీంద్రస్య పురీ అమరావతీ, పరా సిద్ధిః బ్రహ్మణః స్థాన మిత్యుత్తరోత్తరోత్కర్షః, ౩౧

* స్వర్గః, సాతాళాదిః, దేవలోకః వాయువరుణాదిలోకః. ఇతి తత్స్వదీపికా.

సుందరకాండే - నవమ స్కంధః

(హనుమతః రావణాంతఃపురదర్శనం)

ప్రధ్యాయత ఇవాఽపశ్య త్ప్రీదీప్తాం స్తత్ర కాంచనాః,
ధూర్తానివ మహాధూర్తైర్దేవనేన పరాజితాః.

౩౨

దీపానాం చ ప్రకాశేన తేజసా రావణస్య చ,
అర్చిర్చి ర్భూషణానాం చ ప్రదీప్తే త్యభ్యమన్యత.

౩౩

తతోఽపశ్య త్కుఠాసీనం నానావర్ణాంబరస్రజం,
సహస్రం వరనారీణాం నానావేషవిభూషితం.

౩౪

పరివృత్తేఽర్ధరాత్రే తు పాననిద్రావశం గతం,
క్రీడితోఽపరతం రాత్రౌ సుష్వాప బలవ త్తదా.

౩౫

త త్ప్రీనుష్టం విరురుచే నిశ్శబ్దాంతరభూషణం,
నిశ్శబ్దహంసభ్రమరం యథా పద్మవనం మహత్.

౩౬

తాసాం సంవృతదంతాని మీలితాఙ్గణి మారుతిః,
అపశ్య త్పద్మగంధీని వదనాని సుయోషితాం.

౩౭

(ప్రధ్యాయత ఇతి.) ప్రధ్యాయత ఇవ నిశ్చలతయా ప్రకృష్టధ్యానయుక్తా నివ, ధూర్తాః
అక్షధూర్తాః, దేవనేన ద్యూతేన.

౩౨

(దీపానా మితి.) ప్రదీప్తా శాలా దగ్ధేతి. అభ్యమన్యత,

౩౩

(తత ఇత్యాది.) కుఠాసీనం కుఠశయితం. (నానావర్ణాంబరస్రజ మితి) హలంతస్య
స్రకృష్టస్య వాగురిమతేన టాబంతత్వా దజంతతోఽవపత్తిః.

౩౪-౩౫

(త దితి.) నిశ్శబ్దాంతరభూషణం-నిశ్శబ్దశేషాణి భూషణాని యన్య. 'అథాంతరం యద్రే
ష్యసరవ్యవధానయోః, ఆవకాశావసరయో రవసానవిసార్థయోః, విశేషమధ్యతాదర్శ్యేస్వి' తి దర్శ్యః.
అతినిద్రావరవశత్వేన నిశ్చలాంగతయా నిశ్శబ్దభూషణ మిత్యర్థః.

౩౬-౩౭

ప్రబుద్ధానీవ పద్మాని-తాసాం భూత్వా క్షపాక్షయే.

పున స్సంవృతపత్రాణి రాత్రావివ బభు స్తదా.

౩౮

ఇమాని ముఖపద్మాని నియతం మత్తపట్టదాః.

అంబుజానీవ పుల్లాని ప్రార్థయంతి పునః పునః.

౩౯

ఇతి చాఽమన్యత శ్రీమా నువపత్న్యా మహాకపిః.

మేనే హి గుణత స్తాని సమాని సలిలోద్భవైః.

౪౦

సా తస్య శుశుభే శాలా తాభిః స్త్రీభి ర్విరాజితా.

శారదీవ ప్రసన్నా ద్యో స్తారాభి రభిశోభితా.

౪౧

స చ తాభిః పరివృత శ్శుశుభే రాక్షసాధిపః.

యథా హ్యుడుపతి శ్రీమాం స్తారాభి రభిసంవృతః.

౪౨

యా శ్చ్యవంతేఽంబరా త్తారాః పుణ్యకేషసమావృతాః.

ఇమా స్తా స్సంగతాః కృత్వా ఇతి మేనే హరి స్తదా.

౪౩

తారాణా మివ సువ్యక్తం మహతీనాం శుభార్పిషాం.

ప్రభావర్ణప్రసాదాశ్చ విరేజు స్తత్ర యోషితాం.

౪౪

(ప్రబుద్ధానీతి.) అత్ర వదనానీ త్యనుషజ్యతే. తాసాం వదనాని, క్షపాక్షయే దివసే, పద్మానీవ ప్రబుద్ధాని భూత్వా రాత్రౌ, పున స్సంవృతపత్రాణి సంకుచితపత్రాణి పద్మానీవ బభుః. ౩౮

(ఇమానీతి.) ప్రార్థయంతి ప్రార్థయేరక, మధురసంబంధతయా అత్ర పునః పునః పతేయ రిత్యర్థః. వ్యత్యయేన పరస్పైకపద్యం. అనుదాత్తత్వేనాఽఽత్మనేపదత్వాత్, నియతం నూనం, ఉపపత్న్యా యుక్త్యా, ఉపపత్తి మేవాహ (మేన ఇతి.) తాని ముఖాని, గుణతః సౌరభాదిగుణైః, సలిలోద్భవైః పద్మైః. ౩౯-౪౩

(తారాణా మితి.) ప్రభా కాంతిః, వర్ణః రూపం, ప్రసాదః ప్రసన్నతా. ౪౪

(ఘానుమతః రావణాంతఃపురధర్మణం)

వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్ప్రకీర్ణవరభూషణాః,

పానవ్యాయామకాలేషు నిద్రాపహృతచేతనః.

౪౫

వ్యావృత్తతిలకాః కాశ్చి త్కాశ్చి దుద్భ్రాంతనూపురాః,

పార్శ్వే గళితహారాశ్చ కాశ్చి త్పురమయోషితః.

౪౬

ముక్తాహారావృతా శ్చాఽన్యః కాశ్చి ద్విస్రస్తవాసనః,

వ్యావిద్ధరశనాదామాః కిశోర్య ఇవ వాహితాః.

౪౭

సుకుండలధరా శ్చాఽన్యః విచ్ఛిన్నమృదితస్రజః,

గజేంద్రమృదితాః పుల్లాలతా ఇవ మహావనే.

౪౮

చంద్రాంశుకిరణాభాశ్చ హారాః కాసాం చి దుత్కటాః,

హంసా ఇవ బభు స్సుప్తా స్తనమధ్యేషు యోషితాం.

౪౯

(వ్యావృత్తేతి.) పానవ్యాయామకాలేషు పానానంతరభావిరతివ్యాపారసమయేషు, వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్ప్రకీర్ణవరభూషణాః విపర్యస్తగురుపీనస్రజః ప్రకీర్ణవరభూషణా శ్చ సత్యః, నిద్రాపహృతచేతనః విరేజాః.

౪౫

(వ్యావృత్తతిలకా ఇతి.) వ్యావృత్తతిలకాః ఉన్మృష్టతిలకాః, ఉద్భ్రాంతనూపురాః స్వస్థానానవస్థితనూపురాః.

౪౬

(ముక్తాహారేతి.) ముక్తాహారావృతాః ముక్తాహారై రావృతాః, చిన్నముక్తాహారా ఇత్యర్థః. వ్యావిద్ధరశనాదామాః చిన్నకాంచీగుణాః, కిశోర్యః ప్రథమవయస్కా బడటాః, వాహితాః మార్గశ్రమనివృత్త్యర్థం భూమౌ ప్రవేష్టనం కారితాః, సర్వత్ర రేజు రిత్యన్వయః.

౪౭-౪౮

(చంద్రాంశ్చితి.) చంద్రాంశుకిరణాభాః - అంశుః సూర్యః. 'అథాఽంశుస్యాన్మయూఖే సునితర్కపీ' తి దర్పః. చంద్రసూర్యయోః కీరణానా మాథేవాఽఽభాయేషాంతే తథా, ఉత్కటాః స్థూలాః.

౪౯

అపరాసాం చ వై డూర్యాః కాదంబా ఇవ పక్షిణః,

హేమసూత్రాణి చాఽన్యాసాం చక్రవాకా ఇవాఽభవత్.

౫౦

హంసకారండవాక్ష్ఠ్వా శ్చక్రవాకోపశోభితాః,

ఆపగా ఇవ తా రేజు ర్జఘనైః పుళినై రివ.

౫౧

కింకిణీజాలసంకోశా స్తా హైమవిపులాంబుజాః,

భావగ్రాహా యశ స్తీరా సుప్తా నద్య ఇవాఽఽబభుః.

౫౨

* మృదు స్వంగేషు కాసాంచి త్కుచాగ్రేషు చ సంస్థితాః,

బభూవు ర్భూషణా నీవ శుభా భూషణరాజయః.

౫౩

అథాఽఽసాం నదీసమాధిం దర్శయతి (కింకిణీతి,) కింకిణీజాలసంకోశాః కింకిణీజాలాన్యేవ సంకోశా ముకుశాని యాసాం తాః, ఏతత్స్థానే సత్కోశా ఇతి పాఠాంతరదర్శనా త్సంకోశశబ్దో ముకుశవాచీ త్వగమ్యతే. భావాః శృంగారచేష్టాః, త ఏవ గ్రాహాః నక్రాః యాసాం తాః, సుప్తిదశాయా మపి వాననాశశా ద్భావాభివ్యంజకసంస్థానపత్త్వా ద్భావగ్రాహా ఇత్యుక్తం. యశ స్తీరాః - యశశ్చజ్దేన యశోహేతుభూతా పర్యంతప్రసృతప్రభోచ్యతే. నైవ తీరం యాసాం తాః.

౫౦-౫౨

(మృదు స్విత.) సంస్థితాః లగ్నాః, భూషణరాజయః, భ్రమరాణీవ భ్రమరా ఇవ. వ్యత్యయ ఆర్షః. కాముకా ఇవ, బభూవుః. 'భ్రమరః కాముకే భృంగ' ఇతి దర్పః. కేచిత్తు భూషణానీతి పాఠం కల్పయిత్వా భూషణరాజయః భూషణవిమర్దకృతరేఖాః, విస్రస్త్తభూషణానా మపి కాసాంచి ద్భూషణా నీవ బభూవు-రిత్యర్థ ఇత్యాహుః.

౫౩

* రామానుజీయం. (మృదు స్విత.) భూషణరాజయః భూషణవిమర్దజనితరేఖాః, విస్రస్త్త భూషణానా మపి కాసాంచి ద్భూషణస్థానదేశా భూషణా నీవ బభు రిత్యర్థః.

(హనుమతః రావణాంతఃపురదర్శనం)

అంశుకాంతాశ్చ కాసాంచి మృఖమారుతకంపితాః,
ఉపర్యుపరి వక్త్రాణాం వ్యాధూయంతే పునః పునః.

౫౪

తాః పతాకా ఇవోద్ధూతాః పత్నీనాం రుచిరవ్రణాః,
నానావర్ణసువర్ణానాం వక్త్రమూలేషు రేజిరే.

౫౫

వవల్లు శ్చాచత్ర కాసాంచి త్కుండలాని కుభారిషాం,
ముఖమారుతసంస్కా న్మందం మందం సుయోషితాం.

౫౬

శర్కరాసవగంధైశ్చ ప్రకృత్యా సురభి స్సుఖః,
తాసాం వదననిశ్శ్వాసస్సిషేవే రావణం తదా.

౫౭

రావణాననశంకాశ్చ కాశ్చి ద్రావణయోషితః,
ముఖాని స్మ సపత్నీనాం ముషాజిఘ్రు స్పునః పునః.

౫౮

అత్యర్థం సక్తమనసో రావణే తా వరవ్రీయః,
అస్వతంత్రా స్సపత్నీనాం ప్రియ మేవాఽఽచరం స్తదా.

౫౯

(అంశ్వితి.) ముఖమారుతకంపితాః, అంశుకాంతా సూక్ష్మవత్ప్రదళాః, ఉపర్యుపరివక్త్రాణాం వక్త్రాణ్యుపర్యుపరి, 'ఏగుపర్యాదిషు త్రిషు ద్విత్వీయాఽఽమేడితాంతేష్వి' తి ద్విత్వీయాభావ ఆర్షః. వ్యాధూయంత ఇతి శ్య నార్షః. ధనాతేః క్ర్యాచిత్వాత్.

౫౪

(తా ఇతి.) విధేయత్వాత్ స్త్రీలింగతా, నానావర్ణసువర్ణానాం నానావిధశోభవర్ణానాం.

౫౫

(వవల్లు రితి.) ఉపధానవరిసరే ఘనమణిఖచితతయా అంబుమానాని కుండలాని మందం మందం చేలు రిత్యర్థః.

౫౬-౫౮

(అత్యర్థ మితి.) రావణే అత్యర్థం సక్తమనసః, అస్వతంత్రాః పాననిద్రావరణాః తాః. సపత్నీభి రాఘాతముఖాః, వరవ్రీయః, తదా ముఖాఘ్రాణసమయే, సపత్నీనాం ప్రియమేవాచరణ రావణోఽజిఘ్రు దితి బుద్ధ్యా స్వయం ప్యజిఘ్రు నిత్వర్థః. అథవా కథం సవత్సోఽపి సహ స్వపం తీత్యాశంక్యాహ (అత్యర్థ మితి.)

౫౯

బాహూ నుపనిధాయాఽన్యః పారిహార్యవిభూషితాః,
అంకుకాని చ రమ్యాణి ప్రమదా స్తత్ర శిశ్యరే. ౬౦

అన్య వక్షసి చాన్యస్యా స్తస్యాః కాశ్చి త్పున ర్పుజం,
అపరా త్వంక మన్యస్యా స్తస్యా శ్చా వ్యపరా భుజౌ. ౬౧

* ఈరుపార్శ్వకటీపుష్ట మన్యోన్యన్య సమాశ్రితాః,
పరస్పరనివిష్టాంగ్యో మదస్నేహవశానుగాః. ౬౨

అన్యోన్యభుజసూత్రేణ స్త్రీమాలా గ్రథితా హి సా,
మాలేవ గ్రథితా సూత్రే శుశుభే మత్తషట్పదా. ౬౩

లతానాం మాధవే మాసి పుల్లనాం వాయుసేవనాత్,
అన్యోన్యమాలాగ్రథితం సంసక్తకుసుమోచ్చయం. ౬౪

(బాహూ నితి.) పారిహార్యో వలయః, అంకుకాని చ ఉపనిధాయే త్వనుషజ్యతే. ౬౦

('అన్య వక్షసి చాన్యస్యా') ఇత్యాదిశ్లోకద్వయే శిశ్యర ఇత్యేత ద్వవనవిపరిణామేన యథా యోగం సంబధ్యతే, ఉపనిధాయేతి చ. ౬౧-౬౨

(అన్యోన్యేతి.) మాలేవ పుష్పమాలేవ, మత్తషట్పదస్థానీయాః కేశాః. ౬౩

(లతానా మిత్యాది)శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. త ద్రావణస్య స్త్రీవనం, లతానాం వనమివాసీదితి సంబంధః. విశేషణా న్యుభయత్ర యోజ్యాని, వాయుసేవనా ద్దేతోః, అన్యోన్యమాలాగ్రథితం అన్యోన్యమాలారూపేణ గ్రథితం, సముఖమారుతసేవనా దన్యోన్యమాలాగ్రథిత మితి స్త్రీవక్షే. ౬౪

* రామానుజీయం. అన్య వక్షసీత్యాదిశ్లోకద్వయే శిశ్యర ఇత్యేత ద్వవనవిపరిణామేన యథా యోగం సంబధ్యతే, ఉపనిధాయేతి చ.

(హనుమతః రావణాంతఃపురదర్శనం)

వ్యతివేష్టితసుస్కంధ మన్యోన్యభ్రమరాకులు,

ఆసీ ద్వన మివోద్ధూతం త్రీవనం రావణస్య తత్.

౬౫

ఉచితే వ్యపి సువ్యక్తం న తాసాం యోషితాం తదా,

వివేక శృక్య అదాతుం భూషణాంగాంబరస్రజాం.

౬౬

రావణే సుఖసంవిష్టే తా స్త్రియో వివిధప్రభాః,

జ్వలంతః కాంచనా దీపాః ప్రైక్షంతానిమిషా ఇవ.

౬౭

రాజర్షిపితృదైత్యానాం గంధర్వాణాం చ యోషితః,

రాక్షసానాం చ యాః కన్యాస్తస్య కామవశం గతాః.

౬౮

సంసక్తకుసుమోచ్ఛయం అన్యోన్యసంసక్తనీవీకం, సంసక్తకుసుమసమూహం చే త్యర్థః. వ్యతివేష్టితసుస్కంధం అన్యోన్యపరివేష్టితాంసం, అన్యోన్యపరివేష్టితస్రకాండం చ, అన్యోన్యం భ్రమరైశ్చికురై రాకులం, భ్రమరైః భృంగై రాకులం చ. 'భ్రమర శ్చికురే భృంగ' ఇతి విశ్యః.

౬౫

(ఉచితే వ్యపి.) ఉచితేషు స్థానేషు స్థితానా మపి భూషణాంగాంబరస్రజాం సాధారణ్యా దేకతా మాపన్నానా మితి భావః. వివేకః సువ్యక్త మదాతుం న శక్యః. అన్యోన్య సంగృధితత్వేన సుస్తత్వాత్. ఇమా అస్యా భూషణాంగాంబరస్రజః, ఇమా అవరస్యా ఇతి వివేకః కర్తుం న శక్య ఇత్యర్థః.

౬౬

(రావణ ఇతి.) సుఖసంవిష్టే సుఖసుష్టే, కాంచనాః కాంచనదీపస్తంభస్థాః, దీపాః అనిమిషా స్సంతః ప్రైక్షంత ఇవ. అనేన రావణస్య జాగ్రద్దశాయాం దీపై రపి తాః త్రియో విచ్ఛలం ద్రష్టు మశక్యా ఇతి గమ్యతే.

౬౭

అథ సీతయైకయా అకామ్యత్వం వక్తుం సర్వశ్రీకామ్యత్వ మహా (రాజర్షీత్వాదినా) శ్లోకత్రయేణ. తస్య కామవశం గతాః - తం ప్రతి యః కామః తస్య వశం గతాః, తం కామయిత్వా స్వయ మేవాఽఽగతా స్తాః, స తు తేన కామయిత్వా హృతా ఇత్యర్థః.

౬౮

యుద్ధకామేన తా స్పర్వా రావణేన హృతాః త్రియః,
సమదా మదనే నైవ మోహితాః కాశ్చి దాగతాః.

౬౯

న తత్ర కాచి త్ప్రమదా ప్రసహ్య వీర్యోపసన్నేన గుణేన లబ్ధా,
న చాఽన్యకామాఽపి న చాఽన్యపూర్వా వినా వర్ధాం జనకాత్మజాం తాం.

౭౦

న చాఽకులీనా న చ హీనరూపా నాఽదక్షిణా నాఽనుపచారయుక్తా,
భార్యాఽభవ త్తస్య న హీనసత్త్వా న చాపి కాంతస్య న కామనీయా.

౭౧

* • బభూవ బుద్ధిస్తు హరీశ్వరస్య య దీదృశీ రాఘవధర్మపత్నీ.

హృతా శ్చ కాశ్చన శ్రూయంతే, తత్ర కథ మి త్యత్రాహ(యుద్ధేతి.) తాను హృతాను తాసాం
సంబందిభి స్సహ యుద్ధం భవిష్యతీతి యుద్ధం కామయిత్వాఽనేన హృతాః, న తు తాః కామయిత్వా
హృతాః.

౬౯

అము మేవాఽర్థం విమోహోతి (న తత్రేతి.) తత్ర తాను, కా శ్చి దపి ప్రమదాః ప్రసహ్య
వీర్యేణ న లబ్ధాః, కింతు స్వసంవాదేనైవేత్యర్థః. వీర్యోపసన్నేన రావణేన న లబ్ధాః, అపి తు
గుణేన లబ్ధాః. అన్యకామా చ కాచి త్తత్ర నాస్తి. అన్యపూర్వా చ న, అన్యత్రాఽఽనక్తా చ న కాచి
దిత్యర్థః.

౭౧

(బభూవేతి.) రాఘవధర్మపత్నీ, ఈదృశీ యది స్వయంవరా త్పూర్వ మేవాఽన్య ధర్మపత్నీ
చేత్, అన్య సుజాతం సుకృతం. ఇయ మసాద్భీ బుద్ధిః, కాపేయత్వప్రమాదకృతా న తు స్వయం

* రాఘనుజీయం. (బభూవేతి.) ఇమా రాక్షసరాజభార్యాః యథా స్వభర్తృవిశిష్టాః సకల
భోగయుక్తా శ్చ, రాఘవధర్మపత్నీ, ఈదృశీ స్వభర్తృసహితా యది, అన్య రావణస్య సుజాత మితి

• తనిశోకీ, రావణః స్వత్రీభి స్సహ యథా సంతతసంక్లేషేణ తిష్ఠతి, ఏవం రామ స్సీతాయా

బభూవేతి. ఇమాః రాక్షసరాజభార్యాః యథా స్వభర్తృవిశిష్టాః సకలభోగయుక్తాః,
తేథా రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ స్వభర్తృసహితా యది, అన్య రావణస్య, సుజాతం శోభనం, ఇతి
సాధుబుద్ధిః హరీశ్వరస్య హనుమతః, బుద్ధిః బభూవ. అయం రావణః రాఘవధర్మపత్నీం యది.

(హనుమతః రావణాంతఃపురదర్శనం)

ఇమా యథా రాక్షసరాజభార్యా సుజాత మస్యేతి హి సాధుబుద్ధేః.

౨౨

తస్య బుద్ధి రితి ద్యోతయతుం సాధుబుద్ధే రిత్యుక్తం. ఏవం ప్రమాదోపస్థితబుద్ధ్యా పశ్చాత్తాపోఽభూ-
దిత్యాహ ('పునశ్చ సోఽచింతయ దార్తరూప' ఇతి.) యద్వా, ఇమాః రాక్షసరాజభార్యాః యథా
స్వభర్తా విశిష్టా స్కలభోగయుక్తా శ్చ తథా రాఘవధర్మవత్సీ, ఈదృశీ యది స్వభర్తా సహితా
భోగయుక్తా చ యది, తదాఽస్య రావణస్య, సుజాతం శోభనం జన్యేతి, సాధుబుద్ధేః పరసమ్బుద్ధిపరస్య,
హరీశ్వరస్య స్వయ మ్మాధిపత్యార్హస్య, బుద్ధి ర్పభూవ. అయం రావణః, రాఘవధర్మవత్సీం యది
ప్రత్యర్పయే తదాఽస్య శోభనం జన్మ స్యా దితి బుద్ధి ర్జాతే త్యర్థః 294-592 ౨౨

ACC NO. 4828 (రామానుజీయం)

సాధుబుద్ధే ర్హరీశ్వరస్య బుద్ధి ర్పభూవ. అయం రావణః రాఘవధర్మవత్సీం యది ప్రత్యర్పయేత్
తదా అస్య జన్మ శోభనం స్యా దితి సాధుబుద్ధే ర్హరీశ్వరస్య బుద్ధి ర్జాతే త్యర్థః.

(తనిశ్లోకీ)

స్సంక్లేషేణ తిష్ఠతి చే ద్రావణస్యైశ్వర్య మవిచ్ఛిన్నం స్యాత్. సాధుబుద్ధేః శత్రూణా మపి హిత
మన్యేషయతః.

(తత్త్వదీపికా)

ప్రత్యర్పయేత్, తదా అస్య జన్మ శోభనం స్యా దితి హరీశ్వరస్య బుద్ధి ర్జాతే త్యర్థః. యద్వా,
రాఘవధర్మవత్సీ యథా రావణేన బలా దాసీతా, ఇమా రాక్షసరాజభార్యా స్తథా యది సుగ్రీవేణ
బలా ద్భృతా యది తదా, హరీశ్వరస్య సుగ్రీవస్య సుజాతం హీతి. సాధుబుద్ధేః సన్మంత్రిబుద్ధేః,
అస్య హనుమతః, ఈదృశీ బుద్ధి ర్పభూవే త్యన్వయః. యద్వా, ఇమా రాక్షసరాజభార్యా యథా
రావణేనాఽఽహృతా ఇత్యర్థః. రాఘవధర్మవత్సీ ఈదృశీ యది అనేనాఽఽహృతా యది, తదా అస్య
రావణస్య, సుజాతం కిం? సమ్య గ్భవిష్యతి కిం? న భవిష్యత్యేవేతి హరీశ్వరస్య బుద్ధి ర్పభూవ.
'మమ దయితతరా హృతా వనాంతా ద్రజనిచరేణ తదా విమథ్య సా, కథయ మమ రిపుం త మద్య వై
ప్లవగవతే యమసాదనం నయామీ' తి రామవాక్యా ద్రావణస్య న సమ్య గ్భవిష్యతీ త్యర్థః. యద్వా,
ఇమా రాక్షసరాజభార్యాః. యథా, మయా దృష్టా ఇతి శేషః. రాఘవధర్మవత్సీ ఈదృశీ మయా

(హనుమతా రావణశయనాసనదర్శనం)

అథాఽయ మస్యాం కృతవా న్మహాత్మా లంకేశ్వరః కష్ట మనార్యకర్మ.

౭౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, నవమ స్కంధః.

మిథ్యాపవాద మేవోత్పాదితవా నితి భృశం దుఃఖిత స్స= చింతితవా నిత్యర్థః. యద్వా, (బహువే త్యాది.) రాక్షసరాజవత్సీవ త్సీతా స్వభర్తా సంగతా చే త్సీతాపహరణం న కృతవాంశ్చే త్తదాఽస్య సుజాత మిత్సుక్తం. తత్ర నిరతిశయసౌందర్యాదిశాలిన్యా మైఖిల్యాః రక్షత్రీసామ్యం చింతయతా మయా హీనోపమా కృతేతి వశ్చాత్తావ యుక్తస్స= అచింతయత్. హి యస్మా, త్సీతా గుణతః విశిష్టా, అతః ఆర్తస్వరూప స్స న్నచింతయత్ మయా హీనోపమైవ కృతే త్యచింతయత్. అథ అథాఽపి, అస్యాం సీతాయాం, అనార్యకర్మ ధర్షణరూపం కర్మ, కృతవా=, కష్టం సర్వ మిదం లంకేశ్వర్యం భ్రష్టం భవిష్యతీ త్యచింతయ చే త్యర్థః. యద్వా, రాఘవధర్మవత్సీ యథా రావణేన బలా దాసీతా తథా రాక్షసరాజభార్యాః బలా త్సుగ్రీవేణ బందీకృతా శ్చే, దస్య హరీశ్వరస్య సుగ్రీవస్య, సుజాతం హీతి, సాధుబుద్ధేః సన్మంత్రిబుద్ధేః, అస్య హనుమతః, బుద్ధి ర్భూషావే త్యర్థః. యద్వా, ఇమా రాక్షసరాజభార్యాః. యథా రావణే రక్తాః, ఈదృశీ రాఘవధర్మవత్సీ యది ఏవ మసుర క్తా చేత్, అస్య సుజాత మితి సాధుబుద్ధే రపి బుద్ధి ర్భూషావ. ఐశ్వర్యాతిశయదర్శన విన్మయా దితి భావః. అత ఏవ వక్ష్యతి 'అహో వీర్య' మిత్యాదినా. ఏవం హతా దుక్త్వాఽనుశయితవా నిత్యాహ (పున శ్చేతి.) హి యస్మా త్సీతా, గుణతః సాతివ్రత్యేన, విశిష్టా సర్వోత్కృష్టా, అతః ఆర్తరూపః కిం మయా వ్యాహృత మిత్యనుతప్త స్స=, అస్యా మనార్యకర్మ కృతవా నిత్యచింతయత్. అస్మి= సర్గే త్రిసప్తతిశ్లోకాః.

౭౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,

నవమ స్కంధః.

పునశ్చ సోఽచింతయ దార్తరూపో ధ్రువం విశిష్టా గుణతో హి సీతా,

కించ చింతాతర మాహ (పునశ్చేతి.) అథ సః హనుమాః, సీతా గుణతః పాత్రివ్రత్యాది గుణతః, ధ్రువం విశిష్టా హి. అస్యాం ఏతద్విషయే, మహాత్మా మహాకులవ్రసూతోఽపి, అయం లంకేశ్వరః, అనార్యకర్మ అవహరణరూపం కర్మ, కృతవాః, కష్ట మితి, ఆర్తరూపః అత్యంత మూర్తః, ప్రశంసా యాం చూపవ్. పున శ్చాచింతయత్, వైదేహ్యః దృఢవ్రతత్వా త్పాత్రివ్రత్యభంగో న భవే దేవ, అపితు

(తత్త్వదీపికా)

వృష్టా యపి త్యర్థః. తదా అన్య మమ సుజాతం అన్య మమ జన్మ నఫల మితి. హరీశ్వరస్య బుద్ధి ర్చక్షూహ. 'యశ్చ మాసాన్నివృత్తోఽగ్రే దృష్టా సీతేతి వక్ష్యతి, మత్తుల్యవిభవో భోగైః సుఖం న విహరిష్యతి. తతః ప్రియతరో నాస్తి మమ ప్రాణా ద్విశేషతః' ఇతి సుగ్రీవపవనాత్ ప్రభోః సుగ్రీవస్య ప్రియంసాచకతేన మమ జన్మ నఫల మితి భావః. యద్వా, ఇమా రాక్షసరాజభార్యః యథా మయా దృష్టాః, రాఘవధర్మపత్నీ, ఈదృశీ యది దృష్టా యది, అన్య సీతాయా అదర్శన హేతునా సుగ్రీవరామాదిభయాత్ ప్రాయోపవేశనాయోద్యుక్తాంగదాదివానరసమాహస్యే త్యర్థః. సుజాత మితి హరీశ్వరస్య బుద్ధి ర్చక్షూహ. 'అవ్రవృత్తై చ సీతాయాః పాప మేవ కరిష్యతి తస్మాత్ క్షమ మిహోఽద్యైవ ప్రాయోపవిశనం హి నః. త్వక్త్వా పుత్రాం శ్చ దారాం శ్చ ధనాని చ గృహాణచే' తి సీతాఽదర్శనవ్యధితాంగదాదీనాం పునఃస్థివితలాభా త్సుజాత మితి భావః. యద్వా, ఇమా రాక్షసరాజ భార్యః యథా జీవంతీ త్యర్థః, రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ జీవతి యది, తదా అన్య రామస్య, సుజాత మితి హరీశ్వరస్య బుద్ధి ర్చక్షూహ. 'జ్ఞాయతాం సౌమ్య వైదేహీ యది జీవతి వా న వా, న హ్యహం జీవీతుం శ క్తస్తా మృతే జనకాత్మజా' మితి సీతాజీవితసంశయవ్యధితస్య రామస్య సీతాజీవితనిశ్చయే సతి స్వజీవితలాభా త్సుజాత మితి భావః., యద్వా, హే రాక్షసరాజ, ఇమాః శ్రీయో యథా భార్యః, ఏవం రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ యది, అన్య తవ సర్వసంపత్నీమృద్ధియు క్తపుత్ర పౌత్రాదినహిత స్యాఽన్య తవే త్యర్థః. సుజాతం హి కిం ? నమ్య గృవిష్యతి కిం ? న భవిష్యతి రావణస్య హిత ముపదేష్టవ్య మితి హరీశ్వరస్య బుద్ధి ర్చక్షూహ. 'త ద్భవాః దృష్టధర్మార్థః తపఃకృతపరిగ్రహః, పరదారా నృహాప్రాజ్ఞ నోపరోద్ధం త్వ మర్హసి' తి హితోపదేశస్య వక్ష్యమాణత్వాత్. యద్వా, ఏతాసాం మధ్యే సీతా నాస్తి నిగ్నినోతి (బభూవేతి.) ఇమా రాక్షసరాజభార్యః యథా యాదృగ్రూప పత్య ఇత్యర్థః. యది కిమిత్వరే. రాఘవధర్మపత్నీ ఈదృశీ కిం ? ఈదృగ్రూపవతి కిం ? కింతు త్రిలోకసుందరీ త్యర్థః, అత ఏవాఽత్ర నాస్తి శేషః. ఇ త్యన్య హరీశ్వరస్య, సుజాతం నిగ్నితం యథా తథా, బుద్ధి ర్చక్షూహ. ఇతి తత్త్వదీపికా.

అథ దశమ స్సర్గః

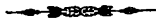

* తత్ర దివ్యోపమం ముఖ్యం స్ఫాటికం రత్నభూషితం,
అవేక్షమాణో హనుమాన్ దదర్శ శయనాసనం. ౧

దాంతకాంచనచిత్రాంగై రైవ్యూరైశ్చ వరాసనైః,
మహార్హాస్తరణోపేతై రుపపన్నం మహాధనైః. ౨

౩ తస్య చై కతమే దేశే సోఽగ్ర్యమాలావిభూషితం,
దదర్శ పాండురచ్ఛత్రం తారాధిపతినిన్నిభం. ౩

అథ దశమ స్సర్గః

(తత్ర దివ్యోపమ మిత్యాది.) శయనాసనం శయనస్యాఽసనం, ఖట్వా మిత్యర్థః.
(దాంతేతి.) దాంతాని దంతవికారభూతాని, కాంచనాని కాంచనమయాని చ, అత ఏవ చిత్రాణీ
నానవర్ణాని అంగాని యేషాం తైః, స్త్రాంతే దంతమయైః తతః పరం కాంచనమయైః, సర్వత్ర
వైడూర్యనిర్మితై రిత్యర్థః. మహాధనైః మహామూల్యైః, వరాసనైః శయనావరోహణకాలే విశ్రమాయ
స్థాపితైః, ఉపపన్నం ఆవృతం. ౧-౨

(తస్యేతి.) ఏకతమే దేశే, శిరోభాగ ఇత్యర్థః. ౩

* రామానుజీయం. (తత్రేతి.) శయనాసనం, ఆస్యతేఽస్మి నిత్యాసనం, శయనస్యాసనం
శయనాసనం, పర్యంకాధారధిష్ట్య మితి యావత్.

౩ రామానుజీయం. (తస్యేతి.) తస్య చైకతమే దేశే పర్యంకాధారే ధిష్ట్యస్య కస్మిం శ్చ
త్యుదేశే.

(హనుమతా నిద్రాణావణదర్శనం)

* జాతరూపపరిక్షిప్తం శ్రీ చిత్రభానుసమప్రభం,
అశోకమాలావితతం దదర్శ పరమాసనం.

౪

వాలవ్యజనహస్తాభి ర్వీజ్యమానం సమంతతః,
గండైశ్చ వివిధై ర్జుష్టం వరధూపేన ధూపితం.

౫

పరమాస్తరణాస్తీర్ణ మావికాజినసంవృతం,
దామభి ర్వరమాల్యానాం సమంతా దుపశోభితం.

౬

తస్మిన్ జీమూతసంకాశం ప్రదీప్తోత్తమకుండలం,
లోహితాక్షం మహాబాహుం మహారజతవాసనం.

౭

లోహితేనాఽనులిప్తాంగం చందనేన సుగంధినా,
సంధ్యారక్త మివాఽఽకాశే తోయదం సతటిద్గణం.

౮

ఉక్త మేవ పర్యంకం పున ర్వర్ణయ న్నాహ (జాతరూపే త్యాదినా.) చిత్రభానోః
సూర్యస్య, ఆవికాజినం ఊర్ణాయుచర్మ, తేన పర్యంకస్యోపరి ఫలకా సంధీయతే. వరమాల్యానాం
అశోకాతిరిక్తపుష్పాణాం.

౪౭౬

(తస్మిన్నిత్యాది.) మహారజతవాసనం హేమచిత్రతవాసనం. మహారజతం హేమ. 'మహా'

* రామానుజీయం. తత్రైవ ప్రదేశే పరమాసనం చ దదర్శేత్యాహ (జాతరూపపరిక్షిప్త
మిత్యాదినా) శ్లోకత్రయేణ. పరమాసనం పర్యంకం, అస్మాచ్ఛ్లోకా త్సౌక్ 'తస్య చై కతమే దేశ'
ఇతి శ్లోకః. ఏతస్మా దనంతరం కేషుచి త్కోశేషు లేఖకప్రమాదా ల్లిఖితః. వరమాల్యానాం పర
పుష్పాణాం.

శ్రీ యత్సన్నిధానే శోకాభావ స్తాద్యశమాలాయుక్తం, చిత్రభాను రగ్నిః, వాలవ్యజనం
చామరం. నను సంభోగగృహే, తత్రాపి నిద్రాణస్య కథం వాలవ్యజనవీజనం? కథం చ హనుమత
స్తాభి రదర్శనః? మితి చే న్న; యంత్రనిర్మితప్రీతిమాదిభిః తత్రాపి తత్సంభవాత్. ఇతి తిలకం.

వృత మాభరణై ర్దివ్యై స్సూరూపం కామరూపిణం,
సవృక్షవనగుల్మాఢ్యం ప్రసుప్త మివ మందరం.

౯

క్రీడి త్వోపరతం రాత్రౌ వరాభరణభూషితం,
ప్రియం రాక్షసకన్యానాం రాక్షసానాం సుఖావహం.
పీత్వాఽప్యుపరతం చాపి దదర్శ స మహాకపిః.

౧౦౪

భాస్వరే శయనే వీరం ప్రసుప్తం రాక్షసాధిపం.

౧౧

నిశ్శ్వసంతం యథా నాగం రావణం వానరర్షభః,
ఆసాద్య పరమోద్విగ్న స్సోఽపాసర్ప త్సుభీతవత్.

౧౨

* అథాఽఽరోహణ మాసాద్య వేదికాంతర మాశ్రితః,
సుప్తం రాక్షసశార్దూలం ప్రేక్షతే స్మ మహాకపిః.

౧౩

శుశుభే రాక్షసేంద్రస్య స్వవత శ్శయనోత్తమం,
గంధహస్తీని సంవిష్టే యథా ప్రస్రవణం మహత్.

౧౪

రజనవాసస' మితి పాఠే కుసుంభరాగరంజితవత్త మిత్యర్థః. సవృక్షవనగుల్మాఢ్యం - సవృక్షై ర్వనైః
గుల్మై శ్చాఢ్యం, ప్రసుప్తం, నిశ్చల మిత్యర్థః. ౭-౧౨

(అథేతి.) అథ అపసర్పణానంతరం, ఆరోహణం సోపానం, ఆసాద్య అధిరుహ్య-
వేదికాంతరం సోపానపర్శమధ్యం. ౧౩

(శుశుభ ఇతి.) యస్య గంధేనాఽన్యే హస్తినో భీతా భవంతి స గంధహస్తీ. ప్రస్రవణం-
నిర్జ్వరం. ౧౪

* రామానుజీయం. (అథేతి.) అథ అపసర్పణానంతరం, ఆరోహణ మాసాద్య వేదికాంతర-
మాశ్రితః, సోపానమార్గేణాఽన్యవేదికా మారూఢ ఇత్యర్థః.

(హనుమతా విద్రాణరావణదర్శనం)

కాంచనాంగదనద్ధౌ చ దదర్శ స మహాత్మనః,
విక్షిప్తౌ రాక్షసేంద్రస్య భుజా వింద్రధ్వజోపమా. ౧౫

ఐరావత విషాణాగ్రై రాపీడనకృతవ్రణా,
వజ్రోల్లిఖితపీనాంసౌ విష్ణుచక్రపరిక్షతౌ. ౧౬

పీనా సమసుజాతాంసౌ సంగతౌ బలసంయుతౌ,
సులక్షణనఖాంగుష్ఠౌ స్వంగుళీతలలక్షితౌ. ౧౭

సంగతౌ పరిఘాకారా వృత్తౌ కరికరోపమా,
విక్షిప్తౌ శయనే కుభ్రే పంచశీర్షా వివోరగా. ౧౮

* శశక్షతజకల్పేన సుశీతేన సుగంధినా,
చందనేన పరాధ్యేన స్వనులిప్తౌ స్వలంకృతౌ. ౧౯

ఉత్తమస్త్రీవిమృదితౌ గంధోత్తమనిషేవితౌ,
యక్షిన్నరగంధర్వదేవదానవరావిణౌ. ౨౦

దదర్శ స కపి స్తస్య బాహూ శయనసంస్థితౌ,
మందరస్యాఽంతరే సుప్తౌ మహాహీ రుషితా వివ. ౨౧

(కాంచనాంగదేత్యాది.) విక్షిప్తౌ ప్రసారితౌ, విష్ణుచక్రపరిక్షతౌ - విష్ణుః ఉపేంద్రః, సంగతౌ దేహానురూపౌ, సంహతౌ దృఢసంధిబంధౌ, విక్షిప్తౌ శయనే నిహితౌ, పంచాంగులిమత్తయా పంచ శీర్షా విత్యుక్తం, ఏతదంతస్య చదర్షే త్యనేనాఽన్వయః. అత్ర ద్విభుజత్వైక ముఖత్వోక్తిః స్త్రీణాం కామసీయత్వాయ. ౧౫-౧౮

(శశక్షతజేత్యాది.) యజ్ఞదీప్తౌ రావయితుం శీల మనయౌ రస్తీతి తథా, దదర్షేతి పునః చభిదానం విశేషణాంతరవివక్షయా. ౧౯-౨౧

* రామానుజీయం, శశక్షతజకల్పేన శశరుధిరసదృశేన.

తాభ్యాం స పరిపూర్ణాభ్యాం * భుజాభ్యాం రాక్షసేశ్వరః,
శుశుభేఽచలసంకాశ శృంగాభ్యా మివ మందరః. ౨౨

చూతపున్నా గసురభి ర్వకుశో త్తమసంయుతః,
మృష్టాన్నరససంయుక్తః పానగంధపురస్సరః. ౨౩

తస్య రాక్షససింహస్య నిశ్చక్రామ మాహాముఖాత్,
శయానస్య ఓ వినిశ్శ్వాసః పూరయన్నివ త ధృహం. ౨౪

ముక్తామణివిచిత్రేణ కాంచనేన విరాజితం,
మకుటేనాఽపవృత్తేన కుండలోఽఙ్జులితాననం. ౨౫

రక్తచందనదిగ్ధేన తథా హారేణ శోభినా,
పీనాయతవిశాలేన స్థ్ల వక్షసాఽభివిరాజితం. ౨౬

(తాభ్యా మితి.) పరిపూర్ణాభ్యాం, దీర్ఘవృత్తాభ్యా మిత్యర్థః. ౨౨

(చూతేత్వాది.) నిశ్వాసస్య చూతాదిసురభిత్వం తదధివాసితరసాపల్యాదిమధుసేవనాత్.
మృష్టాన్నరససంయుక్తః షడ్రసపదార్థగంధయుక్తః, పానగంధపురస్సరః - పీయత ఇతి పానం
మఘ, తద్గంధయుక్తః. ౨౩-౨౪

(ముక్తామణీతి.) అపవృత్తేన స్థానాత్ కించి చ్చలితేన, అపవిద్ధేన పర్యస్తేన, క్షౌమేణ
ఉత్తరీయరూపేణ. విమృద్గజై రివ విమృత్సమూహై రివ, రావణం తస్య వత్త్విశ్చ దదరేః
తస్యస్వయః. ౨౫-౨౬

* ఆత్ర ద్విభుజత్వకథనాత్ యుద్ధాదికాల ఏవ అస్య వింశతిభుజత్వం దశశీర్షత్వం చ షోధ్యం.
ఇతి తిలకం.

ఓ అయం పురుషవిశేషశ్వసనధర్మ ఇతి కతకః.

స్థ్ల రామానుజీయం. విరాజితా వక్షసే త్యుపలక్షణే తృతీయా. వక్షసా విరాజిత. మితి వా పాఠః.

(హనుమతా రావణవరశ్రీదర్శనం)

పాండరేణాఽపవిద్ధేన క్షోమేణ క్షతజేక్షణం,
మహోర్ధ్వేణ సుసంవీతం పీతే నోత్తమవాససా.

౨౩

మాషరాశిప్రతీకాశం నిశ్శ్వసంతం భుజంగవత్.
గాంగే మహతి తోయాంతే ప్రసుప్త మివ కుంజరం.

౨౪

చతుర్భుజః కాంచనై ర్ద్వీపై ర్ద్వీప్యమానచతుర్ద్విశం,
ప్రకాశీకృతసర్వాంగం మేఘం విద్యుద్గణై రివ.

౨౫

పాదమూలగతా శ్చాపి దదర్శ సుమహాత్మనః,
పత్నీ స్స ప్రియభార్యస్య తస్య [౨౯||] రక్షిపతే ర్గృహే.

౩౦

శశిప్రకాశవదనా శ్చారుకుండలభూషితాః,
అమ్లానమాల్యాభరణా దదర్శ హరియూభవః.

౩౧

స్మృతవాదిత్రకుశలా రాక్షసేంద్రభుజాంకగాః,
వరాభరణధారిణ్యో నిషణ్ణా దదృశే హరిః.

౩౨

వజ్రవై డూర్యగర్భాణి శ్రవణాంతేషు యోషితాం,
దదర్శ తాపనీయాని కుండలా న్యంగదాని చ.

౩౩

(రక్షిపతే ర్గృహ ఇతి) పరశేషః.

౨౭-౩౦

(స్మృతేతి.) రాక్షసేంద్రస్య భుజం అంకం గచ్ఛంతీతి రాక్షసేంద్రభుజాంకగాః,
ఉత్సంగోపవేశనాలింగనాభ్యాం లాలితా ఇత్యర్థః. వరాభరణధారిణ్య ఇతి ద్వితీయార్థే ప్రథమా.
నిషణ్ణాః శయానాః. దదృశ ఇత్యాత్మనేపద మార్షం.

౩౨

(వజ్రేతి.) శ్రవణాంతే వ్యంగదదర్శనం బాహూ నుపధాయ శయనాత్.

౩౩

తాసాం చంద్రోపమై ర్వక్త్రై శ్శుభై ర్గలితకుండలైః,
విరరాజ విమానం త న్నభ స్తారాగణై రివ. ౩౪

మదవ్యాయామఖిన్నా స్తా రాక్షసేంద్రస్య యోషితః,
తేషు తే ష్వవకాశేషు ప్రసుప్తా స్తనుమధ్యమాః. ౩౫

అంగహారై స్తథైవాఽన్యా కోమలైర్పృత్తశాలినీ,
విన్యస్తశుభసర్వాంగీ ప్రసుప్తా వరవర్ణినీ. ౩౬

కాచి ద్వీణాం పరిష్వజ్య ప్రసుప్తా సంప్రకాశతే,
మహానదీప్రకీర్ణేవ నళినీ పోత మాశ్రితా. ౩౭

అన్యా కక్షగతే నైవ మద్ధుకేనాఽసితేక్షణా,
ప్రసుప్తా భామినీ భాతి బాలపుత్రేవ వత్సలా. ౩౮

పటహం చారుసర్వాంగీ పీడ్య శేతే శుభస్తనీ,
చిరస్య రమణం లభ్యా పరిష్వజ్యేవ భామినీ. ౩౯

(అంగహారై రితి.) అంగహారః సృత్తవిశేషా దంగవిక్షేపవిశేషః. తథోక్తం భరతశాస్త్రే
“అంగానాం యోగ్యదేశేషు హరణేన యథోచితం, అంగనిర్వర్తనీయత్వాదంగహార స్తథోచ్యత” ఇత్యాది.
కోమలైః సుకుమారైః, సృత్తశాలినీ సుషుప్తవస్థాయా మపి వాసనాబలేన సృత్తసన్నివేశవిశిష్టా
స్థితే త్యుచ్యతే. ౩౪-౩౬

(కాచి ద్వీణా మితి.) మహానదీప్రకీర్ణా మహానదీప్రసృతా, నళినీ సమూలనాశదశం పద్మజా
లకం, పోతం యానపాత్రం, ద్వీణాం పరిష్వజ్య ప్రసుప్తా కాచిత్, నద్యాం ప్లవమానా యదృచ్ఛయా
పోతసంయుక్తా నళినీవ ప్రకాశత ఇత్యర్థః. ౩౭

(అన్యేతి.) మద్ధుకేన (డపందై ఇతి ద్రమిడనామయుక్తేన) వాద్యవిశేషేణ. ౩౮-౩౯

(హనుమతా రావణవరశ్రీదర్శనం)

కాచి ద్వంశం పరిష్వజ్య సుప్తా కమలలోచనా,
రహః ప్రియతమం గృహ్య సకామేవ చ కామినీ. ౪౦.

విపంచీ పరిగృహ్యోఽన్యో నియతా నృత్తశాలినీ,
నిద్రావశ మనుప్రాప్తా సహా కాంతేన భామినీ. ౪౧.

అన్యో కనకసంకాశై ర్మృదుపీనై ర్మనోరమైః,
మృదంగం పరిపీడ్యాఽంగైః ప్రసుప్తా మత్తలోచనా. ౪౨.

భుజపార్శ్వాంతరస్థేన కక్షగేన కృశోదరీ,
పణవేన సహోఽనింద్యో సుప్తా మదకృతశ్రమా. ౪౩.

డిండిమం పరిగృహ్యోఽన్యో తథై వాఽఽసక్తడిండిమా,
ప్రసుప్తా తరుణం వత్స ముపగూహ్యేవ భామినీ. ౪౪.

(కాచి ద్వంశ మితి.) వంశం వేణుం. ౪౦

(విపంచీ మితి.) విపంచీ సప్తతంత్రీ, షట్తంత్రీ వీణా. ౪౧-౪౨.

(భుజేతి.) పణవేన మర్దనేన. ౪౩.

(డిండిమ మితి.) యథా పూర్వా తథై వాఽఽసక్తడిండిమాఽన్యో, తం డిండిమం, పరిగృహ్య పరిష్వజ్య, ప్రసుప్తా, కథ మివ? తరుణం వత్స ముపగూహ్యేవ, డిండిమః పణవభేదః. యద్యా, అన్యో భామినీ, డిండిమం, పరిగృహ్యోఽవలంబ్య, తథై వ ఆసక్తడిండిమా ఆలింగితాన్యడిండిమా, తరుణం రమణ ముపగూహ్య, వత్సం పుత్రం, పరిగృహ్యేవ ప్రసుప్తా, యద్యా, డిండిమం పరిగృహ్యో వాదనార్థం పరిగృహ్య, తథై వ వాదనకాల ఏవ, ఆసక్తడిండిమా అన్యో తరుణం వత్స ముపగూహ్యేవ ప్రసుప్తా. ౪౪

కాచి * దాడంబరం నారీ భుజసంయోగపీడితం,
కృత్వా కమలపత్రాక్షీ ప్రసుప్తా మదమోహితా.

కలశీ మపవిధ్యాఽన్యా ప్రసుప్తా భాతి భామినీ,
వసంతే పుష్పకబళా మాలేవ పరిమార్జితా.

పాణిభ్యాం చ కుచౌ కాచి త్సువర్ణకలశోపమా,
ఉపగూహ్యోఽబలా సుప్తా నిద్రాబలపరాజితా.

అన్యా కమలపత్రాక్షీ పూర్ణేందుసదృశాననా,
అన్యా మాలింగ్య సుశ్రోణీం ప్రసుప్తా మదవిహ్వలా.

ఆతోద్వాని విచిత్రాణి పరిష్వజ్య వరప్రియః,
నిపీడ్య చ కుచై స్సుప్తాః కామిన్యః కాముకా నివ.

తాసా మేకాంతవిన్యస్తే శయానాం శయనే శుభే,
దదర్శ రూపనంపన్నా మపరాం స కపి త్ప్రియం.

(కాచి దితి.) ఆడంబరం తూర్వభేదం, భుజసంభోగపీడితం భుజపరిణాహసీ భుజపరిశ్లేషపీడితం వా.

(కలశీ మితి.) అపవిధ్య పర్యస్య, అనేన సలిలనంబంధ స్సూచ్యతే. పరిసలిలనసమ్మూర్జితా. అపవిధ్దకలశనిర్గళితగంధోదకసిక్తా కాచిత్ వసంతే వ్లానిపరిహారాయ లవనముక్షితా మాలేవ బభా విత్యర్థః. పుష్పకబళేత్యనేన కలశస్థజలన్య కుంకుమాదిరసః మువ్యతే, సర్వాభరణభూషితత్వం వా. ఇయం చ రావణస్య కరకధారిణీతి గమ్యతే. ౪౩

(ఆతోద్వానీతి.) ఆతోద్వాని. 'తతం వీణాదికం వాద్య మానందం మురజాదికం, వంతు సుషిరం కాంన్యం తాలాదికం ఘనం. చతుర్విధ మిదం వాద్యం వాధిత్రాతోద్వమిర్గమరః. ౪౪

* రామానుజీయం. ఆడంబర స్తూర్వభేదః. 'ఆడంబర స్సమారంభే గజగర్జితత్వం దితి విశ్యః.

(హనుమతా మందోదరీదర్శనం)

ముక్తామణీసమాయుక్తై ర్భూషణై స్సువిభూషితాం,
విభూషయంతీ మివ త త్వస్త్రియా భవనోత్తమం.

౫౧

గౌరీం కనకవర్ణాభా మిష్టా మంతఃపురేశ్వరీం,
కపి ర్మందోదరీం తత్ర శయానాం చారురూపిణీం.

౫౨

స తాం దృష్ట్వా మహాబాహు ర్భూషితాం మారుతాత్మజః,
తర్కయామాస సీతేతి రూపయౌవనసంపదా.

౫౩

* హర్షేణ మహతా యుక్తో ననంద హరియూథపః,

౫౩౪

అస్ఫోటయామాస చుచుంబ పుచ్చం ననంద చిక్రీడ జగౌ జగామ,
స్తంభా నరోహ నివిపపాత భూమౌ నిదర్శయన్ స్వాం ప్రకృతిం కపీనాం.

౫౪౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, దశమ స్కంధః.

(ముక్తామణీ త్యాది.) కిమివ గౌరీ? మిత్యత్రాహ (కనకవర్ణాంగీ మితి.) ఇష్టాం,
రావణస్యేతి శేషః.

౫౧-౫౩

(హర్షణే త్యర్థం.) హర్షేణ యుక్తః ననంద, ఉత్తరోత్తర మానంద మవాపేత్యర్థః.

౫౩౪

తదే వోపపాదయతి (అస్ఫోటయామాసేతి.) చిక్రీడ, ననర్తేతి యావత్. స్వాం ప్రకృతిం
స్వాసాధారణం చావల్యం. ఆస్మిన్ సర్గే సార్థచతుఃపంచశ చ్ఛోభికాః.

౫౪౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
దశమ స్కంధః.

* రామానుజీయం. హర్షేణ రోమాంచేన.

అథ ఏకాదశ స్కంధః.

అవధూయ చ తాం బుద్ధిం బభూవాఽవస్థిత స్తదా,
జగామ చాఽపరాం చింతాం * సీతాం ప్రతి మహాకపిః. ౧.

న రామేణ వియుక్తా సా స్వప్తు మర్హతి భామినీ,
న భోక్తుం నాఽప్యలంకర్తుం న పాన ముపనేవితుం. ౨

నాఽన్యం నర ముపస్థాతుం సురాణా మపి చేశ్వరం,
న హి రామసమః కశ్చి ద్విద్యతే త్రిదశే ష్వపి. ౩.

అన్యేయ మితి నిశ్చిత్వ పానభూమా చచార సః, ౩౪

క్రీడితేనాఽపరాః క్లాంతా గీతేన చ తథాఽపరాః,
సృత్రేన చాఽపరాః క్లాంతాః పానవిప్రమాతా స్తథా, ౪౪.

అథ ఏకాదశ స్కంధః.

(ఆవధూయేత్యాది.) తాం బుద్ధిం మందోదర్యాం సీతాబుద్ధిం, అవస్థితో బభూవ స్వస్థచిత్తో
బభూవ. ౧

(న రామేణేత్యాది.) 'త్రిదశేష్వపి' త్యనంతరం 'అన్యేయ' మిత్యర్థం. పానభూమా,
తతోఽన్యత్రేత్యర్థః. ౩౪

('క్రీడితేనే' త్యా) 'ద్యపరాః త్రియ' ఇత్యంత మేకం వాక్యం. దదర్శే త్యనుషజ్యతే.

* రామానుజీయం. 'సీతాం ప్రతి మహాకపి' రిత్యతః పరం 'అన్యేయ' మిత్యర్థం ప్రమాదా-
ల్లభితం. 'విద్యతే త్రిదశేష్వపి' త్యతః పర మన్య స్థానం.

(హనుమతా పునః పానభూమిపరిశీలనం)

* మురవేషు మృదంగేషు పీఠికాసు చ సంస్థితాః,
తథాఽఽస్తరణముఖ్యేషు సంవిష్టా శ్చాఽపరా త్ప్రియః. ౫౫

అంగనానాం సహస్రేణ భూషితేన విభూషణైః,
రూపసల్లాపశీలేన యుక్తగీతార్థభాషిణా. ౬౫

దేశకాలాభియుక్తేన యుక్తవాక్యాభిధాయినా,
రతాభిరతసంసుప్తం దదర్శ హరియూథపః. ౭౫

రాసాం మధ్యే మహాబాహు శుశుభే రాక్షసేశ్వరః,
గోష్ఠీ మహాలి ముఖ్యానాం గజాం మధ్యే యథా వృషః. ౮౫

స రాక్షసేంద్ర శుశుభే తాభిః పరివృత స్స్వయం,
కలేయిధి రృథాఽరణ్యే పరికీర్ణో మహద్విషః. ౯౫

క్రీడితేన క్రీడమా. కాచే నిష్ఠా. విప్రహతాః, క్షాంతా ఇత్యర్థః. సుస్థితాః ఉపధానీకృత్య కయితాః, సంవిష్టాః సుప్తాః. ౫౫

అత్ర సీతాయా ఆచర్యనా యువరపి రాచణస్థాన మాగత్య దదర్శేత్వాహ (అంగనానా మితి.) రూపసల్లాపశీలేన స్వహంబుచ్చిచ్ఛసశీలేన, రాచణవిషయమాప్రకంసాశీలేన వా. యుక్తగీతార్థభాషిణా-ముక్తం ఉపపన్నం గీతార్థం భాషియం శీం మస్యేతి యుక్తగీతార్థభాషి. తేన. దేశకాలాభియుక్తేన. దేశకాలాభిజ్ఞేనే త్యర్థః. అంగనానాం సహస్రేణ రతాభిరతసంసుప్త మిత్యన్వయః. రతశబ్దేన దాహ్యాసురత ముచ్యతే. ఆభిరతశబ్దేన కరణబంధాదిక ముచ్యతే. రతాభిరత శ్చాఽపరా సంసుప్తశ్చ. తం తథా. స్నాతాసునిష్ఠాచివత్సమాసః. క్రీడాశేదేన సుప్త మిత్యర్థః. రావణ మితి శేషః. ౭౫-౮౫

(స ఇతి.) పరికీర్ణః పరివృతః. ౯౫

* రామానుజీయం. అత్ర పునరపి పానభూమౌ ప్రీణాం రావణన్య చ దర్శనాభిధానాత్ ఉచ్య మన్యతాఽన్విష్య విశేషేణ మర్గియం పునః పానభూమ్యాదికం దృష్టవా నిత్యవగమ్యతే.

సర్వకామై రుషేతాం చ పానభూమిం మహాత్మనః,
 దదర్శ హరిశార్దూల స్తస్య రక్షిపతే ర్గృహే. ౧౦౫

మృగాణాం మహిషాణాం చ వరాహాణాం చ భాగశః,
 తత్ర న్యస్తాని మాంసాని పానభూమౌ దదర్శ సః. ౧౦౬

రాకృష్టేషు చ విశాలేషు భాజనే స్వర్ధభక్షితాః,
 దదర్శ హరిశార్దూలో * మయూరా న్కుక్కుటాం స్తథా. ౧౦౭

వరాహవార్ధాః సకాః దధిసౌవర్చలాయుతాః,
 శల్యా స్మృగమయూరాం శ్చ హనుమా నస్వవైక్షత. ౧౦౮

(సర్వకామై రితి.) పానభూమేః పున ర్దర్శనోక్తి స్తత్రత్యవదార్థకథనాయ. ౧౦౫

(మృగాణా మితి.) భాగశః పిండశః. ౧౦౬

(రాకృష్టే స్వీతి.) మయూరాదిశబ్దాః మయూరాదివికారమాంసపరాః. ౧౦౭

(వరాహేతి.) వార్ధాః సాః భాగవిశేషాః 'త్రిపిబం త్వింద్రియక్షీణం యూపస్యాఽగ్ర చరం తథా, రక్తవర్ణం చ రాజేంద్ర భాగం వార్ధాః సనం విదు' రితి స్మృతేః. పక్షివిశేష ఇత్యన్యే. ఖడ్గమృగ ఇత్యపరే. 'వార్ధాః సాః ఖడ్గమృగ' ఇతి హాలాయుధః. దధిసౌవర్చలాయుతాః, దధిసౌవర్చల ాఖ్యాం సంస్కృతా నిత్యర్థః. సౌవర్చలం రుచకాఖ్యో లవణవిశేషః. 'సౌవర్చలం స్యా ద్రుచక' మిత్యమరః. శల్యాః శ్వావిదః. 'శ్వావిత్తు శల్య' ఇత్యమరః. మృగమయూరాదీనాం పునః కథనం ప్రదేశభేదాత్. ౧౦౮

* రామానుజీయం. మయూరాః కుక్కుటా నితి స్వరూపేణ నిర్దేశా త్తత్తదాకారవిశిష్టతయా తే పశ్యా. ఇత్యవగమ్యతే.

(హనుమతా రావణపానభూమిపరికిలనం)

క్రూరా నిష్ఠివిదా నిష్ఠ్ధాం శ్చకోరా నర్థభక్షితాః,
మహీషా నేకశల్యాం శ్చ ఛాగాం శ్చ కృతనిష్ఠితాః, ౧౪౫

లేహ్యో నుచ్ఛావచా నేయాః ణోజ్ఞాని వివిధాని చ. ౧౫

అహలలఘులవణోత్తంనై ర్వివిధైః * రాగషాడభైః,
హారసూపురకేయూరై రపవిదె ర్మహాధనైః. ౧౬

హనుజనవిక్షిప్తైః పరైశ్చ వివిధై రపి,
స్పృశ్యజ్ఞోపహారా భూ రధికం పుష్యతి ప్రాయం. ౧౭

అత్ర తత్ర చ విన్యసై స్సుక్లిష్టై శ్చయనాసనైః,
హనుభూమి ర్విదా వహ్నిం ప్రదీప్తే వోపలక్యతే. ౧౮

(క్రూరా నిఠి.) క్రూరాణా వక్షివిశేషాణా. 'కృకణక్రకరా నమా' విత్యమరః. సిద్ధాణా
పిశ్యాణా, ఏకశల్యా స్మత్కృపశేషాణా. కృతనిష్ఠిరాణా పర్యాప్రపత్వాణా. 'యుగపర్యాప్తయోః కృత'
ఊత్యమరః. ౧౪౫-౧౫

(అథే త్యాది.) అఘలవణోత్తంనైః అఘుప్రధానైః లవణప్రధానైశ్చ. రాగషాడభైః
రాగమురైః షాడభైః. రాగః శ్వేతస్వపః, 'రాగ సిద్ధాంతకో జ్ఞేయ' ఇతి సూదశాత్రం. షాడభాః
షడ్రసనమోగకృతా లక్ష్మ్యవిశేషాః. ప్రదీపే త్వస్యతోక్తం 'సితామచ్ఛాదిమధురో ద్రాక్షాడిమతో
రసః. విలఃశ్వే త్కూరో రాగ. స్సాండ్ర శ్వేర్ షాడభః స్మృత' ఇతి. ౧౬-౧౮

* 'సితామచ్ఛాదిమధురా రాగా వై స్వచ్ఛతాం గతాః. తే సాండ్రా ష్షాడభా తేహ్యో వై
వస్త్రగళితా' ఇతి చ.

బహుప్రకారై ర్వివిధై ర్వరసంస్కారసంస్కృతైః,
మాంసైః * కుశలసంయుక్తైః పానభూమిగతైః పృథక్. ౧౯

దివ్యాః ప్రసన్నా వివిధా స్సురాః కృతసురా అపి,
శర్కరాసవమాద్భీకపుష్పాసవఫలాసవాః. ౨౦

వాసచూర్ణై శ్చ వివిధై ర్ద్రృష్టైః నైస్సైః పృథ క్పృథక్,
సంతతా శుశుభే భూమి ర్మాల్యైశ్చ బహుసంస్థితైః. ౨౧

హిరణ్మయైశ్చ వివిధై ర్భాజనై స్సౌప్తికై రపి,
జాంబూనదమయై శ్చాఽన్యైః కరకై రభినంవృతా. ౨౨

రాజతేషు చ కుంభేషు జాంబూనదమయేషు చ,
పానశ్రేష్ఠం తదా భూరి కపి స్తత్ర దదర్శ సః. ౨౩

(బహుప్రకారై రిత్యాది.) కుశలసంయుక్తైః సమర్థసూదనంయోజితైః. ౧౯-౨౩

* రామానుజీయం. 'కుశలసంయుక్తై రితి వా పాఠః. ఏవంభూతైః మాంసై స్సహ దృష్టా ఇతి వక్ష్యమాణేనాఽన్వయః. దివ్యాః అమృతమథనోద్భూతవారుణీజాతీయాః, ప్రసన్నాః విష్కల్మషాః. కృతసురాః కృత్రిమసురాః, కృత్రిమసురా ఏవాహ (శర్కరేతి.) శర్కరాసవాః శర్కరయా కృతాః. మాద్భీకాః మధునా కృతాః. పుష్పాసవాః పుష్పమకరందకృతాః. ఫలాసవాః ఫలరసకృతాః. తథోక్త మర్ణవే 'పానకం ద్రాక్షమాదుకం ఖార్జూరం తాళ మైక్షవం. మధూత్థం శీధు మాద్భీకం మైరేయం నారికేళజ' మితి. వాసచూర్ణై రధివాసచూర్ణైః సహ, దృష్టాః, హమమతేతి శేషః. బహుప్రకారై ర్మాంసై స్సహ సురాః వాసచూర్ణైః స్సహ హనుమతా తత్ర పానభూమౌ దృష్టా ఇతి సంబంధః. తైస్సై రిత్యా ద్యుత్తరశేషః. తై స్సై ర్మాంసవిశేషై స్సురావిశేషై ర్వాసచూర్ణై శ్చ పృథక్పృథక్ సంతతేతి సంబంధః. బహుసంస్థితైః బహుసంస్థానైః. (హిరణ్మయై రితి.) అత్రాపి సంతతేతి పూర్వేణాన్వయః. హిరణ్మయైః రజతమయైః 'కృతాకృతం హేమ రూప్యం హిరణ్య మభిధీయత' ఇతి వచనాత్. తైస్సైః పృథక్ పృథక్ సంతతా, బహుసంస్థితై ర్మాల్యై ర్హిరణ్మయైః స్సౌప్తికై రపి ఖాజనై స్సంతతా, జాంబూనదమయై రన్యైః కరకై శ్చాభినంవృతా భూమి శుశుభ ఇతి సంబంధః.

(హనుమతా రావణపానభూమిపరిశీలనం)

సోఽపశ్య చ్చాతకుంభాని శీఘో ర్మణిమయాని చ,
రాజతాని చ పూర్ణాని భాజనాని మహాకపిః.

౨౪

క్వచి దర్ధవశేషాణి క్వచి త్ప్రీతాని సర్వశః,
క్వచి నైవ ప్రపీతాని పానాని స దదర్శ హ.

౨౫

క్వచి దృశ్యంశ్చ వివిధాః క్వచి త్పానాని భాగశః,
క్వచి దన్నావశేషాణి పశ్య నైవ విచచార హ.

౨౬

క్వచి త్ప్రీతాని కరకైః క్వచి దాలోశితై ర్మతైః,
క్వచి త్సంప్రకృమాల్యాని జలాని చ ఫలాని చ.

౨౭

శయనా న్యత్ర నారీణాం శుభ్రాణి బహుధా పునః,
పరస్పరం సమాశ్లిష్య కాశ్చి త్సుప్తా వరాంగనాః.

౨౮

కాశ్చిచ్చ వత్త మన్యస్యా స్వపంత్యాః పరిధాయ చ,
ఆహృత్య చాబలా స్సుప్తా నిద్రాబలపరాజితాః.

౨౯

(సోఽపశ్య దితి.) శీఘోః మద్యస్య.

౩౦

(క్వచి దితి.) పానాని పానపాత్రాణి.

౩౧

(‘క్వచి దృశ్యం’ నిత్యాది) ‘నిద్రాబలపరాజితా’ ఇత్యంత మేకం వాక్యం. క్వచిత్ ప్రభినైవ రిత్యాదిషు సహయోగే తృతీయా. హేతౌ తృతీయా వా ప్రభిన్నత్వా దాలోశితత్వాచ్చ సంప్రకృమాల్యాని. మాల్యమిత్రాణి త్యర్థః. (‘పరస్పర’ మిత్యాది) ‘పశ్యన్ వై విచచారే’ తి పూర్వేణాన్వయః.

తాసా ముచ్చాస్వసవతేన వస్త్రం మాల్యం చ గాత్రజం.
నాఽత్యర్థం స్పందతే చిత్రం ప్రాప్య మంద మివాఽనిలం. ౩౦

* చందనస్య చ శీతస్య శీఘో ర్మధురస్య చ,
వివిధస్య చ మాల్యస్య ధూపస్య వివిధస్య చ. ౩౧

బహుధా మారుత స్తత్ర గంధం వివిధ ముద్వహాః,
రసానాం చందనానాం చ ధూపానాం చైవ మూర్చితః,
ప్రవవౌ సురభి ర్గంధో విమానే పుష్పకే తదా, ౩౨౪

శ్యామా వదతా స్తత్రాఽన్యాః కాశ్చి త్కృష్ణా వరాంగనాః.
కాశ్చి త్కాంచనవర్ణాంగ్యః ప్రమదా రాక్షసాలయే. ౩౩౪

(తాసా మితి.) గాత్రజం గాత్రస్థం, మంద మనిలం ప్రాప్యేవ అత్యర్థం న స్పందత
ఇత్యన్వయః. ౩౦

(చందన స్వేత్యాది.) ఉద్వహాః ప్రవవా విత్యవకృష్యతే. ౩౧౪

(రసానా మితి.) రసాదీనాం సురభి ర్గంధః, విమానే, మూర్చితః వ్యాప్త స్పృశ, ప్రవవౌ
చచార. ౩౨౪

(శ్యామా ఇతి.) వదతాః అవదతాః, వాగురిమతేనాఽల్లోపః. శుభ్రా ఇత్యర్థః. ౩౩౪

* రామానుజీయం. (చందన స్వేత్యాది.) చందనస్య అనులేపనచందనస్య, ధూపస్య
గృహాధివాసార్థధూపస్య, స్నానానాం చందనానాం స్నానార్థచందనానాం, ధూపానాం కేశాధివాస
ధూపానాం, మారుతః ఏతేషాం వివిధం గంధ ముద్వహాః ప్రవవౌ. అత ఏవ సురభిః ప్రూణ
తర్పణో గంధః, విమానే పుష్పకే, మూర్చితః వ్యాప్త ఇతి సంబంధః.

(హనుమతా అంతఃపురస్త్రీదర్శనదోషపరామర్శనం)

తాసాం నిద్రావశత్వాచ్చ మదనేన విమూర్చితం.
పద్మినీనాం ప్రసుప్తానాం రూప మాసీ ద్యతైవ హి,

344

ఏవం సర్వ మశేషేణ రావణాంతఃపురం కపిః,
దదర్శ సుమహాతేజా న దదర్శ చ జానకీం,

345

నిరీక్షమాణశ్చ తదా తా త్ప్రియ స్స మహాకపిః.
జగమ మహతీం చింతాం ధర్మసాధ్వసశంకితః,

346

పరాదారావరోధస్య ప్రసుప్తస్య నిరీక్షణం.
ఇదం ఖలు మమాఽత్యర్థం ధర్మలోపం కరిష్యతి,

347

న హి మే పరదారాణాం దృష్టి ర్విషయవర్తినీ.
అయం చాఽత్ర మయా దృష్టః పరదారపరిగ్రహః,

348

* తస్య ప్రాదురభూ చ్చింతా పున రన్యా మనస్వినః.

నిశ్చితై కాంతచిత్తస్య కార్యనిశ్చయదర్శినీ,

349

(తాసా మితి.) చకారోఽవ్యర్థకః. నిద్రాపరవశానా మపి తాసాం రూపం ప్రసుప్తానాం పద్మినీనాం రూప మివ రమ్య మాసీ దిత్యర్థః.

344-345

(నిరీక్షమాణ ఇత్యాది.) ధర్మసాధ్వసశంకితః ధర్మలోపభయా చ్చంకితః. పరదారావ రోధస్య పరదారరూపాంతఃపురస్య. (న హీతి.) మే దృష్టిః కదాచి దపి పరదారాణాం విషయవర్తినీ న హి, పరదారసంబంధివిషయవరా నహీ త్యర్థః. తథా ప్యయం. పరదారపరిగ్రహః దృష్టః, ఇద మనంగత మిత్యర్థః.

346-347

(తస్యేతి.) నిశ్చితై కాంతచిత్తస్య నియతై కరూపచిత్తస్య.

349

* రామానుజీయం. (తస్యేతి.) నిశ్చితై నిశ్చయే. ఏకాంతం వియతం, చిత్తం యస్య తస్య. యద్వా, నియతై కచిత్తస్య.

కామం దృష్టా మయా సర్వా విశ్వస్థా రావణప్రియః.
న హి మే మనసః కించి ద్వైకృత్య ముపపద్యతే, ౪౦౫

మనో హి హేతు స్పర్శేషా మింద్రియాణాం ప్రవర్తనే.
శుభాశుభా స్వవస్థాసు తచ్చ మే సువ్యవస్థితం. ౪౦౬

నాఽన్యత్ర హి మయా శక్యా వై దేహీ పరిమార్గితుం.
త్రియో హి శ్రీషు దృశ్యంతే సదా సంపరిమార్గణే, ౪౦౭

యస్య సత్త్వస్య యా యోని స్తస్యాం త త్పరిమార్గ్యతే,
న శక్యా ప్రమదా నష్టా మృగీషు పరిమార్గితుం, ౪౩౪

* త దిదం మార్గితం తావ చ్చుద్ధేన మనసా మయా.
రావణాంతఃపురం సర్వం దృశ్యతే న చ జానకీ, ౪౪౫

దేవగంధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ వీర్యవాన్.
అవేక్షమాణో హనుమా న్నైవాఽపశ్యత జానకీం, ౪౫౫

(కామ మితి.) వైకృత్యం వికారః, ఉపపద్యతే ఉత్పద్యతే. ౪౦౫

(మన ఇతి.) శుభాశుభా స్వవస్థాసు శుభకరణాఽశుభకరణేషు విషయేషు, ఇంద్రియాణాం ప్రవర్తనే మన ఏవ హేతుః. సువ్యవస్థితం, న త దఖిలాపి జాత మిత్యర్థః. ౪౦౬

నను పరధారదర్శన మపి పరిహరణీయం, త త్ప్రమర్షం కృతం? తత్రాహ (నాఽన్యత్రేతి.) అన్యత్ర ప్రీత్యతిరిక్తే. సంపరిమార్గణే. కర్తవ్యే ప్రీష్యేన హి. త్రియో దృశ్యంతే. (యస్యేతి.) యోనిః జాతిః, సజాతీయ ఇత్యర్థః. ౪౦౭-౪౩౪.

(దేవేతి.) అపశ్యత అపశ్యత్. ౪౫౫

౧) రామానుజీయం. విశ్వస్థాః విస్రభాః.

* రామానుజీయం. (త దితి) త త్తస్మాత్.

(సీతాయాః అదర్శనేన హనుమతో విచారః)

తా మపశ్య స్క-పి స్తత్ర పశ్యం శ్చాఽన్యా వరత్రియః.

అపక్రమ్య తదా వీరః ప్రధ్యాతు ముపవక్రమే,

౪౨౪

స భూయ స్తు పరం శ్రీమాన్ మారుతి ర్యత్ప్ర మాస్థితః.

ఆపానభూమి ముత్సృజ్య త ద్విచేతుం ప్రచక్రమే.

౪౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకాదశ స్కంధః.

అథ ద్వాదశ స్కంధః.

స తస్య మధ్యే భవనస్య మారుతి ర్గతాగృహో శ్చిత్రగృహో నిశాగృహోన్,

జగమ సీతాం ప్రతి దర్శనోత్సుకో న చైవ తాం పశ్యతి చారుదర్శనాం.

(స భూయ స్తు పర మితి.) తత్ రావణాంతఃపురం.

౪౨౬-౪౨౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

ఏకాదశ స్కంధః.

అథ ద్వాదశ స్కంధః.

(స తస్యేత్యాది.) నిశాగృహోన్ రాత్రినివాసయోగ్యగృహోన్ గృహః పుంసీ చ భూమ్నో

ప్రే తి పుల్లింగత్వం. పశ్యతి అపశ్యత్.

స చింతయామాస తతో మహాకపిః ప్రియా మపశ్య న్రఘునందనస్య తాం,
 ద్రువం హి సీతా మ్రియతే యథా న మే విచిన్వతో దర్శన మేతి మైథిలీ. ౨

సా రాక్షసానాం ప్రవరేణ జానకీ స్వశీలసంరక్షణతత్పరా సతీ,
 అనేన నూనం ప్రతిదుష్టకర్మణా హతా భవే దార్యపథే పరే స్థితా. ౩

విరూపరూపా వికృతా వివర్చసో మహాననా దీర్ఘవిరూపదర్శనాః,
 సమీక్ష్య సా రాక్షసరాజయోషితో భయా ద్విసమ్ప్లా జనకేశ్వరాత్మజా. ౪

సీతా మదృష్ట్వా హ్యనవాప్య పౌరుషం విహృత్య కాలం సహ వానరై శ్చిరం,
 న మేఽస్తి సుగ్రీవసమీపగా గతి సుతీక్ష్ణదండో బలవాంశ్చ వానరః. ౫

దృష్ట మంతఃపురం సర్వం దృష్టా రావణయోషితః,
 న సీతా దృశ్యతే సాధ్వీ వృథా జాతో మమ శ్రమః. ౬

(స ఇతి.) యథా యస్మా త్కారణాత్, విచిన్వతో మే మైథిలీ దర్శనం నైతి తస్మాత్,
 మ్రియతే మమార. యద్వా, అథవా నేతి వాక్యం పఠనీయం, తదా అపశ్య నిన్వతి హేతుగర్భం.
 అదర్శనా న్మృతా వా? అథవా దర్శనం నైతి. కుత్రచిత్ గహనే ప్రదేశే సీతా వేశ్యర్థః. ౨

(సీతి.) ప్రతిదుష్టకర్మణా అతిదుష్టకర్మణా, వీస్నాయాం ప్రతిః. 'ప్రతి ప్రతినిధా వీస్నా
 లక్షణాదా' విత్యమరః. పరే ఉత్కృష్టే, ఆర్యపథే సన్మార్గే. ౩

(విరు-పేతి.) విరూపాణి న్యూనాధికాని, రూపాణి శరీరావయవాః యాసాం తాః,
 వికృతాః వికృతవేషాః, వివర్చసో నిస్తేజస్కాః, మహాననాః అతివిశాలముఖాః, దీర్ఘాణి విరూపాణి
 దర్శనాని చక్షుంషి యాసాం తాః, రాక్షసరాజయోషితః రావణస్యాఽఽజ్ఞాకారిణ్యః ప్రియః. ౪

(సీతా మితి.) పౌరుషం శత్రువిషయపరాక్రమం, చిరం కాలం విహృత్య, అతిక్రమ్యే
 త్యర్థః. ఏవంభూతస్య మే, సుగ్రీవసమీపగా తత్సమీపగామినీ, గతిః మార్గః, నాస్తి, సుగ్రీవసమీపగతిః
 మమాఽయోగ్యే త్యర్థః. తత్ర హేతు మాహ (సుతీక్ష్ణేతి.) యత ఇతి కేషః. ౫-౬

(సీతాయా ఆదర్శనజః హనుమతః చింతాప్రకారః)

కిన్ను మాం వానరా స్సర్వే గతం వక్ష్యంతి సంగతాః,
గత్వా తత్ర త్వయా వీర కిం కృతం త ద్ద్వదస్వ నః.
అదృష్ట్వా కిం ప్రవక్ష్యమి తా మహం జనకాత్మజాం.

౭౪

ధ్రువం ప్రాయ ముపైష్యంతి కాలస్య వ్యతివర్తనే.

౮

* కిం వా వక్ష్యతి వృద్ధశ్చ జాంబవా నంగదశ్చ నః,
గతం పారం సముద్రస్య వానరా శ్చ సమాగతాః.

౯

(కి మితి.) కిన్నితి సామాన్యేన నిర్వేదోక్తిః. విశేషత శ్చాహ (గత్వేతి.) ఇత్యుక్త ఇతి శేషః. వదస్వ న ఇత్యుక్తః కిం ప్రవక్ష్యమి? యద్వా, కిం త్వితి పాతః. పూర్వన దర్శత్రయ మేకం వాక్యం. కిం త్వితి పూర్వస్యా ద్విశేషోక్తిః. మాం వానరాః వదస్వ న ఇతి వక్ష్యంతి, తదా అదృష్ట్వా కిం ప్రవక్ష్యమితి యోజనా.

౭౪

త్స్లి ఆత్మైవ కాలవికంబః క్రియతాం, తత్రాహ (ధ్రువ మితి.) కాలస్య వ్యతివర్తనే అన్యదాగమనకాలేఽతీతే. ప్రాయ ముపైష్యంతి, జాంబవత్ప్రభృతయ ఇతి శేషః.

౮

సామాన్యేన నిర్వేదం ప్రతివక్తి (కిం వేతి.) సముద్రలంఘనరూపం మహా త్కర్మ కృతవంతం మాం తే కిం వక్ష్యంతి. యద్వా, మద్వృత్తాంతం ప్రశంసా జాంబవాః, తదుత్పా హృతోఽంగద, స్తదుపశృణ్వంతోఽన్యే చ మాం కిం వా జుగుప్సితం వక్ష్యంతి. 'కిం వృచ్ఛామీం జుగుప్సనే' ఇత్యమరః.

౯

* రామానుజీయం. (కిం మా మితి.) సముద్రస్య పారం తీరం, గతం మాం వృద్ధో జాంబ వాః, కిం వక్ష్యతి జుగుప్సితం వక్ష్యతి. జన్మప్రభృతి మత్పరాక్రమకథనేన ప్రశస్య ప్రేషయిత్వా జాంబవాః మాం ప్రతి జుగుప్సితవాక్యో భవిష్యతి. సోఽంగద శ్చ బిలప్రవేశనోద్యోగా న్మయా విఘటితోఽంగదశ్చ, జుగుప్సితవాక్యో భవిష్యతి. సమాగతా వానరాశ్చ, 'సర్వథా కృతకార్యోఽహ- మేష్యామీ' తి మదుక్త్యా జనితవిశ్వాసా వానరా శ్చ జుగుప్సితవాక్యా భవిష్యంతీ త్యర్థః..

- అనిర్వేద శ్శ్రియో మూల మనిర్వేదః పరం సుఖం,
అనిర్వేదో హి సతతం సర్వార్థేషు ప్రవర్తకః. ౧౦
- కరోతి సఫలం జంతోః కర్మ య త్తత్కరోతి సః,
తస్మా దనిర్వేదకృతం యత్నం చేష్టేఽహ ముత్తమం. ౧౧
- భూయ స్తావ ద్విచేష్ట్యామి దేశా న్రావణపాలితాః,
ఆపానశాలా విచితా స్తథా పుష్పగృహాణి చ. ౧౨
- చిత్రశాలాశ్చ విచితా భూయః క్రీడాగృహాణి చ,
నిష్కుటాంతరరథ్యాశ్చ విమానాని చ సర్వశః. ౧౩
- ఇతి సంచింత్య భూయోఽపి విచేతు ముపచక్రమే,
భూమీగృహాం చైచ్చత్యగృహాం * గృహా నతిగృహా నపి. ౧౪
- ఉత్పత న్నివతం శ్చాపి త్విష్ట స్గచ్ఛన్ * పునః స్పృనః,
ఆపావృణ్షం శ్చ ద్వారాణి కవాటా న్యవఘాటయన్. ౧౫

చిరం నిర్వేదే కార్యహాని స్స్వా దితి మత్వా అనిర్వేద మవలంబితే (అనిర్వేద ఇతి.) అనిర్వేద ఉత్సాహః, తత్కృతం తత్ప్రయత్నం, చేష్టే, కరోమీ త్యర్థః, యత్కరోతి, జంతు రితి నిర్దం. జంతో స్సంబంధి త త్సర్వం కర్మ, సః అనిర్వేద ఏవ, సఫలం కరోతి త్యన్వయః. ౧౦

(భూయ స్తావ దిత్యాది.) (ఆపానేతి.) ఏతా విచితాః, అథాపి పున ర్విచేష్ట్యామీత్యనుషజ్యతే. నిష్కుటాః గృహారామాః, అంతరరథ్యాః అవాంతరవీధ్యః, (భూమీతి.) భూమీగృహాన్ భూమిబిల గృహాన్, చైచ్చత్యగృహాన్ చతుష్పథమండపాన్, గృహా నతి గృహాన్ గృహా నతీత్యయా రే న్నైవరవిహారార్థం నిర్మితాన్ గృహాన్. ౧౨-౧౪

(ఉత్పత న్నిత్యాది.) ఉత్పత న్నివతన్ పూర్వ ముచ్చస్థానా న్యధిరుహ్య తతోఽవ రోహన్, అనఘాటయన్ పాటయన్, నిష్పతన్ నిర్గచ్ఛన్. ప్రసత న్నుత్పతన్, బిలగృహాదీని వీచస్థానాని ప్రథమ మధిరుహ్య తత స్సముద్గచ్ఛన్. ౧౫

* గృహాతిగృహాకానపీతి. పా.

(హనుమతః పున ర్విచయనప్రకారః)

ప్రవిశ నిష్పతం శ్చాపి ప్రపత స్తుత్పతన్నపి,
సర్వ మ వ్యవకాశం గ విచచార మహాకపిః. ౧౬

చతురంగుళమాత్రోఽపి నాఽవకాశ స్స విద్యతే,
రావణాంతఃపురే తస్మిన్ యం కపి ర్న జగామ సః. ౧౭

ప్రాకారాంతరరథ్యాశ్చ వేదికా శ్చైత్యసంశ్రయాః,
దీప్తికాః పుష్కరిణ్య శ్చ సర్వం తేనాఽవలోకితం. ౧౮

రాక్షసోఽవివిధాకారా విరూపా వికృతా స్తథా,
దృష్టా హనుమతా తత్ర న తు సా జనకాత్మజా. ౧౯

రూపేణాఽప్రతిమా లోకే వరా విద్యాధరస్త్రియః,
దృష్టా హనుమతా తత్ర న తు రాఘవనందినీ. ౨౦

నాగకన్యా వరారోహః పూర్ణచంద్రనిధాననాః,
దృష్టా హనుమతా తత్ర న తు సీతా సుమధ్యమా. ౨౧

ప్రమథ్య రాక్షసేంద్రేణ నాగకన్యా బలా ద్దృతాః,
దృష్టా హనుమతా తత్ర న సా జనకనందినీ. ౨౨

సోఽపశ్యం స్తాం మహాబాహుః పశ్యం శ్చాఽన్యా వరస్త్రియః,
విషసాద ముహు ర్ధీమాన్ హనుమా న్మారుతాత్మజః. ౨౩

(ప్రాకారేతి.) ప్రాకారాంతరరథ్యాః ప్రాకారమధ్యవర్తివీధ్యః, వేదికా శ్చైత్యసంశ్రయాః
చైత్యవృక్షమూలపీఠికాబంధాః. ౧౬-౨౧

(ప్రమథ్యేతి.) ప్రమథ్య ప్రసహ్య, 'బలా ద్దృతా నాగకన్యా' ఇత్యభిధానా దత్ర బందీ

ఉద్యోగం వానరేంద్రాణాం స్లవనం సాగరస్య చ,
వ్యర్థం వీఙ్ఞ్యునిలసుత శ్చింతాం పున రుపాగమత్.

౨౪

అవతీర్య విమానా చ్చ హనుమా న్మారుతాత్మజః,
చింతా ముపజగామాఽథ శోకోపహతచేతనః.

౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ద్వాదశ స్సర్గః.

అథ త్రయోదశ స్సర్గః

విమానాత్తు సుసంక్రమ్య ప్రాకారం హరియుధపః,
హనుమా న్నేగవా నాసీ ద్యథా విద్యు ధ్ధనాంతరే.

౧

సంపరిక్రమ్య హనుమా రావణస్య నివేశనాత్,
అదృష్ట్వా జానకీం సీతా మబ్రవీ ద్యచనం కపిః.

౨

కృతానాం గ్రహణం, పూర్వశ్లోకే ఊఠానాం నాగకన్యానా మిత్యపునరుక్తిః.

౨౨-౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,

ద్వాదశ స్సర్గః.

అథ త్రయోదశ స్సర్గః

(విమానా దిత్యాది.) ఇదాసీం విమానా దవతరణోక్త్యా మధ్యే విమాన మధిరూఢ ఇత్యవ
గమ్యతే. వేగవత్స్వే దృష్టాంత మాహ (విద్యు వితి.)

౧

(సంపరిక్రమ్యేతి.) సంపరిక్రమ్య, ప్రాకార మితి శేషః. అబ్రవీత్, స్వయ మితి శేషః.

౨

(హనుమతా సీతాయాః అదర్శనే హేతువికల్పనం)

భూయిష్టం లోళితా లంకా రామస్య చరతా ప్రియం,
న హి పశ్యామి వై దేహీం సీతాం సర్వాంగశోభనాం.

3

వల్వలాని తటాకాని సరాంసి సరిత స్తథా,
నద్యోఽనూపవనాంతా శ్చ దుర్గా శ్చ ధరణీధరాః.

4

లోళితా వసుధా నగ్వా న తు పశ్యామి జానకీం,

44

ఇహ సంపాతినా సీతా రావణస్య నివేశనే.

అఖ్యాతా గృధ్రరాజేన న చ పశ్యామి తా మహం,

44

❖ కిన్ను సీతాఽథ వై దేహీ మైథిలీ జనకాత్మజా.

ఉపత్తిష్ఠేత వివశా రావణం దుష్టచారిణం,

44

(భూయిష్ట మితి.) లోళితా, బహుశోఽన్నిష్టే త్యర్థః.

3

(వల్వలానీ త్యాది.) సరితః క్షుద్రనద్యః, అనూపవనాంతాః జలప్రాయవనప్రదేశాః.

4-44

(కిన్నీతి.) సీతా అయోనిజా, వై దేహీ జన్మభూమిప్రయుక్తాతిశయవతీ, మైథిలీ ఆచార ప్రధానకులోత్కర్షవతీ, అథశబ్ద స్సముచ్చయే. ఏవంభూతా జనకాత్మజా, దుష్టచారిణం రావణం, వివశా కామపరవశా సతీ, ఉపత్తిష్ఠేత కింను? నేత్యర్థః.

44

❖ రామానుజీయం. (కిన్నీతి.) సీతేత్యనేనాఽయోనిజత్వప్రయుక్తవైశిష్ట్యం ద్యోత్యతే. అథశబ్దార్థో గుణసముచ్చయః. వై దేహీత్యనేన దేశసంబంధకృతవైశిష్ట్యం, మైథిలీత్యనేన సదాచార యుక్తసత్పురుషవాసభూతనగరసంబంధకృతవైశిష్ట్యం. జనకాత్మజేత్యనేన 'కర్మజైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా ఊనకాదయ' ఇతి ప్రసిద్ధజనకసంబంధకృతవైశిష్ట్యం; ఏవం గుణవిశిష్టా దేవీ, దుష్టచారిణం రావణం, ఉపత్తిష్ఠేత కింను ప్రాప్నుయా త్కింను? మిత్రత్వేన ప్రాప్నుయా త్కింను? న ప్రాప్నుయా దేవేత్యర్థః. 'ఉపా ద్దేవపూజాసంగతికరణమిత్రకరణపథిష్వితి వక్రవ్య' మిత్యాత్మనేవదమ్.

క్షిప్ర ముత్పతతో మన్యే సీతా మాదాయ రక్షనః.

బిభ్యతో రామబాణానా మంతరా పతితా భవేత్,

౨౪

అథవా హ్రీయమాణాయాః పథి సిద్ధనిషేవితే.

మన్యే పతిత మార్యాయా హృదయం ప్రేక్ష్య సాగరం,

౮౪

రావణ స్యోరువేగేన భుజాభ్యాం పీడితేన చ.

తయా మన్యే విశాలాక్ష్యే త్యక్తం జీవిత మార్యయా,

౯౪

ఉపర్యుపరి వా నూనం సాగరం క్రమత స్తదా.

వివేష్టమానా పతితా సముద్రే జనకాత్మజా,

౧౦౪

అహో క్షుద్రేణ వాఽనేన రక్షంతీ శీల మాత్మనః.

అబంధు ర్భక్షితా సీతా రావణేన తపస్విని,

౧౧౪

అథ వా రాక్షసేంద్రస్య పత్నీభి రసితేక్షణా.

అదుష్టా దుష్టభావాభి ర్భక్షితా సా భవిష్యతి,

౧౨౪

అథాఽస్యా అదర్శనే హేతూ నుత్ప్రేక్షతే (క్షిప్ర మిత్యాదినా.) రామబాణానాం
రామబాణేభ్యః.

౨౪

(అథవేతి.) సాగరం ప్రేక్ష్య భీతం హృదయం సాగరే పతిత మితి మన్యే, హృదయస్య
భయస్థానత్వేన తన్నూలతయా తచ్ఛరీరం లక్ష్యతే.

౮౪

(రావణస్యేతి.) పీడితేన పీడనేన.

౯౪

(ఉపర్యుపరితి.) ఉపర్యుపరి సాగరం, సాగరస్య నన్నిహితోపరిప్రదేశే 'ఉపర్యధ్యధస
స్సామీప్య' ఇతి ద్విర్యచనం, 'దిగుపర్యాదిప త్రిష్యి' తి ద్వివితీయా.

౧౦౪

(అహో ఇతి.) భేదే.

౧౧౪

(అథవేతి.) దుష్టభావాభిః సాపత్న్యప్రయు క్తక్రోధాభిః.

౧౨౪

(సీతయా అదర్శనాత్ హనుమతః వికల్పనం)

సంపూర్ణచంద్రప్రతిమం పద్మపత్రనిభేక్షణం.

రామస్య ధ్యాయతీ వక్త్రం పంచత్వం కృపణా గతా,

౧౩౪

హా రామ లక్ష్మణే త్యేవం హౌఽయోధ్యే చేతి మైఖలీ.

విలప్య బహు వైదేహీ న్యస్తదేహా భవిష్యతి,

౧౩౫

అభవా నిహితా మన్యే రావణస్య నివేశనే.

నూనం లాలప్యతే సీతా పంజరస్థేవ శారికా,

౧౩౬

జనకస్య సుతా సీతా రామపత్నీ సుమధ్యమా.

కథ ముత్పలపత్రాక్షీ రావణస్య వశం వ్రజేత్,

౧౩౭

వినష్టా వా ప్రణష్టా వా మృతా వా జనకాత్మజా.

రామస్య ప్రియభార్యస్య న నివేదయితుం క్షమం,

౧౩౮

(హా రామేతి.) న్యస్తదేహా త్యక్తదేహా, భవిష్యతి, భవే దిత్యర్థః.

౧౩౪-౧౩౫

(అభవేతి.) నిహితా భూగృహాదౌ గూఢం స్థాపితా, లాలప్యతే ముహు ర్ముహూః

౧౩౬

ప్రసవతి.

ఏవం నిరుధ్యమానాఽపి సీతా రావణస్య వశం న వ్రజే దిత్యాహ (జనకస్యేతి.) కథం

౧౩౭

వ్రజేత్ ? న వ్రజే దేవే త్యర్థః.

నను కిం చింతయా ? గత్వా యథావృత్తం నివేద్యతా మిత్యాశంక్య త దనుచిత మిత్యాహ

(వినష్టేతి.) వినష్టా భూగృహాదౌ స్థాపనేనాఽదర్శనం గతా 'జనకాదర్శన' ఇతి ధాతో ర్విష్టా.

ప్రణష్టా సముద్రపతనాదినా త్యక్తజీవితా, 'ఉపసర్గా దసమానేఽపి ణోపదేశస్యే' తి ణత్వం.

౧౩౮

మృతా రామవిరహదుఃఖాసహిష్టుతయా స్వయం మృతా.

నివేద్యమానే దోష స్వాస్య ద్దోష స్వాస్య దనివేదనే.
కథ న్ను ఖలు కర్తవ్యం విషమం ప్రతిభాతి మే, ౧౮౫

అస్మిన్నేవంగతే కార్యే ప్రాప్తకాలం క్షమం చ కిం.
భవే దితి మతం భూయో హనుమా న్ప్రవిచారయత్, ౧౯౫

యది సీతా మదృష్ట్యాఽహం వానరేంద్రపురీ మితః.
గమిష్యామి తతః కో మే పురుషార్థో భవిష్యతి, ౨౦౫

మమేదం లంఘనం వ్యర్థం సాగరస్య భవిష్యతి.
ప్రవేశ శ్చైవ లంకాయా రాక్షసానాం చ దర్శనం, ౨౧౫

కిం మాం వక్ష్యతి సుగ్రీవో హరయో వా సమాగతాః.
కిష్కింధాం సమనుప్రాప్తం తౌ వా దశరథాత్మజౌ, ౨౨౫

గత్వా తు యది కాకుత్స్థం వక్ష్యామి ఫర మప్రియం.
న దృష్టేతి మయా సీతా తత స్త్యక్ష్యతి జీవితం, ౨౩౫

(నివేద్యమాన ఇతి.) నివేద్యమానే వక్ష్యమాణో దోష స్వాస్యత్. దోష స్వాస్య దనివేదనే
యథావృత్తానివేదనే స్వామివంచనదోష స్వాస్యత్. విషమం పరస్పరవిరుద్ధం. ౧౮౫

(అస్మిన్నితి.) హనుమాన్, అస్మిన్ కార్యే, ఏవంగతే ఏవం విషమత్వం ప్రాప్తేనతి.
కిం, ప్రాప్తకాలం కాలోచితం, క్షమం సమర్థం చ, భవే దితి, మతం పక్షం, భూయః
ప్రవిచారయత్ ప్రవ్యవారయత్. ౧౯౫-౨౦౫

పురుషార్థాభావ మాహ (మమేద మితి.) ౨౧౫-౨౨౫

నివేద్యమానే దోషస్వాస్య దిత్యేత దుపపాదయతి(గత్వే త్యాచిన్). అప్రియ మితి చేప్పడం. ౨౩౫

(హనుమతా అనర్థపరంపరాయా ఉద్భావనం)

పరుషం దారుణం క్రూరం తీక్ష్ణ మింద్రియతాపనం.

సీతానిమిత్తం దుర్వాక్యం శ్రుత్వా స న భవిష్యతి,

౨౪౫

తం తు కృచ్ఛగతం దృష్ట్వా పంచత్వగతమానసం.

భృశాఽనురక్తో మేధావీ న భవిష్యతి లక్ష్మణః,

౨౪౬

వినష్టౌ భ్రాతరో శ్రుత్వా భరతోఽపి మరిష్యతి.

భరతం చ మృతం దృష్ట్వా శత్రుఘ్నో న భవిష్యతి,

౨౪౭

పుత్రాః మృతాః సమీక్ష్యైఽథ న భవిష్యంతి మాతరః.

కౌసల్యా చ సుమిత్రా చ కైకేయీ చ న సంశయః,

౨౪౮

కృతజ్ఞి స్సత్యసంధ శ్చ సుగ్రీవః ప్లవగాభిషః.

రామం తథాగతం దృష్ట్వా తత స్త్యక్యతి జీవితం,

౨౪౯

దుర్మనా వ్యథితా దీనా నిరానందా తపస్విని.

పీడితా భర్తృశోకేన రుమా త్యక్యతి జీవితం,

౨౫౦

వాలిజేన తు దుఃఖేన పీడితా శోకకర్పితా.

పంచత్వం చ గతే రాజ్ఞి తారాఽపి న భవిష్యతి,

౩౦౫

మాతాపిత్రో ర్విनाశేన సుగ్రీవవ్యసనేన చ.

కుమారోఽప్యంగదః కస్మా ధ్ధారయిష్యతి జీవితం.

౩౦౬

(పరుష మితి.) పరుషం శ్రవణకటుకం, దారుణం భయంకరం, క్రూరం ఉగ్రం, తీక్ష్ణం అనహ్యం. ఇంద్రియతాపనం ఇంద్రియక్షోభకం, సీతానిమిత్తం సీతావిషయం. ౨౪౫

(తం త్వితి.) పంచత్వగతమానసం మరణే కృతనిశ్చయం.

౨౪౬-౩౦౬

భర్తృజేన తు దుఃఖేన హ్యభిభూతా వనోకసః.

శిరాం స్యభిహవిష్యంతి తలై ర్ముష్టిభి రేవ చ.

324

సాంత్యేనాఽనుప్రదానేన మానేన చ యశస్వినా.

లాశితాః కపిరాజేన ప్రాణాం స్తత్యంతి వానరాః.

334

న వనేషు న శైలేషు న నిరోధేషు వా పునః.

క్రీడా మనుభవిష్యంతి సమేత్య కపికుంజరాః.

344

సపుత్రదారా స్సామాత్యా భర్తృవ్యసనపీడితాః.

శైలాగ్రేభ్యః పతిష్యంతి సమేత్య విషమేషు చ.

354

విష ముద్బంధనం వాఽపి ప్రవేశం జ్వలనస్య వా.

ఉపవాస మథో శస్త్రం ప్రచరిష్యంతి వానరాః.

364

ఘోర మారోదనం మన్యే గతే మయి భవిష్యతి.

ఇక్ష్యేకుకులనాశ శ్చ నాశశ్చైవ వనోకసాం.

374

సోఽహం నైవ గమిష్యామి కిష్కింధాం నగరీ మితః.

న చ శత్యే మృహం ద్రష్టుం సుగ్రీవం మైథిలీం వినా.

384

మ య్యగచ్ఛతి చేహస్థే ధర్మాత్మానౌ మహారథౌ.

ఆశయా తౌ ధరిష్యేతే వానరా శ్చ మనస్వినః.

394

(సాంత్యేనేతి.) మానేన ప్రత్యుత్థానాదినా.

324-334

(న వనేష్యతి.) నిరోధేషు గృహాదినంవృతప్రదేశేషు.

344-354

(విష మితి.) ప్రచరిష్యంతి, కరిష్యంతీ త్యర్థః. శస్త్రం శస్త్రపతనం.

364

(ఘోర మితి.) ఆరోదనం ఆనమంతా ద్రోదనం.

374-394

(హనుమతా ఆత్మకృత్యవికల్పనం)

హస్తాదానో ముఖాదానో నియతో వృక్షమూలికః.

వానప్రస్థో భవిష్యామి హ్యదృష్ట్వా జనకాత్మజాం,

౪౦౫

సాగరానూపజే దేశే బహుమూలఫలోదకే.

చితాం కృత్వా ప్రవేక్ష్యమి సమిద్ధ మరణీసుతం,

౪౦౬

ఉపవిష్టస్య వా సమ్యగ్లింగినీం సాధయిష్యతః.

శరీరం భక్షయిష్యంతి వాయసా శ్వాపదాని చ,

౪౦౭

ఇదం మహర్షిభిర్దృష్టం నిర్యాణ మితి మే మతిః.

సమ్యగాపః ప్రవేక్ష్యమి న చేత్పశ్యామి జానకీం,

౪౦౮

సుజాతమూలా సుభగా కీర్తిమాలా యశస్వినీ.

ప్రభగ్నా చిరరాత్రీయం మమ సీతా మపశ్యతః,

౪౦౯

(హస్తేతి.) హస్తాదానః హస్తపతితభోజీ, ముఖాదానః ముఖపతితభోజీ, వృక్షమూలికః వృక్షమూలవాసీ.

౪౦౫

(సాగరానూపజ ఇతి.) బహుమూలఫలోదక ఇతి స్వరూపకథనం. అరణీసుతం. అరణ్యత్పన్నం.

౪౦౬

(ఉపవిష్టస్యేతి.) ఉపవిష్టస్య ప్రాయోపవిష్టస్య, లింగినీం - లింగం సన్యాసః ఆనశనం. తద్వృత్తి లింగినీ, తాం, సాధయిష్యతః. లింగిన మితి క్యచిత్పాఠః. తత్ర, లింగం శరీరం, తద్వాణ్ లింగీ ఆత్మా, తం, సాధయిష్యతః, శరీరా దాత్మానం మోచయిష్యత ఇత్యర్థః. శ్వాపదాని శ్వాపదాః, వ్యాఘ్రాదయః.

౪౦౭

న చైవ మాత్మత్యాగే దోష ఇత్యాహ(ఇద మితి.) నిర్యాణం మరణం. ఆపః ఆపః.

౪౦౮

(సుజాతేతి.) సుజాతమూలా ఆదౌ లంకాధిదేవతాజయేన శోభనప్రారంభా, సుభగా చంద్రోదయేన రమ్యా, కీర్తిమాలా మమ కీర్తిమయమాలా, యశస్వినీ హనుమతో లంకాప్రవేశరాత్రి రితి లోకే విఖ్యాతా, చిరరాత్రీ జాగరణేన దీర్ఘభూతా రాత్రిః, ప్రభగ్నా సమాప్తా, ఏవం కల్యాణీయం రాత్రిః సీతా మపశ్యతో మే వృధైవ జాతే త్యర్థః. 'కృదికారా దక్తిన్' ఇతి దీర్ఘః.

౪౦౯

తాపసో వా భవిష్యామి నియతో వృక్షమూలికః.
నేతః ప్రతిగమిష్యామి తా మదృష్ట్యాఽనితేక్షణాం, ౪౫౪

యదీతః ప్రతిగచ్ఛామి సీతా మనధిగమ్య తాం.
అంగద స్సహితై స్సర్వై ర్వానరై ర్న భవిష్యతి, ౪౬౪

వినాశే బహవో దోషా జీవన్మద్రాణి పశ్యతి.
తస్మా త్రాప్నాన్ధరిష్యామి ధ్రువో జీవితసంగమః, ౪౭౪

ఏవం బహువిధం దుఃఖం మనసా ధారయన్ముహుః.
నాఽధ్యగచ్ఛత్తదా పారం శోకస్య కపికుంజరః, ౪౮౪

* రావణం వా వధిష్యామి దశగ్రీవం మహాబలం.
కామ మస్తు హృతా సీతా ప్రత్యాచీర్ణం భవిష్యతి, ౪౯౪

అత్మత్యాగాపేక్షయా తాపనభావ ఏవ జ్ఞాయా నిత్యాహ (తాపన ఇతి.) వాశబ్దోఽవదారణే.
'వా స్యా ద్వికల్పోపమయో రేవార్థే చ సముచ్చయ' ఇతి విశ్వః. ౪౫౪

మా ఘా త్పుగ్రీవసమీపగమనం, అంగదాదిభి స్సంయుజ్యతా మిత్యాశంక్యాఽఽహ
(యదీత ఇతి.) ౪౬౪

(వినాశ ఇతి.) బహవో దోషాః పూర్వోక్తా స్సర్వవినాశాదయః, సంగమః
శ్రేయస్సంగమః. ౪౭౪-౪౮౪

(రావణ మితి.) ప్రత్యాచీర్ణం ప్రత్యాచరితం, ప్రతికృత మితి యావత్. ౪౯౪

* రామానుజీయం. (రావణ మితి.) వాశబ్దోఽవదారణే. హృతా సీతా, కామ మస్తు యథా
తథా వా భవతు, రావణం వధిష్యా మ్యేవ. వధేన కిం భవిష్యతీ త్యత్రాహ (ప్రత్యాచీర్ణం భవిష్యతీతి.)
ప్రత్యాచీర్ణం ప్రత్యాచరణం. వైరనిర్మాతన మితి యావత్.

(హనుమతా ఆత్మకృత్యవికల్పనం)

- అథ వై నం సముత్థిష్య ఉపర్యుపరి సాగరం.
రామా యోపహరిష్యామి పశుం పశుపతే రివ, ౫౦౪
- ఇతి చింతాం సమాపన్న స్సీతా మనధిగమ్యతాం.
ధ్యానశోకపరీతాత్మా చింతయామాస వానరః, ౫౦౫
- యావ త్సీతాం హి పశ్యామి రామపత్నీం యశస్వినిం.
తావ దేతాం పురీం లంకాం విచిన్తోమి పునః పునః, ౫౦౬
- సంపాతివచనా చ్చాపి రామం య ధ్యానయా మ్యహం.
అపశ్య న్రాఘవో భార్యాం నిర్దహే త్సర్వవానరాః, ౫౦౭
- ఇహైవ నియతాహారో వత్స్యామి నియతేంద్రియః.
న మత్కృతే వినశ్యేయి స్పర్షే తే నరవానరాః, ౫౦౮
- అశోకవనికా చేయం దృశ్యతే యా మహాద్రుమా.
ఇమా మధిగమిష్యామి న హీయం విచితా మయా, ౫౦౯
- వనూ న్రుద్రాంస్తథాఽఽదిత్యా నశ్వినౌ మరుతోఽపి చ.
నమస్కృత్వా గమిష్యామి రక్షసాం శోకవర్ధనః, ౫౧౦

(అథవేతి.) (పశుం పశుపతే రివేతి.) పశుపతేః అగ్నేః, పశుం అజ మివ 'ఇమం పశుం పశుపతే అద్య బధ్నా మ్యగ్నౌ' ఇతి శ్రుతేః. అనేన సుప్రాపత్వ ముక్తం. ౫౦౪

(ఇతీతి.) ప్రథమం, చింతా విచారః. తతో ధ్యానం జ్ఞాతవ్యవిషయనిరంతరప్రత్యయః, తత శ్చింతేతి దురంతచింతోచ్యతే. ౫౦౫

చింతాప్రకార మాహ (యావ దితి.) ౫౦౬

యది పూర్వమేవ సంపాతివచనప్రామాణ్యేన రామోఽత్రాఽఽనీయేత తదా మహాః ప్రమాదస్యాదిత్యాహ (సంపాతీతి.) ౫౦౭-౫౦౮

జిత్వా తు రాక్షసాన్ సర్వా నిజ్ఞైకుకులనందిసీం.

సంప్రదాస్యామి రామాయ యథా సిద్ధిం తపస్వినే, ౫౭౪

స ముహూర్త మివ ధ్యాత్వా చింతావగ్రధితేంద్రియః.

ఉదతిష్ఠ నృహాతేజా హనూమా న్మారుతాత్మజః, ౫౮౪

నమోఽస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ దేవ్యై చ తస్యై జనకాత్మజాయై.

నమోఽస్తు రుద్రేంద్రయమానిలేభ్యో నమోఽస్తు చంద్రార్కమరుద్గణేభ్యః, ౫౯౪

స తేభ్యస్తు నమస్కృత్య సుగ్రీవాయ చ మారుతిః.

దిశ స్సర్వా స్సమాలోక్య హ్యశోకవనికాం ప్రతి, ౬౦౪

స గత్వా మనసా పూర్వ మశోకవనికాం శుభాం.

ఉత్తరం చింతయామాస వానరో మారుతాత్మజః, ౬౧౪

ద్రువం తు రక్షోబహుళా భవిష్యతి వనాకులా.

అశోకవనికాఽచింత్యా సర్వసంస్కారసంస్కృతా, ౬౨౪

(జిత్వా త్సితి,) సిద్ధిం తపఃఫలం.

౫౭౪-౫౮౪

‘సర్వాన్ దేవా న్నమస్యంతి రామస్యాఽర్ధే యశస్వినః’ ఇత్యుక్తరీత్యా అభిమతలాభ-
త్వరయా సర్వా న్నమస్కరోతి. (నమోఽస్తితి.) ౫౯౪

(స తేభ్య స్తిత్వాది) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. నమస్కృత్యాలోకనరూపక్రియాభేదా
త్వచ్ఛబ్దద్వయం. నమస్కృత్యః, అశోకవనికాం, ప్రతి ఉద్దిశ్య, సర్వాదిశ స్సమాలోక్య అశోకవనికాం
పరిచ్ఛేత్తుం తస్యా స్సర్వా దిశో దృష్ట్వా, తాం స మనసా గత్వా ఉత్తరం చింతయామాసేతి
యోజనా. అశోకశబ్ద సంక్షేపే వ్యాఖ్యాతః. ౬౦౪-౬౧౪

(ద్రువ మితి.) రక్షోబహుళా రక్షకరాక్షసబహుళా, వనాకులా జలావృతా, ద్రుమవంఢ
మండితా వా, సర్వసంస్కారైః కర్షణతృణనిరసనాదిభిః, సంస్కృతా కృతాతిశయాధానా, అశోక
వనికా ద్రువం చింత్యా భవిష్యతి. అవశ్య మన్వేషణీయా భవే దిత్కర్షః. ౬౨౪

(హనుమతః అశోకవనికాగమనస్వాహుః)

రక్షణ శ్చాత్ర విహితా నూనం రక్షంతి పాదపాణి.

భగవా నపి సర్వాత్మా నాతిక్షోభం ప్రవతి వై.

౬౩౪

సంక్షిప్తోఽయం మయాఽఽత్మా చ రామార్థే రావణస్య చ.

సిద్ధిం మే సంవిధాస్యంతి దేవా స్వర్షిగణా స్త్విహ,

౬౩౫

బ్రహ్మ స్వయంభూ ర్భగవాన్ దేవాశ్చైవ దిశంతు మే.

సిద్ధి మగ్ని శ్చ వాయు శ్చ పురుహూతశ్చ వజ్రభృత్,

౬౩౬

వరుణః పాశహస్తశ్చ సోమాదిత్యౌ తథైవ చ.

అశ్వినౌ చ మహాత్మానౌ మరుత శ్శర్వ ఏవ చ.

౬౩౭

సిద్ధిం సర్వాణి భూతాని భూతానాం చైవ యః ప్రభుః.

దాస్యంతి మమ యే చాన్యే హ్యదృష్టాః పథిగోచరాః.

౬౩౮

(రక్షణ ఇతి.) అత్ర అశోకవనికాయాం, విహితాః నియుక్తాః, సర్వాత్మా సర్వమాప్నోతీతి సర్వాత్మా వాయుః. సోఽపి నాతిక్షోభం ప్రవతి, అతికంపనపూర్వకం నాత్ర సంచరతీ త్యర్థః. ౬౩౪

ఏవంభూతప్రదేశే భవతః కథం గమనః? మిత్యాశంక్యాహ (సంక్షిప్త ఇతి.) మయా. అయ మాత్మా దేహః, రామార్థే రామప్రయోజనసిద్ధ్యర్థం, రావణస్య చాఽర్థే రావణాదృశ్యత్సార్థం చ. సంక్షిప్తః అలీకృతః, ఏవం మయా కార్యానుకూలో యత్నః కృతః. కార్యసిద్ధిం తు దేవా విధాస్యంతీ త్యాహ (సిద్ధి మితి.) సంవిధాస్యంతి, దదత్సి త్యర్థః. ౬౩౫

(బ్రహ్మేత్యాది.) శర్వః రుద్రః.

౬౩౬-౬౩౭

ఉక్త మర్థం పున స్సంగ్రహేణాహ (సిద్ధిం సర్వాణి భూతానీతి.) భూతానాం ప్రభుః ఉక్తబ్రహ్మరుద్రాద్యధిపతిః, పరిశేషా ద్విష్ణు రిత్యవగమ్యతే. పంథాః గోచరః యేషాం తే పథి గోచరాః, మార్గవర్తినః. ౬౩౮

త దున్నసం పాండురదంత మవ్రణం కుచిస్మితం పద్మపలాశలోచనం,
ద్రక్ష్యేత దార్యా వదనం కదా న్వహం ప్రసన్నతారాధిపతుల్యదర్శనం, ౬౮౫

క్షుద్రేణ పాపేన నృశంసకర్మణా సుదారుణాలంకృతవేషధారిణా,
బలాభిభూతా హ్యబలా తపస్వినీ కథన్ను మే దృష్టిపథేఽద్య సా భవేత్. ౬౮౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, త్రయోదశ స్కంధః.

అథ చతుర్దశ స్కంధః.

స ముహూర్త మివ ధ్యాత్వా మనసా చాఽధిగమ్య తాం,
అవప్లతో మహాతేజాః ప్రాకారం తస్య వేశ్మనః.

(త దితి.) త త్తస్మాత్కారణాత్, ఉన్నతా నాసికా యస్య త దున్నసం. 'ఉపనర్గాచ్చే'తి సమాసాంతోఽచ ప్రత్యయః. నసాదేశశ్చ. అవ్రణం అనవద్యం, తత్ అభిజ్ఞాతత్వేన రామేణ నివేదితం. ౬౮౫

(క్షుద్రేణేతి.) సుదారుణాలంకృతవేషధారిణా - సుదారుణత్వేఽప్యాపాతప్రసన్నవేష ధారిణా. ౬౮౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
త్రయోదశ స్కంధః.

అథ చతుర్దశ స్కంధః.

(స ముహూర్త మిత్యాది.) ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. ప్రాకారం ఆశోకనికాప్రాకారం. తస్య వేశ్మనః రావణస్య గృహాత్, అవప్లతః ప్రాప్తః.

(హనుమతః ఆశోకవనికాగమనం)

స తు సంహృష్టస్వరాంగః ప్రాకారస్థో మహాకపిః,
పుష్పితాగ్రా న్వసంతాదౌ దదర్శ వివిధాన్ ద్రుమాన్. ౨

సాలా నశోకా నృవ్యాంశ్చ చంపకాంశ్చ సుపుష్పితాన్,
ఉద్దాలకా న్నాగవృక్షం శుచితా న్కపిముఖా నపి. ౩

అథాఽఽమ్రవణసంచన్నాం లతాశతసమావృతాం,
జ్యాముక్త ఇవ నారాచః పుష్పవే వృక్షవాటికాం. ౪

స ప్రవిశ్య విచిత్రాం తాం విహగై రభినాదితాం,
రాజతైః కాంచనై శ్చైచివ పాదసై స్సర్వతో వృతాం. ౫

విహగై ర్మృగసంమైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననాం,
ఉదితాదిత్యసంకాశాం దదర్శ హనుమా న్కపిః. ౬

వృతాం నానావిధై ర్వృక్షైః పుష్పోపగపలోపగైః,
కోకిలై ర్మృంగరాజై శ్చ మత్తై ర్నిత్యవిషేవితాం. ౭

(స త్వితి.) సంహృష్టస్వరాంగః పులకితస్వరాంగః, వసంతాదౌ 'పౌర్ణమాస్యా మాసాన్ సంపాద్యే' తి పక్ష మనుసృత్య ఫాల్గునపౌర్ణమాసే ప్రపూర్వదివత్సేన వసంతాదా విత్యుక్తం. సాలాన్ సర్జకాన్, భవ్యాన్ శుభా నిత్యశోకవిశేషణం. యద్వ్యా, భవం రుద్ర మర్హంతీతి భవ్యాన్ రుద్రప్రియ పుష్పాన్ వృక్షవిశేషాన్, ఉద్దాలకాన్ బహువారకాన్, నాగవృక్షాన్ నాగకేసరవృక్షాన్, కపిముఖాన్ మర్కటకాన్. ౨-౪

(స ప్రవిశ్యేత్యాది.) కాంచనైః కాంచనమయై రివ స్థితైః. చిత్రకాననాం చిత్రావాంతర వనాం, చంపకవనం చూతవన మిత్యేవంవిధవనవతీం. పుష్పా ణ్విపగచ్ఛంతీతి పుష్పోపగః పుష్ప

ప్రహృష్టమనుజే కాలే మృగపక్షినమాకులే,
 మత్తబర్హిణసంఘుష్టాం నానాద్విజగణాయుతాం. ౮

మార్గమాణో వరారోహం రాజపుత్రీ మనిందితాం,
 సుఖప్రసూప్తా నివహగాఽ బోధయామాస వానరః. ౯

ఉత్పతద్భి ర్ద్విజగణైః పక్షై స్సాలా స్సమాహతాః.
 అనేకవర్ణా వివిధా ముముచుః పుష్పవృష్టయః. ౧౦

పుష్పావకీర్ణ శ్శుశుభే హనుమా న్మారుతాత్మజః,
 అశోకవనికామధ్యే యథా పుష్పమయో గిరిః. ౧౧

దిశ స్సర్వాః ప్రధావంతం వృక్షషండగతం కపిం,
 దృష్వా సర్వాణి భూతాని వసంత ఇతి మేనిరే. ౧౨

వృక్షేభ్యః పతితైః పుష్పై రవకీర్ణా పృథగ్విధైః.
 రరాజ వసుధా తత్ర ప్రమదేవ విభూషితా, ౧౩

తరస్వినా తే తరవ స్తరసాఽభిప్రకంపితాః,
 కుసుమాని విచిత్రాణి సస్పృజః కపినా తదా. ౧౪

నిర్ధూతపత్రశిఖరా శ్శీర్ణపుష్పఫలా ద్రుమాః,
 నిక్షిప్తవస్త్రాభరణా ధూర్తా ఇవ పరాజితాః. ౧౫

సంపన్నాః, తైః, పశోపగైః ఫలసంపన్నైః, ప్రహృష్టమనుజే కాలే వసంతే. వసంతస్య ప్రచుర మన్మథత్వాత్ ప్రహృష్టమనుజత్వం. ౫-౯

(ఉత్పతద్భి రితి.) సాలాః వృక్షైః. 'అనోకహః కుట సాల' ఇత్యమరః. పుష్పవృష్టయః పుష్పవృష్టీః. ౧౦-౧౪

(నిర్ధూతేతి.) ధూర్తాః అక్షధూర్తాః. ౧౫

(హనుమతా అశోకవనికాయాం సీతాపరిమార్గణం)

హనుమతా వేగవతా కంపితా స్తే నగోత్తమాః.
పుష్పపర్ణఫలా న్యాశు ముముచుః పుష్పశాలినః. ౧౬

విహంగసంఘై ర్హీనా స్తే స్కంధమాత్రాశ్రయా ద్రుమాః.
బభూవు రగమా స్పర్శ్యే మారుతేనేవ నిర్దుతాః. ౧౭

నిర్దుతకేశీ యువతి ర్యథా మృదితవర్ణకా,
నిష్పీతశుభదంతోష్ఠీ నఖై ర్దంతై శ్చ విక్షతా. ౧౮

తథా లాంగూలహస్తైశ్చ చరణాభ్యాం చ మర్దితా,
బభూవాఽశోకవనికా ప్రభగ్నవరపాదపా. ౧౯

మహాలతానాం దామాని వ్యధమ త్తరసా కపిః,
యథా ప్రావృషి వింధ్యస్య మేఘజాలాని మారుతః. ౨౦

స తత్ర మణిభూమీ శ్చ రాజతీ శ్చ మనోరమాః,
తథా కాంచనభూమీశ్చ దదర్శు విచర స్కపిః. ౨౧

వాపీశ్చ వివిధాకారాః పూర్ణాః పరమవారిణా,
మహార్జై ర్మణిసోపానై రుపపన్నా స్తత స్తతః. ౨౨

(విహంగేతి.) స్కంధమాత్రాశ్రయాః, పుష్పాదీనా మనాశ్రయా ఇత్యర్థః. అత ఏవ ఆగమాః, అగమ్యాః, అసేవ్యా ఇత్యర్థః. నిర్దుతాః కంపితాః. ౧౬-౧౭

(నిర్దుతకేశీతి.) మృదితవర్ణకా మృష్టాంగరాగా 'అంగరాగ స్సమాంభో' వర్ణకశ్చ విలేపన' మిత్యుక్తే. నిష్పీతశుభదంతోష్ఠీ, నిష్పీతతయా శుభదంతతుల్యోష్ఠీ. ౧౮-౧౯

(మహాలతానా మితి.) లతానాం దామాని ప్రతానాని. ౨౦

(స తత్రేత్యాది.) ౨౧-౨౨

ముక్తాప్రవాళసికతాః స్ఫాటికాంతరకుట్టిమాః,
కాంచనై స్తరుభి శ్చిత్రై స్తీరజై రుపశోభితాః. ౨౩

పుల్లపద్మోత్పలవనా శ్చక్రవాకోపకూజితాః,
సత్యూహరూతసంఘుష్టా హంససారసనాదితాః. ౨౪

దీర్ఘాభి ర్ద్రిమయుక్తాభి స్సరిద్భి శ్చ సమంతతః,
అమృతోపమతోయాభి శ్శివాభి రుపసంస్కృతాః. ౨౫

లతాశత్రై రవతతా సంతానకుసుమావృతాః,
నానాగుల్మావృతఘనాః కరవీరకృతాంతరాః. ౨౬

తతోఽంబుధరసంకాశం ప్రవృద్ధశిఖరం గిరిం,
విచిత్రకూటం కూటైశ్చ సర్వతః పరివారితం. ౨౭

* శిలాగృహై రవతతం నానావృక్షై స్సమావృతం,
దదర్శ హరిశార్దూలో రమ్యం జగతి పర్వతం. ౨౮

(నత్యూహాః) దాత్యూహాః, సంతానకాః కల్పవృక్షాః, త్రై స్సమావృతాః, ఘనాః నిబిడాః,
నానాగుల్మావృతాశ్చ తాః ఘనాశ్చేతి సమాసః. కరవీరకృతాంతరాః కరవీరైః కృతవిశేషాః. ౨౩-౨౬

(తత ఇత్యాది.) జగతి లోకే, రమ్యం, ఏతత్సదృశం రమ్యం కించి న్నాస్తీ త్యర్థః.
పర్వతం దదర్శే త్యన్వయః. ౨౭-౨౮

* రామానుజీయం. (శిలాగృహై రితి.) జగతిపర్వతం. జగతీశద్భస్య హ్రస్వభావ ఆర్థః.
జగతీ భూమిః, మృదితి యావత్. తత్ప్రసిద్ధాన్యా జగతిపర్వత మిత్యుక్తం. యద్వా. జగతిపర్వత
ఇతి సంజ్ఞా.

(హనుమతా ఆశోకవనికాయాం సీతాపరిమార్గణం)

దదర్శ చ నగా త్తస్మా న్నదీం నిపతితాం కపిః,
అంకా దివ సముత్పత్య ప్రియస్య పతితాం ప్రియాం.

౨౯

జలే నిపతితాఘ్రశ్చ పాదపై రుపశోభితాం,
వార్యమాణా మివ క్రుద్ధాం ప్రమదాం ప్రియబంధుభిః.

౩౦

పునరావృత్తతోయాం చ దదర్శ స మహాకపిః,
ప్రసన్నా మివ కౌతస్య కౌతాం పున రుపస్థితాం.

౩౧

తస్యాఽదూరా త్న పద్మినోఽ నానాద్విజగణాయుతాః,
దదర్శ హరిశార్దూలో హనుమా న్మారుతాత్మజః.

౩౨

కృత్రిమాం దీర్ఘికాం చాఽపి పూర్ణాం శీతేన వారిణా,
మణిప్రవరసోపానాం ముక్తాసికతశోభితాం.

౩౩

వివిధై ర్మృగసంఘైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాసనాం,
ప్రాసాదై స్సుమహద్భి శ్చ నిర్మితై ర్విశ్వకర్మణా.

౩౪

కాననైః కృత్రిమై శ్చాపి సర్వత స్సమలంకృతాం,

౩౪౫

అథ నద్యాః కుపితయా నిర్గతయా నఖీసాంత్యనేన పున రాగతయా సామ్యం దర్శయతి
(దదర్శ చేతి.) పునరావృత్తతోయాం వృక్షగ్రవ్రతిహత్యా పునః పర్వతాభిముఖతోయప్రవాహం,
ఉపమానే ఉపమేయే చాఽన్వయాయ దదర్శేతి పదద్వయం.

౨౯-౩౧

(తస్యేతి.) తస్య పర్వతస్య. పద్మిన్యః పద్మినీః. కృత్రిమాం క్రియయా నిర్వృత్తాం,
విర్మితా మిత్యర్థః.

౩౨-౩౪

యే కేచి త్పాదపా స్తత్ర పుషోపగఫలోపగాః.

సచ్ఛత్రా సువితర్దికాః సర్వే సౌవర్ణవేదికాః,

౩౫౫

లతావ్రతానై ర్బహుభిః పర్ణై శ్చ బహుభి ర్వృతాం.

కాంచనీం శింశుపా మేకాం దదర్శ హనుమా న్క-పిః,

వృతాం హేమమయీభి స్తు వేదికాభి సుమంతతః.

౩౬

సోఽవశ్య ద్భూమిభాగాం శ్చ గ ర్తప్రసవణాని చ,

సువర్ణవృక్షై నపరాఽ దదర్శ శిఖిసన్నిభాః.

౩౮

తేషాం ద్రుమాణాం ప్రభయా మేరో రివ దివాకరః,

అమన్యత తదా వీరః కాంచనోఽస్మీతి వానరః.

౩౯

తాం కాంచనై స్తరుగణై ర్మారుతేన చ వీజితాం,

కింకిణీశతనిర్హోషాం దృష్ట్వా విస్మయ మాగమత్.

౪౦

స పుష్పితాగ్రాం రుచిరాం తరుణాంకురపల్లవాం,

తా మారుహ్య మహాబాహు శ్శింశుపాం పర్ణసంవృతాం.

౪౧

ఇతో ద్రక్ష్యమి వై దేహీం రామదర్శనలాలసాం,

ఇత శ్చేతశ్చ దుఃఖార్తాం సంపతంతీం యదృచ్ఛయా.

౪౨

(యే కేచి దితి.) సచ్ఛత్రాః, సవితానా ఇత్యర్థః. సవితర్దికాః సవేదికాః, సౌవర్ణవేదికాః. వితర్దికారోహణార్థం సువర్ణమయసోపానవేదికాయుక్తాః.

౩౫౫-౩౯

(తా మితి.) కాంచనై స్తరుగణైః ఉపలక్షితాం, తాం శింశుపాం, కింకిణీశత నిర్హోషాం-కింకిణ్యః ఊద్రఘంటికాః. తాసాం నిర్హోషో యస్యాః. యద్వా, కింకిణీభిః, శతం అనంతాః, నిర్హోషా యస్యా స్సా, తాం.

౪౦

(స పుష్పితాగ్రా మిత్యా) ద్యాసర్గసమాప్త్యేకం వాక్యం. ఇతో ద్రక్ష్యమి ఇమా మారుహ్య, ద్రక్ష్యమి. ల్యట్లోపే పంచమీ.

౪౧-౪౨

(హనుమాతా ఆశోకవనికాయాం సీతాపరిమార్గణం)

ఆశోకవనికా చేయం దృఢం రమ్యా దురాత్మనః,
చంపకై శ్చందనై శ్చాపి వకులై శ్చ విభూషితా.

౪౩

ఇయం చ నళినీ రమ్యా ద్విజనంఘనిషేవితా,
ఇమాం సా రామమహిషీ నూన మేష్యతి జానకీ.

౪౪

సా రామా రామమహిషీ రాఘవస్య ప్రియా సతీ,
వనసంచారకుశలా నూన మేష్యతి జానకీ.

౪౫

అథవా మృగశాఖాకీ వనస్యాఽస్య విచక్షణా,
వన మేష్యతి సాఽఽర్యేహ రామచింతానుకర్పితా.

౪౬

రామశోకాఽభిసంతప్తా సా దేవీ వామలోచనా,
వనవానే రతా నిత్య మేష్యతే వనచారిణీ.

౪౭

వనేచరాణాం సతతం నూనం స్పృహయతే పురా,
రామస్య దయితా భార్యా జనకస్య సుతా సతీ.

౪౮

సంధ్యాకాలమనా శ్యామా ద్రువ మేష్యతి జానకీ,
నదీం చేమాం శివజలాం సంధ్యార్ధే వరవర్ణి నీ.

౪౯

తస్యా శ్చా ప్యనురూపేయ మశోకవనికా కుభా,
కుభా యా సార్ధివేంద్రస్య పతీన్ రామస్య సమ్మతా.

౫౦

(దురాత్మనః) రావణస్య, అథవేతి వజ్జింతరే. విచక్షణా తాపావనోదనచతురా. అస్య వనస్యాఽశోకవనస్య, ఇహ వనం నళినీపరిసరవర్తి వనం. రామచింతానుకర్పితా సతీ ష్యతి, రామ విశ్లేషజనితతాపావనోదనార్థ మేత ద్వనప్రదేశ మాగమిష్యతీ త్యర్థః. సా ఆర్యేతి వదచ్ఛేదః. ఏష్యతే ష్యతి. వనేచరాణాం స్పృహయతే వనేచరేభ్య స్పృహయతే. సంధ్యాకాలే మనః యస్యా స్సా సంధ్యాకాలమనాః. సంధ్యోపాసనతత్పరే త్యర్థః. సంధ్యార్ధే ఏష్యతి ప్రతిదిన మితి కేషః. ౪౩-౫౦

యది జీవతి సా దేవీ తారాధిపనిభాననా,

ఆగమిష్యతి సాఽవశ్య మిమాం శివజలాం నదీమ్.

౫౧

ఏవం తు మత్వా హనుమా న్మహాత్మా ప్రతీక్షమాణో మనుజేంద్రవత్త్విం.

అవేక్షమాణ శ్చ దదర్శ సర్వం సుపుష్పితే పర్ణఘనే నిలీనః.

౫౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాణ్డే, చతుర్దశ స్సర్గః.

అథ పఞ్చదశ స్సర్గః.

స వీక్షమాణ స్తత్రస్థో మార్గమాణ శ్చ మైథిలీం.

అవేక్షమాణ శ్చ మహీం సర్వాం తా మన్వవైక్షత.

౧

(పర్ణఘనే) పర్ణసమాహే, మహాత్మా స హనుమాన్, పుష్పితాగ్రత్వాదివిశిష్టాం తా మారుహ్య 'ఇతో ద్రక్ష్యమీ' త్యారభ్య 'ఆగమిష్యతి సాఽవశ్య మిమాం శివజలాం నదీ' మిత్యంతేన యః ప్రకార ఉక్తః, ఏవ ముక్తప్రకారేణ, మత్వా, మనుజేంద్రవత్త్విం, ప్రతీక్షమాణః, అవేక్షమాణః మార్గమాణః, సుపుష్పితే పర్ణఘనే నిలీనశ్చ సర్వం దదర్శే త్యన్వయః.

౫౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే.

చతుర్దశ స్సర్గః.

అథ పఞ్చదశ స్సర్గః.

(స వీక్షమాణ ఇత్యాది.) సః, తత్రస్థః శింఘాస్థః, మైథిలీం మార్గమాణః, మైథిలీమార్గణా ధేతోః, 'లక్షణహేతోః క్రియాయా' ఇతి శానన్. వీక్షమాణః వివిధం చక్షు ర్పిక్షివన్, మహీం చాఽవేక్షమాణః, సర్వాం తాం అశోకవనికాం అన్వవైక్షతే త్యన్వయః.

౧

(హనుమతా ఆశోకవనికాపరిశీలనం)

సంతానకలతాభి శ్చ పాదపై రుషశోభితాం,
దివ్యగంధరసోపేతాం సర్వత స్సమలంకృతాం.

౨.

తాం స నందనసంకాశాం మృగపక్షిభి రావృతాం,
హర్యప్రాసాదసంబాధాం కోకిలాకులనిస్వనాం.

౩.

కాంచనోత్పలపద్మాభి రావపీభి రుషశోభితాం,
బహ్వోసనకుఢోపేతాం బహుభూమిగృహాయుతాం.

౪.

సర్వర్తుకుసుమై రమ్యాం ఫలవద్భి శ్చ పాదపైః,
పుష్పితానా మశోకానాం శ్రీయా సూర్యోదయప్రభాం.

౫.

ప్రదీప్తా మివ తత్రస్థో మారుతి స్సముదైక్షత,
నిష్పత్రశాఖాం విహగైః క్రియమాణా మివాఽసకృత్.

౬.

వినిష్పతద్భి శ్చ తశ శ్చిత్తైః పుష్పావతంసకైః,
ఆమూలపుష్పనిచితై రశోక్తై శ్శోకనాశనైః.

౭.

పుష్పభారాతిభారై శ్చ స్ఫులకద్భి రివ మేదినిం,
కర్ణికారైః కుసుమితైః కింశుకై శ్చ సుపుష్పితైః.

౮.

(సంతానకలతాభి రిత్యాది.) బహ్వోసనైః కుఢైః ఆస్తరణై శ్చోపేతాం, భూమిగృహాణీ బిలగృహాణీ, సర్వర్తుకుసుమైః పాదపైః రమ్యా మిత్యన్వయః. సూర్యోదయప్రభాం ఉద్యత్సూర్య ప్రభాం, విహగైః నిష్పత్రశాఖాం క్రియమాణా మివ స్థితాం, యుగపత్నాతిపక్షిపక్షవిహతపత్రతయా పత్రరహితశాఖా మివ స్థితా మిత్యర్థః. పుష్పావతంసకైః, చంచూపుటలగ్నపుష్పాలంకృతై రిత్యర్థః. (ఆమూలేతి,) ఆమూలం పుష్పై ర్నిచితైః వ్యాప్తైః. పున్నాగాదౌ తథా దృష్టం. పుష్పభారః పుష్పసమూహః, స ఏవాఽతిభారో యేషాం తైః, అశోక్తై రిత్యాదౌ పువలక్షణే తృతీయా. అశోకాదిభి రుపలక్షితాం సముదైక్షతేతి పూర్వేణాఽన్వయః.

౨౦౮

స దేశః ప్రభయా తేషాం ప్రదీప్త ఇవ సర్వతః, ౮౫

పున్నాగా స్సప్తపర్ణాశ్చ చంపకోద్దాలకా స్తథా.
వివృద్ధమూలా బహవ శోభంతే స్మ సుపుష్పితాః, ౯౫

శాతకుంభనిభాః కేచి త్కేచి దగ్నిశిఖోపమాః.
సీలాంజననిభాః కేచి త్తత్రాఽశోకా స్సహస్రశః, ౧౦౫

నందనం వివిధోద్యానం చిత్రం చైత్రరథం యథా.
అతివృత్త మివాఽచింత్యం దివ్యం రమ్యం శ్రీయా వృతం,
ద్వితీయ మివ చాఽఽకాశం పుష్పజ్యోతిర్గణాయుతం. ౧౧౨

పుష్పరత్నశతై శ్చిత్రం పంచమం సాగరం యథా,
సర్వర్తుపుష్పై ర్నిచితం పాదపై ర్మధుగంధిభిః.
నానానినాదై రుద్యానం రమ్యం మృగగణై ర్దివిజైః, ౧౩౫

అనేకగంధప్రవహం పుణ్యగంధం మనోరమం.
శ్రైలేంద్ర మివ గంధాఢ్యం ద్వితీయం గంధమాదనం, ౧౪౫

అశోకవనికాయాం తు తస్యాం వానరపుంగవః.
స దదర్శాఽవిదూరస్థం చైత్యప్రాసాద ముచ్చ్రితం, ౧౫౫

పున రశోకవనం వివిధోపమానదర్శనేన వర్ణయతి (నందన మిత్యాదినా) శ్లోకపఠుష్టయేన. ఉద్యానం అశోకవనం. అత్ర దదర్శే త్యవకృష్యతే. నందనం ఇంద్రక్రీడావనం, వివిధోద్యానం వివిధవృక్షషండం, చైత్రరథం కుబేరక్రీడావనం, నందన మతివృత్త మివ అతిక్రమ్య స్థిత మివ, చైత్రరథం యథా చైత్రరథ మివ, చిత్ర మిత్యన్వయః. ఆకాశసామ్యే సాధారణధర్మ మాహు. (పుష్పేతి.) ఏవం సాగరౌపమ్యే పుష్పరత్నేతి. ౮౫-౧౪౫

(అశోకవనికాయా మిత్యాది.) చైత్యప్రాసాదం - చైత్యం బుద్ధమందిరం. తదాకారం ప్రాసాదం. ప్రాంశుభావత్వాత్ దీర్ఘ స్వభావత్వాత్. ౧౫౫

(హనుమతా సీతాసందర్శనం)

మధ్యే స్తంభసహస్రేణ స్థితం కైలాసపాండురం.

ప్రవాళకృతసోపానం తప్తకాంచనవేదికం,

౧౬౪

ముష్ణంత మివ చక్షాంషి ద్యోతమాన మివ శ్రియా.

విమలం ప్రాంశుభావత్వా దుల్లిఖంత మివాఽంబరం,

౧౬౫

తతో మలినసంవీతాం రాక్షసీభి స్సమావృతాం.

ఉపవాసకృశాం దీనాం నిశ్వసంతీం పునః పునః,

౧౬౬

దదర్శ కుక్లపక్షదౌ చంద్రరేఖా మివాఽమలాం.

మందప్రఖ్యాయమానేన రూపేణ రుచిరప్రభాం,

౧౬౭

పినద్ధాం ధూమజాలేన శిఖా మివ విభావసోః.

౧౬౮

పీతే నైకేన సంవీతాం క్లిష్టే నోత్తమవాససా,

సపంకా మనలంకారాం విపద్మా మివ పద్మినీం.

౧౬౯

ప్రీశితాం దుఃఖసంతప్తాం పరిష్టానాం తపస్వినీం,

గ్రహేణాఽంగారకేణేవ పీడితా మివ రోహిణీం.

౧౭౦

(తత ఇత్యాది.) మలినసంవీతాం మలినవస్త్రేణాఽఽవృతాం, మలినై రంగై స్సంవీతాం.

వా, కుక్లపక్షదౌ విత్యనేన వర్షిష్టత్వం ద్యోతితం. మందం ప్రఖ్యాయమానేన ఇదం త దితి కథంచిత

ప్రత్యభిజ్ఞాయమానేన, రూపేణోపలక్షితాం, పినద్ధా మితి మలినసంవీతత్వే ఉపమా. పినద్ధాం బద్ధాం.

ఉత్తరీయరాహిత్యం ద్యోతయితు మేకేనే త్యుక్తిః. సపంకాం భూమే రావిర్భవంతీ మివ స్థితాం,

అనలంకారాం పంకం నివర్త్య అలంకర్వతోఽసన్నివానా దలంకారరహితాం, విపద్మా మివ పద్మినీం

రామాగమనేఽప్యయ మాశ్రయో నోత్సాదయితు మర్హతీ త్యేవం. మన్యమానాం, పద్మరహితాం సరసీ

మివ స్థితాం, గ్రహేణ క్రూరగ్రహేణ, ద్వివీతీయ ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. ౧౬౪=౧౭౦

అశ్రుపూర్ణముఖీం దీనాం కృశా మనశనేన చ,
శోకధ్యానపరాం దీనాం నిత్యం దుఃఖపరాయణాం. ౨౩

ప్రియం జన మపశ్యంతీం పశ్యంతీం రాక్షసీగణం,
స్వగణేన మృగీం హీనాం శ్వగణాభివృతా మివ. ౨౪

నీలనాగాభయా వేణ్యా జఘనం గత యైకయా,
నీలయా నీరదాపాయే వసరాజ్యా మహీ మివ.
సుఖార్హాం దుఃఖసంతప్తాం వ్యసనానా మకోవిదాం, ౨౫

తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీ మధికం మలినాం కృశాం.
తర్కయామాస సీతేతి కారణై రుపపాదిభిః, ౨౬

ప్రియమాణా తదా తేన రక్షసా కామరూపిణా.
యథారూపా హి దృష్ట్వా వై తథారూపేయ మంగనా, ౨౭

పూర్ణచంద్రాననాం సుభ్రూం చారువృత్తపయోధరాం.
కుర్వంతీం ప్రభయా దేవీం సర్వా వితిమిరా దిశః, ౨౮

(అశ్రివ్తితి.) కృశాం దీనా మితి పునః పునరుక్తిః కార్యుదైన్యయో రతిశయప్రదర్శనాయ. అత్ర 'ఉపవాసకృశాం, కృశా మనశనే' నేత్యుక్త్యా పూర్వకాండంతే ఇంద్రదత్తప్రాయసాశనవృత్తాంతః కల్పిత ఇతి తత్రైవోక్తం. నీలనాగాభయా కృష్ణసర్పతుల్యయా, నీరదాపాయే శరది, (తస్మిన్లోక్తి) ౨౫

(తా మితి.) ఉపపాదిభిః ఉపపాదనశీలైః. మందప్రఖ్యాయమానేనే త్యారభ్య సీతాం సమీక్ష్య ఉపపాదిభిః కారణై స్సీతేతి తర్కయామాసే త్యన్వయః. ౨౬

ఏవం లింగై స్సీతేతి విచార్య ప్రత్యభిజ్ఞాయాపి తథా తర్కయామాసే త్యాహ (ప్రియమాణేతి.) ఇతి, తర్కయామాసేతి శేషః. ౨౭

('పూర్ణచంద్రాననా') మిత్యారభ్య 'విద్యాం ప్రణిధిలా మి వే' త్యంత మేకం వాక్యం. సుభ్రూం సుభ్రువం, ఉపజఘావ ఆర్షః. (కుర్వంతీ మితి.) దశ మాసాః స్నానేన ఛినా మలినాఽపి

(హనుమతా సీతానందర్శనం)

తాం సీలకేశీం బింబోష్ఠీం సుమధ్యాం సుప్రతిష్ఠితాం. సీతాం పద్మపలాశాక్షీం మన్మథస్య రతిం యథా,	౨౯౫
ఇష్టాం సర్వస్య జగతః * పూర్ణచంద్రప్రభా మివ. భూమౌ సుతసు మాసీనాం నియతా మివ తాపసీం,	౩౦౫
నిశ్శ్వాసబహుళాం భీరుం భుజగేంద్రవధూ మివ. శోకజాలేన మహతా విచలేన సగాజతీం,	౩౧౫
సంసత్తాం భూమజాలేన శిఖా మివ విభావసోః. తాం స్మృతీ మివ సందిగ్ధా మృద్ధిం నిపతితా మివ,	౩౨౫
విహరా మివ చ శ్రద్ధా మాశాం ప్రతిహతా మివ. సోపసర్గాం యథా సిద్ధిం బుద్ధిం సకలుషా మివ,	౩౩౫
అఘోరేనాఽపవాదేన క్షీర్తిం నిపతితా మివ. రామోపరోధవ్యథితాం రక్షోహరణకర్షితాం,	౩౪౫

ప్రభూ దిశః విరియతాః చుర్వరీ మితి ప్రభాతిశయోత్తయే. సుప్రతిష్ఠితాం సుప్రతిష్ఠితపాదతలాం, నరాజరీం సరాజరీం, తాం ప్రసిద్ధాం, స్మృతీం మన్మాద్యుక్తీం, సందిగ్ధాం సందిగ్ధాం, ఋద్ధిం సంపదం, నిపతితాం క్షీణాం, విహతాం అవిశ్వాసబహుళాం, ప్రతిహతాం అలబ్ధకార్యాం, సోపసర్గాం సవిఘ్నాం, సకలుషాం సకలుష్యాం, భావప్రధానో నిర్దేశః. అఘోరేన అనల్చేన, రామోపరోధవ్యథితాం రామప్రాప్తినిరోధేన వ్యథితాం, పున స్వీతాశద్ధో వ్యవహితానున్మరణార్థః. ఆమ్నాయానాం వేదానాం.

* చంద్రప్రభా మిమే సర్వానందకరత్వ ముక్తం; భుజగేంద్రవధూ మివేతి దుష్ప్రభర్షత్వం; శిఖామివ విభావసో రితి పాతివ్రత్యం; తాం ప్రసిద్ధాం, స్మృతిః మన్వాదివాక్యం. దీర్ఘ స్తావర్షః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

అబలాం మృగశాబాక్షీం వీక్షమాణాం తత స్తతః.

బాష్పాంబుపరిపూర్ణేన కృష్ణవక్రాక్షిపక్షుణా,

3౫౫

వదనేనాఽప్రసన్నేన నిశ్శ్వసంతీం పునః పునః.

మలపలకధరాం దీనాం మణ్డనార్వా మమండితాం,

3౬౪

ప్రథాం నక్షత్రరాజస్య కాలమేఘై రివాఽఽవృతాం.

3౭

తస్య సందిదిహే బుద్ధి ర్ముహు స్సీతాం నిరీక్ష్య తు,

ఆమ్నాయానా మయోగేన విద్యాం ప్రశిథిలా మివ.

3౮

దుఃఖేన బుబుధే సీతాం హనుమా ననలంకృతాం,

సంస్కారేణ యథా హీనాం వాచ మర్ధాంతరం గతాం.

3౯

తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీం రాజపుత్రీ మనిందితాం,

తర్కయామాస సీతేతి కారణై రుపపాదిభిః.

4౦

వై దేహ్యో యాని చాఽంగేషు తదా రామోఽన్యకీర్తయత్,

తా న్యాభరణజాలాని శాఖాశోభి న్యలక్షయత్.

4౧

అయోగేన అసంబంధేన, ప్రశిథిలాం అప్రాప్తప్రతిష్ఠాం, విద్యాం వేదబాహ్యవిద్యాం, యద్వా, ఆమ్నాయానాం అభ్యాసానా మభావేన ప్రశిథిలాం అస్థిరపదాం విద్యా మివ. సీతాం నిరీక్ష్య తస్య హనుమతో బుద్ధి స్సందిదిహే ఇత్యన్వయః. కార్యమాలిన్యాదినా తిరోహితరూపత్వా దితి భావః. 3౯-౪-౩౮

(దుఃఖేనేతి.) సంస్కారః శబ్దవ్యుత్పత్తిః, తేన హీనాం, అత ఏవ వివక్షితా దర్ధాంతరం గతాం, విపరీతార్థా మిత్యర్థః. సంస్కారహీనతయా ప్రతిపిపాదయిషితార్థం వక్తు మశక్నువంతీ మవివక్షిత మర్థం బోధయంతీం. వాచ మివ, సమ్యగ్స్వ్యుత్పత్త్యభావా దర్ధాంతరం గతాం, వ్యుత్తస్య సంతరం స్వార్థం ప్రతిపాదయంతీ మివ స్థితా మిత్యర్థః. 3౯-౪౦

(వై దేహ్యో ఇతి.) శాఖాయాం శోభంత ఇతి శాఖాశోభిని, భర్తృవిరహకాలే భూషణధారణ స్వాఽనుచితత్వాత్ స్వాంగేభ్య ఉన్మువ్య శాఖాయాం న్యస్తానీ త్యర్థః. కర్ణవేష్టా కుండలే. 'కర్ణికా'

(హనుమతా సీతాయాః ప్రత్యభిజ్ఞానం)

సుకృతౌ కర్ణవేష్టౌ చ శ్వదంష్ట్రౌ చ సుసంస్థితౌ,
మణివిద్రుమచిత్రాణి హస్తే స్వాభరణాని చ.
శ్యామాని చిరయుక్తత్వా త్తథా సంస్థానవంతి చ,

౪౨౪

తాన్యే వై తాని మన్యేఽహం యాని రామోఽన్వక్తీర్తయత్.

౪౩

తత్ర యా న్యవహీనాని తా న్యహం నోపలక్షయే,
యా న్యస్యా నావహీనాని తా నీమాని న సంశయః.

౪౪

పీతం కనకపట్టాభం స్రస్తం త ద్వసనం శుభం,
ఉత్తరీయం నగాసక్తం తదా దృష్టం ప్లవంగమైః.

౪౫

భూషణాని చ ముఖ్యాని దృష్టాని ధరణీతలే,
అనయై వాఽపవిద్ధాని స్వనవంతి మహాంతి చ.

౪౬

తాళపత్రం స్యాత్ కుండలం కర్ణవేష్టన' మితి సజ్జన'. శ్వదంష్ట్రః త్రికర్ణకాఖ్యః పుష్పాకారః
కర్ణపార్శ్వభూషణవిశేషః. 'త్రికర్ణక శ్వదంష్ట్ర' శ్చే' త్యభిధానరత్నమాలా. హస్తేషు హస్తావయవేషు,
శ్యామాని విరహతాపౌష్ట్యవశా చ్యూమిభూతాని, తథా చిరయుక్తత్వాత్ చిరధృతత్వాత్, సంస్థానవంతి.
హస్తేషు త త్తదాభరణసంస్థానాని దృశ్యంత ఇత్యర్థః.

౪౨౪

('తాన్యే వే'త్యర్థ) మేకం వాక్యం.

౪౩

(తత్రేతి.) తత్ర ఋశ్యమూకే, యా న్యవహీనాని పతితాని, తా న్యహం నోపలక్షయే,
అత్రేతి శేషః. అస్యా సీతాయా స్సకాశా ద్యాని నాఽవహీనాని న పతితాని, తా నీమాని;
తత్తుల్యత్వాత్.

౪౪

(పీత మిత్యాది.) ప్లవంగమైః సుగ్రీవాదిప్లవంగమైః, య దుత్తరీయం దృష్టం, యాని
భూషణాని దృష్టాని, తాని సర్వాణ్యనయైవ, అపవిద్ధాని పాతితాని, నగాసక్త మిత్యనేన పతనదశాయా
ముత్తరీయాగ్రం పృక్షే కించి త్సక్త మితి దోష్యత్యతే.

౪౫-౪౬

ఇదం చిరగృహీతత్వా ద్వసనం క్లిష్టవత్తరం,
తథాపి నూనం త ద్వర్ణం తథా శ్రీమ ద్యథేతరత్.

౪౭

ఇయం కనకవర్ణాంగీ రామస్య మహిషీ ప్రియా,
ప్రణష్టాఽపి సతీ యాఽస్య మనసో న ప్రణశ్యతి.

౪౮

ఇయం సా యత్యుతే రామ శ్చతుర్భుః పరితప్యతే,
కారుణ్యే నాఽఽన్మశంస్యేన శోకేన మదనేన చ.

౪౯

స్త్రీ ప్రణష్టేతి కారుణ్యా దాశ్రితే త్యాన్మశంస్యతః,
పత్నీ నష్టేతి శోకేన ప్రియేతి మదనేన చ.

౫౦

అస్యా దేవ్యా యథారూప మంగప్రత్యంగసౌష్ఠవం,

(ఇద మితి.) ఇతరత్ ఉత్సృష్టం, త దుత్తరీయం, యథా యాదృశవర్ణయుక్తం, యథా శ్రీమత్, ఇదం ఇదానీం ధార్యమాణం, తద్వర్ణం తథా శ్రీమత్, నూన మితి యోజనా. ౪౭

(ఇయ మితి.) యా రామస్య ప్రియా సతీ మహిషీతి కృత్వా, ప్రణష్టాఽపి అస్య రామస్య మనస స్సకాశాత్ న ప్రణశ్యతి, సదా మనసా దృష్టా భవతీ త్యర్థః. సా కనకవర్ణాంగీ, ఇయం, మయా పరిదృశ్యమానే త్యర్థః. ౪౮

(ఇయం సేతి.) రామః కారుణ్యాదిభి శ్చతుర్భుః యత్యుతే పరితప్యతే, సేయం. కారుణ్యాదీనాం పరితాపహేతుత్వం విభజ్య దర్శయతి (స్త్రీతి.) అపత్కారే స్త్రీయో రక్షణీయాః. తన్న కృత మితి కారుణ్యా త్పరితప్యతే. అన్మశంస్య మక్రూరత్వం, ఆశ్రితసంరక్షణైకస్వభావత్వ మితి యావత్. తస్మాత్ ఆశ్రితా న రక్షితేతి పరితప్యతే. 'అర్థో వా ఏష ఆత్మనో యత్పత్నీ' త్యుక్తరీత్యా ఆత్మార్ధభూతా పత్నీ నష్టేతి శోకేన పరితప్యతే. ప్రియా నష్టేతి మదనేన పరితప్యత ఇతి యోజనా. ౪౯-౫౦

అథాఽనయో రన్యోన్యాభిరూప్యానుగుణ్య మాహ (అస్యా ఇతి.) అస్యాః సీతాయాః. రూపం శరీరం, అంగప్రత్యంగసౌష్ఠవం చ, యథా యథావిధం, తథావిధ మేవ రామస్యాపి రూపం.

(సీతాదర్శనేన హనుమతః విచారః)

రామస్య చ యథా రూపం తస్యేయ మసిరేక్షణా. ౫౧

అస్యా దేవ్యా మన స్తస్మిం స్తస్య చాఽస్యాం వ్రతిష్ఠితం,
తేనేయం స చ ధర్మాత్మా ముహూర్త మపి జీవతి, ౫౨

దుష్కరం కృతవాణా రామో హీనో య దనయా ప్రభుః,
ధారయ త్యాత్మనో దేహం స శోకే నాఽవసీదతి. ౫౩

అంగప్రత్యంగసౌష్ఠ్యం చ. తథా రామస్య రూప మంగప్రత్యంగసౌష్ఠ్యం చ. యథా యథావిధం, తథావిధ
మే. చాఽస్యా రూప మంగప్రత్యంగసౌష్ఠ్యం చ. అతః ఇయ మసిరేక్షణా తస్య యోగ్యోతి శేషః. ౫౧

తథాఽనయో రన్యోన్యస్యాఽనురాగ మాహ (అస్యా ఇతి.) అస్యా దేవ్యా మనః, తస్మి
న్నామే ప్రతిష్ఠితం, తేన హేతునా ఇయం ముహూర్త మపి జీవతి. తస్య చ మనోఽస్యాం ప్రతిష్ఠితం.
తేన కారణేన స ముహూర్త మపి జీవతి. తయో రన్యోన్యమనోనిదేశనాభావే ముహూర్తజీవన మపి
న ఘటత ఇతి భావః. ౫౨

మాల్యవతి వై తే రామస్య సీతావిరహాల్లే శాతిశయం నిశచ్యు హంఠః ! చసిష్ఠశిష్యః కిస్యాత్ఫిల్
త్త్రిమాః కృతే కథ మేవ మధూ? దితి వినింద్య పరిహాసితవాణా స్వయం పితక్తవయా. సంప్ర
వ్యస్యా వై లక్షణ్యాతిశయదర్శనేన విశేషజ్ఞతయా ఏతద్విరహే రామస్య దేహాచారణం సర్వాత్పనా
ఽశత్య మిత్యాహ (దుష్కరం మితి.) (దుష్కరం కృతవాణా రామః.) ఇహం వియుజ్య సమాభాసనో
రామః ప్రకామ మశక్యం కృత్య మకరోఠే. (హీనో య దనయా ప్రభుః) అనయా వినా దేహం
ద్వర్షాఽవస్థిత ఇతి య త్త వత్కంఠ మశక్యం. (ప్రభుః) గజావ్యాధిరం విషయితుం రాజ్యం
పాలయితుం చ జానాతి, స ప్రణయధారాయాం ప్రథమాంశ మపి భుక్తవాణా. (ధారయ త్యాత్మనో
దేహం) కిమిచం యాచితకం శరీరం ధారయతి: స్వస్యైవ హి దేహోఽయం. (దేహం) ధోగాయతనం
హీదం, న దుఃఖాయతనం. 'దిహ ఉపవయ' ఇత్యస్మాద్భాతోః 'ఇగువదే' ర్యాదినా కః. తేనాఽయ మర్చో
ఽద్యతే. సీతాశరీరస్య పరతంత్రయా తత్త్వక్తు మయుక్తం. స తు స్యాచీనశరీరస్య చారణం యుక్తి
యైతి భావః. విశేషజ్ఞేనాపి కథ మిదం త్యక్తుం శక్యం? తత్రాహ (స శోకేనాఽవసీదతి.) (తనిగ్లోకీ) ౫౩

శ్రీమద్రామాయణే, గోవిందరాజీయవిశిష్టే

దుష్కరం కృతవాణా రామో య ఇమాం మత్తకాశినిం,

సీతాం వినా మహాబాహు ర్ముహూర్త మపి జీవతి. ౫౪

ఏవం సీతాం తదా దృష్ట్వా హృష్టః పవనస్సంభవః,

జగమ మనసా రామం ప్రశశంస చ తం ప్రభుం. ౫౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, పంచదశ స్కంధః.

అథ షోడశ స్కంధః

ప్రశస్య తు ప్రశస్తవ్యాం సీతాం తాం హరిపుంగవః,

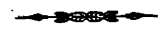
గుణాఽభిరామం రామం చ పున శ్చింతాపరోఽభవత్.

ఉక్త మర్థం కించి ద్విశేషాంతరేణ దర్శయతి (దుష్కరం కురుత ఇతి.) ౫౬

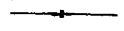
(ఏవ మితి.) ఏవం దృష్ట్వా మలినసంవీతత్వోపవాసకృత్యశోకధ్యానపరాణయణత్వాదివతి ప్రతాధర్మయుక్తాం సీతాం దృష్ట్వా, హృష్టస్సృణౌ మనసా రామం, జగమ సస్మార, తం ప్రభుం బుద్ధిస్తం రామం, ప్రశశంస చ, పునఃప్రాప్త్యవయుక్తపతిప్రతాధర్మనిష్ఠత్వదర్శనాత్ భాగ్యోత్తరో రామ ఇత్యస్తాపీత్, యద్వా, ఏతాదృశసౌందర్యవతీం సీతాం దృష్ట్వా ఏతద్విరహాతస్య మహాణా శోకః ప్రాప్తః. అతః యుక్త మేవ కృతవాణా రామ ఇత్యస్తాపీత్. ౫౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,

పంచదశ స్కంధః.

అథ షోడశ స్కంధః

(ప్రశస్య త్విత్యాది.) ప్రశస్తవ్యాం ప్రశంసితవ్యాం. (రామం సీతాం చ ప్రశస్యేతి) అస్యా దేవ్యా ఇత్యాదినోభయో రపి ప్రశంసితత్వాత్.

(సీతాదర్శనేన హనుమతః విలాపః)

స ముహూర్త మివ ధ్యాత్వా బాష్పపర్యాకులేక్షణః,

సీతా మాశ్రిత్య తేజస్వీ హనుమా న్విలలాప హ.

౨

మాన్యా గురువినీతస్య లక్ష్మణస్య గురుప్రియా,

యది సీతాఽపి దుఃఖార్తా కాలో హి దురతిక్రమః.

౩

రామస్య వ్యవసాయజ్ఞా లక్ష్మణస్య చ ధీమతః,

నాఽత్యర్థం ఊభ్యతే దేవీ గంగేవ జలదాగమే.

౪

తుల్యశీలవయోవృత్తాం తుల్యాభిజనలక్షణాం,

(స ఇతి.) సీతా మాశ్రిత్య సీతాం విషయాకృత్య.

౨

(మాన్యేతి.) గురువినీతస్య గురుభి క్షీతస్య. గురుప్రియా రామప్రియా. కాలో హి దురతిక్రమః. కాలో దురతిక్రమ ఏవే త్యయ మర్థ స్సిద్ధో భవతి త్యర్థః. హిశట్టోఽచఛారణే, అవ్యయానా మనేకార్థత్వాత్. జగద్రక్షకరామలక్ష్మణగుప్తాయా స్సీతాయా అపి య దీవృకం దుఃఖం ప్రాప్తం తదా కాలో దురతిక్రమ ఏవేతి భావః.

౩

(రామన్యేతి.) (వ్యవసాయజ్ఞా) స్వయత్నం విహాయ తన్వ్యవసాయ మేవ పేక్షమాణా. "సత ద్వృతం మమ" 'అవ్యహం జీవితం జహ్యో' మిత్యేనం రామవ్యవసాయం జానంతి త్యర్థః. (లక్ష్మణస్య చ ధీమతః.) రామే నూయామ్యుగానుసారిణ్యపి మారీచోఽయ మితి తదానీ మపి నిభ్రతవతో లక్ష్మణస్య. యద్వా. నర్వేశ్వరా దప్యాఽలైత్రితనంరక్షణే సముద్యుక్తస్య. (నాఽత్యర్థం ఊభ్యతే.) అత్యర్థ మితి జోభాభావవిశేషణం. జోభవిశేషణర్వే యత్కించిత్ జోభః ప్రాప్త స్సార్థం. సర్తానాశకాలే ప్రాప్తేఽపి జోభరేశరహితే త్యర్థః. (దేవీ) రామేణ రిచసా వోభవ్యదాల్లభ్యవతి, (గంగేవ జలదాగమే.) జోభహేతా సత్యపి యథా గంగా న ఊభ్యతే తచే త్యర్థః.

౪

(తుల్యేతి.) (తుల్యశీలవయోవృత్తాం) శీలం స్వభావః. 'అస్యా రేవ్యా మన స్తస్మిం స్తస్య చాఽస్యా ప్రతిష్ఠిత' మితి ప్రక్రియయా తుల్యస్వభావం. తుల్యవయస్కాలం. షోడశవార్షికస్య ద్వాదశవార్షికే తుల్యా. అన్యథా వై రస్యావత్తే, శాస్త్రవిరోధాచ్చ. ఆత ఏవ విష్ణుః 'చరై రేకగుణాం ఛార్యా ముద్వహే త్త్రిగుణో చరః. ద్వ్యష్టవర్షోఽష్టవర్షాం వా వయోమాత్రాఽవరా చ యే' తి. తుల్య వృత్తాం. 'దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్ సతా మేత దగర్హిత' మితి రామవృత్తం. 'హాసానాం వా

రాఘవోఽర్హతి వై దేహీం తం చేయ మసితేక్షణా.

౫

తాం దృష్ట్వా నవహేమాఖాం లోకకాంతా మివ శ్రియం,
జగామ మనసా రామం వచనం చేద మబ్రవీత్.

౬

అస్యా హేతో ర్విశాలాక్ష్య హతో వాలీ మహాబలః,
రావణప్రతిమో వీర్యే కబంధశ్చ నిపాతితః.

౭

విరాధశ్చ హత స్సంఖ్యే రాక్షసో భీమవిక్రమః,
వనే రామేణ విక్రమ్య మహేంద్రదేణేవ శంబరః.

౮

చతుర్దశ సహస్రాణి రక్షసాం భీమకర్మణాం,
నిహతాని జనస్థానే శరై రగ్నిశిఖోపమైః.

౯

ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే త్రిశిరాశ్చ నిపాతితః,
దూషణశ్చ మహాతేజా రామేణ విదితాత్మనా.

౧౦

కుఘానాం వా వధార్హణాం స్లవంగమ, కార్యం కరుణ మార్యేణ న కశ్చి న్నాఽపరాధ్య' తీత్యుక్తవత్సా
స్సీతాయా వృత్తేన తుల్యం. తుల్యశబ్దోఽనురూపవరః. రామానురూపశీలవయశ్చారిత్రా మిత్యర్థః.
(తుల్యాభిజనలక్షణం.) అభిజనః కులం. లక్షణం సాముద్రికం. సార్వభౌమలక్షణవతో భార్యయా
యై స్సాముద్రికలక్షణై ర్భావ్యం తై ర్యుక్తా మిత్యర్థః. ఏవంవిధత్వా ద్రాఘవో వై దేహీ మర్హతి.
వై దేహీ రాఘవ మర్హతి. లోకే సౌందర్యాదిమత సౌందర్యాదిసర్వసహితా న లభ్యతే. సౌందర్యాది
మత్సా న సౌందర్యాదిసర్వవాఙ్. అనయో స్తు సర్వం సంపన్న మితి విస్మయతే. అసితేక్షణేత్యధి
కవికేషణదానా ద్రామాపేక్షయా సీతాయా నయనసౌందర్య మధిక మిత్యుచ్యతే. అత ఏవ రామో
చక్ష్యతి 'న జీవేయం క్షణమపి వినా తా మసితేక్షణా' మితి. (తనిశ్లోకే.)

౫-౬

(అస్యా హేతో రితి.) 'సర్వనామ్న స్తృతీయా' చేతి షష్ఠీ. అనయా హేతునే త్యర్థః. ౬-౧౦

(సీతాదర్శనేన హనుమతః విలాపః)

ఐశ్వర్యం వానరాణాం చ దుర్లభం వాలిపాలితం,
అస్యా నిమిత్తే సుగ్రీవః ప్రాప్తవాన్ లోకసత్కృతం.

౧౧

సాగరశ్చ మయా క్రాంత శ్రీమా న్నదనదీపతిః,
అస్యా హేతో ర్విశాలాఙ్ఘ్యః పురీ చేయం నిరీక్షితా.

౧౨

యది రామ స్సముద్రాంతాం మేదిసిం పరివర్తయేత్,
అస్యాః కృతే జగచ్ఛాపి యుక్త మిత్యేవ మే మతిః.

౧౩

రాజ్యం వా త్రిషు లోకేషు సీతా వా జనకాత్మజా,
త్రైలోక్యరాజ్యం సకలం సీతాయా నాఽఽప్పుయా త్కలాం.

౧౪

ఇయం సా ధర్మశీలస్య మైథిలస్య మహాత్మనః,
సుతా జనకరాజస్య సీతా భర్తృధృఢవ్రతా.

౧౫

ఉత్థితా మేదిసిం భిత్వా క్షేత్రే హలముఖక్షతే,
పద్మరేణునిభైః కీర్ణా శుభ్రైః కేదారపాంసుభిః.

౧౬

(ఐశ్వర్య మితి.) అస్యా నిమిత్తే 'నిమిత్తకారణహేతుషు సర్వాసాం ప్రాయదర్శన' మితి షష్ఠీ సప్తమ్యధే. అస్యాం నిమిత్తే సత్యా మిత్యర్థః.

౧౧-౧౨

(యదీతి.) పరివర్తయేత్ అభరో త్తరాం కుర్యాత్. అస్యాః కృతే ఏతదర్థం, జగచ్ఛాపి, స కేవలం మేదిసిం. సర్వలోకానపి పరివర్తయే దిత్యర్థః. (తన్నిష్టోక్తి.)

౧౩

(రాజ్యం వేతి.) రాజ్య ముత్కృష్టం వా? సీతా ఉత్కృష్టా వా? ఇతి, విచార్యమాణ ఇతి కేషః. కలాం లేశం.

౧౪

(ఇయ మితి.) భర్తృధృఢవ్రతా భర్తరి దృఢవ్రతా, కేదారపాంసుభిః యజ్ఞ క్షేత్రపాంసుభిః.

౧౫-౧౬

విక్రాంతస్యాఽఽర్యశీలస్య సంయుగే ష్వనివర్తినః,
 స్నుషా దశరథ వైష్ణా జ్యేష్ఠా రాజ్ఞో యశస్విని.

౧౭

ధర్మజ్ఞస్య కృతజ్ఞస్య రామస్య విదితాత్మనః,
 ఇయం సా దయితా ఛార్యా రాక్షసీవశ మాగతా.

౧౮

సర్వా నోగా స్ఫురిత్యజ్య భర్తృస్నేహబలాత్కృతా,
 అచింతయిత్వా దుఃఖాని ప్రవిష్టా నిర్జనం వనం.

౧౯

సంతుష్టా ఫలమూలేన భర్తృశుశ్రూషణే రతా,
 యా పరాం భజతే ప్రీతిం వనేఽపి భవనే యథా.

౨౦

సేయం కనకవర్ణాంగీ నిత్యం సుస్మితఖాపిణీ,
 సహతే యాతనా మేతా మనర్థానా మభాగినీ.

౨౧

ఇమాం తు శీలసంపన్నాం ద్రష్టు మర్హతి రాఘవః,
 రావణేన ప్రమథితాం ప్రపా మివ పిపాసితః.

౨౨

(విక్రాంతస్యేతి.) ఆర్యశీలస్య శ్రేష్ఠస్వభావస్య.

౧౭-౧౮

(సర్వా నితి.) (సర్వాః భోగాః) భుజ్యంత ఇతి భోగాః. శుకశారికాకందుకప్రభృతి
 ఖోగసాధనాని, మాతృప్రభృతీంశ్చ, (పరిత్యజ్య) పరి విశేషేణ పున స్తత్రాలేశం వినైవ, త్యక్త్వా.
 అయం చ పరిత్యాగో న స్వవశేనేత్యాహ (భర్తృస్నేహబలాత్కృతా) అభిమతవిషయస్నేహాతిరేక
 స్తదితర మఖిల మపి త్యాజయతి హి. త్యక్తేషు స్మరణాభావేఽపి గంతవ్యదేశీయదుఃఖం వా కిం
 స్మరతి? నేత్యాహ (అచింతయిత్వా దుఃఖాని) రామాతిరి క్తవస్త్వనుభవే హి దుఃఖానుభవసంభావనేతి
 భావః. (ప్రవిష్టా నిర్జనం వనం) ఖోగస్వైకాంతస్థల మితి హ్యస్యా హృది లగ్న మితి భావః.
 (యాతనాం) తీవ్రవేదనాం. (అనర్థానా మభాగినీ,) ఆపదా మన్నరే త్యర్థః. (తవిష్కోకి.)

౧౯-౨౧

(ఇమా మితి.) ప్రపాం పానీయశాలికాం. 'ప్రపా పానీయశాలికే' త్యమరః.

౨౨

(సీతాదర్శనేన హనుమతః విలాపః)

అస్యా నూనం పునర్లాభా ద్రాఘవః ప్రీతి మేష్యతి,
రాజా రాజ్యపరిభ్రష్టః పునః ప్రాప్యేవ మేదిసిం. ౨౩

కామభోగైః పరిత్యక్తా హీనా బంధుజనేన చ,
ధారయ త్యాత్మనో దేహం తత్పమాగమకాంక్షిణీ. ౨౪

నైషా పశ్యతి రాక్షసోఽ నేమా న్పుష్పఫలద్రుమాః,
ఏకస్థహృదయా నూనం రామ మేవానుపశ్యతి. ౨౫

భర్తా నామ పరం నార్యా భూషణం భూషణా దపి,
ఏషా తు రహితా తేన భూషణార్థా న శోభతే. ౨౬

దుష్కరం కురుతే గామో హీనో య దనయా ప్రభుః,
ధారయ త్యాత్మనో దేహం న దుఃఖే నానువసీదతి. ౨౭

ఇమా మసితకేశాంతాం శతపత్రనిభేక్షణాం,
సుఖార్థాం దుఃఖితాం దృష్ట్వా మమానుషి వ్యధితం మనః. ౨౮

(కామ్యంత ఇతి కామాః) తే చ తే భోగా శ్చ స్రక్చందనాదయః, త్రైః. ౨౩-౨౪

(నైషేతి.) (నైషా పశ్యతి రాక్షసః) రాక్షసీ ర్న పశ్యతి. (నేమాః పుష్పఫలద్రుమాః) రామవిరహక్లేశాతిశయేన రాక్షసిదర్శనవ త్పుష్పఫలవతాం ద్రుమాణా మపి దర్శన మస్యా అసహ మిత్యర్థః. (ఏకస్థహృదయా) ఏకాగ్రచిత్తా. (రామ మేవానుపశ్యతి) ధ్యాయంతి త్యర్థః. రామాగమన సంభావనావతీ దిశోఽవలోకయతీతి వాఽర్థః. యద్వా, నిరంతరేణ రామానుభవేన పరిసరవర్తకోఽపి పదార్థో న దృష్టివధం గచ్ఛతీ త్యర్థః. (తనిశ్లోకే.) ౨౫-౨౭

(ఇమా మితి.) అసితః కేశాంతః యస్యా స్తాం. కేశానా మగ్రే నైల్యం త్రీణాం దుర్లభం. అత స్త దేవాహ (అసితకేశాంతాం) గుడాశకావృతస్యాపి వ్యామోహకరీం. (శతపత్రనిభేక్షణాం.) యద్యపీయ మసితేక్షణా తథాపి సంస్థానవిశేషే ఉపమేయం. కమలపత్రాక్షస్యాపి వ్యామోహదాయినీం. (సుఖార్థాం) రామోత్సంగే స్థాతు మర్థాం, దుఃఖితాం రాక్షసిమధ్యే స్థితాం దృష్ట్వా (మమానుషి వ్యధితం మనః) శాఖామృగస్య మమాపి మనో వ్యధితం, కిముత పరమదయాశోః రామస్యేతి భావః. శోక మార్షయో రపదస్య మమాపి మనో వ్యధితం, కీంపునః కామిన ఇతి వా. ౨౮

క్షీతిక్షమా పుష్కరసన్నిభాక్షీ యా రక్షితా రాఘవలక్ష్మణాభ్యాం,
సా రాక్షసీభి ర్వికృతేక్షణాభి స్సంరక్ష్యతే సంప్రతి వృక్షమూలే.

౨౯

హిమహతనశినీవ నష్టశోభా వ్యసనపరంపరయాఽతిపీడ్యమానా,
సహచరరహితేవ చక్రవాకీ జనకసుతా కృపణాం దశాం ప్రవన్నా.

౩౦

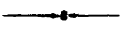
అస్యా హి పుష్పావనతాగ్రశాఖా శ్శోకం దృఢం వై జనయం త్యశోకాః,
హిమవ్యపాయేన చ మందరశ్శి రభ్యుత్థితో నై కసహస్రరశ్శ్మిః,

౩౧

ఇత్యేవ మర్థం కపి రన్వవేక్ష్య సీతేయ మిత్యేవ నివిష్టబుద్ధిః,
సంశ్రిత్య తస్మిన్నిషసాద వృక్షే బలీ హరీణా మృషభ స్తరస్వీ.

౩౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, షోడశ స్కంధః.

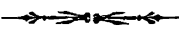
(హిమహతేతి.) హిమహతేతి విశేషణేన నశిన్యాః పూర్వం బహుకాలశోభితత్వం నిర్ణం. తద్వ స్తుష్టశోభా, ద్వాదశవర్షం నిష్పురిబంధం భోగాః భుంజానాయా ఆగంతుకో హి విక్షేపః. తేన హి నష్టశోభే త్యుక్తం. వ్యసనపరంపరయా విరహ ఇవ సంశ్లేషోఽపి మధ్యే మధ్యే నాఽఽగత్య వివృత్తః, వ్యసన మేవ నైరంతర్యేణ వృత్తం. (అతిపీడ్యమానా) అతిక్రమ్య పీడ్యమానా, ఆశయా ననురూపం వ్యసన మనుభవతీ త్యర్థః. (సహచరరహితేవ చక్రవాకీ,) లాభకాల మవగమ్య దుఃఖం సోఢు మసమర్థా. చక్రవాకీసామ్యేనాఽయ మర్థో లభ్యతే. సా హి రాత్రివిరామకాలం ప్రబుధ్య దుఃఖం సోఢు మదక్షేతి ప్రసిద్ధం, జనకసుతా ఏవం వ్యసనం భవిష్యతీతి జ్ఞాత్వా న సంవర్ధితా, కేవలం సుఖసంవర్ధితే త్యర్థః. (కృపణాం దశాం ప్రవన్నా) పూర్వోక్తనశిన్యాదికం నోపమానం భవితు మర్హతి. కించి దు క్తిమాత్రం. వాజ్ఞనసాఽవరిచ్ఛేద్వాం దుర్దశాం ప్రాప్తే త్యర్థః. (తనిశ్లోకి.) ౩౦

(అస్యా ఇతి.) హిమవ్యపాయేన వసంతేన, నై కసహస్రరశ్శి రభ్యుత్థితః, మందరశ్శ్మిః సూర్యాపేక్షయా మందకరః, చంద్ర ఇతి యావత్. శోకం జనయతీతి వచనవిపరీణామేజ సంబంధః.

౩౧-౩౨

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుస్తరకాణ్డవ్యాఖ్యానే.

షోడశ స్కంధః.

అథ సప్తదశ స్సర్గః

తతః కుముదషణ్ణాభో నిర్మలో నిర్మలం స్వయం,
ప్రజగమ నభ శ్చంద్రో హంసో నీల మివోదకం.

౧

సాచివ్య మివ కుర్వ న్న ప్రభయా నిర్మలప్రభః,
చంద్రమా రశ్మిభి శ్శీతై స్సిషేవే పవనాత్మజం.

౨

స దదర్శ తత స్సీతాం పూర్ణచంద్రనిభాననాం,
శోకభారై రివ న్యస్తాం భారై ర్నావ మివాఽంభసి.

౩

దిదృక్షమాణో వై దేహీం హనుమా న్మారుతాత్మజః,
స దదర్శాఽవిదూరస్థా రాక్షసీ ర్హోరదర్శనాః.

౪

ఏకాక్షీ మేకకర్ణాం చ కర్ణప్రావరణాం తథా,
అకర్ణాం శంకుకర్ణాం చ మస్తకోచ్ఛ్వాసనాసికాం.

౫

అతికాయో త్తమాంగీం చ తనుద్ద్విశిరోధరాం,

అథ సప్తదశ స్సర్గః.

(తత ఇత్యాది.) ప్రజగమ ప్రకర్షేణ జగమ, ఆకాశపరభాగం ప్రాప్త చంద్రః.

(స ఇతి.) శోకభారైః, న్యస్తా మివ అక్రాంతా మివ స్థితాం, అర్చనా భారై ర్న్యస్తాం నావ మివ స్థితాం.

(దిదృక్షమాణ ఇత్యాది.) కర్ణౌ ప్రావరణే శిరస ఆచ్ఛాదకౌ యస్యా స్సా కర్ణప్రావరణా, తాం, శంకువ త్కర్ణౌ యస్యా స్తాం శంకుకర్ణాం, మస్తకోచ్ఛ్వాసనాసికాం, చిర్భ్వముఖనాసికా మిత్యర్థః. అతికాయో త్తమాంగీం-అత్రాఽతికాయశబ్దేన మహాత్త్వ ముచ్యతే. మహాశిరస్కా మిత్యర్థః.

ధ్వస్తకేశీం తథాఽకేశీం కేశకంబళధారిణీం. ౬

లంబకర్ణలలాటాం చ లంబోధరపయోధరాం,
లంబోష్ఠీం చుబుకోష్ఠీం చ లంబాస్యాం లంబజానుకాం. ౭

ప్రూస్వాం దీర్ఘాం తథా కుజ్ఞాం వికటాం వామనాం తథా,
కరాళాం భుగ్నువక్త్రాం చ పింగాక్షీం వికృతాననాం. ౮

వికృతాః పింగళాః కాళీః క్రోధనాః కలహప్రియాః,
కాళాయసమహోశూలకూటముద్గరధారిణీః. ౯

వరాహమృగశార్దూలమహిషాజశివాముఖీః,
గజోష్ఠ్రహయపాదీశ్చ నిఖాతశిరసోఽపరాః. ౧౦

ఏకహస్తైకపాదాశ్చ ఖరకర్ణ్యశ్వకర్ణికాః,
గోకర్ణీర్హస్తికర్ణీశ్చ హరికర్ణీస్తథాఽపరాః. ౧౧

అనాసా అతినాసా శ్చ తిర్యజ్ఞాసా వినాసికాః,
గజసన్నిభనాసాశ్చ లలాటోచ్ఛ్వాసనాసికాః. ౧౨

ధ్వస్తకేశీం స్వల్పకేశీం, అకేశీం అనుత్పన్నకేశీం, కేశకంబళధారిణీం కంబళరూపకేశధారిణీం, లంబే కర్ణలలాటే యస్యా స్నా లంబకర్ణలలాటా, తాం, చుబుకే ఓషః యస్యా స్నా చుబుకోష్ఠీ, తాం, ప్రూస్వదీర్ఘాం - అధఃకాయే ఊర్ధ్వకాయే చ క్వచిత్ ప్రూస్వాం క్వచి దీర్ఘా మిత్యర్థః. కుజ్ఞాం స్థగుమతీం, వికటాం స్థూలజంఘాం, కరాళాం దంతురాం 'కరాళో దంతురే తుంగ' ఇత్యమరః. భుగ్ను వక్త్రాం నిమ్నువక్త్రాం, వికృతాననాం, నాసికోష్ఠవిరహితాననా మిత్యర్థః. ఏతదంతస్య పూర్వేణ దద డ్యేత్యనేనాఽన్వయః, ౧౩-౮

(వికృతా ఇత్యాదే) రుత్తరేణ దదర్శే త్యనేనాఽన్వయః. ఏతా ఏకాఙ్కెదిరాక్షసీభ్యోఽన్యాః. వికృతాః వికృతవేషాః, నిఖాతశిరసః గాత్రాంతర్వర్తిశిరసః, హరికర్ణీః కపికర్ణీః, పాదే చూడికా

(హనుమతా సీతాదురవస్థాదర్శనం)

హస్తపాదా మహాపాదా గోపాదాః పాదచూళికాః,
అతిమాత్రశిరోగ్రీవా అతిమాత్రకుచోదరీః.

౧౩

అతిమాత్రాస్యనేత్రా శ్చ దీర్ఘజిహ్వనఖాస్తథా,
అజాముఖీ ర్హస్తీముఖీ ర్గోముఖీః సూకరీముఖీః.

౧౪

హయోష్ట్రఖరవక్త్రా శ్చ రాక్షసీ ర్హోరదర్శనాః,
శూలముద్గరహస్తా శ్చ క్రోధనాః కలహప్రియాః.

౧౫

కరాళా ధూమ్రకేశీ శ్చ రాక్షసీ ర్వికృతాననాః,
పిబంతీ స్సృతతం పానం సదా మాంససురాపియాః.

౧౬

మాంసశోణితద్గ్ధాంగీః మాంసశోణితభోజనాః,
తా దదర్శ కపిశ్రేష్ఠో రోమహర్షణదర్శనాః.
స్కంధవంత ముపాసీనాః పరివార్య వనస్పతిం.

౧౭

తస్యాఽధస్తాచ్చ తాం దేవీం రాజపుత్రీ మనిందితాం.
లక్ష్మీయామాస లక్ష్మీవా హనుమా స్తనకాత్మజాం,

౧౮

నిష్ప్రభాం శోకసంతప్తాం మలసంకులమూర్ధజాం.
క్షీణపుణ్యాం చ్యుతాం భూమౌ తారాం నిపతితా మివ,

౧౯

చారిత్రవ్యపదేశాధ్యాం భర్తృదర్శనదుర్గతాం.

యాసాం తాః పాదచూడికాః. 'శిఖా చూడా కేశపాశీ' త్యమరః. 'రాక్షసీ ర్వికృతాననా' ఇత్యత్ర పునః
రాక్షసీపద మవిన్మరణార్థం. ౯-౧౭౪

(తస్యాఽధస్తా దిత్యాది.) లక్ష్మీవా హనుమా సీతాదురవస్థానజనితశోభాయుక్తః, చ్యుతాం స్థానాచ్ఛలితాం,
చారిత్రవ్యపదేశాధ్యాం పతివ్రతాధర్మాచరణఖ్యాతినంపన్నాం, భర్తృదర్శనేన దుర్గతాం దరిద్రాం,

భూషణైరుత్తమైర్హీనాం భర్తృవాత్సల్యభూషణాం, ౨౦౪

రాక్షసాఢిపసంరుద్ధాం బంధుభిశ్చ వినా కృతాం.
వియాథాం సింహచంరుద్ధాం బద్ధాం గజవధూ మివ, ౨౦౫

చంద్రరేఖాం పయోదాంతే శారదాభ్రై రివాఽఽవృతాం.
క్లిష్టరూపా మసంస్పర్షా దయుక్తా మివ వల్లకీం. ౨౦౬

సీతాం భర్తృవశే యుక్తా మయుక్తాం రాక్షసీవశే.
అశోకవనికామధ్యే శోకసాగర మాప్లుతాం, ౨౦౭

తాభిః పరివృతాం తత్ర సగ్రహా మివ రోహిణీం.
దదర్శ హనుమా న్దేవీం లతా మకుసుమా మివ, ౨౦౮

సా మలేన చ దిద్ధాంగీ వపుషా చాప్యలంకృతా.
మృణాళీ పంకదిగ్దేవ విభాతి న విభాతి చ, ౨౦౯

మలినేన తు వస్త్రేణ పరిక్లిష్టేన భామినీం.
సంవృతాం మృగశాబాక్షీం దదర్శ హనుమా న్కపిః, ౨౧౦

తాం దేవీం దీనవదనా మదీనాం భర్తృతేజసా.
రక్షితాం స్వేన శీలేన సీతా మసితలోచనాం, ౨౧౧

భర్తృదర్శనరహితా మిత్యర్థః. భర్తృవాత్సల్యభూషణాం, వాత్సల్యపద మత్ర స్నేహమాత్రవాచి.
పయోదాంతే వర్షాంతే, చంద్రరేఖాయా స్పృష్టాస్పృష్టత్వద్వ్యోతనాయేదం విశేషణం, అసంస్పర్షాత్
ఉద్యుక్తనాదినంస్కారరాహిత్యాత్, అయుక్తాం అనారోపితతంత్రీం, వల్లకీం వీణాం. ౨౦౫-౨౦౬

(సీతా మిత్యాది.) పరశేషః. రాక్షసీవశే అయుక్తాం ఆనవస్థితాం, తద్వచనా న్యశృంజ్యంతీ
మిత్యర్థః. లతాం కుసుమితా మివ, తథా దర్శనీయా మిత్యర్థః. ౨౦౮-౨౦౯

('మలినే' నేత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. ౨౧౦-౨౧౧

(హనుమతా శింశుపావృక్షే ఆత్మగోపనం)

తాం దృష్ట్వా హనుమాన్ సీతాం మృగశాబనిభేక్షణాం.

మృగకన్యా మివ త్రస్తాం వీక్షమాణాం సమంతతః,

౨౮౫

దహంతీ మివ నిశ్వాసై ర్వృక్షై న్పల్లవధారిణః.

సంఘాత మివ శోకానాం దుఃఖ స్తోర్మి మివోత్థితాం,

౨౯౫

తాం క్షమాం సువిభక్తాంగీం వినాభరణశోభినీం.

ప్రహర్ష మతులం లేభే మారుతిః ప్రేక్ష్య మైఖిలీం,

౩౦౫

హర్షజాని చ సోఽశ్రుణి తాం దృష్ట్వా మదిరేక్షణాం.

ముమోచ హనుమాం స్తత్ర నమ శ్చక్రే చ రాఘవం,

౩౧౫

నమస్కృత్వా స రామాయ లక్ష్మణాయ చ వీర్యవాన్.

సీతాదర్శనసంహృష్టో హనుమా న్సంవృతోఽభవత్,

౩౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, సప్తదశ స్కంధః.

(‘తా’ మిత్యాది) శ్లోకత్రయ మేకం వాక్యం. క్షమాం క్షమా మివ స్థితాం. విగీర్యాధ్యవ సానా దభేదోక్తిః. తాం దృష్ట్వా తాం ప్రేక్ష్యేత్యనయో ర్సికేషణవిశేష్యభేదా న్న పౌనరుక్త్యం. దూరప్రయుక్తస్యాఽనుస్మరణార్థం వా పునరుక్తిః. ౨౮౫-౩౦౫

(హర్షజానీతి.) రాఘవం నమశ్చక్రే. ఉపపదవిభక్త్యపేక్షయా కారకవిభక్తే ర్భవీయస్త్వాత్ ‘నమస్కరోతి దేవా’ నిత్యాదా వివ ద్వితీయా. ౩౧౫

(నమస్కృత్వేతి.) సంవృతః రాక్షస్యదర్శనాయ శింశుపాపర్ణై ర్నూథోఽభూత్. ౩౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

సప్తదశ స్కంధః.

అథ అష్టాదశ స్కంధః

తథా విప్రేక్షమాణస్య వనం పుష్పితపాదపం,
 విచిన్వత శ్చ వై దేహీం కించిచ్ఛేషా నిశాఽభవత్. ౧

షడంగవేదవిదుషాం క్రతుప్రవరయాజినాం,
 శుశ్రావ బ్రహ్మఘోషాం శ్చ విరాత్రే బ్రహ్మరక్షసాం. ౨

అథ మంగళవాదిత్రై శ్శబ్దై శ్రోత్రమనోహరైః,
 ప్రాబుధ్యత మహాబాహు ర్దశగ్రీవో మహాబలః. ౩

విబుధ్య తు యథాకాలం రాక్షసేంద్రః ప్రతాపవాఙ్,
 స్రస్తమాల్యాంబరధరో వై దేహీ షన్వచింతయత్. ౪

* శ్ల భృశం నియుక్త స్తస్యాం చ మదనేన మదోత్కటః,

అథ అష్టాదశ స్కంధః

(తథేత్యాది.) విప్రేక్షమాణస్య విచిన్వతశ్చ, విప్రేక్షమాణే విచిన్వతి చ తస్మిన్నిత్యర్థః. 'యస్య చ భావేనే' త్యర్థే షష్ఠీ. ౧

(షడంగేతి.) విరాత్రే అపరరాత్రే 'అహస్సరై స్వకదేశసంఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రే' రిత్యత్ర చకారా దవ్యయా దుత్తరస్య రాత్రిశబ్దస్య సమాసాంతోఽచ ప్రత్యయః. బ్రహ్మరక్షసాం బ్రాహ్మణత్వ విశిష్టరక్షసాం, బ్రహ్మఘోషాఽ వేదఘోషాఽ. ౨-౪

(భృశ మితి.) నియుక్తః ప్రేరితః. ౫

* (భృశ మితి.) నియుక్తః ప్రేరితః, వస్తుత్తు మదనే సత్యపి మదనోత్కటో న. అత ఏవ తస్యాం సీతాయాం, నియుక్తః నితరాం యుక్తః, విసీత ఇత్యర్థః. అత ఏవ రాక్షసః, తం కామ మాత్మని గూహితుం న శశాకేతి కాకుః. ఇతి తత్త్వదీపికా. [శ్ల పరివృత్య తిలకం పశ్య]

(సీతాదర్శనార్థం రావణాగమనం)

న స తం రాక్షసః కామం శశాకాఽఽత్మని గూహీతుం.

౫

స సర్వాభరణై ర్యుక్తో భిభ్రచ్చిచ్చియ మనుత్తమాం,
తాం నగై ర్బహుభి ర్జ్జష్టాం సర్వపుష్పఫలోపగైః.

౬

వృతాం పుష్కరిణీభి శ్చ నానాపుష్పోపశోభితాం,
సదామదైశ్చ విహగై ర్విచిత్రాం పరమాద్భుతాం.

౭

ఈహోమృగైశ్చ వివిధై ర్జ్జష్టాం దృష్టిమనోహరైః,
వీధీ స్సంప్రేక్షమాణశ్చ మణికాంచనతోరణాః.

౮

నానామృగగణాకీర్ణాం ఫలైః ప్రపతితై ర్వృతాం,
అశోకవనికా మేవ ప్రావిశ త్సంతతద్రుమాం.

౯

(స ఇత్యాది.) వీధీః ఉద్యానవీధీః.

౫-౯

శ్లో భృశం నియుక్తః గూఢాభినివేతచిత్తః, కామం కామవేగం. ఈదృశేష తీర్థస్యాన్యథా యోజనం బ్రాంత్యైవ. రక్షస స్తమోగుణావిష్టన్య భగవన్మాయామోహితస్యాఽకృత్యేష్యేవ ప్రవృత్తే. తథా క్రియమాణం భగవద్ధ్యాన మపి పాపభోగోత్తరం జన్మాంతరే ఉత్తమఫలాయేతి బోధ్యం. అత ఏవ ఋక్షేష్యమేధనామ్నో రాజ్ఞో దానస్తావకఋజ్ఞుంత్రః - 'స యుష్మే వాజబంధవో నినిత్సు శ్చ న మర్త్యః. అవద్య మధి దీధరత్' ఇతి. అస్యాఽర్థః. వాజ మిత్యన్మనామ, అన్నదానేన యే సర్వేషాం బంధవ స్తేషాం సంబోధనం. హే వాజబంధవః! యుష్మే యుష్మాసు, అసి స్సప్తమ్యర్థానవాదీ. నినిత్సుశ్చ నిందనేచ్ఛాసీలోఽపి, మర్త్యః, అవద్యం, న దీధరత్ న ధారయతి. భవదనుసంధానేనైవ నిష్పావత్వా దితి. ఏవం చ భగవతో నిందావరుద్ధభావేన ధ్యాన మపి సరకభోగోత్తరం జన్మాంతరే ఉత్తమఫలాయ. అత ఏవాఽన్య మరణోత్తరం చతుర్థవతుర్యుగ్యాం చేదిరాజకులే జన్మ. చతుర్నిశతి చతుర్యుగ్యాం రామావతార ఇతి హరివంశోక్తేః. తావత్పర్యంతం చైతత్పావఫలభోగ ఇత్యర్థాయాత మితి బోధ్యం. ఇతి తిలకం.

అంగనాశతమాత్రం తు తం వ్రజంత మనువ్రజత్,
మహేంద్ర మివ పౌలస్త్యం దేవగంధర్వయోషితః.

౧౦

దీపికాః కాంచనీః కాశ్చి జ్వగృహు స్తత్ర యోషితః,
వాలవ్యజనహస్తాశ్చ తాలవృంతాని చాపరాః.

౧౧

కాంచనై రపి భృంగారై ర్జహు స్సలిల మగ్రతః,
మండలాగ్రాః బ్రహ్మీం చైవ గృహ్యోఽన్యః పృష్ఠతో యయుః.

౧౨

కాచి ద్రత్నమయీం స్థాలీం పూర్ణాం పానస్య ధామినీ,
దక్షిణా దక్షిణేనై వ తదా జగ్రాహ పాణినా.

౧౩

రాజహంసప్రతీకాశం చత్రం పూర్ణశశివ్రభం,
సౌవర్ణదండ మపరా గృహీత్వా పృష్ఠతో యయా.

౧౪

నిద్రామదపరీతాక్ష్యో రావణ స్యోత్తమాః ప్రీయః,
అనుజగ్ముః పతిం వీరం ఘనం విద్యుల్లతా ఇవ.

౧౫

(అంగనేతి.) మహేంద్రం దేవగంధర్వయోషిత ఇవ వ్రజంతం తం అంగనాశతమాత్రం,
అనువ్రజత్ అన్యవ్రజత్.

౧౦

(దీపికా ఇతి.) తాలవృంతాని వ్యజనాని.

౧౧

(కాంచనై రితి.) భృంగారైః కనకాలుకాభిః. 'భృంగారః కనకాలుకే' త్యమరః,
మండలాగ్రాః అసివిశేషాః. 'మండలాగ్రో నతార్దక' ఇతి వైజయంతీ. బ్రహ్మీం ఆస్తరణం, గృహ్యో
గృహీత్వా.

౧౨

(కాచి దితి.) పానస్య పూర్ణాం, పీయత ఇతి పానం మధు, తస్య పూర్ణాం తేన పూర్ణాం
'పూరణగుణే' త్యాదినా సుహితార్థయోగే షష్ఠీసమాసనిషేధజ్ఞాపకా దత్ర షష్ఠీ. స్థాలీం
పాత్రీం.

౧౩-౧౫

(రావణస్య సీతాసమీపాగమనం)

వ్యావిద్ధహారకేయూరా స్సమా మృదితవర్ణకాః,
సమాగళితకేశాంతా స్సస్వేదవదనా స్తథా.

౧౬

ఘూర్ణంత్యో మదశేషేణ నిద్రయా చ శుభాననాః,
స్వేదక్లిష్టాంగకుసుమా స్సుమాల్యాకులమూర్ధజాః.

౧౭

ప్రయాంతం నైర్వృతపతిం నార్యో మదిరలోచనాః,
బహుమానాచ్చ కౌమాచ్చ ప్రియభార్యా స్త మన్వయుః.

౧౮

స చ కామపరాధీనః పతి స్తాసాం మహోబలః,
సీతాసక్తమనా మందో మదాంచితగతి ర్భఖా.

౧౯

తతః కాంచీనినాదం చ నూపురాణాం చ నిస్వనం,
శుశ్రావ పరమస్త్రీణాం స కపి ర్దారుతాత్మజః.

౨౦

తం చాప్రతిమకర్తాణ మచింత్యబలపౌరుషం,
ద్వారదేశ మనుప్రాప్తం దదర్శ హనుమా న్కపిః.

౨౧

దీపికాభి రనేకాభి స్సమంతా దవభాసితం,
గంధతైలావసిక్తాభి ర్ద్రియమాణాభి రగ్రతః.

౨౨

(వ్యావిద్ధేతి.) వ్యావిద్ధాః వ్యత్యస్తతయా న్యస్తాః, సమామృదితవర్ణకాః సమ్మృష్టానులేపనాః.

'అంగరాగ స్సమాలంభో వర్ణకశ్చ విలేపన' మితి నిఘంటుః.

౧౬-౧౮

(స చేతి.) మదేనాంచితా గతి ర్యస్య స మదాంచితగతిః.

౧౯-౨౦

(తం చేత్యాది.) ద్వారదేశం ఆశోకవనద్వారదేశం, గంధతైలం గంధవాసితతైలం.

కామదర్పమదై ర్యుక్తం జిహ్వాతామ్రాయతేక్షణం,
సమక్ష మివ కందర్ప మపవిద్ధశరాసనం.

౨౩

మథితామృతఫేనాభ మరణో వత్త ముత్తమం,
సలీల మనుకర్షంతం విముక్తం సక్త మంగదే.

౨౪

తం పత్రవిటపే లీనః పత్రపుష్పఘనావృతః,
సమీప మివ సంక్రాంతం నిధ్యాతు ముపచక్రమే.

౨౫

అవేక్షమాణ స్తు తతో దదర్శ కపికుంజరః,
రూపయౌవనసంపన్నా రావణస్య వరస్త్రియః.

౨౬

తాభిః పరివృతో రాజా సురూపాభి ర్మహాయశాః,
త న్మృగద్విజసంఘుష్టం ప్రవిష్టః ప్రమదావనం.

౨౭

క్షీణో విచిత్రాభరణ శృంకుకర్ణో మహాబలః,
తేన విశ్రవసః పుత్ర స్స దృష్టో రాక్షసాధిపః.
వృతః పరమనారీభి స్తారాభి రివ చంద్రమాః,

౨౮

సమక్షం ప్రత్యక్షం, అపవిద్ధశరాసనం అదృతశరాసనం, మథితామృతఫేనాభం - మథితం తక్రం, అమృతం ధారోష్ణం, తయో ర్యత్ ఫేనం తదాభం. 'నిరంబు బోశం మథితం ధారోష్ణం త్వమృతం పయః' ఇత్యుభయత్ర వైజయంతీ. విముక్తం స్వస్థానా త్ప్రచలితం, ఆంగదే సక్తం వత్తం సలీలం యథా భవతి తథా అనుకర్షంత మిత్యన్వయః.

౨౧-౨౪

(త మితి.) పత్రవిటపే పత్రవతి విటపే, లీనః ఛన్నః, పత్రపుష్పఘనావృతః పత్ర పుష్పసమూహావృతః, ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. యద్వా, చూరే సమాగత మపి తేజసా సమీపే సంక్రాంత మివ స్థితం, తం, నిధ్యాతుం ద్రఘ్ణ, ముపచక్రమే. 'నిర్వర్ణం తు నిధ్యానం దర్శనాలోక నేక్షణ' మిత్యమరః.

౨౫-౨౬

(తాభి రితి.) ప్రమదావనం అంతఃపురోద్యానం.

౨౭

(క్షీణ ఇతి.) క్షీణః మత్తః, శంకుకర్ణః, గర్వేణ స్తబ్ధకర్ణ ఇత్యర్థః.

౨౮

(రావణదర్శనేన సీతాయాః దురవస్థా)

తం దదర్శ మహాతేజాస్తేజోవంతం మహాకపిః.

౨౯

రావణోఽయం మహాబాహు రితి సంచింత్య వానరః,

అవస్థతో మహాతేజా హనుమా న్మారుతాత్మజః.

౩౦

స తథాఽప్యగ్రతేజా స్స నిర్దుత స్తస్య తేజసా,

పత్రగుహ్యంతరే సక్తో హనుమా న్సంవృతోఽభవత్.

౩౧

స తా మసితకేశాంతాం సుశ్రోణీం సంహత స్తనీం,

దిదృక్షు రసీతాసాంగా ముపావర్తత రావణః.

౩౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, అష్టాదశ స్కంధః.

(రావణోఽయం మితి.) అవస్థతః అవరూఢః, రావణచేష్టా స్సర్వా ద్రష్టం పూర్వస్థానా దధశ్శాఖాం సమాశ్రీత ఇత్యర్థః.

౩౦

(స ఇతి.) సః హనుమాన్, తథా పూర్వోక్తరీత్యా, ఉగ్రతేజా సన్నపి, తస్య రావణస్య, తేజసా నిర్దుత స్సన్, పత్రగుహ్యంతరే పత్రగూఢప్రదేశే, సంవృతోఽభవత్ గూఢోఽభవత్.

౩౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే, అష్టాదశ స్కంధః.

అథ ఏకోనవింశ స్సర్గః.

తస్మి న్నేవ తతః కాలే రాజపుత్రీ త్వనిందితా,
రూపయావనసంపన్నం భూషణోత్తమభూషితం.

౧

దతో దృష్ట్వైవ వై దేహీ రావణం రాక్షసాధిపం,
ప్రావేపత వరారోహః ప్రవాతే కదళీ యథా.

౨

అచ్ఛా ద్యోదర మూరుభ్యాం బాహుభ్యాం చ పయోధరౌ,
ఉపవిష్టా విశాలాక్షీ రుదంతీ వరవర్ణివీ.

౩

దశగ్రీవస్తు వై దేహీం రక్షితాం రాక్షసీగణైః,
దదర్శ సీతాం దుఃఖార్తాం నావం సన్నా మివాఽర్ణవే.

౪

అసంవృతాయా మాసీనాం ధరణ్యాం సంశితవ్రతాం,
చిన్నాం ప్రపతితాం భూమౌ శాఖా మివ వనస్పతేః.

౫

మలమండనచిత్రాంగీం మండన్వార్తా మమండితాం,
మృణాళీ పంకదిగ్ధేవ విభాతి న విభాతి చ.

౬

అథ ఏకోనవింశ స్సర్గః

(తస్మిన్నిత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం. తతః రావణాగమనానంతరం, తస్మి న్నేవ కాలే తదాగమనానంతరకాల ఏవ, భూషణోత్తమభూషితం రూపయావనసంపన్నం, రావణం, తతో దృష్ట్వైవ తత్ర దూరదేశ ఏవ దృష్ట్వా, ప్రావేపతీతి సంబంధః.

౧-౩

(దశగ్రీవస్త్యిత్యాది.) మలమండనచిత్రాంగీం మలరూపమండనేన చిత్రాంగీం, మలావృతా మ ప్యాశ్చర్యావహదేహౌ మిత్వర్థః. మృణాళీపంకదిగ్ధేవేత్వక్ర యే త్యధ్యాహార్యం.

౪-౬

(రావణదర్శనేన సీతాయాః దురవస్థా)

సమీపం రాజసింహస్య రామస్య విదితాత్మనః,
సంకల్పహయసంయుక్తై ర్యాంతీ మివ మనోరథైః. ౭

శుష్యంతీం రుదతీ మేకాం ధ్యానశోకపరాయణాం,
దుఃఖస్యాఽంత మపశ్యంతీం రామాం రామ మనువ్రతాం. ౮

వేష్టమానాం తథాఽఽవిష్టాం పన్నగేంద్రవధూ మివ,
ధూప్యమానాం గ్రహేదేవ రోహిణీం ధూమకేతునా. ౯

వృత్తశీలపలే జాతా మాచారవతి ధార్మికే,
పునస్సంస్కార మాపన్నాం జాతా మివ చ దుష్కులే. ౧౦

అఙ్ఘాలేనాఽపవాదేన కీర్తిం నిపతితా మివ,
అహ్నాయానా మయోగేన విద్యాం ప్రశిథిలా మివ. ౧౧

సన్నా మివ చుహోర్తిం శ్రద్ధా మివ విమానితాం,
పూజా మివ పరిక్షిణా మాఘాం ప్రతిహతా మివ. ౧౨

ఆయతీ మివ విభ్రస్త్వా మాఙ్గాం ప్రసరిహతా మివ,

(సమీప మిత్యాది.) ఆవిష్టాం మణిమంత్రాద్యభిభూతాం, ధూప్యమానాం సంతప్యమానాం, ధూమః శేతు రివ ధూమశేతుః, శేతునా గ్రహేణ త్యర్థః. యద్వా, గ్రహేణ గ్రాహణేణ ఆచ్ఛాదకేనేతి ధూమశేతు ర్వివిష్యతే. (వృత్తేతి.) వృత్తం దృఢం శీలం స్వభావో యస్య తత్, తచ్చ తత్ కులం చ, తస్మిన్, ఆచారవతి సమయాచారవతి, ధార్మికే యజ్ఞాదిధర్మవ్రథానే, ఏవంఘాలే కులే జాతాం, సంస్కార మాపన్నాం వివాహరూపసంస్కార మాపన్నాం, అత స్సంస్కారద్వారా దుష్కులే పున ర్జాతా మివ స్థిరాం, చుహూరాజా ముననమున మివ చుహూరీదాం వివాహో ద్వివీతీయం జన్మ. 'వైవాహికో విదిః క్షీణా హౌవనాయనిరః స్మృత' ఇతి స్మృతేః. సన్నాం క్షీణాం. శ్రద్ధా మివ విమానితాం, అవమానితా మిత్యర్థః. అవమానే హి కృతే అవమంతరి శ్రద్ధా మందీభవతి. పూజా మివ పరిక్షిణాం, న్యల్పపూజాద్రవ్యా విత్యర్థః. ప్రతిహతాం నిష్పలాం, ఆయతీం దనలాభం, విభ్రస్త్వాం మందీభూతాం,

దీప్తా మివ దిశం కాలే పూజా మపహృతా మివ. ౧౩

పద్మినీ మివ విద్వస్తాం హతకూరాం చమూ మివ,
ప్రభా మివ తమోధ్వస్తా ముపక్షీణా మివాఽఽపగం. ౧౪

వేదీ మివ పరామృష్టాం శాంతా మగ్నిశిఖా మివ,
పౌర్ణమాసీ మివ నిశాం రాహుగ్రస్తేందుమండలాం. ౧౫

ఉత్కృష్టపర్ణకమలాం విత్రాసితవిహంగమాం,
హస్తీహస్తపరామృష్టా మాకులాం పద్మినీ మివ. ౧౬

పతిశోకాతురాం కుష్మాం నదీం విస్రావితా మివ,
పరయా మృజయా హీనాం కృష్ణవక్షనిశా మివ. ౧౭

సుకుమారీం సుజాతాంగీం రత్నగర్భగృహోచితాం,
తప్యమానా మివోష్ణేన మృణాళీ మచిరోద్ధృతాం. ౧౮

గృహీతా మాళితాం స్తంభే యూథపేన వినా కృతాం,
నిశ్శ్వసంతీం సుదుఃఖారాం గజరాజవధూ మివ. ౧౯

ఏకయా దీర్ఘయా వేణ్యా శోభమానా మయత్పతః,
నీలయా నీరదాపాయే వనరాజ్యా మహీ మివ. ౨౦

ఉపవాసేన శోకేన ధ్యానేన చ భయేన చ,
పరిక్షీణాం కృశాం దీనా మల్పాహారాం తపోధనాం. ౨౧

ప్రతిహతాం అననుష్ఠితాం, దీప్తాం దాహయంతాం. కాలే ఉత్పాతకాలే, పూజా మపహృతా మివ- అత్ర. పూజాశబ్దేన పూజాద్రవ్య ముచ్యతే. విద్వస్తాం హిమాదిహతాం. తమోధ్వస్తాం తమస్సంవృతాం. ఉపక్షీణాం, స్వల్పజలా మిత్యర్థః. పరామృష్టాం, శూద్రాదిభి రితి శేషః. ఉత్కృష్టపర్ణకమలాం ఉద్వృతపత్రకమలాం, విస్రావితాం, రోషోభంగాదినా అన్యనిర్గమితజలా మిత్యర్థః. మృజయా ఉద్వృత్త నాద్యంగశోధనేన, సుజాతాంగీం సుందరాంగీం, ఆళితాం బద్ధాం, అల్పాహారాం, తోయమాత్రాహారా

(రావణేన సీతాప్రలోభనం)

ఆయాచమానాం దుఃఖార్తాం ప్రాంజలిం దేవతా మిన,

భావేన రఘుముఖ్యస్య దశగ్రీవపరాభవం.

౨౨

సమీక్షమాణాం రుదతీ మనిందితాం సుపక్ష్యతామ్రాయతశుక్లలోచనాం,

అనువ్రతాం రామ మతీవ మైథిలీం ప్రలోభయామాస వధాయ రావణః.

౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకోనవింశ స్పర్శః.

అథ వింశ స్పర్శః

స తాం పతివ్రతాం దీనాం నిరానందాం తపస్వినీం,

సాకారై ర్మధురై ర్వాకైశ్చ ర్వ్యదర్శయత రావణః.

౧

మిత్యర్థః. యద్వా, అల్పహారాం మితభోజినీ మిత్యుత్తమస్త్రీలక్షణ ముచ్యతే. (ఆయాచమానా మితి.) రఘుముఖ్యస్య కర్తుః, దశగ్రీవపరాభవం, భావేన మనసా, ఆయాచమానాం ప్రార్థయంతీ మివ స్థితాం, సమీక్షమాణాం రక్షకం సమీక్షమాణాం, (సుపక్ష్యేతి.) అంతే తామ్రం మధ్యే శుక్ల మస్యా లోచన మిత్యుచ్యతే.

౨౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే. శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే. సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే.

ఏకోనవింశ స్పర్శః.

అథ వింశ స్పర్శః.

(స తా మిత్యాది.) సాకారైః సేంగితైః. 'అకారా వింగితాకృతీ' ఇత్యమరః. న్యదర్శయత. స్వాభిప్రాయ మితి శేషః. సీతాయై స్వాభిప్రాయం ప్రకాశితవా నిత్యర్థః.

౧

మాం దృష్ట్వా నాగనాసోరు గూహమానా స్తనోదరం,
అదర్శన మివాఽఽత్మానం భయా న్నేతుం త్వ మిచ్ఛసి.

౨

కామయే త్వాం విశాలాక్షి బహుమన్యస్వ మాం ప్రియే,
సర్వాంగగుణసంపన్నే సర్వతోకమనోహరే.

౩

నేహ కేచి న్మనుష్యా వా రాక్షసాః కామరూపిణః,
వ్యవసర్పతు తే సీతే భయం మ త్త స్పముత్థితం.

౪

* స్వధర్మో రక్షసాం భీరు సర్వదైవ న సంశయః,
గమనం వా పరశ్రీణాం హరణం సంప్రమథ్య వా.

౫

ఏవం చైత దకామాం తు న త్వాం స్పృశ్యేమి మైథిలి,
కామం కామ శ్శరీరే మే యథాకామం ప్రవర్తతాం,

౬

(మాం దృష్టేతి.) అదర్శనం అదృశ్యత్వం.

౭

మాం దృష్ట్వా భీతి ర్న కర్తవ్యే త్యాహ (కామయ ఇతి.)

౮

అన్యే చ భయహేతవోఽత్ర న సంతీ త్యాహ (నే హేతి.)

౯

పరదారేచ్ఛా దోష ఇత్యాశంక్యాహ (స్వధర్మ ఇతి.) సంప్రమథ్య బలాత్కృత్య, కామం అత్యంతం, యథాకామం యథేచ్ఛం.

౧౦

* (స్వధర్మ ఇత్యాది) శ్లోకద్వయస్య వాస్తవార్థస్తు, కామకః త్వం న విశ్వసనీయ ఇత్యత ఆహ (స్వధర్మ ఇత్యాది.) యద్యపి రక్షసాం పరదారహరణాది స్వధర్మః స్వభావః. మే శరీరే, కామ మత్యర్థం, యథాకామం యథేచ్ఛం, కామః ప్రవర్తతాం నామ మన్మథవికారోఽస్తు నామ, తథాప్యేత త్సర్వం, మమేష్టదేవతాయాం త్వయి, న మటత ఇతి శేషః, అత ఏవ అకామాం మయి భృత్యత్వ కామనారహితాం, యద్వా, అకామాం విష్ణుకామాం, త్వాం, న స్పృశ్యేమి, త్వదాజ్ఞాం వినా పూజాంక ర్దు మపి విభేమీతి శేషః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(రావణేన సీతాప్రతోభనం)

దేవి నేహ భయం కార్యం మయి విశ్వసిహి ప్రియే,
ప్రణయస్య చ తత్త్వేన మైవం భూ శోకలాలసా.

౭

ఏకవేణీ ధరా శయ్యా ధ్యానం మలిన మంబరం,
అస్థానేఽవ్యుపవాసశ్చ నైతా న్యోపయికాని తే.

౮

* విచిత్రాణి చ మాల్యాని చందనా న్యగరూణి చ,
వివిధాని చ వాసాంసి దివ్యా న్యాభరణాని చ.

౯

మహార్థాణి చ పానాని శయనా న్యాసనాని చ,
గీతం నృత్యం చ వాద్యం చ లభ మాం ప్రాప్య మైఫిలి.

౧౦

స్త్రీరత్న మసి మైవం భూః కురు గాత్రేషు భూషణం,
మాం ప్రాప్య హి కథం సు స్యా స్త్వ మన్ద్రా సువిగ్రహే.

౧౧

❖ ఇదం తే చారు సంజాతం యోవనం వ్యతివర్తతే.

(దేవీతి.) ప్రణయస్య స్నేహం కురు.

౭

(ఏకవేణీతి.) ఏకవేణీ అసీమంతివేణీ, ధరా శయ్యా భూశయనం, ఔపయికాని యుక్తాని.

'యుక్త మోపయకం' ఇత్యుమరః.

౮-౧౦

(స్త్రీరత్న మితి.) (మాం ప్రాప్య హీతి.) హిఃపాదపూరణే, అవ్యర్థో వా, హే సువిగ్రహే,

మాం ప్రాప్యాపి కథ మన్ద్రా స్యాః.

౧౧

* వస్తుతస్తు (విచిత్రాణి త్యాది)క్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. మాం ప్రాప్య, భృత్యత్వేనేతి కేషః. మాల్యాదీని, లభ ప్రాప్నుహీతి సంబంధః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

❖ వస్తుతస్తు త్వత్పూజాక్షమం మదీయ మాయః వ్యర్థం గచ్ఛతీతి భిద్యతి (ఇదం త ఇతి.)

తే తవ, భృత్యస్య మమేతి కేషః. యోవనం దర్శ్యావస్థా, యత్ యతో భృత్యస్య మమాయః వ్యర్థం గచ్ఛతి, అతో మమ తవ పూజార్థ మనుజ్ఞాం దేహీతే కేషః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

మాం దృష్ట్వా నా గనాసోరు గూహమానా స్తనోదరం,
అదర్శన మివాఽఽత్మానం భయా న్నేతుం త్వ మిచ్ఛసి.

౨

కామయే త్వాం విశాలాక్షి బహుమన్యస్య మాం ప్రియే,
సర్వాంగగుణసంపన్నే సర్వలోకమనోహరే.

౩

నేహ కేచి న్మనుష్యా వా రాక్షసాః కామరూపిణః,
వ్యపసర్పతు తే సీతే భయం మత్త స్సముత్థితం.

౪

* స్వధర్మో రక్షసాం భీరు సర్వదైవ న సంశయః,
గమనం వా పరస్త్రీణాం హరణం సంప్రమభ్య వా.

౫

ఏవం చైత దకామాం తు న త్వాం స్పృశ్యేమి మైథిలి,
కామం కామ శ్శరీరే మే యథాకామం ప్రవర్తతాం.

౬

(మాం దృష్ట్వేతి.) అదర్శనం అదృశ్యత్వం.

౭

మాం దృష్ట్వా భీతి ర్న కర్తవ్యే త్యాహ (కామయ ఇతి.)

౮

అన్యే చ భయహేతవోఽత్ర న సంతీ త్యాహ (నే హేతి.)

౯

పరదారేచ్ఛా దోష ఇత్యాశంక్యాహ (స్వధర్మ ఇతి.) సంప్రమభ్య బలాత్కృత్య, కామం
అత్యంతం, యథాకామం యథేచ్ఛం.

౧౦

* (స్వధర్మ ఇత్యాది) శ్లోకద్వయస్య వాస్తవార్థస్తు, కామకః త్వం న విశ్వసనీయ ఇత్యత ఆహ
(స్వధర్మ ఇత్యాది.) యద్యపి రక్షసాం పరదారహరణాది స్వధర్మః స్వభావః. మే శరీరే, కామ
మత్యర్థం, యథాకామం యథేచ్ఛం. కామః ప్రవర్తతాం నామ మన్మథవికారోఽస్తు నామ, తథాప్యేత
త్సర్వం, మమేష్టదేవతాయాం త్వయి, న ఘటత ఇతి శేషః, అత ఏవ అకామాం మయి భృత్యత్వ
కామనారహితాం, యద్వా, అకామాం విష్ణుకామాం, త్వాం, న స్పృశ్యేమి, త్వదాజ్ఞాం వినా పూజాం
కర్తు మపి బిభేషీతి శేషః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(రావణేన సీతావ్రలోభనం)

దేవి నేహ భయం కార్యం మయి విశ్వసిహి ప్రియే,
ప్రణయస్య చ తత్త్వేన మైవం భూ శ్శోకలాఅసా.

ఏకవేణీ ధరా శయ్యా ధ్యానం మలిన మంబరం,
అస్థానేఽప్యుపవాసశ్చ నైతా న్యోపయికాని తే.

* విచిత్రాణి చ మాల్యాని చందనా న్యగరూణి చ,
వివిధాని చ వాసాంసి దివ్యా న్యాభరణాని చ.

మహోర్ధాణి చ పానాని శయనా న్యాసనాని చ,
గీతం నృత్యం చ వాద్యం చ లభ మాం ప్రాప్య మైఖిలి.

శ్రీరత్న మసి మైవం భూః కురు గాత్రేషు భూషణం,
మాం ప్రాప్య హి కథం ను స్యా స్త్వ మనర్ధా సువిగ్రహే.

❖ ఇదం తే చారు సంజాతం యౌవనం వ్యతివర్తతే,

(దేవీతి.) ప్రణయస్య స్నేహం కురు.

(ఏకవేణీతి.) ఏకవేణీ అసీమంతితవేణీ, ధరా శయ్యా భూశయనం, ఔపయికాని యుక్తాని.
'యుక్త మోపయకం' ఇత్యుపరః.

(శ్రీరత్న మితి.) (మాం ప్రాప్య హీతి.) హిః పాదపూరణే, అప్యర్థో వా, హే సువిగ్రహే,
మాం ప్రాప్యాపి కథ మనర్ధా స్యాః.

* వస్తుతస్తు (విచిత్రాణి త్యాది)శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. మాం ప్రాప్య, భృత్యత్వేనేతి శేషః.
మాల్యాదీని, లభ ప్రాప్నుహీతి సంబంధః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

❖ వస్తుతస్తు త్వత్పూజాక్షమం మదీయ మాయుః వ్యర్థం గచ్ఛతీతి భిద్యతి (ఇదం త ఇతి.)
తే తవ, భృత్యస్య మమేతి శేషః. యౌవనం దార్ధ్యావస్థా, యత్ యతో భృత్యస్య మమాయుః
వ్యర్థం గచ్ఛతి, అతో మమ తవ పూజార్థ మనుజ్ఞాం దేహీత శేషః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

య దతీతం పున రైతి స్రోత శ్శీఘ్ర మపా మివ. ౧౨

త్వాం కృత్వోపరతో మన్యే రూపకర్తా స విశ్వస్యక్.
న హి రూపోపమా త్వన్యా తవాఽస్తి శుభదర్శనే. ౧౩

* త్వాం సనూసాద్య వై దేహి రూపయోవనశాలినీం,
కః పుమా నతివర్తేత సాఙ్గ దపి పితామహః. ౧౪

య ద్య త్పశ్యామి తే గాత్రం శీతాంకుసదృశాననే,
తస్మిం స్తస్మిన్ పృథుశ్రోణి చక్షు ర్మమ నిబధ్యతే. ౧౫

❖ భవ మైథిలి భార్యా మే మోహ మేనం విసర్జయ,
బహ్వీనా ముత్తమస్త్రీణా మాహృతానా మిత స్తతః.
సర్వాసా మేవ భద్రం తే మమాఽగ్రమహిషీ భవ. ౧౬॥

(త్వా మితి.) ఉపరతః నివృత్తః, అత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం. ఉత్తరోత్తరం సాతిశయం రూపం పిసృక్షు ర్విధాతా త్వాం సృష్ట్యా ఇతఃపరం సాతిశయం రూపం స్రష్టం న శక్యత ఇతి ధియా సృష్టే రుపరత ఇతి మన్య ఇత్యర్థః. ౧౨-౧౩

(త్వా మితి.) కః ఆతివర్తేత? న కోఽపీ త్యర్థః. ౧౪-౧౬॥

* వస్తుతస్తు మదారాధనే తవ బుద్ధిః కథం స్యా? దత ఆహ (త్వా మితి.) త్వాం లక్ష్మీం 'సేతా లక్ష్మీ ర్పవా నిష్ఠు' రితి వక్ష్యమాణత్వాత్. సనూసాద్య సాఙ్గత్పితామహోఽపి, నాతివర్తేత అనారాధితం న శక్నుయాత్. పుమాంస్తు కో వా ఆతివర్తేతే' త్యర్థః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

❖ వస్తుతస్తు (భవేతి.) మైథిలి, భార్యా - భయా కాంత్యా. ఆర్యా శ్రేష్ఠా, భవ - ఏన మోహం మయి శత్రుత్వకంకాం, విసర్జయ, మే మమ, ఉత్తమస్త్రీణాం, మమ యా అగ్రమహిషీ మందోదరీ. తస్యాశ్చ మమ చ, భవ, ఈశ్వరీతి శేషః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(రావణేన సీతాప్రలోభనం)

- * లోకేభ్యో యాని రత్నాని సంప్రమథ్యాఽఽహృతాని వై .
తాని మే భీరు సర్వాణి రాజ్యం చైత దహం చ తే, ౧౭౪
- విజిత్య పృథివీం సర్వాం నానానగరమాలినీం.
జనకాయ ప్రదాస్యామి తవ హేతో ర్విలాసిని. ౧౮౪
- నేహ పశ్యామి లోకేఽన్యం యో మే ప్రతిబలో భవేత్.
పశ్య మే సుమహ ద్వీర్య మప్రతిద్వంద్వ మాహవే, ౧౯౪
- అసకృ త్సంయుగే భగ్నా మయా విమృదితధ్వజాః.
అశక్తాః ప్రత్యసీకేషు స్థాతుం మమ సురాసురాః, ౨౦౪
- ఇచ్చయా క్రియతా మద్య ప్రతికర్మ తవోత్తమం. ౨౧
- సప్రభా ణ్యవసజ్యంతాం తవాంగే భూషణాని చ,
సాధు పశ్యామి తే రూపం సంయు క్తం ప్రతికర్మణా. ౨౨
- ప్రతికర్మాభిసంయుక్తా దాక్షిణ్యేన వరాసనే,
భుజ్క్ష్య భోగా న్యథాకామం పిబ భీరు రమస్వ చ. ౨౩

(అసకృ దితి.) విమృదితధ్వజాః భగ్నధ్వజాః, ప్రత్యసీకేషు శత్రుషు మధ్యే. ౧౭౪-౨౦౪

(ఇచ్చయేతి.) ప్రతికర్మ అలంకారః. 'ప్రతికర్మ ప్రసాధనమ్' ఇత్యమరః. ఆవసజ్యంతాం అర్చ్యంతాం, ప్రతికర్మణా సంయు క్తం, పశ్యామి పశ్యేయం. ౨౧-౨౨

(ప్రతికర్మేతి.) దాక్షిణ్యేన సరళత్వేన, భుజ్క్ష్య అనుభవ, 'దక్షిణే సరళోదారో' ఇత్యమరః. ౨౩

* వాస్తవార్థస్తు. ఇష్టదేవతాయై దేవ్యై రావణ స్వాత్మాత్మీయసమర్పణం కరోతి (లోకేభ్య ఇతి) శ్లోకద్వయేన. అహ మిత్యనేనాఽఽత్మసమర్పణం, రత్నానీత్యాదినాఽఽత్మీయసమర్పణ మితి జ్ఞేయం. ఇతి తత్త్వదీపికా.

యథేష్టం చ ప్రయచ్ఛ త్వం పృథివీం వా ధనాని చ,
లలన్య మయి విస్రంభా ధృష్ట మాజ్ఞాపయన్య చ,

* మత్ప్రసాదా ల్లలంత్యాశ్చ లలంతాం బాంధవా స్తవ,

౨౪౪

౪ శ్లో ఋద్ధిం మమాఽనుపశ్య త్వం శ్రీయం భద్రే యశశ్చ మే.

౨౫

(యథేష్ట మితి.) లలన్య (ప్రీతిం కురు. 'లల ఈస్సాయామ్' ఇతి ధాతుః.

౨౪౪-౨౫

* వస్తుతస్తు, మత్ప్రసాదాత్-మయి ప్రసాదోఽనుగ్రహః, తస్మాత్. తవ లలంత్యాః రమంత్యాః సత్యాః, బాంధవాశ్చ రమంతా మితి సంబంధః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

౪ రామానుజీయం. (ఋద్ధి మిత్యాది.) ఋద్ధిం సంపదం. శ్రీయం భాం.(న హీతి) వాశబ్దోఽవచారణే. ద్రష్టం వా నోపలప్యత ఏవే త్యర్థః. పురోబలాత్ రసితై రితి విశేషణా ద్వర్షాసంబంధితా ద్యోత్యతే.

శ్లో వాస్తవార్హస్తు, సరామాఽహం తేఽఖిలసంపత్సముద్ధిం దదామి, మాం రామేణ సహ సంయోజయే త్యాశంక్య, నాఽహం సంపదద్యర్థీ, కింతు మోక్షకామీ. అతో యావన్మోక్షం త్వత్ప్రదాబ్జం న త్యతామీ త్యధిప్రాయేజాహ (ఋద్ధిం మమేత్యాది) శ్లోకచతుష్టయేన. హే సుభగే, మమ ఋద్ధ్యాదికం పశ్య, విక్షిప్తవిజయః. స్వతస్సిద్ధవిజయ ఇత్యర్థః. వనగోచరః - వనం జలం గోచరం నివాసస్థానం, యన్య సః. నారాయణ ఇత్యర్థః. అత ఏవ గతశ్రీః - గతా ప్రాప్తా శ్రీః లక్ష్మీః యేన, అత ఏవ ప్రతీ భక్తసంరక్షణప్రతీకః, అత ఏవ పితృవాక్యపరిపాలనాయ స్థంధీలశాయా యో రామః, ఆచీరబాససేతి చేచ్ఛః. చీరబాసోరహితేన, పీతాంబరధారిణేత్యర్థః. ఏతాదృశేన తేన రామేణ సహ వా, త్వం ఇదానీం విద్యమానైశ్వర్యార్యపేక్షయా న కిమపి. కరిష్యసీతి, శంకే మన్యే. అతో జీవతి, మయి సతీతి శేషః. రామ స్త్యాం ద్రష్టు మపి నోపలప్యతే, న చ మమ హస్తాత్ త్యాం రామః ప్రాప్తు మర్హతి. మద్వచాసంకరం రామ స్త్యాం ద్రష్టు మప్యపలప్యతే, ప్రాప్తు మవర్హతీతి భావః. 'హిరణ్యకశిపుః కీర్తి మింద్రహస్తగతామివ' తి వైధర్మ్య దృష్టాంతః. పురా కిల హిరణ్యకశిపో ర్పూర్వాయ హస్తా నారదముఖేన ప్రార్థితః తస్మై పునః ప్రాదా దితి భాగవతే కథాఽస్తి. తథా చ ఖార్యాహరణ మేన కీర్తిహరణ మితి భావః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(రావణేన సీతాప్రలోభనం)

కిం కరిష్యసి రామేణ సుభగే చీరవాససా,

నిక్షిప్తవిజయో రామో గతశ్రీ ర్వనగోచరః.

వ్రతీ స్థండిలశాయీ చ శంకే జీవతి వా న వా,

౨౬౪

న హి వై దేహి రామ స్త్వాం ద్రష్టుం వా ప్యుపలస్యతే.

పురోబలాకై రసితై ర్మేఘై ర్ఘోత్సాన్ మివా౬౬వృతాం,

౨౭౪

❖ న చాపి మమ హస్తా త్త్వాం ప్రాప్తు మర్హతి రాఘవః.

హిరణ్యకశిపుః కీర్తి మింద్రహస్తగతా మివ,

౨౮౪

చారుస్మితే చారుదతి చారునేత్రే విలాసిని.

మనో హరసి మే భీరు సుపర్ణః పన్నగం యథా,

౨౯౪

ఏవ మాత్మానం వ్రశస్య రామం నిందతి (కిం కరిష్య సీత్యాదినా.) నిక్షిప్తవిజయః,
త్యక్తవిజయ ఇత్యర్థః. స్థండిలశాయీ భూతలశాయీ, ౨౬౪

(న హీతి.) వాశద్దో౬వధారణే. ద్రష్టు మపి నోపలస్యత ఏవే త్యర్థః. దర్శనమాత్రఫల
మపి దర్శనం న ప్రాప్యసీ త్యర్థః. పురో౬గ్రే బలాకా యేషాం తే పురోబలాకాః. త్రైః, అనేన
మేఘానా మతివిపులతోచ్యతే; మహామేఘేష్యేవ బలాకనంచారవర్ణనాత్, ౨౭౪-౨౯౪

❖ రామానుజీయం. (న చాపీతి.) 'హిరణ్యకశిపుః కీర్తి మింద్రహస్తగతా మివ' ఇతి
వైధర్మ్యదృష్టాంతః. అత్ర కీర్తిశబ్దేన భార్యా లక్ష్యతే. హిరణ్యకశిపు రింద్రహస్తగతాం భార్యాం
పునః ప్రాప్తవా నిత్యేతచ్చీభాగవతే ప్రసిద్ధం 'వ్యలుంపణ రాజశిబిర మమరా రాజ్యకాంక్షిణః.
ఇంద్రస్తు రాజమహిషీం మాతరం మమ చా౬గ్రహీత్' ఇత్యాదిప్రహ్లాదవచనాత్.

* క్లిష్టకాశేయవననాం తస్మి మ ప్యనలంకృతాం.

త్వాం దృష్ట్వా స్వేషు దారేషు రతిం నోపలభా మ్యహం, ౩౦౫

అంతఃపురనివాసిన్యః శ్రీయ స్సర్వగుణాన్వితాః.

యావంత్యో మమ సర్వాసా మైశ్వర్యం కురు జానకి, ౩౦౫

మమ హ్యసితకేశాంతే త్రైలోక్యప్రవరా శ్రీయః.

తా స్త్వాం పరిచరిష్యంతి శ్రీయ మప్పరసో యథా. ౩౦౫

యాని వై శ్రవణే సుభ్రు రత్నాని చ ధనాని చ.

తాని లోకాంశ్చ సుశ్రోణి మాం చ భుజ్జీత్వ యథాసుఖం, ౩౦౫

❖ న రామ స్తపసా దేవి న బలేన న విక్రమైః.

న ధనేన మయా తుల్య స్తేజసా యశసాఽపి వా, ౩౦౫

(అంతఃపురేతి.) ఐశ్వర్యం అంతఃపురైశ్వర్యం, స్వామినీత్వం, కురు, ప్రాప్నుహీ

త్యర్థః. ౩౦౫-౩౦౫

(యానీతి.) భుజ్జీత్వ స్వాధీనం కురు.

౩౦౫-౩౦౫.

* క్లిష్టకాశేయే త్యస్య వా స్తవార్థస్తు త్వాం మమేష్టదేవతాం, దృష్ట్వా, స్వేషు ధనేషు, దారేషు-
చ రతిం నోపలభామి. ఇష్టదేవతాయా స్తవ దర్శనమాత్రేణాఽఽనందపూర్ణోఽహం సర్వతో-
నివృత్తోఽస్మీతి భావః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

❖ వాస్తవార్థస్తు, రామః తపఆదినా మయా తుల్యో న భవతి. కింతు నిరవధికషణ్ముఖైశ్వర్య-
సంపన్నః భగవాన్ శ్రీరామః మత్తోఽప్యధిక ఏవేతి భావః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(రావణాయ సీతయా ప్రత్యుత్తరదానం)

పిబ విహర రమస్వ భుజ్జీక్ష్య భోగాః ధననిచయం ప్రదిశామి మేదిసీం చ.

* మయి లల లలనే యథాసుఖం త్వం త్వయి చ సమేత్య లలంతు బాంధవా వ్రే. ౩౫౫

కుసుమితతరుణాలసంతతాని భ్రమరయుతాని సముద్రతీరణాని,

కనకవిమలహారభూషితాంగీ విహర శ్ల మయా సహ భీరు కాననాని. ౩౬౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, వింశ స్సర్గః.

అథ ఏకవింశ స్సర్గః

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా సీతా రౌద్రస్య రక్షనః,

అర్తా దీనస్వరా దీనం ప్రత్యువాచ శనై ర్వచః. ౧

(పితేతి.) పిబ, మద్య మితి శేషః. విహర సంచర. విహారశబ్దస్య సంచారేఽపి ప్రయోగాత్. ౩౫౫-౩౬౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

వింశ స్సర్గః.

అథ ఏకవింశ స్సర్గః

(తస్యేత్యాది.)

* వస్తుతస్తు మయి భృత్యే సతి, లల. ఇతి త త్వదీపికా.

శ్ల వస్తుతస్తు సహ ఏకదైవ, మయా, సంవర్ధితాసీతి శేషః. కాననాని విహర. ఇతి త త్వదీపికా.

దుఃఖార్తా రుదతీ సీతా వేపమానా తపస్విని,
చింతయంతీ వరారోహా పతిమేవ పతివ్రతా.

* తృణ మంతరతః కృత్వా ప్రత్యువాచ శుచిస్మితా, ౨౪

నివర్తయ మనో మత్త స్వజనే క్రియతాం మనః.
న మాం ప్రార్థయితుం యుక్తం సుసిద్ధి మివ పాపకృత్, ౩౪

అకార్యం న మయా కార్య మేకపత్న్యా విగర్హితం.
కులం సంప్రాప్తయా పుణ్యం కులే మహతి జాతయా. ౪౪

ఏవ ముక్త్యా తు వై దేహీ రావణం తం యశస్విని.
రాక్షసం పృష్టతః కృత్వా భూయో వచన మబ్రవీత్, ౫౪

(దుఃఖార్తేత్యాది.) (తృణ మితి) రావణస్య సాక్షి త్సంభాషణానర్హత్వా తృణవ్యవధాన కరణం. ప్రత్యువాచేతి పున రభిదానం వచనప్రకారవిశేషకథనార్థం. దుఃఖార్తాయా అపి శుచిస్మితత్వా భిదానం వస్తుస్వభావేన సస్మితవత్ ప్రతీయమానత్వాత్. ౨౪-౩౪

(అకార్య మితి.) ఏకః పతి ర్యస్యా స్యా ఏకవత్సీ, తయా, 'నిత్యం సపత్న్యాదిషు' ఇతి జీవ. ౪౪

(ఏవ మితి.) పృష్టతః కృత్వా. అనాదృత్యే త్యర్థః. ౫౪

* తనిష్టోక్తి. (తృణ మంతరతః కృత్వేతి.) పరపురుషముఖం నిరీక్ష్య వార్తా న కర్తవ్యేతి మర్యాదయా వా, తృణవ దలక్షీకృత్య వా. అన్మద్వక్ష్యమాణవచనం తృణసమాన మిత్యయం న లక్షీకరోతీతి బుద్ధ్యా వా, 'స క్లామ్య స్స గుణీ ధన్య స్స కులీన స్స బుద్ధిమాన్. స శూర స్స చ విక్రాంతో యం త్వం దేవి నిరీక్షసే' ఇత్యుక్తకటాక్షపాతానర్హో భవతీతి వా, స్వామినా తృణ మూదాయ కాకాసురనిరాసవత్ అనేన తృణే నై తన్నిరాసః కార్య ఇతి వా, అచేతనం చేతనం కృత్వా. సంబోధనేన చాక్యం వదామీతి బుద్ధ్యా వా, ఆసన్నస్యాన్య వ్యవధానేన భావ్య మితి బుద్ధ్యా వా. పశుసమాసస్య తవ ఇద మేవ భోగ్య మితి బుద్ధ్యా వా, రామవిరోధేన భవాన్ సానుబంధో నశిష్యతి. తృణం చిత్వా నివేదయే ఇతి వా, తృణం మధ్యే స్థాపయిత్వా.

(సీతయా రావణనిరసనం)

* నాఽహ మౌపయికి భార్యా పరభార్యా సతీ తవ.

సాధుధర్మ మవేక్షన్వ సాధు సాధువ్రతం చర,

౬౪

యథా తవ తథాఽన్యేషాం దారా రక్ష్య నిశాచర.

ఆత్మాన ముపమాం కృత్వా స్వేషు దారేషు రమ్యతాం,

౬౫

అతుష్టం స్వేషు దారేషు చపలం చలితేంద్రియం,

నయంతి నికృతిప్రజ్ఞం పరదారాః పరాభవం,

౬౬

ఇహ సంతో న వాసంతి సతో వా నాఽనువర్తనే.

(నాఽహ మితి.) సతీ అహం. తవ భౌవయికి యుక్తా. భార్యా న. కింతు పరిహార్యా. సాధూనాం సతాం. ధర్మం సాధుధర్మం. సాధూనాం వ్రతం సాధువ్రతం. సాధు సమ్యక్. చర. ౬౪

(యథేతి.) ఆత్మాన ముపమాం కృత్వా యథా తవ దారా రక్ష్య స్తథాఽన్యేషాం దారా రక్ష్యః. తస్మాత్ స్వేషు దారేషు రమ్యతాం. ౬౫

(అతుష్ట మితి.) అతుష్టం అతృప్తం. నికృతిప్రజ్ఞం - నికృతో శార్యే. ప్రజ్ఞా యస్య తం. పరాభవం ఆయురై శ్వర్యాదిక్షయరూపం. ౬౬

(ఇహ సంత ఇతి.) ఇహ అతివిశాలేఽపి దుర్జనపంకులే దేశే. సంతః త్వా మనర్థాన్నివారయంతః. న సంతి వా న సంతి కిం? సంత్యేవ; శ్రీవిభీషణప్రభృతీనాం సంభవా న్న సంతీతి కథం వక్తుం శక్యం? (సతో వా నాఽనువర్తనే.) 'త ద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా, ఉపదేశ్యంతి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శినః' ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రణిపాత మంతరేణ న తే ఉపదిశంతి.

* వస్తుతస్తు (నాఽహ మితి.) అహం. తవ త్వయా, భార్యా భర్తవ్యా. న. కింతు పరభార్యా-పరేణ రామేణ. భార్యా భర్తవ్యా. ఇతి తత్త్వదీపికా.

తథా హి విపరీతా తే బుద్ధి రాచారవర్జితా, ౯౪

వచో మిథ్యాప్రణీతాత్మా పథ్య ముక్తం విచక్షణైః.
రాక్షసానా మభావాయ త్వం వా న ప్రతిపద్యసే, ౧౦౫

అకృతాత్మాన మాసాద్య రాజాన మనయే రతం.
సమృద్ధాని వినశ్యంతి రాష్ట్రాణి నగరాణి చ, ౧౧౫

తథేయం త్వాం సమాసాద్య లంకా రత్నైః సుసంకులా.
అపరాధా త్తవై కస్య నచిరా ద్విసశిష్యతి, ౧౨౫

స్వకృతై ర్హన్యమానస్య రావణాఽదిర్బుదర్శినః.
అభినందంతి భూతాని వినాశే పాపకర్మణః, ౧౩౫

ఏవం త్వాం పాపకర్మాణం వక్ష్యంతి నికృతా జనాః.
దిష్ట్యై త ద్వ్యసనం ప్రాప్తో రౌద్ర ఇత్యేవ హర్షితాః, ౧౪౫

త్వం చ తత్పాదేషు కదాచిదపి న ప్రణతవా నసి. కథ మిదం భవతీ జానాతీ త్యాశంక్యాహ(తథా హీతి) తథా హి విపరీతా తే బుద్ధిః. తవ బుద్ధివైపరీత్య మేవ తవ శిష్టాననువర్తనం సూచయతీ- త్యర్థః. పరబుద్ధై రప్రత్యక్షత్వాత్ కథం మదీయా బుద్ధి స్వయా జ్ఞాయత? ఇత్యతాహ (ఆచారవర్జితేతి.) ఆచారవర్జితా, తవ దురస్థాన మేవ తవ బుద్ధిం ద్యోతయతీతి భావః. (తనిశ్లోకీ.) ౯౫

(నవ ఇతి.) పూర్వశ్లోకే రావణస్యాఽభావ ఉపన్యస్తః. అనేన రాక్షసాభావపక్ష ఉపన్య స్యతే. మిథ్యాప్రణీతాత్మా మిథ్యాస్మిద్గత్యా. స్నేహీతి భావయన్నివేతి యావత్. త్వం, విచక్షణై స్సామభి రుక్తం పథ్యం హితం చచః రాక్షసానా మభావాయ, న ప్రతిపద్యసే నాఽంగీకరోషి వా? రాక్షసేషు స్నేహం భావయన్ తద్విసాశ మేవ హృది కృత్వా సాధుచచనం న శృణోషీ త్యర్థః. ౧౨౫

(స్వకృతై రితి.) రావణాఽదిర్బుదర్శిన ఇత్యత్ర రావణేతి సంబుద్ధిః. నికృతాః త్వయా వంచితాః. ౧౩౫-౧౪౫

(సీతయా రావణవిరసనం)

శక్యా లోభయతుం నాఽహ మైశ్వర్యేణ ధనేన వా.

అనన్యా రాఘవేణాఽహం భాస్కరేణ ప్రభా యథా,

౧౫౫

ఉపధాయ భుజం తస్య లోకనాథస్య సత్కృతం.

కథం నామోపధాస్యామి భుజ మన్యస్య కన్యచిత్,

౧౫౬

అహ మౌపయికి భార్యా తస్యైవ వసుధాపతేః.

వ్రతస్నాతస్య ధీరస్య విద్యేవ విదితాత్మనః,

౧౫౭

(శక్యేతి.) అనేన రావణోక్తప్రలోభనానా ముత్తర ముప్యతే. ఐశ్వర్యేణ అంతఃపురప్రీతా మ్మీశ్వరీత్వేన, ధనేన ఆభరణాదినా వా. లోభయతుం వంచయతుం. అహం న శక్యా. అత్ర హేతు మాహ (అనన్యేతి.) అహం నిత్యానపాయినీ, రాఘవేణ రఘుకులావతీర్ణిన విష్ణునా, అనన్యా అవి భక్తా. యత్రయత్ర కులే విష్ణు రవతరతి తత్రతత్రాఽవతీర్ణా లక్ష్మీ రిత్యర్థః. తృతీయయా తత్పరతం త్రా చాఽస్మీతి వ్యోత్యతే. న కేవలం తస్య పరతంత్రాఽహం. ప్రత్యుత తస్యా పృథిశయావహేతి దృష్టాంతేన ద్యోతయతి (భాస్కరేణేతి.) ప్రభా హి భాస్కరస్యా పృథిశయ మావహతి. తథైవ హి మారీచో ధవంతం ప్రతి నివేదితవా 'అప్రమేయం హి తత్తేజో యస్య సా జనకాత్మజా' ఇతి. క్రిం త ద్ధితవచన పుషి మోహేన విస్మృతోఽసీ ? తి.

౧౫౮

తత్త్వ మాహ (ఉపధాయేతి) లోకనాథస్య సర్వై ర్బ్రహ్మాదిదేవగణైః స్వస్వపదప్రా ప్తయే. నాథ్యమానస్య యాచ్యమానస్య, 'నాథృ యాఙ్ఘాయామ్' ఇతి ధాతుః. తస్య రామస్య, సత్కృతం భుజం. దక్షిణం భుజ మిత్యర్థః, ఉపధాయ ఉపధానీకృత్య. తేన తత్పురిష్వక్తత్వం గమ్యతే. ఏవం శ్లాఘితాఽహం, అన్యస్య తతో ధోగం యాచమానస్య, కన్యచి దనామధేయస్య క్షుద్రస్య త్వాదృశః. భుజం ఆసత్కృతం, కథం నామోపధాస్యామి ? న కథంచి దసీత్యర్థః.

౧౫౯

(అహ మితి.) అహం తుల్యశీలవయోవృత్తా, తస్యైవ తుల్యశీలవయోవృత్తస్య. వసుధాపతేః, ఔపయికి ఉచితా, భార్యా 'హ్రీశ్చ తే లక్ష్మీశ్చ వత్సో' ఇతి భూమినాథస్యాఽహం లక్ష్మీదే వ్యుచితేతి హృదయం. కథమివ ? వ్రతస్నాతస్య వేదవ్రతైః స్నాతస్య, ధీరస్య ధీమతః బ్రాహ్మణస్య, విదితాత్మనః ఆత్మజ్ఞానవతః, విద్యేవ యోగాభ్యాసరూపవిద్యేవ.

౧౬౦

సాధు రావణ రామేణ మాం సమానయ దుఃఖితాం.

వనే వాశితయా సార్థం కరేణ్యేవ గజాధిపం,

౧౮౪

మిత్ర మౌపయికం కర్తుం రామ స్థానం పరిష్పతా.

వధం చాఽనిచ్ఛతా ఘోరం త్వయాఽసౌ పురుషర్షభః,

౧౮౫

పతి చోరం పానీయయాచకవ ద్రావణ మర్థయతే (సాద్వితి.) సాధు, రావణ, మద్వియో గేన త్వత్కౌర్య మధికం జాత మితి భావః. ఏవ ముత్కృటకౌర్యం ప్రతి యాచనాత్ స్వస్యాతిశయో వ్యజ్యతే. రామేణ సర్వాంగసుందరేణ, మాం తస్యాఽనన్యార్థాం తద్వియోగే జీవితం ధారయితు మశక్తాం. సమానయ సంగమయ, తత్ర హేతుః (దుఃఖితా మితి.) కరేణ్యా గజపద్యా. వాశితయా యౌవనం గతయా 'వాశితా యువతిః ప్రోక్తా కళభః కరిషోతకః' ఇతి వచనాత్, యద్వా, వాసితయేతి పాఠః. వనే వాసితయా బద్ధయా, అత్ర విభక్తివ్యత్యాస కార్యః వనే వాసితాం కరేణుం గజాధిపేనే వేతి, వస్తుతస్తు యథాన్యాస ఏవాఽన్యేతి. రామేణ సంగమనం నామ రామా హ్వానం. న హి పునరపి రామస్థానం తేన నేతు మీష్టే. కింత్విత్ర రామ మాహూయ సమర్పణమేవ. అత ఏవ కరేణ్యా గజాధిప మిత్యక్తం.

౧౮౪

ఏవం రావణే జననీత్వప్రతిపత్తిం విహాయ కానిచి దసంగతాని జల్పతి. దేవీ ఖిన్నా సతీ, కోఽయ మన్య స్వభావః? కథ మన్య కోవ్యుషదేష్టా సేత్యుతీతి 'ఇహా సంతో న వా సంతి' ఇత్యాదినా విచింత్య, దయావతీ స్వయ మే వోపదిశతి మాతృత్వప్రయుక్తవాత్సల్యేన (మిత్ర మితి.) రామం శరణం గచ్ఛే త్యుక్తే త న్న రావణ స్సహేత దుర్మానితయా. ఆత్మనద్బుద్ధ్యనుసారేణ (మిత్ర) మిత్యాహ. కింవ శరణాగతం స్వస్యాధీనం మన్యతే దేవీ దేవ శ్చ. అత ఏవ రామో పక్ష్యతి 'మిత్ర భావేన సంప్రాప్తం న త్యజేయం కథంవన' ఇతి. ఇయం వ తథాఽఽహ (మిత్ర మితి.) రామః మిత్రం కర్తుం యుక్త మిత్యర్థః. మిత్రశబ్దాపేక్షయా ఔపయిక మితి నపునకనిర్దేశః. (స్థానం పరిష్పతా) మార్గ చోరస్యాపి భూమౌ పదాని స్థాపయిత్వా చౌర్యం కర్తవ్యం. తవాఽపి యది స్థాన మభీషితం తర్హి తమేవ భజేత్యర్థః. శరణాగతిదైన్యా దపి దురణ మేవ వర మితి యది మన్యసే తదానీం తద్భజనం కర్తవ్య మిత్యాహ (వధం చాఽనిచ్ఛతా ఘోరం.) తవ సమ్యుజ్జ్వరణం న దాన్యతి. త్వాం సంస్థాప్య త్వత్సమక్షం త్వత్సంతానజాః హింసిత్వా తత స్తే చిత్రవధం కరిష్యతి. తం యది నేచ్ఛసి తదా ప్రపత్తవ్య ఇత్యర్థః. త్వయా తత్ ప్రతీకారావలోకనేన త్వయాఽవశ్యం తచ్ఛరణాగతిః కర్తవ్యా. ఏవం స రక్షక ఇత్యత్ర కిం ప్రమాణం? తత్రాహ (అసౌ.) నీరంతరప్రత్యయేనాఽస్యా రామః ప్రత్యక్ష ఇవ భావతే. రావణస్యాపి మాయామృగానుసరణసమయే తదాకారదర్శనజభయేన 'వృక్షే వృక్షే చ వశ్యామి'

(సీతయా రావణనిరసనం)

విదిత స్స హి ధర్మజ్ఞః శృరణాగతవత్సలః.

తేన మైత్రీ భవతు తే యది జీవతు మిచ్ఛసి.

౨౦౫

ప్రసాదయస్వ త్వం చైవం శరణాగతవత్సలం.

మాం చాఽన్యైః ప్రయతో భూత్వా నిర్యాతయితు మర్హసి.

౨౦౬

ఏవం హి తే భవే త్వస్మిన్తి సంప్రదాయ రమూత్తమే.

అన్యథా త్వం హి కుర్వాణో వధం ప్రాప్యసి రావణ.

౨౦౭

వర్ణయే ద్వజ్ర ముత్సృష్టం వర్ణయే దంతక శ్చిరం.

త్వద్విధం తు న సంక్రుద్ధో లోకనాథ స్స రాఘవః.

౨౦౮

రామస్య ధనుష శ్శబ్దం శ్రోష్యసి త్వం మహాస్వనం.

శతక్రతువిసృష్టస్య నిర్ఘోష మశనే రివ.

౨౦౯

ఇహ శీఘ్రం సుపర్వాణో జ్వలితాస్యా ఇవోరగాః.

ఇషవో నిపతిష్యంతి రామలక్ష్మణలక్షణాః.

౨౧౦

త్యక్తరీత్యా పురస్థిత ఇవ భానతే. (పురుషర్షభః) మత్కృతావరాధేన కథం మా మంగీకరిష్యతి త్యేవం

త్వయా న చింతనీయం. ఆనుకూల్యలేశే సతి సర్వ మపరాధం విస్మరిష్యతి; పురుషధోరేయత్వాత్.

మిత్రకరణప్రకార మాహ (ప్రసాదయస్వేతి.) త్వం చేత్యనేనాఽహ మపి ప్రసాదయిష్యామీతి సిద్ధం.

ప్రయతో భూత్వా మనఃకాలుష్యం త్యక్త్యేత్యర్థః. నిర్యాతయితుం ప్రత్యర్పయితుం (తనిశ్లోకే.) ౨౦౫

(ఏవ మితి.) సంప్రదాయ, స్థితాయేతి శేషః.

౨౧౧

(వర్ణయే దితి.) ఉత్సృష్టం ఇంద్రముక్తం, వజ్రం, అంతకశ్చ త్వద్విధం వర్ణయేత్.

రాఘవ స్త్వద్విధం న వర్ణయే దితి సంబంధః.

౨౧౨

(రామస్యేతి.) మహాస్వనం మహానాదం, నాదో నామ స్వరావయవవిశేషః.

౨౧౩

(ఇహేతి.) రామలక్ష్మణలక్షణాః రామలక్ష్మణనామాంకాః.

౨౧౪

రజ్జంసి పరినిఘ్నంతః పుర్యా మస్యాం సమంతతః.

అసంపాతం కరిష్యంతి పతంతః కంకవాససః,

౨౬౫

రాక్షసేంద్రమహాసర్పాః స రామగరుడో మహాః.

ఉద్ధరిష్యతి వేగేన వై నతేయ ఇవోరగాః,

౨౬౫

అపనేష్యతి మాం భర్తా త్వత్త శ్రీఘ్న మరిందమః.

అసురేభ్య శ్శ్రియం దీప్తాం విష్ణు త్రిభి రివ క్రమైః,

౨౬౫

జనస్థానే హతస్థానే నిహతే రక్షసాం బలే.

అశ క్తేన త్వయా రక్షః కృత మేత దసాధు వై,

౨౬౫

ఆశ్రమం తు తయో శ్శూన్యం ప్రవిశ్య నరసింహయోః.

గోచరం గతయో ద్రాప్త్రో రపనీతా త్వయాఽధమ,

౩౦౫

న హి గంధ ముపాఘ్రూయ రామలక్ష్మణయో స్త్వయా.

శక్యం సందర్శనే స్థాతుం శునా శార్దులయో రివ.

౩౦౫

తస్య తే విగ్రహే తాభ్యాం యుగ్రగ్రహణ మస్థిరమ్.

(అసంపాతం) అనవకాశం.

౨౬౫

(రాక్షసేంద్రమహాసర్పా నితి.) రూపకో క్తమే వోపమయాఽప్యాహ (వై నతేయ ఇతి.) ౨౬౫

న చాపి మమ హస్తా త్వాం ప్రాప్తు మర్హతి త్యుక్త స్యోక్తర మాహ(అపనేష్యతీతి.) ౨౬౫

(జనస్థాన ఇతి.) ఏతత్ యుద్ధం వినా చార్వేణాఽపహరణం.

౨౬౫

(ఆశ్రమ మితి.) గోచరం గతయోః బాహ్యదేశం గతయోః.

౩౦౫-౩౦౫

(తస్య త ఇతి.) తస్య తే అసమర్థతయా చోరవృత్తే స్తవ, తాభ్యాం రామలక్ష్మణాభ్యాం, విగ్రహే సతి యుద్ధే సతి, యుగ్రగ్రహణం సంయుగే జయగ్రహణం, అస్థిరం అసంభావితం.

(సీతాం ప్రతి రావణస్య భీషణవాక్యాని)

వృత్రస్యే వేంద్రబాహుభ్యాం బాహో రేకస్య నిగ్రహః, 324

క్షీప్రం తవ స నాథో మే రామ స్సౌమిత్రిణా సహ.

తోయ మల్ప మివాఽఽదిత్యః ప్రాణా నాదాస్యతే శరైః, 334

గిరిం కుబేరస్య గతోఽపథాయ వా సఖాం గతో వా వరుణస్య రాజ్ఞః.

అసంశయం దాశరథే ర్న మోక్ష్యనే మహాద్రుమః కాలహతోఽశనే రివ. * 344

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకవింశ స్కర్గః.

యద్వా, యుగగ్రహణం యుద్ధారంభః, ఆస్థిరం, ఆధ్రువం. కింతు తాభ్యాం ప్రసహ్య వధస్తే సిద్ధ ఇతి దృష్టాంతేనాహ (వృత్రస్యేవేతి.) వృత్రస్య ఏకస్య బాహో ర్ద్వాభ్యా మింద్రస్య బాహుభ్యాం సహ, విగ్రహే సతి, నిగ్రహ ఇవ ఇయ ఇవ, వృత్రస్యైకేన బాహునా ఇంద్రస్య ద్వయో ర్బాహోర్వి రివ ఏకేన త్వయా తయో ర్ద్వయో ర్ద్వయో న శక్య ఇత్యర్థః. 324

(క్షీప్ర మితి.) సః నాథ ఇతి పదచ్ఛేదః. 334

(గిరిం కుబేరస్య గతోఽపథాయ వేతి.) అపథాయ అపక్రమ్య, కుబేరస్య గిరిం కై లాసం కై లాస స్థాన మశకా' ఇత్యమరః. 34

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవాఖ్యానే, ఏకవింశ స్కర్గః.

* రావణేన దేవీం ప్రతి తత్త్వదృష్ట్యా సౌమ్యరూపాణ్యేన వాక్యా న్యుక్తాని యద్యపి, తథాపి బాహ్యదృష్ట్యా పరుషవాక్యవత్ ప్రతీయమానత్వేన దేవ్యపి తత్త్వదృష్టిం సంగోప్య బాహ్యదృష్టి మనుస్మత్య పరుషవాక్యై రేవ తస్యోత్తర మాహేతి. తత్త్వదీపికా.

అథ ద్వావింశ స్సర్గః.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా పరుషం రాక్షసాధిపః,
ప్రత్యువాచ తత సీతాం విప్రియం ప్రియదర్శనాం.

౧

యథా యథా సాంత్యయితా వశ్యః స్త్రీణాం తథా తథా,
యథా యథా ప్రియం వక్తా పరిభూత స్తథా తథా.

౨

* సన్నియచ్ఛతి మే క్రోధం త్వయి కామ స్సముత్థితః,
ద్రవతోఽమర్గ మాసాద్య హయా నివ సుసారథిః.

౩

వామః కామో మనుష్యాణాం యస్మిన్ కిల నిబధ్యతే,
జనే తస్మిన్ స్త్వనుక్రోశ స్నేహశ్చ కిల జాయతే.

౪

అథ ద్వావింశ స్సర్గః.

(సీతాయా ఇత్యాది.)

౧

(సాంత్యయితా) ఆనునేతా.

౨

(సన్నియచ్ఛతీతి.) సన్నియచ్ఛతి నిరుణద్ధి, ద్రవతః ధావతః, అమర్గ మితి ఛేదః.

౩

(వామ ఇతి.) వామః ప్రతికూలః, మనుష్యాణాం ప్రాణినాం, అనుక్రోశః కృపా, పరిభవది ప్రదానేన మనుష్యాణాం ప్రతికూలః కామః యస్మిన్ జనే నిబధ్యతే తస్మిన్ స్త్వనుక్రోశః స్నేహశ్చ జాయతే కిల.

౪

* వస్తుతస్తు - ఇష్టదేవతాయాం సముత్థితః కామః ఇచ్ఛా, సముత్సన్నా భక్తి రిత్యర్థః. మే క్రోధం రాక్షసజాతే ర్కమ సర్వదా విద్యమానం నైజం క్రోధం. క్రోధశబ్దేన కామక్రోధాద్యరిషడ్వర్గ ఉచ్యతే. తం నియచ్ఛతీతి సంబంధః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(రావణేన సీతాయా భర్తృనం)

* ఏతస్మా త్కారణా న్న త్వాం ఘాతయామి వరాననే,
వధార్థా మవమానార్థాం మిథ్యాప్రవ్రజితే రతాం.

౫

పరుషా ణీహ వాక్యాని యాని యాని బ్రవీషి మాం,
తేషు తేషు వధో యుక్త స్తవ మైథిలి దారుణః.

౬

౧ ఏవ ముక్త్వా తు వై దేహీం రావణో రాక్షసాధిపః,
క్రోధనంరంభనంయుక్త స్సీతా ముత్తర మబ్రవీత్.

౭

(మిథ్యాప్రవ్రజితే) కపటేన వన్యవృత్తిభాజి, రామే, రతాం సక్రాం.

౫-౬

(ఏవ మితి.) క్రోధనంరంభనంయుక్తః క్రోధప్రణయాభ్యాం సంయుక్తః.

౭

* నను మద్వదోద్యుక్తః శ్రీఘాతకశ్చ త్వం న సంభావ్య ఇత్యత్రాహ (ఏతస్మా దితి.)
ఏతస్మా త్కారణాత్ త్వద్భర్తృకారణాత్, ప్రవ్రజితే, మత్స్వామిని, రామ ఇతి శేషః, రతాం త్వాం
మమేష్టదేవతాం త్వాం, న ఘాతయామ్యేవ, వధార్థా మవమానార్థామపి త్రియం ఘాతయామీతి మిథ్యేతి
సంబంధః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

౧ వాస్తవార్థస్తు, క్రోధనంరంభనంయుక్త ఇత్యనేన రాక్షసస్వభావో వర్ణితః. పతివియోగ
దుఃఖితాం నిద్రాహారహితాం ప్రత్యాహ (ద్వౌ మాసా విత్యాదిశ్లోకద్వయేన.) హే మే లక్ష్మీ సీతే,
మయా యోజనధిః కృతః, 'మాసా ద్వాదశ భామిని, ప్రతీక్షస్వే' తి యః సమయః ప్రార్థితః,
తన్మధ్యతః పరం, రక్షితవ్యా ప్రతీక్షణీయౌ, ద్వా మాసా వేవ, ద్వాభ్యాం మాసాభ్యా మూర్ధ్వం న
తతః తదనంతరం, తే తవ, భర్తారం అనిచ్ఛతీం మా మనంగీకుర్వాణాం, మమ మాం మదీయ
రాజ్యలక్ష్మీం చ, ప్రాప్స్యసీతి శేషః. త్వాం ప్రార్థయ ఇతి శేషః, మమ మహానసే ప్రాతరాశార్థం
ఆలభంతే పశూ తా, భక్షయేతి శేషః. శయన మారోహ, శయనం కుర్సి త్యర్థః. ఇతి
తత్త్వదీపికా.

ద్వౌ మాసౌ రక్షితవ్యౌ మే యోఽవధి స్తే మయా కృతః,
తత శ్శయన మారోహ మమ త్వం వరవర్ణిని.

౮

ఊర్ధ్వం ద్వాభ్యాం తు మాసాభ్యాం భర్తారం మా మనిచ్ఛతీం,
మమ త్వాం ప్రాతరాశార్థ మారభంతే మహానసే.

౯

* తాం తర్జ్వమానాం సంప్రేక్ష్య రాక్షసేంద్రేణ జానకీం,
దేవగంధర్వకన్యా స్తా విషేదు ర్వికృతేక్షణాః.

౧౦

ఓష్ఠప్రకారై రపరా వక్త్రనేత్రై స్తథాఽపరాః,
సీతా మాశ్వాసయామాసు స్తర్జితాం తేన రక్షసా.

౧౧

తాభి రాశ్వాసితా సీతా రావణం రాక్షసాధిపం,
ఉవాచాఽఽత్మహితం వాక్యం వృత్తశౌండీర్యగర్వితం.

౧౨

(ద్వౌ మాసౌ వితి.) తే మయా యోఽవధిః కృతః 'మాసాః' ద్వాదశ భామిని' ఇత్యారణ్య కాండోక్తే ర్ద్వాదశమాసాత్మకోఽవధిః కల్పితః, అత్ర ద్వౌ మాసౌ పవళిష్టా, తౌ ద్వౌ మాసౌ, మే మయా, రక్షితవ్యౌ ప్రతిక్షణీయౌ, తతః తస్మా త్కారణాత్, మమ శయన మారోహేత్యన్వయః, ప్రాతరాశార్థం, మాసద్వయాంతగతరాత్రిసమాప్త్యనంతరం హింసాయాం కాలవిశంబం వినా ప్రాతఃకాలికాశనార్థ మిత్యర్థః, ఆరభంతే ఆలభంతే, రలయో రభేదః, 'ఆలంభ స్ఫుర్కృహింసయోః' ఇత్యమరః, మహానసే పాకశాలాయాం.

౮-౧౦

(ఓష్ఠప్రకారై రితి,) ఓష్ఠప్రకారైః, రురుదిషతా మోషేషు భంగస్ఫురణాదయో యే వికారా స్తే ఓష్ఠప్రకారాః, ఓష్ఠభంగాదిరూపసంజ్ఞాదిభి రిత్యర్థః, ఏవం వక్త్రనేత్రైః, వక్త్రనేత్రసంజ్ఞాదిభి రిత్యర్థః.

౧౧

(తాభి రితి.) వృత్తశౌండీర్యగర్వితం - వృత్తం పాతిప్రత్యం, తస్య శౌండీర్యం బలం, తేన గర్విత మితి క్రియావిశేషణం.

౧౨

* వాస్తవార్థస్తు (తర్జ్వమానా మితి.) తాసాం తథా ప్రతీతే రితి భావః, ఇతి తత్త్వదీపికా.

(సీతయా రావణతిరస్కరణం)

నూనం న తే జనః కశ్చి దస్తి నిశ్రేయనే స్థితః,
నివారయతి యో న త్వాం కర్మణోఽస్మా ద్విగర్హితాత్. ౧౩

మాం హి ధర్మాత్మనః పత్నిం శచీ మివ శచీవతేః,
త్వదన్య త్రిపు లోకేషు ప్రార్థయే న్మనసాఽపి కః. ౧౪

రాక్షసాధమ రామస్య భార్యా మమితతేజసః,
ఉక్తవా నసి యత్పాపం క్వ గత స్తస్య మోక్ష్యనే. ౧౫

యథా దృప్తశ్చ మాతంగ శ్శశశ్చ సహితో వనే,
తథా ద్విరదవ ద్రామ స్త్వం నీచ శశవత్ స్మృతః. ౧౬

స త్వ మిక్ష్యోకునాథం వై క్షిపన్నిహ న లజ్జనే,
చక్షుషో ర్విషయం తస్య న తావ దుపగచ్ఛసి. ౧౭

ఇమే తే నయనే క్రూరే విరూపే కృష్ణపింగళే,
క్షితౌ న పతితే కస్మా న్మా మనార్య నిరీక్షతః. ౧౮

(నూన మితి.) తే నిశ్రేయనే స్థితః కశ్చిజనః నాస్తి, యః ఆస్మా ద్విగర్హితాత్ కర్మణ స్త్వాం నివారయతి స చాపి నాస్తి, నూన మితి యోజనా. తవేష్టప్రాపకః అనిష్టనివారకశ్చ లాస్తీ త్యర్థః. ౧౩-౧౪

(రాక్షసాధమేతి.) తస్య మోక్ష్యనే తస్మా న్మోక్ష్యనే. ౧౫

(యథేతి.) యథా మాతంగ శ్శశశ్చ, సహితః యుయుత్పాదినా సంగతః, తథాఽన్యోన్య సంగతో రామ స్త్వం చ, అత్ర రావణః స్వస్య మాతంగసామ్య ముక్త మితి భ్రామ్యే దితి పరి హరతి (తథేతి.) తత్ర గజ ఇవ రామః, శశ ఇవ త్వం. ౧౬

(స త్వ మితి.) ఇక్ష్యోకునాథం, క్షిపన్ మాయామృగవ్యాజేన దూరం నిస్సారయన్, ఇహ స్వజనేషు, న తావ దుపగచ్ఛసి, తదా తత్ప్రభావం వేత్స్యసీ త్యర్థః. ౧౭-౧౮

తస్య ధర్మాత్మనః పత్నిం స్నుషాం దశరథస్య చ,
కథం వ్యాహరతో మాం తే న జిహ్వో వ్యవశీర్యతే: ౧౯

అనందేశా త్తు రామస్య తపస శ్చాఽనుపాలనాత్,
న త్వాం కుర్మి దశగ్రీవ * భస్మ భస్మార్హ తేజసా. ౨౦

నాఽపహర్తు మహం శక్యా త్వయా రామస్య ధీమతః,
విధి నవ వధార్థాయ విహితో నాఽత్ర సంశయః. ౨౧

కూరేణ ధనదత్రాత్రా బలై స్సముదితేన చ,
అపోహ్య రామం కస్త్యా ధి దారచౌర్యం త్వయా కృతం. ౨౨

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసాధిపః,
వివృత్య నయనే క్రూరే జానకీ మన్వవై ఉత. ౨౩

(అనందేశా దితి.) రామస్య భర్తః, అనందేశాత్ అపకారిషు శపేథా ఇతి సందేశాభావాత్. తపసః పాతివ్రత్యరూపస్య. కుర్మి కరోమి, ఉత్పవితకరణవ్రత్యయలోపా వార్షా. భస్మార్హా భస్మీ కరణార్హా, తేజసా పాతివ్రత్యప్రభావేన. (తవిశ్లోకీ.) ౧౯-౨౦

(నేతి.) తస్య రామస్య తస్మా ద్రామాత్, విధిః చౌర్యేణాఽపహరణం, విహితః, దై వేనేతి శేషః. ౨౧

(కూరేణేతి.) బలై స్సముదితేన, బలేన సర్వశ్రేష్ఠేనే త్యర్థః. అపోహ్య రామం మృగ చ్చర్మనాఽపవాహ్య. ౨౨

(సీతాయా ఇతి.) వివృత్య వివర్త్య. ౨౩

(సీతాపరాభూతస్య రావణస్య కోపవికారః)

- నీలజీమూతసంకాశో మహాభుజశిరోధరః,
సింహసత్త్వగతి శ్రీమాన్ దీప్తజిహ్వగ్రలోచనః. ౨౪
- చలాగ్రమకుటప్రాంకు శ్చిత్రమాల్యానులేపనః,
రక్తమాల్యాంబరధర స్తప్తాంగదవిభూషణః. ౨౫
- శ్రోణీసూత్రేణ మహతా మేచకేన సుసంవృతః,
అమృతోత్పాదనద్దేన భుజగే నేవ మందరః. ౨౬
- తాభ్యాం స పరిపూర్ణాభ్యాం భుజాభ్యాం రాక్షసేశ్వరః,
శుశుభేఽచలసంకాశ శ్శృంగాభ్యా మివ మందరః. ౨౭
- తరుణాదిత్యవర్ణాభ్యాం కుండలాభ్యాం విభూషితః,
రక్తపల్లవపుష్పాభ్యా మశోకాభ్యా మివాఽచలః. ౨౮
- స కల్పవృక్షప్రతిమో వసంత ఇవ మూర్తిమాణః,
శ్మశానచై త్యప్రతిమో భూషితోఽపి భయంకరః. ౨౯
- అవేక్షమాణో వై దేహీం కోపసంరక్తలోచనః,
ఉవాచ రావణ స్సీతాం భుజంగ ఇవ నిశ్శ్వసన్. ౩౦

(నీలజీమూతేతి.) సింహస్యేవ బలగమనే యస్యాఽసౌ సింహసత్త్వగతిః. జిహ్వగ్రం లోచనే చ దీప్తావి యస్య సోఽయం దీప్తజిహ్వగ్రలోచనః. కోపేన చలం అగ్రం యస్య తత్. చలాగ్రం చ తత్ మకుటం చ, తేన ప్రాంకుః దీర్ఘః, చిత్రమాల్యవత్త్వేఽపి రక్తమాల్యవత్త్వం తత్ప్రాచుర్యా దుక్తం. తప్తాంగదవిభూషణః, తప్తశబ్దేన తేజస్వత్వ ముక్తం, మేచకేన సీలేన, అమృతోత్పాదనద్దేన అమృతోత్పాదనార్థం నద్దేన, తాభ్యాం ప్రసిద్ధాభ్యాం. ౨౪-౨౭

(తరుణేశ్త్యాది.) అలంకృతత్వే కల్పకసామ్యం, భయంకరత్వే పున శ్చైత్యసామ్యం, చైత్యం శ్మశానవృక్షః, శ్మశానమంటపో వా, సీతాయా అత్యంతభయంకరత్వజ్ఞాపనాయ రావణ చర్జనం కృతం. ౨౮-౩౦

- * అనయేనాఽభినంపన్న మర్థహీన మనువ్రతే,
నాశయా మ్యహా మద్య త్వాం సూర్య స్సంధ్యా మివౌజసా. ౩౧
- ఇత్యుక్త్యా మైథిలీం రాజా రావణ శ్శత్రురావణః,
సందిదేశ తత స్సర్వా రాక్షసీ ర్హోరదర్శనాః. ౩౨
- ఏకాక్షీ మేకకర్ణాం చ కర్ణప్రావరణాం తథా,
గోకర్ణీం హ స్త్రికర్ణీం చ లంబకర్ణీ మకర్ణికాం. ౩౩
- హ స్త్రిపాద్యశ్వపాద్యౌ చ గోపాదీం పాదచూళికాం,
ఏకాక్షీ మేకపాదీం చ పృథుపాదీ మపాదికాం. ౩౪
- అతిమాత్రశీరోగ్రీవా మతిమాత్రకుచోదరీం,
అతిమాత్రాస్యనేత్రాం చ దీర్ఘజిహ్వౌ మజిహ్వీకాం.
అనాసికాం సింహముఖీం గోముఖీం సూకరీముఖీం, ౩౫
- యథా మద్యశగా సీతా ఊప్రం భవతి జానకీ.
తథా కురుత రాక్షస్య స్సర్వాః ఊప్రం సమేత్య చ, ౩౬
- ప్రతిలోమానులోమై శ్చ సామదానాదిభేదనైః.
ఆవర్ణయత వై దేహీం దండ స్యోద్యమనేన చ, ౩౭

(ఇత్యుక్త్యాఽపి.) ప్రధానాప్రధానభూతే ద్వా ఏకాక్ష్యౌ, అతో న పునరుక్తిః. అథవా అక్షం ఇంద్రియం, ఏకాక్షీం ఏకై కేంద్రియాం, శ్రోత్రనాసాదా వేకమాత్రవతీ మిత్యర్థః. ౩౧-౩౬

(ప్రతిలోమేతి.) ప్రతిలోమానులోమైః ప్రతికూలానుకూలాచరణైః, సామదానాదిభేదనైః సామదానముఖై ర్షేదైః, ప్రథమప్రయుక్తసామదానై రిత్వర్థః. ఆవర్ణయత వశీకురుత. ౩౭

* అయం శ్లోకః కేఘచి త్కోశేసు నా స్తి.

(రావణస్య ప్రతినివర్తనం)

ఇతి ప్రతిసమాదిశ్య రాక్షసేంద్రః పునః పునః.

కామమన్యుపరీతాత్మా జానకీం పర్యతర్జయత్,

౩౮౫

ఉపగమ్య తతః క్షిప్రం రాక్షసీ ధాన్యమాలినీ.

పరిష్వజ్య దశగ్రీవ మిదం వచన మబ్రవీత్,

౩౯౫

* మయా క్రీడ మహారాజ సీతయా కిం తవాఽనయా.

వివర్ణయా కృపణయా మానుష్యా రాక్షసేశ్వర,

౪౦౫

నూన మస్యా మహారాజ న దివ్యా నోగసత్తమాః.

విదధా త్యమరశ్రేష్ఠ స్తవ బాహుబలార్జితాః,

౪౧౫

అకామాం కామయానస్య శరీర ముపతప్యతే.

ఇచ్ఛంతీం కామయానస్య ప్రీతి ర్భవతి శోభనా,

౪౨౫

ఏవ ముక్తస్తు రాక్షస్యా సముత్తిప్త స్తతో బలీ.

ప్రహసన్మేఘసంకాశో రాక్షస స్సన్యవర్తత,

౪౩౫

(ఉపగమ్యేతి.) ధాన్యమాలినీ రావణస్య కనిష్ఠపత్నీ. ఇదం మందోదర్యా అప్యవలక్షణం.

ఉత్తరత్ర వానరాః ప్రతి హనుమద్భవనే తథా వక్ష్యమాణత్వాత్.

౩౮౫-౪౦౫

(నూన మితి.) అస్యా స్వీతాయాః, అమరశ్రేష్ఠో బ్రహ్మ, దివ్యాః భోగా న్న విదధతి,

అస్యా దివ్యభోగే భాగ్యం నాస్తీ త్యర్థః.

౪౧౫-౪౩౫

* (మయేతి.) అకృపణయేతి ఛేదః. అకృపణయా పతివ్రతయా, సీతయా కిం కరిష్యసి,

అమానుష్యేతి ఛేదః. అమానుష్యా, అత ఏవ వివర్ణయా మనుష్యభోగవిలక్షణయా, ఉత్తమవర్ణయే

త్యర్థః. మయా సహ క్రీడేతి సంబంధః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

శ్రీమద్రామాయణే, గోవిందరాజీయవిశేషే

ప్రస్థిత స్స దశగ్రీవః కంపయన్నివ మేదిసిం.

జ్జలద్భాస్కరవర్ణాభం ప్రవివేక నివేశనం,

౪౪౫

దేవగంధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ సర్వతః.

పరివార్య దశగ్రీవం వివిశుస్త ద్గుహోత్తమం,

౪౪౬

స మైఖిలీం భర్తృపరామవస్థితాం ప్రవేపమానాం పరిభర్త్యు రావణః,

విహాయ సీతాం మదనేన మోహిత స్స్వ మేవ వేశ్మ ప్రవివేక భాస్వరం.

౪౪౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాణ్డే, ద్వావింశ స్సర్గః.

అథ త్రయోవింశ స్సర్గః.

ఇత్సుత్వై మైఖిలీం రాజా రావణ శ్శత్రురావణః,
సందిశ్య చ తత స్సర్వా రాక్షసీ ర్నిర్ణగమ హ.

౧

నిష్క్రాంతే రాక్షసేంద్రే తు పున రంతఃపురం గతే,
రాక్షసో ఓమరూపా స్తా స్సీతాం సమభిదుద్రవుః.

౨

సర్గం సంగ్రహేణ దర్శయతి (స ఇతి.)

౪౪౪-౪౬౬

శ్రీగోవిందరాజీయవిశేషే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవాఖ్యానే,
ద్వావింశ స్సర్గః.

అథ త్రయోవింశ స్సర్గః

(ఇత్సుత్వైత్యాది.)

(రాక్షసీభిః సీతాతర్జనం)

తత స్సీతా ముపాగమ్య రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః,
పరం పరుషయా వాచా వైదేహీ మిద మబ్రువన్.

౩

పౌలస్త్యస్య వరిష్ఠస్య రావణస్య మహాత్మనః,
దశగ్రీవస్య భార్యా త్వం సీతే న బహుమన్యసే.

౪

తత స్త్యేకజటా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్,
అమన్త్ర్య క్రోధతామ్రాక్షీ సీతాం కరతలోదరీం.

౫

ప్రజాపతీనాం షణ్ణాం తు చతుర్థో యః ప్రజాపతిః,
మానసో బ్రహ్మణః పుత్రః పులస్త్య ఇతి విశ్రుతః.

౬

పులస్త్యస్య తు తేజస్వీ మహర్షి రామనస స్సుతః,
నామ్నా స విశ్రవా నామ ప్రజాపతిసమప్రభః.

౭

తస్య పుత్రో విశాలాక్షీ రావణ శ్శత్రురావణః,
తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్యా భవతు మర్హసి.

౮

మయోక్తం చారు సర్వాంగి వాక్యం కి న్నానుమన్యసే,

౯౪

తతో హరిజటా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్.
వివర్త్య నయనే కోపా న్మార్జారసదృశేక్షణా,

౯౫

యేన దేవా త్రయత్రింశ ద్దేవరాజశ్చ నిర్జితాః.
తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్యా భవతు మర్హసి.

౧౦౪

(ప్రజాపతీనా మితి.) 'మరీచి రత్రయంగిరసౌ పులస్త్యః పులహః క్రతుః' ఇతి షట్ప్రజా
పతయః. తేషాం చతుర్థః పులస్త్యః.

౩-౧౦౪

- తత స్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా.
భర్తస్సయంతీ తదా ఘోర మిదం వచన మబ్రవీత్, ౧౧౫
- వీర్యోత్పిక్తస్య శూరస్య సంగ్రామే ష్వనివర్తినః.
బలినో వీర్యయుక్తస్య భార్యా త్వం కిం న లప్స్యసే, ౧౨౫
- ప్రియాం బహుమతాం భార్యాం త్యక్త్వా రాజా మహాబలః.
సర్వాసాం చ మహాభాగాం త్వా ముపైష్యతి రావణః, ౧౩౫
- సమృద్ధం శ్రీసహస్రేణ నానారత్నోపశోభితం.
అంతఃపురం సముత్సృజ్య త్వా ముపైష్యతి రావణః, ౧౪౫
- అన్యా తు వికటా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్.
అసకృ ద్దేవతాయుద్ధే నాగగంధర్వదానవాః,
నిర్జితా స్సమరే యేన స తే పార్శ్వ ముపాగతః, ౧౬
- తస్య సర్వసమృద్ధస్య రావణస్య మహాత్మనః,
కి మద్య రాక్షసేంద్రస్య భార్యా త్వం నేచ్ఛనేఽధమే. ౧౭
- తత స్తు దుర్ముఖీ నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్,
యస్య సూర్యో న తపతి భీతో యస్య చ మారుతః.
న వాతి స్మాఽఽయతాపాంగే కిం త్వం తస్య న తిష్ఠసి, ౧౮౫

(ప్రియా మితి.) సర్వాసాం మధ్యే, ప్రియాం బహుమతాం, మహాభాగాం చ, భార్యాం మందోదరీం, త్యక్త్వా త్వా ముపైష్యతి. ౧౧౫-౧౨౫

(యస్యేతి.) యస్య యస్మాత్, తస్య న తిష్ఠసి తస్మై న తిష్ఠసే, ప్రకాశనార్ధేఽప్యార్షత్వా త్పరస్మైవదం, షష్ఠీ చ. ౧౮౫

(రాక్షసిభిః సీతాతర్జనం)

పుష్పవృష్టిం చ తరవో ముముచు ర్యస్య వై భయాత్.

శైలాశ్చ సుభ్రు పాసీయం జలదాశ్చ య దేచ్ఛతి,

౧౯౫

తస్య నైర్మతరాజస్య రాజరాజస్య భామిని.

కిం త్వం న కురుషే బుద్ధిం భార్యార్థే రావణస్య హి,

౨౦౫

సాధు తే తత్త్వతో దేవి కథితం సాధు భామిని.

గృహాణ సుస్మితే వాక్య మన్యథా న భవిష్యసి,

౨౧౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాణ్డే, త్రయోవింశ స్సర్గః.

అథ చతుర్వింశ స్సర్గః

తత స్సీతా ముషాగమ్య రాక్షసోఽవికృతాననాః,

పరుషం పరుషా నార్య ఊచు స్తాం వాక్య మప్రియం.

౧

కిం త్వ మంతఃపురే సీతే సర్వభూతమనోహరే,

మహోర్హశయనోపేతే న వాస మనుమన్యసే.

౨

(పుష్పవృష్టి మిత్యాది.) శైలాశ్చ జలదాశ్చ పాసీయం రావణః యదేచ్ఛతి తదా ముంచంతీతి విపరీణమ్యతే. ౧౯౫-౨౦౫

(సాధ్వితి.) సాధు తే కథితం, సాధు గృహాణేతి సాధుశబ్దద్వయన్య నిర్వాహః. ౨౧౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

త్రయోవింశ స్సర్గః.

అథ చతుర్వింశ స్సర్గః

(తత ఇత్యాది.)

౧-౨

మానుషీ మానుషస్యైవ భార్యా త్వం బహుమన్యసే,
ప్రత్యాహర మనో రామా న్న త్వం జాతు భవిష్యసి.

3

త్రైలోక్యవసుభోక్తారం రావణం రాక్షసేశ్వరం,
భర్తార ముపసంగమ్య విహరస్వ యథాసుఖం.

4

మానుషీ మానుషం తం తు రామ మిచ్ఛసి శోభనే,
రాజ్యా ద్భ్రష్ట * మసిద్ధార్థం విక్లబం త్వ మనిందితే.

5

రాక్షసీనాం వచ శ్రుత్వా సీతా పద్మనిభేక్షణా,
నేత్రాభ్యా మశ్రుపూర్ణాభ్యా మిదం వచన మబ్రవీత్.

6

య దిదం లోకవిద్విష్ట ముదాహరణ సంగతాః,
నైత న్మనసి వాక్యం మే కిల్బిషం ప్రతిభాతి వః.

7

న మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవతు మర్హతి,
కామం ఖాదత మాం సర్వా న కరిష్యామి వో వచః.

8

దీనో వా రాజ్యహీనో వా యో మే భర్తా స మే గురుః,
తం నిత్య మనురక్తౌ స్మి యథా సూర్యం సువర్చలా.

9

(మానుషీతి.) న త్వం జాతు భవిష్యసి. తస్యేతి కేషః. మానుషీతి హేతుగర్భం.
మానుషీ త్వం మానుషం త మిచ్ఛసి.

3-6

(య దిద మితి.) కిల్బిషం పాపావహం.

2-8

(దీనో వేతి.) సువర్చలేత్యాదిబహుదృష్టాంతప్రదర్శనం స్వస్యాః పాతిప్రత్యుపార్థ్య
చ్యోతనాయ.

9

* అ శ్చాసౌ సిద్ధార్థశ్చ ఆసిద్ధార్థః తం సిద్ధసర్వప్రయోజనం విష్ణు మిత్యర్థః. ఇతి త త్త్వదీపికా.

(రాక్షసీభిః సీతాతర్జనం)

యథా శచీ మహాభాగా శక్రం సముపతిష్ఠతి,
 అరుంధతీ వసిష్ఠం చ రోహిణీ శశినం యథా. ౧౦

లోపాముద్రా యథాఽగస్త్యం సుకన్యా చ్యవనం యథా,
 సావిత్రీ సత్యవంతం చ కపిలం శ్రీమతీ యథా. ౧౧

సౌదాసం మదయంతీవ కేశినీ సగరం యథా,
 నైషధం దమయంతీవ భైమీ పతి మనువ్రతా.
 తథాఽహ మిక్ష్వాకువరం రామం పతి మనువ్రతా, ౧౨

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః.
 భర్త్యయంతి స్మ పరుషై ర్వాక్యై రావణచోదితాః, ౧౩

అవలీన స్స నిర్వాక్యో హనుమా న్ఘింశుపాద్రుమే.
 సీతాం సంతర్జయంతీ స్తా రాక్షసీ రశృణో త్కపిః, ౧౪

తా మభిక్రమ్య సంక్రుద్ధా వేపమానాం సమంతతః.
 భృశం సంలిలిహు ర్దీప్తా స్సృలంబా న్నశనచ్చదాన్, ౧౫

ఊచుశ్చ పరమక్రుద్ధాః ప్రగృహ్యోఽఽకు పరశ్వధాన్.
 నేయ మర్హతి భర్తారం రావణం రాక్షసాధిపం, ౧౬

(అవలీన ఇతి.) అవలీనః ఛన్నః, రాక్షసీ రశృణోత్ రాక్షసీవాక్యా న్యశృణో

చిత్కర్షః.

౧౦-౧౪

(తా. మభిక్ర మ్యేత్యాది.) నేయ మర్హతి త్యత్రేతికరణం బోధ్యం. అన్య ఊచు రిత్కనన

శబ్దంధః.

౧౫-౧౬

సంభర్త్యమానా భీమాభీ రాక్షసీభి ర్వరాసనా.

సా బాష్ప ముపమార్జుంతీ శింశుపాం తా ముపాగమత్,

౧౭౫

తత స్తాం శింశుపాం సీతా రాక్షసీభి స్సమావృతాం.

అభిగమ్య విశాలాక్షీ తస్థా శోకపరిప్లుతా,

౧౮౫

తాం కృశాం దీనవదనాం మలినాంబరధారిణీం.

భర్త్యయాంచక్రిరే సీతాం రాక్షస్య స్తాం సమంతతః,

౧౯౫

తత స్తాం వినతా నామ రాక్షసీ భీమదర్శనా.

అబ్రవి త్కుపితాకారా కరాళా నిర్ణతోదరీ,

౨౦౫

సీతే పర్యాప్త మేతావ ద్భర్తు స్నేహో నిదర్శితః,

సర్వత్రాఽతికృతం భద్రే వ్యసనా యోపకల్పతే,

౨౧౫

* పరితుష్టాఽస్మి భద్రం తే మానుష స్తే కృతో విధిః.

మమాపి తు వచః పథ్యం బ్రువంత్యాః కురు మైథిలి,

౨౨౫

(సంభర్త్యమానేతి.) 'సా భర్త్యమానే' తి పాఠే - భర్త్యనోపగమనరూపక్రియాభేదాత్తచ్ఛబ్దద్వయం. తాం హనుమదధిష్ఠితాం శింశుపాం. ౧౭౫-౧౯౫

(తత స్తాం వినతా నామేతి.) నిర్ణతోదరీ ఉన్నతోదరీ.

౨౦౫

(సీత ఇతి.) అతికృతం అతిమాత్రకృతం.

౨౧౫

(పరితుష్టాఽస్మితి.) మానుషో విధిః కృతః మనుష్యజాత్యుచితపాతివ్రత్యప్రకటనం కృతం. ఏతావతాఽల మిత్యర్థః. ౨౨౫

* వాస్తవార్థస్తు - పరితుష్టాస్మీత్యాదిశ్లోకత్రయం కుశకం. అస్యార్థః - హే మైథిలి, మానుషం మనుష్యధర్మం భయం, త్యక్త్యా, రావయతీతి రావణం దశాసనం, తథాపి కృపణం, భర్తారం. భ్రీయతే శుశ్రూషాదినా స్వామిన మితి భర్తా, భృత్యః, తం. ఆశ్రయ, రావణం భృత్యత్వేన ఆంగీకర్ష్యత్యర్థః. ఏకాంతాదిగుణయుక్తం రామం చ భజేతి సంబంధః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(రాక్షసీభిః సీతాతర్జనం)

రావణం భజ భర్తారం భర్తారం సర్వరక్షసాం.

విక్రాంతం రూపవంతం చ సురేశ మివ వాసవం,

దక్షిణం త్యాగశీలం చ సర్వస్య ప్రియదర్శనం.

౨౪

మానుషం కృపణం రామం త్వక్వా రావణ మాశ్రయ,

॥ దివ్యాంగరాగా వై దేహీ దివ్యాభరణభూషితా.

౨౫

అద్యప్రభృతి సర్వేషాం లోకానా మీశ్వరీ భవ,

అగ్నే స్వాహా యథా దేవీ శచీ వేంద్రస్య శోభనే.

౨౬

కిం తే రామేణ వై దేహీ కృపణేన గతాయుషా,

ఏత దుక్తం చ మే వాక్యం యది త్వం న కరిష్యసి.

అస్మి న్ముహూర్తే సర్వా స్త్వాం భక్షయిష్యామహే వయం,

౨౭౪

అన్యా తు వికటా నామ లంబమానపయోధరా.

అబ్రవీ త్కుపితా సీతాం ముష్టి ముద్యమ్య గర్జతీ,

౨౮౪

బహూ న్యప్రియరూపాణి వచనాని * సుదుర్మతే.

(బహూ నీతి.) సోదాని. రావణేనేతి శేషః.

౨౪-౨౮౪

॥ దివ్యాంగరాగేత్యాది శ్లోకత్రయం కుళకం. తస్య వాస్తవార్థస్తు - హే వై దేహీ, గతాయుషా ప్రాప్తాయుషా, రామేణ సంగమో, భవిష్యతీతి శేషః. తే తవ, కృపణేన. కార్పణ్యేనే త్యర్థః. కిం? మాస్తు. అగ్నేః స్వాహా ఇంద్రస్య శచీ యథా, తథా అద్యప్రభృతి దివ్యాంగరాగాదియక్తా సతీ, సర్వేషా మన్మదాదీనాం లోకానాం చేశ్వరీ. భవ. మే మయా, ఉక్త మేత ద్వాక్యం న కరిష్యసి యది, తర్హి త్వా ముద్దిశ్య అస్మి న్ముహూర్తే సర్వా వయం భక్షయిష్యామహే, విష మితి శేషః. ఇతి-త త్త్వదీపికా.

* వస్తుతస్తు. సుదుష్టేష్యపి, మతిః అనుగ్రాహికా. యస్యా స్సా, కాలపురస్కృతం చాలోచితం. ఇతి త త్త్వదీపికా.

అనుక్రోశా న్మృదుత్వాచ్చ సోధాని తవ మైథిలి, ౨౯౪.

న చ నః కురుషే వాక్యం హితం కాలపురస్సరం, ౩౦.

అసీతాఽసి సముద్రస్య పార మన్వై ర్దురాసదం,
రావణాంతఃపురం ఘోరం ప్రవిష్టా చాఽసి మైథిలి. ౩౧

రావణస్య గృహే రుద్ధా మస్మాభి స్తు సురక్షితాం,
న త్వాం శక్తః పరిత్రాతు మపి సాఙ్గ త్పురందరః. ౩౨.

కురుష్వ హితవాదిన్యా వచనం మమ మైథిలి,
శ్చ ఆల మశ్రుప్రపాతేన త్యజ శోక మనర్థకం. ౩౩.

భజ ప్రీతిం ప్రహర్షం చ త్యజై తాం నిత్యదైన్యతాం,
* సీతే రాక్షసరాజేన సహ క్రీడ యథాసుఖం. ౩౪

జానాసి హి యథా భీరు స్త్రీణాం యౌవన మద్రువం,
యావ న్ను తే వ్యతిక్రామే త్తావ త్సుఖ మవాప్సుషి. ౩౫

(న చేతి.) కాలపురస్సరం కాలానురూపం. ౨౯౪-౩౩

(భజేతి.) ప్రీతిం రావణవిషయప్రీతిం, ప్రహర్షం కాలకృతమనోవికాసం. ౩౪-౩౫

శ్చ రామానుజీయం. (అల మితి.) ప్రీతిం స్నేహం, ప్రహర్షం ఆనందం, నిత్యదైన్యతాం-
నిత్యం దైన్యం యస్యా. స్యా నిత్యదైన్య, తస్యా భావో నిత్యదైన్యతా, తాం.

* సీతేత్యన్య వాస్తవార్థస్తు, రాక్షసరాజేన, యత్కించి దుక్త మితి శేషః. సహ సహస్వ-
సుఖాసుఖం క్రీడ. ఇతి త త్వదీపికా.

(రాక్షసీభిః సీతాతర్జనం)

శ్రీ ఉద్యానాని చ రమ్యాణి పర్వతోపపనాని చ.

సహ రాక్షసరాజేన చర త్వం మదిరేక్షణే.

౩౬

* శ్రీసహస్రాణి తే సప్త వశే స్థాస్యంతి సుందరి,

రావణం భజ భర్తారం భర్తారం సర్వరక్షసాం.

౩౭

ఉత్పాట్య వా తే హృదయం భక్షయిష్యామి మైథిలి,

యది మే వ్యాహృతం వాక్యం న యథావ త్కరిష్యసి.

౩౮

(ఉత్పాట్యేతి.) ఉత్పాట్య వా ఉత్పాట్యైవ.

౩౬-౩౮

శ్రీ వాస్తవార్థస్తు. రాక్షసరాజేన, సహ ఏకదా, సంవర్దితాసీతి శేషః. ఉద్యానాని చ, రావణం, భర్తారం భృత్యత్వేన, భజ, అంగీకర్వి త్యర్థః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

* 'శ్రీసహస్రాణి తే సప్తే' త్యారభ్య సర్గసమాప్తిపర్యంతస్య వాస్తవార్థస్తు, రావణం భర్తారం భజ, భృత్యత్వేనాంగీకర్వి త్యర్థః. (ఉత్పాట్యేతి.) హే మైథిలి, తే తుభ్యం, వ్యాహృతం వాక్యం. రావణం భృత్యత్వేనాంగీ కర్వితి వాక్య మిత్యర్థః. యథావ న్ను కరిష్యసి యది, మే మమ, హృదయ ముత్పాట్య భక్షయిష్యామీతి సంబంధః, సీతా ముద్దిశ్యోక్తాని వికటాయాః పరుషవాక్యా న్యసహమా నానాం చందోదరీప్రభృతీనాం వివిధప్రలాపా నాహ ('తత శ్చందోదరీనా' మేత్యాదినా) 'నృత్యామోఽభ నికుంభిలా' మిత్యంతేన. 'తత శ్చందోదరీ నామే' త్యాదిశ్లోకత్రయ మేకం వాక్యం. రావణేన హృతా మిమాం సీతాం దృష్ట్వా, మే మమ. దౌహృదః స్నేహః, అస్యా మఘా దితి శేషః. ఏషాం పరుషం వదంత్యా వికటాయాః, యక్యత్స్నేహోదీని ఖాదేయ మితి మే మతి రితి చందోదరీ నామ రాక్షసీ వచన మబ్రవీ దితి సంబంధః. (తతస్తు ప్రఘసేత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. నృశంసాయాః క్రూరాయాః, అస్యా వికటాయాః, కంఠం పీడయామః, అమానుషీ మితి చ్చేదః. అమానుషీ వికటా నామ రాక్షసీ. (తత స్త్యజాముఖీత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. ఇతి ఇమాం వికటాం, ఇతి తత్త్వదీపికా.

తత శ్చందోదరీ నామ రాక్షసి క్రోధమూర్చితా,
 క్రామయంతీ మహా చూచుల మిదం వచన మబ్రవీత్. ౩౯

ఇమాం హరిణలోలాక్షీం త్రాసోత్కంపిపయోధరాం,
 రావణేన హృతాం దృష్ట్వా దౌహృదో మే మహా నభూత్. ౪౦

యకృత్స్లిహ మథోత్పిడం హృదయం చ సబంధనం,
 ఆంత్రాణ్యపి తథా శీర్షం ఖాదేయ మితి మే మతిః. ౪౧

తత స్తు ప్రథుసా సామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్,
౪౧౫

కృత మస్యా సృశంసాయాః పిడయామ కి మాస్యతే.
 నివేద్యకాం తతో రాజ్ఞే మానుషీ సా మృతేతి హా,
 నాత్ర కశ్చన సందేహః ఖాదతేతి స వక్ష్యతి. ౪౩

తత స్త్వజాముఖీ నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్,
౪౩౫

విశ స్వేమాం తత స్సర్వా స్సమా న్కురుత పీలుకాః.
 విభజామ తత స్సర్వా వివాదో మే న రోచతే. ౪౪౫

(ఇమా మితి.) దౌహృదః ఇచ్ఛా. ౪౦

(యకృ దితి.) కుక్షిదక్షిణభాగస్థః కాలఖండాఖ్యో మాంససిందో యకృత్. 'స్నాయుః
 త్రియాం కాలఖండయకృతీ తు సమే ఇమే' ఇత్యమరః. స్లిహా తు గుల్మాఖ్యో వామభాగస్థో మాంస
 పిండవికేషః. నకారాంతస్య స్లిహాశబ్దస్య అకారాంతత్వ మార్షం, 'అంత్రం పురీత ద్గుల్మస్తు స్లిహా
 పుంసి' ఇత్యమరః. ఉత్పిడం తస్యోపరిస్థితం మాంసం, హృదయం పద్మకోశప్రతీకాశం మాంసం,
 బంధనం తస్య ధారణ మదోమాంసం, 'ఉత్కోడ' మితి పారే. ఉత్కోడో హృదయస్య స్థానం.
 అంత్రం పురీతత్.

౪౧-౪౩

(తత స్త్వజాముఖీ నామేత్యాది.) పీలుకాః మాంసఖండకాః, ౪౩౫-౪౪౫

(రాక్షసీభిః సీతాతర్జనం)

పేయ మానీయతాం క్షిప్రం లేహ్యా ముచ్చావచం బహు.

౪౫

తత శ్శూర్పణఖా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్,

౪౫౫

అజాముఖ్యా యదుక్తం హి తదేవ మమ రోచతే.

సురా చాఽఽనీయతాం క్షిప్రం సర్వశోకవినాశినీ,

మానుషం మాంస మాస్వాద్య నృత్యామోఽథ నికుంభిలాం.

౪౬

ఏవం సంభర్త్యమానా సా సీతా సురసుతోపమా,

రాక్షసీభి స్సుమోరాభి రైర్వ ముత్సృజ్య రోదితి.

౪౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, చతుర్వింశ స్సర్గః.

(పేయం) లేహ్యం చాఽస్యా ఉపదంశత్స్వే నోచ్యతే.

౪౫

(తత శ్శూర్పణఖా నామే త్యాది.) నికుంభిలా నామ లంకాయాః పశ్చిమద్వార ప్రదేశవాసినీ

భద్రకాశీ.

౪౫౫-౪౬

(ఏవ మితి.) రోదితి అరుదత్.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

చతుర్వింశ స్సర్గః.

అథ వజ్రవింశ స్సర్గః

౪ * తథా తాసాం వదంతీనాం పరుషం దారుణం బహు,
రాక్షసీనా మసౌమ్యానాం రురోద జనకాత్మజా.

౧

ఏవ ముక్తా తు వై దేహీ రాక్షసీభి ర్మనస్వినీ,
ఉవాచ పరమత్రస్తా బాష్పగద్గదయా గిరా.

౨

అథ వజ్రవింశ స్సర్గః.

(తథా తాసాం వదంతీనా మిత్యాది.) తాసాం వదంతీనాం తాసు వదంతీషు.

౧

(ఏవ ముక్తేతి.) మనస్వినీ పాతివ్రత్యే దృఢమనాః.

౨

౪ రామానుజీయం. (తథేతి.) తాసాం వదంతీనాం. తాసు వదంతీషు సతీ స్విత్యర్థః. అస్మా చ్చోక్తాత్ పరం ఏవ ముక్తేతి శ్లోకః. (మనస్వినీతి.) పాతివ్రత్యే దృఢమనాః, అతఃపరం న మానుషీతి శ్లోకః. (న మానుషీతి.) కామం ఖాదత యథేవం భక్షయత, అతః పరం 'సా రాక్షసీ' తి శ్లోకః. అతఃపరం 'వేపత' ఇతి కః. క్షోక్తైః ఈహామ్నైః. 'క్షోక స్తీహామ్నైః' వృకః' ఇత్యమరః. అతఃపరం 'సా త్వి'తి శ్లోకః. అశోకస్య విపులాం శాఖా మాలంబ్య, హనుమదధిష్ఠితశంకుపామూలం ప్రాస్తాయా స్పీతాయా అశోకశాఖాలంబనాభిచానా దశోకశంకుపాశాఖాః పరస్పరం సంమిళితా వర్తంత ఇత్యవగమ్యతే. అతఃపరం, 'సా వేపమానే' తి శ్లోకః. రాక్షసీనాం రాక్షసీభ్యః, అతఃపరం 'తస్యా' ఇతి శ్లోకః. వేపంత్యా సీతయే త్యత్ర షష్ఠ్యధే తృతీయా, పరిసర్పతీ పరిసర్పతీ, నుమభావ ఆర్షః. అతఃపరం 'సా నిశ్యసంతీ'తి శ్లోకః. అతఃపరం 'హా రామే' తి శ్లోకః. హా సుమిత్రే త్యత్ర ఏకారా భావ ఆర్షః. అతఃపరం 'లోకప్రవాద' ఇత్యాదిశ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. దుర్లభ ఇత్యత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం, యత్ర యతః, ఏవం పాఠక్రమః. కేషుచి తోకేషు వ్యతక్రమస్తు లేఖకప్రమాదకృతః.

* సీతావిలాపస్య వాస్తవార్థస్తు, శ్రీరామవియోగేన ఘోరరాక్షసపురావస్థానేన విరూపరాక్షసీ సమాగమేన చ వివిధప్రలాపాదిక మితి జ్ఞేయం. అస్మిన్ కాండే యత్ర యత్ర సీతాప్రలాపః, తత్ర తత్ర ఏవ మేవ ఊహనీయః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(రాక్షసీతర్జనైః సీతాయాః విలాపః)

న మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవతు మర్హతి,
కామం ఖాదత మాం సర్వా న కరిష్యామి వో వచః.

౩

సా రాక్షసీమధ్యగతా సీతా సురసుతోపమా,
న శర్మ లేభే దుఃఖార్తా రావణేన చ తర్జితా.

౪

వేపతే స్మాఽధికం సీతా విశంతీ వాఽంగ మాత్మనః,
వనే యూథపరిభ్రష్టా మృగీ కోక్తై రివాఽర్దితా.

౫

సా త్వశోకస్య విపులాం శాఖా మాలంబ్య పుష్పితాం,
చింతయామాస శోకేన భర్తారం భగ్నుమావసా.

౬

సా స్నాపయంతీ విపులౌ స్తనౌ నేత్రజలస్రవైః,
చింతయంతీ న శోకస్య తదాఽంత మధిగచ్ఛతి.

౭

సా వేపమానా పతితా ప్రవతే కదళీ యథా,
రాక్షసీనాం భయత్రస్తా వివర్ణవదనాఽభవత్.

౮

(న మానుషీతి.) ఖాదత భక్షయత.

౩

(సా రాక్షసీతి.) శర్మ సుఖం.

౪

(వేపత ఇతి.) కోక్తైః ఈహామృగైః. 'కోక స్త్రీహామృగో వృకః' ఇత్యమరః.

౫

(సా త్వితి.) అశోకస్య హనుమదధిష్ఠితంకుపాసన్నిహితస్య.

౬

(సా స్నాపయంతీతి.) అంతం అవధిం, అధిగచ్ఛతి అధ్యగచ్ఛత్.

౭

(సా వేపమానేతి.) రాక్షసీనాం రాక్షసీభ్యః.

౮

శ్రీమద్రామాయణే, గోవిందరాజీయవిశిష్టే

తస్యా స్సా దీర్ఘవిపులా వేపంత్యా సీతయా తదా,
 య్యుకే కంపినీ లేణీ వ్యాళీవ పరిసర్పతీ.

౯

సా నిశ్చలంతీ దుఃఖార్తా శోకోపహతచేతనా,
 ఆర్తా వ్యభృజ ద్రక్షూణీ మైథిలీ విలలాప హా.

౧౦.

హా రాషేతి చ దుఃఖార్తా హా పున ర్లక్ష్మణేతి చ,
 హా శ్చుభ్ర మమ కౌసలే్యో హా సుమిత్రేతి భామినీ.

౧౧.

లోకప్రవాద స్సత్యోఽయం వండితై స్సముదాహృతః,
 అకాలే దుర్లభో మృత్యుః త్రియా వా పురుషస్య వా.

౧౨.

యద్రాఽహ మేవం క్రూరాభీ రాక్షసీభి రిహోఽర్దితా,
 కీదామి హీనా రాషేణ ముహూర్త మపి దుఃఖితా.

౧౩

ఏదాఽల్పపుణ్యా కృపణా వినశిష్యా మ్యనాథవత్,
 సముద్రమద్యే నాః పూర్ణా వాయువేగై రివాఽఽహతా.

౧౪.

దర్తానం త మపశ్యంతీ రాక్షసీవళ మాగతా,
 కీదామి భటు శోకేన కూలం తోయహతం యథా.

౧౫.

అ. ౧. (అస్యా కం.) సీతయేతి వ్యత్యయేన పశ్యంతే కృతీయా. పరిసర్పతీ పరిసర్పంతీ, నుమభావ

(సా నిశ్చలంతీతి.) దుఃఖార్తా రాక్షసీవననశ్రవణజదుఃఖార్తా, ఆర్తా రామవిరహార్తా. ౧౬.

(హా రాషేతి.) సుమిత్రేత్యత్ర సంబుధా వాప ఏకారాదేశాభావ ఆర్షా. ౧౭.

(లోకప్రవాద) ఇత్యాదిష్టోకద్వయ మేకం వాక్యం. అకాలే అప్రాప్తకాలే, దుర్లభ ఇత్యత్ర
 క్షయః క్షయః క్షయః. యత్ర యతః. ౧౮-౧౯.

(ఏదాఽల్ప) పూర్ణా, సదాచై రితి శేషః. ౧౯-౨౦.

(రాక్షసీ తర్జనైః సీతావిలాపః)

తం పద్మదళపత్రాక్షం సింహవిక్రాంతగామినం,
ధన్యాః పశ్యంతి మే నాథం కృతజ్ఞం ప్రియవాదినం.

౧౬

సర్వదా తేన హీనాయా రామేణ విదితాత్మనా,
తీక్ష్ణం విష మివాఽఽస్వాద్య దుర్లభం మమ జీవితం.

౧౭

కీదృశం తు మయా పాపం పురా జన్మాంతరే కృతం,
యేనేదం ప్రాప్యతే దుఃఖం మయా ఘోరం సుదారుణం.

౧౮

జీవితం త్యక్తు మిచ్ఛామి శోకేన మహతా వృతా,
రాక్షసీభి శ్చ రక్ష్యంత్యా రామో నాఽఽస్వాద్యతే మయా.

౧౯

ధిగస్తు ఖలు మానుష్యం ధిగస్తు పరవశ్యతాం,
న శక్యం య త్పరిత్యక్తు మాతృచ్ఛందేన జీవితం.

౨౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, పంచవింశ స్పర్శః.

మమ ధనం సర్వేషాం స్వం భవిష్యతి త్యాహ (త మితి,) (తం) 'బహవో నృప కల్యాణ గుణాః పుత్రస్య సంతి త' ఇతి ప్రసిద్ధం. ఆత్మగుణా నుక్త్వా నిగ్రహగుణా నాహ (పద్మదళపత్రాక్షం) దళతీతి దళం, వికసితపద్మాక్ష మిత్యర్థః. యద్వా, దళతీతి దళం గర్భవత్రం, విస్పష్టార్థ మేకార్థే శబ్దబద్ధయం వా. (సింహవిక్రాంతగామినం) విక్రాతం విక్రమః గమనం, తద్వత్ గచ్ఛతీతి తథా. ౧౬-౧౭

(కీదృశం త్వితి.) పురా జన్మాంతరే పూర్వజన్మవి, ఘోరం సుదారుణం, అత్యంతఘోర మిత్యర్థః. ౧౮

(జీవిత మితి.) రక్ష్యంత్యా రక్ష్యమాణయా. ౧౯

(ధి గితి.) పరవశ్యతాం భర్తృపరతంత్రతాం, పరస్వభూతం శరీరం న స్వేచ్ఛయా త్యక్తుం శక్య మిత్యర్థః. ఆత్మచ్ఛందేన మదిచ్ఛయా. ౨౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

పంచవింశ స్పర్శః.

అథ షడ్వింశ సర్గః

ప్రసక్తాశ్రుముఖీ త్యేవం బ్రువంతీ జనకాత్మజా,
అధోముఖముఖీ బాలా విలప్తు ముపచక్రమే. ౧

ఉన్మత్తేవ ప్రమత్తేవ భ్రాంతచిత్తేవ శోచతీ,
ఉపావృత్తా కిశోరీవ వివేష్టంతీ మహీతలే. ౨

రాఘవస్య ప్రమత్తస్య రక్షసా కామరూపిణా,
రావణేన ప్రమథ్యాఽహ మాసీతా క్రోశతీ బలాత్. ౩

రాక్షసీవశ మాపన్నా ధర్త్యమానా సుదారుణం,
చింతయంతీ సుదుఃఖార్తా నాఽహం జీవితు ముత్సహే. ౪

న హి మే జీవితై రర్థో నైవార్థై ర్న చ భూషణైః,
వసంత్యా రాక్షసీమధ్యే వినా రామం మహారథం. ౫

అథ షడ్వింశ సర్గః

(ప్రసక్తేత్యాది.) (ఉన్మత్తేతి.) ఉన్మత్తా చిత్తవిభ్రమవతీ, ఉన్మాద భృత్తవిభ్రమ ఇత్యుక్తేః.
ప్రమత్తా అనవధానా. 'ప్రమాదోఽనవధానతే' త్యమరః. భ్రాంతచిత్తా అనవస్థితచిత్తా. ఉపావృత్తా
శ్రమాపనోదనార్థం వేష్టితా. కిశోరీవ బడబీవ. ౧-౨

(రాఘవస్యేత్యాది.) ప్రమత్తస్య అనవహితస్య. ౩-౪

(న హీతి.) మే జీవితై ర్జీవనైః, కోఽస్యర్థో నాస్తి. కేవలజీవితస్యాఽనవేక్షితత్వేఽప్యర్థ
సహితత్వేన తదవేక్షి స్యాత్, నేత్యాహ (నైవార్థై ర్న చ భూషణైః) భూషణై ర్థైశ్చ నహితై ర్జీవనై
ర్మే నాఽర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ (వసంత్యా ఇతి.) రాక్షసీమధ్యవాసా ద్రామవిరహాచ్చ సర్వోపకరణ
సహిత మపి జీవితం నాఽవేక్షిత మిత్యర్థః. ౫

(సీతాయాః దుఃఖావేశః)

అశ్మసార మిదం నూన మభవాఽవ్యజరామరం,
హృదయం మమ యేనేదం న దుఃఖేనాఽవశీర్యతే.

౬

ధి జ్ఞా మనార్యా మసతీం యాఽహం తేన వినా కృతా,
ముహూర్త మపి రక్షమి జీవితం పాపజీవితా.

౭

కా చ మే జీవితే శ్రద్ధా సుఖే వా తం ప్రియం వినా,
భర్తారం సాగరాంతాయా వసుధాయాః ప్రియంవదం.

౮

భిద్యతాం భక్ష్యతాం వాఽపి శరీరం విస్మజ్ఞా మ్యహం,
న చాఽవ్యహం చిరం దుఃఖం సహేయం ప్రియవర్జితా.

౯

చరణేనాఽపసవ్యేన న స్పృశేయం నిశాచరం,
రావణం కిం పున రహం కామయేయం విగర్హితం.

౧౦

ప్రత్యాఖ్యాతం న జానాతి నాఽఽత్మానం నాత్మనః కులం,
యో నృశంసస్వభావేన మాం ప్రార్థయితు మిచ్ఛతి.

౧౧

భిన్నా భిన్నా విభక్తా వా దీప్తే వాఽగ్నౌ ప్రదీపితా,
రావణం నోపతిష్ఠేయం కిం ప్రలాపేన వ శ్చిరం.

౧౨

(ప్రత్యాఖ్యాత మితి.) ప్రత్యాఖ్యాతం ప్రత్యాఖ్యానం. భావే నిష్ఠా. ఆత్మానం స్వస్వరూపం. ౬-౧౧

(భిన్నేతి.) భిన్నా ద్విఖండతయా కృతా, భిన్నా చళితా, విభక్తా అవయవశః కృతా, దీప్తే అగ్నౌ ప్రదీపితా వా. ౧౨

భ్యాతః ప్రాజ్ఞః కృతజ్ఞః శ్చ సానుక్రోశ శ్చ రాఘవః,
సద్వృత్తో నిరనుక్రోశ శ్శంకే మద్భాగ్యసంక్షయాత్.

౧౩

రాక్షసానాం సహస్రాణి జనస్థానే చతుర్దశ,
యే నైకేన నిరస్తాని స మాం కిం నాఽభిపద్యతే.

౧౪

నిరుదా రావణే నాఽహ మల్పవీర్యేణ రక్షసా,
సమర్థః ఖలు మే భర్తా రావణం హంతు మాహవే.

౧౫

విరాధో దండకారణ్యే యేన రాక్షసపుంగవః,
రణే రామేణ నిహత స్స మాం కి న్నాఽభిపద్యతే.

౧౬

ఏవం పాతివ్రత్యుడార్థ్య ముక్త్యా రామస్యాఽనాగమనే కారణాని బహుధా శంకతే (భ్యాత
శ్చ్యాచినా.) (ప్రాజ్ఞః) దోషవత్సవి గుణదర్శి, 'స తేఽంబా మధ్యమా మాతా గర్హితవ్యా కథంచనే'
వృత్తం. (కృతజ్ఞః) 'కథంచి దువకారేణ కృతే నైకేన తుష్యతి' త్యుక్తరీత్యా స్వాశ్రీతైః కృతం
కించిత్కారం సర్వదా మనసి కుర్వన్ ని త్యుక్తిః. (సానుక్రోశః) కించిత్కారకరణే 'భృశం భవతి
దుఃఖిత' ఇత్యుక్తరీత్యా తేషాం వ్యసనే సతి అతిదుఃఖితః. (రాఘవః) జనిత్వాఽఽర్జుతానాం గుణాంతరాణా
ముపసంగ్రహణ మిదం. (సద్వృత్తః) పరసమృద్ధైకప్రయోజనః. (భ్యాతః) ఏవం శత్రుగోష్ఠ్యామపి
ప్రసేద్యః. (నిరనుక్రోశః శంకే) అస్యా మవ్యవస్థాయాం ముఖ్యప్రదానాభావా స్పృశంస మాశంకే.
మద్భాగ్యసంక్షయాత్ మద్భాగ్యవివర్యయే తైవం వైపరీత్యం జాతం.

౧౩

ఏకమాత్రసహాయ స్స కింకరిష్యతి త్యత్రాహ (రాక్షసానా మితి.) జనస్థానే రక్షసాం
చతుర్దశ సహస్రాణి ఏకేన యేన రామేణ, నిరస్తాని ఘాతితాని, సః నాఽభిపద్యతే న రక్షతి.

౧౪

ప్రబలో రావణః కథం నిరస్యః ఇత్యత్రాహ (నిరుద్ధేతి.)

౧౫

సామర్థ్యం నిదర్శయతి (విరాధ ఇతి.)

౧౬

(సీతాయాః దుఃఖావేశః)

కామం మధ్యే సముద్రస్య లంకేయం దుష్ప్రధర్షణా,
న తు రాఘవబాణానాం గతిరోధీహ విద్యతే. ౧౭

కిం తు త త్కారణం యేన రామో దృఢపరాక్రమః,
రక్షసాఽపహృతాం భార్యా మిష్టాం నాఽభ్యవపద్యతే. ౧౮

ఇహస్థాం మాం న జానీతే శంకే లక్ష్మణపూర్వజః,
జానన్నపి హి తేజస్వీ ధర్షణం మర్షయిష్యతి. ౧౯

హృతేతి యోఽధిగత్వా మాం రాఘవాయ నివేదయేత్,
గృధ్రరాజోఽపి స రణే రావణేన నిపాతితః. ౨౦

కృతం కర్మ మహ త్తేన మాం తథాఽభ్యవపద్యతా,
తివ్రతా రావణద్వంద్వే వృద్ధేనాఽపి జటాయుషా. ౨౧

యది మా మిహ జానీయా ద్వర్తమానాం స రాఘవః,
అద్య బాణై రభిక్రుద్ధః కుర్యా ల్లోక మరాక్షసం. ౨౨

విధమే చ్చ పురీం లంకాం శోషయేచ్ఛ మహాదధిం,
రావణస్య చ నీచస్య కీర్తిం నామ చ నాశయేత్. ౨౩

అస్తు రామ స్సమర్థః, తథాపి సముద్రమధ్యస్థా లంకా దుష్ప్రధర్షణే త్యాశంక్యాహ (కామ మితి.) గతిరోధి గతిప్రతిబంధకం. కించి దితి శేషః. ౧౭

ఏతత్ఫలిత మాహ (కిం త్వితి.)

(ఇహేతి.) లక్ష్మణపూర్వజ ఇత్యనేన నిరనుక్రోశత్వాదిప్రసక్త్యభావ సూచ్యతే, మర్షయిష్యతి త్యత్ర కాకు రనుసంధేయా. ౧౯

ఇహాస్తీ త్యజ్ఞానే హేతు మాహ (హృతేతి.) ౨౦

ప్రసంగా దాహ (కృత మితి.) అభ్యవపద్యతా రక్షతా, రావణద్వంద్వే రావణద్వంద్వ యుద్ధే. ౨౧-౨౩

తతో నిహతనాథానాం రాక్షసీనాం గృహే గృహే,
యథాఽహ మేవం రుదతీ తథా భూయో న సంశయః. ౨౪

అన్విష్య రక్షసాం లంకాం కుర్యా ద్రామ స్ఫులక్ష్మణః,
న హి తాభ్యాం రిపు ర్ద్వష్టో ముహూర్త మపి జీవతి. ౨౫

చితాధూమాకులపథా గృధ్రమండలసంకులా,
అచిరేణ తు లంకేయం శ్మశానసదృశీ భవేత్. ౨౬

అచిరేణైవ కాలేన ప్రాప్స్వామ్యేవ మనోరథం,
దుష్ప్రస్థానోఽయ మాఖ్యాతి సర్వేషాం వో విపర్యయం. ౨౭

యాదృశా నీహ దృశ్యంతే లంకాయా మశుభాని వై,
అచిరేణ తు కాలేన భవిష్యతి హతప్రభా. ౨౮

నూనం లంకా హతే పాపే రావణే రాక్షసాధమే,
లోషం యాస్యతి దుర్ధర్షా ప్రమదా విభవా యథా. ౨౯

(తత ఇతి.) ఆహం యథా, ఏవం రుదతీ రుదం త్యస్మి, తథా నిహతనాథానాం రాక్షసీనాం, గృహే గృహే, భూయః భూరి, రుదంత్యః భవిష్యంతీ త్యర్కః. ౨౪

(అన్విష్యేతి.) రక్షసాం లంకా మన్విష్య, కుర్యాత్, రిపునాశన మితి శేషః. ౨౫-౨౬

(అచిరేణేతి.) దుష్ప్రస్థానః దుర్మార్గః, దురాచార ఇతి యావత్. ౨౭

(యాదృశాసేతి.) అశుభాని అశుభసూచకాని, హతప్రభేత్యత్ర లంకే త్యనుకర్షః. లంకా అచిరేణ కాలేన హతప్రభా భవిష్యతీత్యత్ర యాదృశాని సూచకాని స్యుః, ఇహ లంకాయాం, యాదృశా న్యశుభాని దృశ్యంత ఇత్యన్వయః. ౨౮

(నూన మితి.) దుర్ధర్షేతి లంకావిశేషణం. ౨౯

(సీతాయాః దుఃఖావేశః)

పుణ్యోత్సవసముత్థా చ నష్టభర్త్రీ సరాక్షసీ,
భవిష్యతి పురీ లంకా నష్టభర్త్రీ యథాంగనా. ౩౦

నూనం రాక్షసకన్యానాం దుదంతీనాం గృహే గృహే,
శ్రోష్యామి నచిరాదేవ దుఃఖార్తానా మిహ ధ్వనిం. ౩౧

సాంధకారా హతద్యోతా హతరాక్షసపుంగవా,
భవిష్యతి పురీ లంకా నిర్దగ్ధా రామసాయత్రైః. ౩౨

యది నామ స శూరో మాం రామో రక్తాంతతోచనః,
జానీయా ద్వర్తమానాం హి రావణస్య నివేశనే. ౩౩

అనేన తు నృశంసేన రావణేనాధమేన మే,
సమయో య స్తు నిర్దిష్ట స్తస్య కాలోఽయ మాగతః. ౩౪

అకార్యం యే న జానంతి నైర్మతాః పాపకారిణః,
అభర్మా త్తు మహోత్పాతో భవిష్యతి హి సాంప్రతం. ౩౫

(పుణ్యోత్తి.) పుణ్యోత్సవేభ్య సముత్థా, నికృతపుణ్యోత్సవే త్యర్థః. సరాక్షసీ రాక్షసీ జనమాత్రయక్తే త్యర్థః. ఇయం లంకాపురీ, నష్టభర్త్రీ సరాక్షసీ అర్ధాత్ హతరాక్షసా నష్టభర్త్రీ, అంగనా యథా అంగనేవ, పుణ్యోత్సవసముత్థా భవిష్యతి త్యన్వయః. ౩౦-౩౧

(సాంధకారేత్యాది.) (యదీతి.) స రామః, రావణస్య నివేశనే మాం వర్తమానాం జానీయా ద్యది తదా లంకా నిర్దగ్ధా భవిష్యతీతి పూర్వేణ సంబంధః. ౩౨-౩౩

(అనేనేతి.) సమయః ద్వాదశమాసాత్కక స్సంకేతః, తస్య కాలః, ఆగతః సన్నిహితః, మానద్వయమాత్రపరిశేషా దితి భావః. ౩౪

(అకార్య మితి.) పాపకారిణః యే నైర్మతాః, అభర్మా ధైతోః, అకార్యం న జానంతి తై ర్మహోత్పాత స్సంభవిష్యతి. ౩౫

నై తే ధర్మం విజానంతి రాక్షసాః పిశితాశనాః,
ద్రువం మాం ప్రాతరాశార్ధే రాక్షసః కల్పయిష్యతి. ౩౬

సాఽహం కథం కరిష్యామి తం వినా ప్రియదర్శనం,
రామం రక్తాంతనయన మపశ్యంతీ సుదుఃఖితా. ౩౭

యది కశ్చి త్రప్తదాతా మే విషస్యాఽద్య భవే దిహ,
క్షీప్రం వై వస్వతం దేవం పశ్యేయం పతినా వినా. ౩౮

* నాఽజానా జ్ఞీవతీం రామ స్స మాం లక్ష్మణపూర్వజః,
జానంతే తౌ న కుర్యాతాం నోర్వాం హి మమ మార్గణం. ౩౯

నూనం మమైవ శోకేన స పీరో లక్ష్మణాగ్రజః,
దేవలోక మితో యాత స్త్యక్త్వా దేహం మహీతలే. ౪౦

ధన్యా దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః,
మమ పశ్యంతి యే నాథం రామం రాజీవలోచనం. ౪౧

ఏతదేవ వివృణోతి (నై త ఇతి.) ౩౬-౩౭

(యదీతి.) పతినేతి నాభావ ఆర్షః. ౩౮

(నాఽజానా దితి.) జీవతీం జీవంతీం, న న కుర్యాతాం కుర్యాతా మేవ. తదాహ వామనః
'సంభావ్యనిషేధనివర్తనే ద్వా ప్రతిషేధా' వితి. ౩౯-౪౦

* తదేవం మహావీరస్య మ య్యసుర క్తస్య రామస్య మమాఽనన్వేషణే కారణం మజ్జీవనాపరిజ్ఞానం వా, స్వవిపత్తి ర్వా, తా త్త్వికవైరాగ్యం వా, ప్రవాసదోషా న్మయి ప్రేమనాశో వా, మామక గుణహీనతా వా, మద్భాగ్యవిపర్యయో వేతి షట్కారణా న్యుత్ప్రేక్షతే. (నాఽజానా చిత్వాది శ్లోక వశ్యేన.) అథనా న హీత్యాదిసార్థశ్లోక మేకం వ్యాఖ్యం: ధర్మకామస్య, న తు కామవరస్య, పరమాత్మ నః ఆత్మరామస్యే త్యర్థః. ఇతి త త్త్వదీపికా.

(సీతాయాః దుఃఖావేశః)

అథవా న హి తస్యాఽర్థో ధర్మకామస్య ధీమతః,
మయా రామస్య రాజర్షే ర్భార్యయా పరమాత్మనః.

౪౨

దృశ్యమానే భవే త్ప్రీతి సౌహృదం నా స్త్యవశ్యతః,
నాశయంతి కృతఘ్నాస్తు న రామో నాశయిష్యతి.

౪౩

కిన్ను మే నగుణాః కేచిత్ కిం వా భాగ్యక్షయో మమ,
యాఽహం సీదామి రామేణ హీనా ముఖ్యేన ఖామినీ.

౪౪

శ్రేయో మే జీవితా న్మర్త్యం విహీనాయా మహాత్మనః,
రామా దక్లిష్టచారిత్రా చూర్చా చ్చత్రునిబర్హణాత్.

౪౫

అథవా న్యస్తశస్త్రై తౌ వనే మూలఫలాశినౌ,
బ్రాతరౌ హి నరశ్రేష్ఠౌ సంవృత్తౌ వనగోచరౌ.

౪౬

(అథవేతి.) ధర్మకామస్య తస్యః కామానపేక్షిణ ఇత్యర్థః, మయా భార్యయా, కోఽర్థః ?
పరమాత్మనః ఉత్కృష్టస్వభావస్య.

౪౨

(దృశ్యమాన ఇతి.) సౌహృదం నాఽస్త్యవశ్యతః అదృశ్యమానే ప్రీతి ర్న భవతి, తస్మా
దదృశ్యాయాం మయి రామస్య కిం ప్రీతి ర్నాసీ దిత్యర్థః. ఏవ మాశంకితం ప్రతిషేధతి (నాశయంతీతి.)
కృతఘ్నాః ప్రథమ ముత్పన్నాం ప్రీతిం నాశయంతి, న తు రామో నాశయిష్యతి. మయి ప్రీతి
మితి శేషః.

౪౩

(కిం న్వితి.) నగుణాః దుష్కృతాని.

౪౪

(శ్రేయ ఇతి.) మర్త్య మితి భావార్థే తుముఖా, మరణ మిత్యర్థః. మహాత్మనః రామా ద్విహీ
నాయాః మహాత్మనా రామేణ హీనాయాః, తృతీయార్థే పంచమీ.

౪౫

(అథవేతి.) న్యస్తశస్త్రై సంవృత్తౌ కిః మితి సంబంధః.

౪౬

అథవా రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా,
 ఛద్రునా సాదితౌ కూరౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౪౭

సాఽహ మేవం గతే కాలే మర్తు మిచ్ఛామి సర్వథా,
 న చ మే విహితౌ మృత్యు రస్మిన్ దుఃఖేఽపి వర్తతి. ౪౮

ధన్యాః ఖలు మహాత్మానో మునయ స్త్యక్తకల్పిషాః,
 జితాత్మానో మహాభాగా యేషాం న స్తః ప్రియాప్రియే. ౪౯

ప్రియా న్న సంభవే ద్దుఃఖ మప్రియా దధికం భయం.
 తాభ్యాం హి యే వియుజ్యంతే నమ స్తేషాం మహాత్మనాం. ౫౦

సాఽహం త్యక్తా ప్రియార్హేణ రామేణ విదితాత్మనా,
 ప్రాణాం స్త్యక్ష్వామి పాపస్య రావణస్య గతా వశం. ౫౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సున్దరకాండే, షడ్వింశ స్సర్గః.

(అథవేతి.) సాదితౌ హతౌ. ౪౭

(సాఽహ మితి.) వర్తతి వర్తమానే. ౪౮

(ధన్యా ఇతి.) మహాత్మానః మహాధైర్యాః, త్యక్తకల్పిషాః త్యక్తపాపాః, జితాత్మానః
 జితాంతఃకరణాః, మహాభాగాః మహాభాగ్యాః. ౪౯

(ప్రియా దిల.) ప్రియా న్న సంభవే ద్దుఃఖం, కింతు సుఖమేవ ఓవే దిత్యర్థః. ప్రియాత్
 అనుకూలవస్తునః, అప్రియాత్ ప్రతికూలవస్తునః, అధికం భయం, తాభ్యాం ప్రియాప్రియాభ్యాం
 నమ స్తేషాం, త ఏవ సర్వోత్తమా ఇత్యర్థః. ౫౦

(సాఽహ మితి.) సాఽహం తద్విలక్షణాఽహం, కేవలప్రియవరే త్యర్థః, ప్రియేణ త్యక్తా
 అప్రియం ప్రాప్తా, ప్రాణాం స్త్యక్ష్వామి త్యర్థః. ౫౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

షడ్వింశ స్సర్గః.

అథ సప్తవింశ స్సర్గః.

ఇత్యుక్తా స్సీతయా ఘోరా రాక్షస్యః క్రోధమూర్చితాః,
కాశ్చి జగ్ము స్త దాఖ్యాతుం రావణస్య తరస్వినః.

౧.

తత స్సీతా ముపాగమ్య రాక్షసోఽఘోరదర్శనాః,
పునః పరుష మేకార్థ మనర్థార్థ మథాబ్రువన్.

౨.

అద్యేదానీం తవాఽనార్యే సీతే పాపవినిశ్చయే,
రాక్షసోఽభక్షయిష్యంతి మాంస మేత ద్యథాసుఖం.

౩.

సీతాం తాభి రనార్యాభి ర్ద్వష్ట్యా సంతర్జితాం తదా,
రాక్షసీ త్రిజటా వృద్ధా శయానా వాక్య మబ్రవీత్.

౪.

అత్మానం ఖాదతాఽనార్యా న సీతాం భక్షయిష్యథ,
జనకస్య సుతా మిష్టాం స్సుషాం దశరథస్య చ.

౫.

స్వప్నో హ్యద్య మయా దృష్టో దారుణో రోమహర్షణః,
రాక్షసానా మథావాయ భర్తు రస్యా భవాయ చ.

౬.

అథ సప్తవింశ స్సర్గః

(ఇత్యుక్తా ఇత్యాది.) తత్ మరణాధ్యవసాయం.

౧.

(తత ఇత్యాది.) ఏకార్థం పూర్వోక్తవచనై రేకాభిదేయం, అనర్థార్థం అనర్థఫలకం.
ఏకాఙ్గీదయః పూర్వోక్తార్థ మేవ పరుషవచనం పున రబ్రువ నిత్యర్థః. అద్య అస్మిన్ దినే,
ఇదానీం అస్మిన్ క్షణే, భక్షయిష్యంతీ త్యబ్రువ నితి పూర్వేణ సంబంధః.

౨-౩

(సీతా మిత్యాది.) త్రిజటా విభీషణపుత్రీ, శయా నేత్యనేన స్వస్మన్పుత్రాంతకథన
త్వరోచ్యతే.

౪-౬

ఏవ ముక్తా త్రిజటయా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః,
 సర్వా ఏవాబ్రువన్ భీతా త్రిజటాం తా మిదం వచః.
 కథయస్వ త్వయా దృష్టః స్వప్నోఽయం కీదృశో నిశి,

౭౪

తాసాం శ్రుత్వా తు వచనం రాక్షసీనాం ముఖా చ్ఛ్చ్యుతం.
 ఉవాచ వచనం కాలే త్రిజటా స్వప్నసంశ్రితం,

౮౪

గజదంతమయీం దివ్యాం శిబికా మంతరిక్షగాం,
 యుక్తాం హంససహస్రేణ స్వయ మాస్థాయ రాఘవః,
 శుక్లమాల్యాంబరధరో లక్ష్మణేన సహోఽఽగతః.

౧౦

స్వప్నేచాఽద్య మయా దృష్టా సీతా శుక్లాంబరావృతా,
 సాగరేణ పరిక్షిప్తం శ్వేతం పర్వత మాస్థితా.
 రామేణ సంగతా సీతా ణాస్కరేణ ప్రథా యథా,

౧౧౪

రాఘవశ్చ మయా దృష్ట శ్చతుర్దంతం మహాగజం.
 ఆరూఢ శ్చైలసంకాశం చచార సహలక్ష్మణః,

౧౨౪

తత స్తౌ నరశార్దూలౌ దీప్యమానౌ స్వతేజసా.
 శుక్లమాల్యాంబరధరౌ జానకీం పర్యుపస్థితౌ,

౧౩౪

(ఏవ ముక్తా ఇత్యాది.) నిశీ త్యనంతర మితికరణం ద్రష్టవ్యం. ౭౪

(తాసా మితి.) కాలే ఉషఃకాలే, య స్వప్నః, తత్సంశ్రితం. ౮౪

(గజదంతమయీ మితి.) ఆగతః, లంకా మితి కేషః. ౧౦-౧౧౪

(రాఘవ శ్చేతి.) (మహాగజ మారూఢ ఇతి.) శిబికా త ఇతి కేషః. తథోక్తం స్వప్నాధ్యాయే-
 'ఆరోహణం గోవృషకుంజరాణాం ప్రాసాదశ్చైలాగ్రవనస్పతీనాం, విస్తానులేపో రుదితం మృతం చ
 స్వప్నే వ్యగమ్యాగమనం చ దన్య' మితి. చచార, సీతాం ప్రతీతి కేషః. ౧౨౪-౧౩౪

(త్రిజటయా స్వప్నవివరణం)

తత స్తస్య నగస్యాఽగ్రే హ్యేకాశస్థస్య దంతినః.

భర్తా పరిగృహీతస్య జానకీ స్కంధ మాశ్రీతా,

౧౪౪

భర్తు రంకా త్సముత్పత్య తతః కమలలోచనా.

చంద్రసూర్యౌ మయా దృష్టౌ పాణినా పరిమార్జితీ,

౧౪౫

తత స్తాభ్యాం కుమారాభ్యా మాస్థిత స్స గజోత్తమః.

సీతయా చ విశాలాఙ్గ్య లంకాయా ఉపరి స్థితః,

౧౪౬

పాండురర్షభయు క్షేన రథేనాఽష్టయుజా స్వయం.

ఇహోపయాతః కాకుత్స్థ స్సీతయా సహ భార్యయా,

౧౪౭

లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా సహ వీర్యవాన్.

ఆరుహ్య పుష్పకం దివ్యం విమానం సూర్యసన్నిభం,

ఉత్తరాం దిశ మాలోక్య జగామ పురుషోత్తమః.

౧౪౮

(తత స్తస్య నగస్యాఽగ్ర ఇతి.) అత్ర ద్వాదశసహస్రశ్లోకా గతాః. త్రయోదశసహస్రాదిమో ఽయం శ్లోకః. గాయత్ర్యా త్రయోదశ మక్షర మత్ర బోధ్యం.

౧౪౪

(భర్తు రితి.) చంద్రసూర్యౌ పాణినా పరిమార్జితీతి, అత్ర స్వప్నాభ్యాయవచనం- 'ఆదిత్యమండలం వా తు చంద్రమండల మేవ వా, స్వప్నే గృహ్లాతి హస్తాభ్యాం రాజ్యం సంప్రా ప్నయా న్యహ' దితి.

౧౪౫-౧౪౬

అయ మిహ స్వప్నక్రమః - శిబికాస్థితో రామో దృష్టః, శ్వేతవర్సతస్థా సీతా చ, తత శ్శిబికాయా గణ మారుహ్య, లక్ష్మణేన సహ పర్వత మభ్యేత్య, తత స్సీతాం గజస్కంధేఽధిరోప్య, లంకాయా ఉపరి స్థిత్యా తాభ్యాం సహోష్వర్షభయు క్షేన రథేనేహాఽఽగ్రత్య స్వం దేశం ప్రతి తాభ్యాం పుష్పక మధిరుహ్య గత ఇతి, అన్యే శ్లోకాః ప్రక్షిప్తాః, తేన తే న వ్యాఖ్యాతా ఇత్యాహుః. 'లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రే'తి ఏతత్పాదస్యాఽనంతరం 'సీతయా సహ వీర్యవాన్, ఆరుహ్య పుష్పకం దివ్యం విమానం సూర్యసన్నిభమ్, ఉత్తరాం దిశ మాలోక్య జగామ పురుషోత్తమః, ఏవం స్వప్నే మయా దృష్టో

ఏవం స్వప్నే మయా దృష్టో రామో విష్ణుపరాక్రమః,
లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా సహ భార్యయా, ౨౦

స హి రామో మహాతేజా శ్శక్యో జేతుం సురాసురైః,
రాక్షసై ర్వాపి చానైర్వార్యా స్వర్గః పాపజనై రివ. ౨౧

రావణశ్చ మయా దృష్టః క్షితౌ తైలసముత్క్షీతః,
రక్తవాసాః పిబ న్మత్తః కరవీరకృతస్రజః. ౨౨

విమానా త్పుష్పకౌ దద్య రావణః పతితో భువి,
కృష్యమాణః త్రియా దృష్టో ముండః కృష్ణాంబరః పునః. ౨౩

రథేన ఖరయుక్తేన రక్తమాల్యానులేపనః,
పిబం నైలం హసన్ న్నుత్యక్ బ్రాంతచిత్తాకులేంద్రియః. ౨౪

గర్దభేన యయౌ శీఘ్రం దక్షిణాం దిశ మాస్థితః,
పునరేవ మయా దృష్టో రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౨౫

పతితోఽవాక్చిరా భూమౌ గర్దభా ద్భయమోహితః,
సహసోత్థాయ సంభ్రాంతో భయారో మదవిహ్వలః. ౨౬

ఉన్మత్త ఇవ దిగ్వాసా దుర్వాక్యం ప్రలపన్బహు,
 ౨౭

రామో విష్ణుపరా క్రమః, లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా సహ భార్యయా' ఇతి పాఠక్రమః.
విమానే పుష్పకే స్థితః. 'సాండం త్రిభువన' మిత్యారభ్య 'రామ స్సత్యపరాక్రమ' ఇత్యంతో గ్రంథః
ప్రక్షిప్తః, ప్రకృతానంగతశ్చ. 'విష్ణురేవ స్వయం భూత్వే' తి ప్రక్షిప్తపదసన్య 'విష్ణుపరాక్రమ'
ఇత్యనేన విరోధాత్, ౧౯-౨౦

(రావణశ్చేతి.) (పిబ నితి.) 'తైల సముత్క్షీత' ఇత్యనేన తైల మిత్యుపస్థాప్యతే. కరవీర
కృతస్రజ ఇత్యకారాంతత్వ మ్నారం, 'హలంథా ద్వే' త్యాపో విధానాత్, ప్రకృద్భిస్యాబంతత్వేన వా
విర్వాహః. ౨౨-౨౪

(త్రిజటయా స్వప్నవివరణం)

దుర్గంధం దుస్సహం ఘోరం తిమిరం నరకోపమం.
మలపంకం ప్రవిశ్యాఽఽశు మగ్న స్తత్ర స రావణః,

౨౨౪

కంఠే బద్ధ్యా దశగ్రీవం ప్రమదా రక్తవాసినీ.
కాళీ కర్దమలిప్తాంగీ దిశం యామ్యాం ప్రకర్షతి,

౨౨౫

ఏవం తత్ర మయా దృష్టః కుంభకర్ణో నిశాచరః.

౨౯

రావణస్య సుతా స్సర్వే దృష్టా నై లసముత్క్షితాః,

౨౯౪

వరాహేణ దశగ్రీవ శ్శింశుమారేణ చేంద్రజిత్.

ఉష్ట్రేణ కుంభకర్ణశ్చ ప్రయాతో దక్షిణాం దిశం,

౩౦౪

ఏక స్తత్ర మయా దృష్ట శ్శ్వేతచ్ఛత్రో విభీషణః.

శుక్లమాల్యాంబరధర శుక్ల గంధానులేపనః,

౩౦౫

శంఖదుందుభినిర్ఘోషై ర్నృత్రగీతై రలంకృతః.

ఆరుహ్య శై లసంకాశం మేఘ స్తనితనిస్స్వనం,

౩౧౪

చతుర్దంతం గజం దివ్య మాస్తే తత్ర విభీషణః.

చతుర్భి స్సచివై స్సార్దం వై హోయస ముపస్థితః,

౩౩౪

సమాజశ్చ మయా దృష్టో గీతవాదిత్రనిస్స్వనః.

పిబతాం రక్తమాల్యానాం రక్షసాం రక్తవాససాం,

౩౪౪

ఏవం రావణవినాశసూచక ముక్త్యా విభీషణస్య రాజ్యప్రాప్తిసూచక మాహ (ఏక స్తత్ర మయా దృష్ట శ్శ్వేతచ్ఛత్ర) ఇత్యాదినా. వై హోయసం విమానం. ౨౨౪-౩౪౪

లంకా చేయం పురీ రమ్యా సవాజిరథకుంజరా,
సాగరే పతితా దృష్టా భగ్నుగోపురతోరణా, ౩౫౪

లంకా దృష్టా మయా స్వప్నే రావణేనాభిరక్షితా.
దగ్ధా రామస్య దూతేన వానరేణ తరస్వినా, ౩౬౪

పీత్వా త్రైలం ప్రసృత్యాశ్చ ప్రహసంత్యో మహాస్వనాః.
లంకాయాం భస్మరూక్షాయాం ప్రవిష్టా గాక్షసత్త్రియః, ౩౭౪

కుంభకర్ణాదయ శ్చేమే సర్వే రాక్షసపుంగవాః.
రక్తం నివసనం గృహ్య ప్రవిష్టా గోమయప్రదే, ౩౮౪

అపగచ్ఛత నశ్యద్ధ్వం సీతా మాప స రాఘవః.
ఘాతయే త్పరమామర్షీ సర్వై స్సార్థం హి రాక్షసైః, ౩౯౪

ప్రియాం బహుమతాం ఛార్యాం వనవాస మనువ్రతాం.
భర్త్వితాం తర్జితాం వాఽపి నాఽనుమంస్యతి రాఘవః, ౪౦౪

త దలం క్రూరవాక్యై ర్వ స్సాంత్య మేవాభిధీయతాం.
అభియాచామ వై దేహీ మేత ద్ధి మమ రోవతే, ౪౧౪

యస్యా మేవంవిధ స్స్వప్నో దుఃఖితాయాం ప్రదృశ్యతే.
సా దుఃఖై ర్వివిధై ర్ముక్తా ప్రీయం ప్రాప్నో త్యనుత్తమం. ౪౨౪

(అపగచ్ఛతేతి.) అపగచ్ఛత అపనరత, నశ్యద్ధ్వం అదర్శనం ప్రాప్నుత. ఆత్మనేపద మార్షం. సీతా మాప సీతా మచిరేణాఽఽస్యతీత్యర్థః. సర్వైః రాక్షసై స్సార్థం ఘాతయేత్. వ ఇతి సిద్ధం, అపగచ్ఛత నశ్యద్ధ్వ మిత్యక్తే. రావణ మిత్యవ్యాహారో వా. ౩౫౪-౩౯౪

(ప్రియా మితి.) నాఽనుమంస్యతి, న సహిష్యత ఇత్యర్థః. ౪౦౪

(త దల మితి.) అభియాచామ, అభయ మితి శేషః, ౪౧౪-౪౨౪

(ప్రణిపాత్యా రాక్షసీసముద్వోధనం)

భర్త్రితా మపి యాచధ్వం రాక్షస్యః కిం వివక్షయా.

రాఘవాద్ధి భయం ఘోరం రాక్షసానా ముపస్థితం,

౪౩౫

ప్రణిపాతప్రసన్నా హి మైథిలీ జనకాత్మజా.

అల మేషా పరిత్రాతుం రాక్షసోఽమహతో భయాత్,

౪౪౫

అపి చాఽస్యా విశాలాఙ్గ్య న కించి దుపలక్షయే.

విరూప మపి చాంగేషు సుసూక్ష్మ మపి లక్షణం,

౪౫౫

చాయావై గుణ్యమాత్రం తు శంకే దుఃఖ ముపస్థితం.

అదుఃఖార్థా మిమాం దేవీం వై హాయస ముపస్థితాం,

౪౬౫

అర్థసిద్ధిం తు వై దేహ్యః పశ్యా మ్యహా ముపస్థితాం.

రాక్షసేంద్రవినాశం చ విజయం రాఘవస్య చ,

౪౭౫

(భర్త్రితా మితి.) (కిం వివక్షయా) అస్మాభి స్తదా భర్త్రితా కథం ప్రసన్నా భవిష్యతీతి వక్తు మిచ్ఛయా, కిం, శంకా న కర్తవ్యే త్యర్థః.

౪౩౫

కుత ఇత్యత ఆహా (ప్రణిపాతప్రసన్నా హీతి.)

౪౪౫

స్వప్నదర్శనకథనేన సీతాయా శోభనం భావీ త్యభిధాయ, శరీరలక్షణప్రదర్శనేనాపి కుభం భావీ త్యాహ (అపి చేతి.) లక్షణం దుఃఖప్రాప్తిహేతుభూతం రేఖోపరేఖాదికం.

౪౫౫

త్ర్హి కుత స్తాద్యశదుఃఖానుభవః ఇత్యత్రాహ (చాయేతి.) చాయావై గుణ్యమాత్రం, ఉపలక్షయ ఇత్యనుషజ్యతే. వై హాయసం విమానం, ఉపస్థితాం ప్రాస్తాం, దివ్యభోగార్థా మితి యావత్, అన్వయస్తు 'చాయావై గుణ్యమాత్రం తూపలక్షయే, అతః అదుఃఖార్థాం దివ్యభోగార్థాం ఇమాం దుఃఖం ఉపస్థిత మితి శంక' ఇతి, అత్ర చాయావై గుణ్యం నామ కాంతివైకల్యం. 'చాయా త్వనాతపే కాంతా' విత్యమరః, యద్వా, చాయాఽత్రాఽనాతపః. తద్వైగుణ్యం తన్య విషమత్వం, సర్వలక్షణలక్షితాయా అపి చాయావై గుణ్య మేతావ ద్దుఃఖకర మాసీ దితి భావః.

౪౬౫-౪౭౫

నిమిత్తభూత మేతత్తు శ్రోతు మస్యా మహా త్రిప్రియం.

దృశ్యతే చ స్ఫురచ్ఛక్షుః పద్మపత్ర మివాఽఽయతం, ౪౮౫

ఈషచ్ఛ హృషితో వాఽస్యా దక్షిణాయా హ్యుదక్షిణః.

అకస్మాదేవ వై దేహ్యో బాహు రేకః ప్రకంపతే, ౪౯౫

కరేణుహస్తప్రతిమ స్సవ్య శోఽిరు రనుత్తమః.

వేపమాన స్సూచయతి రాఘవం పురత స్థ్రితం. ౫౦౫

పక్షీ చ శాఖానిలయః ప్రహృష్టః పునః పున శోఽిత్తమసాంత్యవాదీ.

ఇదానీం రామవారాశ్రవణసూచక మాహ (నిమిత్తభూత మితి.) (చక్షు రితి.) అదక్షిణ మిత్థేత ద్రత్రా వ్యనుషజ్యతే. హృషితో వా హృష్ట ఇవ, పుశకిత ఇవ, పద్మపత్ర మిత్త్యనేన రోగాదిదృష్ట హేత్వంతరరాహిత్య ము క్తం. అకస్మాత్ దృష్టహేత్వంతరం వినా. ౪౮౫-౫౦౫

ఏవం దేహానిమిత్త ము క్త్వా శాకున మప్యాహ (పక్షీతి.) (పక్షీ) పింగళికా, (శాఖానిలయః ప్రహృష్టః.) (పునః పున శోఽిత్తమసాంత్యవాదీ) భూయో భూయో మధురవాదీ, ఉత్తరోత్తర ముత్తమ సాంత్యస్వరవాదీ వా. (సుస్వాగతాం) శోభనబంధ్యాగమన మితి యావత్. 'బంధుస్వస్వజనా స్సమా' ఇత్యమరః. (వాచం) స్వరం, ఉదీరయానః, (చోదయతీవ) రామాగమనం కథయతీవ. యద్వా, పూర్వోక్త రాఘవ ఏవ కర్మ. రాఘవ ముపపాదయతీవే త్యర్థః. ఆచార్యాస్తు-పక్షే వస్యస్త ఇతి (పక్షీ) గరుత్మాః, భూమ్ని ప్రశంసాయాం చ మత్స్వర్ధీయః, తదుక్తం 'భూమనిందాప్రశంసాసు నిత్యయోగేఽతిశాయనే. సంసర్గేఽస్తివివక్షయాం భవంతి మతుబాదయ' ఇతి. తథా చ పక్షి విస్తార్య ప్రదక్షిణం నంచరః, (శాఖానిలయః) కుసుమితపల్లవితశాఖాయాం దృఢతరం స్థితః, ఆర్ద్రితరతరుభాగ ఏవ శాఖాత్వవ్యవ దేశః. ప్రదక్షిణభ్రమణం ఆర్ద్రీశాఖానరోహణం దృఢతరావస్థానం చ కుభళంసీ త్యర్థః. (ప్రహృష్టః) తత్ర ఫలభోజనాదినా సంతుష్టః. (పునః పున శోఽిత్తమసాంత్యవాదీ) ఉత్తరోత్తరం సాంత్యవచనం కుర్వన్నివ స్థితః. 'మా కుచః, సద్య స్సమాగమిష్యతి తే భర్తా, నాఽయ మవసర శోకస్య' ఇత్యవం సాంత్యయ న్నివ స్థితః, తదుపరి (సుస్వాగతాం వాచ ముదీరయానః) 'ఏతావన్మాత్రం న భవతి తస్య సంతాపాతిరేక' ఇతి కథయన్నివ స్థితః. విరహక్లిష్టాయా స్సుస్వాగతవచనం హి నామ ప్రతి యోగిన స్సంతాపాతిశయకథన మేవ. ఉక్తం హి 'తపతి తనుగత్రి మదన స్త్వా మనిశం మాం పున ర్దహ త్యేవ, గ్లవయతి యథా శశాంకం న తథా హి కుముద్వతీం దివస' ఇతి. (పునః పున.

(సీతయా ఆత్మజీవితవిగర్హణం)

సుస్వాగతాం వాచ ముదీరయాసః పునః పున శోచ్యదయతీవ హృష్టః.

౫౧౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, సప్తవింశ స్కంధః.

శోచ్యదయతీవ) ప్రియాగమనే నిశ్చితే మజ్జనాలంకరణాదికం కిమర్థం న కరోషీ త్యేవం సీతాం చోదయతీ వేత్సుత్యేకై. (హృష్టః) నాయికాగమనకాలికహర్షః స్వస్వైవే త్యేతద్వైలక్షణ్యం హృషితతనూరుహై సుస్వాగతయన్నివస్థితః, ఇదం హి రామాయణ ముత్తమం కావ్యం. తథాహి - కావ్యం తావత్త్రివిధం. ఉత్తమం మధ్యమ మధమం చేతి. యత్ర వాచ్యాతిశాయి వ్యంగ్యం త దుత్తమం. న ఏవ ధ్యని రిత్వ్యత్యే. యత్ర వాచ్యానతిశాయి వ్యంగ్యం, త స్మధ్యమం కావ్యం, తదేవ గుణీ ధూతవ్యంగ్య మిత్వ్యత్యే. యత్ర వ్యంగ్య మేవ నాస్తి, త దధమం. తదేవ చిత్ర మిత్వ్యత్యే. వ్యంగ్యం చ పదగతం. వాక్యగతం, ప్రబంధగతం చేత త్రివిధం భవతి. ఏతత్కాండరూపప్రబంధేనానాదిభగవత్సం బంధవత శ్చేతన స్సోజ్జీవనే ప్రవృత్తస్యాఽఽచార్యస్య ప్రవృత్తి రభివ్యజ్యతే. ఉక్తశ్చాఽయ మర్థ 'ఽస్తతో రావణసీతాయా' ఇతి శ్లోకే. అత్ర లంకాపదేన శరీరం వ్యోతితం, ఏకాక్షీప్రభృతయ ఇంద్రియాణి, రావణకుంభకర్ణా వహంకారమమకారౌ, ఇంద్రజిత్ప్రభృతయః కామక్రోధలోభమోహమదమాత్సర్య దంభాదయః, తాదృశలంకానిరుద్ధసీతానదృశ శ్చేతనః, తస్య భగవద్జ్ఞానోపదేష్టాఽఽచార్య తుల్యో మారుతిః. తాదృశాచార్యలక్షణ మనేన శ్లోకేన సూచ్యతే. (పక్షీ) పక్షిశబ్దేన గమనసాధనత్వాత్ జ్ఞానకర్మణే ఉచ్యతే. తదుక్తం 'ఉభాభ్యా మేవ పజ్జిభ్యాం యథా భే పక్షికాం గతిః, తద్భేవ జ్ఞానకర్మభ్యాం నియతా పరమా గతి' రితి. జ్ఞానకర్మణో రంగాంగిభావేనాఽత్ర సముచ్చయో వివక్షితః. 'బ్రాహ్మణా వివిదిషంతి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనే' తి శ్రుతేః. అనేనాఽఽచార్యశబ్దనిర్వచన ముక్తం. 'ఆవినోతి హి శాస్త్రార్థా నాచారే స్థాపయత్యపి, స్వయ మాచరతే యస్మా త్సా దాచార్య ఉచ్యత' ఇతి. (శాఖాశబ్దేన) వేదశాఖా ఉచ్యంతే. (నిలయశబ్దేన) తదేకవరత్వం, త్యాగే ప్రత్యవాయ శ్రవణాత్, తదుక్తం 'జ్ఞాయాం అధీత మపి యో వేదం విముంచతి నరాధమః, భ్రూణహో స తు విజ్ఞేయో వియోని మదిగచ్ఛతీ' తి. కింవ, (నిలయ ఇత్యనేన) తదర్థవిషయకశ్రవణమననననిది ధ్యానసనరూపతదస్థానా న్యుచ్యంతే. అనేనాఽఽచార్యలక్షణ ముక్తం. తథాహుః 'అచార్యో వేదసంపన్నో విష్ణుభక్తో విమత్సరః, మంత్రజ్ఞో మంత్రభక్తశ్చ సదా మంత్రాశ్రయ శ్శుచిః. గురుభక్తినమాయుక్తః పురాణజ్ఞో విశేషతః, ఏవం లక్షణసంపన్నో గురు రిత్వ్యభిధీయత' ఇతి. (ప్రహృష్టః) సదాసంతుష్ట హృదయః, అనేన సర్వదా సేవనీయత్వ ముక్తం. తథోక్తం 'అహ్లాదశీతనే'రాంబుః పుకకీకృత

అథ అష్టావింశ స్సర్గః.

సా రాక్షసేంద్రస్య వచో నిశమ్య త ద్రావణస్యాఽప్రియ మప్రియార్తా,
సీతా వితత్రాస యథా వనాంతే సింహాభిపన్నా గజరాజకన్యా.

గాత్రవాణ, సదా పరగుణావిష్టో ద్రష్టవ్య స్సర్వదేహిభి' రితి. (పునః పున శ్చోత్తమసాంత్యవాదీ)
(ఉత్తమః) 'ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః పరమాత్మే త్యుదాహృత' ఇత్యుక్తః పరమాత్మా. తద్విషయం
సాంత్యం శిష్యేభ్యో వదతీ(త్యుత్తమసాంత్యవాదీ.) 'త్వం మే, అహం మే, కుత స్త, త్తదపి కుత, ఇదం
వేదమూలప్రమాణా, దేతచ్ఛాఽనాదిసిద్ధా దనుభవవిభవా, త్త్వస్మి సాక్రోశ ఏవ. క్వాఽఽక్రోశః? కన్యః
గీతాదిషు మమ విదితః. క్షోఽత్ర సాక్షీ? సుధీ స్యా, ధృతః! త్వత్పక్షపాతీ స ఇతి నృకలహే
మృగ్యమభ్యస్తవ త్వ' మిత్యుక్తరీత్యా భగవతి మనుష్యాణాం కలహే. 'యమో వైవస్వతో రాజా
య స్తవైష హృది స్థితః, తేన చే దవివాద స్తే మా గంగాం మా కురూణ గమ' ఇతి సాంత్య
వాదశీల ఇత్యర్థః. (పునః పున) రిత్యనేన కర్షకః కదాచి న్ను ఫలిత మిత్యేతావతా యథా కృషిం స
పరిత్యజతి పునఃపున స్తత్రైవ ప్రవర్తతే. తథాఽఽచార్యోఽపి కదాచిత్ స్వపచనాశ్రవణేఽపి స
నివర్తత ఇత్యుక్తం. అనేనాఽఽచార్యస్య భగవతో వ్యతిశయ ఉక్తః. స హి పార్థాయ గీతా ముపదిశ్య
పున రాశ్వమేదికే తేన పూర్వోక్త మర్థం విస్మృత్య పునః పృష్టే, నాఽహం వక్ష్యామి త్యుక్తవాణ
'నూన మశ్రద్ధానోఽపి దుర్మేధా శ్చాసి పాండవే' త్యాదిస. కిం చ (సుస్యాగతాం వాచ ముదీరయానః)
సుప్థ సంప్రదాయావిచ్ఛేదో యథా తథాఽఽచార్యపరంపరయా స్వస్మై ఆగతాం, (వాచం) అష్టాక్షరాది
మంత్రరాజరూపాం, నిర్దేతుక్త్యేవ దయయా సముదీరయణ 'అచార్యాణా మసా వసా విత్యా
భగవత్త' ఇతి గురుపరంపరాయా అనుసంధేయత్వ మనేన సూచితం. (పునఃపున శ్చోదయతీవ)
ఉక్తార్థస్యాఽనుష్ఠానాయ చోదనాం దర్శయతి, అన్యథా హ్యూపదేశోఽప్యనర్థక ఏవ స్యాత్. అత
ఏవహూ రాచార్యాః 'స్థావిత్యే శాసితార' మితి. (హృష్టః) ఏతేన శిష్యశేషణం స్వప్రయోజన
మాచార్యస్యే త్యుక్తం. (తవిశ్లోకీ.)

౫౧౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,
సప్తవింశ స్సర్గః.

అథ అష్టావింశ స్సర్గః.

(సా రాక్షసేంద్రస్యేత్యాది.)

(సీతయా ఆత్మజీవితవిగర్హణం)

సా రాక్షసీమధ్యగతా చ భీరు ర్వాగ్ని ర్భృశం రావణతర్జితా చ,
కాంతారమధ్యే విజనే విస్ఫుష్టా బాలేవ కన్యా విలలాప సీతా.

౨

సత్యం బతేదం ప్రవదంతి లోకే నాఽకాలమృత్యు ర్భవతీతి సంతః,
యత్రాఽహ మేవం పరిభ ర్త్యమానా జీవామి కించిత్ క్షణ మవ్యపుణ్యా.

౩

సుఖా ద్విహీనం బహుదుఃఖపూర్ణ మిదం తు నూనం హృదయం స్థిరం మే,
విశీర్యతే య న్న సహస్రధాఽద్య వజ్రాహతం శృంగ మివాఽచలస్య.

౪

నైవాఽస్తి దోషం మమ నూన మత్ర వధ్యాఽహ మస్యాఽప్రియదర్శనస్య.
భావం న చాఽస్యాఽహ మనుప్రదాతు మలం ద్విజో మంత్ర మివాఽద్విజాయ.

౫

నూనం మమాంగా న్యచిరా దనార్య శ్శస్త్రై శ్శితై శ్చేత్స్యతి రాక్షసేంద్రః,
తస్మి న్ననాగచ్ఛతి లోకనాథే గర్భస్థజంతో రివ శల్యకృంతః.

౬

(సత్య మితి,) యత్ర యేన, కించి జీవామి కుత్సితం జీవామి.

౨-౪

న న్వాత్మహాననే మహా దోష స్సా ద్విత్యాశంక్యాహ (నైవేతి.) దోషం దోషః, అర్షం నపుంసకం. అత్ర ఆత్మహాననే, కథ మదోష ఇత్యాశంక్య రావణకృతా న్మరణా దాత్మనైవ మరణం శ్రేయ ఇత్యాహ (వధ్యేతి) అప్రియదర్శనస్య అస్య రావణస్య. దుర్మరణత్వావిశేషేఽపి దుష్ట రాక్షసేన మరణ మతికష్ట మితి భావః. తర్హి తదనుప్రవేశేనాఽఽత్మా రక్ష్యతాం, సర్వతః ఆత్మానం గో పాయే దితి క్రుతే రిత్యాశంక్యాహ (భావ మితి) అస్య అస్మి రావణే, భావం హృదయం, అను ప్రదాతుం, నాఽలం న శక్తా, రామస్వత్వా దస్య. న హ్యన్యస్య స్వ మనోఽన్యస్మై దాతు మర్హతీతి భావః. అనర్హ శ్చాఽయం భావోఽన్యప్రదానస్యే త్యము మర్థం దృష్టాంతముఖే నాహ (ద్విజ ఇతి) మంత్రం వేదం, అద్విజాయ శూద్రాయ.

౫

(నూన మితి.) అనాగచ్ఛతి, మానద్వయా దర్వాగితి శేషః. గర్భస్థజంతోః నిరుద్ధనిర్గమస్య గర్భస్థజంతోః, శల్యకృంతః నాపితః.

౬

దుఃఖం బతేదం మమ దుఃఖితాయా మాసౌ చిరాయాఽధిగమిష్యతో ద్వౌ,
బద్ధస్య వధ్యస్య తథా నిశాంతే రాజాపరాధా దివ తస్కరస్య. ౭

హో రామ హో లక్ష్మణ హో సుమిత్రే హో రామమాత సుహా మే జనన్యా,
ఏషా విపద్యా మ్యహా మల్పభాగ్యా మహోర్ణవే నౌ రివ మూఢవాతా. ౮

తరస్వినౌ ధారయతా మృగస్య సత్తేస్వన రూపం మనుజేంద్రపుత్రౌ,
నూనం విశస్తౌ మమ కారణా తౌ సింహర్షభా ద్వావివ వై ద్యుతేన. ౯

నూనం స కాలో మృగరూపధారీ మా మల్పభాగ్యాం బుబుభే తదానీం,
యత్రాఽర్యపుత్రం విససర్జ మూఢా రామానుజం లక్ష్మణపూర్వజం చ. ౧౦

హో రామ సత్యవ్రత దీర్ఘబాహో హో పూర్ణచంద్రవ్రతిమానవక్త్ర,
హో జీవలోకస్య హితః ప్రియ శ్చ వధ్యాం న మాం వేత్సి హి రాక్షసానాం. ౧౧

(దుఃఖ మితి.) చిరాయ దుఃఖితాయాః, మమ ద్వౌ మాసౌ వధస్యాఽవధిభూతౌ అధి
గమిష్యతః, ఇదం దుఃఖం బత, కస్య దుఃఖ మివ? రాజాపరాధాత్ బద్ధస్య, తథా నిశాంతే వధ్యస్య
తస్కరస్యేవ. 'దుఃఖం యథే' తి పాఠే ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. ౭

(హో రామేతి.) మూఢో వాత్యారూఢో వాతో యస్యా స్సా మూఢవాతా, వాత్యహాతే
త్యర్థః. 'మూఢ స్తంద్రితవాతయో' రితి విశ్వః. ౮

(తరస్వినౌ వితి.) మృగస్య రూపం ధారయతా, సత్తేస్వన జంతునా, మమ కారణాత్
మన్నిమిత్తం, విశస్తౌ హింసితౌ, ద్వౌ సింహర్షభా వివ ద్వౌ సింహో వివ ద్వౌ వృషభా వివే త్యర్థః,
వై ద్యుతేన ఆశనినా. ౯

(నూన మితి.) బుబుభే ప్రలోభయామాన, యత్ర యస్మిన్ కాలే, విససర్జేతి సృజే
ర్ణిట్సుత్తమపురువైకవచనం. రామానుజం లక్ష్మణపూర్వజం చ, పరస్పరస్య సదృశా విత్యుక్తపరస్పర
సాదృశ్యాత్ బాల్యాత్ ప్రభృతి సుస్పిగ్ధతయా చ పరస్పరనిరూపకభూతౌ. ౧౦-౧౧

(సీతాయః ప్రాణత్యాగసన్నాహః)

అనన్యదైవత్వ మియం క్షమా చ భూమౌ చ శయ్యా నియమశ్చ ధర్మే,
పతివ్రతాత్వం విఫలం మమేదం కృతం కృతఘ్నేష్యవ మానుషాణాం. ౧౨

మోషో హి ధర్మ శ్చరితో మయాఽయం తదైకపత్నీత్వ మిదం నిరర్థం,
యా త్వాం న పశ్యామి కృశా వివర్ణా హీనా త్వయా సంగమనే నిరాశా. ౧౩

పితు ర్నిదేశం నియమేన కృత్వా వనాన్నివృత్త శ్చరితవ్రతశ్చ,
స్త్రీభిస్తు మన్యే విపులేక్షణాభి స్త్వం రంస్యనే వీతభయః కృతార్థః. ౧౪

(అనన్యదైవత్వ మితి.) అనన్యదైవత్వం - ఆశ్రయణీయా దేవతాఽన్యాస్తి. సా రక్షిష్య తీతి బుద్ధి ర్మే నాస్తి. 'నారాయణ ముపాగమ' దిత్యత్రా ప్యప్రాధాన్యేన 'సహ వత్సేషి' తి హ్యుక్తం. నారాయణ మారాధయతో రామస్య పరిచారికాఽస్మీ త్యర్థః. (ఇయం క్షమా చ) రావణపరుషాక్షరాణి రాక్షసీనాం తర్జనభర్తృనాదీని రామమధురాలావశ్రవణకుతూహలేన హ్యహం జ్ఞాంతవతీ. (భూమౌ చ శయ్యా.) 'తవాఽంకే సముపావిశ' మిత్యేవంవిధభోగః కదాచిదపి కిం న సేత్సృతీ త్యాశయా హి మయా భూమౌ శయనం క్రియతే. (నియమశ్చ ధర్మే) రక్షకత్వధర్మోఽపి తస్మిన్నేవేతి మనీషయా హి మయా స్థితం, 'న త్వాం కుర్మి దశగ్రీవ భస్మ భస్మార్హితేజసే' త్యుక్తి రపి తం దృష్టైవ (పతివ్రతాత్వం) 'ఏత ద్వృతం మమే' త్యుక్తం వ్రతం వినా మమ కించి ద్వృతం నాస్తి త్యర్థః. పత్యు ర్వృత మేవ వ్రతం యస్యా స్సా పతివ్రతా, తస్యా భావః పతివ్రతాత్వం. (విఫలం మమేదం) అమోఘ మపి మోఘ మాసీత్. కన్యేవేతి చే త్రత్రాహ (కృతం కృతఘ్నేష్యవ మానుషాణాం) 'అత్మానం మానుషం మన్యే' ఇత్యుక్త రీత్యా మానుషత్వం రామస్యా ప్యస్తి. అత స్తదితరమాను షాణాం మద్యే కృతఘ్నేషు కృతం కార్య మివ. అన్య కిం మూలః మితి చేత్ (మమేదం) తస్మి న్ను కాచి న్నూనతా, మమైవ దుష్కృత మత్ర హేతుః. (తనిష్టోక్తి.) ౧౨-౧౩

(పితు రితి.) పితు ర్నిదేశం ఆజ్ఞాం, నియమేన అవిచ్ఛేదేన, కృత్వా. చరితవ్రతః చరితవన్యవృత్తివ్రతః, వనాన్నివృత్తశ్చ సః, స్త్రీభిస్తు మత్తోఽపి విలక్షణాభిః స్త్రీభిః, త్వం రంస్యనే, వీతభయః గతవనవాసభయః, కృతార్థః, నిష్పన్నసర్వపురుషార్థః. మన్యినాశేన పున ర్చప్యీ రూఢ్యా భంస్యన ఇత భావః. ౧౪

అహం తు రామ త్వయి జాతకామా చిరం వినాశాయ నిబద్ధభావా,
మోఘం చరిత్వాఽథ తపోవ్రతం చ త్యక్యోమి ధి గ్జీవిత మల్పభాగ్యా. ౧౫

సా జీవితం క్షీప్ర మహం త్యజేయం విషేణ శస్త్రేణ శితేన వాఽపి,
విషస్య దాతా న సా మేఽస్తి కశ్చి చ్చక్షుస్య వా వేశ్మని రాక్షసస్య. ౧౬

ఇతీవ దేవీ బహుధా విలప్య సర్వాత్మనా రామ మనుస్మరంతీ,
ప్రవేపమానా పరిశుష్కవక్త్రా నగోత్తమం పుష్పిత మాససాద. ౧౭

శోకాభితప్తా బహుధా విచింత్య సీతాఽథ వేణ్యుద్గ్రోధనం గృహీత్వా,
ఉద్బధ్య వేణ్యుద్గ్రోధనేన శీఘ్ర మహం గమిష్యామి యమస్య మూలం. ౧౮

ఉపస్థితా సా మృదుసర్వగాత్రీ శాఖాం గృహీత్వాఽథ నగస్య తస్య, ౧౮౫

(అహం త్వితి.) త్వయి జాతకామా, అత ఏవ త్వయి నిబద్ధభావా నిబద్ధహృదయా. వినాశాయ త్వయి నిబద్ధభావేతి దుఃఖాతిరేకోక్తిః. తపః అనశనం, వ్రతం నియమం, అల్పభాగ్యాః జన్మాంతరసుకృతరహితా, ఇదానీ మనుష్ఠితానాం తపోవ్రతాదీనాం జన్మాంతరఫలదత్వేన మోఘతోక్తిః. అత ఏవాఽల్పభాగ్యే త్యుక్తం. ౧౫

(సా జీవిత మితి.) వేశ్మని రాక్షసస్య, ఏవం సమ్యజ్జరణకారీ క్రూరస్యాఽస్య గృహే కథం లభ్యత? ఇతి భావః. ౧౬

(ఇతీవేత్యాది.) (శోకేతి.) వేణ్యుద్గ్రోధనం వేణీబంధనం, యమస్య మూలం యమస్య. సమీపం, ఆత్రేతికరణం దోధ్యం. ఇతి విచింత్య, నగోత్తమం శింశుపా మాససాద. 'శింశుపాం తా ముసాగమ' దితి పూర్వ ముక్తం. తస్య సామీప్యేన గమన మద్యోచ్యతే. పుష్పితం శుభసూచనం. యద్వా, పుష్పిత మాససాద అగ్నిప్రవేశం కుర్వంతీవే త్యర్థః. ౧౭-౧౮

(ఉపస్థితే త్యర్థ) మేకం వాక్యం. నగస్య శాఖాం గృహీత్వా ఉపస్థితా. ౧౮౫

(మఱోద్యుక్తయా సీతయా శుభనిమిత్తదర్శనం)

తస్యా స్తు రామం ప్రవచితయంత్యా రామానుజం స్వం చ కులం శుభాంగాః.

శోకానిమిత్తాని తథా బహూని ధైర్యార్జితాని ప్రవరాణీ లోకే.

ప్రూదు ర్నిమిత్తాని తదా బభూవుః పురాఽపి సిద్ధా న్యుపలక్షితాని. ౨౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, అష్టావింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనత్రింశ స్సర్గః

తథాగతాం తాం వ్యథితా మనిందితాం వ్యపేతహర్షాం పరిదీనమానసాం.

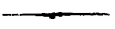
(తస్యా స్త్వీతి.) స్వం చ కులం విచితయంత్యా ఇత్యనేన దుర్మరణాత్ భీతత్వం వ్యజ్యతే. శోకానిమిత్తాని, శుభసూచకానీ త్యర్థః. ధైర్యార్జితాని ఆర్జితధైర్యాణి. ధైర్యకరాణీ త్యర్థః. లోకే ప్రవరాణి, లోకే ప్రసిద్ధానీ త్యర్థః, ప్రవరం హి ప్రసిద్ధం భవతి. ప్రూదుర్భూవు రిత్యన్వయః. పురాఽపి సిద్ధా న్యుపలక్షితాని, పూర్వమపి పలవ్యాప్తత్వేన దృష్టాని. తా న్యుక్తరసగ్రే వివరిష్యతి. ౨౦

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

అష్టావింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనత్రింశ స్సర్గః

(తథాగతా మిత్యాది.) (తథాగతాం) 'రహస్యం చ ప్రకాశంచే' త్యుక్తరీత్యా సర్వం యథావత్సాక్షి త్కృతవతో మునే రపి తథాశబ్దప్రయోగా దిత్థ మితి పరిచ్ఛిద్య వక్తు మకక్కదుఃఖాం, (తాం) ధర్మిన్వరూపాతిరి క్తయక్తిం చిదతిశయరహితాం, (వ్యథితాం) ఆశంసాయాం భూతవచ్చేతి నిష్ఠా. తథా చ చూర్వోక్తం సర్వం ధర్మిన్వరూపమాత్రం. ఇతఃపర మేవ వ్యసనాని భవిష్యంతీతి మన్యమానాం. 'సమా ద్వాదశ తత్రాఽహం రాఘవస్య నివేశనే, భుంజనా మానుషాణా థోగాణా సర్వకామసమృద్ధినీ' త్యుక్తం భోగజాతం సర్వ మకించిత్కర మాసీత్, దుఃఖమేవ నిరూపక మాసీత్. (అనిందితాం)

శుభాం నిమిత్తాని శుభాని భేజిరే నరం శ్రీయా జుష్ట మివోపజీవినః. ౧

తస్యా శుభం వామ మరాశపక్షురాజీవృతం కృష్ణవిశాలశుక్లం,
ప్రాస్పంద తైకం నయనం సుకేశ్యా మీనాహతం పద్మ మివాఽభితామ్రం. ౨

భుజశ్చ చార్వంచితపీనవృత్తః పరార్థ్యకాశాగరుచందనార్ద్యః,
అనుత్తమేనాఽధ్యుషితః ప్రియేణ చిరేణ వామ స్సమవేపతాఽఽశు. ౩

గజేంద్రహస్తప్రతిమశ్చ పీన స్తయో ర్ద్వయో స్సంహతయో స్సుజాతః,
ప్రాస్పందమానః పున రూరు రస్యా రామం పురస్తాత్ స్థిత మాచచక్షే. ౪

శుభం పున ర్ద్వైమసమానవర్ణ మీషద్రజోద్భవస్త మివాఽమలాఙ్కయః,

రామవిరహే యథా స్థాతవ్యం తథా స్థితాం, ఏవ మననస్థానే నిందితైవ భవతి. (వ్యపేతహర్షాం) హర్షః పూర్వ మస్యాం పసిత్వా గత ఇతి న జ్ఞాతా మిత్యర్థః. వ్యసాఖ్యా ముపసగ్రాభ్యాం తథా ప్రతీయతే. (పరిదీనమానసాం) హర్షే నమాగతే ప్యాశ్రయరహితాం, పరిత్యనేన తథాఽవగమ్యతే. (శుభాం) గుణాధికవిషయవిరహకృతవికృతిత్వేన తద్దశాయా ఏవ నీరాజనా కర్తవ్యే త్యేవం స్థితాం, (నిమిత్తాని శుభాని భేజిరే) నిమిత్తాని తద్విషయే శుభాని సూచయిత్వా స్వనత్తాం లేఖిరే, (నరం శ్రీయా జుష్ట మివోపజీవినః) అర్థినో హి లక్ష్మీకటాక్షవద్విషయే కించిత్కృత్య స్వప్రయోజనం లభంతే, ఇమాని తు సాక్షా ల్లక్ష్మీవిషయే కించిత్కృత్య నిమిత్తస్వామిత్వం లేఖిర ఇత్యర్థః. (తవిశ్లోకీ.) ౧

శుభనిమిత్తా న్యేవాహ (తస్యా ఇత్యాదినా.) అరాశం వక్రం, కృష్ణవిశాలశుక్లం మధ్యేక నీనికాయాం కృష్ణం, సర్వతో విశాలం, శుభ్రం చ, అభితామ్రం అభిత స్తామ్రం, ప్రాంతరక్త మిత్యర్థః. 'ప్రాంతరక్తే చ నేత్రే' ఇతి పద్మినీలక్షణాత్, ౨-౩

(గజేంద్రేతి.) తయోః సులక్షణవత్తయా ప్రసిద్ధయోః, ఊరుః వామ ఇత్యనుషబ్ధితే, సుజాతః సుందరః. ౪

(శుభ మితి.) శిఖరాగ్రదత్త్యాః వృత్తాగ్రదంతయుక్తాయాః. 'శిఖరం నిస్తులం వృత్త' మిత్యుత్పలమాలా. శిఖరం దాడిమఫలబీజ మిత్యన్యే నైఘంటుకాః. యద్వా, శిఖరాకారాగ్ర దంతాయాః 'అగ్రాంతశుద్ధశుభ్రవపరాహేభ్య' శ్చేతి దంతస్య దత్రాదేశః. వాసః వస్తుం, పరిస్రంసత్.

(హనుమతః సీతాసమాశ్వాసనోపక్రమః)

వాస స్థితాయా శ్శిఖరాగ్రదత్త్యాః కించి త్పరిసంసత చారుగాత్ర్యాః. x

ఏతై ర్నిమితై రపరై శ్చ సుభ్రూ సుసంబోధితా ప్రాగపి * సాధుసిద్ధైః,
వాతాతపక్లాంత మివ ప్రణవ్ణం వర్షేణ బీజం ప్రతిసంజహర్ష. ౬

తస్యాః పున ర్బింబఫలాధరోష్ఠం స్వక్షీభ్రు కేశాంత మరాశపక్ష్మ,
వక్త్రం బభాసే శ్చ సితశుక్లదంష్ట్రం రాహకో ర్ముఖా చ్చంద్ర ఇవ ప్రముక్తః. ౭

వర్యసంసత. అడభావ అర్షః. ఊరుకంపా దితి భావః. స్థితాయాః తిష్ఠంత్యా ఇతి వస్తు. స్రంసనానుగుణావస్థోక్తిః. యద్వా, వాసస్సృంసనం కాంతాగమనసూచక మితి భావః. శిఖరదంతత్వే సాముద్రికం - 'స్నిగ్ధా స్సమానురూపా మృపజ్జయ శ్శిఖరిణ శ్శృణ్వేః, దంతా భవంతి యాసాం తాసాం పాదే జగ త్సర్వ' మితి 'యాసాం శిఖరిణో దంతా దీర్ఘం జీవంతి తాః త్రియ' ఇతి చ. x

(ఏతై రితి.) అపరైః పూర్వోక్తశాకునైః, సంబోధితా సద్యః కాంతాగమవార్తా భవిష్యతీతి బోధితా, వాతాతపక్లాంతం సమ్యగ్వాతాతపసంశోషితం, ప్రణవ్ణం భూమా వదర్శనం గతం. యద్వా, ప్రణవ్ణం ప్రకర్షణే కృశీభూతం, బీజం వర్షణేవ ప్రతిసంజహర్ష, బీజస్య ప్రహర్షో నామ అంకురాదిభావేన స్థూలీభూయ బహి ర్నిర్గమః. ౬

(తస్యా ఇతి.) స్వక్షీభ్రు శోభనాక్షీభ్రూయుక్తం, కేశాః అంతే యస్య త త్కేశాంతం, ఉపరిభాగప్రకీర్ణాళక మిత్యర్థః. సితశుక్లదంష్ట్రం అత్యంతశుక్లదంతం, ఏకార్ధే శబ్దద్వయప్రయోగోఽతి శయజ్ఞాపనాయ, యథా 'ముగ్ధమనోజ్ఞ' ఇతి. నీరంద్రత్వేన సంకతశుక్లదంష్ట్ర మితి వాఽర్థః. 'షిజ్జీబంధన' ఇత్యస్మా ద్ధాతో ర్నిష్ఠా. ౭

* సాధుసిద్ధైః సమ్యక్ సంబంధిభిః, సంవాదిభి రితి పాఠాంతరం. ఇతి తిలకం.

౨ సితశుక్లదంష్ట్రం ప జ్జీబద్ధధవళదంత మిత్యర్థః. ఇతి త త్త్వదీపికా.

సా వీతశోకా వ్యవసీతతంద్రీ శాంతజ్వరా హర్షవివృద్ధసత్త్వా,
అశోభతాఽఽర్యా వదనేన కుక్లే శీతాంకునా రాత్రి రివోదితేన.

౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకోనత్రింశ స్సర్గః.

అథ త్రింశ స్సర్గః

హనుమా నపి విక్రాంత స్సర్వం కుశ్రావ తత్త్వతః,
సీతాయా ప్రీజటాయాశ్చ రాక్షసీనాం చ తర్జనం.

౧

అవేక్షమాణ స్తాం దేవీం దేవతా మివ నందనే,
తతో బహువిధాం చింతాం చింతయామాస వానరః.

౨

యాం కపీనాం సహస్రాణి సుబహూ న్యయుతాని చ,
దిక్షు సర్వాసు మార్గంతే సేయ మాసాదితా మయా.

౩

కుక్లవక్షే.

(సేతి.) వ్యవసీతతంద్రీ నిరస్తజాడ్యా, హర్షవివృద్ధసత్త్వా హర్షవికసితచిత్తా. కుక్లవక్షే.

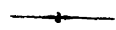
౧

౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
ఏకోనత్రింశ స్సర్గః.

అథ త్రింశ స్సర్గః.

(హనుమా నపీత్యాది.) విక్రాంతః పరాక్రమశాలీ, సీతాయా ప్రీజటాయాశ్చ, సర్వం సర్వ
చృత్తాంతం, తర్జనం తర్జనవచనం.

౧

(అవేక్షమాణ ఇతి.) చింతాం చింతయామాస చింతాం చకార.

౨

(యా మితి.) సర్వవానరాభిలషితోఽర్థో మయైకేన లబ్ధ ఇతి విస్మితవాక్.

౩

(హనుమతః సీతాసమాశ్వాసనోపక్రమః)

చారేణ తు సుయుక్తేన శత్రో శ్శక్తి మవేక్షతా,
గూఢేన చరతా తావ దవేక్షిత మిదం మయా.

౪

రాక్షసానాం విశేషశ్చ పురీ చేయ మవేక్షితా,
రాక్షసాధిపతే రస్య ప్రభావో రావణస్య చ.

౫

యుక్తం తస్యాఽప్రమేయస్య సర్వసత్త్వదయావతః,
సమాశ్వాసయితుం ఛార్యాం పతిదర్శనకాంక్షిణీం.

౬

అహ మాశ్వాసయా మ్యేనాం పూర్ణచంద్రనిభాననాం,
అదృష్టదుఃఖాం దుఃఖార్తాం దుఃఖస్యాఽంత మగచ్ఛతీం.

౭

యద్య ప్యహ మిమాం దేవీం శోకోపహతచేతనాం,
అనాశ్వాస్య గమిష్యామి దోషవ ద్గమనం భవేత్.

౮

గతే హి మయి తత్రేయం రాజపుత్రీ యశస్వినీ,
పరిత్రాణ మవిందంతీ జానకీ జీవితం త్యజేత్.

౯

మయా చ స మహాబాహుః పూర్ణచంద్రనిభాననః,
సమాశ్వాసయితుం న్యాయ్య స్సీతాదర్శనలాఅసః.

౧౦

(చారేణేతి.) ఇదం వక్ష్యమాణం, తావత్ కార్తవీర్యసేన.

౪-౫

(యుక్త మితి.) సమాశ్వాసయితుం, యుక్తం న్యాయ్యం.

౬

(అహ మితి.) ఆశ్వాసయామి 'వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవ ద్వే' తి లబ్.

౭-౮

దోషవత్త్వ ముపపాదయతి (గతే హీతి.)

౯

(మయేతి.) సమాశ్వాసయితుం న్యాయ్యః, సీతాసందేశకథనేనేతి శేషః.

౧౦

నిశాచరీణాం ప్రత్యక్ష మనర్హం చాఽపి భాషణం,
కథన్ను ఖలు కర్తవ్య మిదం కృచ్ఛగతోఽహ్యాహం. ౧౧

అనేన రాత్రిశేషేణ యది నాఽఽశ్వాస్యతే మయా,
సర్వథా నాఽస్తి సందేహః పరిత్యక్యతి జీవితం. ౧౨

రామశ్చ యది పృచ్ఛే న్మాం కిం మాం సీతాఽబ్రవీ ద్వచః,
కి మహం తం ప్రతిబ్రూయా మసంభాష్య సుమధ్యమాం. ౧౩

సీతాసందేశరహితం మా మిత స్త్వరయాఽఽగతం,
నిర్దహే దపి కాకుత్స్థః క్రుద్ధ స్తీవ్రేణ చక్షషా. ౧౪

యది చోద్యోజయిష్యామి భర్తారం రామకారణాత్,
వ్యర్థ మాగమనం తస్య సనైన్యస్య భవిష్యతి. ౧౫

అంతరం త్వహ మాసాద్య రాక్షసీనా మిహ స్థితః,
శనై రాశ్వాసయిష్యామి సంతాపబహుశా మిమాం. ౧౬

అహం త్వతితను త్రైచ్రవ వానరశ్చ విశేషతః,
వాచం చోదాహరిష్యామి మానుషీ మిహ సంస్కృతాం. ౧౭

(రామశ్చేతి.) సీతాఽబ్రవీ ద్వచ ఇత్యత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం. ౧౧-౧౪

(యది చేతి.) భర్తారం సుగ్రీవం, వ్యర్థం, అనాశ్వాస్య గమనే తదాగమనపర్యంతం దేవ్యాః ప్రాణానవస్థానా దితి భావః. ౧౫

(అంతర మితి.) రాక్షసీనాం, అంతరం అవకాశం విచ్ఛేదం వా. రాక్షస్యసన్నిధానసమయ మిత్యర్థః. ౧౬

(అహం త్వితి.) అతితనుః అతినూక్షుతనుః, సంస్కృతాం ప్రయోగసౌష్ఠ్యవలక్షణ సంస్కారయుక్తాం. ౧౭

(హనుమతా సీతయా సహ సంభాషణే అనర్థాశంకనం)

యది వాచం ప్రదాస్యామి ద్విజాతి రివ సంస్కృతాం,
రావణం మన్యమానా మాం సీతా భీతా భవిష్యతి.

౧౮

వానరస్య విశేషేణ కథం స్యా దభిభాషణం,

౧౮౫

అవశ్య మేవ వక్తవ్యం మానుషం వాక్య మర్థవత్.
మయా సాంత్యయితుం శక్యా నాఽన్యథేయ మనిందితా.

౧౯౫

నేయ మాలోక్య మే రూపం జానకీ భాషితం తథా.
రక్షోభి స్త్రాసితా పూర్వం భూయ స్త్రాసం గమిష్యతి,

౨౦౫

తతో జాతపరిత్రాసా శబ్దం కుర్యా న్మనస్వినీ.
జానమానా విశాలాక్షీ రావణం కామరూపిణం,

౨౧౫

సీతయా చ కృతే శబ్దే సహసా రాక్షసీగణః.
నానాప్రహరణో ఘోర స్సమేయా దంతకోపమః,

౨౨౫

తతో మాం సంపరిక్షిప్య సర్వతో వికృతాననాః.
వధే చ గ్రహణే చైవ కుర్యు ర్యత్నం యథాబలం,

౨౩౫

గీర్వాణభాషయా వ్యవహారే దోష మాహ (యదీతి.)

౧౮-౧౮౫

అథ మానుషభాషయా వ్యవహారవ్యత్వం నిశ్చినోతి. (అవశ్య మితి.) అత్ర వాక్యస్య
మానుషత్వం కోసలదేశవర్తిమనుష్యసంబంధిత్వం వివక్షితం. తాద్యుగ్వాక్యస్యైవ దేవీపరిచి
తత్వాత్.

౧౯౫

ఏవం మానుషభాషయా వ్యవహారవ్యత్వం నిశ్చిన్య సంప్రతి తయాఽపి భాషయాఽనేన
వానరరూపేణ పుర స్థిత్యాఽభిభాషణే దోషోఽస్తీతి విచారయతి (నేయ మితి.)

౨౦౫

(తత ఇతి.) జానమానా జానానా, ముమాగమ ఆర్షః.

౨౧౫-౨౩౫

గృహ్య శాఖాః ప్రశాఖాశ్చ స్కంధాం శోభ్యేత్తమశాఖినాం.

దృష్ట్వా విపరిధావంతం భవేయు ర్భయశంకితాః,

౨౪౫

మమ రూపం చ సంప్రేక్ష్య వనే విచరతో మహత్.

రాక్షసోఽభయవిత్రస్తా భవేయు ర్వికృతాననాః.

౨౪౬

తతః కుర్య స్సమాహ్వానం రాక్షసోఽరక్షసా మపి.

రాక్షసేంద్రనియుక్తానాం రాక్షసేంద్రనివేశనే.

౨౪౭

తే శూలశక్తినిష్ఠ్రింశవివిధాయుధపాణయః.

ఆపతేయు ర్విమర్దేఽస్మిన్ వేగే నోద్విగ్నకారిణః,

౨౪౮

సంరుద్ధస్తైస్తు పరితో విధమ న్నక్షసాం బలం.

శక్నుయాం న తు సంప్రాప్తుం పరం పారం మహోదధేః,

౨౪౯

మాం వా గృహ్ణీయు రాప్లుత్య బహవ శ్శీఘ్రకారిణః.

స్యా దియం చాఽగృహీతార్థా మమ చ గ్రహణం భవేత్,

౨౫౦

హింసాభిరుచయో హింస్య రిమాం వా జనకాత్మజాం.

విపన్నం స్యా త్తతః కార్యం రామసుగ్రీవయో రిదం,

౩౦౫

(గృహ్యేతి.) ప్రశాఖాః ఉపశాఖాః, విపరిధావంతం, మా మితి శేషః.

౨౪౫-౨౪౬

(త ఇతి.) ఉద్విగ్నకారిణః.

౨౪౮

(సంరుద్ధ ఇతి.) తైః పరితః సంరుద్ధః, ఆత ఏవ రక్షసాం బలం, విధమన్ ప్రహరన్.

ఆహం మహోదధేః పరం పారం ప్రాప్తుం న శక్నుయా మిత్యన్వయః.

౨౪౯

(మా మితి.) అగృహీతార్థా అవిదితరామసందేశార్థా.

౨౫౦-౩౦౫.

(హనుమతా సీతయా సహ సంభాషణే అనర్ధాశంసనం)

ఉద్దేశే నష్టమార్గేఽస్మి న్రాక్షనైః పరివారితే.

సాగరేణ పరిక్షిప్తే గుప్తే వసతి జానకీ,

౩౧౫

విశస్తే వా గృహీతే వా రక్షోభి ర్మయి సంయుగే,

నాఽన్యః పశ్యామి రామస్య సాహాయ్యం కార్యసాధనే,

౩౨౫

విమృశంశ్చ న పశ్యామి యో హతే మయి వానరః.

శతయోజనవిస్తీర్ణం లంఘయేత మహోదధిం,

౩౩౫

కామం హంతుం సమర్థోఽస్మి సహస్రాణ్యపి రక్షసాం.

న తు శఙ్కామి సంప్రాప్తుం పరం పారం మహోదధేః,

౩౪౫

అసత్యాని చ యుద్ధాని సంశయో మే న రోచతే.

కశ్చ నిస్సంశయం కార్యం కుర్యాత్ ప్రాజ్ఞ స్ససంశయం,

౩౫౫

(ఉద్దేశ ఇతి.) ఉద్దేశే ప్రదేశే, నష్టమార్గే అదృష్టమార్గే, ఉక్తవిశేషణే ఉద్దేశే
వసతి త్యన్వయః. ౩౧౫

(విశస్తే వేతి.) సహాయ ఏవ సాహాయ్యః, తం, కార్యసాధనే సీతాదర్శనవివేదనలక్షణ
కార్యసాధనే. ౩౨౫

(విమృశ నితి.) యో లంఘయేత తం న పశ్యామీ త్యన్వయః. ౩౩౫-౩౪౫

(అసత్యానీతి.) అసత్యాని అనిశ్చితజయాపజయాని, క్లేశస్తు భూయా నితి భావః.
తతో నైత న్మమ మత మిత్యాహ (సంశయ ఇతి.) సంశయః సంశయిత్వార్థః. న చ సంగ్రామః,
అథాపి తథాకరణే న ఏవ కార్యహంతా బుద్ధిహీనో నిందాభాజనం చేత్యాశయే నాహ (కశ్చేతి.)
ప్రాజ్ఞః కః, ససంశయం కార్యం, నిస్సంశయం నిర్విచారం, కుర్యాత్. ౩౫౫

ప్రాణత్యాగశ్చ వై దేహ్యో భవే దనభిభాషణే.

ఏష దోషో మహాః హి స్యా న్మమ సీతాభిభాషణే.

౩౬౫

భూతా శ్చాఽర్థా వినశ్యంతి దేశకాలవిరోధితాః.

విక్లబం దూత మాసాద్య తమ స్సూర్యోదయే యథా,

౩౬౬

అర్థానర్థాంతరే బుద్ధి ర్నిశ్చితాఽపి న శోభతే.

ఘాతయంతి హి కార్యాణి దూతాః పండితమానిసః,

౩౬౭

న వినశ్యే త్కథం కార్యం వైక్లబ్యం న కథం భవేత్.

లంఘనం చ సముద్రస్య కథన్ను న వృథా భవేత్.

౩౬౮

కథన్ను ఖలు వాక్యం మే శృణుయా న్నోద్విజేత వా.

ఇతి సంచింత్య హనుమాం శ్చకార మతిమా న్మతిం,

౩౬౯

(ప్రాణత్యాగ శ్చేతి.) అనభిభాషణే రామసందేశానివేదనే, ఏష దోషః పూర్వోక్తసీతా సంత్రాసాక్రోశతన్నిమి త్తరాక్షసాగమనాదిః. సీతాభిభాషణే వానరరూపేణ పుర స్థిత్యాఽభిభాషణే. ౩౬౫

(భూతా శ్చేతి.) భూతా శ్చార్థాః నిష్పన్నార్థాః, విక్లబం అవివేకినం, దూత మాసాద్య దేశ కాలవిరోధితా స్సంతః, సూర్యోదయే తమో యథా వినశ్యంతి తథా వినశ్యంతీతి సంబంధః. ౩౬౬

(అర్థేతి.) అత్ర విక్లబం దూత మాసాద్యే త్యనుషజ్యతే. అర్థానర్థాంతరే కార్యాకార్య విషయే, నిశ్చితాఽపి స్వామినా సచివై స్సహ నిశ్చితాఽపి, బుద్ధిః, విక్లబం దూత మాసాద్య న శోభతే, అకించిత్కరా భవతీ త్యర్థః. ఏతదే వోపపాదయతి (ఘాతయంతీతి.) ౩౬౭

ప్రాగుక్తా దూతదోషా స్వస్మిన్ యథా న స్యు స్తథా కర్తవ్య మిత్యాహ (న వినశ్యే దితి.) కార్యం స్వామికార్యం. కథం కేన ప్రకారేణ, న వినశ్యేత్, వైక్లబ్యం బుద్ధిహీనతా, మమ కథం న భవేత్, సముద్రలంఘనం కథం న వృథా భవేత్, తథా కర్తవ్య మితి శేషః. ౩౬౮

(కథ మితి.) అథ సీతే త్యధ్యాహార్యం, హనుమాః, మే వాక్యం సీతా, కథం కేన ప్రకారేణ శృణుయా, త్కథం నోద్విజే తేతి విచార్య, మతిమాః ప్రశ స్తమతిః, మతిం తత్కాలోచితక ర్తవ్య విషయాం, చకార విష్పాదయామాస. ౩౬౯

(హనుమతా సీతయా సహ స్వసంభాషణే అనర్థశంకనం)

రామ మక్లిష్టకర్మాణం స్వబంధు మనుకీర్తయన్.

నైనా ముద్వేజయిష్యామి తద్బంధుగతమానసాం,

౪౧౫

ఇక్ష్యేకూణాం వరిష్టస్య రామస్య విదితాత్మనః.

శుభాని ధర్మయుక్తాని వచనాని సమర్పయన్,

౪౨౫

శ్రావయిష్యామి సర్వాణి మధురాం ప్రబ్రువన్ గిరం.

శ్రద్ధాస్యతి యథా హీయం తథా సర్వం సమాదధే.

౪౩౫

ఇతి స బహువిధం మహానుభావో జగతిపతేః ప్రమదా మవేక్షమాణః.

మధుర మవితథం జగాద వాక్యం ద్రుమవిటపాంతర మాస్థితో హనూమాన్. ౪౪౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుస్తరకాండే, త్రింశ స్సర్గః.

(రామ మితి.) స్వబంధుం రామ మనుకీర్తయన్ 'లక్షణహేతోస్వి' రితి హేత్వర్థే శత్రుప్రత్యయః. నైనా ముద్వేజయిష్యామి, ఏనాం మద్రూపప్రదర్శన మంతరేణ రామస్య కీర్తనే నైవాఽనుష్విగ్నాం కరిష్యామీత్యర్థః. తద్బంధుగతమానసాం-స చాఽసౌ బంధుశ్చ తద్బంధుః రామః, తద్గతమానసాం. ౪౧౫-౪౩౫

(ఇతీతి.) జగతిపతే రితి దీర్ఘాభావ ఆర్షః. జగాదేతి వక్ష్యమాణసర్గార్థసంగ్రహః. ౪౪౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవితచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుస్తరకాండవ్యాఖ్యానే.

త్రింశ స్సర్గః.

అథ ఏకత్రింశ స్సర్గః

ఏవం బహువిధాం చింతాం చింతయిత్వా మహాకపిః,
సంశ్రవే మధురం వాక్యం వై దేహ్యో వ్యాజహార హ.

౧

రాజా దశరథో నామ రథకుంజరవాజిమాణః,
పుణ్యశీలో మహాకీర్తిః ఋజు రాసీ న్మహాయశాః.

౨

రాజర్షీజాం గుణశ్రేష్ఠ స్తపసా చ ర్షిభి స్సమః,
చక్రవర్తికులే జాతః పురందరసమో బలే.

౩

అహింసారతి రక్షద్రో ఘ్రణీ సత్యపరాక్రమః,
ముఖ్య శ్చేష్ట్యైకువంశస్య లక్ష్మీవాణా లక్ష్మీవర్ధనః.

౪

పార్థివవ్యంజనై ర్యుక్తః పృథుశ్రీః పార్థివర్షభః,
పృథివ్యాం చతురంతాయాం విశ్రుత స్సుఖద స్సుఖీ.

౫

అథ ఏకత్రింశ స్సర్గః.

(ఏవ మిత్యాది.) చింతాం చింతయిత్వా చింతాం కృత్వా, కర్తవ్య మర్థం నిశ్చిత్వే త్యర్థః. సంశ్రవే - సమ్మౌక్ శ్రూయతేఽస్మిన్నితి సంశ్రవః సమీపం, సమీపే వ్యాజహార. యద్వా, 'పాత్యే గేయే చ మధుర' మితి సంశ్రవే శ్రవణే, మధురం. జ్ఞానప్రసరణద్వారా ఇంద్రియేభ్యో నిస్సృత్య విషయాణాం గృహీత్వా తదనంతరం హి రసో జాయతే లోకే. ఆత్ర న తథా, యత్ర శబ్దసంసర్గో జాయతే తత్ర రసో జాయత ఇత్యతిశయోక్తిః. మధురం జ్ఞాన మపి తద్వారా రసజనకం, వాక్యం పూర్వాపరనిరూపణం వినా స్వయం రసజనకం, వై దేహ్యః వై దేహీవిమిత్తం, కులాను లోధేన దేహీ నిస్సృప్తహయాః దేహ మపి దత్వా రసాపహత్య ముచ్యతే.

౧

(రాజేత్యాది.) వితరణవిక్రమాదిజనిత్యేన కీర్తియశసో ర్షేదోఽవగంతవ్యః. పార్థివ వ్యంజనైః రాజలక్షణైః.

౨౫

(హనుమతా శ్రీరామచరిత్రానుసంహసం)

తస్య పుత్రః ప్రియో జ్యేష్ఠ స్తారాధిపనిభాననః,
రామో నామ విశేషజ్ఞః శ్రేష్ఠ స్సర్వధనుష్కృతాం.

౬

రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య స్వజనస్య చ రక్షితా,
రక్షితా జీవలోకస్య ధర్మస్య చ పరంతపః.

౭

తస్య సత్యాభినందస్య వృద్ధస్య వచనా త్పితుః,
సభార్య స్సహ చ భ్రాత్రా వీరః ప్రవ్రాజితో వనం.

౮

తేన తత్ర మహారణ్యే మృగయాం పరిధావతా,
రాక్షసా నిహతా క్షూరా బహవః కామరూపిణః.

౯

జనస్థానవధం శ్రుత్వా హతౌ చ ఖరదూషణౌ,
తత స్త్వమర్షాపహృతా జానకీ రావణేన తు,
వంచయిత్వా వనే రామం మృగరూపేణ మాయయా,

౧౦౫

స మారమాణ స్తాం దేవీం రామ స్సీతా మనిందితాం.
ఆససాద వనే మిత్రం సుగ్రీవం నామ వానరం,

౧౦౬

తత స్స వాలినం హత్వా రామః పరపురంజయః.
ప్రాయచ్చ త్కపిరాజ్యం త త్సుగ్రీవాయ మహాబలః.

౧౦౭

(తస్యేతి.) తస్య పితు ర్వచనా ద్వనం, ప్రవ్రాజితః గతః, స్వార్థే ణిద్.

౬-౮

(తేనేతి.) మృగయాం పరిధావతా మృగయా : ముద్దిశ్య పరిధావతా, అనేన లీలయా ఖరాది
వధ స్సూచ్యతే.

౯

(జనస్థానేతి.) జనస్థానవధం జనస్థానరక్షోపధం, అమర్షేణాఽపహృతా అమర్షాపహృతా,
మృగరూపేణ మృగసౌందర్యేణ ప్రశ స్తమృగేణ వా, ప్రశంసాయాం రూపమ్.

౧౦౫-౧౦౭

సుగ్రీవేణాపి సందిష్టా హరయః కామరూపిణః.
దిక్ష సర్వాసు తాం దేవీం విచిన్వంతి సహస్రశః, ౧౩౫

అహం సంపాతివచనా చ్చతయోజన మాయతం.
అస్యా హేతో ర్విశాలాక్ష్యో స్సాగరం వేగవాః ప్లుతః, ౧౩౫

యథారూపాం యథావర్ణాం యథాలక్ష్మీం చ నిశ్చితాం.
అశ్రౌషం రాఘవస్యాఽహం నేయ మాసాదితా మయా, ౧౩౫

విరరామైవ ముక్త్యాఽసౌ వాచం వానరపుంగవః.
జానకీ చాఽపి త చ్చుత్వా విస్మయం పరమం గతా, ౧౩౫

తత స్సా వక్రకేశాంతా సుకేశీ కేశసంవృతం.
ఉన్నమ్య వదనం భీరు శ్శింశుపావృక్ష మైక్షత, ౧౩౫

విశమ్య సీతా వచనం కపేశ్చ దిశశ్చ సర్వాః ప్రదిశశ్చ వీక్ష్య.
స్వయం ప్రహర్షం పరమం జగామ సర్వాత్మనా రామ మనుస్మరంతీ, ౧౩౫

సా తిర్య గూర్ధ్వం చ తథాఽప్యధస్తా నిర్వీక్షమాణా త మచింత్యబుద్ధిం.

(యథారూపా మితి.) యథారూపాం యాదృశశరీరాం, యథావర్ణాం యాదృశరూపాం, యథాలక్ష్మీం యాదృశకాంతిం, రాఘవస్య రాఘవాత్. ౧౩౫-౧౩౫

(తత ఇతి.) సుకేశీ నీలసూక్ష్మకేశీ, వక్రీష్టుః పూర్వ ముక్త్యాత్. ౧౩౫-౧౩౫

(సేతి.) పార్శ్వం ఆకాశం భూమిం చాఽవేక్షమాణా, అధస్తా దిత్యనేన యథా భూమిం బిత్వా కశ్చి న్నరః రామనామాని కీర్తయే త్రథాఽన్యత్రాపీ త్యపినా సంభావనోచ్యతే. శింశుపావృక్షస్యాఽధస్తా త్తిర్య గూర్ధ్వ మితి వా, త మచింత్యబుద్ధిం, దదర్శ. తద్వపురవలోకనాత్ పూర్వం తస్యా ఘృదయ మేవం పరిచ్ఛిన్నతి స్మ - ఇహ లంకాయాం ప్రవిశ్యాఽవరోధారామమధ్యప్రవేశేనాఽయం

(వానరదర్శనేన సీతాయాః బహువిధవికల్పనం)

దదర్శ పింగాదివతే రమాత్యం వాతాత్మజం సూర్య మివోదయస్థం,

౧౯౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సున్దరకాండే, ఏకత్రింశ స్సర్గః.

అథ ద్వాత్రింశ స్సర్గః.

తత శ్శాఖాంతరే లీనం దృష్ట్వా చలితమానసా,

వేష్టితార్జునవస్త్రం తం విద్యుత్సంఘాతపింగళం.

౧

విపుణతరమతి రితి నిశ్చితవదీ త్యర్థః. (పింగాదివతే రమాత్యం) స్వరవికేషేణాఽయం వానరః, తత్రాపి న స్వతంత్రః. కింతు స్వసజాతీయస్య రాజ్ఞః కస్యచి దమాతోఽయం. తద్రాజ్యకార్య మేత ద్ధస్తగత మితి నిశ్చితవతీ. (వాతాత్మజం) రామప్రాణనహేతుభూతమత్స్పృణనహేతుత్వేన సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేన వాయుపుత్రోఽయ మిత్యవగతవతీ, (సూర్య మివోదయస్థం) రామ దివాకర సోదయసూచక ముదయగిరిస్థ మరుణమివ స్థితం, సూర్యః. 'సూరసూర్యార్యమాదిత్య ద్వాదశా త్మదివాకరా' ఇతమరః. 'సూరసూతోఽరుణోఽనూరు' రిత్యుక్తే సూరస్య సంబంధీ సూర్యః. దిగాదిత్వా ద్యత్. సూతతాఽపి సంబంధవిశేష ఏవ. యద్వా, సూర్యశబ్దేన తత్సంబంధ్యరుణో లక్ష్యతే. 'సూర్యోఽరుణే చ సూర్యే' చేతి నిఘంటు రస్తీ త్యాచుః. ఔచిత్వా దత్ర సూర్యోఽరుణః. (తనిశ్లోకీ.)

౧౯౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సున్దరకాండవ్యాఖ్యానే,

ఏకత్రింశ స్సర్గః.

అథ ద్వాత్రింశ స్సర్గః

(తత శ్శాఖాంతరే లీన' మిత్యాది) శ్లోకద్వయ మేకాన్వయం, దృష్ట్వా పూర్వం సామాన్యతో దృష్ట్వా, భయా చ్చలితమానసా సతీ విశేషతో దదర్శ. వేష్టితార్జునవస్త్రం వేష్టితధవళవస్త్రం, తం పూర్వోక్తం.

౧

సా దదర్శ కపిం తత్ర ప్రశ్రితం ప్రియవాదినం,
పుల్లాశోకోత్కరాభాసం తప్తచామీకరేక్షణం.

౨

మైథిలీ చింతయామాస విస్మయం పరమం గతా,

౨౪

అహో భీమ మిదం రూపం వానరస్య దురాసదం.
దుర్నిరీక్ష మితి జ్ఞాత్వా పున రేవ ముమోహ సా,

౩౪

విలలాప భృశం సీతా కరుణం భయమోహితా.

రామ రామేతి దుఃఖార్తా లక్ష్మణేతి చ భామినీ,

౪౪

రురోద బహుధా సీతా మందం మందస్వరా సతీ.

౫

సా తం దృష్ట్వా హరిశ్రేష్ఠం వినీతవ దుపస్థితం,

మైథిలీ చింతయామాస స్వప్నోఽయ మితి భామినీ.

౬

సా వీక్షమాణా పృథుభుగ్నవక్త్రం శాఖామృగేంద్రస్య యథోక్తకారం,
దదర్శ పింగాధిపతే రమాత్యం వాతాత్మజం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠం.

౭

సా తం సమీక్ష్యైవ భృశం విసంజ్ఞా గతాసుకల్పేవ బభూవ సీతా,

చిరేణ సంజ్ఞాం ప్రతిలభ్య భూయో విచింతయామాస విశాలనేత్రా.

౮

(రురోదే త్యర్థం.) మందం, రాక్షస్యః శ్రుత్వా కిమిద. మితి విచారయిష్యంతీతి భయే నేతి భావః.

౨-౬

(సేతి.) వీక్షమాణా విచారయంతీ, దదర్శ - పున రనుకూలోఽయం స్యా దితి దదర్శే త్యర్థః. భుగ్నవక్త్రం వక్రముఖం, యథోక్తకారం ఆజ్ఞాకరం.

౭

(సా త మితి.) విసంజ్ఞా మూర్ఛితా. గతాసుకల్పా మృతప్రాయా, ఇవశబ్దో వాక్యాలంకారే. చిరేణ సంజ్ఞాం ప్రతిలభ్య, కాలేనైవ ప్రబోధకేన ప్రబుద్ధవతి త్యర్థః. వికృతవానర వేషదర్శనేన మూర్ఛితా పునః కాలేన ప్రబుద్ధే త్యర్థః.

౮

(వానరదర్శనేన సీతయా బహువిధవికల్పనం)

స్వప్నే మయాఽయం వికృతోఽద్య దృష్ట శ్శాఖామృగ శ్శాత్రుగణై ర్నిషిద్ధః,
స్వస్త్వస్తు రామాయ సలక్ష్మణాయ తథా పితు ర్మే జనకస్య రాజ్ఞః.

స్వప్నోఽపి నాఽయం న హి మేఽస్తి నిద్రా శోకేన దుఃఖేన చ పీడితాయాః.
సుఖం హి మే నాస్తి యతోఽస్మి హీనా తేనేందుపూర్ణప్రతిమాననేన.

రామేతి రామేతి సదైవ బుద్ధ్యా విచింత్య వాచా బ్రువతీ త మేవ,
తస్యాఽనురూపాం చ కథాం తమర్థ మేవం ప్రపశ్యామి తథా శృణోమి.

అహం హి తస్యాఽద్య మనోభవేన సంపీడితా తద్గతసర్వభావా,
విచింతయంతీ సతతం తమేవ తదైవ పశ్యామి తథా శృణోమి.

(స్వప్న ఇతి.) స్వప్నే స్వప్నస్థానే, స్వప్నే వానరదర్శనం బంధువినాశకర మితి
భావః.

ఏవం దర్శనస్య స్వప్నత్వం సంభావ్య పున ర్యాథార్థ్య మాహ (స్వప్నోఽపీతి.) స్వప్నా
భావే హేతు మాహ (న హి మేఽస్తి నిద్రేతి.) నిద్రాభావే హేతు (శోకేనేత్యాది.) ఏవం ప్రతిబంధకేన
నిద్రాభావ ముక్త్వా సుఖరూపహేత్వభావా చ్చ న నిద్రేత్యాహ (సుఖం హీతి.) ఇందుపూర్ణప్రతిమాననేన
పూర్ణేందుప్రతిమాననేన.

(రామేతి.) సదైవ బుద్ధ్యా విచింత్య, తమేవ రామమేవ, వాచా బ్రువతీ, తస్యాఽనురూపాం
విచింతి తస్యాఽభివదనస్యాఽనురూపాం, కథాం తథా శృణోమి, తమర్థం కథార్థ మేవం ప్రపశ్యామి.
ఏవం ఉక్తప్రకారేణ జానామీ త్యన్వయః. 'తదర్థా' మితి పాఠే అయ మ్మర్థః - తస్యానురూపాం రామ
క్రీర్తనస్యానురూపాం, తదర్థాం - స రామోఽర్థోఽభిధేయో యస్యాః తాం.

ఉక్త మర్థం వివృణోతి (అహం హీతి.)

మనోరథ స్వా దిదం చింతయామి తథాఽపి బుద్ధ్యా చ వితర్కయామి,
కిం కారణం తస్య హి నా స్తి రూపం సువ్యక్తరూపశ్చ వద త్యయం మాం. ౧౩.

* నమోఽస్తు వాచస్పతయే సవజ్రిణే స్వయంభువే చై వ హుతాశనాయ చ,
అనేన చోక్తం య దిదం మమాగ్రతో వనాకసా తచ్చ తథాఽస్తు నాఽన్యథా. ౧౪.

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ద్వాత్రింశ స్సర్గః.

అథ త్రయస్త్రింశ స్సర్గః

సోఽవతీర్య ద్రుమా త్రస్మా ద్విద్రుమప్రతిమాననః,
విసీతవేషః కృపణః ప్రణీప త్యోపస్పృత్య చ.

(మనోరథ ఇతి.) ప్రథమం, ఇదం రామనామకథయిత్పదర్శనం. మనోరథః అభిలాష మాత్ర మితి, చింతయామి. తథాఽపి తథా చింతాయాం సత్యా మపి, బుద్ధ్యా వితర్కయామి, మనోరథో న భవతీతి విచారయామి, కిం కారణ మితి చేతే, తస్య మనోరథస్య, రూపం నా స్తి, అయం వానర స్తు సువ్యక్తరూపశ్చ మాం వదతి చ. తస్మా న్మనోరథో న భవే దేవే త్యర్థః. ౧౩.

అనేనోక్తం సత్య మ స్త్వితి దేవతాః ప్రార్థయతే (నమ ఇతి.) హుతాశనాయ చ అగ్నయే చ. ౧౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
ద్వాత్రింశ స్సర్గః.

అథ త్రయస్త్రింశ స్సర్గః.

(సోఽవతీ ర్యేత్యాది.) (సః) రాక్షసీషు సుప్తాసు లభావనర ఇత్యర్థః. (కృపణః) సీతాదోష్ఠ్య దర్శనేన దీనః. జానన్నపి వై దేహ్యైవ వాచయితు మబ్రవీత్. ౧౫.

* రామానుజీయం. (నమో స్త్వితి.) హుతాశనాయ చేతి సమ్యక్. అన్యథా వృత్తభంగ స్వాత్.

(హనుమతః సీతావృత్తాంతపరివ్రజ్జః)

తా మబ్రవీ స్మహాతేజా హనుమా న్మారుతాత్మజః,
శిరస్యంజలి మాధాయ సీతాం మధురయా గిరా.

౨

కా ను పద్మపలాశాక్షీ క్లిష్టకౌశేయవాసిని,
ద్రుమస్య శాఖా మాలంబ్య తిష్ఠసి త్వ మనిందితే.

కిమరం తవ నేత్రాభ్యాం వారి స్రవతి శోకజం,
పుండరీకపలాశాభ్యాం * విప్రకీర్ణ మివోదకం.

౪

సురాణాం మసురాణాం వా నాగగంధర్వరక్షసాం,
యక్షిణాం కిన్నరాణాం వా కా త్వం భవసి శోభనే.

౫

కా త్వం భవసి రుద్రాణాం మరుతాం వా వరాననే,
వసూనాం వా వరారోహే దేవతా ప్రతిభాసి మే.

౬

కిన్ను చంద్రమసా హీనా పతితా విబుధాలయాత్,
రోహిణీ జ్యోతిషాం శ్రేష్ఠా శ్రేష్ఠనర్వగుణాన్వితా.

౭

కా త్వం భవసి కల్యాణీ త్వ మనిందితలోచనే,

౭౪

(కిమర్థ మితి.) తవ నేత్రాభ్యాం ఆనందాశ్రుయోగార్ద్రాభ్యాం, కిమర్థం కస్య కులచ్ఛేదాయ, యద్వా, కిమర్థం కిం చేతసి కృత్వా, (పుండరీకేత్యాది.) హంతై తత్స్వందర్యం ప్రణయినా రామేణ న దృష్ట మాసీ దితి భావః. (తనిశ్లోకీ.)

౨-౪

(సురాణా మిత్యాదిషు) నిర్ధారణే షష్ఠీ, కా త్వం, కస్య సంబంధినీ త్యర్థః.

౫-౭

(కా త్వ మితి.) హే కల్యాణీ, త్వం కా, అనిందితలోచనే త్వం కా భవసీతి యోజనా.

౭

* రామానుజీయం. 'విప్రకీర్ణ మివోదక' మిత్యుతః పరం 'సురాణా' మితి శ్లోకః. అయ ముచరి ప్రమాదా ల్లిఖితః.

కోపా ద్వా యది వా మోహో ద్భర్తార మసితేక్షణే.
వసిష్ఠం కోపయిత్వా త్వం నాఽసి కల్యాణ్యరుంధతీ.

౮౫

కో ను పుత్రః పితా భ్రాతా భర్తా వా తే సుమధ్యమే.
అస్మా ల్లోకా దముం లోకం గతం త్వ మనుశోచసి,

౯౫

రోదనా దతినిశ్శ్వాసా ద్భూమిసంస్పర్శనా దపి.
న త్వాం దేవీ మహం మన్యే రాజ్ఞ స్సంజ్ఞావధారణాత్,

౧౦౫

వ్యంజనాని చ తే యాని లక్షణాని చ లక్షయే.
మహిషీ భూమిపాలస్య రాజకన్యాఽసి మే మతా,

౧౧౫

రావణేన జనస్థానా ద్బలా దపహృతా యది,
సీతా త్వ మసి భద్రం తే త న్మమాఽఽచక్ష్య పృచ్ఛతః,

౧౨౫

(కోపా ద్వేతి.) వసిష్ఠం కోపయిత్వే త్యత్రాపి పతితా విబుధాలయా దిత్యనుషజ్యతే.
నాఽసి త్యత్ర కాకు రనుసంధేయా.

౮౫

(కో నిన్దితి.) అముం లోకం గతం, య మితి శేషః. పరలోకం గతం యం పుత్రం
పితరం భ్రాతరం భర్తారం వాఽనుశోచసి, న క ఇత్యర్థః. 'గతా త్వ' మిత్యపి పాఠః, అస్మాత్
స్వర్గా దముం మనుష్యలోకం గతా, యా త్వ మనుశోచసి. తస్యా స్తే కో వా పుత్రాది రితి
యోజనా.

౯౫

(రోదనా దితి.) దేవీం దేవత్రియం, సంజ్ఞావధారణాత్ - సంజ్ఞాయతే అనయేతి సంజ్ఞా,
లక్షణం, రాజలక్షణనిశ్చయా దిత్యర్థః.

౧౦౫

(వ్యంజనానీతి.) వ్యంజనాని స్తనజఘనాదీని. 'వ్యంజనం తేమనే చిహ్నా కృత్రుణ్యవయ
షేఽపిచే' తి విశ్వః, లక్షణాని కుభావర్తరేఖాదిసాముద్రికలక్షణాని.

౧౧౫-౧౨౫

(సీతయా ఆత్మవృత్తాంతకథనం)

యథా హి తవ నై దైన్యం రూపం చాఽప్యతిమానుషం.

తవసా చాఽన్వితో వేష స్త్వం రామమహిషీ ద్రువం,

౧౩౪

సా తస్య వచనం శ్రుత్వా రామకీర్తనహర్షితా.

ఉవాచ వాక్యం వై దేహీ హనుమంతం ద్రుమాశ్రితం,

౧౩౫

పృథివ్యాం రాజసింహానాం ముఖ్యస్య విదితాత్మనః,

స్మషా దశరథస్యాఽహం శత్రునైన్యప్రతాపినః,

౧౩౬

దుహితా జనకస్యాఽహం వై దేహస్య మహాత్మనః.

సీతా చ నామ నామ్నాఽహం భార్యా రామస్య ధీమతః,

౧౩౭

సమా ద్వాదశ తత్రాఽహం రాఘవస్య నివేశనే.

భుంజానా మానుషా నోఽగౌఽ సర్వకామసమృద్ధినీ,

౧౩౮

(యథేతి.) యథా యాదృశం.

౧౩౪

(సేతి.) ద్రుమాశ్రితం ద్రుమమూలాశ్రితం. సోఽవతీర్యేతి ద్రుమావతరణస్య పూర్వము క్తత్వాత్. యద్వా. పూర్వ మగ్రాదవతరణ ముక్త మితి జ్ఞేయం.

౧౩౫

(పృథివ్యా మితి.) (శత్రునైన్యప్రతాపినః) శత్రుఘ జీవత్సు న మే శ్వకురో జీవితవాః, స చే దిదాసీం వరేత కథ మహ మేతాదృశీ మవస్థాం ప్రాప్నుయా? మితి భావః.

౧౩౬

(దుహితేతి.) సీతా చ నామే త్యత్ర నామశబ్దః ప్రసిద్ధా.

౧౩౭

(సమా ఇతి.) అహం ఏతాదృశావస్థా అహం, (తత్ర) మమ శ్వకురగృహే, ద్వాదశ సమాః ద్వాదశసంవత్సరాః, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. తేనావిచ్ఛిన్నైకరూపభోగభోక్తృత్వముచ్యతే. మానుషా నిత్యనేన నాఽఽత్మనో మానుషత్వం స్వాభావిక మితి సూచ్యతే. భోగౌఽ భుంజానా అనుభవంతి. కామ్యంత ఇతి కామాః భోగోపకరణాని స్రక్వందనాదీని, తేషాం సమృద్ధం సమృద్ధిః. భావే నిష్ఠా. త దస్యా అస్తీతి సర్వకామసమృద్ధినీ. 'అత ఇనితనా' వితి ఇనిత్రత్యయః. అభవ మితి శేషః.

౧౩౮

తత్ర త్రయోదశే వర్షే రాజ్యేనేక్ష్యకునందనం.

అభిషేచయితుం రాజా సోపాధ్యాయః ప్రచక్రమే,

౧౮౪

తస్మిన్ సంభ్రయమాణే తు రాఘవస్యాఽభిషేచనే.

కైకేయీ నామ భర్తారం దేవీ వచన మబ్రవీత్,

౧౯౪

న పిబేయం న ఖాదేయం ప్రత్యహం మమ భోజనం.

ఏష మే జీవితస్యాఽంతో రామో య ద్యభిషిచ్యతే,

౨౦౪

యత్త దుక్తం త్వయా వాక్యం ప్రీత్యా నృపతిసత్తమ.

తచ్ఛే న్న వితథం కార్యం వనం గచ్ఛతు రాఘవః,

౨౧౪

స రాజా సత్యవా ద్దేవ్యా వరదాన మనుస్మరన్.

ముమోహా వచనం శ్రుత్వా కైకేయ్యాః క్రూర మప్రియం,

౨౨౪

తత స్తు ప్థవిరో రాజా సత్యే ధర్మే వ్యవస్థితః,

జ్యేష్ఠం యశస్వినం పుత్రం రుద న్రాజ్య మయాచత,

౨౩౪

(తస్మిన్నితి.) సంభ్రయమాణే సంభారాన్ సంపాదయతి సతి, రాఘవస్యాఽభిషేచనే రామాభిషేకనిమిత్తం, దేవీ మహిషీ.

౧౮౪-౧౯౪

(న పిబేయ మితి.) భుజ్యత ఇతి భోజనం, ఖాద్యం పేయం చ, రామో యద్యభిషిచ్యతే తదా మమ సంబంధి యత్ భోజనం త న్న పిబేయం న ఖాదేయం. ఏషః అయ మభిషేకః, జీవితస్యాఽంతశ్చ.

౨౦౪

(యత్త దితి.) త త్సూర్వోక్తం య ద్వరదానరూపం వాక్యం, త న్న వితథం కార్యం చేత్తదా రామో వనం గచ్ఛతు.

౨౧౪

(స ఇతి.) దేవ్యా స్సంబంధి స్వకృతం వరదానం స్మృత్వా కైకేయ్యాః వచనం శ్రుత్వా ముమోహా.

౨౨౪-౨౩౪

(సీతయా ఆత్మవృత్తాంతకథనం)

స పితు ర్వచనం శ్రీమా నభిషేకా త్పరం ప్రియం.
మనసా పూర్వ మాసాద్య వాచా ప్రతిగృహీతవాః,

౨౪౪

దద్యా న్న ప్రతిగృహ్ణీయా న్న బ్రూయా త్కించి దప్రియం.
అపి జీవితహేతో ర్వా రామ స్సత్యపరాక్రమః,

౨౪౫

స విహా యో త్తరీయాణి మహార్దాణి మహాయశాః.
విస్ఫుజ్య మనసా రాజ్యం జనన్యై మాం సమాదిశత్,

౨౪౬

సాఽహం తస్యాఽగ్రత స్తూర్ణం ప్రస్థితా వనచారిణీ,
న హి మే తేన హీనాయా వాస స్వర్గేఽపి రోచతే,

౨౪౭

ప్రాగేవ తు మహాభాగ సౌమిత్రి ర్మిత్రనందనః.
పూర్వజస్యాఽనుయాత్రార్థే ద్రుమచీరై రలంకృతః,

౨౪౮

(స ఇతి.) అభిషేకా త్పరం ప్రియం, పితు ర్వచనం. వివాసయావనారూపం. పూర్వం మనసా, ఆసాద్య అంగీకృత్య, అథ వాచా ప్రతిగృహీతవాః, మనఃపూర్వక మంగీకృతవా నిత్యర్థః. ౨౪౪-౨౪౫

(స ఇతి.) ఉ త్తరీయాణి వాసాంసి, జనన్యై కౌసల్యాయై. మాం సమాదిశత్. తన్నికతే త్వయా స్థాతవ్య మిత్యక్తవా నిత్యర్థః. ౨౪౬

(సాఽహ మితి.) అగ్రతః ప్రస్థానే హేతు మాహ(న హీతి.) ౨౪౭

(ప్రాగేవేతి.) ప్రాగేవ, యద్యపి రామానంతర మేవ లక్ష్మణేన ద్రుమచీరాదీస్వికారః, తథాఽపి తస్య త్వరాతిశయస్యంజనాయ తథోక్తిః. (మహాభాగః) 'అహం సర్వం కరిష్యామి' తి ప్రతిజ్ఞానుసారేణ సర్వవిధకైంకర్యకరణోచితాభిషేకవిఘ్న హేతుభాగ్యసంపన్నః (సౌమిత్రిః) 'సృష్ట స్త్యం వనవాసాయే' త్యుక్తవత్యాః గర్భే సంజాతః. (మిత్రనందనః) స లక్ష్మణ స్సర్వ విధకైంకర్యక ర్థే త్యనుకూలై రభినందనీయః. (పూర్వజస్యేత్యాది.) రామకైంకర్యానురూపత్వేన ద్రుమచీరాదీనా మలంకరణత్వ మిత్యర్థః. ౨౪౮

తే వయం భర్తు రాదేశం బహుమాన్య దృఢవ్రతాః.

ప్రవిష్టాః స్మ పురాదృష్టం వనం గంభీరదర్శనం,

౨౯౫

వసతో దండకారణ్యే తస్యాఽహ మమితౌజసః.

రక్షసాఽపహృతా భార్యా రావణేన దురాత్మనా,

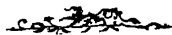
౩౦౪

ద్వా మాసౌ తేన మే కాలో జీవితానుగ్రహః కృతః.

ఉద్ధ్వం ద్వాభ్యాం తు మాసాభ్యాం తత స్త్యజ్యేమి జీవితం,

౩౦౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, త్రయస్త్రింశ స్సర్గః.

అథ చతుస్త్రింశ స్సర్గః

తస్యా స్త ద్వచనం శ్రుత్వా హనుమాః హరియాథవః,

దుఃఖా ద్దుఃఖాభిభూతాయా సాన్తోత్స ముత్తర మబ్రవీత్.

౧

(తే వయ మితి.) పురాదృష్టం పూర్వ మదృష్టం, అత్ర గంభీరశబ్దేన దుష్ప్రవేశత్వం. దర్శనశబ్దేన స్వరూపమ ప్యుచ్యతే. ౨౯౫-౩౦౪

(ద్వా వితి.) ద్వా మాసౌ ద్విమాసరూపః కాలః, మే జీవితానుగ్రహః జీవితానుగ్రహకః. జీవితధారణానుకూలః, కృతః, త్యజ్యేమి, స్వయ మేవేతి భావః. ౩౦౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సున్దరకాణ్డవ్యాఖ్యానే, త్రయస్త్రింశ స్సర్గః.

అథ చతుస్త్రింశ స్సర్గః

(తస్యా ఇతి.) దుఃఖా ద్దుఃఖాభిభూతాయాః, ఉత్తరోత్తరం దుఃఖం ప్రాప్తాయాః.

౧

(సీతాయాః హనుమతి రావణభ్రమః)

అహం రామస్య సందేశా ద్దేవి దూత స్తవాఽఽగతః.
వై దేహి కుశలీ రామ స్త్వాం చ కౌశల మబ్రవీత్. ౨

యో బ్రాహ్మ మత్రం వేదాంశ్చ వేద వేదవిదాం వరః,
స త్వాం దాశరథీ రామో దేవి కౌశల మబ్రవీత్. ౩

లక్ష్మణశ్చ మహాతేజా భర్తు న్నేఽనుచరః ప్రియః,
కృతవా ఞ్చోకసంతప్త శ్శిరసా తేఽభివాదనం. ౪

సా తయోః కుశలం దేవీ నిశమ్య నరసింహయోః,
ప్రీతినంహృష్టనర్వాంగీ హనుమంత మథాఽబ్రవీత్. ౫

కల్యాణీ బత గాథేయం లౌకికీ ప్రతిభాతి మా,
ఏతి జీవంత మానందో నరం వర్ష శతా దపి. ౬

తయా సమాగతే తస్మిన్ ప్రీతి రుత్పాదితాఽద్భుతా,
వరస్పరేణ చాఽఽలాపం విశ్వస్సౌ తౌ ప్రచక్రతుః. ౭

(అహ మితి.) తవ దూతః త్వాం ప్రతి ప్రేషితో దూతః. ౨

(య ఇతి.) వేద వేత్తి, వేదవిదాం వేదార్థజ్ఞానవతాం. ౩-౪

(సేతి.) ప్రీతినంహృష్టనర్వాంగీ ప్రీత్యా పులకితనర్వాంగీ. ౫

దుఃఖభాహుశ్యేఽపి రామదర్శనప్రత్యాశయా కృచ్ఛ్రేణ జీవంత్యాః దేవ్యా జీవనఫలస్య
అభ్యత్వా త్తత్సంవాదినీం గాథాం స్తౌతి (కల్యాణీతి.) కల్యాణీ సత్యార్థా, మా ప్రతిభాతి, మాం ప్రతిభాతి,
వర్షశతాదపి త్యంతే ఇతికరణం బోధ్యం. ౬

(తయేతి.) తయా సీతయా, తస్మిన్ హనుమతి విషయే, అద్భుతా ప్రీతి రుత్పాదితా,
వరస్పరేణేత్యాదికం వక్ష్యమాణస్య సర్గస్య సంగ్రహః. ౭

తస్యా స్త ద్వచనం శ్రుత్వా హనుమాః హరియాభవః,
సీతాయా శ్లోకదీనాయా స్సమీప ముపచక్రమే.

౮

యథా యథా సమీపం స హనుమా నుపసర్పతి,
తథా తథా రావణం సా తం సీతా పరిశంకతే.

౯

అహో ధి గ్దుష్కృత మిదం కథితం హి య దస్య మే,
రూపాంతర ముపాగమ్య స ఏవాఽయం హి రావణః.

౧౦

తా మశోకస్య శాఖాం సా విముక్త్యా శోకర్పితా,
తస్యా మేవాఽనవద్యాంగీ ధరణ్యాం సముపావిశత్.

౧౧

హనుమా నపి దుఃఖార్తాం తాం దృష్ట్వా భయమోహితామ్,
అవందత మహాబాహు స్తత స్తాం జనకాత్మజాం.
సా చై నం భయవిత్రస్తా భూయో నై వాఽభ్యుదైక్షత,

౧౨౪

(తస్యా ఇతి.) ఉపచక్రమే, గంతు మితి శేషః. ప్రాపేతి వాఽర్థః.

౮

(యథా యథేతి.) రావణం పరిశంకతే, రామకుశలకథనేన సంజాతరావణమాయాస్మరణా
పున శృంకితవతీ త్యర్థః.

౯

(అహో ఇతి.) మే మయా, అన్య పురతః య త్కథితం తత్, దుష్కృతం అనుచితం
కృతం, ఇదం అనాలోచ్య కథనం, ధిక్. అహో ఇతి ఖేదే. ఖేదహేతు మాహ (రూపాంతర మితి)
వర్తత ఇతి శేషః.

౧౦

(తా మశోకస్యేతి.) యద్యపి పూర్వం శింశుపాశాఖావలంబన ముక్తం, తథాఽపి శింశు
పాశాఖా అశోకనంబలితేతి క్వచి చ్ఛింశుపే త్యుచ్యతే, క్వచి దశోక ఇతి, అతో న కళ్ళి ద్దోషః.

౧౧

(హనుమా నితి.) భయవిత్రస్తా భయహేతునా విత్రస్తా.

౧౨౪

(సీతాయాః హనుమతి రావణభ్రమః)

తం దృష్ట్వా వందమానం తు సీతా శశినిఛాననా.

అబ్రవీ ధీర్ష ముచ్చ్వస్య వానరం మధురస్వరా, ౧౩౪

మాయాం ప్రవిష్టో మాయావీ యది త్వం రావణ స్వయం.

ఉత్పాదయసి మే భూయ స్సంతాపం త న్న శోభనం, ౧౪౫

స్వం పరిత్యజ్య రూపం యః పరివ్రాజకరూపధృత్.

జనస్థానే మయా దృష్ట స్త్వం స ఏవాఽసి రావణః, ౧౪౬

ఉపవాసకృశాం దీనాం కామరూప నిశాచర.

సంతాపయసి మాం భూయ స్సంతప్తాం త న్న శోభనం, ౧౪౭

అథవా నైత దేవం హి య న్మయా పరిశంకితం.

మనసో హి మమః ప్రీతి రుత్పన్నా తవ దర్శనాత్, ౧౪౮

యది రామస్య దూత స్త్వ మాగతో భద్ర మస్తు తే.

పృచ్ఛామి త్వాం హరిశ్రేష్ఠ ప్రియా రామకథా హి మే, ౧౪౯

గుణా న్రామస్య కథయ ప్రియస్య మమ వానర.

చిత్తం హరసి మే సౌమ్య నదీకూలం యథా రయః, ౧౫౦

(మాయా మితి.) మాయావీ స్వత ఏవ మాయావాః. 'అస్మాయామేఛాస్రతో విని' ఐతి వినిప్రత్యయః. ఇదాసీం మాయాం, ప్రవిష్టః ఆశ్రీతః, స్వయం రావణస్య మమ సంతాప ముత్పాదయసీతి యది ఉత్పాదయసీతి యత్, త త్సంతాపొత్పాదనం, తే న శోభనం, తవాఽవ్యభిష్ట విరహసంతాపో భవిష్యతీ త్యర్థః. ౧౩౪-౧౪౫

హనుమంతం రావణ మాశంక్య తజ్జనితమనఃప్రసాద మాలోచ్య తాం శంకాం నిరాచక్షే (అథవేతి.) మయా యత్ పరిశంకితం, ఏత న్నైవం హి నైవ మేవ. కుత ఇత్యత ఆహ (మనస ఇతి.) ౧౨౪-౧౫౦

అహో స్వప్నస్య సుఖతా యాఽహ మేవం చిరాహృతా.

ప్రేషితం నామ పశ్యామి రాఘవేణ వనోకసం, ౨౦౫

స్వప్నేఽపి య ద్యహం వీరం రాఘవం సహలక్ష్మణం.

వశ్యేయం నాఽవసీదేయం స్వప్నోఽపి మమ మత్సరీ, ౨౦౬

నాఽహం స్వప్న మిమం మన్యే స్వప్నే దృష్ట్వా హి వానరం.

న శక్యోఽఘ్యుదయః ప్రాప్తం ప్రాప్త శ్చాఽఘ్యుదయో మమ, ౨౦౭

కిన్ను స్యా చ్చిత్తమోహోఽయం భవే ద్వాతగతి స్త్వీయం.

ఉన్మాదజో వికారో వా స్యా దియం మృగతృష్టికా, ౨౩౫

ఇహ రామూతాగమన మత్యంతాసంభావిత మితి మత్వా పున ర్భూధా శంకతే (అహో ఇత్యాదినా.) ౨౦౫

(స్వప్నేఽపి.తి.) (స్వప్నేఽపి యద్యహం వీరం) రాక్షసీమధ్యవాసకృతం దుఃఖం స్వప్నదృష్టోఽపి నివర్తయతుం క్షమ ఇతి వీర్యాతిశయోక్తిః. (రాఘవం సహలక్ష్మణం) విశ్లేష దశాయా ముభయోర్ద్దర్శనాత్. స్వప్నదర్శనేఽవ్యుభయో ర్దర్శనం. భవేత్. యద్వా, తదానీ ముభయో ర్విశ్లేషా త్తా కిం పరస్పరం సంయుక్తో, న వేత్యతిశంకతే. (వశ్యేయం నాఽవసీదేయం) ఏవ ముభయో స్వప్నే దర్శనేఽపి మహా దుఃఖం నివర్తేత, కథంచి జ్ఞీవితం ధారయేయం. (స్వప్నోఽపి మమ మత్సరీ) మద్దశాం విజ్ఞాయ రామ ఇవ స్వప్నోఽపి మయి మాత్సర్యం కరోతి. ౨౦౫-౨౦౭

ఏవం యథార్థస్వప్నపక్షే నిరస్య పున శృతురో విభ్రమపక్షే నుత్పేక్షితే(కిన్ను స్యా దితి.) చిత్తమోహః, రామక్షేమవారాశ్రవణజుతూహలకందళితనిరంతరచింతాసంతతిపరిణతివిశేషరూపః కోఽపి మనసో విభ్రమ ఇత్యర్థః. అసత్య శ్చిత్త సంకల్పో వా. వాతగతిః ఉపవాసాదిప్రయుక్తదాతు ఙ్క్షీభణో వాతవికారరూపో భ్రమః, తదధ్యారోపో వా, యథా త్వరూపస్య వాయోః సాంసుతుంజ రూపవిశేషోఽధ్యారోపః. ('ఉన్మాదజో వికారో వా.) ఉన్మాదో నామ విరహిణాం కశ్చి దవస్థావిశేషః. తఙ్ణో వికారో భ్రమః. (మృగతృష్టికా) అన్యస్యాఽన్యరూపేణాఽవభాసః. చిత్తమోహోన్మాదా వప్రకృతిస్థ ప్రతిభాసవిశేషో, వాతగతిమృగతృష్టికే తు ప్రకృతిస్థస్య. ౨౩౫

(హనుమతా సీతాసాంత్వనం)

అథవా నాఽయ మున్నాదో మోహో వ్యన్మాదలక్షణః.

సంబుధ్యే చాఽహ మాత్మాన మిమం చాఽపి వనోకసం, ౨౪౫

ఇత్యేవం బహుధా సీతా సంప్రధార్య బలాబలం.

రక్షసాం కామరూపత్వా న్మేనే తం రాక్షసాధిపం, ౨౪౬

ఏతాం బుద్ధిం తదా కృత్వా సీతా సా తనుమధ్యమా.

న ప్రతివ్యాజహారాఽథ వానరం జనకాత్మజా, ౨౪౭

సీతాయా శ్చింతితం బుద్ధ్యా హనుమా న్మారుతాత్మజః.

శ్రోత్రానుకూలై ర్వచనై స్తదా తాం సంప్రహర్షయత్, ౨౪౮

ఆదిత్య ఇవ తేజస్వీ లోకకాంత శృశీ యథా.

రాజా సర్వస్య లోకస్య దేవో వైశ్రవణో యథా,

విక్రమే ణోపపన్నశ్చ యథా విష్ణు ర్మహాయతాః.

సత్యవాదీ మధురవా గ్దేవో వాచస్పతి ర్యథా, ౨౪౯

అనంతరోక్తచతుష్టయం నిరాకరోతి (అథవే త్యాదినా.) అథవా, అయం వానర తద్బాషణాదిప్రతిభాసః, ఉన్నాదో న, మోహోఽవ్యన్మాదలక్షణః, ఉన్నాదస్య లక్షణ మివ లక్షణం యస్య స తథోక్తః, అతః ఉన్నాదనిరాకరణేనైవ సోఽపి నిరాకృత ఇత్యర్థః. అనయో ర్నిరాకరణ మితరపక్షద్వయనిరాకరణసోపలక్షణం. కుత ఇత్యత ఆహ (సంబుధ్య ఇతి.) అహం ఆత్మాన మిమం వనోకసం చాపి, సంబుధ్యే సమ్యక్ జానామి. ౨౪౫

(ఇత్యేవ మితి.) బలాబలం మోహత్వాదీనా మబలత్వం రావణత్వస్య బలవత్త్వం చ. ౨౪౬

(సీతాయా ఇతి.) సంప్రహర్షయ త్సంప్రహర్షయత్. ౨౪౮

(ఆదిత్య ఇత్యాది.) (రాజేతి.) కుజేరస్య సర్వలోకరాజత్వ ముక్తం. 'రాజాధిరాజాయ ప్రసహ్య సాహినే, నమో వయం వైశ్రవణాయ కుర్మహ' ఇతి. సత్యమధురవాక్త్వం బృహస్పతే వ్యాచస్పతిత్వాదేవ. ౨౪౯-౨౫౦

రూపవా న్సుభగ శ్రీమాణా కందర్ప ఇవ మూర్తిమాణా.

స్థానక్రోధః ప్రహర్తా చ శ్రేష్ఠో లోకే మహారథః,

304

బాహుచ్ఛాయా మవష్టభ్తో యస్య లోకో మహాత్మనః,

అపకృష్యాఽఽశ్రమపథా స్మృగరూపేణ రాఘవం,

శూన్యేయేనాఽపసీతాఽసి తస్య ద్రక్ష్యసి య త్ఫలం.

305

నచిరా ద్రావణం సంఖ్యే యో వధివ్యతి వీర్యవాణా,

రోషప్రముక్తై రిషుభి ర్జ్వలద్భి రివ పావకైః.

తేనాఽహం ప్రేషితో దూత స్త్వత్సకాశ మిహోఽఽగతః,

306

త్వద్వియోగేన దుఃఖార్త స్స త్వాం కౌశల మబ్రవీత్.

లక్ష్మణశ్చ మహాతేజా స్సుమిత్రానందవర్ధనః,

అభివాద్య మహాబాహు స్స త్వాం కౌశల మబ్రవీత్.

307

రామస్య చ సఖా దేవి సుగ్రీవో నామ వానరః,

రాణా వానరముఖ్యానాం స త్వాం కౌశల మబ్రవీత్.

308

నిత్యం స్మరతి రామ స్త్వాం ససుగ్రీవ స్సలక్ష్మణః,

దిష్ట్యా జీవసి వై దేహి రాక్షసీవశ మాగతా.

309

(రూపవాణా) సౌందర్యవాణా, సుభగః రమణీయః, శ్రీమాణా కాంతిమాణా, స్థానే క్రోధస్థానే క్రోధః యస్యాఽసౌ స్థానక్రోధః, ప్రహర్తా క్రోధవిషయే ప్రహర్తా, ఆదిత్య ఇవేత్యాదినా ఉక్తై ర్విశేషణై ర్విశిష్టో రామ ఇతి యోజ్యం.

304

(బాహుచ్ఛాయా మిత్యాది.) లోకః, మహాత్మనో యస్య బాహుచ్ఛాయాం, అవష్టబ్ధః ఆశ్రితః, తం, మృగరూపేణ ప్రశస్తమృగేణ హేతునా, అశ్రమపథా దపకృష్య శూన్యే యేనాఽపసీతాఽసి తస్యః రావణస్య, య త్ఫలం మరణరూపం. తత్ ద్రక్ష్యసీతి యోజనా, యద్వా. బాహుచ్ఛాయా మవష్టభ్తో యస్య లోకో మహాత్మనః, అసా వాదిత్య ఇవ తేజస్వీ త్యేవం యోజనా..

(హనుమతా సీతాసాస్తవనం)

నచిరా ద్ద్రోక్ష్యనే రామం లక్ష్మణం చ మహాబలం,
మధ్యే వానరకోటీనాం సుగ్రీవం చామితౌజసం. ౩౮

అహం సుగ్రీవసచివో హనుమా న్నామ వానరః,
ప్రవిష్టో నగరీం లంకాం లంఘయిత్వా మహోదధిం. ౩౯

కృత్వా మూర్ధ్ని పదన్యాసం రావణస్య దురాత్మనః,
త్వాం ద్రష్టు ముపయాతోఽహం సమాశ్రీత్య పరాక్రమం. ౪౦

నాఽహ మస్మి తథా దేవి యథా మా మవగచ్ఛసి,
విశంకా త్యజ్యతా మేషా శ్రద్ధత్స్వ వదతో మమ. ౪౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, చతుత్రింశ స్సర్గః.

అథ పంచుత్రింశ స్సర్గః.

తాంతు రామకథాం శ్రుత్వా వై దేహీ వానరర్షభాత్,
ఉవాచ వచనం సాంత్య మిదం మధురయా గిరా. ౧

(నాఽహ మితి.) వంచనార్థం పరిగృహీతవేష ఇతి మాం యథాఽవగచ్ఛసి తథా నాస్మి

త్యర్థః.

౩౮-౪౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
చతుత్రింశ స్సర్గః.

అథ పంచుత్రింశ స్సర్గః.

(తాం త్విత్యాది.)

౧

క్వ తే రామేణ సంసర్గః కథం జానాసి లక్ష్మణం,
* వానరాణాం నరాణాం చ కథ మాసీ త్సమాగమః. ౨

యాని రామస్య లింగాని లక్ష్మణస్య చ వానర,
తాని భూయ స్సమాచక్ష్య న మాం శోక స్సమావిశేత్. ౩

కీదృశం తస్య సంస్థానం రూపం రామస్య కీదృశం,
కథ మూరూ కథం బాహూ లక్ష్మణస్య చ శంస మే. ౪

ఏవ ముక్తస్തു వై దేహ్యో హనుమా న్మారుతాత్మజః,
తతో రామం యథాతత్త్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౫

జానంతీ బత దిష్ట్యా మాం వై దేహీ పరిపృచ్ఛసి,
భర్తుః కమలపత్రాక్షీ సంస్థానం లక్ష్మణస్య చ. ౬

యాని రామస్య చిహ్నాని లక్ష్మణస్య చ యాని వై,
లక్షితాని విశాలాక్షీ వదత శృణు తాని మే. ౭

(యాసీతి.) లింగాని చిహ్నాని, ౨-౭

(కీదృశ మితి.) సంస్థానం అవయవసన్నివేశః. రూపం ఆకారః, వర్ణః కాంతి ర్వా. ౪-౫

(జానంతీ త్యాది.) బితే త్యామృత్రణే. జానంతీ త్వం దిష్ట్యా మాం పరిపృచ్ఛసీతి సంబంధః.

లక్షితాని త్వయా దృష్టాని, మే మత్తః. ౬-౭

* తనిశ్లోకీ, గురుకులవాసాయోగ్యానాం వానరాణాం వసిష్ఠకిష్యాణాం చ ఈదృశసమాగమః.

కథం జాతః, శాస్త్రవశ్యానా మేవ గురుకులవాసయోగ్యత్వాత్.

(హనుమతా శ్రీరామగుణరూపలక్షణాదిపర్ణం)

* రామః కమలపత్రాక్ష స్వర్వసత్త్వమనోహరః,

రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూతో జనకాత్మజే.

౮

తేజసాఽఽదిత్యసంకాశః క్షమయా పృథివీసమః,

బృహస్పతిసమో బుద్ధ్యా యశసా వాసవోపమః.

౯

(రామ ఇతి.) (రామః) సర్వాంగసుందరః (కమలపత్రాక్షః) కాంతిప్రవాహే ఆపర్త ఇవ అత్యంతమాకర్షకనయనశోభః, తాదృశనయనసౌందర్యసీమాభూమి మాహ (సర్వసత్త్వమనోహరః,) తిర్యగ్జాతితయా విటపా ద్విటపం ప్లవతో మమాపి చిత్రావహారకః. అవిశేషజ్ఞస్యాపి మనోహర ఇత్యర్థః. (రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః) రూప మిత్యేత ద్విగ్రహగుణానా ముపలక్షణం, దాక్షిణ్య మి త్యాత్మ గుణానా ముపలక్షణం, దేహగుణై రాత్మగుణై శ్చాఽన్యూన ఇత్యర్థః. (సంపన్నః ప్రసూతః) ఇదం సర్వం నాఽఽగంతుకం, కింతు ఔత్పత్తిక మిత్యర్థః. అత్యుత్కృటం వదసి. కి మేవంవిధోఽపరోఽవ్యస్తి. న వేత్యపేక్షయా మాహ (జనకాత్మజ ఇతి) భవతీ చ తాదృశీ త్యర్థః.

౮

సంగ్రహేణోక్తాః గుణాః వివృణోతి (తేజసేత్యాదినా.)

౯

* తనిష్లోకీ. (రామః) సర్వాంగసుందర ఇత్యర్థః (కమలపత్రాక్షః) సౌందర్యప్రవాహే మజ్జితా మావర్తవ దాకర్షకనయనశోభావాః, నయనశోభాయా అవధిః క? ఇత్యపేక్షయా మాహ (సర్వసత్త్వమనోహర ఇతి.) తిర్యగ్జాతీయత్వేన శాఖావంక్రమణవరస్య వాతాత్మజస్యాపి మనోహ రత్వేన సర్వజనమనోహరః. (రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూతః) స్వాభావికానవదికవిద్యదేహగుణగణః, (జనకాత్మజే) త్వ మేవ తత్పద్యసీతి వక్తుం శక్యా, నాఽన్యే త్యర్థః. యద్వా. రమయతీతి రమంతే యోగిన ఇతి చ (రామః,) రామత్వ మేవాహ (కమలపత్రాక్ష ఇతి.) అథవా, రామ సౌందర్య ప్రవాహభూతః, (కమలపత్రాక్షః) ప్రవాహే ఆపర్తాయమానశ్రీసయనః, తేన హృదయాకర్షకత్వం వ్యంజితం. తచ్చ సకలజంతుసాధారణ మిత్యాహ (సర్వసత్త్వమనోహర ఇతి) తత్ర వాసరజాతీయ మచ్చిత్రాకర్షణమేవ ప్రమాణ మితి ధ్వన్యతే. స్వరూపవిగ్రహగుణైః సకలజంతుమనోహరత్వం జన్మసిద్ధ మిత్యాహ (రూపదాక్షిణ్యసంపన్నః ప్రసూత ఇతి.) తర్హి ఏవంవిధః పుమాః విద్యతే కి? మితి చేత్. నేత్యాహ (జనకాత్మజే ఇతి) తుల్యసీలేత్యాదినా భవత్యేవ ప్రసిద్ధా. న పుమా స్కన్చి దితి భావః.

రక్షితా జీవలోకస్య స్వజనస్యాఽభిరక్షితా,

రక్షితా స్వస్య వృత్తస్య ధర్మస్య చ పరంతపః.

౧౦

రామో భామిని లోకస్య చాతుర్వర్ణ్యస్య రక్షితా,

మర్యాదానాం చ లోకస్య కర్తా కారయితా చ సః.

౧౧

అర్చిష్యా నర్చితోఽత్యర్థం బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితః,

సాధూనా ముపకారజ్ఞః ప్రచారజ్ఞశ్చ కర్మణాం.

౧౨

రాజవిద్యావినీతశ్చ బ్రాహ్మణానా ముపాసితా,

శ్రుతవాఙ్ శీలసంపన్నో వినీతశ్చ పరంతపః.

౧౩

యజుర్వేదవినీతశ్చ వేదవిద్భి స్సుపూజితః,

ధనుర్వేదే చ వేదేషు వేదాంగేషు చ నిష్ఠితః.

౧౪

విపులాంసో మహాబాహుః కంబుగ్రీవ శ్శుభాననః,

గూఢజత్రు స్సుతామ్రాక్షో రామో దేవి జనైః శ్రుతః.

౧౫

దుందుభిస్వననిర్హోష స్నిగ్ధవర్ణః ప్రతాపవాఙ్,

సమ స్సమవిభక్తాంగో వర్ణం శ్యామం సమాశ్రీతః.

౧౬

(బ్రహ్మచర్యవ్రతే స్థితః) గృహస్థస్యాస్య బ్రహ్మచర్యం నామ ఋతో రన్యత్ర త్రీసంగమత్యాగః. తదాహ మనుః 'షోడశర్తు ర్మిశాః త్రీణాం తస్మిన్ యుగ్మాసు సంవిశేత్, బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాద్యా శ్చతస్రశ్చ వివర్ణయేత్', (ప్రచారజ్ఞః) ప్రయోగజ్ఞః, ఐహికామష్మికాణాం కర్మణాం ప్రచారం గతిం హేతుఫలభావవ్యవస్థాం తత్త్వతో జానాతీత్యర్థ ఇత్యప్యాహుః. (రాజవిద్యా వినీతశ్చ) చతస్రో రాజవిద్యాః 'అస్వీక్షకీ త్రయీ వార్తా దండనీతశ్చ శాశ్వతీ, ఏతా విద్యా శ్చతస్రస్తు లోకసంస్థితీహేతవ' ఇత్యుక్తాః. తాసు వినీతః శిక్షితః, (శ్రుతవాఙ్) అపధృతవాఙ్, (శీలసంపన్నః) సదాచారసంపన్నః. పూర్వం యజ్ఞాదికర్మానుష్ఠాతృత్వ ముక్త మితి స పునరుక్తిః. (వేదేషు) యజుర్వ్యతిరిక్తవేదేషు, అనేన స్వస్య యజుర్వేదత్వం సూచితం. ఏవ మాత్మగుణా నభిచాయ నిగ్రహగుణా నాశాస్త్రే (విపులాంస ఇత్యాదినా.) గూఢజత్రుః, అస్పష్టభుజసంధ్యస్థిః, సమః అన్యూనా తిరిక్తదేహావ్రమాణః.

(హనుమతా శ్రీరామరూపాదివర్ణనం)

త్రీస్థిర త్రీప్రలంబశ్చ త్రీసమ త్రీషు చోన్నతః,

త్రీతామ్ర త్రీషు చ స్నిగ్ధో గంభీర త్రీషు నిత్యశః.

౧౭.

త్రీవలీవాం త్ర్యవనత శ్చతుర్వ్యంగ త్రీశీర్షవాన్,

(త్రీస్థిర ఇతి.) త్రీషు స్థానేషు స్థిరః. తథోక్తం సాముద్రికే 'ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ ముష్టిశ్చ నృపతే స్థిరా' ఇతి. (త్రీప్రలంబః) త్రీషు ప్రలంబః 'దీర్ఘభ్రూభాహుముష్కస్తు చిరజీవీ ధనీ నర' ఇతి వచనాత్. అన్యత్ర తు. 'త్రయశ్చ యన్య విద్యంతే ప్రలంబా మేధదాహవ' ఇతి. (త్రీసమః) త్రీషు సమః. 'కేశాగ్రం వృషణం జాను సమా యన్య స చూపతి' రితి వచనాత్. (త్రీషు చోన్నతః) తదాహ వరాహమిహిరః - 'ఉన్నతకుక్షిః క్షితిపః పర్వన్నతనభయః క్షితిపాః హృదయం న వేషనం వృథు సమోన్నతం మాంసకం చ నృపతీనా' మితి. (త్రీతామ్రః) త్రీషు తామ్రః 'స్థాం గుణీ రుచిరతామ్రనఖా సుస్థారీ పాదౌ కరా వపి సుర క్షనఖాత్మరేఖా' వితి వచనాత్. 'నేత్రాంత నఖపాణ్యంఘ్రితలై స్తామై త్రీభి సుసఖీ' తి చ. (త్రీషు స్నిగ్ధః.) 'స్నిగ్ధా భవంతి వై యేషాం పాదరేఖా శ్శిరోరుహః. తథా లింగమణిస్తేషాం మహాభాగ్యం వినిర్దిశే' దితి సాముద్రికవచనాత్. (త్రీషు గంభీరః) అత్ర వరరుచిః 'స్వర స్పత్త్వం చ నాభిశ్చ గంభీర శ్శస్యతే బుధై' రతి. బ్రాహ్మే తు- 'స్వరే గతౌ చ నాథౌ చ గంభీర త్రీషు శస్యత' ఇతి. నిత్యశ ఇతి సర్వత్ర విశేషణీయం. తేన రోగాద్యుపాదికృతరాగాదినివృత్తిః. (తనిగ్ధోక్తి.)

౧౭

(త్రీవలీవాః) ఉదరే వలిత్రయవాః, కంఠవలిత్రయవా న్వా, అత్ర గర్గః 'స్థిరా త్రీరేఖా సుభగోపవన్నా స్నిగ్ధా సుమాంసోపచితా సువృత్తా. న కాతిదీర్ఘా చతురంగులా చ గ్రీవా సుదీర్ఘా భవతీహ దశ్యే' తి. (త్ర్యవనతః) త్రీ జ్యవనతాని నిమ్నాని యస్యాఽసౌ త్ర్యవనతః. తాని స్తనచూచుకపాదరేఖాః. అత్ర మిహిరః - 'పీనోపచితై ర్విమ్యైః క్షీణితతయ శ్చూచుకై స్సన్వై సుఖినః, స్నిగ్ధా విమ్నా రేఖా ధనినాం తద్యుత్థయేన నిస్వానా' మితి. చత్వారి వ్యంగాని హ్రస్వాని యస్యాఽసౌ (చతుర్వ్యంగాః.) అత్ర వరరుచిః - 'గ్రీవా ప్రజననం పృష్ఠం హ్రస్వం జంఘా చ పూజ్యత' ఇతి. యద్వా, చత్వారో వ్యంగాః ఏకలాః యన్య సః చతుర్వ్యంగాః, తే చ - సిరావికలః పాదః, రోమాంతరవికలో రోమకూహః, దైర్ఘ్యవికలో మేధః. మాంసవికలో వస్త్రీ. అత్ర నారదః 'పాదైః ప్రస్తేషు రహితై స్థిరాహీనైశ్చ పార్షణః. ఏకరోమా భవే ద్రాజా ద్విరోమా పండితో భవేత్. త్రిరోమా

చతుష్కుల శ్చతుర్లైఖ శ్చతుష్కిష్కమ్ శ్చతుస్సమః.

౧౮

* చతుర్దశసమద్వంద్వ శ్చతుర్దంష్ట్ర శ్చతుర్గతిః.

చతురోమా చ భవే ద్భాగ్యవివర్జితః. సమపాదోపవిష్టస్య గుల్బం స్పృశతి మేహనం, య
 స్యేశ్వరం తం జానీయా త్సుఖినం దైవ మానవం. నిర్మాంస స్సంహతో వస్త్రీ యోషాం తే సుఖభాగిన'
 ఇతి. (త్రిశీర్షవాఽ) త్రిబి ర్లక్షణై ర్యుక్తం శీర్షం త దస్యాఽస్త్రీతి త్రిశీర్షవాఽ, తాని లక్షణా
 న్యావర్తాః. 'ఆవర్తత్రయచిరం యస్య శిర స్స క్షీతిభృతాం నేతే' తి కథనాత్. యద్వా, త్రిప్ర
 కారం సమవృత్తం చత్రాకారం విశాలం చ శీర్ష మస్యాఽస్త్రీతి (త్రిశీర్షవాఽ,) అత్ర నారదః 'సమ
 వృత్తశిరా శ్చైవ చత్రాకారశిరా స్తథా, ఏకచ్ఛత్రాం మహీం భుజ్జ్యే దీర్ష్ట మాయుశ్చ విందతి'.
 చత్రస్రః కలాః వేదాః యస్య స (చతుష్కులః.) అత్ర శరీరలక్షణప్రకరణే కలాశబ్ద స్తత్సూచకరేఖా
 పరః. అత్ర నంది 'మూలేఽంగుష్ఠస్య వేదానాం చత్రస్ర స్త్రిస ఏవ వా, ఏకా ద్వే వా యథా
 యోగం రేఖా జ్ఞేయా ద్విజన్మనా' మితి. (చతుర్లైఖః.) లలాచే పాదయోః పాణ్యో శ్చత్రస్రో లేఖా
 రేఖా యస్య స చతుర్లైఖః. 'లలాచే యస్య దృశ్యంతే చతుష్ట్రిద్వ్యకరేఖికాః, శతద్వయం శతం
 షష్టి స్తస్యాఽఽయు ర్వింశతి స్తథే' తి కాత్యాయనః. 'యస్య పాదతలే వజ్రద్వజశంఖాంకుశో
 పమాః, రేఖా స్సమ్యక్ కృత్రికాశంతే మనుజేంద్రం త మాదిశే' దితి నారదః. 'పాణో చత్రస్రో రేఖాశ్చ
 యస్య తిష్ఠం చ్యభంగురా' ఇతి బ్రహ్మకీ. చత్వారః కిష్కవః యస్య స (చతుష్కిష్కమ్) చతుర్వింశత్యం
 గులాత్మకో హస్తః కిష్కః. షణ్ణవత్యంగులోత్సేధ ఇత్యర్థః. 'షణ్ణవత్యంగులోత్సేధో యః
 పుమాఽ స దివోకస' ఇతి బ్రాహ్మపురాణవచనం. (చతుస్సమః) చత్వార స్సమా యస్య స చతుస్సమః,
 తే చ బాహుజానూరుగండాః (జంఘాః.) తదుక్తం బ్రహ్మకీడే 'బాహుజానూరుగండా (జంఘా) శ్చ
 చత్వార్యథ సమాని చే' తి. (తనిశ్లోకీ.)

౧౮

(చతుర్దశసమద్వంద్వః) చతుర్దశసంఖ్యాని సమాని ద్వంద్వాని యస్య సః. తథాఅత్ర
 సాముద్రికం - 'భ్రువౌ నాసాపుటే నేత్రే కర్ణా వోష్ఠౌ చ చూచుకే, కూర్పరో మణిబంధౌ చ జానునీ
 వృషణౌ కటి, కరో పాదౌ స్పిజౌ యస్య సమా జ్ఞేయ స్స భూపతి' రితి. చత్వారో దంష్ట్రాకారా
 దంతా యస్య స (చతుర్దంష్ట్రః.) తథాఽఽహ మిహారః - 'స్పిజ్ఞౌ మనాశ్చ దశనా స్సుతీక్షణదంష్ట్రా
 స్సమాశ్చ శుభా' ఇతి. (చతుర్గతిః) చతుర్థాం సింహశార్థాలగజవృషభాణాం గతి రివ గతి ర్యస్య సః.

* బ్రాహ్మే తు 'కర్ణాక్షిభ్రూగండనాసా దంతోష్ఠౌ స్కంధజత్రుణే, పాదౌ కరో స్తనా వూరూ
 స్పిజౌ ద్వంద్వా శ్చతుర్దశే' తి. 'సమాశ్చ యస్య విద్యంతే క్రమేణోపచితాస్త థ' తి. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(హనుమతా శ్రీరామరూపాదివర్ణనం)

మహోష్టహనునాన శ్చ పంచస్మిగ్ధోష్టవంశవాక్.

౧౯

దశపద్మో దశబృహ త్రిభి ర్వాప్యప్తో * ద్విశుక్లవాక్.

'గజసింహగతీ వీరౌ శార్దూలవృషభోపమా' వితి బాలకాండోక్తేః. (మహోష్టహనునానశ్చ) ఓష్టస్య మహాత్త్వం బంధుజీవబింబఫలారుణమాంసలత్వం, హనోస్తు పరిపూర్ణమాంసలత్వం, నాసికాయా దీర్ఘతుంగత్వం. తథా చ సంహితా - 'బంధుజీవకుసుమోపమోఽధరో మాంసకో రుచిరబింబరూపధృత్, పూర్ణమాంసశహనుస్తు భూమిప స్తుంగతుండరుచిరాకృతిస్తథే' తి. తుండశబ్దేన నాసికోఽఽప్యతే. (పంచ స్మిగ్ధః) పంచ స్మిగ్ధః అవయవాః యస్య సః, తే చ - వాక్యవక్త్రనఖలోమత్వచః, కేశనేత్రదంతత్వక్ పాదతలాని వా, అత్ర పరరుచిః - 'చక్షుస్సేహేన సౌభాగ్యం దంతస్సేహేన ఛోజనం, త్వవ స్సేహేన శయనం పాదస్సేహేన వాహన' మితి, 'స్మిగ్ధసీలమృదుకుంచితా స్తథా మూర్ధజా సుస్థకరా న్నమం శిర' ఇతి మిహిరః, పూర్వం త్రిషు స్మిగ్ధ ఇత్యుక్తేః అత్ర పంచస్మిగ్ధ ఇతీదం మతభేద మాశ్రి త్యోక్తం. (అష్టవంశవాక్) ఆష్టౌ వంశాః ఆయతా ఆవయవా యస్య సః, ఆయతాష్టావయవ ఇత్యర్థః. అత్ర సాముద్రికం 'పృష్టవంశ శ్శరీరం చ హస్తపాదాంగుళీ కరౌ. నాసికా చక్షుషీ కర్ణా ప్రజనో యస్య చాఽఽయతా' ఇతి. ప్రజనస్యాఽఽయతత్వ మార్జవం. (తనిశ్లోకీ.)

౧౯

(దశపద్మః) దశ పద్మాకారావయవాః యస్య సః దశపద్మః. 'ముఖనే ప్తతాలుస్తననఖాః కరౌ. సాదౌ చ దశపద్మాని పద్మాకారాణి యస్య' చేతి. (దశబృహత్) దశబృహ దవయవా యస్య సః. తే చ 'ఉర శ్శిరో లలాటం చ గ్రీవా బాహ్వాంసనాభయః, పార్శ్వపృష్టస్వరా శ్చేతి విశాలా స్తే శుభప్రదా' ఇతి సాముద్రికం. బ్రాహ్మే తు 'శిరోలలాటే శ్రవణే గ్రీవా వక్షశ్చ హృత్తథా. ఉదరం పాణిపాదౌ చ పృష్ఠం దశ బృహంతి చే' తి. (త్రిభి ర్వాప్యప్తః.) 'త్రిభి ర్వాప్యప్తిశ్చ యస్య స్యా త్తేజసా యశసా శ్రియే' తి బ్రాహ్మోక్తీర్థ్యా త్రిభి ర్వాప్యప్తః. (ద్విశుక్లవాక్) ద్వే దంత నేత్రే శుక్లే యస్య స ద్విశుక్లవాక్. (షడున్నతః) షట్ ఉన్నతా అవయవా యస్య సః, తేచ - 'కక్ష్య కుక్షిశ్చ వక్షశ్చ ఘ్రాణ స్కంధో లలాటికా, సర్వభూతేషు నిర్దిష్టా ఉన్నతాంగా శుభప్రదా' ఇతి

* ద్విశుక్లవాక్ ద్వౌ శుక్లౌ శుద్ధౌ మాతృపితృవంశౌ యస్య సః, తదుక్తం. 'ద్వౌ శుక్లౌ తృశుభౌ శుద్ధౌ వంశౌ మాతః పితృ స్తథే' తి. ఇతి తత్త్వదీపికా.

షడున్నతో నవతను త్రిభి ర్వాస్వపోత్తి రామవః. ౨౦

సత్యధర్మపర శ్రీమా న్సంగ్రహానుగ్రహే రతః,
దేశకాలవిభాగజ్ఞ స్సర్వలోకప్రియంవదః. ౨౧

* భ్రాతా చ తస్య ద్వైమాత్ర సౌమిత్రీ రపరాజితః,
అనురాగేణ రూపేణ గుణై శ్చైవ తథావిధః. ౨౨

తా వుభౌ నరశార్దూలౌ త్వద్ధర్మనసముత్సుకౌ,
విచిన్వంతౌ మహీం కృత్వాన్వి మస్తాభి రభినంగతౌ. ౨౩

త్వా మేవ మార్గమాణౌ తౌ విచరంతౌ వసుంధరాం,
చదర్మతు ర్మృగపతిం పూర్వజేనానరోపితం. ౨౪

చరుచిః. అత్ర మతభేదోనోక్తే ర్న పునరుక్తిః, మతభేదాశ్రయణం చ రామస్య సకలశాస్త్రోక్త మహా పురుషలక్షణపరిపూర్ణవ్యవస్థానాయ. (నవతనుః) నవ తనవ స్సూక్ష్మే యస్య, తాని చ కేశశక్మశునఖ లోమత్స్వగంగులివర్షకేఫోమద్దిదర్శనాని, 'సూక్ష్మే జ్యంగుళిపర్వాణి కేశలోమనఖత్వచః. కేశవశ్చ యేషాం సూక్ష్మేణి తే నరా దీర్ఘజీవిన' ఇతి వచరుచిః. (త్రిభి ర్వాస్వపోత్తి) త్రిభిః పూర్వాహ్లా దుధ్యాహ్లాపరాహ్లాః కాలైః ధర్మార్థకామాః వ్యాప్తోతి అనుతిష్ఠతీతి. తదుక్తం బ్రాహ్మే 'ధర్మార్థ కామాః కాలేషు త్రిషు యస్య స్వనుష్ఠితా' ఇతి. ఇతి (తనిష్టోక్తి.) ౨౦

(సంగ్రహానుగ్రహ ఇతి.) సంగ్రహ ఆర్జనం, అనుగ్రహః ఫలదానం. ౨౧

(భ్రాతా చ తస్యేతి.) ద్వైమాత్రః సవత్సీపుత్రః. ౨౨

(త్వా మేవేతి.) మృగపతిం సుగ్రీవం, పూర్వజేన వాలినా అనరోపితం, రాజ్యా దితి కేషః. ౨౩-౨౪

* రామానుజీయం. (భ్రాతా చ తస్యేతి.) ద్వైమాత్రః ద్వయో ర్మాత్రో రవత్వం పుమాః ద్వైమాత్రః 'మాతు రుత్సంఖ్యాసంభద్రపూర్వాయా' ఇతి అణ్ ప్రత్యయః. ఉకారాభావ ఆర్హః. సుమిత్రావత్వస్య లక్ష్యణస్య ద్వైమాతురత్వం జన్మప్రభృతి రామవత్ కౌసల్యయా సంపర్కితత్వాత్.

(హనుమతా శ్రీరామరూపాదివర్ణనం)

ఋశ్యమూకస్య వృషే తు బహుపాదపనంకులే,
 భ్రాతు ర్భయార్త మాసీనం సుగ్రీవం ప్రియదర్శనం.

౨౫

* వయం తు హరిరాజం తం సుగ్రీవం సత్యసంగరం,
 పరిచర్యాఽఽస్మహే రాజ్యా త్పూర్వజేనాఽవరోపితం.

౨౬

తత స్తా చీరవసనౌ ధనుఃప్రవరపాణినౌ,
 ఋశ్యమూకస్య శైలస్య రమ్యం దేశ ముపాగతౌ.

౨౭

స తౌ దృష్ట్వా నరవ్యాఘ్రౌ ధన్వినౌ వానరర్షభః,
 అవస్తుతో గిరే స్తస్య శిఖరం భయమోహితః.

౨౮

తత స్స శిఖరే తస్మిన్ వానరేంద్రో వ్యవస్థితః,
 తయో స్సమీపం మా మేవ ప్రేషయామాస సత్యరం.

౨౯

తా వహం పురుషవ్యాఘ్రౌ సుగ్రీవవచనా త్రపభూ,
 రూపలక్షణనంపన్నౌ కృతాంజలి రుపస్థితః.

౩౦

తౌ పరిజ్ఞాతతత్త్వార్థౌ మయా ప్రీతినమన్వితౌ,
 సృష్ట మారోప్య తం దేశం ప్రాపితౌ పురుషర్షభౌ.

౩౧

నివేదితౌ చ తత్త్వేన సుగ్రీవాయ మహాత్మానే,
 తయో రన్యోన్యసల్లాపా ద్భృశం ప్రీతి రజాయతః.

౩౨

(తత ఇతి.) పాణినా వితి నాంతత్వ మార్షం.

౨౫-౩౨

* రామానుజీయం. (వయం త్వితి.) పరిచర్య పరిచర్యాం కృత్యా, ఆస్మహే తిష్ఠామ
 ఇత్యర్థః.

(హనుమతా శ్రీరామశోకప్రకారనివేదనం)

తా న్యంకే దర్శనీయాని కృత్వా బహువిధం తవ,
తేన దేవప్రకాశేన దేవేన పరిదేవితం.

౪౦

పశ్యత స్తాని రుదత స్తామ్యతశ్చ పునః పునః,
ప్రాదీపయన్దాశరథే స్తాని శోకహుతాశనం.

౪౧

శయితం చ చిరం తేన దుఃఖారైః మహాత్మనా,
మయాఽపి వివిధై ర్వాక్యైః కృచ్ఛా దుత్థాపితః పునః.

౪౨

తాని దృష్ట్వా మహాబాహు ర్దర్శయిత్వా ముహుర్ముహుః,
రాఘవ స్సహసౌమిత్రిః సుగ్రీవే సన్న్యవేదయత్.

౪౩

స తవాఽదర్శనా దార్యే రాఘవః పరితప్యతే,
మహతా జ్వలతా నిత్య మగ్ని నేవాఽగ్నిపర్వతః.

౪౪

తత్కృతే త మనిద్రా చ శోక శ్చింతా చ రాఘవం,
తాపయంతి మహాత్మాన మగ్న్యోగార మివాఽగ్నయః.

౪౫

తవాఽదర్శనశోకేన రాఘవః ప్రవిచాల్యతే,
మహతా భూమికంపేన మహా నివ శిలోచ్ఛయః.

౪౬

కాననాని సురమ్యాణి నదీః ప్రసవణాని చ,
చరన్న్వ రతి మాఘోతి త్వా మపశ్యన్న్వౌపాత్మజే.

౪౭

(శయిత మితి.) శయితం మూర్ఛితం.

౪౦-౪౨

(తానీతి.) సుగ్రీవే సన్న్యవేదయత్, సుగ్రీవహస్తే న్యస్తవా నిత్యర్థః.

౪౩

(స తవేతి.) అగ్నిపర్వతో నామ మేరుశిఖరవర్తీ కశ్చిద్గిరిః. ఉక్తం చ భారతే 'అత్ర మాల్య వత శ్చంకే దృశ్యతే హవ్యవా త్సదా, నామ్నా సంవర్తకో నామ కాలాగ్ని ర్పరత్పర్వథే' తి. ౪౪-౪౭

స త్వాం మనుజశార్దులః క్షీప్రం ప్రాప్యతి రాఘవః,
సమిత్రబాంధవం హత్వా రావణం జనకాత్మజే.

౪౮

సహితౌ రామసుగ్రీవా పుభా వకురుతాం తదా,
సమయం వాలినం హంతుం తవ చాన్వేషణం తథా.

౪౯

తత స్తాభ్యాం కుమారాభ్యాం వీరాభ్యాం స హరీశ్వరః,
కిష్కింధాం సముపాగమ్య వాలీ యుద్ధే నిపాతితః.

౫౦

తతో నిహత్య తరసా రామో వాలిన మాహవే,
సర్వర్క్షహరిసంఘానాం సుగ్రీవ మకరో త్పతిం.

౫౧

రామసుగ్రీవయో రైక్యం దేవ్యేవం సమజాయత,
హనుమంతం చ మాం విద్ధి తయో ర్ద్దుత మిహోఽఽగతం.

౫౨

స్వరాజ్యం ప్రాప్య సుగ్రీవ స్సమానీయ హరీశ్వరాః,
త్వదర్థం ప్రేషయామాస దిశో దశ మహోఽలాః.

౫౩

అదిష్టా వాసరేంద్రేణ సుగ్రీవేణ మహాజసా,
అద్రరాజప్రతీకాశా స్సర్వతః ప్రస్థితా మహీం.

౫౪

నను 'వాసరాణాం నరాణాం చ కథ మాసీ త్సమాగమ్యః' ఇతి చామదక్షిణహస్తవైషమ్య మవ్యవిజానానాం శాఖాయా శ్శాఖా మాప్లుత్య జీవతాం తిరశ్చాం, వసిష్ఠశిష్యతయా నిరతిశయాచారసంపన్నయో శ్చక్రవర్తిపుత్రయో శ్చ కళం సమాగమో జాతః ? ఇతి వృష్టం, తస్య కి ముత్తర ముక్త ? మిత్యత్రాహ (రామసుగ్రీవయో రితి.) రామసుగ్రీవయో రైక్య మేవం సమజాయత, ఏవ మితి ప్రత్యక్ష నిర్దేశః. స్వానుజే విద్యమానేఽపి యథాఽహం సుగ్రీవమాతోఽంతఃపురకార్యసమాధానాయఽఽగతః, తథా తయోః మైత్రీ జాతే త్యర్థః, సుద్వా. ఏవం సమజాయత అహ మన్వేషణం దృష్టవాః, స యోగ్యతా మవగచ్ఛామీ త్యర్థః,

(హనుమతా సంపాతికృతోపకార నిరూపణం)

తతస్తు మార్గమాణా వై సుగ్రీవవచనాతురాః,
చరంతి వసుధాం కృత్స్నాం వయ మన్యే చ వానరాః. ౫౫

అంగదో నామ లక్ష్మీవా వాలిసూను ర్మహాబలః,
ప్రస్థితః కపిశార్దూల త్రిభాగబలసంవృతః. ౫౬

తేషాం నో విప్రణష్టానాం వింధ్యే పర్వతసత్తమే,
భృశం శోకపరీతానా మహోరాత్రగణా గతాః. ౫౭

తే వయం కార్యనై రాశ్యా త్కాలస్యాఽతిక్రమేణ చ,
భయాచ్చ కపిరాజస్య ప్రాణాం స్త్యక్తుం వ్యవస్థితాః. ౫౮

విచిత్ర్య వనదుర్గాణి గిరిప్రస్రవణాని చ,
అనాసాద్య పదం దేవ్యాః ప్రాణాం స్త్యక్తుం సముద్యతాః. ౫౯

దృష్ట్వా ప్రాయోపవిష్టాంశ్చ సర్వా న్వానరపుంగవాః,
భృశం శోకార్ణవే మగ్నః పర్యదేవయ దంగదః. ౬౦

(తత ఇతి.) సుగ్రీవవచనాతురాః సుగ్రీవాజ్ఞాభీతాః 'సుగ్రీవవచనానుగా' ఇతి
చ పాఠః. ౫౫

(అంగద ఇతి.) త్రిభాగబలసంవృతః-తృతీయాంశేన, బలేన సైన్యేన, సంవృత ఇత్యర్థః.
వృత్తివిషయే పూరణార్థత్వం సంఖ్యాశబ్ద స్వేష్యతే. ౫౬

(తేషా మితి.) విప్రణష్టానాం బిలే అదర్శనం గతానాం. ౫౭

(తే వయ మితి.) కాలస్య సుగ్రీవకల్పితమాసస్య, కపిరాజస్య సుగ్రీవాత్. ౫౮

(దృష్ట్వే త్యాది) శ్లోకద్వయ మేకం వాక్యం. ౬౦

తవ నాశం చ వై దేహీ వాలినశ్చ వధం తథా,
ప్రాయోపవేశ మస్మాకం మరణం చ జటాయుషః. ౬౧

తేషాం న స్వామిసందేశాన్నిరాశానాం ముమూర్షతాం,
కార్యహేతో రివాఽఽయాత శ్శకుని ర్వీర్యవా మహా. ౬౨

గృధ్రరాజస్య సోదర్య స్సంపాతి ర్నామ గృధ్రరాట్,
శ్రుత్వా భ్రాతృవధం కోపా దిదం వచన మబ్రవీత్. ౬౩

యవీయా న్కేన మే భ్రాతా హతః క్వ చ నిపాతితః,
ఏత దాఖ్యాతు మిచ్ఛామి భవద్భి ర్వానరోత్తమాః. ౬౪

అంగదోఽకథయ త్తస్య జనస్థానే మహా ద్వధం,
రక్షసా భీమరూపేణ త్వా ముద్దిశ్య యథాతథం. ౬౫

జటాయుషో వధం శ్రుత్వా దుఃఖిత సోఽరుణాత్మజః,
త్వాం శశంస వరారోహే వసంతీం రావణాలయే. ౬౬

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా సంపాతేః ప్రీతివర్ధనం,
అంగదప్రముఖా స్తూర్ణం తత స్సంప్రస్థితా వయం. ౬౭

వింధ్యా దుత్థాయ సంప్రాప్తా స్సాగరస్యాంత ముత్తరం,
త్వద్దర్శనకృతోత్సాహో హృష్టా స్తుష్టాః స్లవంగమాః. ౬౮

పరిదేవనకర్మాఽఽహ (తవేతి.) ౬౧

(తేషా మితి.) స్వామిసందేశాత్ మాసా దూర్వ మనాగతానాం భయ మిత్యేవంరూపాత్,
తేషాం కార్యహేతోః. ౬౨-౬౩

(వింధ్యా దితి.) హృష్టాః ఉత్సాహవంతః, తుష్టా ఆనందవంతః. ౬౮

(హనుమతా స్వప్రవృత్తినివేదనం)

అంగదప్రముఖా స్సర్వే వేలోపాంత ముపస్థితాః,
చింతాం జగ్ముః పునర్భీతా స్త్వద్దర్శనసముత్సుకాః.

౧౯

అథాఽహం హరినైన్యస్య సాగరం ప్రేక్ష్య సీదతః,
వ్యవధూయ భయం తీవ్రం యోజనానాం శతం ప్లుతః.

౨౦

లంకా చాఽపి మయా రాత్రౌ ప్రవిష్టా రాక్షసాకులా,
రావణశ్చ మయా దృష్ట స్త్వం చ శోకపరిప్లుతా.

౨౧

ఏతత్తే సర్వ మాఖ్యాతం యథావృత్త మనిందితే,
అభిభాషస్వ మాం దేవి దూతో దాశరథే రహం.

౨౨

తం మాం రామకృతోద్యోగం త్వన్నిమిత్త మిహోఽఽగతం,
సుగ్రీవసచివం దేవి బుధ్యస్వ పవనాత్మజం.

౨౩

కుశలీ తవ కాకుత్స్థ స్సర్వశస్త్రభృతాం వరః,
గురో రాధాధనే యుక్తో లక్ష్మణశ్చ సులక్షణః.

౨౪

తస్య వీర్యవతో దేవి భర్తు స్తవ హితే రతః,
అహ మేక స్తు సంప్రాప్త స్సుగ్రీవవచనా దిహ.

౨౫

(అంగదప్రముఖా ఇతి.) వేలోపాంతం - వేలా సింధుపూరః, తస్యోపాంతం 'వేలాంబుధే' స్తీరవృద్ధ్యోః కాలమర్యాదమో రపీ' తి దర్పః. ౧౯-౨౦

(తం మా మితి.) రామకృతోద్యోగం రామకృతోత్సాహం. ౨౩

(కుశలీతి.) గురోః జ్యేష్ఠస్య, ఆరాధనే కుశూషణే, రతః, లక్ష్మణశ్చ కుశలీ. ౨౪-౨౫

మయేయ మసహాయేన చరతా కామరూపిణా,
దక్షిణా డి గనుక్రాంతా త్వస్మార్గవిచయైషిణా. ౨౬

దిష్ట్యాఽహం హరినైన్యానాం త్వన్నాశ మనుశోచతాం,
అపనేష్యామి సంతాపం * తవాఽభిగమశంసనాత్. ౨౭

దిష్ట్యా హి మమ స వ్యర్థం దేవి సాగరలంఘనం,
ప్రాప్స్య్యి మ్యహ మిదం దిష్ట్యా త్వద్దర్శనకృతం యశః. ౨౮

రాఘవశ్చ మహావీర్యః క్షిప్రం త్వా మభిపత్యతే,
సమిత్రబాంధవం హత్వా రావణం రాక్షసాధిపం. ౨౯

మాల్యవా న్నామ వై దేహి గిరీణా ముత్తమో గిరిః,
తతో గచ్ఛతి గోకర్ణం పర్వతం కేసరీ హరిః. ౩౦

స చ దేవర్షిభి ర్దిష్టః పితా మమ మహాకపిః,
తీర్థే నదీవతేః పుణ్యే శంబసాదన ముద్ధరత్. ౩౧

(మయేయ మితి.) విచయైషిణా అన్వేషణేచ్ఛునా. ౩౨

(దిష్ట్యేతి.) తవాఽభిగమశంసనాత్ త్వత్సమీపస్రాప్తికథనాత్. ౩౩-౩౪

(బుద్ధ్యన్వ)

‘బుద్ధ్యన్వ పవనాత్మజ’ మితి పవనాత్మజత్వ ముక్తం. తత్కథం వానరస్యే? త్యపేక్షయా
మాహ (మాల్యవా నితి.) గచ్ఛతి అగచ్ఛత్. ౩౦

(స చేతి.) సః గోకర్ణం గతః, దేవర్షిభిః తత్రత్వైః, దిష్టః నియుక్తః, శంబసాదనం
తీర్థోపద్రవకారిణ మసురం శంబసాదనాఖ్యం, ఉద్ధరత్ ఉదహరత్, దేవర్షిస్సార్థనయా అవధీ దిత్వర్థః. ౩౧

* తవాధిగమశంసనాత్ ఇతి పా. త్వద్దర్శనశంసనాత్, ఇతి తత్త్వదీపికా.

(హనుమతా అభిజ్ఞానాంగుళీయకసమర్పణం)

తస్యాఽహం హరిణః క్షేత్రే జాతో వాతేన మైథిలి,
హనుమా నితి విఖ్యాతో లోకే స్వేనైవ కర్మణా. ౮౨

విశ్వాసార్థం తు వై దేహి భర్తు రుక్తా మయా గుణాః,
అచిరా ద్రాఘవో దేవి త్వా మితో నయితాఽనఘే. ౮౩

ఏవం విశ్వాసీతా సీతా హేతుభి శ్శోకకర్మితా,
ఉపపన్నై రభిజ్ఞానై ర్దూతం త మవగచ్ఛతి. ౮౪

అతులం చ గతా హర్షం ప్రహర్షేణ చ జానకీ,
నేత్రాభ్యాం వక్రపక్షౌభ్యాం ముమోచాఽనందజం జలం. ౮౫

చారు త ద్వదనం తస్యా స్తామ్రశుక్లాయతేక్షణం,
అశోభత విశాలాఙ్గ్య రాహుముక్త ఇవోడురాట్. ౮౬

* హనుమంతం కపిం వ్యక్తం మన్యతే నాఽన్యథేతి సా, ౮౬౪

అథోవాచ హనుమాం స్తా ముత్తరం ప్రియదర్శనాం. ౮౭

ఏతత్తే సర్వ మాఖ్యాతం సమాశ్వసి హి మైథిలి,
కిం కరోమి కథం వా తే రోచతే ప్రతియా మ్యహం. ౮౮

(తస్యేతి.) హరిణః హరేః కేసరిణః, క్షేత్రే పత్న్యాం అంజనాయాం, జాతః పితౄణాం
తరగమనకాలే జాతః, అనేనాఽన్యక్షేత్రే కథ మన్యేనోత్పాదన? మితి శంకా పరాకృతా. ౮౨

(విశ్వాసార్థ మితి.) నయితా నేతా. ౮౩

(ఏవ మితి.) అవగచ్ఛతి అవగచ్ఛత్. ౮౪-౮౮

* రామానుజీయం. (హనుమంత మితి.) మన్యతే అమన్యత.

హతేఽసురే సంయతి శంబసాదనే కపిప్రవీరేణ మహర్షిచోదనాత్,
తతోఽస్మి వాయుప్రభవో హి మైథిలి ప్రభావత స్తప్రృతిమశ్చ వానరః. ౧౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, పంచుత్రింశ స్సర్గః.

అథ షట్టింశ స్సర్గః

భూయ ఏవ మహాతేజా హనుమా న్మారుతాత్మజః,
అబ్రవీ త్ప్రశ్రితం వాక్యం సీతాప్రత్యయకారణాత్. ౧

వానరోఽహం మహాభాగే దూతో రామస్య ధీమతః,
రామనామాంకితం చేదం. పశ్య దేవ్యంగుళీయకం. ౨

ప్రత్యయార్థం తవాఽఽనీతం తేన దత్తం మహాత్మనా,
సమాశ్వసి హి భద్రం తే క్షీణదుఃఖఫలా హ్యసి. ౩

దేవీనియుక్తార్థకరణే స్వస్య శక్తి రస్తీతి ద్యోతయతుం స్వమాహాత్మ్య మాహ (హత
ఇతి.) తతః అసురవధోపకారాత్. ౧౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,
పంచుత్రింశ స్సర్గః.

అథ షట్టింశ స్సర్గః.

(భూయ ఇత్యాది.) ౧

ఇత్థం సందేశకథనాదినా దేవీం విశ్వాస్యాఽభిజ్ఞానాంగుళీయకదానేన దృఢం విశ్వాసయతి
(వానరోఽహ మిత్యాదినా.) ౨౩

(శ్రీ)రామాంగుళీయకదర్శనాత్ సీతాయాః సమ్మోదః)

గృహీత్వా ప్రేక్షమాణా సా భర్తః కరవిభూషణం.
భర్తార మివ సంప్రాప్తా జానకీ ముదితాభవత్.

4

చారు త ద్వదనం తస్యా స్తామ్రశుక్లాయతేక్షణం,
అశోభత విశాలాక్ష్య రాహుముక్త ఇవోడురాట్.

5

తత స్సా ప్రీమతీ బాలా భర్తృసందేశహర్షితా,
పరితుష్టా ప్రియం కృత్వా ప్రశశంస మహాకపిం.

6

విక్రాంత స్త్వం సమర్థ స్త్వం ప్రాణ్య స్త్వం వానరోత్తమ,
యేనేదం రాక్షసపదం త్వయైకేన ప్రధర్షితం.

7

(గృహీత్వేతి.) (గృహీత్వా) దేశాంతరా దాగతం బంధుం దృష్ట్వేవ స్వయం గృహీతవతీ.
(ప్రేక్షమాణా) వర్తమానార్థేన శానచా దత్తదృష్టిం న విచాలితవతీ త్యుచ్యతే. (సా) పూర్వం
రావణత్వేన శంకితవతీ, (భర్తః కరవిభూషణం) పాణిగ్రహణకాలే హస్తస్పృష్ట మాభరణం.
(కరవిభూషణ) మిత్యనేన ధోగతిశయాత్ ప్రణయకోపే ప్రవృత్తే. పరస్పర మాలోకనభాషణాది
విరహాదశాయాం, కాంక్షితే భాషణే, మానతిశయేన మానే కృతే, రామోఽంగుళీయకం భూమౌ
చ్యావయతి స్మృ. తదా వ్యాజేన చ్యుత మంగుళీయక మితి సీతయాఽభిహితే, ప్రణయకోపకైధిల్యాత్
పరస్పరసంక్లేషో భూయోఽవ్యభూత్, ఏవం ఘటకభూతం కరవిభూషణం. (భర్తార మివ సంప్రాప్తా)
అంగుళీయకదర్శనాత్తస్య కాంతస్య కరం స్మృతవతీ, తత్స్మృత్యా బాహుం, తత్స్మృతజేన
తద్విగ్రహం. ఏవం భావనాప్రకర్షణ తం పురస్థిత మివ మత్స్యా త మాలింగితవతీ, జనసీబుద్ధ్యా
ముని (సంప్రాప్తే) వేత్త్యాహ జనసీకృతభోగస్యాఽవర్ణ్యత్వాత్. (జానకీ) శోకహర్షాభ్యాం క్లేష్ట
మనర్హే కులే జాతా. (ముదితాభవత్) ఇయ మిదానిం ముసితా, ఉదర్కే కిం భవిష్యతీతి న జాన
ఇత్యాహర్షిః. (తనిశ్లోకీ.)

8-7

(తత ఇతి.) ప్రియం కృత్వా సంమానం కృత్వా.

8

(విక్రాంత స్త్వ మితి.) విక్రాంత ఇత్యాదిపదత్రయేణ తద్వ్యుత్క్రమేణ జ్ఞానశక్తిబలా న్య
చ్యుతే. (ఇదం రాక్షసపద మితి) ప్రజ్ఞోక్తా. (త్వయైకేనేతి) సామర్థ్యం. (ప్రధర్షిత మితి) విక్రమః.

9

శతయోజనవిస్తీర్ణ స్సాగరో మకరాలయః,
విక్రమశ్లాఘనీయేన క్రమతా గోష్పదీకృతః.

౯

స హి త్వాం ప్రాకృతం మన్యే వానరం వానరర్షభ,
యస్య తే నాస్తి సంత్రాసో రావణా న్నౌఽపి సంభ్రమః.

౯

అర్హనే చ కపిశ్రేష్ఠ మయా సమభిభాషితుం.
యద్యపి ప్రేషిత స్తేన రామేణ విదితాత్మనా.

౧౦

ప్రేషయిష్యతి దుర్ధరో రామో న హ్యూపరీక్షితం,
పరాక్రమ మవిజ్ఞాయ మత్సకాశం విశేషతః.

౧౧

దిష్ట్యా చ కుశలీ రామో ధర్మాత్మా సత్యసంగరః,
లక్ష్మణశ్చ మహాతేజా సుమిత్రానందవర్ధనః.

౧౨

కుశలీ యది కాకుత్స్థః కిన్ను సాగరమేఖలాం,
మహీం దహతి కోపేన యుగాంతాగ్ని రివోద్ధితః.

౧౩

(న హీతి.) ప్రాకృతం క్షుద్రం, సంభ్రమః వ్యగ్రతా.

౯-౯

(అర్హణ ఇతి.) యద్యపీతి నిపాతసముదాయో యస్మా చిత్కర్థే. అవ్యయానా మనే
కార్థత్వాత్. ౧౦-౧౨

అథ ప్రణయరోషేణ దూతసన్నిధౌ రామం గర్హతే (కుశలీతి.) కాకుత్స్థః పరపరిభవ
సహకులే జాతః, అనేన పరపరిభవ ఏవ పరిహారణీయః, న స్వీయ ఇతి నియమోఽస్తి కిం ?
(కిన్ను సాగరమేఖలాం మహీం దహతి.) అత్ర కాకుత్స్థః దహతి కిం ను ? న దహతీ త్యర్థః.
(సాగరమేఖలా మితి) విశేషణేన ద్రవద్రవ్యస్యైకేన, కతిన్ద్రవ్యస్య చైకేన బాణేన భవితవ్యం కిం ?
సాగరసలిల మేవ తైలం కృత్వా మహీం దగ్ధం సమర్థో న కి ? మిత్యర్థః. యద్వా, స్వపత్నీం వా
సురక్షితపరిధానాం కరోతీతి భావః. అనాదికృతమర్యాదా మహీ కథం దగ్ధం శక్యే త్యత్రాహ (యుగాం
లేతి.) మహీమర్యాదా తన్నయనరాగవర్యంతై వేతి భావః. 'కిం న సాగరమేఖలా' మిత్యపి పాఠః.
కాకుత్స్థః కుశలీ యది తదా మహీం కిం న దహతి ? శక్త్యే ద్దహత్యేవ. న దహతి, అతో న శక్త
ఇత్యర్థః. (తనిష్టోక్తి.) ౧౩

(సీతాయాః శ్రీరామకుశలాదిపరిష్కర్షః)

అథవా శక్తిమంతౌ తౌ సురాణా మపి నిగ్రహే,
మమైవ తు న దుఃఖానా మస్తి మన్యే విపర్యయః. ౧౪

కచ్చి న్ను వ్యథితో రామః కచ్చి న్ను పరితప్యతే.
ఉత్తరాణి చ కార్యాణి కురుతే పురుషోత్తమః. ౧౫

కచ్చి న్ను దీన స్సంభ్రాంతః కార్యేషు చ న ముహ్యతి,
కచ్చి త్పురుషకార్యాణి కురుతే నృపతే సుతః. ౧౬

ద్వివిధం త్రివిధోపాయ ముపాయ మపి సేవతే,
విజిగీషు స్సుహృ త్కచ్చి నిమిత్తేషు చ పరంతపః. ౧౭

కచ్చి నిమిత్తాణి లభతే మిత్రైశ్చాపి వ్యభిగమ్యతే,
కచ్చి త్కల్యాణమిత్రశ్చ మిత్రైశ్చాపి పురస్కృతః. ౧౮

పఞ్చంతర మహా (అథవేతి.) ౧౪

(కచ్చి దితి.) న వ్యథితః న కృశః, ఉత్తరాణి కార్యాణి మత్ప్రాప్తిసాధకాని, కచ్చి త్పురుషే ? ౧౫

(కచ్చి న్ను దీన ఇతి.) న దీనః కచ్చి, త్సంభ్రాంతస్స కార్యేషు న ముహ్యతి కచ్చి దిత్స్వన్వయః, పురుషకార్యాణి పురుషేణ కర్తవ్యాని. ౧౬

తా న్యేవాహ (ద్వివిధ మితి.) పరంతపో రామః మిత్రేషు విషయే సుహృత్షు, ద్వివిధం సామదానరూప ముపాయ మపి, సేవతే కచ్చిత్ ? ఏకారేణామిత్రా స్సముచ్చీయంతే. అమిత్రేషు విషయే విజిగీషుస్స, త్రివిధోపాయం దానభేదదండా, సేవతే ప్రయుక్త్యై కచ్చిత్ ? సుహృత్సు కదాచి దపి భేదదండౌ న కార్యా, శత్రుషు న సామేతి భావః. యోజనాంతరే విజిగీషుసుహృత్పదయోః ప్రయోజనం మృగ్యం. ౧౭

(కచ్చి నిమిత్తాణి.) అభిగమ్యతే లభ్యతే, మిత్రస్య కంచి దుపకారం కృత్వా స్వయం ముపకారం మిత్రా దపేక్షతే కచ్చి దిత్స్వర్థః. కల్యాణమిత్రః, పురస్కృతమిత్ర ఇత్స్వర్థః. ౧౮

కచ్చి దాశాస్త్రీ దేవానాం ప్రసాదం పార్థివాత్మజః,
కచ్చి త్పురుషకారం చ దైవం చ ప్రతిపద్యతే. ౧౯

కచ్చి న్ను విగతన్నేహః ప్రవాసా న్మయి రాఘవః,
కచ్చి న్మాం వ్యసనా దస్మా న్మోక్షయిష్యతి వానరః. ౨౦

* సుఖానా ముచితో నిత్య మసుఖానా మనూచితః,
దుఃఖ ముత్తర మాసాద్య కచ్చి ద్రామో న సీదతి. ౨౧

కౌసల్యాయా స్తథా కచ్చి త్సుమిత్రాయా స్తథైవ చ,
అభీక్ష్యం శూయతే కచ్చి త్కుశలం భరతస్య చ. ౨౨

మన్నిమిత్తేన మాన్వార్హః కచ్చి చ్చోకేన రాఘవః,
కచ్చి న్నాఽన్యమనా రామః కచ్చి న్మాం తారయిష్యతి. ౨౩

కచ్చి దక్షోహిణీం భీమాం భరతో బ్రాతృవత్సలః,
ధ్వజినీం మంత్రిభి ర్గుప్తాం ప్రేషయిష్యతి మత్కృతే. ౨౪

(కచ్చి దాశాస్త్రీతి.) ఆశాస్త్రీ ఆశాస్త్రే. పురుషకారం స్వబలం, ఏకైకస్యాఽనర్థహేతుత్వా దితి
భావః. ౧౯-౨౦

(సుఖానా మితి.) అనుచిత ఇతి దీర్ఘ ఆర్షః. ఉత్తరం ఉత్కృష్టం. ౨౧-౨౨

(మన్నిమిత్తేనేతి.) మన్నిమిత్తేన మయా హేతునా, అన్యమనాః కార్యాంతరాన క్తః. ౨౩

(కచ్చి దక్షోహిణీ మితి.) ధ్వజినీం సేనాం. ౨౪

* రామానుజీయం. (సుఖానా మితి.) అనుచిత ఏవానౌచితః. ప్రజ్ఞాదిభ్య శ్చేతి స్వార్థే
అన్ ప్రత్యయః. ఉత్తరం దుఃఖం ఉత్కృష్టం దుఃఖం.

(సీతాయాః శ్రీరామకుశలాదిపరిప్రశ్నః)

వ్వానరాధిపతి శ్రీమాః సుగ్రీవః కచ్చి దేష్యతి,
మత్కృతే హరిభి ర్హిరై ర్స్వతో దంతనభాయుధైః.

౨౫

కచ్చి చ్చ లక్ష్మణ శూరః సుమిత్రానందవర్ధనః,
అత్రవి చ్చరజాలేన రాక్షసా నివధమిష్యతి.

౨౬

రాద్రేణ కచ్చి దస్త్రేణ జ్వలతా నిహతం రణే,
ద్రక్ష్యే మ్యల్పేన కాలేన రావణం ససుహృజ్జనం.

౨౭

కచ్చి న్న తద్ధేమసమానవర్ణం తస్యాఽఽననం పద్మసమానగంధి,
మయా వినా శుష్యతి శోకదీనం జలక్షయే పద్మ మివాఽఽతపేన.

౨౮

ధర్మాపదేశా త్యజతశ్చ రాజ్యం మాం చావ్యరణ్యం నయతః పదాతిం,
నాఽఽసీ ద్యుథా యస్య న భీ ర్ను శోకః కచ్చి చ్చ దైర్యం హృదయే కరోతి. ౨౯
న చాఽస్య మాతా న పితా చ నాఽస్య స్నేహో ద్విశిష్టోఽస్తి మయా సమో వా,

(కచ్చి న్న త దితి.) హేమశబ్దేన తద్వర్ణ ఉచ్యతే. అభేదేన హేమవ త్స్పృహణీయ యిత్యర్థః. మయా వినేతి జలక్షయస్థానం, శోకదీన మిత్యాతపస్థానం. (తన్నిశ్లోకీ.) ౨౫-౨౮

(ధర్మాపదేశా దితి.) ధర్మాపదేశా ధర్మోద్దేశార్థం. ధర్మ ముద్దిశ్యే త్యర్థః. యద్వా, ధర్మ వ్యాజా ద్దేతోః, రాజ్యత్యాగా ద్యుథా నాసీత్. అరణ్యసంచారా ద్భీ ర్నాసీత్, మత్పాదనంచారా చ్చాకో నాసీత్, నః తాదృశదై ర్యయుక్తో రామో మన్విశ్లే షేఽపి హృదయే దైర్యం కరోతి కచ్చిత్. ౨౯

దై ర్యాఽకరణేహేతు మాహ (న చా స్యేతి.) ప్రవృత్తిం మదానయనవార్థం. ప్రణయ రోష పక్షే-కి మేష విత్పవచనపరిపాలనాయ వనం ప్రాప్తః? న, కింతు మమైవ హింసాయై ఇతి భావః. రామస్యైవ దోషః, న మమేతి సీతయో క్తే, వయ మేవ కిం సమ్యక్ స్థితవంతః. రామవిశ్లే షా న్నస్తరక్షణే న. తను స్త్యక్తా హీత్యేషం హానుమదాశయం జ్ఞాత్వాఽఽహ (న చాఽస్యేతి.) రామస్య మాత్రాదయః, అన్యో బంధుశ్చ, స్నేహో ద్విశిష్టా న భవంతి, లోకే కస్యచి న్మాతా పితా భ్రాతృ క్షేపం

తావత్త్వహం దూత జిజీవిషేయం యావత్ప్రవృత్తిం శృణుయాం ప్రియస్య. ౩౦

* ఇతీవ దేవీ వచనం మహార్థం తం వానరేంద్రం మధురార్థ ముక్త్యా.

శ్రోతుం పున స్తస్య వచోఽభిరామం రామార్థయుక్తం విరరామ రామా. ౩౧

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా మారుతి ర్భీమవిక్రమః,

శిరస్యంజలి మాధాయ వాక్య ముత్తర మబ్రవీత్. ౩౨

న్నేహో విసృత్వరో భవతి. న చైవం రామస్య మాత్రాదిషు సంభావితః. సర్వోఽపి మయ్యేక మార్గః కృతః, యావత్ప్రియస్య ప్రవృత్తిం. శృణుయాం శృణోమి. (తావ జిజీవిషేయం) జీవేయం, ఇచ్చాయా ఇష్యమాణప్రధానత్వా దిష్యమాణం జీవన మిహోఽభిదీయతే. (రామః) 'న మాంసం రాఘవో దుక్షు' ఇత్యుక్తౌత్వా భోజనం, 'అనిద్ర సృతతం రామ' ఇతి. నిద్రాం చ హిత్వా సముద్రం బద్ధ్వా సమాగచ్ఛ, తాపారే ప్రసాం గతే తస్యాం భిన్నపానీయపాత్రాయాం సత్యా మివ మయి నష్టాయాం, న జీవేత్. అత స్తదాగమనవర్యంతం మయా జీవితవ్యం, పరతంత్రశరీరత్వాత్. తదాగమ నానంతర మపి యది జీవిష్యామి తదేత్థం వదే దితి భావః, ఏతావత్పర్యంతం వానరేతి సంబోధ్య సంప్రతి (దూతేత్యాహ) రామవిషయప్రణయరోషస్య దూతపర్యంతం వ్యాపనాత్. తేన ప్రహితః బలు భూ నపీతి భావః, ప్రణయరోషాభావపక్షేఽపి (న చాస్యేతి.) అస్య మాతా చాఽన్ముక్తా న్నేహాత్ మత్తః న విశిష్టా, మయా న సమా చ. యథాఽహ మస్మిన్ స్నిగ్ధా తథా నాఽన్య ఇత్యర్థః. ఏతదేవో త్ర రాధేన సమర్థయతి (తావ దితి.) ౩౦

(ఇతి వేతి.) ఇతీవ పూర్వం కతివయా నర్దాన్ వివిచ్యోక్తవాన్, సంప్రతి ప్రణయధారా సూక్ష్మ మృషీణా మపదం హి. తత ఇతీవేత్యాహ. (దేవీ) వల్లభాయా వ్యవహారో బహిష్ఠానాం న ప్రతిభాతి హి. (వచనం మహార్థం) న కేవలం బహిష్ఠానాం, దేశికానా మస్మాక మపీత్యర్థః. మహార్థ మిత్యుక్తేః. (తం వానరేంద్రం) సుగ్రీవస్య శేషత్వేఽభిషిక్తత్వేఽపి పారతంత్ర్యే హనుమా నభిషిక్త ఇత్యర్థః. (మధురార్థం) మాధుర్యేణ మధ్యే హనుమా న్న వక్తు మారభతేతి భావః. (ఉక్త్యా) న తదీయాశ్చ యథాఽభివర్ధంతే తథోక్త్యా (శ్రోతుం పున స్తస్య వచోఽభిరామం) స్వవచనానురూపోత్తరం శ్రోతుం, (రామార్థయుక్తం) రామప్రయోజనయుక్తం, రామరూపాభిధేయ యుక్తం వా. (విరరామ) స్వయం చిరభాషణా త్ప్యామిన్యాం భాషమాణాయాం మధ్యే భృత్యే నోక్త్యయోగాచ్చ తూష్ణింభూతస్యాఽవకాశప్రదాన మకరోత్. (తస్యోక్తి.) ౩౧-౩౨

* రామానుజీయం. పారంపర్యం చినా సాక్షి ద్వచసౌందర్యదర్శనం రామేణ స లబ్ధం హీతి మునిః శిష్యుః.

(హనుమతా సీతావచనస్యోత్తరదానం)

న త్వా మిహస్థాం జానీతే రామః కమలలోచనే,
తేన త్వాం నాఽఽనయత్యాశు శచీ మివ పురందరః.

౩౩

శ్రుత్వైవ తు ఛచో మహ్యం క్షీప్ర మేష్యతి రాఘవః,
చమూం ప్రకర్షన్మహతీం హర్యుక్షగణసంకులాం.

౩౪

విష్టంభయిత్వా బాణౌమై రక్షీభ్యం వరుణాలయం,
కరిష్యతి పురీం లంకాం కాకుత్స్థ శ్శాంతరాక్షసాం.

౩౫

తత్ర య ద్యంతరా మృత్యు ర్యది దేవా స్సహౌఽసురాః,
స్థాస్యంతి పథి రామస్య స తా నపి వధిష్యతి.

౩౬

తవాఽదర్శనజేనాఽఽర్యే శోకేన స పరిప్లుతః,
న శర్మ లభతే రామ సింహార్దిత ఇవ ద్వివః.

౩౭

(న త్వా మితి.) (రామః.) 'న జీవేయం క్షణ మపి వినా తా మసితేక్షణా' మిత్యద్యవసాయా
కథం నాఽఽగచ్ఛేత్ ? (కమలలోచనే) త్వన్నయనసాందర్యం దర్పణతలేఽపి కిం న దృష్టవతీ భవతీ ?
ఏత త్సాందర్యవతీం కథం త్వాం వినా స త్థిషేత్ ? (తేన) అనేన హేతునా. (అశు త్వాం నాఽఽనయతి
శచీం పురందర ఇవ.) అనుష్టోదహస్తగతాం శచీ మింద్రః కంచితకాల మవిజ్ఞాయ జ్ఞానానంతరం యథా
అసీతవా తథేతి భావః. (తనిశ్లోకీ.)

౩౩

(శ్రుత్వైతి.) మహ్యం మమ, వ్యత్యయేన ష్యస్థరే చతుర్థీ.

౩౪

సముద్రం కథ మతిక్రమిష్యతీ త్యత్రాహ (విష్టంభయిత్వేతి) విష్టంభయిత్వా స్తబ్ధం
శృత్వే త్యర్థః.

౩౫

(తత్రేతి.) స్థాస్యంతి ప్రతిబంధకతయేతి శేషః.

౩౬-౩౭

మలయేన చ వింధ్యేన మేరుణా మందరేణ చ,
దర్దురేణ చ తే దేవి శపే మూలఫలేన చ.

3౮

యథా సునయనం వల్గు బింబోష్ఠం చారుకుండలం,
ముఖం ద్రక్ష్యసి రామస్య పూర్ణచంద్ర మివోదితం.

౩౯

క్షీప్రం ద్రక్ష్యసి వై దేహి రామం ప్రస్రవణే గిరౌ.
శతక్రతు మివాఽఽసీనం * నాకపృష్ఠస్య మూర్ధని.

౪౦

న మాంసం రాఘవో భుక్త్యే న చాపి మధు నేవతే,
వన్యం సువిహితం నిత్యం భక్త మశ్నాతి పంచమం.

౪౧

నైవ దంశా న్ను మశకా న్ను కీటా న్ను సరీసృపాః,
రాఘవోఽవనయే ధ్రాత్రా త్వద్గతే నాఽంతరాత్మనా.

౪౨

గిరిణాం స్వజీవనస్థానత్వా తై శ్శపతి (మలయే నేతి.) దర్దురో నామ మలయపరిసరవర్తి చందనప్రభవః కశ్చి త్పర్వతః. (యథేతి) తథా శప ఇతి పూర్వేణాఽన్వయః.

3౮-౩౯

(క్షీప్ర మితి.) నాకపృష్ఠో నామ ఇంద్రస్యాఽసాధారణస్వర్ణస్థానవిశేషః.

౪౦

(న మాంస మితి.) 'దృఙ్మనస్సంగసంకల్పజాగరాః కృశతాఽరతిః, ప్రీత్యాగోన్మాద మూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశా దశే' తి దశావస్థా స్వరతి రనేనోచ్యతే. మాంసాద్యభోజనం ఆరత్యా తతః పూర్వం తద్భోజనోక్తేః. వన్యం వనే భవం కందమూలాదికం, సువిహితం వానప్రస్థయోగ్య త్వేన విహితం, భక్తం అన్నం, పంచమం ప్రాతస్సంగవమధ్యాహ్నావరాహ్ణాసాయంరూపేషు పంచమ కాలికం, శరీరదారణమాత్రోపయుక్తం భుక్తు ఇత్యర్థః. (తస్మాత్కీ.)

౪౧

అథ మనస్సంగవస్థా మాహ (నైవేతి.) దంశాస్తు వనమక్షికాః, తాః మశకాం శ్చేత్యనేన దంశమశకాపరిణాన ముక్తం. కీటసరీసృషోక్త్యా ఉపరిశరీరం చరతా మనిష్ఠత్తి రుచ్యతే. తత్ర హేతుః (త్వద్గతేనాఽంతరాత్మనా) పరకాయప్రవిష్టస్య కథం త్యక్తశరీరవికృతిజ్ఞానం? తత్ర స్థితః ఖలు తత్రత్య పీడాం జ్ఞాన్యతీతి ఛానః.

౪౨-౪౩

* నాగరాజన్య ఇతి పా.

(హనుమతా శ్రీరామవిరహావస్థానివేదనం)

నిత్యం ధ్యానపరో రామో నిత్యం శోకపరాయణః,

నాఽన్య చ్ఛింతయతే కించి త్పు తు కామవశం గతః.

౪౩

అనిద్ర స్సతతం రామః సుప్తోఽపి చ నరోత్తమః,

సీతేతి మధురాం వాణీం వ్యాహరన్ప్రతిబుద్ధ్యతే.

౪౪

దృష్ట్వా ఫలం వా పుష్పం వా యద్వాఽన్య త్సుమనోహరం,

బహుశో హా ప్రియే త్యేవం శ్వసం స్త్వా మభిభాషతే,

౪౫

స దేవి నిత్యం పరితప్యమాన స్త్వా మేవ సీతే త్యభిభాషమాణః,

ధృతవ్రతో రాజసుతో మహాత్మా తవైవ లాభాయ కృతవ్రయత్నుః.

౪౬

సా రామసంకీర్తనవీతశోకా రామస్య శోకేన సమానశోకా,

అథాఽన్య జాగరావస్థా మాహ (అనిద్ర ఇతి.) 'అనిద్ర స్సతతం రామః' నిద్రయా నర్వదా కాలక్షేపార్హోఽపి సంతత మనిద్రోఽభూత్. (సుప్తోఽపి చే) త్యనేన పరగతార్థానుసంధానాభావ ఉచ్యతే. (నరోత్తమః) అభీమతవిశేషే తథాఽవస్థాన మేవ హి పురుషోత్తమత్వస్య లక్షణ మితి భావః. (సీతేతి) అప్రాకృతసౌందర్యాద్యనుసంధానేన వాసనావశా ద్విలపతి. (మధురాం వాణీం) వాసనా వశా ద్విలపత్యపి శబ్దస్వభావా ద్రసనా జలన్యందినీ భవతీ త్యర్థః. (ప్రతిబుద్ధ్యతే) క్లేశహీనదశావిగ మా త్పునరపి బాధకోద్దిపననందర్శనేన బాధార్హ స్థిత ఇత్యర్థః.

౪౩-౪౬

(సా రామేతి.) రామనద్భావతిశంకయా కళ్ళి చోక్త స్సీతాయాః, రామవిరహేణ కళ్ళి చోక్తః. తత్రాఽఽద్యో హనుమదుక్త్యా నివృత్తః. ద్వితీయస్తు వర్తత ఇత్యాహ (రామస్య శోకేన సమానశోకా) తద్విరహకృతత్వేన తత్తుల్యశోకా, అధికశోకస్తు నివృత్త ఇతి భావః, యద్వా.

శరన్ముఖే సాంబుదకేషచంద్రా నిశేప వై దేహసుతా బభూవ.

౪౭-

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సున్దరకాండే, షట్త్రింశ స్సర్గః.

అథ సప్తత్రింశ స్సర్గః.

సీతా త ద్వచనం శ్రుత్వా పూర్ణచంద్రనిభాననా,
హనూమంత మువా చేదం ధర్మార్థసహితం వచః.

౧.

అమృతం విషసంస్పృష్టం త్వయా వానర భాషితం,
యచ్చ నాన్యమనా రామో యచ్చ శోకపరాయణః.

౨

ఐశ్వర్యే వా సువిస్తీర్ణే వ్యసనే వా సుదారుణే,
రజ్జ్వేవ పురుషం బద్ధ్వా కృతాంతః పరికర్షతి.

౩

రామసంకీర్తనేన వీతశోకాఽపి 'నైవ దంకా న్న మకకా' నిత్యాదిశ్రవణేన రామతుల్యశోకా, ప్రకాశాఽ ప్రకాశశరన్ముఖనిశేవాఽఘా దిత్యర్థః.

౪౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సున్దరకాండ్యాఖ్యానే,
షట్త్రింశ స్సర్గః.

అథ సప్తత్రింశ స్సర్గః.

(సీతేత్యాది.)

౧

(అమృత మితి.) యచ్చ నాన్యమనా ఇత్యమృతత్వే హేతుః, యచ్చ శోకపరాయణ ఇతి విషసంస్పృష్టత్వే. (తనిశ్లోకీ.)

౨

రామవియోగో న స్వబుద్ధికృత ఇత్యాహ (ఐశ్వర్యే ఇతి.) కృతాంతః దైవం.

౩

(సీతయా స్వదురవస్థాకథనం)

విధి ర్బూన మసంహార్యః ప్రాణినాం ప్లవగోత్తమ,
సౌమిత్రిం మాం చ రామం చ వ్యసనైః పశ్య మోహితాః. ౪

శోకస్యాఽస్య కదా పారం రాఘవోఽధిగమిష్యతి,
ప్లవమానః పరిశ్రాంతో హతనౌ స్సాగరే యథా. ౫

రాక్షసానాం వధం కృత్వా సూదయిత్వా చ రావణం,
లంకా మున్మాళితాం కృత్వా కదా ద్రక్ష్యతి మాం పతిః. ౬

స వాచ్య స్సంతరస్యేతి యావదేవ న పూర్యతే,
అయం సంవత్సరః కాల స్తావద్ధి మమ జీవితం. ౭

వర్తతే దశమో మాసో ద్వా తు శేషో ప్లవంగమ,
రావణేన నృశంసేన సమయో యః కృతో మమ. ౮

విభీషణేన చ భ్రాత్రా మమ నిర్యాతనం ప్రతి,
అనుసీతః ప్రయత్నేన న చ త త్కురుతే మతిం. ౯

మమ ప్రతిప్రదానం హి రావణస్య న రోచతే,
రావణం మార్గతే సంఖ్యే మృత్యుః కాలవశం గతం. ౧౦

జ్యేష్ఠా కన్యాఽనలా నామ విభీషణసుతా కపే,
తయా మమేద మాఖ్యాతం మాత్రా ప్రహితయా స్వయం. ౧౧

(విధి రితి.) విధిః దైవం, అసంహార్యః అనివార్యః. ౪-౭

(వర్తత ఇతి.) దశమో మాసః దశమమాసాంతః. ౮

(విభీషణేనేతి.) నిర్యాతనం ప్రత్యర్పణం. ౯-౧౦

అసంశయం హరిశ్రేష్ఠ క్షీప్రం మాం ప్రాప్యతే పతిః,
అంతరాత్మా హి మే శుద్ధ స్తస్మిం శ్చ బహవో గుణాః. ౧౨

ఉత్సాహః పౌరుషం స త్త్వ మాన్యుశంస్యం కృతజ్ఞతా,
విక్రమశ్చ ప్రభావశ్చ సంతి వానర రాఘవే. ౧౩

చతుర్దశ సహస్రాణి రాక్షసానాం జఘాన యః,
జనస్థానే వినా భ్రాత్రా శత్రుః క స్తస్య నోద్విజేత్. ౧౪

స స శక్య స్తులయితుం వ్యసనైః పురుషర్షభః,
అహం తస్య ప్రభావజ్ఞా శక్రస్యేవ పులోమజా. ౧౫

శరణాలాంశుమాం చూరః కపే రామదినాకరః,
శత్రురక్షోమయం తోయ ముపశోషం నయిష్యతి. ౧౬

ఇతి సంజల్పమానాం తాం రామార్థే శోకకర్మితాం,
అశ్రుసంపూర్ణనయనా మువాచ వచనం కపిః. ౧౭

శ్రుత్వైవ తు వచో మహ్యం క్షీప్ర మేష్యతి రాఘవః,
చమూం ప్రకర్ష న్మహతీం హర్యృక్షగణసంకులాం. ౧౮

అథవా మోచయిష్యామి త్వా మద్వైవ వరాననే,
అస్మా ద్దుఃఖా దుసారోహ మమ పృష్ట మనిందితే. ౧౯

(ఉత్సాహ ఇతి.) లోకోత్తరేషు కార్యేషు స్థేయాః ప్రయత్న ఉత్సాహః. పౌరుషం
శూర్యకార్యకరణం, స త్త్వం బలం, ఆన్యశంస్యం అక్రూరత్వం, కృతజ్ఞతా ఉపకారజ్ఞత్వం, విక్రమః
శౌర్యం, ప్రభావః శక్తిః. ౧౨-౧౪

(వ స ఇతి.) తులయతుం చాలయతుం. ౧౫-౧౯

(హనుమతా స్వప్నృషేన సముద్రతరణాయ సీతాప్రార్థనం)

త్వాం తు పృష్టగతాం కృత్వా సంతరిష్యామి సాగరం.
శక్తి రస్తి హి మే నోఢుం లంకా మపి సరావణాం.

౨౦

అహం ప్రస్రవణస్థాయ రాఘవాయాఽద్య మైఘిలి,
ప్రాపయిష్యామి శక్రాయ హవ్యం హృత మివాఽనలః.

౨౧

ద్రక్ష్య స్యద్యైవ వై దేహీ రాఘవం సహలక్ష్మణం,
వ్యవసాయసమాయుక్తం విష్ణుం దైత్యవధే యథా.

౨౨

త్వద్దర్శనకృతోత్సాహ మాశ్రమస్థం మహాబలం,
పురందర మివాఽఽసీనం నాకరాజస్య మూర్ధని.

౨౩

పృష్ఠ మారోహ మే దేవి మా వికాంక్షస్వ శోభనే,
యోగ మన్విచ్ఛ రామేణ శశాంకేనేవ రోహిణీ.

౨౪

కథయంతీవ చంద్రేణ సూర్యేణ చ మహార్చిషా,
మత్పృష్ఠ మధిరుహ్యా త్వం తరాఽఽకాశమహార్ణవౌ.

౨౫

న హి మే సంప్రయాతస్య త్వా మితో నయతోఽంగనే,
అనుగతుం గతిం శక్తౌ స్సర్వే లంకానివాసినః.

౨౬

యథైవాఽహ మిహ ప్రాప్త స్తథైవాఽహ మసంశయః,
యాస్యామి పశ్య వై దేహీ త్వా ముద్యమ్య విహాయసం.

౨౭

(త్వద్దర్శనేతి.) నాకరాజస్య మూర్ధని నాకవృష్టసంజన్య మూర్ధని, నగరాజస్యేతి పాఠే
మేరో రిత్యర్థః. ౨౦-౨౩

(పృష్ఠ మితి.) మా వికాంక్షస్వ మోషేక్షిషాః. ౨౪

(కథయంతీ వేతి.) చంద్రేణ కథయంతీవ చంద్రేణ భాషమాకేవ, తరే త్యన్వయః. ౨౫-౨౬

మైథిలీ తు హరిశ్రేష్ఠా చ్ఛుత్వా వచన మద్భుతం,
హర్షవిస్మితస్ర్వాంగీ హనుమంత మథాఽబ్రవీత్. ౨౮

హనుమన్ దూర మధ్వానం కథం మాం వోక్షు మిచ్ఛసి,
తదేవ ఖలు తే మన్యే కపిత్వం హరియాభవ. ౨౯

కథం వాఽల్పశరీర స్త్వం మా మితో నేతు మిచ్ఛసి,
సకాశం మానవేంద్రస్య భర్తు ర్మే స్లవగర్లభ. ౩౦

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమా న్మారుతాత్మజః,
చింతయామాస లక్ష్మీవా న్నవం పరిభవం కృతం. ౩౧

న మే జానాతి సత్త్వం వా ప్రభావం వాఽసితేక్షణా,
తస్మా త్పశ్యతు వై దేహీ య ద్రూపం మమ కామతః. ౩౨

ఇతి సంచిత్య హనుమాం స్తదా ప్లవగసత్తమః,
దర్శయామాస వై దేహ్యో స్వరూప మరిమద్దనః. ౩౩

స తస్మా త్పాదపా ధ్ధీమా నాప్లుత్య ప్లవగర్లభః,
తతో వర్ధితు మారేభే సీతాప్రత్యగుకారణాత్. ౩౪

(మైథిలీ త్వితి.) హర్షవిస్మితస్ర్వాంగీ హర్షేణ పులకితస్ర్వాంగీ. ౨౮-౩౦

(‘న మే జానాతి’) సత్త్వం వా ప్రభావం వాఽసితేక్షణా, తస్మా త్పశ్యతు వై దేహీ య ద్రూపం మమ కామత’ ఇతి పాఠః. అన్యథా పాఠే వక్ష్యమాణేన విరోధ స్స్యాత్. ౩౨

(ఇతి సంచిత్యేతి.) స్వరూపం స్వస్వ శరీరం. ౩౩

ఏత దేవాహ(స తస్మా దితి.) అయం శ్లోకో వర్ణనార్థం వృక్షే దవరోహణం దర్శయతి స్మ. అనేన ‘సోఽవతీర్య ద్రుమా’ దితి పూర్వం ద్రుమాగ్రా త్పితాసమీపస్థళాఖాయా మవతరణ ముక్తం. ఆత్ర భూమా వితి బోధ్యం. ౩౪

(హనుమతా సీతాయై స్వస్వరూపప్రదర్శనం)

- మేరుమందరసంకాశో బభౌ దీప్తానలప్రభః,
అగ్రతో వ్యవతథే చ సీతాయా వానరోత్తమః, 3౫
- హరిః పర్వతసంకాశ స్తామ్రవక్త్రో మహాబలః,
వజ్రదంష్ట్రనఖో భీమో వై దేహీ మిద మబ్రవీత్. 3౬
- సపర్వతవనోద్దేశాం సాట్టప్రాకారతోరణాం,
లంకా మిమాం సనాథాం వా నయితుం శక్తి రస్తి మే. 3౭
- త దవస్థాప్యతాం బుద్ధి రలం దేవి వికాంక్షయా,
విశోకం కురు వై దేహీ రాఘవం సహలక్ష్మణం. 3౮
- తం దృష్ట్వా భీమసంకాశ మువాచ జనకాత్మజా,
పద్మపత్రవిశాలాక్షీ మారుత స్సౌరసం సుతం. 3౯
- తవ సత్త్వం బలం చైవ విజానామి మహాకపే,
వాయో రివ గతిం చాఽపి తేజశ్చాఽగ్నే రివాఽదుభుతం. 40
- ప్రాకృతోఽన్యః కథం చేమాం భూమి మాగంతు మర్హతి,
ఉదధే రప్రమేయస్య పారం వానరపుంగవ. 4౧
- జానామి గమనే శక్తిం నయనే చాఽపి తే మమ,
అవశ్యం సంప్రధార్యాఽశు కార్యసిద్ధి ర్మహాత్మనః. 42

త్యర్కః.

- (మేరుమందరేతి.) అగ్రతో వ్యవతథే, సంభాషణాయ వృక్షమూలగతో బభౌవే 3౫-3౬
- (త దితి.) అవస్థాప్యతాం నిశ్చలీక్రియతాం, వికాంక్షయా ఉపేక్షయా. 3౮-4౧
- (జానామీతి.) సంప్రధార్యా విచారణీయా. 42

అయుక్తం తు కపిశ్రేష్ఠ మమ గంతుం త్వయాఽనఘ,
వాయువేగసవేగస్య వేగో మాం మోహయే త్తవ.

౪౩

అహ మాకాశ మాపన్నా హ్యుపర్యుపరి సాగరం,
ప్రపతేయం హి తే పృష్ఠా ద్భయా ద్వేగేన గచ్ఛతః.

౪౪

పతితా సాగరే చాఽహం తిమినక్రరుషాకులే,
భవేయ మాశు వివశా యాదసా మన్న ముత్తమం.

౪౫

న చ శక్యే త్వయా సార్థం గంతుం శత్రువినాశన,
కళత్రవతి సందేహ స్త్వయ్యపి స్యా దసంశయః.

౪౬

హ్రియమాణాం తు మాం దృష్ట్వా రాక్షసా భీమవిక్రమాః,
అనుగచ్ఛేయ రాదిష్ఠా రావణేన దురాత్మనా.

౪౭

తై స్త్వం పరివృత శ్శూరై శ్శూలముద్గరపాణిభిః,
భవే స్త్వం సంశయం ప్రాప్తో మయా వీర కళత్రవాః.

౪౮

స్వప్రాపణే ప్రధానం దోషం హృది కృత్వా ఆపాతతో దోష మాహ (అయుక్త మితి.) ౪౩

(అహ మితి.) ఉపర్యుపరి సాగర మితి 'ఉపర్యధ్యధన స్సామీప్య' ఇతి ద్వివచనం,
దిగుసర్వాదిష్వితి ద్విత్వీయా. ౪౪

(పతితేతి.) యాదసాం జలజంతూనాం. ౪౫

(న చేతి.) కళత్రవతి రక్ష్యవతి, త్వయి సందేహ స్సాస్యత్, మయి రక్ష్యయాం త్వయి
వివత్సందేహ స్సాస్య దిత్వర్థః. ౪౬

ఏత దేవ ప్రపంచయతి (హ్రియమాణా మిత్యాదినా.) ౪౭

(తై రితి.) త్వం తైః పరివృతో భవేః, కళత్రవాః రక్ష్యవాః, త్వం సంశయం
ప్రాప్తశ్చ భవే రితి యోజనా. ౪౮

(సీతాయాః హనుమతా సహ స్వాగమనానంగీకారః)

సాయుధా బహవో వ్యోమ్ని రాక్షసా స్త్వం నిరాయుధః,
కథం శక్యసి సంయాతుం మాం చైవ పరిరక్షితుం.

౪౯

యుధ్యమానస్య రక్షోభి స్తవ తైః క్రూరకర్మభిః,
ప్రపతేయం హి తే పృష్ఠా ద్భయార్తా కపిసత్తమ.

౫౦

అథ రక్షంసి భీమాని మహాంతి బలవంతి చ,
కథంచి త్సాంపరాయే త్వాం జయేయుః కపిసత్తమ.

౫౧

అథవా యుధ్యమానస్య పతేయం విముఖస్య తే,
పతితాం చ గృహీత్వా మాం నయేయుః సాపరాక్షసాః.

౫౨

మాం వా హరేయు స్త్వద్ధస్తా ద్విశనేయు రథాపి వా,
అవ్యవస్థౌ హి దృశ్యేతే యుద్ధే జయపరాజయౌ.

౫౩

అహం వాఽపి విపద్యేయం రక్షోభి రభిర్జితా,
త్వత్ప్రియతో హరిశ్రేష్ఠ భవేన్నిష్ఫల ఏవ తు.

౫౪

కామం త్వ మసి పగ్యాప్తో నిహంతుం సర్వరాక్షసాః,
రాఘవస్య యశో హీయే త్వయా శస్తైస్తు రాక్షసైః.

౫౫

(సాయుధా ఇతి.) సంయాతుం సమ్యగ్ గౌఢ్యం.

౪౯

పూర్వశ్లోకో క్తం సమర్థయతి (యుధ్యమానస్యే త్యాదినా.)

౫౦

(అథేతి.) సాంపరాయే యుద్ధే.

౫౧

(అథవేతి.) విముఖస్య యుద్ధపరవశస్యే త్యర్థః.

౫౨-౫౫

అభవా దాయరక్షంసి న్యసేయు స్సంవృతే హి మాం,
 యత్ర తే నాభిజానీయు ర్హరయో నాఽపి రాఘవౌ.
 ఆరంభ స్తు మదర్థోఽయం తత స్తవ నిరర్థకః,

౫౬౪

* త్వయా హి సహ రామస్య మహా నాగమనే గుణః.

౫౭

మయి జీవిత మాయ త్తం రాఘవస్య మహాత్మనః,
 భ్రాతృణాం చ మహాబాహో తవ రాజకులస్య చ.

౫౮

తౌ నిరాశౌ మదర్థం తు శోకసంతాపకర్మితౌ,
 సహ సర్వర్క్షహరిభి స్త్యక్ష్యతః ప్రాణసంగ్రహం.

౫౯

భర్తృభక్తిం పురస్కృత్య రామా దన్యస్య వాసర,
 స స్పృశామి శరీరం తు పుంసో వానరపుంగవ.

౬౦

య దహం గాత్రసంస్పర్శం రావణస్య బలా ద్గతా,
 అనీశా కిం కరిష్యామి వినాథా వివశా సతీ.

౬౧

యది రామో దశగ్రీవ మిహ హత్వా సబాంధవం,
 మా మితో గృహ్య గచ్ఛేత త త్తస్య సదృశం భవేత్.

౬౨

(అభవేతి.) సంవృతే గూఢప్రదేశే.

౫౬౪

(మయీతి.) తవ రాజకులస్య సుగ్రీవరాజకులస్య.

౫౭-౬౦

(య దహ మితి.) అనీశా స్వయం కించి త్కర్తు మనమర్థా. వినాథా విగతస్వామికా,
 వివశా విచేష్టా.

౬౧-౬౨

* రామానుజీయం. ఆతో మమావస్థానం రామాయ విజ్ఞాప్య తేన సహౌఽగమనే మహా-
 చ్ఛేయస్యా దిత్యాహ (త్వయా హీతి.)

(సీతాప్రత్యుత్తరేణ హనుమతః సంతోషః)

శ్రుతా హి దృష్టాశ్చ మయా పరాక్రమా మహాత్మన స్తస్య రణావమద్దినః,
న దేవగంధర్వభుజంగరాక్షసా భవంతి రామేణ సమా హి సంయుగే. ౬౩

సమీక్ష్య తం సంయతి చిత్రకార్ముకం మహాబలం వాసవతుల్యవిక్రమం,
సలక్ష్మణం కో విషహేత రాఘవం హుతాశనం దీప్త మివాఽనిలేరితం. ౬౪

సలక్ష్మణం రాఘవ మాజిమర్దనం దిశాగజం మత్త మివ వ్యవస్థితం,
సహేత కో వానరముఖ్య సంయుగే యుగాంతసూర్యప్రతిమం శరాచ్ఛిషం. ౬౫

స మే హరిశ్రేష్ఠ సలక్ష్మణం పతిం సయాభవం క్షీప్ర మిహోపసాదయ,
చిరాయ రామం ప్రతి శోకకర్షితాం కురుష్వ మాం వానరముఖ్య హర్షితాం. ౬౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, సప్తత్రింశ స్సర్గః.

(శ్రుతా ఇతి.) ప్రథమహిశబ్దో గుణప్రసిద్ధౌ, ద్వితీయో నిస్సమత్వప్రసిద్ధౌ. ౬౩-౬౪

(స ఇతి.) హర్షితాం హర్ష మాసాదితాం, ఉత్తరోత్తరహర్షవతీ మిత్యర్థః. అసన్య
భక్తితయా ఉపాయాంతరం స్వరూపవిరుద్ధం, భగవత్ప్రాప్తౌ స ఏవోపాయ ఇతి దర్శితః. ౬౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

సప్తత్రింశ స్సర్గః.

అథ అష్టత్రింశ స్సర్గః

తత స్స కపిశార్దూల స్నేన వాక్యేన హర్షితః,
 సీతా మువాచ త చ్చుప్రిత్యా వాక్యం వాక్యవిశారదః.

౧

యుక్తరూపం త్వయా దేవి భాషితం శుభదర్శనే,
 సదృశం శ్రీస్వభావస్య సాధ్వీనాం వినయస్య చ.

౨

* శ్రీత్వం న తు సమర్థం హి సాగరం వ్యతివర్తితుం,
 మా మధిష్ఠాయ విస్తీర్ణం శతయోజన మాయతం.

౩

అథ అష్టత్రింశ స్సర్గః.

(తత స్స ఇత్యాది.) త చ్చుప్రిత్యా. తేన వాక్యేన హర్షితః వాక్య మువాచ.

౧

(యుక్తరూప మితి.) యుక్తరూపం, యుక్తతర మిత్యర్థః. 'ప్రళంసాయాం రూపమ్'. ప్రాశస్త్యం చాత్ర ప్రకృత్యర్థవైశిష్ట్యం. శ్రీస్వభావస్య భీరుత్వాదేః, సాధ్వీనాం పతివ్రతానాం, వినయస్య వృత్తస్యః.

౨

(శ్రీత్వ మితి.) విస్తీర్ణం మా మధిష్ఠాయ శతయోజన మాయతం సాగరం, వ్యతివర్తితుం తర్తుం, శ్రీత్వం న సమర్థం హి. శ్రీ న సమర్థేత్యర్థః, యద్వా. సాగరస్య శతయోజనం ఆయతం విస్తీర్ణం చ మా మధిష్ఠాయాపి, శ్రీత్వం, వ్యతివర్తితుం అపగంతుం, న సమర్థం హి. సాగరస్య శతయోజనం యావ త్తావ దాయతం తథా విస్తీర్ణం చ మా మధితిష్ఠంత్యా ఆపి తవ శ్రీత్వం భీరుత్వం నాఽపగచ్ఛతీ త్యర్థః.

౩

* శ్రీత్వ మిత్యత్ర శ్రీ ఇతి చేదః. సమర్థ మితి లింగవ్యత్యయ ఆర్షః. శ్రీభూతా త్వం సాగరం వ్యతివర్తితుం న సమర్థా హేత్యర్థః. శ్రీణాం భీరుస్వభావత్వా త్తత్తు భూషణ మేవేతి భావః. 'సాగరస్య నివర్తితు' మితి పాఠే సాగరస్య యాదృ కృతయోజనం తావ దాయతం విస్తీర్ణ మపి మా మధిష్ఠాయ నివర్తయితు ముపగంతుం శ్రీ త్వం న సమర్థేతి యోజనా. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(సీతావ్రత్యుత్తరేణ హనుమత స్పంతోషః)

ద్వితీయం కారణం యచ్చ బ్రవీషి వినయాన్వితే,
రామా దన్యస్య నాఽర్హామి సంస్పర్శ మితి జానకి.

ఏతత్తే దేవి సదృశం పత్న్యా స్తస్య మహాత్మనః,
కా హ్యన్యా త్వా మృతే దేవి బ్రూయా ద్వచన మీదృశం.

శ్రోష్యతే చైవ కాకుత్స్థ స్పర్శం నిరవశేషతః,
చేష్టితం య త్వయా దేవి భాషితం మమ చాఽగ్రతః.

కారణై ర్బహుభి ర్దేవి రామప్రియచికిర్షయా,
స్నేహావ్రసన్నమనసా మయైత త్సముదీరితం.

లంకాయా దుష్ప్రవేశత్వా ద్దుస్తరత్వా న్మహోదధేః,
సామర్థ్యా దాత్మన శ్చైవ మయైత త్సముదీరితమ్.

ఇచ్ఛామి త్వాం సమానేతు మద్యైవ రఘుబంధునా,
గురుస్నేహేన భక్త్యా చ నాఽన్యథైత దుదాహృతం.

(శ్రోష్యత ఇతి.) త్వయా చేష్టితం ఉద్బంధనాదికం; భాషితం రావణం తృణీకృత్య పణితం, మమ వ్రత్యుత్తరత్వేన కథితం చ.

(కారణై రితి.) బహుభిః కారణైః బహుభి రుపాయైః, స్నేహావ్రసన్నమనసా స్నేహా శిథిలమనసా.

(లంకాయా ఇతి.) దుష్ప్రవేశలంకావ్రవేశే దుస్తరసాగరతరణే చ మమ శక్తిరస్తీతి జ్ఞావయితుం ఏవ ముక్త మిత్యర్థః.

(ఇచ్ఛామీతి.) రఘుబంధునా రఘువంశ్యేన, 'సగోత్రబాంధవజ్ఞాతిబంధుస్వస్వజనా స్సమా' ఇత్యమరః. రఘువంశ్యానాం బంధునా, తత్కిర్తిసంపాదకేనే త్యర్థః. సమానేతుం సంగమయితుం. ఇచ్ఛామీ బచ్చం.

యది నోత్సహసే యాతుం మయా సార్థ మనిందితే,
అభిజ్ఞానం ప్రయచ్ఛ త్వం జానీయా ద్రాఘవో హి తత్. ౧౦

ఏవ ముక్తా హనుమతా సీతా సురసుతోపమా,
ఉవాచ వచనం మందం బాష్పప్రగ్రధితాక్షరం. ౧౧

ఇదం శ్రేష్ఠ మభిజ్ఞానం బ్రూయా స్త్వం తు మమ ప్రియం,
శైలస్య చిత్రకూటస్య పాదే ఘోర్వోత్తరే పురా. ౧౨

తాపసాశ్రమవాసిన్యాః ప్రాజ్యమూలఫలోదకే,
తస్మిన్ సిద్ధాశ్రమే దేశే మందాకిన్యా హ్యదూరతః. ౧౩

త స్యోపవనషండేషు నానాపుష్పసుగంధషు,
విహృత్య సలిలక్లిన్నా తవాఽంకే సముపావిశం. ౧౪

తతో మాంససమాయుక్తో వాయసః పర్యతుండయత్,

(యదీతి.) ౧౦

(ఏవ మితి.) బాష్పప్రగ్రధితాక్షరం బాష్పేణ విష్ఠితాక్షరం, ఏకాంతవృత్తాంతస్మరణాత్
బాష్పః. ౧౧

(ఇద మిత్యాది) క్లోకద్వయ మేకాన్వయం. చిత్రకూటస్య పాదే చిత్రకూటపర్యంత
పర్వతే, మందాకిన్యా అదూరే సిద్ధి రాశ్రితే ప్రాజ్యమూలఫలోదకే తస్మిన్ దేశే, తాపసాశ్రమవాసిన్యాః
తాపసాశ్రమే వసంత్యా మమ, ఇదం వక్ష్యమాణం శ్రేష్ఠ మభిజ్ఞానం ప్రియం ప్రతి త్వం బ్రూయా
ఇతి యోజనా. ౧౨-౧౩

రామాయ సీతయా వక్తవ్యం వచనం హనుమంతం ప్రత్యుచ్యతే (తస్యేత్యాది.) ౧౪

(తత ఇతి.) మాంససమాయుక్తః మాంసప్రతిబుద్ధః. 'ఆయుక్తకుశలాభ్యాం చే' త్యత్ర

(సీతయా అభిజ్ఞానవృత్తాంతకథనం)

తమహం లోష్ట ముద్యమ్య వారయామి స్మ వాయసం. ౧౫

దారయః స చ మాం కాకస్తత్రైవ పరిలీయతే,
న చాప్యపారమ న్మాంసా దృక్ష్యో బలిభోజనః. ౧౬

ఉత్కర్షంత్యాం చ రశనాం క్రుద్ధాయాం మయి పక్షిణీ,
స్రస్యమానే చ వసనే తతో దృష్టా త్వయా హ్యహం, ౧౭

త్వయాఽపహసితా చాఽహం క్రుదా సంలజ్జితా తదా,
భక్షగృధ్నేన కాకేన దారితా త్వా ముపాగతా. ౧౮

ఆసీనస్య చ తే శ్రాంతా పున రుత్సంగ మావిశం,
క్రుధ్యంతీ చ ప్రహృష్టేన త్వయాఽహం పరిసాంత్యితా. ౧౯

బాష్పపూర్ణముఖీ మందం చక్షుషీ పరిమార్జతీ,
లక్షితాఽహం త్వయా నాథ వాయసేన ప్రకోపితా. ౨౦

ఆయుక్తశబ్దస్య తాత్పర్యవరతయా వ్యాఖ్యానాత్, లోష్టం మృత్పిండం, పర్యతుండయ త్పర్యఖండయత్, స్తనాంతర ఇతి శేషః. 'తుడి తోదన' ఇత్యయం ధాతు శ్చౌరాదికః. ౧౫

(దారయ నిర్మితి.) పరిలీయతే అంతర్ద్వితో భవతి స్మ. బలిభోజనః కాకః. ౧౬

(ఉత్కర్షంత్యా మితి.) ఉత్కర్షంత్యాం చ రశనాం, కాకోత్సారణార్థ మితి శేషః. ౧౭

(త్వయేతి.) భక్షగృధ్నేన భక్షలోలుపేన, దారితా విదారితా, త్వా ముపాగతా పున రుత్సంగమావిశ మిత్యేతాభ్యాం కాకోత్సారణార్థ మంకా దుత్థాన మనుధావనం చ కృతం దేవ్యే త్యవగమ్యతే. ౧౯

(బాష్పేతి.) రామాంకే కేవలం స్థితాఽస్మి. తదా కాకో మాం కించి దదారయత్, తంచృష్ట్యా తత్పలాయనార్థం స్వయ మాయాసం కుర్వతీం, తదశక్త్యా రుదంతీం మాం రామః పరిహాస

పరిశ్రమా త్రస్సుప్తా చ రాఘవాంకేఽప్యహం చిరం,
పర్యాయేణ ప్రస్సుప్తశ్చ మమాఽంకే భరతాగ్రజః. ౨౧౦

స తత్ర పునరేవాఽథ వాయస స్సముపాగమత్, ౨౧౧

తత స్సుప్తప్రబుద్ధాం మాం రామస్యాఽంకా త్పముత్థితాం.
వాయస స్సహసాఽఽగమ్య విదదార స్తనాంతరే. ౨౧౨

పునః పున రభోత్పత్య విదదార స మాం భృశం.
తత స్సముత్క్షితో రామో ముక్తై శ్శోణితబిందుభిః. ౨౧౩

వాయసేన తత స్తేన బలవత్ క్లిశ్యమానయా.
స మయా బోధిత శ్రీమా న్సుఖనుప్తః పరంతపః, ౨౧౪

స మాం దృష్ట్వా మహాభాహు ర్వితున్నాం స్తనయో స్తదా.
ఆశీవిష ఇవ క్రుద్ధ శ్శ్వసన్ వాక్య మభాషత. ౨౧౫

పూర్వకం సాంత్యతవా నిత్యర్థః, అనేన స్వరక్షణే స్వయం ప్రవృత్తశ్చే దీశ్వర ఉపేక్షతే, స్వయం ప్రవృత్తౌ స రక్షతీతి ద్యోతితం. ౨౧-౨౩౫

(‘వాయసేన తత స్తేన బలవత్ క్లిశ్యమానయా, స మయా బోధిత శ్రీమా న్సుఖనుప్తః పరంతపః’) (సః) నిఖిలలోక విదితనిరతిశయసాందర్యప్రసిద్ధః, (మయా బోధితః) మయై వాఽహం హతా, స్వాపకాలికశ్రీవిశేషాననుభవాత్ ; లోకే కశ్చి త్సంచారదశాయాం సుందర ఇవ భాతి. శయనే దుర్లక్షణాదిభి ర్దోషా దృశ్యంతే. న తథాఽయం, (శ్రీమాన్) స్వాపకాలికశ్రీ రుచ్యతే. (సుఖనుప్తః) త త్త్వానుగుణైవ హి ను ప్తి రపి. (పరంతపః) శయనమేవ సకలశత్రునివర్తనక్షమ ఇత్యర్థః. (సుప్త శ్రీమాన్) లోకే స్థానగమనశయనాదిదశాయాం రూపవా నివ లక్ష్యతే కశ్చిత్. సంశయనే ప్రకా శితప్రచ్యన్నదోషతయా జుగుప్సేతో భవతి. అయం తు శయనావస్థాయా మేవ నీరాజనా కర్తవ్యా భృష్టిదోషపరిహారాయేత్యేవం స్థితః. ౨౧౫

(స మా మితి.) వితున్నాం దారితాం. ౨౧౫

(సీతయా అభిజ్ఞానవృత్తాంతకథనం)

కేన తే నాగనాసోరు విక్షతం వై స్తనాంతరం.

కః క్రీడతి సరోషేణ పంచవక్త్రేణ భోగినా,

౨౬౫

వీక్షమాణ స్తత స్తం వై వాయసం సముదైక్షత,

నఖై స్సరుధిరై స్తీక్ష్ణై ర్మా మేవాభిముఖం స్థితం,

౨౬౬

పుత్రః కిల స శక్రస్య వాయసః పతతాం వరః.

ధరాంతరగత శ్శీఘ్రం పవనస్య గతో సమః,

౨౬౭

తత స్తస్మి న్మహాబాహుః కోపనంవ ర్తితేక్షణః.

వాయసే కృతవాక్రూరాం మతిం మతిమతాం వరః,

౨౬౮

స దర్శం సంస్తరా గృహ్య బ్రాహ్మీణాఽస్త్రేణ యోజయత్.

స దీప్త ఇవ కాలాగ్ని ర్జ్వాలాఽభిముఖో ద్విజం,

౩౦౫

స తం ప్రదీప్తం చిక్షేవ దర్శం తం వాయసం ప్రతి.

తత స్తం వాయసం దర్శం సోఽంబరేఽనుజగామ హః,

౩౦౬

(కేనేతి.) పంచవక్త్రేణ వ్యాత్తముఖేన, 'పచి విస్తార' ఇత్యస్మా త్పచాద్యచ్, కార్యాతిశయ చ్యోతనార్థం వా పంచసంఖ్యాకవక్త్రోత్పత్తిః. నాగనాసోరు నాగహస్తోరు, కుపితపంచవ క క్రీడాసమం తవ స్తనవిదారణ మితి భావః. ౨౬౫-౨౬౮

నను వాయసమాత్రే కిమర్థ మస్తుం ముక్తః మిత్యాశంక్యాహ (పుత్రః కిలేతి) ఇదం రక్షణానంతరం తేనైవోక్త మితి జ్ఞేయం. కిలేతి ప్రసిద్ధౌ. ఇంద్రపుత్రత్వేన ప్రసిద్ధో జయంత ఏవ వాయసరూపేణాఽఽగత ఇత్యాహః. వాయపరూపోఽన్యః పుత్ర ఇత్యప్యాహః. ౨౬౫-౨౬౮

(స దర్శ మితి.) సంస్తరాత్ ఆస్త్రరణాత్, గృహ్య గృహీత్వా, అస్త్రేణ అత్తమంత్రేణ, యోజయత్ అయోజయత్, అభిమంత్రితవా నిత్యర్థః. ద్విజం కాకం. ౩౦౫-౩౦౬

అనుస్మృప్త స్తదా కాకో జగమ వివిధాం గతిం.

లోకకామ ఇమం లోకం సర్వం వై విచచార హ,

3-24

స పిత్రా చ పరిత్యక్త స్సురైశ్చ సమహర్షిభిః.

(అనుస్మృప్త ఇతి.) అనుస్మృతః అనుస్మతః, వివిధాం గతిం వివిధం స్థానం, లోక

కామః లోకయితృకామః, రక్షకాపేక్షీ త్యర్థః.

3-24

భగవద్వ్యతిరిక్తా బాంధవాభాసా న రక్షకా ఇత్యాహ (స పిత్రేతి.) (సః) పురుషకార
 భూతాయా మపి కృతావరాధః, (సః) అర్ద్రావరాధః, (పిత్రా చ పరిత్యక్తః) అత్రక్షతిభీతతయా
 ప్రథమం పితరం రక్షకం గతః, తేన త్రైలోక్యాధిపతినా చ త్యక్తః, 'ఇంద్రో మహేంద్ర స్సురనాయకో
 వే'తి తస్యాఽనమర్థతోక్తేః. (పరిత్యక్తః) త్యాగోఽపి నాఽఽసాతతః, బుద్ధిపూర్వం త్యక్తః. 'త్యజే దేకం
 కులస్యార్థే గ్రామస్యార్థే కులం త్యజే' దితి న్యాయాత్. యద్వా, (పరిత్యక్తః) భార్యాపుత్రాదిభి స్సహ
 త్యక్తః. చకారేణ మాతా సముచ్చీయతే, న కేవలం హితపరేణ పిత్రా, ప్రియపరయా మాత్రా చ
 పరిత్యక్తః. 'సీతా నారీజనస్యాఽన్య యోగక్షేమం విధాన్యతీ' తి స్వరక్షకభూతాయా మపి సాపరాధత్వా
 దితి భావః. పిత్రపేక్షయా మాతు ర్వాత్సల్యాతిశయా త్తామేవ ప్రథమం గచ్ఛతి స్మ, తతః పితరం.
 పిత్రా త్యాగవచనా న్మాత్రా త్యాగ సిద్ధ ఏవేతి చకారేణ సూచితం. పితృభ్యాం త్యాగేఽపి బాంధవా
 న త్యజంతి, కిం పితరౌ సర్వదా త్యక్త్యత ఇతి త్రై రపి త్యక్త ఇత్యాహ (సురైశ్చ) 'కస్య బిభ్యతి
 దేవాశ్చ జాతరోషస్య సంయుగ' ఇతి రామనయనే రక్తే తేఽపి బిభ్యతి హి. ఏవం పూర్వనజాతీయై
 స్త్యక్తత్వేఽపి పరిగృహీతపక్షిరూపసజాతీయైః కిం త్యక్త? ఇత్యపేక్షయాం తథేత్యాహ (చ) కారేణ.
 'పక్షిణోఽపి వ్రయాచంతే సర్వభూతానుకంపిన' మితి పక్షిణా మపి శరణ్యత్నాత్ స్వనాయకగరుడ
 స్యామిత్వాచ్ఛ పక్షిభి రపి పరిత్యక్తః. (సమహర్షిభిః) పిత్రాదిబంధూనా మరక్షకత్వేఽపి ఆన్యశంస్య
 ప్రధానా మహర్షయో రక్షిష్యంతీతి గతః, త్రై రపి వ్రకామం దూరదర్శిభిః పరిత్యక్తః. ఆన్యశంస్య
 విషయవ్యవస్థాఽస్తీతి త్రై స్త్యక్త ఇత్యర్థః. ఏతదంగీకారే వయ మపి సంసర్గదోషేణ నశ్యేమ.
 అస్మాభి స్త్యా గేఽనన్యగతికత్వా ద్రామ ఏనం స్వీకరిష్యతీతి త్రై స్త్యక్తః. (మహర్షిభిః) 'యో విష్ణుం
 సతతం ద్యేష్టి తం విద్యా దంత్యరేతస' మితి విష్ణుద్వేషేణ చండాళత్వాత్. 'చండాళః పక్షిణాం కాక'
 ఇత్యుక్తేశ్చ చండాళో నాఽన్మద్వాట మాగచ్ఛే దితి త్యక్తః. ఏవం రక్షకాంతరాదర్శనా 'న్మష్టగణో'

(సీతయా అభిజ్ఞానవృత్తాంతకథనం)

త్రీ లోకా స్సంపరిక్రమ్య త మేవ శరణం గతః,

334

స తం నిపతితం భూమౌ శరణ్య శృరణాగతం.

వధార్హ మపి కాకుత్స్థః కృపయా పర్యపాలయత్,

335

న శర్మ లబ్ధ్యా లోకేషు త మేవ శరణం గతః.

పరిద్యూవం విషణ్ణం చ స త మాయాంత మబ్రవీత్,

336

ఘట మవ్యన్వేషత' ఇతి న్యాయేన నైస్వరివివృతద్వారా స్సర్వాః గృహాః గత ఇత్యాహ(త్రీలోకాః సంపరిక్రమ్య) (పరిక్రమ్య) ఏతదేన నవకృత్వో గతః, (సంపరిక్రమ్య) గృహస్థై రవిజ్ఞాతతయా కవాటమూలేషు లీన క్షే త్యర్థః. అపి కదాచిత్ కృపైషా ముత్పద్యేతేతి మత్వా పునః పున ర్గతః ఇత్యర్థః. అముం నిష్కాస్య కవాటబంధనం సర్వైః కృత మిత్యర్థః. తతః కిం కృత? మిత్యత్రాహ (తమేవ శరణం గతః)రక్షకత్వేన ప్రాప్తాపేక్షయా హింసకత్వేన స్థితస్య ముఖమేవ శిశశ మిత్యవస్థితః, అత స్తమేవ శరణం గతః. 'యది వా రావణ స్వయ' మిత్యేవం స్థితో హి రామః. (త మేవ) సర్వలోకశరణ్య మేవ. (త మేవ) 'దోషో యద్యపి' 'న త్యజేయ' మితి స్థితం, (శరణం గతః) నివాసం గతః, న తూపాయతయా గతః. 'నివాసపృక్ష స్సాధూనా' మిత్యుక్తే. 334

(న త మితి.) (నః) రక్షణైకస్వభావః. (తం) ప్రాతికూల్యైకనిరతం, (భూమౌ నిపతితం) దేవజాతితయా భూమి మన్వృశ న్నుపి భూమౌ పతితం, (భూమౌ) దుష్పుత్రం పితరి శిక్షమాణే న యథా మాతుః పాదయోః పతతి తథాఽపతత్, (శరణ్యః) సర్వాసస్థాస్వపి శరణవరణార్హః. (శరణా గతం) అనన్యగతికతయా స్వ ముపాగతం, (వధార్హ మపి) 'తామసిద్ధాంతేనాపి' వధార్హం. (కాకుత్స్థః కృపయా పర్యపాలయత్) కులోచితస్వభావేన రక్షితవాః, (కృపయా) అస్మదాద్యారబ్ధం కార్యం ప్రబలకర్మణా న సమాప్యతే, తథా తేనాఽఽరబ్ధ మపి కృపయా న పూర్వత ఇతి భావః. (తనిశోకీ.) 335

(న శర్మైత్యాది.) పరిద్యూవం పరితప్తం, త దువ్యతా మిత్యనంతరం 'హినస్తు దక్షిణాక్షి త్వచ్చర ఇత్యత్ర శోఽబ్రవీ' దిత్యర్థ మనుస్మందేయం. 336

మోఘం కర్తుం న శక్యం తు బ్రాహ్మ మత్రం * త దువ్యతాం. 3౬

హినస్తు దక్షిణాక్షి త్వచ్ఛర ఇత్యథ సోఽబ్రవీత్, 3౬౪

తత స్తస్యాఽక్షి కాకస్య హినస్తి స్మ స దక్షిణం. 3౭

దత్వా స దక్షిణం నేత్రం ప్రాణేభ్యః పరిరక్షితః, 3౭౪

స రామాయ నమస్కృత్వా రాజ్ఞే దశరథాయ చ.
విస్పృష్ట స్తేన వీరేణ ప్రతిపేదే స్వ మాలయం, 3౮౪

మత్కృతే కాకమాత్రే తు బ్రహ్మాత్రం సముదీరితం.
కస్మా ద్యో మాం హర త్వత్తః క్షమనే తం మహీపతే, 3౯౪

స కురుస్వ మహోత్సాహః కృపాం మయి నరర్షభ.
త్వయా నాథవతీ నాథ హ్యనాథా ఇవ దృశ్యతే, ౪౦౪

(స రామాయేతి.) దశరథాయ స్వలోకస్థతయా పూర్వ మేవ మిత్రభూతాయ, 3౬-3౮౪

(మత్కృత ఇతి.) సముదీరితం ప్రయుక్తం, హరత్ అహరత్. 3౯౪

(స ఇతి.) (సః) పరదుఃఖం దృష్ట్వా న సహామహా ఇత్యుక్తవాన్ త్వం. (మహోత్సాహః) ఏతదనుష్ఠానపర్యంతం కుర్వన్. (మయి) అత్యంతదుఃఖితాయాం, (కృపాం) పరదుఃఖానహిష్టుత్వం, ప్రకాశయితు మ్హన్సి. (నరోత్తమ) ఏవం న కరోషి చే త్తవ నరోత్తమత్వస్య హనిరేవ స్యాత్, తస్మా దేతద్దవన మనుష్ఠానపర్యంతం కృత్వా మాం జీవయిత్వా తవ నరోత్తమత్వం పరిపాలయేతి భావః. (అనాథా ఇవ) అనాథేవ, ఆర్షో గుణాభావః. (అన్యశంస్యం పరో ధర్మః) నావారోపణానంతరం వేతనాభ్యర్థనవ త్సంక్షేపదశాయాం "తవాఽత్యంతాభిమతో ధర్మః క ?" ఇతి మయా పృష్టే 'పరదుఃఖం దృష్టం చేత్తదసహిష్టుత్వ మేవ పరమో ధర్మ' ఇతి మమాభిమతం, తద్దైవ.

* రామానుజీయం. (తదువ్యతా మితి.) ప్రశ్నానంతరం. 'హినస్తి స్మ స దక్షిణ' మితి వచనాదత్రులక్ష్యత్వేన దక్షిణాక్షిప్రదానపరం ప్రతిపదనం కాకేన కృత మిత్యనగమ్యతే.

(సీతయా శ్రీరామం ప్రతి సందేశకథనం)

ఆన్యశంస్యం పరో ధర్మ స్త్వత్త ఏవ మయా శ్రుతః 40

* జానామి త్వాం మహావీర్యం మహోత్సాహం మహాబలం,
అపారపార మక్షోభ్యం గాంభీర్యా త్నాగరోపమం.
భర్తారం ససముద్రాయా ధరణ్యా వాసవోపమం, 41

ఏవ మత్రవిదాం శ్రేష్ఠ స్సత్యవా న్పలవా నపి.
కిమర్థ మత్రం రక్షస్సు న యోజయతి రాఘవః, 42

న నాగా నాఽపి గంధర్వా నాఽసురా న మరుద్గణాః.
రామస్య సమరే వేగం శక్తాః ప్రతినమాధితుం, 43

మత్స్వభావ ఇతి త్వయా రహస్యోద్ఘోషనం కృతం. (త్వత్త ఏవ) న తు దూతముఖేన మయా శ్రుతః, ఇదం శ్రవణమాత్రవర్యవసాయి జాతం, న త్వనుష్ఠానపర్యవసాయాతి రామం పృచ్ఛేతి భావః. ఏవం పృచ్ఛంత్యా స్వీతాయాః ప్రత్యుత్తరం దితతో రామస్య చ కోఽభిప్రాయః? ఇతి చే దుచ్యతే. ఏతస్య సంశ్లేషస్య విచ్ఛేదో భవతి చేత్ కిం కరిష్యామీతి కాతరతయా పృష్టవతీ, సోఽపి మద్విరహాక్షేపేన తామ్యంతీం త్వాం న కదాచి దపి వశ్యేయ మిత్యుక్తవాః. అయ మద్దోఽవ్యరణ్యకాండే 'అవ్యహం జీవితం జహ్యో' మితి శ్లోకప్రమట్టికాదో దర్శితః. 40

(జానామీతి.) అపారపారం దురధిగమపారం, అసీమ మిత్యర్థః. దురధిగమగుణసీమ మిత్యర్థో వా. 41-42

(న నాగా ఇతి.) ప్రతినమాధితుం ప్రతిబద్ధం. 43

॥ రామానుజీయం. (జానామీతి.) అపారపారం, 'పార కర్మసమాప్తా' వితి. ధాతో ర్నిష్పన్న త్వా దత్ర పారశబ్దేన కర్మసమాప్తి రుచ్యతే. అపారాః పారాః కర్మసమాప్తయ్యో యస్య స తథోక్తః. విరవధికావదాన ఇత్యర్థః.

తస్య వీర్యవతః కశ్చి ద్య ద్యస్తి మయి సంభ్రమః.
కిమర్థం న శరై స్తీక్ష్ణైః క్షయం నయతి రాక్షసాః,

౪౫౪

భ్రాతు రాదేశ మాదాయ లక్ష్మణో వా పరంతపః.
కస్య హేతో ర్న మాం వీరః పరిత్రాతి మహాబలః,

౪౬౪

యది తౌ పురుషవ్యాఘ్రా వాయ్యగ్నిసమతేజసౌ.
సురాణా మపి దుర్ధర్షౌ కిమర్థం మా ముపేక్షతః,

౪౭౪

మమైవ దుష్కృతం కించి న్మహా దస్తి న సంశయః.
సమర్థా వపి తౌ య న్మాం నాఽవేక్షేతే పరంతపౌ,

౪౮౪

(తస్యేతి.) సంభ్రమః భావవృత్తిః.

౪౫౪-౪౬౪

(యది తా వితి.) ఉపేక్షతః ఉపేక్షేతే. యది తౌ, సంగతా వితి శేషః.

౪౭౪

(మమైవేతి.) సమర్థౌ విరోధివర్గ మున్ముల్య మద్రక్షణానుగుణశ క్తిమంతౌ. (పరంతపౌ) ఇతః పూర్వం ప్రతిపక్షనిర్దహనం కుర్వంతౌ, ఏవంభూతావపి తౌ. (మాం) ప్రాణపర్యంతం రక్షణ ప్రవృత్త్యర్థదశాం ప్రాప్త్యాం మాం, నాఽవేక్షేతే ఇతి యత్ న కటాక్షయత ఇతి యత్, అస్య నిమిత్తం తయో ర్వా మయి వా కించి దృవితు మ్హ్లాతి. తత్ర తద్విషయే తాదృశనిమిత్తప్రసక్తి ర్నాస్తి. సామర్థ్యపరంతపత్వాదిదర్శనాత్. పరిశేషా న్మమైవ పాపం అస్య నిమిత్తం భవితు మ్హ్లాతి. యద్వా. (మమైవ) 'ద్విషంతః పాపకృత్యా' మిత్యుక్తరీత్యా అన్యతో నాఽఽగత మిత్వర్థః. (కించిత్) నహి వయం సర్వజ్ఞాః, అస్మాభి రజ్ఞాతం కించి దృవితు మ్హ్లాతి. (మహాత్) ప్రారబ్ధఫలతయాఽనుభవం వినా దుష్పరిహారం. (అస్తి, న సంశయః) కార్యే సతి కారణే కిమస్తి సందేహః? యద్వా. (కించిత్) అనిర్వచనీయం. మహా ద్దుష్కృత మస్తీ త్యనేన 'కిం త్వాఽమన్యత వై దేహ' ఇత్యాదినోక్తో భగవదపచారః. ఉక్తం హి 'కీదృశం తు మయా పాపం పురా దేహాంతరే కృత' మితి, దేహాంతరే బాలశరీరే.

(సీతయా శ్రీరామం ప్రతి సందేశకథనం)

వై దేహ్యో వచనం శ్రుత్వా కరుణం సాశ్రు భాషితం.

అథాబ్రవీ నృహతేజా హనూమా న్మారుతాత్మజః,

౪౯౫

త్వచ్ఛోకవిముఖో రామో దేవి సత్యేన మే శపే.

రామే దుఃఖాభివన్నే చ లక్ష్మణః పరితప్యతే,

౫౦౪

కథంచి దృవతీ దృష్టా న కాలః పరిశోచితుం.

౫౦౫

ఇమం ముహూర్తం దుఃఖానాం ద్రక్ష్య స్యంత మనిందితే,

తా పుణౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ రాజపుత్రౌ మహాబలౌ.

త్వద్దర్శనకృతోత్సాహౌ లంకాం భస్మీకరిష్యతః,

౫౦౬

హత్వా చ సమరే క్రూరం రావణం సహజాంధవం.

రాఘవ స్త్వాం విశాలాక్షి నేష్యతి స్వాం పురీం ప్రతి,

౫౦౭

బ్రూహి య ద్రాఘవో వాచ్యో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః.

సుగ్రీవో వాఽపి తేజస్వీ హరయోఽపి సమాగతాః,

౫౦౮

ఇ త్యుక్తవతి తస్మిం శ్చ సీతా సురసుతోపమా.

ఉవాచ శోకసంతప్తా హనుమంతం ప్లవంగమం.

౫౦౯

(వై దేహ్యో ఇతి.) సాశ్రు యథా తథా, భాషితం ఉక్తం.

౪౯౫

(త్వచ్ఛోకేతి.) త్వచ్ఛోకవిముఖః త్వచ్ఛోకేన విముఖః, విషయాంతరపరాజ్ఞుః.

ప్రత్యుత త్వయ్యేవ దత్తచిత్త ఇత్యర్థః.

౫౦౪-౫౦౫

(ఇమ మిత్యాది.) ఇమం ముహూర్తం అస్మిన్ ముహూర్తే. సప్తమ్యధే ద్వితీయా. ౫౦౬-౫౦౭

* కౌసల్యా లోకభర్తారం సుఖవే యం మనస్విని.

తం మమాఽర్థే సుఖం పృచ్ఛ శిరసా చాఽభివాదయ,

౩౬౪

(కౌసల్యేతి.) (మనస్విని లోకభర్తారం సుఖవే.) లోకే త్రియః ఇహలోకపరలోకయోః
 స్వరక్షణార్థం పుత్రాః సువతే, నైవం మే శ్వశ్రూః. (మనస్విని) విపులమనస్కా, సర్వలోకరక్షకః
 పుత్రో మే భవే దితి వ్రత మనుష్ఠాయ లోకోపకారాయ పుత్రం సూతవతీ, ఏవంభూతః కౌసల్యా
 సంకల్పః కథం మోష స్సాన్యత్? ఆహ మత్ర లోకే న కి మంతర్భూతా? (తం మమాఽర్థే సుఖం
 పృచ్ఛ) అన్మద్రక్షణం న మయా ప్రార్థ్యం, తచ్చింతా తస్యైవ, అన్మత్స్వరా తు విశంభాసహిష్ఠు
 తయా, తస్మాత్త త్సత్తా చే న్మద్రక్షణస్య న కాపి హవిః, తత స్తత్సత్తైవాఽస్మాభి రాశాస్యతే, తేన
 తస్య సుఖ మస్తి కి? మితి మయా పృష్ట మితి వద, ఏవం చ లోకవ దస్మాభి శ్చ తస్మా త్కించి
 దపేక్షితం చేత్ లోకై ర్య త్కార్యం తత్ కార్యం మయాఽపి కార్య మిత్యాహ(శిరసా చాఽభివాదయ)
 ఆహం తం శిరసా వ్రణతవ త్యస్మీతి త మభివాదయ, వ్రణపాతం కుర్వి త్యర్థః. కథం నాయికా
 నాయకం శిరసా వ్రణమే? దితి చేత్ ఆచారవ్రధానజనకకులనంది న్యైవ మనుష్ఠిత మితి కిమత్ర
 వ్రమాణం వ్రష్టవ్యం? వ్రణయరోపే జ్ఞైవ మాహేతి చే న్ను, హనుమద్వచనేన తస్య శాంతత్వాత్.
 నను మమార్థే మత్కార్యసిద్ధ్యర్థం తం వ్రణమే త్యర్థః కిం న స్యా? దితి చేత్, మమాఽర్థ ఇత్యసోఽ
 భయత్రాఽన్వయాత్. పూర్వ మత్ర మయా పృష్ట మితి పృచ్ఛే త్యర్థస్యాఽవశ్యకత్వా, దత్రాపి మయా
 వ్రణత మితి వ్రణమే త్యస్య స్వరసత్వాత్.

౩౬౪

* తస్మాకోక్తి. లోకే త్రియః స్వజీవనదశాయాం షోషకం పరత్రో త్తారకం చ పుత్ర మభిలషంతి.
 కౌసల్యా తు విపులమనస్కతయా సర్వలోకరక్షకం పుత్రం ప్రార్థ్య వ్రణచరణేన లబ్ధవతీ. తత్ప్సార్థ
 ర్థనా విఫలా కిం? అహం లోకశబ్దాంతర్భూతా న భవామి కిం? జలసమీపస్థితసస్యస్య శుక్మతావత్
 సర్వావస్థాస్య ప్యనుస్మతాయా మమ రక్షణే తత్ప్సార్థనా సంకుచితా కిం? (తం మమాఽర్థే సుఖం
 పృచ్ఛ) మమ రక్షణం న ప్రార్థనీయం, తస్య మనసి తిష్ఠత్యేవ, కింతు త్వయా తస్య సుఖజననేన
 భావ్యం. తస్యాఽవస్థానే అన్మద్రక్షణం భవిష్యతీతి తదేవాఽఽశాస్యతే. (శిరసా చాభివాదయ) అగ్ని
 సాక్షికం గృహీతపాణినా చ రక్షణం కార్యం, త న్న క్రియతే. ఇతరసాఘరణ్యేన వా రక్షణం
 క్రియతాం. తై ర్యత్క్రియతే తస్మయాఽవ్యభివాదనం క్రియతే, ఇ త్యస్మదర్థ మభివాదనం కురు.

(సీతయా శ్రీరామం ప్రతిసందేశకథనం)

స్రజశ్చ సర్వరత్నాని ప్రియా యాశ్చ వరాంగనాః.
ఐశ్వర్యం చ విశాలాయాం పృథివ్యా మపి దుర్లభం. ౫౭౪

పితరం మాతరం చైవ సంమాన్యాభిప్రసాద్య చ.
అనుప్రవ్రజితో రామం సుమిత్రాయేన సుప్రజాః. ౫౮౪

అనుకూల్యేన ధర్మాత్మా త్యక్త్వా సుఖ మనుత్తమం.
అనుగచ్ఛతి కాకుత్స్థం భ్రాతరం పాలయ స్వనే. ౫౯౪

సింహస్కంధో మహాబాహు ర్మనస్వీ ప్రియదర్శనః.
పితృవ ద్వర్తతే రామే మాతృవ న్మాం సమాచరణ. ౬౦౪

ప్రియమాణాం తదా వీరో న తు మాం వేద లక్ష్మణః. ౬౧

వృద్ధోపనేవీ లక్ష్మీవాణ శక్తో న బహుభాషితా,
రాజపుత్రః ప్రియ శ్రేష్ఠ స్సదృశ శ్వశురుస్య మే. ౬౨

మమ ప్రియతరో నిత్యం భ్రాతా రామస్య లక్ష్మణః,
నియుక్తో ధురి యస్యాం తు తా ముద్వహతి వీర్యవాన్. ౬౩

(స్రజశ్చేతి.) సంతితి శేషః. స్రగదయ స్సంతి. పృథివ్యాం దుర్లభ మైశ్వర్య మవ్యస్తి.
తథాపితరం మాతరం చైవ సంమాన్య సుమిత్రాయేన సుప్రజాః, సః రామ మనుప్రవ్రజితః. ౫౭౪

(అనుకూల్యేనేతి.) అనుకూల్యేన భక్త్యై త్యర్థః. ౫౯౪

(సింహస్కంధ ఇతి.) సమాచరణ పరిచరణ. ౬౦౪-౬౧

(వృద్ధోపనేవీత్యాది.) యస్యాం ధురి యస్మిణ్ కార్యనిర్వాహ ఇత్యర్థః. ౬౨-౬౩

యం దృష్ట్వా రాఘవో నైవ వృత్త మార్య మనుస్మరేత్,

ః మమాఽర్థాయ కుశలం వక్తవ్యో వచనా స్మమ.

మృదు ర్నిత్యం శుచి ర్దక్షః ప్రియో రామస్య లక్ష్మణః, ౬౬౪

యథా హి వానరశ్రేష్ఠ దుఃఖక్షయకరో భవేత్.

త్వ మస్మి న్కార్యనిర్వోగే ప్రమాణం హరిస త్తమ, ౬౬౫

రాఘవ స్త్వత్సమారంభా న్మయి యత్నపరో భవేత్. ౬౬౬

ఇదం బ్రూయాశ్చ మే నాథం శూరం రామం పునః పునః,

జీవితం ధారయిష్యామి మాసం దశరథాత్మజ.

ఊర్ధ్వం మాసా న్న జీవేయం సత్యేనాఽహం బ్రవీమి తే, ౬౬౭

రావణే నోపరుద్ధాం మాం నికృత్యా పాపకర్మణా.

త్రాతు మర్హసి వీర త్వం పాతాళాదివ కౌశికీం, ౬౬౮

(య మితి.) అర్యం శ్వశురం దశరథం, నాఽనుస్మరేత్. విత్సవ త్వమ్య గ్రక్షుచ్చా దిత భావః. ౬౬౪

(యథా హీతి.) రామః యథా దుఃఖక్షయకరో భవే త్తథా చక్రవ్య మిచ్చిచ్ఛః. కార్యనిర్వోగే కార్యసంఘటనే, ప్రమాణం వ్యవస్థాపకః. ౬౬౫

(రాఘవ ఇతి.) త్వత్సమారంభా త్వదుత్సాహేత్. ౬౬౬

(ఇద మిత్యాది.) ఊర్ధ్వం మాసాత్, రావణకృతమాసద్వయావళిం స సహిచ్ఛ్య ఇతి భావః. నికృత్యా వచనేన, పాతాళా దివ కౌశికీం, అత్రేతీకరణం ద్రష్టవ్యం. ఇదం చ బ్రూయా ఇతి పూర్వే ణాన్వయః. కౌశికః ఇంద్రః, తత్సంబంధినీ శ్రీః కౌశికీ, తా మివ, ఏవం బ్రూహిపురాణేశూయతే. పురాణవృత్తవదే బ్రహ్మహత్యాభిఘాతం నిష్కృతిక మింద్రం భగవా న్నారాయణో దేవై స్సహ సైష్టవేనాఽశ్వమేదేన నిష్కల్మషం కృత్వా త్రైలోక్యరాజ్యేఽభిషిచ్య పురాతనీం హారందరీం శ్రీయ ముహూహ్వయత్. తతోఽశరీరవిక్ర్యా ద్భవాక్షతీర్థవర్తినీం తా ముపశ్రుత్య స దేవదేవో దేవాశ్చ

(సీతయా హనుమతే చూడామణిప్రదానం)

తతో వస్తుగతం ముక్త్యా దివ్యం చూడామణిం శుభం.

ప్రదేయో రాఘవాయేతి సీతా హనుమతే దదా.

౧౯౪

ప్రతిగృహ్య తతో వీరో మణిరత్న మనుత్తమం.

అంగుళ్యా యోజయామాస న హ్యస్య ప్రాభవ ద్భుజః,

౨౦౪

మణిరత్నం కపివరః ప్రతిగృహ్యోఽభివాద్య చ.

సీతాం ప్రదక్షిణం కృత్వా ప్రణతః పార్శ్వత స్థితః,

౨౦౫

హర్షేణ మహతా యుక్త స్సీతాదర్శనజేన సః.

హృదయేన గతో రామం శరీరేణ తు విస్థితః.

౨౦౬

తత్ర జగ్ముః. తత స్తాఽ దృష్ట్వా సా శ్రీః పాతాళం ప్రవివేశ. తత్ర ప్రవేష్టు మశక్నువంతో దేవాః పునర వ్యశరీరవాక్యం 'యుష్మాసు సర్వలక్షణంపన్న స్తాం ప్రతినేతు మర్హతి' త్యుపశ్రుత్య. త మేవ పురుషోత్తమం ప్రార్థయామాసుః. న తత్ర ప్రవిశ్య పాతాళా త్తాం సముద్భృత్య తై స్సహ శక్రాయ ప్రాదా దితి. మహాభారతే తు - ఉచధ్యస్య భార్యాం యమునాయాం స్నాంతీం వరుణో హృత్వా పాతాళ మనయత్. తా ముచఖ్యో నారదేన నూచిత్వా తా మలభ్వా కుపితః పాతాళ ప్రాదభోషేణ తా మవాపేతి శ్రూయతే. సా కౌశీతి కేచి త్కథయంతి.

౧౯౪-౧౯౪

(ప్రతిగృహ్యేతి.) మణిరత్నం మణిశ్రేష్ఠం, అంగుళ్యా యోజయామాస. చూడామణి రధిష్ఠానస్య పృష్ఠే యా కేశసరణిః, తత్రాంగుళిం ప్రావేశయ దిత్సర్గః, ఏవం తనీయసీ కి మంగుళి రిత్వత్రాహ (న హీతి.) అస్య హనుమతః భుజః న ప్రాభవ న్న స్థూలోఽభవత్, న తదానీం స మహాకాయః. భుజశ్చ న స్థూలః. తేనాంగుళి స్తనీయసీ త్యర్గః. ఏతేన దేవైః ప్రదర్శితం మహా ద్రూపం విహాయ పురప్రవేశకాలికం సూక్ష్మరూప మంగీకృతవా నిత్యవగమ్యతే.

౨౦౪

(మణిరత్న మితి.) ప్రణతః నమ్రగాత్రః.

౨౦౫-౨౦౬

మణివర ముపగృహ్య తం మహార్హం జనకసృపాత్మజయా ధృతం ప్రభావాత్.
గిరి రివ పవనావధూతముక్తః సుఖితమనాః ప్రతిసంక్రమం ప్రపేదే. ౨౩౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సున్దరకాండే, అష్టత్రింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనచత్వారింశ స్సర్గః.

మణిం దత్వా తత స్సీతా హనుమంత మథాబ్రవీత్,
అభిజ్ఞాన మభిజ్ఞాత మేత ద్రామస్య తత్త్వతః. ౧

మణిం తు దృష్ట్వా రామో వై * త్రయాణాం సంస్మరిష్యతి,
వీరో జనన్యా మమ చ రాజ్ఞో దశరథస్య చ. ౨

(మణివర మితి.) పవనావధూతముక్తః, మహావతకంపితః తేన రహిత శ్చే త్యర్థః.
ప్రతిసంక్రమం ప్రతిప్రయాణం, ప్రపేదే ప్రాప్తు ముద్యుక్తః, అస్మి న్సగ్రే సార్వత్రిన ప్రతిశ్లోకాః. ౨౩౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సున్దరకాండవ్యాఖ్యానే,
అష్టత్రింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనచత్వారింశ స్సర్గః

(మణి మిత్యాది.) అభిజ్ఞాతం సమ్యక్ జ్ఞాతం. ౧

(మణిం త్సితి.) (త్రయాణా మితి.) 'అధీగర్ధరయేశాం కర్మణి' తి షష్ఠీ. వివాహకాలే
శిరోమణిదాతృత్వా (న్మ) త్పిత్రోః, గృహీతృత్వాచ్చ మమ స్కరణ మితి భావః. పాణిగ్రహణోత్సవే.

* (త్రయాణాం సంస్మరిష్యతి.) త్రయాణా మితి కర్మణి షష్ఠీ. పాణిగ్రహణకాలే మమ జననీ
ఇమం మణిం దశరథసన్నిధౌ జనకహస్తా దాదాయ శిరోభూషణతయా మహ్యం దత్తవత్. అతో మమ
జననీం దశరథం జనకం మాం చ స్మరిష్యతీ త్యర్థః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(సీతయా హనుమత్ప్రస్థానాయ అనుజ్ఞానం)

స భూయ స్త్వం సముత్సాహే చోదితో హరిసత్తమః.

అస్మి న్కార్యసమారంభే ప్రచింతయ య దుత్తరం.

౩.

త్వమస్మిన్ కార్యనిర్వోగే ప్రమాణం హరిసత్తమః,

హనుమ న్యత్న మాస్థాయ దుఃఖక్షయకరో భవ.

తస్య చింతయతో యతో దుఃఖక్షయకరో భవేత్,

౪౫.

స తథేతి ప్రతిజ్ఞాయ మారుతి ర్భీమవిక్రమః.

శిరసాఽఽవంద్య వై దేహీం గమనా యోపచక్రమే,

౫౫.

జ్ఞాత్వా సంప్రస్థితం దేవీ వానరం మారుతాత్మజం.

బాష్పగద్గదయా వాచా మైథిలీ వాక్య మబ్రవీత్,

౬౫.

కుశలం హనుమన్ బ్రూయా స్సహితౌ రామలక్ష్మణౌ.

సుగ్రీవం చ సహామాత్యం వృద్ధాన్ సర్వాం శ్చ వానరాన్,

బ్రూయా స్త్వం వానరశ్రేష్ఠ కుశలం ధర్మసంహితం.

౮

మమ శ్వశురాభ్యాం ప్రథమం శిరోభూషణతయా ఏష దత్తః, అతః శ్రీ నస్మాన్ యుగపత్ స్మరిష్య తీత్యర్థ ఇత్యాహ కశ్చిత్. త దనుచింతం. 'మణిరత్న మిదం దత్తం వై దేహ్యో శ్వశురేణ మే. వనూకాళే తథా బద్ధ మధికం మూర్ధ్ని శోభత' ఇత్యుపరివక్ష్యమాణత్వా, ద్వివాహకాలే రామజనన్యా అనాగమనాచ్చ.

౨-౩

(త్వ మితి.) కార్యనిర్వోగే కార్యసంఘటనే, ప్రమాణం వ్యవస్థాపకః. చింతయత స్తస్య. తవేతి శేషః.

౪౫

(స తథేతి.) ఆనంద్యేతి పదచ్ఛేదః.

౫౫--౬౫

(కుశల మితి.) (బ్రూయా ఇతి.) ధర్మసంహితం ధర్మసహితం, ధర్మపురస్కరం

కుశలం బ్రూయా ఇత్యర్థః.

౮

యథా స చ మహాబాహు ర్మాం తారయతి రాఘవః,
అస్మా ద్దుఃఖాంబుసంరోధా త్త్వం సమాధాతు మర్హసి.

౯

జీవంతీం మాం యథా రామః సంభావయతి కీర్తిమాన్,
త త్తథా హనుమ న్వాచ్యం వాచా ధర్మ మవాప్పుహి.

౧౦

నిత్య ముత్సాహాయుక్తాశ్చ వాచ శ్రుత్వా త్వయేరితాః,
వర్ధిష్యతే దాశరథేః పౌరుషం మదవాప్తయే.

౧౧

మత్సందేశయుతా వాచ స్త్వత్త శ్రుత్వైవ రాఘవః,
పరాక్రమవిధిం పీరో విధివ త్సంవిధాస్యతి.

౧౨

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమా న్మారుతాత్మజః,
శిర స్యంజలి మాధాయ వాక్య ముత్తర మబ్రవీత్.

౧౩

క్షిప్ర మేష్యతి కాకుత్స్థో హర్యుక్షిప్రవరై ర్వృతః,
య స్తే యుధి విజిత్యాఽరీన్ శోకం వ్యపనయిష్యతి.

౧౪

న హి పశ్యామి మ ర్త్యేషు నాఽనురేషు సురేషు వా,
య స్తస్య క్షివతో బాణాన్ స్థాతు ముత్సహతేఽగ్రతః.

౧౫

(యథేతి.) దుఃఖాంబుసంరోధాత్ - అంటాని సంరుద్యంతే అనేనే త్యంబుసంరోధః జలధిః, సమాధాతుం రామ మనుకూలయితుం.

౯

(జీవంతీ మితి.) జీవంతీం సంభావయతి జీవంతీం కరోతీ త్యర్థః. త త్తథా అవ్యయ మేతత్. వచనస్య ప్రయోజన మాహ (వాచేతి.) వాచా ధర్మం వాచికధర్మం.

౧౦

తమేవ ధర్మ ముపసాదయతి ద్వాభ్యాం (నిత్య మిత్యాది.)

౧౧-౧౫

(సీతయా హనుమత్ప్రస్థానాయ అనుజ్ఞానం)

అప్యర్క మపి పర్జన్య మపి వైవస్వతం యమం,
స హి సోఢుం రణే శక్త స్తవ హేతో ర్విశేషతః.

౧౬

స హి సాగరపర్యంతా మహీం శాసిత మహితే,
త్వన్నిమిత్రో హి రామస్య జయో జనకనందిని.

౧౭

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా సమ్య క్సత్యం సుభాషితం,
జానకీ బహు మేనేఽథ వచనం చేద మబ్రవీత్.

౧౮

తత స్తం ప్రస్థితం సీతా వీక్షమాణా పునః పునః.
భర్తృస్నేహాన్వితం వాక్యం సౌహార్దా దనుమానయత్.

౧౯

యది వా మన్యనే వీర వనైకాఽహ మరిందమ,
కస్మింశ్చి త్సంవృతే దేశే విశ్రాంత శోష్వి గమిష్యసి.

౨౦

మమ చే దల్పభాగ్యాయా సాన్నిధ్యా త్తవ వానర,
అస్య శోకస్య మహతో ముహూర్తం మోక్షణం భవేత్.

౨౧

గతే హి హరిశార్దుల పున రాగమనాయ తు,
ప్రాణానా మపి సందేహో మమ స్యా న్నాఽత్ర సంశయః.

౨౨

(అప్యర్క మితి.) పర్జన్యం ఇంద్రం, 'పర్జన్యో రసదధేంద్రా' విత్యమరః.

౧౬

(స హీతి) (త్వన్నిమిత్ర ఇతి.) జయః, భవిష్యతీతి శేషః.

౧౭

(తస్యేతి.) సమ్యక్ సోపపత్తికం. సత్యం పరమార్థం, సుభాషితం శ్రుతిమధురం.

౧౮

'వచనం చేద మబ్రవీ' దిత్యుక్తం వివృణోతి (తత స్త మితి.) భర్తృస్నేహాన్వితం-
అత్మని యో భర్తృస్నేహా స్నేనాఽన్వితం, స్వవిషయభర్తృస్నేహప్రకాశక మితి యావత్.
అనుమానయ దన్వమానయత్. వక్ష్యమాణోక్తిరూపం సంమానవచన మబ్రవీ దిత్యర్థః.

౧౯-౨౨

తవఽదర్శనజ శ్లోకో భూయో మాం పరితాపయేత్,
దుఃఖా ద్దుఃఖపరామృష్టాం దీపయన్నివ వానర.

౨౩

అయం చ వీర సందేహా స్తివృత్తీవ మమాఽగ్రతః,
సుమహాం స్త్యత్సహాయేషు హర్యుక్షేషు హరీశ్వర.

౨౪

కథం ను ఖలు దుష్పారం తరిష్యంతి మహోదధిం,
తాని హర్యుక్షసైన్యాని తౌ వా నరవరాత్మజౌ.

౨౫

త్రయాణా మేవ భూతానాం సాగరస్యాఽస్య లంఘనే,
శక్తి స్వాస్య దైవనతేయస్య తవ వా మారుతస్య వా.

౨౬

త దస్మిన్ కార్యనిర్వోగే వీరైవం దురతిక్రమే,
కిం పశ్యసి సమాధానం త్వం హి కార్యవిదాం వరః.

౨౭

కామ మస్య త్వ మేవై కః కార్యస్య పరిసాధనే,
పర్యాప్తః పరవీరఘ్న యశస్య స్తే ఫలోదయః.

౨౮

(తవేతి.) దుఃఖా ద్దుఃఖపరామృష్టాం పూర్వదుఃఖా దధికేన దుఃఖేన స్పృష్టాం, దీపయన్నివ
వర్ణయన్నివే త్యర్థః.

౨౩

(అయ మితి.) అయం వక్ష్యమాణః, తివృత్తీవ మూర్తీభూత ఇత్యర్థః.

౨౪-౨౬

(త దస్మిన్నితి.) సమాధానం పరిహారం.

౨౭

అహమేవ సాధయిష్యామీ త్యాశంక్యాహ (కామ మితి.) హే పరవీరఘ్న, త్వం, అస్య
కార్యస్య సర్వరాక్షసవధపూర్వకమత్ప్రసణ్యూపస్య, పరిసాధనే కామం, పర్యాప్తః శక్తః, ఏవంభే
ఫలోదయః శక్తిసమృద్ధిః, తే యశస్యః తవ యశస్కరః, న తు మఘేతి భావః.

౨౮

(హనుమతా సీతాసమాశ్వాసనం)

బలై స్సమగ్రై ర్యది మాం రావణం జిత్య సంయుగే,
విజయీ స్వపురీం యాయా త్తత్తు మే స్యా ద్యశస్కరం.

౨౯

శరైస్తు సంకులాం కృత్వా లంకాం పరబలార్ద్రనః,
మాం నయే ద్యది కాకుత్స్థ స్తత్తస్య సదృశం భవేత్.

౩౦

త ద్యథా తస్య విక్రాంత మనురూపం మహాత్మనః,
భవే దాహవశూరస్య తథా త్వ ముపపాదయ.

౩౧

త దర్థోపహితం వాక్యం సహితం హేతుసంహితం,
నిశమ్య హనుమాః శేషం వాక్య ముత్తర మబ్రవీత్.

౩౨

దేవి హర్యక్షనైన్యానా మీశ్వరః ప్లవతాం వరః,
సుగ్రీవ స్సత్త్వసంపన్న స్తవార్థే కృతనిశ్చయః.

౩౩

స వానరసహస్రాణాం కోటీభి రభినంవృతః,
క్షీప్ర మేష్యతి వై దేహి రాక్షసానాం నిబర్హణః.

౩౪

తస్య విక్రమసంపన్నా స్సత్త్వవంతో మహాబలాః,
మనస్సంకల్పసంపాతా నిదేశే హరయ స్థితాః.

౩౫

తస్మి తప కిం యశస్య మిత్యాకాంఙ్కయా మాహ (బలై రితి.) జిత్య జిత్వా. మాం. గృహీత్వేతి శేషః. యాయాత్, రామ ఇతి చ శేషః.

౨౯

ఏత న్న కేవలం మమ, రామస్యాపీ త్యాహ (శరై రితి.)

౩౦

(త దితి.) తస్య అనురూపం విక్రాంతం యథా భవే త్తథా. ఉపపాదయ కురు.

౩౧

(త దర్థోపహిత మితి.) అర్థోపహితం అర్థయుక్తం, సహితం పరస్పరం సంగతం, హేతుసంహితం యుక్తియుక్తం, శేషం పూర్వ మనుక్తం, ఉత్తరం వాక్య మబ్రవీత్.

౩౨-౩౪

(తస్యేతి.) మనస్సంకల్పసంపాతాః మనోవ్యాపారతుల్యగమనాః, వ సజ్జితే వచితంబతే.

౩౫

యేషాం నోపరి నాఽధస్తా న్న తిర్య క్షుజ్జతే గతిః,
న చ కర్మసు సీదంతి మహ త్స్వమితతేజసః. ౩౬

అసకృ తై ర్మహోత్సాహైః ససాగరధరాధరా,
ప్రదక్షిణీకృతా భూమి ర్వాయుమార్గానుసారిభిః. ౩౭

మద్విశిష్టాశ్చ తుల్యాశ్చ సంతి తత్ర వనోకసః,
మత్తః ప్రత్యవరః కశ్చి న్నాఽస్తి సుగ్రీవసన్నిధౌ. ౩౮

అహం తావ దిహ ప్రాప్తః కిం పున స్తే మహాబలాః,
న హి ప్రకృష్టాః ప్రేష్యంతే ప్రేష్యంతే హీతరే జనాః. ౩౯

త దలం పరితాపేన దేవి శోకో వ్యపైతు తే,
ఏకోత్పాతేన తే లంకా మేష్యంతి హరియూభవ్యాః. ౪౦

మమ పృష్ఠగతౌ తౌ చ చంద్రసూర్యా వివోదితౌ,
త్వత్సకాశం మహాసత్త్వై నృసింహో వాగమిష్యతః. ౪౧

తౌ హి వీరా నరవరా సహితౌ రామలక్ష్మణౌ,
ఆగమ్య నగరీం లంకాం సాయకై ర్విధమిష్యతః. ౪౨

సగణం రావణం హత్వా రాఘవో రఘునందనః,
త్వా మాదాయ వరారోహే స్వపురం ప్రతియాస్యతి. ౪౩

(మద్విశిష్టా శ్చేతి.) ప్రత్యవరః హీనః, పూర్వం చతుర్థామేవాఽత్ర గతి రితి విచారప్రకార మాత్ర ముక్తం, ఆత్ర తు పరమార్థః. యద్వి బలే హనుమా నధికః, తథాఽపి వేగే సుగ్రీవసన్ని హితా నీలాదయ స్పర్శే తుల్యా ఏవేతి నాఽన్యతోక్తిః. (తస్మిన్కోక్తి.) ౩౬-౩౯

(త దల మితి.) ఏకోత్పాతేన ఏకయత్నేన. ౪౦-౪౧

(తౌ హీతి.) విధమిష్యతః దహిష్యతః. ౪౨-౪౩

(హనుమతా సీతాసాంత్వనం)

తదాశ్వసిహి భద్రం తే భవత్వం కాలకాంక్షిణీ,
నచిరాద్ద్రక్ష్యనే రామం ప్రజ్వలంత మివానలం.

౪౪

నిహతే రాక్షసేంద్రైస్త్రికా సపుత్రామాత్యబాంధవే,
త్వం సమేష్యసి రామేణ శశాంకేనేవ రోహిణీ.

౪౫

క్షీప్రం త్వం దేవి శోకస్య పారం యాస్యసి మైథిలి,
రావణం చైవ రామేణ నిహతం ద్రక్ష్యనేచిరాత్.

౪౬

ఏవ మాశ్వాస్య వై దేహీం హనుమా న్మారుతాత్మజః,
గమనాయ మతిం కృత్వా వై దేహీం పున రబ్రవీత్.

౪౭

తమరిఘ్నం కృతాత్మానం క్షీప్రం ద్రక్ష్యసి రాఘవం,
లక్ష్మణం చ ధనుష్పాణిం లంకాద్వార ముపస్థితం.

౪౮

నఖదంస్త్ప్రాయుధా స్వీరాః సింహశార్దూలవిక్రమాః,
వానరా న్వారణేంద్రాభాః క్షీప్రం ద్రక్ష్యసి సంగతాః.

శైలాంబుదనికాశానాం లంకామలయసానుషు,
నర్దతాం కపిముఖ్యానా మార్యే యూథా న్యనేకశః.

౫౦

స తు మర్మణి ఘోరేణ తాడితో మన్మథేషుణా,
న శర్మ లభతే రామః సింహార్దిత ఇవ ద్విషః.

౫౧

(త దితి.) కాలకాంక్షిణీ భవ, దివసగణనాయాం తత్పరా భవే త్వర్థః. నచిరాత్

అచిరాత్.

౪౪-౪౬

(ఏవ మితి.) (పున రబ్రవీ దితి.) దార్ధ్యాయ పునరుక్తిః.

౪౭-౪౯

(శైలాంబుదేతి.) ద్రక్ష్యసీతి శేషః.

౫౦-౫౧

మా రుదో దేవి శోకేన మా భూ త్తే మనసోఽప్రియం,
శచీవ పత్యా శక్రేణ భర్తా సాధవతీ హ్యసి.

౫౨

రామా ద్విశిష్టః కోఽన్యోఽస్తి కశ్చి త్సౌమిత్రిణా సమః,
అగ్నిమారుతకల్పౌ తౌ భ్రాతరో తవ సంశ్రయౌ.

౫౩

నాఽస్మిం శ్చిరం వత్స్యసి దేవి దేశే రక్షోగణై రధ్యుషితేఽతిరౌద్రే,
న తే చిరా ధాగమనం ప్రియస్య క్షమస్వ మత్సంగమకాలమాత్రం.

౫౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకోనచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ చత్వారింశ స్సర్గః

శ్రుత్వా తు వచనం తస్య వాయుసూనో ర్మహాత్మనః,
ఉవాచాఽఽత్మహితం వాక్యం సీతా సురసుతోపమా.

౧

త్వాం దృష్ట్వా ప్రియవక్తారం సంవ్రహ్మష్యామి వానర,
అత్థసంజాతసన్యేవ వృష్టిం ప్రాప్య వసుంధరా.

(మా రుద ఇతి.) మా రుదః రోదనం మా కురు.

౫౨-౫౩

(నాఽస్మి న్నితి.) మత్సంగమకాలమాత్రం మమ రామేణ సంగమకాలమాత్రం,

౫౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సుందర కాణ్డవ్యాఖ్యానే,
ఏకోనచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ చత్వారింశ స్సర్గః.

(శ్రుత్వేత్యాది.)

౧

(త్వా మితి.) అత్థసంజాతసన్యా అరోత్పన్నసన్యా.

౨

(సీతయా అభిజ్ఞానాంతరకథనం)

యథా తం పురుష వ్యాఘ్రం గాత్రై శ్శోకాభికర్షితైః.

సంస్పృశేయం సకామాఽహం తథా కురు దయాం మయి.

౩

అభిజ్ఞానం చ రామస్య దద్యా హరిగణోత్తమ.

క్షిప్తా మిషీకాం కాకస్య కోపా దేకాక్షిశాతనీం.

౪

మనశ్శిలాయా స్త్రీలకో గండపార్శ్వే నివేశితః.

త్వయా ప్రణఙ్ఘే తిలకే తం కిల స్మర్తు మర్హసి.

౫

స వీర్యవా న్కుఠం సీతాం హృతాం సమనుమన్యసే.

వసంతీం రక్షసాం మధ్యే మహేంద్రవరుణోపమః.

౬

ఏష చూడామణి ర్ద్రివ్యో మయా సుపరిరక్షితః.

ఏతం దృష్ట్వా ప్రహృష్ట్యామి వ్యసనే త్వా మివాఽనఘ.

౭

ఏష నిర్యాతిత శ్రీమాఽ మయా తే వారినంభవః.

అతః పరం న శఙ్కామి జీవితం శోకలాలసా.

౮

(అభిజ్ఞానం చేతి.) కాకస్యైకాక్షిశాతనీం క్షిప్తాం, ఇషీకాం ఇషీకత్పణదూప మభిజ్ఞానం పూర్వోక్తం, దద్యాః. అన్యచ్చ వజ్రేమీతి భావః. తదేవాహ (మన ఇతి.) తిలకే పూర్వతిలకే. ప్రణఙ్ఘే సతి, గండపార్శ్వే గండస్థలే, గండశైలపార్శ్వే వా. మనశ్శిలాయా స్త్రీలకః మనశ్శిలాకృత తిలకః. తత్ మనశ్శిలాతిలకనిర్మాణం, స్మర్తు మర్హసి. ఇథ మవ్యభిజ్ఞానం దద్యా ఇతి యోజనా. ౩-౬

(ఏష ఇతి.) (ప్రహృష్ట్యా మీతి.) ఆస్య చూడామణో స్వయా బహుశో లాలితత్వేన త్వత్సూరకత్వా దితి భావః.

౯

(ఏష నిర్యాతిత ఇతి.) వారినంభవః. రత్నం హి రత్నాకరే ఉత్పద్యతే. అతః పరం మూసా త్ఫరం.

౧౦

- అసహ్యోని చ దుఃఖాని వాచశ్చ హృదయచ్చిదః,
రాక్షసీనాం సుఘోరాణాం త్వత్కృతే మర్షయా మ్యహం. ౯
- ధారయిష్యామి మాసం తు జీవితం శత్రునూదన,
మాసా దూర్ధ్వం న జీవిష్యే త్వయా హీనా నృపాత్మజ. ౧౦
- ఘోరో రాక్షసరాజోఽయం దృష్టిశ్చ న సుఖా మయి,
త్వాం చ శ్రుత్వా విషజ్జంతం న జీవేయ మహం క్షణం. ౧౧
- వై దేహ్యో వచనం శ్రుత్వా కరుణం సాశ్రు ఖాపితం,
అథాఽబ్రవీ న్మహాతేజా హనుమా న్మారుతాత్మజః. ౧౨
- త్వచ్ఛోకవిముఖో రామో దేవి సత్యేన తే శపే,
రామే దుఃఖాభిభూతే తు లక్ష్మణః పరితప్యతే. ౧౩
- కథంచి ద్భవతీ దృష్టా న కాలః పరిశోచితుం,
ఇమం ముహూర్తం దుఃఖానా మంతం ద్రక్ష్యసి భామిని. ౧౪
- తా వృథో పురుషవ్యాఘ్రౌ రాజపుత్రా వరిందమా,
త్వద్దర్శనకృతోత్సాహౌ లంకాం భస్మీకరిష్యతః. ౧౫
- హత్వా తు నమరే క్రూరం రావణం సహబాంధవం,
రాఘవో త్వాం విశాలాక్షీ స్వాం పురీం ప్రాపయిష్యతః.
- యత్తు రామో విజానీయా దభిజ్ఞాన మనిందితే,
ప్రీతిసుజననం తస్య భూయ స్త్వం దాతు మర్హసి. ౧౬

(ఘోర ఇతి.) విషజ్జంతం విశంభమానం.

౯-౧౩

(కథంచి దితి.) ఇమం ముహూర్తం అస్మిన్ ముహూర్తే.

౧౪-౧౬

(హనుమతః ప్రస్థానం)

సాఽబ్రవీ ద్ధత్త మేవేతి మయాఽభిజ్ఞాన ముత్తమం,

ఏత దేవ హి రామస్య దృష్ట్వా మత్కేశభూషణం.

శ్రద్ధేయం హనుమ న్వాక్యం తవ వీర భవిష్యతి,

౧౮౫

స తం మణివరం గృహ్య శ్రీమాన్ ప్లవగసత్తమః.

ప్రణమ్య శిరసా దేవీం గమనా యోపచక్రమే,

౧౮౬

త ముత్పాతకృతోత్సాహ మవేక్ష్య హరిపుంగవం.

వర్ధమానం మహావేగ మువాచ జనకాత్మజా,

అశ్రుపూర్ణముఖీ దీనా బాష్పగద్గదయా గిరా.

౨౧

హనుమ నింహసంకాశౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ,

సుగ్రీవం చ సహామాత్యం సర్వా న్నూయా హ్యనామయం.

౨౨

యథా చ స మహాబాహు ర్మాం తారయతి రాఘవః,

అస్మా ద్దుఃఖాంబుసంరోధా త్త్వం సమాధాతు మర్హసి.

౨౩

ఇమం చ తీవ్రం మమ శోకవేగం రక్షోభి రేభిః పరిభర్తనం చ,

బ్రూయాన్తు రామస్య గత స్సమీపం శివశ్చ తేఽధ్వాఽన్తు హరిప్రవీర.

౨౪

స రాజపుత్ర్యా ప్రతివేదితార్థః కపిః కృతార్థః పరిహృష్టచేతాః,

అల్పావశేషం ప్రసమీక్ష్య కార్యం దిశం హ్యుచీచీం మనసా జగామ.

౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాణ్డే, చత్వారింశ స్సర్గః.

(ఇమం చేతి.) (శివశ్చ తేఽధ్వాఽన్తు హరిప్రవీరేతి.) శివః అవ్యాహత ఇత్యర్థః. ౧౮౫-౨౪

(స ఇతి.) అల్పావశేషం అల్పావశిష్టం. ప్రసమీక్ష్య విచార్య.

౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

చత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ఏకచత్వారింశ స్సర్గః.

స చ వాగ్విః ప్రశస్తాభి ర్గమిష్య న్నూజిత స్తయా.
తస్మా ద్దేశా దపక్రమ్య చింతయామాస వానరః.

అల్పశేష మిదం కార్యం దృష్టేయ మసితేక్షణా,
శ్రీ సుపాయా నతిక్రమ్య చతుర్థ ఇహ దృశ్యతే.

న సామ రక్షస్సు గుణాయ కల్పతే న దాన మర్థోపచితేషు యుజ్యతే,
న భేదసాధ్యా బలదర్పితా జనాః పరాక్రమ స్తేవ మమేహ రోచతే.

న చాఽస్య కార్యస్య పరాక్రమా దృతే వినిశ్చయః కశ్చి దిహోపపద్యతే,
హతప్రవీరా హి రణే హి రాక్షసాః కథంచి దీయు ర్య దిహోఽద్య మార్ద్రవం.

అథ ఏకచత్వారింశ స్సర్గః.

(న చేత్యాది.) (అల్పేతి) 'అభిగమ్య తు వై దేహీం నిలయం రావణస్య చే' త్యుక్తకార్య ద్వయే సీతాదర్శనరూపం కార్యం జాతం, ఇదం కార్యం రావణనిలయపరిజ్ఞానరూపం. అల్పశేషం అల్పావశేషం. సాంతఃపురలంకాయా స్సమ్యక్ పరిజ్ఞాతత్వేఽపి రాక్షసబలాబలరావణహృదయా ద్యపరిజ్ఞానా త్కార్యస్యాఽల్పశేషత్వోక్తిః. ఇహ రాక్షసబలాబలరావణహృదయపరిజ్ఞానరూపకార్యే. శ్రీ సుపాయా నతిక్రమ్య సామదానభేదా నతిక్రమ్య, చతుర్థో లక్ష్యతే. సావనతయా దండ ఏవ దృశ్యత ఇత్యర్థః.

ఉపపత్తిపూర్వక మేతదేవ వివృణోతి (న సామేతి.)

'అనిత్యో విజయో యస్మా ద్దృశ్యతే యుద్యమానయోః, పరాజయశ్చ సంగ్రామే తస్మా ద్దుర్ధం వినర్ణయే' దితి యుద్ధస్యాఽవ్యవస్థితఫలకత్వేఽపి 'సర్వం బలవతః పథ్య' మితి న్యాయేన సర్వాతిశాయబలపరాక్రమస్య మమ పరాజయప్రసంగ ఏవ నాస్తి త్యభిప్రాయేణాఽఽహ (పరాక్రమ ఇతి.) మమ తు, ఇహ రక్షోవిషయే, పరాక్రమ ఏవ రోచత ఇతి సంబంధః.

(హనుమతః రావణబలపరిజ్ఞానోత్కంఠా)

కార్యే కర్మణి నిర్దిష్టే యో బహూ న్యపి సాధయేత్,
పూర్వకార్యావిరోధేన స కార్యం కర్తు మర్హతి.

౫

న హ్యేక స్సాధకో హేతుః స్వల్పస్యాఽపీహ కర్మణః,
యో హ్యార్థం బహుధా వేద స సమర్థోఽర్థసాధనే.

౬

ఇహైవ తావ తక్రొతనిశ్చయో హ్యహం యది వ్రజేయం ప్లవగేశ్వరాలయం,
పరాత్మ సంమర్దవిశేష తత్త్వవి త్తతః కృతం స్యా న్మమ భర్తృశాసనం.

౭

కథం ను ఖల్వద్య భవే త్సుఖాగతం వ్రసహ్య యుద్ధం మమ రాక్షసై స్సహ, ౭౪

తదైవ ఖల్వాత్మబలం చ సారవ త్సంమానయే న్మాం చ రణే దశాననః. ౮

'అభిగమ్య తు వైదేహీం నిలయం రావణస్య చే' త్వనుజ్ఞాతస్యాఽతిరిక్తకార్యకరణే
దోష మాశంక్య పరిహరతి (కార్య ఇతి.) కార్యే విహితే కర్తవ్యే, బహుని కార్యాణి.

౫

(న హీతి.) అల్పస్యాపి కర్మణః, ఏకో హేతు స్సాధకో న, కిముత మహతః కర్మణ ఇతి
భావః. బహుధా బహుభి ర్దే తుభిః.

౬

పూర్వోక్తసమర్థనయాఽఽహ (ఇహైవ వేతి.) అహ మిహైవ, పరాత్మసంమర్దవిశేష
తత్త్వనిత్ పరాత్మనో ర్యుద్ధతారతమ్యతత్త్వనిత్, కృతనిశ్చయః కృతబలాబలనిశ్చయ స్సకా, యది
ప్లవగేశ్వరాలయం వ్రజేయం. తతః భర్తృశాసనం సీతాదర్శనరావణనిలయసమ్యక్పరిజ్ఞానవిషయం
శాసనం, తావ త్సాకల్యేన, కృతం స్యాత్, అన్యథా రాక్షసబలాబలం కీదృశః మితి భర్తృ పృష్టే
నిరుత్తర స్స్యా మితి భావః.

౭

(కథం ని్యతి.) యుద్ధం కథం, సుఖాగతం సుఖేన ప్రాప్తం, భవే త్తథా కర్తవ్య
మిత్యర్థః.

౭౪

యుద్ధస్య ఫల మాహ (తదైవ వేత్యాదినా) సార్థశ్లోకేన. తదైవ ఖలు యుద్ధకరణే ఖలు,
నః దశాననః, రణే, ఆత్మబలం స్వపక్షబలం మాం చ, సారవత్, మానయే త్పరిచ్ఛింద్యాత్,

తత స్సమాసాద్య రణే దశాననం సమంత్రివర్గం సబలప్రయాయినం,
హృది స్థితం తస్య మతం బలం చ వై సుఖేన మత్వాఽహ మితః పున ర్వ్రజే.

ఇద మస్య సృశంసస్య నందనోపమ ముత్తమం,
వనం నేత్రమనఃకాంతం నానాద్రుమలతాయుతం. ౧౦.

ఇదం విధ్వంసయిష్యామి శుష్కం వన మివాఽనలః,
అస్మి స్ఫుగ్నే తతః కోపం కరిష్యతి దశాననః. ౧౧.

తతో మహ త్సాశ్వమహారథద్విపం బలం సమాదేక్ష్యతి రాక్షసాధిపః,
త్రిశూలకాలాయసపట్టసాయుధం తతో మహ ద్యుద్ధ మిదం భవిష్యతి. ౧౨

అహం తు తై స్సంయతి చండవిక్రమై స్సమేత్య రక్షోభి రసహ్యవిక్రమః,
నిహత్య త ద్రావణచోదితం బలం సుఖం గమిష్యామి కపీశ్వరాలయం. ౧౩.

తతో మారుతవత్ క్రుద్ధో మారుతి ర్భీమవిక్రమః,
ఊరువేగేన మహతా ద్రుమా నేస్తు మథాఽఽరభత్. ౧౪.

బలప్రయాయినా సేనాన్య సహ వర్తత ఇతి సబలప్రయాయీ, తం, తస్య హృది స్థితం మతం.
సీతావిషయాధ్యసనాయం, బలం చ, మత్వా, సుఖేన, ఇతః, అస్మాత్ స్థానాత్ పునః వ్రజే
వ్రజిష్యామి.

(ఇద మితి.) నేత్రమనఃకాంతం, వర్తత ఇతి శేషః. ౧౦-౧౧.

(తత ఇతి.) సమాదేక్ష్యతి నియోజయిష్యతి, ఇదం అప్యవహితోత్తరకాలికం.
కపీశ్వరాలయ మిత్యనంతర మితికరణం ద్రష్టవ్యం. ఇతి చింతయామాసే త్యన్వయః. ౧౨-౧౩.

(తత ఇతి.) తతః, తేన చింతితేన హేతునా.

(హనుమతా అశోకవనికాభంజనం)

తతస్తు హనుమా స్వీరో బభంజ ప్రమదావనం,

మత్తద్విజసమాఘుష్టం నానాద్రుమలతాయుతం.

౧౫

తద్వనం మథితై ర్వృక్షై ర్భిన్నైశ్చ సలిలాశయైః,

మార్జితైః పర్వతాగ్రైశ్చ బభూవాఽప్రియదర్శనం.

౧౬

* నానాశకుంతవిరుతైః ప్రభిన్నై స్సలిలాశయైః,

తామ్రైః కిసలయైః క్లాంతైః క్లాంతద్రుమలతాయుతం.

న బభౌ తద్వనం తత్ర దావానలహతం యథా,

౧౭౪

వ్యాకులావరణా రేణు ర్విహ్వాలా ఇవ తాలతాః.

౧౮

లతాగృహై శ్చిత్రగృహైశ్చ నాశితై ర్మహోరగై ర్వాళమృగైశ్చ నిరుతైః,

శిలాగృహై రున్మథితై స్తథా గృహైః ప్రణష్టరూపం తదభూన్మహద్వనం. ౧౯

(తత స్త్వీతి.) ప్రమదావనం అంతఃపురవనం 'ప్రమదావన మంతఃపురోచిత' మిత్యమరః.

౧౫

(తద్వన మితి.) పర్వతాగ్రైః క్రీడాపర్వతాగ్రైః.

౧౬

(వ్యాకులావరణా ఇతి.) వ్యాకులావరణాః - ఆవరణా దుపఘ్నా ద్వాళకులాః, విహ్వాలాః స్త్రీయ ఇవ.

౧౭౪-౧౮

(లతాగృహై రిత్యాది.) వ్యాళమృగైః శ్వాపదాదిహింస్రమృగైః, నిర్దుతైః పీడితైః, గృహైః కేవలగృహైః.

౧౯

* రామానుజీయం. 'నానాశకుంతవిరుతైః ప్రభిన్నై స్సలిలాశయై' రిత్యతఃపరం 'తామ్రైః కిసలయైః క్లాంతైః కాంతద్రుమలతాయుతం, న బభౌ తద్వనం తత్ర దావానలహతం యథే' తి పాశక్రమః.

సా విహ్వలాఽశోకలతాప్రతానా వనస్థలీ శోకలతాప్రతానా,
జాతా దశాస్యప్రమదావనస్య కపే ర్పలాద్ధి ప్రమదావనస్య.

౨౦

స తస్య కృత్వాఽర్థపతేః మహాకపి ర్మహా ద్వ్యశీకం మనసో మహాత్మనః,
యుయుక్తు రేకో బహుభి ర్మహాబలై శ్శ్రీయా జ్వలన్ తోరణ మాస్థితః కపిః. ౨౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకచత్వారింశ స్సర్గః.

(నేతి.) శోచ్యత ఇతి శోకః. ప్రతానం వితతిః. అశోకం అశోచ్యం లతాప్రతానం
యస్మా స్సా అశోకలతాప్రతానా, దశాస్యప్రమదావనస్య ధోగవర్ధనేన రావణవనితారక్షకస్య, ప్రమదా
వనస్య అంతఃపురోద్యావనస్య, సా వనస్థలీ త్వణగుల్మలతాదివిశిష్టప్రదేశః, కపే ర్పలాద్ధి, విహ్వలా
యతా, శోకలతాప్రతానా చ జాతా. యద్వా, శోకలతా శ్శోకరతాః, రలయో రభేదః. ఆప్యతానాః-
అన్య ప్రతానాః కమలకల్పారాయో యస్యాం-సా, శోకలతాప్రతానా, మ్లానజలజేతి యావత్. దశాస్య
ప్రమదావనస్య రావణప్రమదావనస్య, 'జ్యాపో స్సంజ్ఞాచ్ఛందసో ర్పహళ' మితి బహుళవచనా
చ్ఛ్రస్మాభావః. దశాస్యప్రమదావనస్య వనస్థలీత్యత్ర 'శిలాపుత్రకస్య శరీర' మితివ దుపదారాత్
షష్ఠీ. ప్రమదావనస్య సీతారూపప్రమదాపాలకస్య, వనస్థలీ, కపే ర్పలా ద్విహ్వలా, శోకలతాప్రతానా
చ జాతా. అశోకలతే త్యుపలక్షణం.

౨౦

(స ఇతి.) అర్థపతేః రాజ్ఞో రావణస్య, మనసః, వ్యశీకం ఆప్రియం పీడనం వా.
'అశోకం త్వప్రియాకార్యవై లక్ష్మ్యేనృతపీడన' ఇతి నిఘంటుః, యయుక్తుః యోద్ధు మిచ్ఛుః, తోరణం
ఉచ్ఛానబహిర్ద్వారం. 'తోరణోఽస్త్రీ బహిర్ద్వార' మిత్యమరః.

౨౧

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
ఏకచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ద్విచత్వారింశ స్సర్గః

- తతః పక్షినినాదేన వృక్షభంగస్వనేన చ,
 బభూవు స్త్రాససంక్రాంతా స్సర్వే లంకానివాసినః. ౧
- విద్రుతాశ్చ భయత్రస్తా వినేదు ర్మృగపక్షిణః,
 రక్షసాం చ నిమిత్తాని క్రూరాణి ప్రతిపేదిరే. ౨
- తతో గతాయాం నిద్రాయాం రాక్షసోఽవికృతాననాః,
 త ద్వనం దదృశు ర్భగ్నం తం చ వీరం మహాకపిం. ౩
- స తా దృష్ట్వా మహాబాహు ర్మహాసత్త్వో మహాబలః,
 చకార సుమహ ద్రూపం రాక్షసీనాం భయావహం. ౪
- తత స్తం గిరిసంకాశ మతికాయం మహాబలం,
 రాక్షసోఽవానరం దృష్ట్వా పప్రచ్ఛు ర్జనకాత్మజాం. ౫
- కోఽయం కస్య కుతో వాఽయం కిన్నిమిత్త మిహోఽఽగతః.
 కథం త్వయా సహోఽనేన సంవాదః కృత ఇత్యుత. ౬
- ఆచక్ష్య నో విశాలాక్షి మా భూ త్తే సుభగే భయం,
 సంవాద మసితాపాంగే త్వయా కిం కృతవా నయం. ౭

అథ ద్విచత్వారింశ స్సర్గః

(తతః పక్షిత్యాది.)

౧-౪

(తత స్త మిత్యాది.) ఉతశబ్దో వార్తే. 'ఉతాఽవ్యర్థవికల్పయో' రిత్యమరః. సంవాదో వా కథం కృతః? ఇతి పప్రచ్ఛు రితి పూర్వేణ సంబంధః. కః కిన్నామకః? కస్య కస్య సంబంధీ పురుషః? కుతః కస్మా ద్దేశా దాగతః? కిన్నిమిత్తం కింప్రయోజన ముద్దిశ్య. సంవాదం, కిం కృత వాక్ కిముద్దిశ్య కృతవాక్? సర్వస్యాపి పప్రచ్ఛు రితి పూర్వేణాఽన్వయః.

౫-౭

అథాఽబ్రవీత్తదా సాధ్వీ సీతా సర్వాంగసుందరీ,
రక్షసాం భీమరూపాణాం విజ్ఞానే మమ కా గతిః. ౯

యూయ మేవాఽభిజానీత యోఽయం య ద్వా కరిష్యతి,
అహి రేవ హ్యహేః పాదా నివిజానాతి న సంశయః. ౯

అహ మవ్యన్య భీతాఽస్మి నై నం జానామి కో న్స్వయం,
వేద్మి రాక్షస మేవై నం కామరూపిణ మాగతం. ౧౦

వై దేహ్యో వచనం శ్రుత్వా రాక్షసోఽపి విద్రుతా దిశః,
స్థితాః కాశ్చి ధృతాః కాశ్చి ద్రావణాయ నివేదితుం. ౧౧

రావణస్య పమీపే తు రాక్షసోఽపి వికృతాననాః,
విరూపం వానరం భీమ మాఖ్యాతు ముపచక్రముః. ౧౨

అశోకవనికామధ్యే రాజ స్థీమవపుః కపిః,
సీతయా కృతసంవాద స్తిష్ఠ త్యమితవిక్రమః. ౧౩

న చ తం జానకీ సీతా హరిం హరిణలోచనా,
అస్మాభి ర్భహుధా పృష్టా నివేదయితు మిచ్ఛతి. ౧౪

వాసవస్య భవే ద్దూతో దూతో వై శ్రవణస్య వా,
ప్రేషితో వాఽపి రామేణ సీతాన్వేషణకాంక్షయా. ౧౫

(అథాఽబ్రవీ దిత్యాది.) ఆయం, యః యాదృశః, య ద్వా కార్యం కరిష్యతి త ద్యూయ మేవాఽభిజానీతేతి సంబంధః, (నై నం జానా మీతి.) 'వివాహకాలే రతిసంప్రయోగే ప్రాణాత్యయే సర్వసనాపహారే. మిత్రస్య చార్థేఽవ్యన్యతం వదేయః పంచాఽన్యతా న్యాహు రపాతకానీ'తి స్మరణా దసత్యోక్తిః. ౯-౧౦

(వై దేహ్యో ఇతి.) దిశః దిక్ష, వనస్య పార్శ్వేష్యి త్యర్థః. విద్రుతాః విలీనాః, నివేదితుం నివేదయితుం. ౧౧-౧౫

(రాక్షసిభిః రావణాయ హనుమచ్ఛ్టావివేదనం)

తేన త్వద్భుతరూపేణ య త్త త్తవ మనోహరం,
నానామృగగణాకీర్ణం ప్రమృష్టం ప్రమదావనం. ౧౬

న తత్ర కశ్చి దుద్దేశో య స్తేన న వినాశితః,
యత్ర సా జానకీ సీతా న తేన న వినాశితః. ౧౭

జానకీ రక్షణార్థం వా శ్రమా ద్వా నోపలభ్యతే,
అథవా క శ్రమ స్తస్య నైవ తేనాఽభిరక్షితా. ౧౮

చారుపల్లవపుష్పాద్యం యం సీతా స్వయ మాస్థితా,
ప్రవృద్ధ శ్శింశుపావృక్ష స్స చ తేనాఽభిరక్షితః. ౧౯

తస్యోగ్రరూప స్యోగ్ర త్వం దండ మాజ్ఞాతు మర్హసి,
సీతా సఢాపితా యేన త ద్వనం చ వినాశితం. ౨౦

మనఃపరిగృహీతాం తాం తవ రక్షోగణేశ్వర,
క స్పీలా మభిధాషేత యో న స్యా త్త్యక్తజీవితః. ౨౧

రాక్షసీనాం వచ శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః,
హుతాగ్ని రివ జ్జ్వాల క్షోపనంవ ర్తితేక్షణః. ౨౨

తస్య క్రుద్ధస్య నేత్రాభ్యాం ప్రాపత న్నాస్రబిందవః,
దీప్తాభ్యా మివ దీపాభ్యాం సార్పిష స్నేహబిందవః. ౨౩

(తేన త్వితి.) ప్రమృష్టం భగ్న మిత్యర్థః. ౧౬-౧౯

(తస్యేతి.) హే ఉగ్ర, త్వం; ఆజ్ఞాతుం ఆజ్ఞాపయితుం. ౨౦-౨౧

(రాక్షసీనా మితి.) సంవ ర్తితేక్షణః పరివ ర్తితేక్షణః. ౨౨-౨౩

ఆత్మన స్పదృశా ఇచ్చారా నిక్కుకరా న్నామ రాక్షసాన్,
వ్యాదిదేశ మహాతేజా నిగ్రహార్థం హనూమతః.

౨౪

తేషా మశీతీసాహస్రం కింకరాణాం తరస్వినాం,

౨౪౫

నిర్యయు ర్భవనా త్తస్మా త్కూటముద్గరపాణయః.
మహోదరా మహోదంష్ట్రా ఘోరరూపా మహాబలాః,
యుద్ధాభిమనస స్సర్వే హనుమద్గ్రహణోన్ముఖాః.

౨౬

తే కపింద్రం సమాసాద్య తోరణస్థ మవస్థితం.
అభిపేతు ర్మహావేగాః పతంగా ఇవ పావకం.

౨౭

తే గదాభి ర్విచిత్రాభిః పరిఘైః కాంచనాంగదైః,
ఆజమ్ను ర్వానరశ్రేష్ఠం శరై శ్చౌఽఽదిత్యసన్నిభైః.

౨౮

ముద్గరైః పట్టనై శ్శూలైః ప్రాసతోమరశక్తిభిః,
పరివార్య హనుమాంతం సహసా తస్థు రగ్రతః.

౨౯

(ఆత్మన ఇతి.) నామ ప్రసిద్ధౌ, కింకరా నితి ప్రసిద్ధా నిత్యర్థః.

౨౪

కింకరాణాం సంఖ్యాం నిర్దిశతి (తేషా మితి.)

౨౪౫

(నిర్యయు రితి.) నర్వ ఇతి విశేష్యం. కూటో నామ అయస్కారకూటసదృశ ఆయుధ విశేషః. ముద్గరః ద్రుఘణః.

౨౬

(తత ఇతి.) అవస్థితం యుద్ధాయ సన్నద్ధ మిత్యర్థః.

౨౭

(తే గదాభి రితి.) పరిఘైః పరిఘపాతనైః, కాంచనాంగదైః కాంచనపట్టైః.

౨౮

(ముద్గరై రితి.) పట్టసో నామ లోహదండః. తీక్షణధారః క్షురోపము ఆయుధ విశేషః. అత్రేత్థంభూతలక్షణే తృతీయా ప్రాసః కుంతః, తోమరః 'పల్లయ' మితి ద్రమిడనామయుక్త ఆయుధవిశేషః.

౨౯

(హనుమతా రావణకింకరహాసనం)

హనుమా నపి తేజస్వీ శ్రీమా స్పర్శతనన్నిభః,
 కీతా వావిధ్య లాంగూలం ననాద చ మహాస్వనం. 30

స భూత్వా సుమహాకాయో హనుమా న్మారుతాత్మజః,
 ధృష్ట మాస్ఫోటయామాస లంకాం శబ్దేన పూరయన్. 30

తస్యాఽఽస్ఫోటితశబ్దేన మహతా సానునాదినా,
 పేతు ర్విహంగా గగనా దుచ్చై శ్చేద మఘోషయత్. 31

జయ త్యతిబలో రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః,
 రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేణాఽభిపాలితః. 35

దాసోఽహం కోసలేంద్రస్య రామస్యాఽక్లిష్టకర్మణః,
 హనుమాం చ్చత్రునైన్యానాం నిహంతా మారుతాత్మజః. 34

న రావణసహస్రం మే యుద్ధే ప్రతిబలం భవేత్,
 శిలాభిస్తు ప్రహరతః పాదపైశ్చ సహస్రశః. 34

(హనుమా నితి.) శ్రీమా నితి తాత్కాలిహర్షకృతకాంతి రుచ్యతే. 30

(స ఇతి.) ధృష్ట మితి క్రియావిశేషణం. 30

(తస్యే త్యాది.) సానునాదినా సప్రతిధ్వనినా. యద్వా, అనునాదినః పర్వతగుహాదయః, తత్సహితేన. యద్వా, సానుమ ప్రతిధ్వనిం కుర్వతా, (ఉచ్చై శ్చేద మఘోషయ దితి.) స హనుమాన్, ఇదం వక్ష్యమాణం, వచన. ముచ్చై రఘోషయత్. 31

ఘోషణవచన మాహ (జయతీ త్యాది.) అభిపాలితః వాలివధేన, అక్లిష్టకర్మణ ఇత్యనేన స్వదాన్యం న కర్మకృతం, కింతు స్వరూపప్రయుక్త మిత్యుచ్యతే. ప్రతిబలం సమానబలం, ప్రహరతః, రాక్షసా నితి శేషః. ప్రహారమాత్రేణ వా హనుమద్విశేషణం. 33-34

అర్దయిత్వా పురీం లంకా మభివాద్య చ మైథిలీం.
సమృద్ధాఠో గమిష్యామి మిషతాం సర్వరక్షసాం.

౩౬

తస్య సన్నాదశబ్దేన తేఽభవ న్భయశంకితాః,
దదృశు శ్చ హనూమంతం సంధ్యామేఘ మివోన్నతం.

౩౭

స్వామిసందేశనిశ్చంకా స్తత స్తే రాక్షసాః కపిం,
చిత్తైః ప్రహరణై ర్భీమై రభిపేతు స్తతః స్తతః.

౩౮

స తైః పరివృత శ్శూరై స్సర్వత స్స మహాబలః,
ఆససాదాఽఽయసం భీమం పరిఘం తోరణాశ్రితం.

౩౯

స తం పరిఘ మాదాయ జఘాన రజనీచరాఽ,

౪౦

సపన్నగ మివాఽఽదాయ స్ఫురంతం వినతాసుతః.
విచచారాఽఽబరే వీరః పరిగృహ్య చ మారుతిః,

౪౧

స హత్వా రాక్షసా స్వీరా నికరా న్మారుతాత్మజః,
యుద్ధకాంక్షీ పున ర్వీర స్తోరణం సముపాశ్రితః.

౪౨

(అర్దయిత్వేతి.) మిషతాం పశ్యతాం, ఆనాదరే షష్ఠీ.

౩౬

(తస్యేతి.) సంధ్యామేఘ మివేతి రక్తవర్ణత్వాత్. (స్వామిసందేశేతి.) (తత స్తత ఇతి.)
ఆసేనాఽన్య సమీపం సహసా గంతు మశక్తా ఇత్యవగమ్యతే.

౩౭-౩౯

(సపన్నగ మితి.) సపరిఘత్వమాత్రే దృష్టాంతః. పరిగృహ్య, పరిఘ మితి శేషః.
స్ఫురంతం పన్నగ మాదాయ వినతాసుత ఇవ స వీరో మారుతిః పరిఘం పరిగృహ్యఽఽబరే విచ
చారేతి సంబంధః.

౪౧

(హనుమతా చైత్యప్రాసాదవిధ్వంసనం)

తత స్తస్మా ద్భయా న్ముక్తాః కతిచి త్తత్ర రాక్షసాః.

నిహతా నింకరా స్సర్వా న్రావణాయ న్యవేదయన్,

౪౨౪

స రాక్షసానాం నిహతం మహా ద్భయం నిశఘ్న రాజా పరివృత్తలోచనః.

సమాదిదేశాఽపతిమం పరాక్రమే ప్రహస్తపుత్రం సమరే సుదుర్జయం,

౪౨౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుస్తరకాణ్డే, ద్విచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ త్రిచత్వారింశ స్సర్గః

తత స్స కింకరా హత్వా హనుమా న్ధ్యాన మాస్థితః,

౪

వనం భగ్నం మయా చైత్యప్రాసాదో న వినాశితః.

తస్మా త్రాసాద మప్యేవం భీమం విధ్వంసయా మ్యహం,

ఇతి సంచింత్య మనసా హనుమా న్దర్శయ స్పలం.

చైత్యప్రాసాద మాప్లుత్య మేరుశృంగ మివోన్నతం,

౨౪

(తత ఇతి.) తస్మాత్ భయా, న్ముక్తాః దూరస్థా ఇత్యర్థః.

౪౨౪-౪౨౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణబ్రాహ్మణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

ద్విచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ త్రిచత్వారింశ స్సర్గః.

(తత స్స కింకరా నిత్యాది.)

౪

(వన మిత్యాది.) ధ్వంసనఫల మాహ (దర్శయన్ బల మితి.) బలదర్శనార్థ మిత్యర్థః.

ధ్వంసనప్రకార మాహ (చైత్యేతి.) చైత్యం దేవాయతనం. తద్రూపః ప్రాసాదః చైత్యప్రాసాదః.

తం అప్లుత్య తోరణా ల్లంఘయిత్వా.

౨౫

ఆరురోహ హరిశ్రేష్ఠో హనుమా న్మారుతాత్మజః.

ఆరుహ్య గిరిసంకాశం ప్రాసాదం హరియూథపః,

బభౌ స సుమహాతేజః ప్రతిసూర్య ఇవోదితః.

౪

సంప్రథుష్య చ దుర్ధర్షం చైత్యప్రాసాద ముత్తమం,

హనుమాన్ ప్రజ్వల న్లక్ష్మ్యో పారియాత్రోపమోఽభవత్.

౫

స భూత్వా సుమహాకాయః ప్రథావా న్మారుతాత్మజః,

ధృష్ట మాస్ఫోటయామాస లంకాం శబ్దేన పూరయన్.

౬

తస్యాఽఽస్ఫోటితశబ్దేన మహతా శ్రోత్రఘాతినా,

పేతు ర్విహంగమా స్తత్ర చైత్యపాలాశ్చ మోహితాః.

౭

అత్త్రవి జ్జయతాం రామో లక్ష్మణశ్చ మహాబలః,

రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేణాఽభిపాలితః.

౮

దాసోఽహం కోసలేంద్రస్య రామస్యాఽక్లిష్టకర్మణః,

హనుమాం చ్చత్రునైన్యానాం నిహంతా మారుతాత్మజః.

౯

స రావణసహస్రం మే యుద్ధే ప్రతిబలం భవేత్,

శిలాభిస్తు ప్రహరతః పాదపైశ్చ సహస్రశః.

౧౦

(‘హరిశ్రేష్ఠో’ హనుమాన్ మారుతాత్మజః’ ఇత్యసోత్తరశ్లోకేనాఽన్వయః. హరియూథపత్వేఽన్వహరి ర్భవిష్యతీతి తద్వ్యావృత్త్యర్థం హరిశ్రేష్ఠ ఇత్యుక్తం. ప్రతిసూర్యః, ద్వితీయసూర్య ఇత్యర్థః. అనేన సూర్యోదయ స్ఫుచితః.

౪

(సంప్రథుష్యేతి.) సంప్రథుష్య ఆక్రమ్య, పారియాత్రో నామ కులవర్వతః.

౫-౬

(అత్త్రవి జ్జయతా మిత్యాది.)

౮-౧౦

(హనుమతః చైత్యపాలననం)

అర్దయిత్వా పురీం లంకా మభివాద్య చ మైథిలీం,
సమృద్ధార్థో గమిష్యామి మిషతాం సర్వరక్షసాం. ౧౧

ఏవ ముక్త్యా విమానస్థ శ్చైత్యస్థా స్థారీయాభసః,
ననాద భీమనిర్హారీదో రక్షసాం జనయ న్మయం. ౧౨

తేన శబ్దేన మహతా చైత్యపాలా శ్శతం యయుః,
గృహీత్వా వివిధా నస్త్రా న్రాసా స్థ్వా న్పరశ్వథాః. ౧౩

విస్మజంతో మహాకాయా మారుతిం పర్యవారయన్, ౧౩౪

తే గదాభి ర్విచిత్రాభిః పరిఘైః కాంచనాంగదైః,
ఆజఘ్ను ర్వాసరశ్రేష్ఠం బాణై శ్చాఽఽదిత్యసన్నిభైః, ౧౪౪

ఆవర్త ఇవ గంగాయా శ్చోయస్య విప్రులో మహాః,
పరిక్షిప్య హరిశ్రేష్ఠం స బభౌ రక్షసాం గణః, ౧౪౫

తతో వాతాత్మజః క్రుద్ధో భీమరూపం సమాస్థితః. ౧౬

* ప్రాసాదస్య మహాంతస్య స్తంభం హేమపరిష్కృతం,
ఉత్పాటయిత్వా వేగేన హనుమా స్పవనాత్మజః,
తత స్తంభామయామాస శతధార మృహాబలిః, ౧౬౫

(చైత్యస్థాః) చైత్యపాలాః. ౧౧-౧౬

(ప్రాసాదస్యేతి.) పవనాత్మజః భ్రామయామాసే త్యన్వయః. శతధారం-ధారా కోటిః, వజ్ర
వత్ స్థిత మిత్యర్థః. యద్వా, శతధా అర మితి చేదః, అరం శీఘ్రం; ౧౬౫

* రామానుజీయం. (ప్రాసాద స్యేతి.) మహాంతస్య మహాగ్రస్య, అత్యున్నతశిఖరస్యే
త్యర్థః. 'మహార్హస్యే' తి వా పాఠః.

తత్ర చాఽగ్ని స్సమభవ త్రాసాద శ్చాప్యదహ్యత. ౧౧

దహ్యమానం తతో దృష్ట్వా ప్రాసాదం హరియాభవః,
స రాక్షసశతం హత్వా వజ్రేణేంద్ర ఇవాఽసుగాః. ౧౯

అంతరిక్షే స్థిత శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీత్,
౧౯౪

మాదృశానాం సహస్రాణి విస్ఫుష్టాని మహాత్మనామ్.
బలినాం వానరేంద్రాణాం సుగ్రీవవశవర్తినాం, ౨౦౪

అటంతి వసుధాం కృత్స్నాం వయ మన్యే చ వానరాః. ౨౧

దశనాగబలాః కేచి త్కేచి ద్దశగుణోత్తరాః,
కేచి న్నాగసహస్రస్య బభూవు స్తుల్యవిక్రమాః. ౨౨

సంతి చౌఘబలాః కేచి త్కేచి ద్వాయుబలోపమాః,
అప్రమేయబలాశ్చాఽన్యే తత్రాఽఽస న్స్థరియాభవాః. ౨౩

ఈదృగ్విధైస్తు హరిభి ర్వృతో దంతనఖాయుధైః,
శత్రై శ్శతసహస్రైశ్చ కోటిభి రయుతై రపి.
ఆగమిష్యతి సుగ్రీవ స్సర్వేషాం వో నిషూదనః, ౨౪౪

(తత్రేతి.) అగ్ని స్సమభవత్ భ్రామిత స్తంభైః స్తభాంతరసంఘట్టనా దితి భావః. ౧౯౪

రాక్షసానా ముత్సాహభంగం కారయితు మాహ (మాదృశానా మిత్యాది.) ౨౦౪-౨౨

(ఓఘబలాః) ఓఘఖ్యసంఖ్యకబలాః. ౨౩-౨౪౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

త్రిచత్వారింశ స్సర్గః.

(హనుమతా జంబుమాలిమారణం)

నేయ మస్తీ పురీ లంకా న యూయం న చ రావణః.
యస్మా దిక్ష్యకునాథేన బద్ధం వైరం మహాత్మనా,

౨౫౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, త్రిచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః

సందిష్టో రాక్షసేంద్రేణ ప్రహస్తస్య సుతో బలీ,
జంబుమాలీ మహాదంష్ట్రో నిర్జ్జగామ ధనుర్దరః.

౧

రత్తమాల్యాంబరధరః స్రగ్వీ రుచిరకుండలః,
మహా నివృత్తనయన శ్చండ స్సమరదుర్జయః.

౨

ధను శ్శక్రధనుఃప్రఖ్యం మహ ద్రుచిరసాయకం.
విష్పారయానో వేగేన వజ్రాశనిసమస్వనం.

౩

తస్య విష్పారఘోషేణ ధనుషో మహతా దిశః,
ప్రదిశశ్చ నభ శ్చైవ సహసా సమపూర్యత.

౪

అథ చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః

(సందిష్ట ఇత్యాది.) వివృత్తనయనః మండలీకృతనయనః. రుచిరసాయకం రుచిరసాయ
కార్దూం, విష్పారయానః విష్పారయమాణః, జ్యాకర్షణం కుర్వ నిత్కర్మణః. వజ్రాశనిసమస్వన మితి
విష్పారణక్రియావిశేషణం.

౧-౩

(తస్యేతి.) నభ స్సమపూర్యత. దిశః ప్రదిశశ్చ సమపూర్యంతేతి విభక్తివరిణామేనా
సుషంగః.

౪

రథేన ఖరయుక్తేన త మాగత ముదీక్ష్య సః,
హనుమాన్వేగసంపన్నో జహర్ష చ ననాద చ. ౫

తం తోరణవిటంకస్థం హనుమంతం మహాకపిం,
జంబుమాలీ మహాబాహు ర్వివ్యాధ నిశిత్రై శ్శురైః. ౬

అర్ధచంద్రేణ వదనే శిర స్యేతేన కర్ణినా,
భాహ్వా ర్వివ్యాధ, నాతాడై ర్దశభి స్తం కపేశ్వరం. ౭

తస్య త చ్చుకుభే తామ్రం శరేణాఽభిహతం ముఖం,
శరదీవాఽంబుజం పుల్లం విద్ధం భాస్కరరశ్మినా. ౮

త త్తస్య రక్తం రక్తేన రంజితం శుకుభే ముఖం,
యథాఽఽకాశే మహాపద్మం సిక్తం చందనబిందుభిః. ౯

చుకోప బాణాభిహతో రాక్షసస్య మహాకపిః, ౧౦

(త మితి.) తోరణవిటంకం తోరణస్య కపోతపాళికా. 'కపోతపాళికాయాం తు విటంకం పున్నపుంసక'మిత్యమరః. స్తంభోపరి తిర్యగ్నిహితదా ర్విత్యర్థః. ౫-౬

(అర్ధచంద్రేణేతి.) ఏకేనే త్యేత దర్ధం చంద్రస్యాపి విశేషణం, అర్ధచంద్రాకారాగ్రశరేణే త్యర్థః, కర్ణినా కర్ణవచ్చరేణ. ౭

(తస్యేతి.) అంబుజం రక్తపద్మం, భాస్కరరశ్మినా విద్ధం, ఆత-పవ పుల్ల మిత్యర్థః. ౮

(త త్తస్యేతి.) రక్తం స్వత ఏవ రక్తం, రక్తేన శోణితేన, మహాపద్మం రక్తాత్పలరే చందనబిందుభిః రక్తచందనబిందుభిః. ౯

(చుకోపే త్యర్ధం.) రాక్షసస్య రాక్షసవిషయే. ౧౦

(హనుమతా జంబుమాలిమారణం)

తతః పార్శ్వేఽతివిపులాం దదర్శ మహతీం శిలాం.

౧౦౫

తరసా తాం సముత్పాట్య చిక్షేవ బలవ ద్బలీ,

౧౦౬

తాం శరై ర్దశభిః క్రుద్ధ స్తాడయామాస రాక్షసః.

విపన్నం కర్మ త ద్దృష్ట్వా హనుమాం శ్చండవిక్రమః,

౧౦౭

సాలం విపుల ముత్పాట్య భ్రామయామాస వీర్యవాన్.

భ్రామయంతం కపిం దృష్ట్వా సాలవృక్షం మహాబలం,

౧౦౮

చిక్షేవ సుబహూన్ బాణాన్ జంబుమాలీ మహాబలః.

సాలం చతుర్భి శ్చిచ్ఛేద వానరం పంచభి ర్ముఖే.

౧౦౯

ఉర స్యేకేన బాణేన దశభిస్తు స్తనాంతరే.

స శరైః పూరితతనుః క్రోధేన మహతా వృతః,

౧౧౦

త మేవ పరిఘం గృహ్య భ్రామయామాస వేగతః.

అతివేగోఽతివేగేన భ్రామయిత్వా బలొత్కటః,

౧౧౧

పరిఘం పాతయామాస జంబుమాలే ర్మహోరసి.

తస్య చైవ శిరో నాస్తి న బాహూ న చ జానునీ,

౧౧౨

న ధను ర్న రథో నాఽశ్వా స్తత్రాఽదృశ్యంత నేషవః.

(సాల మితి.) పంచభి ర్ముఖ ఇత్యాదౌ వివ్యాధే త్యధ్యాహారః.

౧౦౫-౧౧౧

(తస్య చైవేతి.) (నాఽశ్వా ఇతి.) అశ్వశబ్దేనాఽత్ర ఖరా ఉచ్యంతే 'రథేన ఖరయు క్షేనేతి'

పూర్వము క్తత్వాత్.

౧౧౨-౧౧౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

చతుశ్చత్వారింశస్సర్గః.

స హత స్తరసా తేన జంబుమాలీ మహాబలః,
పపాత నిహతో భూమౌ చూర్ణితాంగవిభూషణః,

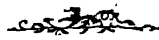
౧౮

జంబుమాలిం చ నిహతం కింకరాంశ్చ మహాబలాః,
చుక్రోధ రావణ శ్రుత్వా కోపసంర క్తలోచనః.

౧౯

స రోషసంవ ర్జితతామలోచనః ప్రహస్తపుత్రే నిహతే మహాబలే,
అమాత్యపుత్రా నతివీర్యవిక్రమా న్సమాదిదేశాఽఽశు నిశాచరేశ్వరః, ౨౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, చతుశ్చత్వారింశ స్సర్గః.

అథ పంచచత్వారింశ స్సర్గః

తత స్తే రాక్షసేంద్రేణ చోదితా మంత్రిణ స్సుతాః,
నిర్యయు ర్భవనా త్తస్మా త్సప్త సప్తార్చివర్చనః.

౨

మహాబలపరీవారా ధనుష్మంతో మహాబలాః,
కృతాస్త్రాస్త్రవిదాం శ్రేష్ఠాః పరస్పరజయైషిణః.

౩

అథ పంచచత్వారింశ స్సర్గః.

(తత స్త ఇత్యాది.) భవనా త్తస్మాత్ రావణభవనా, త్సప్తార్చివర్చనః ఇత్యత్ర సప్తార్చీ త్రి
ఇకారాంతత్వమార్గం. కృతాస్త్రాః శిక్షితాస్త్రాః, ఆర్ష స్సంధిః. కృతాస్త్రాణా మస్త్రవిదాం చ శ్రేష్ఠా ఇతి
చ. జ్ఞానశిక్షే ఉభే అప్యేషాం స్త ఇతి భావః, పరస్పరజయైషిణః ప్రత్యేకం హనుమజ్జయైషిణః
ఇత్యర్థః.

౧౨

(మంత్రీపుత్రసప్తకవధః)

హేమజాలపరిక్షిపైర్ధ్వజవద్భిః పతాకీభిః,
తోయదన్వననిర్హోషైర్వాజియుక్తైర్మహారథైః. ౩

తప్తకాంచనచిత్రాణి చాపాన్యమితవిక్రమాః,
విష్ఫారయంతస్సంహృష్టాస్తటిత్వంత ఇవాఽంబుదాః. ౪

జనన్యస్తు తతస్తేషాం విదిత్వా కింకరాన్వృతాః,
బభూవుశ్శోకసంభ్రాంతాస్సఖాంధవసుహృజ్జనాః. ౫

తే పరస్పరసంఘర్షా తప్తకాంచనభూషణాః,
అభిపేతుర్హనూమంతం తోరణస్తమవస్థితం. ౬

సృజంతో బాణవృష్టిం తే రథగర్జితనిస్వనాః,
వృష్టిమంత ఇవాఽంభోదా విచేరుర్నైర్మృతాంబుదాః. ౭

అవకీర్ణస్తతస్తాభిర్హనుమాంచ్చరవృష్టిభిః,
అభవత్సంవృతాకారశ్చైలరాడివవృష్టిభిః. ౮

స శరాన్మోఘయామాస తేషామాశుచరః కపిః,
రథవేగం చ వీరాణాం విచరన్విమలేఽంబరే. ౯

స తైః క్రీడన్దనుష్కద్భిర్వ్యోమిషీరః ప్రకాశతే,
ధనుష్కద్భిర్యథా మేఘైర్మారుతః ప్రభురంబరే. ౧౦

(హేమజాలపరిక్షిపైః) సువర్ణజాలవినిర్మితైః, స్వాసాధారణచిహ్నాయుక్తం ధ్వజం,
కేవలచిత్రపస్త్రాలంకృతా పతాకా, తోయదన్వననిర్హోషైః తోయదన్వనతుల్యనిర్హోషవద్భిః. ౩-౮

(స శరాన్ మోఘయామాస.) యథా శరా స్వస్మిన్నపతంతి తథా చకారేత్కర్షణం.
రథవేగం చ మోఘయామాసే త్యన్వయః. యథా రథవేగా స్వప్రహారాయ స భవంతి తథా సమచర
దిత్కర్షణం. ౯-౧౦

స కృత్వా నినదం ఘోరం త్రాసయం స్తాం మహాచమూం,
చకార హనుమా న్వేగం తేఘ్న రక్షస్సు వీర్యవాక్. ౧౧

తలేనాఽభ్యహస త్కంఞ్చిత్పాదైః కాంఞ్చిత్పరంతపః,
ముష్టినాఽభ్యహస త్కంఞ్చి న్నుఖైః కాంఞ్చి ద్వ్యదారయత్. ౧౨

ప్రమమా ధోరసా కాంఞ్చి దూరుభ్యా మపరా న్కపిః,
కేచి త్తస్య నినాదేన తత్తైవ పతితా భువి. ౧౩

తత స్తే ష్వవసన్నేషు భూమౌ నిపతితేషు చ,
త త్సైన్య మగమ త్సర్వం దిశో దశ భయార్దితం. ౧౪

వినేదు ర్విస్వరం నాగా నిపేతు ర్భువి వాజినః,
భగ్నునీడధ్వజచ్ఛత్రై ర్భూక్ష్మ కీర్ణాఽభవ ద్రథైః. ౧౫

ప్రసత్నా రుధిరేణాఽథ ప్రసవంత్యో దర్శితాః పథి,
వివిధై శ్చ స్వరై ర్లంకా ననాద వికృతం తదా. ౧౬

స తా న్నృవృద్ధా నివనిహత్య రాక్షసాన్ మహాబల శ్చండపరాక్రమః కపిః,
యుయుత్సు రన్వైః పున రేవ రాక్షసై స్త మేవ వీరోఽభిజగామ తోరణం. ౧౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, పఞ్చవత్సారింశ స్సర్గః.

(స కృత్వేతి.) వేగం సంహారోద్యోగం. ౧౧

(తలేనేతి.) పాదైః కాంఞ్చి దితి బహువచనం వాసరాణాం ద్విపాత్సు చతుష్పాత్సు చ గ్రహణాత్. ౧౨-౧౪

(వినేదు రితి.) నీడం ధ్వజావయవవిశేషం. ౧౫

(ప్రసవేతి.) ప్రసవంత్యః పద్యః, వికృతం యథా తథా, ననాద ప్రతిధ్వనవతీ బహువ. ౧౬-౧౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే, పఞ్చవత్సారింశ స్సర్గః.

అథ షట్పత్వారింశ స్సర్గః

హతా మంత్రిసుతా బుద్ధ్వా వానరేణ మహాత్మనా,
రావణ సంవృతాకార శ్చకార మతి ముత్తమాం.

౧

స విరూపాక్షయూపాక్షౌ దుర్ధరం చైవ రాక్షసం,
ప్రఘసం ఛాసకర్ణం చ పంచ నేనాగ్రనాయకాః.

౨

సందిదేశ దశగ్రీవో వీరా న్నయవిశారదాః,
హనుమద్గ్రహణవ్యగ్రా న్వాయువేగసమా స్యుధి.

౩

యాత నేనాగ్రగా స్సర్వే మహాబలపరిగ్రహాః,
సవాజిరథమాతంగా స్స కపి శ్శాస్యతా మితి.

౪

యత్రైశ్చ ణలు ఛావ్యం స్యా త్త మాసాద్య వనాలయం,
కర్మ చాఽపి సమాధేయం * దేశకాలవిరోధినం.

౫

స హ్యహం తం కపిం మన్యే కర్మణా ప్రతితర్కయన్
సర్వథా త న్మహా ద్భూతం మహాబలపరిగ్రహం.

౬

అథ షట్పత్వారింశ స్సర్గః.

(హతా నిత్యాది.) సంవృతాకారః అంతర్మనాః, మతిం చింతాం.

(స ఇతి.)

౨-౩

(యాతే త్యాది.) ఇతి వక్ష్యమాణప్రకారేణ. త మేవాహ (యత్రై రిత్యాదీనా.) యత్రైః
యతమానైః, అప్రమత్తై రితి యావత్. యతేః కర్తరి క్తః, సమాధేయం పరిహర్తవ్యం, దేశకాల

* దేశకాలవిరోధినం దేశకాలవిరోధీత్యర్థః. ఆర్షో లింగవిభక్తివ్యత్యయః. కర్మ, సమాధే
యం పరిహర్తవ్యం. 'దేశకాలావిరోధిన' మితి పాఠే సమాధేయం కర్తవ్యం. ఇతి తత్త్వదీపికా.

భవే దింద్రదేణ వా సృష్ట మస్మదర్థం తపోబలాత్, ౬౪

సనాగయక్షగంధర్వా దేవాసురమహర్షయః.
యుష్మాఖి స్పహితై స్సర్వై ర్మయా సహ వినిర్జితాః, ౭౪

తై రవశ్యం విధాతవ్యం వ్యశీకం కించి దేవ నః.
త దేవ నా౨.త్ర సందేహాః ప్రసహ్య పరిగృహ్యతాం, ౮౪

నావమాన్యో భవద్భిశ్చ హరిః ధీరపరాక్రమః.
దృష్టా హి హరయః పూర్వం మయా విపులవిక్రమాః, ౯౪

వాలీ చ సహసుగ్రీవో జాంబవాంశ్చ మహాబలః.
నీల స్సేనాపతి శ్చైవ యే చా౨న్యే ద్వివిదాదయః, ౧౦౪

నై వం తేషాం గతి ర్హిమా న తేజో న పరాక్రమః.
న మతి ర్న బలోత్సాహౌ న రూపపరికల్పనం, ౧౧౪

మహ త్సత్త్వ మిదం జ్ఞేయం కపిరూపం వ్యవస్థితం,
* ప్రయత్నం మహ దాస్థాయ క్రియతా మస్య విగ్రహాః, ౧౨౪

విరోధినం, దేశకాలవిరోధీ త్యర్థః. మహ ద్బూతం, మన్య ఇత్యనుషజ్యతే. ఇంద్రదేణ వా అన్యై ర్దేవై శేషః, వాశబస్య వికల్పార్థస్య ప్రయోగాత్. ౬౪

(సనాగేతి.) వ్యశీకం అప్రియం. ౭౪-౮౪

(‘నా౨వమాన్యో భవద్భిశ్చ హరి ధీరపరాక్రమ’ ఇతి.) అత్ర త్రయోదశసహస్రశ్లోకా గతాః. ఆయం చతుర్దశసహస్రస్యా౨౨౬దిః. దీతి గాయత్ర్యా శ్చతుర్దశాక్షరం. (నై వం తేషా మితి) గతిః వేగః, రూపపరికల్పనం యథేష్టరూపగ్రహణం. (మహ దితి.) ఇత్తం మహ త్సత్త్వం కిమపి కపిరూపం సత్ వ్యవస్థిత మితి జ్ఞేయ మిత్యర్థః. ౯౪-౧౩౪

* ప్రయత్న మిత్యార్థం క్లీబత్వం ఇతి తిలకం.

(దుర్ధరవధః)

కామం లోకా త్రయ స్సేంద్రా సుసురాసురమానవాః.

భవతా మగ్రత స్థానుతుం న పర్యాప్తా రణాజిరే,

౧౩౫

తథాఽపి తు నయజ్ఞేన జయ మాకాంక్షతా రణే.

ఆత్మా రక్ష్యః ప్రయత్నేన యుద్ధసిద్ధి ర్హి చంచలా,

౧౩౬

తే స్వామివచనం సర్వే ప్రతిగృహ్య మహాజనః.

ఋముత్సేతు ర్మహావేగా హుతాశసమతేజసః,

౧౩౭

రథై ర్మత్తైశ్చ మాతంగై ర్వాజిభిశ్చ మహాజవైః.

శస్త్రైశ్చ వివిధై స్త్రీక్షై స్సర్వై శ్చోపచితా బలైః,

౧౩౮

తత స్తం దదృశు ర్వీరా దీప్యమానం మహాక్రపిం.

రశ్మిమంత మివోద్యంతం స్వతేజోరశ్మిమాలినం,

౧౩౯

తోరణస్థం మహోత్సాహం మహాసత్త్వం మహాబలం.

మహామతిం మహావేగం మహాకాయం మహాబలం,

౧౪౦

తం సమీక్ష్యైవ తే సర్వే దిక్షు సర్వా స్వవస్థితాః.

త్రైవైః ప్రహరణై ర్భిమై రభిషేతు స్తత స్తతః,

౧౪౧

(తత స్త మిత్యాది.) స్వతేజోరశ్మిమాలినం స్వతేజసా సూర్యం. రశ్మిమంత మివే త్యత్ర

ఉపమా. అత్ర రూపక మితి భిదా. (తోరణస్థ మితి.) ఉత్సాహః తోకోత్తరకార్యేషు స్థేయాః ప్రయత్నః. మహాసత్త్వం మహాద్యవసాయం. 'ద్రవ్యాసువ్యవసాయేషు సత్త్వ మత్రీ తు జంటు' ష్వేత్యమరః. ద్వితీయబలశబ్ద శ్చక్తివచనః. 'బలం రూపేఽస్థిని స్థాల్వ్యే శక్తిరేతశ్చమూషు చే' తి వైజయంతీ.

- తస్య పంచాఽఽయసా స్త్రీక్షణ్ణ శ్శితాః పీతముఖా శ్శురః.
శిర స్సుతృలవత్రాథా దుర్ధరేణ నిపాతితాః, ౨౦౫
- స తైః పంచభి రావిద్ధ శ్శురై శ్శిరసి వానరః.
ఉత్పపాత నద న్నోమ్ని దిశో దశ వినాదయన్, ౨౦౬
- తత స్తు దుర్ధరో వీరః సరథ స్సుజ్యోకారుకః.
కిరన్ శరశత్రై స్త్రీక్షణ్ణ రభిపేదే మహాబలః, ౨౦౭
- స కపి ర్వారయామాస తం వ్యోమ్ని శరవర్షిణం,
వృష్టిమంతం పయోదాంతే పయోద మివ మారుతః, ౨౦౮
- అర్ద్యమాన స్తత స్తేన దుర్ధరేణాఽనిలాత్మజః.
చకార కదనం భూయో వ్యవర్ధత చ వేగవాన్, ౨౦౯
- స దూరం సహసోత్పత్య దుర్ధరస్య రథే హరిః.
నిపపాత మహావేగో విద్యుద్రాశి ర్గిరా వివ, ౨౧౦
- తత స్స మథితాష్టాశ్వం రథం భగ్నాక్షకూబరం.
విహాయ న్యపత ద్భూమౌ దుర్ధర స్త్యక్తజీవితః, ౨౧౧

(తస్యేతి.) త్రీక్షణ్ణః క్రూరాః, శ్శితాః నిశితాః, పీతముఖాః సమీచీనాయననిర్మితత్వేన పీతరేఖాగ్రాః, ఉత్పలవత్రాభాః ఉత్పలవత్రాణి యథా నిపాత్యంతే తథా నిపాతితాః ఉత్పర్ణః. ౨౦౫-౨౧౧

(స కపి రితి.) వారయామాస, స్వవేగేన పాపయామాసే త్యర్కః, ౨౦౮

(అర్ద్యమాన ఇతి.) కదనం యుద్ధం, ౨౦౯

(స దూర మితి.) విద్యుద్రాశిః అశనిః, ౨౧౦

(తత ఇతి.) కూబరః యుగంధరః, ౨౧౧

(విరూపాక్షదీనాం వధః)

తం విరూపాక్షయూపాక్షో దృష్ట్వా నిపతితం ఘవి,

సంజాతరోషో దుర్ధర్షా వుత్పేతతు రరిందమో,

౨౭౪

స తాభ్యాం సహ సోత్పత్య విప్లితో విమలేఽంబరే.

ముద్గరాభ్యాం మహాబాహు ర్వక్షస్యభిహతః కపిః,

౨౮౪

తయో ర్వేగవతో ర్వేగం వినిహత్య మహాబలః.

నిపసాత వున రూపమో సుపర్ణసమవిక్రమః,

౨౯౪

స సాలవృక్ష మాసాద్య త ముత్పాట్య చ వానరః.

తా వుభౌ రాక్షసౌ వీరో జఘాన పవనాత్మజః,

౩౦౪

తత స్తాం స్త్రీణా హతాణ్ణాత్వా వానరేణ తరస్వినా.

అభిపేదే మహావేగః ప్రసహ్య ప్రఘసో హరిం,

౩౧౪

భాసకర్ణశ్చ సంక్రద్ధ శ్శూల మాదాయ వీర్యవాణ్.

ఏకతః కపిశార్దూలం యశస్విన మవస్థితం,

౩౨౪

పట్టినేన శితాగ్రేణ ప్రఘసః ప్రత్యయోధయత్.

భాసకర్ణశ్చ శూలేన రాక్షసః కపిస త్తమం,

౩౩౪

స తాభ్యాం విక్షతై ర్నాతై రస్పృగ్గితనూరుహః.

అభవ ద్వానరః క్రుద్ధో బాలసూర్యసమప్రభః,

౩౪౪

సముత్పాట్య గిరే శ్శృంగం సమృగవ్యాకపాదపం.

జఘాన హనుమా న్వీరో రాక్షసౌ కపికుంజరః,

౩౫౪

(తయో రితి.) వేగం వినిహత్య పరిహృత్య.

తత స్తే ష్వవసన్నేషు నేనాపతీషు పంచసు.

బలం త దవశేషం చ నాశయామాస వానరః,

౩౬౫

అశ్వై రశ్వా స్తజై ర్నాగాణా యోధై ర్యోధా స్రథై రథాణా.

స కపి ర్నాశయామాస సహస్రాక్ష ఇవాఽసురాన్,

౩౬౬

హత్రై ర్నాగైశ్చ తురగై ర్భగ్నైశ్చ మహారథైః.

హత్రైశ్చ రాక్షసై ర్భూమీ రుద్ధమార్గా సమంతతః.

౩౬౭

తతః కపి స్తాః ధ్వజినీపతీ స్రణే నిహత్య వీరాః సబలా న్సవాహనాః.

సమీక్ష్య వీరః పరిగృహ్య తోరణం కృతక్షణః కాల ఇవ ప్రజాక్షయే.

౩౬౮

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, షట్పత్వారింశ స్సర్గః.

అథ సప్తపత్వారింశ స్సర్గః

* నేనాపతీ న్పంచ స తు ప్రమాపితాన్ హనూమతా సానుచరాన్ సవాహనాన్,
సమీక్ష్య రాజా సమరోద్ధతోన్ముఖం కుమార మక్షం ప్రసమైక్షతాఽగ్రతః.

(తత ఇతి.) ధ్వజినీపతీః నేనాపతీః, కృతక్షణః దత్తావనరః, అఘా దితి శేషః. ౩౬౫.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
షట్పత్వారింశ స్సర్గః.

అథ సప్తపత్వారింశ స్సర్గః.

(నేనాపతీ నిత్యాది.) సమీక్ష్య విజ్ఞాయ.

* రామానుజీయం. (నేనాపతీ నితి.) సమీక్ష్య విజ్ఞాయ 'ప్రసమైక్షతాఽగ్రతః' ఇతి పాఠః.

(అక్షకుమారవధః)

స తస్య దృష్ట్యర్పణసంప్రచోదితః ప్రతాపవా న్కంచనచిత్రకాయుకః,
సముత్పాతాఽథ సద స్యుదీరితో ద్విజాతిముఖ్యై ర్న్వవిషేచ పావకః. ౧

తతో మహా ద్బాలదివాకరప్రభం ప్రతప్తజాంబూనదజాలసంతతం,
రథం సమాస్థాయ యయౌ స వీర్యవా మహాహారిం తం ప్రతి నైర్మతర్షభః. ౨

తత స్తపస్సంగ్రహసంచయార్జితం ప్రతప్తజాంబూనదజాలశోభితం,
పతాకినం రత్నవిభూషితధ్వజం మనోజవాష్టాశ్వవరై స్సుయోజితం. ౩

సురాసురాధృష్ట్య మసంగచారిణం రవిప్రభం వ్యోమచరం సమాహితం,
సతూణ మష్టాసినిబద్ధబంధురం యథాక్రమావేశితశక్తితోమరం. ౪

విరాజమానం ప్రతిపూర్ణవస్తునా స హేమదామ్నా శశిసూర్యవర్చసా,
దివాకరాభం రథ మాస్థిత స్తతః స నిర్జగమామరతుల్యవిక్రమః. ౫

(స ఇతి.) ద్విజాతిముఖ్యైః హవిషా, ఉదీరితః అభివర్దితః. పావక ఇవే త్యన్వయః. ౧-౩

తతో మహా దిత్యనేనోక్తం విస్తరేణాహ (తత స్తపస్సంగ్రహేత్యాదినా.) తపస్సంగ్రహ సంచయార్జితం తపోనుష్ఠానసమూహసంపాదితం, సమాహితం సజ్జీకృతం, అష్టాసినిబద్ధబంధురం-అష్టా సిని ర్నిబద్ధం, అత ఏవ బంధురం సుందరం. 'బంధురం సుందరే నమ్ర' ఇతి విశ్వః. యద్వా. అష్టాసిని ర్నిబద్ధం బంధురం యస్య స తథా. బంధురం ఫలకాసంఘాట ఇత్యాహుః. అన్యే ఘంటా ఇత్య ప్యాహుః. తదానీం అష్టాసి శ్చాసౌ నిబద్ధబంధురశ్చేతి సమాసః. యథాక్రమావేశితశక్తితోమరం పక్షి-తయా స్థాపితశక్తితోమరం, ప్రతిపూర్ణవస్తునా సమగ్రోపకరణేన, శరధనుఃకవదీ న్యుప కరణాని. 'ప్రతిపూర్ణ మస్తినే' తి పాఠే అస్తినా ధనేనే త్యర్థః. 'హేమదామ్నా హేమమయాశ్వాది బంధనరజ్జునా, శశిసూర్యవర్చసా-దామసు కించి త్పితవర్ణం కించి త్సూర్యవ త్పితవర్ణ మిత్యర్థః. ప్రతి పూర్ణవస్తునా శశిసూర్యవర్చసా హేమదామ్నా చ విరాజమాన మిత్యన్వయః. యద్వా, క్వచి చ్చగి వర్చసా క్వచి త్సూర్యవర్చసా చ విరాజమాన మిత్యన్వయః. వితానాదిషు శశివర్చసా, హేమమయ రథాంగేషు సూర్యవర్చసా, దివాకరాభ మిత్యాకాశచారిత్యే దృష్టాంతః. అతో న రవిప్రభ మిత్య నేన పునరుక్తిః. తచ్చబద్ధద్వయం చ పూర్వానుస్మరణార్థం.

స పూరయన్ ఖం చ మహీం చ సాచలాం తురంగమాతంగమహోరథస్వనైః.
బలై స్సపేతై స్స హి తోరణస్థితం సమర్థ మాసీన ముపాగమ త్కపిం. ౭

స తం సమాసావ్య హరిం హరీక్షణో యుగాంతకాలాగ్ని మివ ప్రజాక్షయే,
అవస్థితం విస్మితజాతసంభ్రమ స్సమైక్షతాఽక్షో బహుమానచక్షుషా. ౮

స తస్య వేగం చ కపే ర్మహాత్మనః పరాక్రమం చాఽరిషు పార్థివాత్మజః,
విధారయ స్వం చ బలం మహాబలో హిమక్షయే సూర్య ఇవాఽభివర్ధతే. ౯

స జాతమన్యుః ప్రసమీక్య విక్రమం స్థిరం స్థిత స్సంయతి దుర్నివారణం,
సమాహితాత్మా హనుమంత మాహవే ప్రచోదయామాస శరై త్త్రిభి శ్శితైః. ౧౦

తతః కపిం తం ప్రసమీక్య గర్వితం జితశ్రమం శత్రుపరాజయోర్జితం,
అవైక్షతాఽక్ష స్సముదీర్ఘమానసః స బాణపాణిః ప్రగృహీతకార్ముకః. ౧౧

స హేమనిష్కాంగదచారుకుండలః సమాససాదాఽఽశుపరాక్రమః కపిం,
తయో ర్పఖావాఽప్రతిమ స్సమాగమ స్సూరాసురాణా మపి సంభ్రమప్రదః. ౧౨

రరాస భూమి ర్ను తతాప భానుమాన్ వవౌ న వాయుః ప్రచచాల చాఽవలః,
కపేః కుమారస్య చ వీక్ష్య సంయుగం ననాద చ ద్యౌ రుదధిశ్చ చుక్షుభే. ౧౩

(స పూరయన్నితి.) సః అక్షః, హిః ప్రసిద్ధౌ. ౭

(స త మితి.) హరీక్షణః సింహప్రేక్షణః, ప్రజాక్షయే అవస్థితం ప్రాణినాశే ప్రవృత్తం.
విస్మిత శ్చాఽసౌ జాతసంభ్రమశ్చ విస్మితజాతసంభ్రమః. ౮

(స తస్యేతి.) విచారయన్ నిర్ధారయన్. 'విచారయ'న్నితి చ పాఠః. ౯-౧౦

(రరాసేతి.) న తతాప భానుమాన్. సూర్యోదయః పూర్వం సూచితః, సః న తతాపే
త్యుచ్యతే. ౧౩

(అక్షకుమారవధః)

తతస్సవీరస్సుముఖాః పతత్రిణః సువర్ణపుంఖాః నవిషానివోరగాః,
సమాధిసంయోగవిమోక్షతత్త్వవిచ్ఛరానభత్రీన్కపిమూర్ధ్వపాతయత్. ౧౪

సతైశ్శరైర్కూర్ధ్వి సమం నిపాతితైః క్షరన్నస్పద్ధిగ్ధవివృత్తలోచనః,
నవోదితాఽఽదిత్యనిభశ్శరాంశుమాన్వ్యరాజతాఽఽదిత్య ఇవాఽంశుమాలికః. ౧౫

తతస్సపింగాధిపమంత్రిసత్తమః సమీక్ష్య తం రాజవరాత్మజం రణే,
ఉదగ్రచిత్రాయుధచిత్రకారుకం జహర్ష చాఽఽపూర్యత చాఽఽహవోన్ముఖః. ౧౬

* సమందరాగ్రస్థ ఇవాఽంశుమాలికో వివృద్ధకోపో బలవీర్యసంయుతః,
కుమారమక్షం సబలం సవాహనం దదాహ నేత్రాగ్నిమరీచిభిస్తదా. ౧౭

(తత ఇతి.) సమాధిసంయోగవిమోక్షతత్త్వవిత్ - సమాధిః లక్ష్యవేదనం, సంయోగః
శరసంధానం, విమోక్షః తద్విసర్గః, తేషాం తత్త్వవిత్ యథార్థవిత్. ౧౪

(సతై రితి.) రక్తసిక్తత్యే దృష్టాంతో (నవోదితేతి.) శరాచిత్యే దృష్టాంత (ఆదిత్య
ఇవాఽంశుమాలిక ఇతి.) ౧౫

(తత ఇతి.) ఆపూర్యత వ్యవర్ధత. ౧౬

(స ఇతి.) మందరాగ్రస్థః. మందరో నామ భూమధ్యపర్వతః, తదగ్రే మధ్యాహ్నే
వర్తత ఇత్యైగ్రోక్తిః. ౧౭

* రామానుజీయం. (స ఇతి.) మందరాగ్రస్థః - మందరో నామ సాలగ్రామపర్వతోత్తర
భాగే భారతఖండమధ్యే వర్తమానః కశ్యప పర్వతః. తదగ్రస్థః, అనేన ఉత్తరాయణే మధ్యాహ్న
గతత్వ ముక్తం భవతి.

* తత స్స బాణాసనచిత్రకారుక శ్శరప్రవర్షో యుధి రాక్షసాంబుదః.
 శరా న్ముమోచాఽఽశు హరీశ్వరాచలే వలాహకో వృష్టి మివాఽఽచలోత్తమే. ౧౮

తతః కపి స్తం రణచండవిక్రమం వివృద్ధతేజోబలవీర్యసంయుతం,
 కుమార మక్షం ప్రసమీక్ష్య సంయుగే ననాద హర్షా ద్ధనతుల్యవిక్రమః. ౧౯

స బాలభావా ద్యుధి వీర్యదర్పితః ప్రవృద్ధమన్యుః క్షతజోపమేక్షణః,
 సమాససాదాఽప్రతిమం కపిం రణే గజో మహాకూప మివాఽఽఽవృతం తృణైః. ౨౦

స తేన బాణైః ప్రసభం నిపాతితై శ్చకార నాదం ఘననాదనిస్వసః,
 సముత్పసాతాఽఽశు సభ స్స మారుతి ర్భుజోరువిక్షేపణ మోరదర్శుసః. ౨౧

సముత్పతంతం సమభిద్రవ దృలీ స రాక్షసానాం ప్రవరః ప్రతాపవాఙ్,
 రథీ రథిశ్రేష్ఠతమః కిర న్మరైః పయోధర శ్శైల మివాఽఽశ్రవృష్టిభిః. ౨౨

స తాన్ శరాం స్తస్య హరి ర్విమోక్షయన్ చచార వీరః వధి వాయునేవితే,
 శరాంతరే మారుతవ ద్వినిష్పత న్మనోజవ స్సంయతి చండవిక్రమః. ౨౩

(తత స్స బాణాసనేతి.) బాణాసనచిత్రకారుకః - బాణాః అన్యంతే ఊహ్యంతేనేనేతి బాణాసనః, బాణవిమోక్షకచిత్రకారుక ఇత్యర్థః. ౧౮-౨౨

(స తా నితి.) విమోక్షయన్ శరీరే అసంయోజయన్, లాఘవాతిశయేనేతి భావః. ౨౩

* రామానుజీయం. (తత ఇతి.) బాణాసనచిత్రకారుకః, బాణానా మాసనం బాణాన్ ఊహ్యంతే, చిత్రం చ కారుకం యస్య స తథోక్తః. 'బాణాసనచిత్రకారుక' ఇతి పాఠే, బాణాన్ ఊహ్యంతే చిత్రకారుకం యస్య సః.

(అక్షకుమారవధః)

త మాత్తబాణాసన మాహవోన్ముఖం ఖ మాస్త్రుణంతం విశిఖై శ్శరోత్తమైః,
అవైక్షతాక్షం బహుమానచక్షుషా జగామ చింతాం చ స మారుతాత్మజః. ౨౪

తత శ్శరై ర్చిన్నభుజాంతరః కపిః కుమారపీఠేణ మహాత్మనా నదన్,
మహాభుజః కర్మవిశేషత త్త్వవి ద్విచింతయామాస రణే పరాక్రమం. ౨౫

అబాలవ ద్బాలదివాకరప్రభః కరో త్యయం కర్మ మహా న్మహాబలః,
స చాఽస్య సర్వాహవకర్మశోభినః ప్రమాపణే మే మతి రత్ర జాయతే. ౨౬

అయం మహాత్మా చ మహోశ్చ పీఠ్యతః సమాహిత శ్చాఽతినహాశ్చ సంయుగే,
అసంశయం కర్మగుణోదయా దయం సనాగయక్షై ర్మునిభిశ్చ పూజితః. ౨౭

పరాక్రమోత్సాహవివృద్ధమానస స్సమీక్షితే మాం ప్రముఖాగత స్థితః,
పరాక్రమో హ్యస్య మనాసి కంపయే త్పురాసురాణా మపి శీఘ్రగామినః. ౨౮

న ఖల్వయం నాఽభిభవే దుపేక్షితః పరాక్రమో హ్యస్య రణే వివర్ధతే,
ప్రమాపణం త్వేవ మమాఽస్య రోచతే న వర్ధమానోఽగ్ని రుపేక్షితుం క్షమః. ౨౯

* ఇతి ప్రవేగం తు పరస్య తర్కయన్ స్వకర్మయోగం చ విధాయ పీఠ్యవాన్,

(త మితి.) ఆస్త్రుణంతం ఆచ్ఛాదయంతం. విశిఖైః వివిధవిశిఖైః, చింతాం జగామ.

తథ మేతాదృశ మేనం వధిష్యామి త్వేవం. ౨౪

ఇద మేవోపపాదయతి (తత శ్శరై ర్చిత్యాదినా.) ౨౫-౨౬

(అయ మితి.) అతినహః అతిసోధా, కర్మగుణోదయాత్ యుద్ధకర్మోత్కర్షణాభివృద్ధేః. ౨౭

(ఇతి ప్రవేగ మితి.) పరస్య శత్రోః, ప్రవేగం, తర్కయన్ ఆలోచయన్, స్వకర్మయోగం

* రామానుజీయం. (ఇతి ప్రవేగ మితి.) స్వకర్మయోగం విధాయ స్వకర్తవ్యచింతాం కృత్వా. 'మతిం చ చక్రేఽస్య వదే మహాకపి' రితి పాఠః.

చకార వేగం తు మహాబల స్తదా మతిం చ చక్రేఽస్య వధే మహాకపిః. ౩౦

స తస్య తా నష్టహయా నృహాజవాః సమాహితాః భారసహా నివర్తనే,
జఘాన వీరః పథి వాయునేవితే తలప్రహారైః పవనాత్మజః కపిః. ౩౧

తత స్తలేనాభిహతో మహారథః స తస్య పింగాధిపమంత్రినిర్జితః,
* ప్రభగ్నునీడః పరిముక్తకూబరః పపాత భూమౌ హతవాజి రంబరాత్. ౩౨

స తం పరిత్యజ్య మహారథో రథం సకారుకః ఖడ్గధరః ఖ ముత్పతః,
తపోఽభియోగా దృషి రుగ్రవీర్యవా నివహాయ దేహం మరుతా మివాలయం. ౩౩

తతః కపి స్తం విచరంత మంబరే పతత్రిగాజానిలసిద్ధనేవితే,
సమేత్య తం మారుతతుల్యవిక్రమః క్రమేణ జగ్రహ స పాదయో ర్ద్వధం. ౩౪

స తం సమావిధ్య సహస్రశః కపి ర్మహోరగం గృహ్య ఇవాఽండజేశ్వరః,
ముమోచ వేగా త్పితృతుల్యవిక్రమో మహీతలే సంయతి వానరో త్రమః. ౩౫

విభాయ యుద్ధక్రమం చ సంకల్ప్య, పూర్వ మశ్వాః హత్వా తతో రథం భజ్జ్యమీతి
నిశ్చిన్త్యే త్యర్థః. ౩౦

(స తస్యేతి.) వివర్తనే సవ్యాపసవ్యభ్రమణేఽపి, భారసహాః రథభారసహాః, ౩౧

(తత ఇతి.) తలేనాభిహతః, అత ఏవ పింగాధిపమంత్రినిర్జితః, మానుమతా నిర్జిత ఇత్యర్థః.
ప్రభగ్నునీడః ప్రభగ్నురథాంగః, కూబరః యుగంధరః, వాజి రితి ఇకారాంతత్వ మాన్షం. ౩౨

(స త మితి.) మరుతా మాలయ ముత్పతః ఋషి రివ, అభవ దితి శేషః. ౩౩-౩౪

(స త మితి.) గృహ్య ఇవేత్యత్ర గుణాభావ ఆర్థః. ౩౫

* ప్రభగ్నునీడః ప్రభగ్నురథగర్భః ఇతి తత్త్వదీపికా.

(రావణేన ఇంద్రజిత్రేషణం)

స భగ్గుబాహూరుకటీశిరోధరః క్షరన్నస్పృజ్మిర్మధితాస్థిలోచనః,

స భగ్గుసంధిః ప్రవిక్రీర్ణబంధనో హతః క్షితౌ వాయుసుతేన రాక్షసః. ౩౬౬

మహాకపి ర్భూమితలే నిపిడ్య తం చకార రక్షోధిపతే ర్మహా ద్భయం, ౩౬౭

మహర్షిభి శ్చక్రచరై ర్మహావ్రతై స్సమేత్య భూతైశ్చ సయక్షపన్నగైః.

సురైశ్చ సేంద్రై ర్భృశజాతవిస్మయై ర్హతే కుమారే స కపి ర్నిరీక్షితః. ౩౬౮

నిహత్య తం వజ్రసుతోపమప్రభం కుమార మక్షం క్షతజోపమేక్షణః.

త మేవ పీరోఽభిజగామ తోరణం కృతక్షణః కాల ఇవ ప్రజాక్షయే. ౩౬౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుస్తరకాండే, సప్తచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ అష్టచత్వారింశ స్సర్గః.

తత స్స రక్షోధిపతి ర్మహాత్మా హనూమతాఽక్షే నిహతే కుమారే,

మన స్సమాధాయ తదేంద్రకల్పం సమాదిదే శేంద్రజితం సరోషం. ౧

(స ౪గ్నేతి.) ప్రవిక్రీర్ణబంధనః ప్రవిక్రీర్ణకణ్ఠ్యాదిబంధనః, ప్రభిన్నసంధి రితి సంధిబంధంధంగ
సోక్తత్వాత్. ౩౬౬-౩౬౭

(మహర్షిభి రితి.) చక్రచరైః జ్యోతిశ్చక్రచరైః. నభశ్చక్రచరై ర్వా. ౩౬౮-౩౬౯

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుస్తరకాండవ్యాఖ్యానే,

సప్తచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ అష్టచత్వారింశ స్సర్గః

(తత స్తిత్వాది.) మన స్సమాధాయ, దైర్యం కృత్వే త్యర్గః. ౧

త్వ మత్తవి చ్చత్తవిదాం వరిష్ఠ స్సురాసురాణా మపి శోకదాతా,
సురేషు సేంద్రేషు చ దృష్టకర్మా పితామహోరాధనసంచితాత్మః.

౨

తవాఽత్తబల మాసాద్య నాఽసురా న మరుద్గణాః,
న శేకు స్సమరే స్థాతుం సురేశ్వరసమాశ్రితాః.

౩

న కల్పి త్త్రిషు లోకేషు సంయుగే నగతశ్రమః,

౩౪

ఘజవీర్యాభిగుప్తశ్చ తపసా చాఽభిరక్షీతః,
దేశకాలవిఘాగజ్ఞ స్త్వ మేవ మతిన త్తమః,

౪౪

న తేఽస్త్వశక్యం సమరేషు కర్మణా న తేఽస్త్వకార్యం మతిపూర్వమంత్రణే.

న సోఽస్తి కల్పి త్త్రిషు సంగ్రహేషు వై న వేద య స్తేఽత్తబలం బలం చ తే.

౫౪

(త్వ మితి.) అత్తవిత్ బ్రహ్మాత్తవిత్, సంచితాత్మః సంచితాత్తవిశేషః.

౨

(తవేతి.) తవ అత్తబల మాసాద్య అసురాః న, నశ్యంతీ త్యర్థః.

౩

(న కల్పి దితి.) త్రిషు లోకేషు, తప సంయుగే, నగతశ్రమః అప్రాప్తశ్రమః. కల్పిన్న. 'సుప్సుపే' తి సమాసః, సర్వే ప్రాప్తశ్రమా ఇత్యర్థః. హరిహయాదయోఽపి శ్రమం ప్రాప్నువంతీ త్యర్థః.

౩౪

(ఘజవీర్యేతి.) మతిన త్తమః, మతిశ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః.

౪౪

(నేతి.) సమరేషు, కర్మణా పురుషకారేణ, తే అశక్యం నాస్తి త్యర్థః. తథా మతి పూర్వమంత్రణే వివేకపూర్వవిచారే, అకార్యం అజ్ఞాతకార్యం, జ్ఞాతు మశక్యం కార్యం నాస్తి త్యర్థః. సంగ్రహేషు - సంగృహ్యంతే భోగ్యతయా స్వీక్రియంతే భోక్తృభి రితి సంగ్రహాః లోకాః, తేషు త్రిష్యపి, య త్తవాఽత్తబలం శారీరం బలం చ న వేద, న నాస్తి, సర్వలోకప్రఖ్యాతశస్త్రాత్తబలసంపన్న స్త్వ మిత్యర్థః.

౫౪.

(రావణేన ఇంద్రజిత్రేషణం)

మమానురూపం తపసో బలం చ తే పరాక్రమం శ్చాస్త్రబలం చ సంయుగే.

న త్వాం సమాసాద్య రణావమర్దే మన శ్శ్రీమం గచ్ఛతి నిశ్చితార్థం, ౬౪

నిహతాః కింకరా స్సర్వే జంబుమాలీ చ రాక్షసః.

అమాత్యపుత్రా వీరాశ్చ పంచ సేనాగ్రయాయినః, ౬౫

బలాని సుసమృద్ధాని సాశ్వనాగరథాని చ.

సహోదర స్తే దయితః కుమారోఽక్షశ్చ సూదితః. ౬౬

న హి తేష్వేవ మే సారో య స్త్వ య్యరినిషూదన.

౬౭

ఇదం హి దృష్ట్వా మతిమ న్మహా ద్బలం కపేః ప్రభావం చ పరాక్రమం చ,

త్వ మాత్మన శ్చాపి సమీక్ష్య సారం కురుష్వ వేగం స్వబలానురూపం. ౬౮

బలావమర్ద స్త్వయి సన్నికృష్టే యథా గతే శామ్యతి శాంతశత్రౌ,

తథా సమీక్ష్యైతత్కృత్యం పరం చ సమారభస్యాస్త్రవిదాం వరిష్ట. ౬౯

(మమానురూప మితి.) రణావమర్దే రణసంకటే, నిశ్చితార్థం నిశ్చితజయరూపార్థం, త్వాం, ఆసాద్య విచింత్య. మే మవ, శ్శ్రీమం న గచ్ఛతి, విషాదం న గచ్ఛతీ త్యర్థః. ౬౪-౬౫

(న హితి.) త్వయి మే, య స్సారః ఉత్కర్షప్రత్యయః, సః, తేషు నాన్వేష హీతి యోజనా. ౬౭

(ఇదం హీతి.) ఇదం కింకరాద్యక్షకుమారాంతమారకం. మతిమతే ప్రశస్తమతియుక్తం. బలం శారీరం, ప్రభావం అంతశ్శక్తిం, పరాక్రమం హేరుషం. ౬౮

(బలేతి.) శాంతశత్రౌ శమితశత్రౌ, శత్రుశమనస్వధావ ఇతి యావత్. 'వాదాంతశాంతే' త్యాదినా నిపాతనా జ్ఞిలోప ఇదభావశ్చ. త్వయి, సన్నికృష్టే కపే రాసన్నే సతి, యథా బలావమర్దః సేనాక్షయః, శామ్యతి. తథా ఆత్మబలం, పరం పరబలం చ, సమీక్ష్య సమారభస్వ, బలనాశా త్పూర్వ మేవ శత్రుశాంతిం కుర్వి త్యర్థః. ౬౯

న వీర సేనా * గణశో వ్యవంతి న వజ్ర మాదాయ విశాలసారం,
న మారుతస్యాఽస్య గతేః ప్రమాణం న చాఽగ్నికల్పః కరణేన హంతుం. ౧౨

త మేవ మర్ధం ప్రసమీక్ష్య సమ్యక్ స్వకర్మసామ్యాద్ధి సమాహితాత్మా,
స్మరంశ్చ దివ్యం ధనుషోఽత్రవీర్యం వ్రజాఽక్షతం కర్మ సమారభస్వ. ౧౩

న ఖల్వియం మతి శ్చేష్టా య త్వాం సంప్రేషయా మ్యహం,
ఇయం చ రాజధర్మాణాం క్షత్రస్య చ మతి ర్మతా. ౧౪

(న వీరేతి.) హే వీర, గణశోచి గణానాం శోచయితరి, శోచతే ర్జ్వంతా త్కింశ్చ. ఏకదాఽనేకప్రహర్తరీ త్యర్థః. ఏవంభూతే హనుమతి నిమిత్తే, సేనాః, నాఽవంతి న రక్షంతి, యుగప దనేకవినాశకే సేనా అప్రయోజితే త్యర్థః. అత సేనాభిన్నహ మా గచ్ఛే త్యర్థః. ఉపాయాంతరం ప్రతిషేదతి(న వజ్ర మితి.) అల్పసారం హనుమద్విషయే జీరసారం, వజ్రం వజ్రాఖ్యమాయుధవిశేషం, ఆదాయ, న విశ, తత్ప్రమేవ మితి శేషః. తత్ర హేతు మాహ(న మారుతస్యేతి.) అస్య గతిప్రమాణం మారుతస్య నాస్తి. మారుతా దప్యతిశయితగతిప్రమాణ ఇత్యర్థః. అత స్తరసా యయా కయాఽపి దిశా సమాగమ్య ప్రహర్తరీ న వజ్రం కించిత్కర మితి భావః. యది సమీప మాగమిష్యతి తదా ముష్ట్యాదిభి రేవ నిహన్యత ఇత్యాశంక్యాహ (న చేతి.) అగ్నికల్పో హనుమాః, కరణేన ముష్ట్యాదినా, హంతుం, న శక్యః, అగ్నితుల్యే ముష్ట్యాదిప్రహారప్రవృత్తే రితి భావః. ౧౨

త్ర్హి కథం కర్తవ్యం : తత్రాహ (త మితి.) తం పూర్వోక్తమర్ధం, ఏవం సమ్యక్, ప్రసమీక్ష్య విచార్య, స్వకర్మసామ్యా త్వకార్యసిద్ధ్యర్థం, ఫలస్యాపి హేతుత్వా త్పంచమీ. సామ్యం సమత్వం అన్యూనాతిరి క్తత్వం, సమాహితాత్మా ఏకాగ్రచిత్తః, దివ్యం, ధనుషస్సంబంధి, అత్రవీర్య మత్రబలం, స్మరం వ్రజ, అత్రబలం వినా స నిగృహీతు మశక్యః. తేన తన్మంత్రం స్మర న్నేవ గచ్ఛేతి భావః. ౧౩

(న ఖల్వీతి.) అహం త్వాం సంప్రేషయామీతి యత్ ఇయం మతిః, న శ్చేష్టా ంభు, నోచితే. త్యర్థః. ఇయం మతిః త్వత్ప్రేషణవిషయా మతిః. రాజధర్మాణాం రాజనీతిస్వరూపధర్మాణాం, క్షత్రస్య తదనుష్ఠాతుః క్షత్రియస్య చ, మతా ఉచితా. యద్యపి బాలస్య ప్రేషణ మనుచితం, తథాఽపి స్వయేషు సత్సు ప్రధానగమనం నీతిశాస్త్రవిరుద్ధ మితి త్వాం ప్రేషయా మీతి భావః. ౧౪

* గణశో వ్యవంతి పా. సంఘశోపి నాఽవంతీ త్యర్థః.

(ఇంద్రజితా హనుమచ్చిక్షణాయ గమనం)

నానాశస్త్రైశ్చ సంగ్రామై రైవశారద్య మరిందమ,
అవశ్య మేవ యోధవ్యం కామ్యశ్చ విజయో రణే.

౧౫

తతః పితు స్త ద్యచనం నిశమ్య ప్రదక్షిణం దక్షసుతప్రభావః,
చకార భర్తార మదీనసత్తో రణాయ వీరః ప్రతిపన్నబుద్ధిః.

౧౬

తత నై స్వగణై రిష్టై రింద్రజి త్పతిపూజితః,
యుద్ధోద్ధతః కృతోత్సాహ స్సంగ్రామం ప్రత్యపద్యత.

౧౭

శ్రీమా స్పద్మపలాశాక్షో రాక్షసాధిపతే సుతః,
నిర్జగామ మహాతేజా స్సముద్ర ఇవ పర్వసు.

౧౮

స పక్షిరాజోపమతుల్యవేగై ర్వాక్యకై శ్చతుర్పి సితతీక్షణదంష్ట్రైః,
రథం సమాయుక్త మసంగవేగం సమారురోహేంద్రజి దింద్రకల్పః.

౧౯

స రథీ భన్వినాం శ్రేష్ఠ శ్చస్త్రజ్ఞోఽస్త్రవిదాం వరః,
రథేనాభియయౌ క్షిప్రం హనూమా న్యత్ర సోఽభవత్.

౨౦

(నానేతి.) నానాశస్త్రైః, వైశారద్యం ప్రహరణసామర్థ్యం, అవశ్యం బోధవ్యం, స్పర్తవ్య మిత్యర్థః. రణే విజయశ్చ, కామ్యః ప్రార్థనీయః, జయార్థం సర్వాణ్యస్త్రాణి స్పర్తవ్యా నీత్యర్థః.

౧౫

(తత ఇతి.) దక్షసుతప్రభావః - దక్షసుతా దేవాః. తథోక్తం విష్ణుపురాణే "మనసా త్వేవ భూతాని పూర్వం దక్షోఽనుజ త్తథా, దేవా నృషీ న్సంగంధర్వా నురగాః పక్షిణ స్తథే" తి.

౧౬

(తత నై రితి.) 'యుద్ధోద్ధతః కృతోత్సాహ' ఇతి పాఠః.

౧౭-౧౮

(స ఇతి.) పక్షిరాజోపమతుల్యవేగైః - పక్షిరాజోపమైః అన్యోన్యతుల్యవేగై శ్చ, వ్యాకైః హేంద్రసవకుభిః, సింహై రితి యాభత్. సింహశ్చ, రాక్షసాం వాహనాని భవంతి. 'సర్పహేంద్రసవకు వ్యాణా' విత్యమరః.

౧౯-౨౦

స తస్య రథనిర్హోషం జ్యాస్వనం కార్ముకస్య చ,
నిశమ్య హరివీరోఽసౌ సంప్రహృష్టతరోఽభవత్. ౨౧

సుమహా చ్చాప మాదాయ శితశల్యాంశ్చ సాయకాః,
హనుమంత మభిప్రేత్య జగామ రణపండితః. ౨౨

తస్మిం స్తత సంయతి జాతహర్షే రణాయ నిర్గచ్ఛతి బాణపాణౌ,
దిశశ్చ సర్వాః కలుషా బభూవు ర్మృగాశ్చ రౌద్రా బహుధా వినేదుః. ౨౩

సమాగతా స్తత్ర తు నాగయజ్ఞే మహర్షయ శ్చక్రచరాశ్చ సిద్ధాః,
నభ స్సమావృత్య చ పక్షిసంఘా వినేదు రుదైః పరమప్రహృష్టాః. ౨౪

అయాంతం సరథం దృష్ట్వా తూర్ణ మింద్రజితం కపిః,
విననాద మహానాదం వ్యవర్ధత చ వేగవాః. ౨౫

ఇంద్రజిత్తు రథం దివ్య మాస్థిత శ్చిత్రకార్ముకః,
ధను ర్విష్ణోరయామాస తటిదూర్జితనిస్సవనం. ౨౬

తత స్సమేతా వతితిక్ష్ణవేగా మహాబలా తౌ రణనిర్విశంకౌ,
కపిశ్చ రక్షోధిపతేశ్చ పుత్ర సురాసురేంద్రావివ బద్ధవైరౌ. ౨౭

(స తస్యేతి.) జ్యాస్వన మిత్యత్ర జ్యా ఇతి అప్రషష్టివిభక్తికం పృథక్పదం. కార్ముక స్యేత్యత్ర స్వన మితి వాఽద్యాహారః. ౨౧-౨౨

(తస్మిం స్తత ఇతి.) సంయతి యుద్ధే, జాతహర్షే జాతోత్సాహే. ౨౩

(సమాగతా ఇతి.) చక్రచరాః సంఘచారిణః. ౨౪

(ఇంద్రజి త్తివీతి.) తటిదూర్జితనిస్సవనం - అత్ర తటిచ్ఛబ్దేన తత్సంఘతోఽశని రుచ్యతే.

విద్యుత్సంఘాతనిస్సవన మితి పూర్వ ముక్తత్యాత్. అశనివ ద్దృఢనిస్సవన మిత్యర్థః. ౨౬

(తత ఇతి.) సురాసురేంద్రా వివ సమేతా విత్యన్వయః. ౨౭

(హనుమదిందజితోర్ముద్దం)

స తస్య వీరస్య మహారథస్య ధనుష్కృత స్సంయతి సంమతస్య,
శరప్రవేగం వ్యహన త్ప్రవృద్ధ శ్చచార మార్గే పితు రప్రమేయే.

౨౮

* తత శ్చరా నాయతతీక్షణశల్యాణా సుపత్రిణః కాంచనచిత్రపుంఖాణా,
ముమోచ వీరః పరవీరహంతా సునన్నతా న్వజనిపాతవేగాణా.

౨౯

తత స్తు తత్స్వందననిస్సవనం చ మృదంగభేరీపటహస్వనం చ,
వికృష్యమాణస్య చ కార్ముకస్య నిశమ్య ఘోషం పున రుత్పపాత.

౩౦

౪ శరాణా మంతరే ష్వాశు వ్యవర్తత మహాకపిః,

హరి స్తస్యాఽభిలక్ష్యస్య మోఘయాణా లక్ష్యసంగ్రహం.

౩౧

శరాణా మగ్రత స్తస్య పున స్సమభివర్తత,

ప్రసార్య హస్తౌ హనుమా నుత్పపాతాఽనిలాత్మజః.

౩౨

(స తస్యేతి.) శరప్రవేగం వ్యహనత్ చచార చేత్యన్వయః.

౨౮-౩౦

(శరాణా మితి.) అభిలక్ష్యస్య లక్ష్యవేధనే ప్రసిద్ధస్య, లక్ష్యసంగ్రహం లక్ష్య
సంగ్రహణం, లక్ష్యవిషయదృష్టి మితి యావత్. మోఘయాణా వితఙ్గా.

౩౧

(శరాణా మగ్రత ఇతి.) సమభివర్తత సమభ్యవర్తత, ఉత్పపాత చేత్యన్వయః.

౩౨

* రామానుజీయం. (తత ఇతి.) (సుపత్రిణ ఇతి.) పత్రిణః ప్రశస్తవతాః, శోభనాశ్చ తే
వత్రిణ శ్చేతి విగ్రహః.

౪ రామానుజీయం. (శరాణా మితి.) 'శరాణా మంతరే ష్వాశు వ్యవర్తత మహాకపి' రితి
పాఠః. అభిలక్ష్యస్య లక్ష్యవేధప్రసిద్ధస్య, మోఘయాణా వితఙ్గియయాణా. 'మోఘయా' నితి పాఠే
వివర్యానమున్ని త్యర్థః. లక్ష్యసంగ్రహం లక్ష్యసంగ్రహణం, లక్ష్యవిషయదృష్టి మితి యావత్.

తా వుభౌ వేగసంపన్నా రణకర్మవిశారదా.

సర్వభూతమనోగ్రాహి చక్రతు ర్యుద్ధ ము త్తమం.

33

హనుమతో వేద న రాక్షసోఽంతరం న మారుతి స్తస్య మహాత్మనోఽంతరం,
పరస్పరం నిర్విషహౌ బభూవతు స్సమేత్య తౌ దేవసమానవిక్రమా.

34

* తత స్తు లక్ష్మ్యే స విహన్యమానే శరే ష్యమోఘేషు చ సంపతత్సు,
జగమ చింతాం మహతీం మహాత్మా సమాధిసంయోగసమాహితాత్మా.

35

తతో మతిం రాక్షసరాజసూను శ్చకార తస్మిన్ హరివీరముఖ్యే,
అవధ్యతాం తస్య కపే స్సమీక్ష్య కథం నిగచ్ఛే దితి నిగ్రహార్థం.

36

(తావభా వితి.) మనోగ్రాహి మన ఆకర్షకం.

33

(హనుమత ఇతి.) అంతరం చిద్రం.

34

(తత స్త్వీతి.) ఆమోఘేషు శరేషు సంపతత్స్వపి, లక్ష్మ్యే లక్ష్మ్యభూతే హనుమతి,
విహన్యమానే స్వయం తేఢ్యో విముచ్యమానే నతి, హంతే ర్గత్యర్థా త్కర్మకర్తరి లబి శ్చానజాదేశః,
సమాధిసంయోగసమాహితాత్మా - సమ్య గాధీయత ఇతి సమాధిః లక్ష్మ్యం, తస్మిన్ సంయోగే
శరసంధానే, సమాహితాత్మా అప్రమత్తచిత్తః, స మహాత్మా ఇంద్రజిత్, మహతీం చింతాం
జగమ.

35

(తత ఇతి.) అవధ్యతాం తస్య కపే స్సమీక్ష్య, నిగ్రహార్థం కథం, నిగచ్ఛేత్ నీచతాం
గచ్ఛే దితి, మతిం చకార.

36--32

* రామానుజీయం. (తత స్త్వీతి.) ఆమోఘేషు శరేషు సంపతత్స్వపి, లక్ష్మ్యే లక్ష్మ్యభూతే
హనుమతి, విహన్యమానే స్వయమేవ తేఢ్యో విముచ్యమానే నతి, హంతే ర్గత్యర్థాత్ కర్మకర్తరి
లబి శ్చానజాదేశః. సమాధిసంయోగసమాహితాత్మా - సమాధీయత ఇతి సమాధిః లక్ష్మ్యం, తస్మిన్
సంయోగే శరసంధానే చ, సమాహితాత్మా అప్రమత్తచిత్తః, మహాత్మా.న ఇంద్రజిత్, మహతీం
చింతాం జగమేతి యోజనా. 'శరేషు మోఘే' స్వీతి చాలే-సంపతత్సు శరేషు మోఘేషు నత్సు. లక్ష్మ్యే
లక్ష్మ్యభూతే హనుమతి విహన్యమానే చ నతి, సః చింతాం జగమేతి సంబంధః.

(బ్రహ్మస్త్రీణ హనుమతో బంధనం)

తతః వైతామహం వీర స్సోఽత్ర మత్రవిదాం వరః,
నందధే సుమహాతేజా స్తం హరిప్రవరం ప్రతి.

౩౭

అవచ్ఛోఽయ మితి జ్ఞాత్వా త మస్త్రీణాఽత్ర తత్త్వవిత్,
నిజగ్రాహ మహాబాహు ర్మారుతాత్మజ మింద్రజిత్.

౩౮

తేన బద్ధ స్తతోఽస్త్రీణ రాక్షసేన స వానరః,
అథవ నిర్విచేష్ట శ్చ పపాత చ మహీతలే.

౩౯

తతోఽథ బుద్ధ్వా స తదాఽత్ర బంధం ప్రభోః ప్రభావా ద్విగతాత్మవేగః,
పిరామహాసుగ్రహ మాత్తన శ్చ విచింతయామాస హరిప్రవీరః.

౪౦

తత స్సాస్వయంభువై ర్తంత్రై ర్బ్రహ్మాత్ర మభిమంత్రితం,
హనుమాం శ్చింతయామాస వరదానం పితామహాత్.

౪౧

స మేఽత్ర బంధస్య చ శక్తి రస్తి విమోక్షణే లోకగురోః ప్రభావాత్,
ఇత్యేవ మత్వా విహితోఽత్ర బంధో మయాఽఽత్తయోనే రనువర్తితవ్యః.

౪౨

స పీఠ్య మత్రస్య కపి ర్విచార్య పితామహాసుగ్రహ మాత్తన శ్చ,
విమోక్షశక్తిం పరిచింతయిత్వా పితామహాజ్ఞా మనువర్తతే స్త.

౪౩

(అవచ్ఛోఽయ మితి.) నిజగ్రాహ బంధః.

౩౭-౪౦

(తత ఇతి.) బ్రహ్మాత్ర మభిమంత్రితం, విజ్ఞాయేతి శేషః.

౪౧

(స మ ఇతి.) లోకగురోః ప్రభావాత్ అస్య బంధస్య మోక్షణే మే శక్తి ర్నాస్తి త్యేవం మర్వా. ఏవం విహితః ఇంద్రజితా అనేన ప్రకారేణ కృతః. ఆత్మయోనే రత్ర బంధః మయా అనువర్తితవ్య ఇత్యన్వయః.

౪౨

(స ఇతి.) పితామహాసుగ్రహం విమోక్షహేతుభూత మనుగ్రహం.

౪౩

అస్త్రేణాఽపి హి బద్ధస్య భయం మమ న జాయతే.

పితామహమహేంద్రాభ్యాం రక్షితస్యాఽనిరేన చ. ౪౪

గ్రహణే చాఽపి రక్షోభి ర్మహా న్నే గుణదర్శనః,

రాక్షసేంద్రేణ సంవాద స్తస్మా ద్గుప్తాంతు మాం పరే. ౪౫

స నిశ్చితార్థః పరపీఠహంతా సమీక్ష్యకారీ వినివృత్తచేష్టః,

పరైః ప్రసహ్యైభిగతై ర్నిగృహ్య ననాద తై నైః పరిభర్త్యుమానః. ౪౬

తత స్తం రాక్షసా దృష్ట్వా నిర్విచేష్ట మరిందమం,

బబంధు శృణవల్కైశ్చ ద్రుమచీరై శ్చ సంహతైః. ౪౭

స రోచయామాస పరై శ్చ బంధనం ప్రసహ్య వీరై రభినిగ్రహం చ,

కౌతూహలా న్మాం యది రాక్షసేంద్రో ద్రష్టుం వ్యవస్యే దితి నిశ్చితార్థః. ౪౮

స బద్ధ స్తేన వల్కేన విముక్తోఽస్త్రేణ వీర్యవాన్,

అత్రబంధ స్స చాఽన్యం హి న బంధ మనువర్తతే. ౪౯

(అస్త్రేణేతి.) స్వస్యాఽఽదిత్యగ్రాసానంతరం పితామహమహేంద్రాభ్యా మనిరేన చ రక్షితత్వా న్న మే భయ మిత్యర్థః. ౪౪

(గ్రహణ ఇతి.) గుణదర్శనః గుణపర్యవసాయీ, సంవాదః. ౪౫-౪౬

(తత స్త మితి.) శణవల్కైః శణత్వగ్నిః, సంహతైః సజ్జీకృతైః, ద్రుమచీరైః వల్కలైః. ౪౭

(స ఇతి.) రాక్షసేంద్రః కౌతూహలాత్ మాం ద్రష్టుం వ్యవస్యే దితి నిశ్చితార్థ స్స బంధనాదికం రోచయామానేతి సంబంధః. ౪౯

(హనుమతః రావణసమీపానయనం)

అథేంద్రఙిత్తు ద్రుమచీరబద్ధం విచార్య వీరః కపిసత్తమం తం,
విముక్త మస్త్రేణ జగామ చింతాం నాఽన్యేన బద్ధో హ్యనుచర్తతేఽత్రం. ౫౦

అహో మహా త్కర్మ కృతం విరథకం న రాక్షసై ర్మంత్రగతి ర్విమృష్టా,
పునశ్చ నాఽస్త్రే విహతేఽత్ర మన్య త్రవర్తతే సంశయితా స్మృ సర్వే. ౫౧

అస్త్రేణ హనుమా న్ముక్తో నాఽఽత్మాన మవబుధ్యత,
కృష్యమాణ స్తు రక్షోభి నై శ్చ బంధై ర్నిపీడితః. ౫౨

హస్యమాన స్తతః క్రూరై రాక్షసైః కాష్టముష్టిభిః,
సమీపం రాక్షసేంద్రస్య ప్రాకృష్యత స వానరః. ౫౩

అథేంద్రఙి త్తం ప్రసమీక్ష్య ముక్త మస్త్రేణ బద్ధం ద్రుమచీరసూత్రైః,
వ్యధర్షయ త్రత్ర మహాబలం తం హరిప్రవీరం సగణాయ రాక్షే, ౫౪

తం మత్త మివ మాతంగం బద్ధం కపివరోత్తమం,
రాక్షసా రాక్షసేంద్రాయ రావణాయ న్యవేదయన్. ౫౫

కోఽయం కస్య కుతో వాఽత్ర కిం కార్యం కో వ్యపాశ్రయః,
ఇతి రాక్షసవీరాణాం తత్ర సంజ్ఞిరే కథాః. ౫౬

(అథేంద్రఙి త్త్వితీ.) అన్యేన శణవల్కలాదినా, బద్ధః, అత్రం నాఽనుచర్తతే. నాఽస్త్రేణ బద్ధ ఇవ చర్తత బద్ధ్యర్థః. (అహో ఇతి.) మంత్రగతిః బ్రహ్మాత్తమంత్రవద్ధతిః, న విమృష్టా నః పర్యలోచితే త్యర్థః. బంధాంతరేణ సహజనవస్థానరూపం బ్రహ్మాత్తస్వభావ మనాలోచ్య శణబంధాదికం రాక్షసైః కృత మితి భావః. అస్త్రే విహతే బ్రహ్మాస్త్రే ప్రతిహతే, అన్య దత్రం, న ప్రవర్తతే న ప్రభవతీ త్యర్థః. తదేవ బ్రహ్మాత్తం ప్రయుజ్యతా మిత్యాశంక్యాహ (పునశ్చేతి.) పున ర్న ప్రవర్తతే ప్రయుక్తం బ్రహ్మాత్తం పున ర్న ప్రభవతీ త్యర్థః. సర్వ ఇత్యనంతర మితికరణం బోధ్యం. ఇతి చింతాం జగామేతి పూర్వేణ సంబంధః. ౫౦-౫౧

(అస్త్రేణేతి.) నాఽవబుధ్యత నాఽవధృతవాన్. ౫౨-౫౩

హన్యతాం దహ్యతాం వాఽపి భక్ష్యతా మితి చాఽపరే,
రాక్షసా స్తత్ర సంక్రుద్ధాః పరస్పర మథాఽబ్రువన్.

౫౭

అతీత్య మార్గం సహసా మహాత్మా స తత్ర రక్షోధిపపాదమూలే,
దదర్శ రాజ్ఞః పరిచారవృద్ధాన్ గృహం మహారత్నవిభూషితం చ.

౫౮

స దదర్శ మహాతేజా రావణః కపిసత్తమం,
రక్షోభి ర్వికృతాకారైః కృష్యమాణ మిత స్తతః.

౫౯

రాక్షసాధిపతిం చాఽపి దదర్శ కపిసత్తమః,
తేజోబలసమాయుక్తం తపంత మివ భాస్కరం.

౬౦

స రోషసంవర్తితతామ్రదృష్టి ర్దశానన స్తం కపి మన్వవేక్ష్య,
అథోపవిష్టా స్కులశీలవృద్ధాన్ సమాదిశ త్తం ప్రతి మంత్రముఖ్యాన్.

౬౧

యథాక్రమం తై స్స కపి ర్విపృష్టః కార్యార్థ మర్థస్య చ మూల మాదౌ,
నివేదయామాస హరిశ్వరస్య దూత స్సకాశా దహ మాగతోఽస్మి.

౬౨

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సున్దరకాండే, అష్టచత్వారింశ స్సర్గః.

(అతీత్యేతి.) పరిచారవృద్ధాన్ అమాత్యవృద్ధాన్.

౫౭-౬౧

(యథాక్రమ మితి.) కార్యార్థం కర్తవ్యార్థం, అర్థస్య కర్తవ్యార్థస్య, మూలం నిమిత్తం,
ప్రేషయితార మిత్యర్థః, అనయో ర్విపృష్ట ఇత్యనేన సంబంధః. శ్లోకాంత ఇతికరణం బోధ్యం.
వక్ష్యమాణసంగ్రహకోఽయం.

౬౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతీలకాఖ్యానే, సున్దరకాండవ్యాఖ్యానే,
అష్టచత్వారింశ స్సర్గః.

అథ ఏకోనపఞ్చాశస్సర్గః.

తతస్సు కర్మణా తస్య విస్మితో భీమవిక్రమః,
హసుమా న్రోషతామాక్షో రక్షోధిప మవైక్షత.

౧

భ్రాజమానం మహార్షేణ కాంచనేన విరాజతా,
ముక్తాణాలావృతేనాఽథ మకుచేన మహాద్యుతిం.

౨

వజ్రసంయోగసంయుక్తై ర్మహార్షమణివిగ్రహైః,
మౌమై రాభరణై శ్చిత్రై ర్మనసేవ ప్రకల్పితైః.

౩

మహార్షక్షౌమసంవీతం రక్తచందనరూపితం,
స్వసులిప్తం విచిత్రాభి ర్వివిధాభి శ్చ భక్తిభిః.

౪

వివృతై ర్దర్శనీయై శ్చ రక్తాక్షై ర్పీమదర్శనైః,
దీప్తతీక్ష్ణమహాదంష్ట్రైః ప్రలంబదశనచ్ఛరైః.

౫

ఔరోధి ర్దశభి ర్వీరం భ్రాజమానం మహాజనం,
నానావ్యాకసమాకీరై శ్చిఖరై రివ మందరం.

౬

అథ ఏకోనపఞ్చాశస్సర్గః.

(తతస్సు ఇత్యాది.) కర్మణా తస్య విస్మితః, యుద్ధారం రావణేనాఽఽగంతవ్య మితి మయా
యత్నః కృతః, స తు నీతిజ్ఞ ఆననస్థ ఏవ ఇంద్రజిన్ముఖేన మాం నిబధ్యాఽఽఽనీతవా నిత్యానయనకర్మణా
జాతవిస్మయ ఇత్యర్థః.

౧

(భ్రాజమాన మిత్యాది.) వజ్రసంయోగసంయుక్తైః వజ్రకీలనేన సంబద్ధైః, అత్ర భ్రాజమాన
మిత్యనుషజ్యతే. (మహార్షే తి.) భక్తిభిః వజ్జ్కిభిః, ఇత్థంభూతలక్షణే తృతీయా. యథా వజ్జ్కయో

నీలాంజనచయప్రఖ్యం హారే ణోరసి రాజతా,
పూర్ణచంద్రాభవక్రేణ సబలాక మివాఽంబుదం. ౭

బాహుభి ర్బద్ధకేయూరై శ్చందనోత్తమరూషితైః,
ఛ్రాజమానాంగదైః పీనైః పంచశీరై రివోరగైః. ౮

మహతి స్పాటికే చిత్రే రత్నసంయోగసంస్కృతే,
ఉత్తమాస్తరణాస్తీరై సూపవిష్టం వరాసనే. ౯

అలంకృతాభి రత్యర్థం ప్రమదాభి స్సమంతతః,
వాలవ్యజనహస్తాభి రారా త్సముపసేవితం. ౧౦

దుర్ధరేణ ప్రహస్తేన మహాపార్శ్వేన రక్షసా,
మంత్రిభి ర్మంత్రతత్త్వజ్ఞై ర్నికుంభేన చ మంత్రిణా. ౧౧

సుఖోపవిష్టం రక్షోభి శ్చతుర్భి ర్బలదర్శితైః,
కృత్స్నైః పరివృతో లోక శ్చతుర్భి రివ సాగరైః. ౧౨

మంత్రిభి ర్మంత్రతత్త్వజ్ఞై ర్నైః శ్చ కుభబుద్ధిభిః,
అన్వాస్యమానం రక్షోభి స్సరై రివ సురేశ్వరం. ౧౩

అపశ్య ద్రాక్షనవతిం హనుమా నతితేజసం,
విష్ఠితం మేరుశిఖరే సతోయ మివ తోయదం, ౧౪

భవంతి తథాఽనులిప్త ఇత్యర్థః. పూర్ణచంద్రాభవక్రేణ పూర్ణచంద్రతుల్యనాయకరత్నేన, వక్త్రం నాయకరత్నం, అభితో లగ్నమృతామణిమండలం, కేయూరం భుజోపరిధార్యమాణ మాభరణం, అంగదం బాహుమధ్యస్థాభరణం, మంత్రిభిః ప్రశస్తమంత్రైః, అత స్పచివై రిత్యఘనరుక్తిః. ౨-౧౪

(హనుమతా రావణదర్శనం)

స తై స్సంపీడ్యమానోఽపి రక్షోభి ర్భీమవిక్రమైః,
విస్మయం పరమం గత్వా రక్షోధిప మనైక్షత.

౧౫

భ్రాజమానం తతో దృష్ట్వా హనుమా న్రాక్షనేశ్వరం,
మనసా చింతయామాస తేజసా తస్య మోహితః.

౧౬

అహో రూప మహో ధైర్య మహో సత్త్వ మహో ద్యుతిః,
అహో రాక్షసరాజస్య సర్వలక్షణయుక్తతా,

౧౭

య ద్యధర్మో న బలవాన్ స్యా దయం రాక్షనేశ్వరః,
స్యా దయం సురలోకస్య సశక్రస్యాఽపి రక్షితా.

౧౮

అస్య క్రూరైః నృశంసై శ్చ కర్మభి ర్లోకకుత్సితైః,
రేస దిభ్యుతి భి ల్వస్మా ల్లోకా స్సామరదానవాః.

౧౯

అయం హ్యుత్సహతే క్రుద్ధః కర్తు మేకార్ణవం జగత్,
ఇతి చింతాం బహువిధా మకరో నృతిమా హరిః.

దృష్ట్వా రాక్షసరాజస్య ప్రభావ మమితోజసః,

౨౦౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకోనపఞ్చాశస్సర్గః.

(అహో ఇత్యాది.) (యదీతి.) అయం రావణకృతః అధర్మః, బలవాన్ న్న స్యా ద్యది, తదాఽయం రాక్షనేశ్వరః, సశక్రస్య సురలోకస్యాపి రక్షితా స్యాత్. (అస్యేతి.) తేన కర్మభిః కృతేన పూర్వోక్తేనాఽదర్శేణ హేతున.

౧౫-౨౦౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
ఏకోనపఞ్చాశస్సర్గః.

అథ పఞ్చాశ సుర్గః

త ముద్వీక్య మహాబాహుః పింగాక్షం పురత స్థితం,
కోపేన మహతాఽఽవిష్టో రావణో లోకరావణః. ౧

శంకాహతాత్మా దధ్యా స కపీంద్రం తేజసా వృతం,
కి మేష భగవా న్నందీ భవే త్సాక్షి దిహోఽఽగతః. ౨

యేన శప్తోఽస్తి కైలాసే మయా సంబాలితే పురా,
సోఽయం వానరమూర్తి స్యా త్కింస్వి ద్భాణోఽపి వాఽసురః. ౩

స రాజా రోషతామ్రాక్షః ప్రహస్తం మంత్రిసత్తమం,
కాలయుక్త మువాచేదం వచో విపుల మర్ధవత్. ౪

దురాత్మా పృచ్ఛతా మేష కుతః కిం వాఽన్య కారణం,
వనభంగే చ కోఽస్యార్థో రాక్షసీనాం చ తర్జనే. ౫

మత్పురీ మప్రదృష్యాం వా గమనే కిం ప్రయోజనం,
ఆయోధనే వా కిం కార్యం పృచ్ఛ్యతా మేష దుర్మతిః. ౬

అథ పఞ్చాశ సుర్గః

(త ముద్వీక్యేత్యాది.) ౧౭

(బాణః) మహాబలిసుతః, అనేన తేనాపి కించిత్ శస్త్ర మితి గమ్యతే, అత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం. ౧౮

(దురాత్మా పృచ్ఛతా మితి.) అన్య వివరణం (కుత ఇత్యాది.) కుతః కస్మా ద్దేశా దాగతః, కిం వాఽన్య కారణం? అన్య కః ప్రేరకః? మత్పురీం ప్రతీతి శేషః. ఆయోధనే యుద్ధే, కిం కార్యం కిం ప్రయోజనం? ౧౯

(ప్రహస్తేన హనుమద్వృత్తాంతపరివప్రక్షుః)

రావణస్య వచ శ్రుత్వా ప్రహస్తో వాక్య మబ్రవీత్,
సమాశ్వాసిహి భద్రం తే న భీః కార్యా త్వయా కపే.

౩

యది తావ త్త్వ మింద్రేణ ప్రేషితో రావణాలయం,
త త్త్వ మాఖ్యాహి మా భూ త్తే భయం వానర మోక్ష్యసే.

౪

యది వై శ్రవణస్య త్వం యమస్య వరుణస్య చ,
చారరూప మిదం కృత్వా ప్రవిష్టో నః పురీ మిమాం.
విష్టునా ప్రేషితో వాఽపి దూతో విజయకాంక్షిణా,

౫౪

న హి తే వానరం తేజో రూపమాత్రం తు వానరం.
త త్త్వతః కథయస్వాఽద్య తతో వానర మోక్ష్యసే,

౧౦౪

అన్వతం వదత శ్చాపి దుర్లభం తవ జీవితం.

* అథవా య నిమిత్తం తే ప్రవేశో రావణాలయే,

౧౧౪

ఏవ ముక్తో హరిశ్రేష్ఠ స్తదా రక్షోగణేశ్వరం.

అబ్రవీ న్నాఽస్మి శక్రస్య యమస్య వరుణస్య వా,

౧౨౪

(యది తావ త్త్వ మింద్రేణేత్యాది.) 'యది వై శ్రవణస్యే' త్యాదేః 'దూతో విజయకాంక్షిణే' త్యంతస్య 'త త్త్వ మాఖ్యా' హీతి సూర్యేణ సంబంధః.

౨-౧౪

(న హీత్యాది.) (అథవేతి.)య నిమిత్తం కృత్వా తే ప్రవేశః, త నిమిత్తం కథయస్యేతి సూర్యేణ సంబంధః.

౧౦౪-౧౧౪

(ఏవ ముక్త ఇత్యాది.) రక్షోగణేశ్వర మిత్యనేన ప్రష్టారం ప్రహస్తం పృష్ఠతః కృతవానితి గమ్యతే.

౧౨౪

* 'అథ వా యనిమిత్త స్త' ఇతి పాలే బహువ్రీహిః. ఇతి త త్త్వదీపికా.

ధనదేన న మే సఖ్యం విష్ణునా నాఽస్మి చోదితః.
జాతి రేవ మమ త్వేషా వానరోఽహ మిహోఽఽగతః,

౧౩౫

దర్శనే రాక్షసేంద్రస్య దుర్లభే త దిదం మయా.
వసం రాక్షసరాజస్య దర్శనార్థే వినాశితం,

౧౩౫

తత స్తే రాక్షసాః ప్రాప్తా బలినో యుద్ధకాంక్షిణః.
రక్షణార్థం తు దేహస్య ప్రతియుద్ధా మయా రణే,

౧౩౫

అస్త్రపాశై ర్న శక్యోఽహం బద్ధం దేవాసురై రపి.
పితామహా దేవ వరో మమా ప్యేషోఽభ్యుపాగతః,

౧౩౫

రాజానం ద్రష్టుకామేన మయాఽస్త్ర మనువ ర్షితం.
విముక్తో హ్యహ మస్త్రేణ రాక్షసై స్త్వభిషీడితః,

౧౩౫

కేనచి ద్రాజకార్యేణ సంప్రాప్తోఽస్మి తవాఽఽఙ్ఙికం,
దూతోఽహ మితి విజ్ఞేయో గాఘవస్యాఽమితోజసః,

౧౩౫

క్రూయతాం చాపి వచనం మమ పథ్య మిదం ప్రభో.

౧౩౫

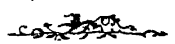
ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, పంచాశ శ్లోకః.

• • • • •

(విషా) వానరతా, రాక్షసేంద్రస్య, తవేతి శేషః, ప్రతియుద్ధః ప్రతిప్రహృతాః, (మమాపీతి.)
తవే వేత్యర్థః. తర్హి కథం బద్ధోఽసీ త్యాశంక్యాహ (రాజాన మితి.) పీడితః బద్ధ స్సఖా, అస్త్రేణ
విముక్తః. హిశబ్దోఽవధారణే. బ్రహ్మాస్త్రస్య సాధనాంతరాసహత్వా దితి ఖానః. అస్తు సర్వ మేత
న్యదర్శనార్థం, మద్దర్శనం వా కిమర్థం? తత్రాహ (కేనచి దితి.)

౧౩౫-౧౩౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
పంచాశ శ్లోకః.

అథ ఏకపాదాశ్చ స్సర్గః

తం సమీక్ష్య మహాసత్త్వం సత్త్వవాహు హరిసత్త్వమః,
వాక్య మర్థవ దవ్యగ్ర స్త మువాచ దశాననం.

౧

అహం సుగ్రీవసందేశా దిహ ప్రాప్త స్తవాఽలయం,
రాక్షసేంద్రం హరీశ స్త్యాం భ్రాతా కుశల మబ్రవీత్.

౨

* భ్రాతు శ్శృణు సమాదేశం సుగ్రీవస్య మహాత్మనః,
ధర్మార్థోపహితం వాక్య మిహ చాఽముత్ర చ ఊమం.

౩

రాజా దశరథో నామ రథకుంజరవాజిమాణా,
పితేవ బంధు ర్లోకస్య సురేశ్వరసమద్యుతిః.

౪

అథ ఏకపాదాశ్చ స్సర్గః.

(తం సమీక్ష్యత్వాది.) సమీక్షణోక్తిక్రియాభేదాత్తప్పబద్వయం.

౧

(అహ మితి.) అహం రామమాత ఏవ. సందేశ స్తు సుగ్రీవస్యేతి ఖావః. సుగ్రీవసందేశా త్సుగ్రీవసందేశా ద్దేతోః, సందేశప్రాపణార్థ మిత్యర్థః. 'సందేశవా గ్వాచికం స్యా' దిత్వమరః. ఇహ లంకాయాం. భ్రాతా భ్రాతృవ ద్దితకరః, అబ్రవీత్ అప్రాక్షీత్. యద్యపి సుగ్రీవేణ న సందిష్టం, తపాపి దూతోక్తం సర్వం స్వామ్యుక్త మేవే త్యాశయే నోక్తం.

౨

(భ్రాతు రితి.) సమాదేశం సందేశరూప మితి వాక్యవిశేషణం. ఇహ అస్మిన్ లోకే. అముత్ర పరలోకే, ఊమం అభ్యుదయసాధనం.

౩-౪

* రామానుజీయం. రావణహృదయసంజ్ఞానార్థం తత్కారోదితప్రతిభయా సుగ్రీవసందేశం కల్పయిత్వా వదతి (భ్రాతు రితి.) సమాదేశం సందేశం. సుగ్రీవసందేశస్య రామవ్రయోజనపరత్వా త్సందేశోపయోగితయా రామసుగ్రీవయో స్సఖ్యాదికం 'రాజా దశరథ' ఇత్యారభ్య 'భ్రమతా చ మయా దృష్టా గృహే తే జనకాత్మజే' త్యంతేన ప్రతిపాదయన్, 'తద్భవా' నిత్యాదినా, 'కృత్వా సుఖ మనాప్నుయా' చిత్వంతేన సుగ్రీవసందేశం వదతి.

జ్యేష్ఠ స్తస్య మహాబాహుః పుత్రః ప్రియకరః ప్రభుః,
పితు ర్నిదేశా నిష్క్రాంతః ప్రవిష్టో దండకావనం.

౫

లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా చాపి ధార్యయా,
రామో నామ మహాతేజా * ధర్మ్యం పంథాన మాశ్రీతః.

౬

తస్య ధార్యా వనే నష్టా సీతా పతి మనువ్రతా,
వై దేహస్య సుతా రాజ్ఞో జనకస్య మహాత్మనః.

౭

స మార్గమాణ స్తాం దేవీం రాజపుత్ర స్సహానుజః,
ఋశ్యమూక మనుప్రాప్త స్సుగ్రీవేణ సమాగతః.

౮

తస్య తేన ప్రతిజ్ఞాతం సీతాయాః పరిమార్గణం,
సుగ్రీవస్యాపి రామేణ హరిరాజ్యం నివేదితం.

౯

తత స్తేన మృధే హత్వా రాజపుత్రేణ వాలినం,
సుగ్రీవ స్థాపితో రాజ్యే హర్యుజ్జిణాం గణేశ్వరః.

౧౦

త్వయా విజ్ఞాతపూర్వ శ్చ వాలీ వానరపుంగవః,
రామేణ నిహత స్సంఖ్యే శరే త్తై కేన వానరః.

౧౧

(ధర్మ్యం) ధర్మా దనపేతం. 'ధర్మపథ్యర్థన్యాయా దనపేత' ఇతి యత్ప్రత్యయః. ౫-౭

(స మార్గమాణ ఇతి.) సుగ్రీవేణ, మయేతి శేషః. యద్వా, లోకే వక్తారః స్వాత్మాన మన్య మివ నిర్దిశం త్యోద్ధత్యాతిశయాత్. యద్వా, అప్రాతనువాదా త్పుర్వం సుగ్రీవే త్తైవం వక్తవ్య మితి పఠితం. ఉత్తైవ హనుమాః పఠతీతి సమాదేశప్రాధాన్యా దన్యవాక్య మపి తథోచ్యత ఇతి కేచిత్ ప్రాహుః. యద్వా, సుగ్రీవసందేశస్య రామప్రయోజనపరత్వా త్సందేశోపయోగితయా రామసుగ్రీవయో స్సఖ్యాదికం దర్శయతి (రాజా దశరథ ఇత్యాదిన్.) ౮-౧౧

* రామానుజీయం. ధర్మ్యం ధర్మాదనపేతం, 'ధర్మపథ్యర్థన్యాయా దనపేత' ఇతి యత్ప్రత్యయః. నత్యసంగరః నత్యప్రతిజ్ఞః. 'కర్పరే చ ప్రతిజ్ఞాజినంవిదాపత్సు సంగర' ఇత్యమరః.

(హనుమతా సుగ్రీవసందేశకథనం)

స సీతామార్గణే వ్యగ్ర స్సుగ్రీవ స్సుత్యసంగరః,
హరీ న్సంప్రేషయామాస దిశ స్పూర్వా హరీశ్వరః. ౧౨

తాం హరీణాం సహస్రాణి శతాని నియుతాని చ,
దిక్షు సర్వాసు మార్గంతే హ్యధ శోపరి చాఽంబరే. ౧౩

వై నతేయసమాః కేచి త్కేచి త్తత్రాఽనిలోపమాః,
అసంగతయ శ్శీఘ్రా హరివీరా మహాబలాః. ౧౪

అహం తు హనుమా న్నామ మారుత స్యౌరస స్సుతః,
సీతాయాస్తు కృతే తూర్ణం శతయోజన మాయతం. ౧౫

సముద్రం లంఘయిత్వై వ తాం దిదృక్షు రిహోఽఽగతః,
భ్రమతా చ మయా దృష్టా గృహే తే జనకాత్మజాః. ౧౬

తద్భవాః దృష్టధర్మార్థ స్తపఃకృతపరిగ్రహః,
పరదారాః మహాప్రాజ్ఞ నోపరోద్ధుం త్వ మర్హసి. ౧౭

(స ఇతి.) సత్యసంగరః సత్యవ్రతిజ్ఞః. 'కర్పరే చ వ్రతిజ్ఞాజినంవిదాపత్సు సంగర'

ఇత్యమరః.

౧౨

(తా మితి.) అధ శోపరి చాఽంబరే, పాతాశే భూమా ఆకాశే చేత్యర్థః. ౧౩

(వై నతేయేతి.) అసంగతయ ఇతి శీఘ్రత్వే హేతుః. ౧౪

(అహం త్యితి.) ఔరస స్సుతః క్షేత్రజత్వవ్యావృత్తయే ఔరసపదం. సీతాయా స్తు కృతే సీతాలాభాయ, తాం దిదృక్షు రితి యోజ్యం. ౧౫-౧౬

ఏవం సుగ్రీవసంబంధం వ్రతిపాద్య సుగ్రీవసందేశం వదతి (తద్భవా నిత్యాదినా.) దృష్టధర్మార్థః. శాస్త్రేణ విదితధర్మార్థస్వరూప ఇత్యర్థః. తపఃకృతపరిగ్రహః తపసి విషయే కృత స్వీకారః. యద్వా, తపసా స్వయం కృతపరిగ్రహః, స్వారసికతపస్క. ఇతి యావత్. హేతుగర్భే చ్చిశేషణే. ౧౭

న హి ధర్మవిరుద్ధేషు బహ్వాపాయేషు కర్మసు,
మూలఘాతిషు సజ్జంతే బుద్ధిమంతో భవద్విధాః. ౧౮

క శ్చ లక్ష్మణముక్తానాం రామకోపానువర్తినాం,
శరాణా మగ్రత స్సాతుం శక్తో దేవాసురే ష్వపి. ౧౯

న చాఽపి త్రిషు లోకేషు రాజ నివ్యద్యేత కశ్చన,
రాఘవస్య వ్యభీకం యః కృత్వా సుఖ మవాప్నుయాత్. ౨౦

త త్రికాలహితం వాక్యం ధర్మ్య మర్థానుబంధి చ,
మన్యస్య నరదేవాయ జానకీ ప్రతిదీయతాం. ౨౧

దృష్టా హీయం మయా దేవీ లబ్ధం య దిహ దుర్లభం,
ఉత్తరం కర్మ య చేషం నిమిత్తం తత్ర రాఘవః. ౨౨

(న హీతి.) ధర్మవిరుద్ధేషు ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధేషు. ధర్మవిరుద్ధత్వేఽపి య త్సాఖ్యావహం
త త్కార్య మిత్యత్రాహ (బహ్వాపాయే ష్వితి) బహుహానికరే ష్విత్యర్థః, అపాయాః కథంచి
త్పరిహాయంత ఇత్యాశంత్యాహ (మూలఘాతి ష్వితి.) స్వవినాశకరే ష్విత్యర్థః. కర్మసు వరదారా
వహారేషు, న సజ్జంతే నోద్యుక్తా భవంతి. ౧౮

(కశ్చేతి.) రామకోపానువర్తినాం, రామకోపానుసారేణ నిర్గతానా మిత్యర్థః. ౧౯

(న చాఽపితి.) వ్యభీకం అపియం. 'వ్యభీకం తస్వప్రియేఽన్వత' ఇత్యమరః. ౨౦

(త దితి.) త త్తస్మాత్, అధర్మావహత్వాత్ రామావరాధస్య పరిహర్తవ్యత్వా చ్చ,
త్రికాలహితం భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలహితం, దారుణాధర్మస్య స్వపూర్వపురుషవినాశకత్వేన
తత్పరిహారస్య భూతకాలహితత్వం మన్యస్య, మత్వా ప్రతిదీయతా మితి యోజ్యం. ౨౧

జానకీహరణే కిం మానం? తత్రాహ (దృష్టా హీతి.) య త్ప్రీతాదర్శనం, దుర్లభం ఇతర
వానాలభ్యం. త ల్లబ్ధం. తర్హి సా నీయతా మిత్యత్రాహ (ఉత్తర మితి.) సీతాదర్శనోత్తరం, య
చేషం కర్మ సీతానయనం, తత్ర రాఘవో నిమిత్తం, ఆజ్ఞప్తస్యైవ మయా కర్తవ్యత్వా
చితి భావః. ౨౨

(హనుమతా రావణాయ హితబోధనం)

లక్ష్మితేయం మయా సీతా తథా శోకపరాయణా,
గృహ్యాయాం నాఽఖిజానాసి పంచాస్యా మివ పన్నగిం.

౨౩

నేయం జరయితుం శక్యా సాసురై రమరై రపి,
విషసంస్పృష్ట మత్యర్థం భుక్త మన్న మివౌజసా.

౨౪

తపస్సంతాపలబ్ధ స్తే యోఽయం ధర్మపరిగ్రహః,
న స నాశయితుం న్యాయ్య ఆత్మప్రాణపరిగ్రహః.

౨౫

అవధ్యతాం తపోభి ర్యాం భవా న్నమనువశ్యతి,
ఆత్మన సాసురై ర్దేవై ర్దేతు స్తత్రా ప్యయం మహాః.

౨౬

దృష్టయాఽపి మద్యశంవదయా సీతయా రామః కిం కరిష్యతి త్యాశంక్యాహ (లక్ష్మితేయ మితి.) తథేతి వాచా మగోచరత్వోక్తిః. నేయం తవ వశ్యా. ప్రత్యుత పన్నగివ తవ ప్రాణహరిణీతి భావః.

౨౩

(నేయ మితి.) ఓజసా అమరపక్షే ప్రతాపేన, అన్నపక్షే జాతరాగ్నినా.

౨౪

తపఃకృచ్ఛ్చలబ్ధ మిష్టం మహా జ్ఞీవనం వృథా చా నాశయే త్యాహ (తవ ఇతి.) తవ స్సంతాపః, తపశ్చర్యా, ఓదనపాకం పచతీతివ నిర్దేశః. తేన లబ్ధః, పరిగృహ్యత ఇతి పరిగ్రహః ఫలం, ధర్మపరిగ్రహః ధర్మఫలం. లాదృశో యోఽయ మాత్మప్రాణపరిగ్రహః - ఆత్మనః ప్రాణానాం చ పరిగ్రహః స్వీకారః, జీవన మితి యావత్. స, నాశయితుం, న న్యాయ్యం న యుక్తం. అవ్యయ మేతత్. తపఃక్షేత్రలబ్ధం తద్వ్యతిరిక్తధర్మఫలభూతం చ యజ్ఞీవన మాయుః తన్న వినాశయే త్యర్థః. చకారాభావా దిత్థ మేవ యోజనా.

౨౫

సర్వావధ్య స్వేహ మే కోఽయ మాయుర్వినాశకః ఇత్యాశంక్య పరిపూర్ణతి (అవధ్యతా మితి.) తపోభి రాజితాం సాసురై ర్దేవై ర్యాం ఆత్మనోఽవధ్యతాం భవా సమనువశ్యతి, తత్రాపి అవధ్యతాయాం సత్యా మపి, అయం వక్ష్యమాణః, హేతుః భవ ద్వధహేతు రస్తి. మహాః అపరి హార్యః.

౨౬

సుగ్రీవో న హి దేవోఽయం నాఽసురో న చ రాక్షసః,
 న దానవో న గంధర్వో న యక్షో న చ పన్నగః.
 తస్మాత్ప్రాణపరిత్రాణం కథం రాజ న్కరిష్యసి,

౨౭౪

* న తు ధర్మోపసంహార మధర్మఫలసంహితం.

తదేవ ఫల మన్వేతి ధర్మశ్చాఽధర్మనాశనః.

౨౮౪

త మేవ హేతు మాహ (సుగ్రీవ ఇతి.) 'న చ రాక్షస' ఇతి పాఠ స్సమ్మక్. 'న చ మానుష' ఇతి పాఠే ప్రతిషేధప్రసక్తి రపి నాస్తీ త్యుచ్యతే. 'తృణభూతా హి మే సర్వే ప్రాణీనో మానుషాదయ' ఇతు త్తరశ్రీరామాయణే మనుష్యాదిభి రవధ్యత్వస్యాఽప్రార్థితత్వాత్; న చ తిర్యంబ ఇతి న ప్రసజ్య చ ప్రతిషిధ్యత ఇతి భావః. తస్మా త్సుగ్రీవాత్.

౨౭౪

నను కి మనే నోపదేశేన : కృతాని మయా పాపాని, తై శ్చాఽవశ్యం ఫలప్రదై ర్భవితవ్య మిత్యాశంక్యాహ (న త్వితి.) తుశబ్ద ఉక్తశంకావ్యావ ర్తకః. ధర్మః ఉపసంహ్రాయతేఽనేనేతి ధర్మో పసంహారం ధర్మఫలం. ఫలేన ధర్మ సోపసంహ్రాయమాణత్వాత్, క్షీబత్వ మార్గం. తత్ అధర్మ ఫలసంహితం న భవతి. కుత? ఇత్యత్రాహ (తదేవ ఫల మన్వేతీతి.) ధర్మఫల మేవాఽనువర్తతే. న న్వధర్మే చ విద్యమానే కథం త త్ఫలసంపత్తి స్తత్రాహ (ధర్మశ్చాఽధర్మనాశన ఇతి.) చ ఉక్త శంకా నివృత్త్యర్థః. విరోధిని ధర్మే జాగ్రతి కథ మధర్మవార్తాపీ త్యర్థః. 'ధర్మేణ పాప మపనుద తీ' తి శ్రుతేః. యద్వా, వ్యత్యయో వా కిం న స్యా త్తత్రాహ (ధర్మశ్చేతి.) చోఽవధారణే. ధర్మ ఏవాఽధర్మనాశనః, తథా శ్రుతేః, న త్వధర్మః. ప్రమాణాభావా దితి భావః.

౨౮౪

* నను మహతా పూర్వసంచితేనైవ ధర్మేణ మమ త్రాణం భవిష్యతీ త్యాశంక్య రోగరాజ్యా దివత్ ధర్మాధర్మఫలయోః సంభూయాఽనుభవసిద్ధే రాత్తత్రాణసిద్ధిః? ఉతాఽధర్మ బాధేన ధర్మఫలానుభవ శ్చేతి ద్వేషా వికల్ప్యాఽఽద్యస్యాఽసంభవ మాహ (న త్వితి.) ధర్మోపసంహారం ధర్మస్య ఫలవిశాశ్య త్వాత్. ధర్మః ఉపసంహ్రాయతేఽనేనేతి ధర్మోపసంహారం ధర్మఫలం సుఖం, తత్ అధర్మఫలసంహితం. న భవతి, అధర్మేణ సహ భోగ్యం న భవతీ త్యర్థః. తీవ్రతపఃపరదారాసహారణభవదీయధర్మాధర్మఫలయో ర్వధ్యత్వావధ్యత్వయోః జీవనతదభావయోః సహాపస్థానవిరోధాత్. రోగరాజ్యాదివత్ సంభూయాను భవో న సంభవతీతి భావః. ద్వితీయం దూషయతి (త దేవేతి.) తత్ ధర్మఫల మేవాఽన్వేతి, ధర్మఫలం ధర్మఫలేన సహ తిష్ఠతీతి యావత్. ధర్మో నాఽధర్మనాశనః, అధర్మ బాధేన ధర్మఫలానుభవో న ఘటత.

(హనుమతా రావణాయ హితబోధనం)

ప్రాప్తం ధర్మఫలం తావద్భవతా నాత్ర సంశయః.

ఫల మస్యాఽప్యధర్మస్య క్షీప్రమేవ ప్రపత్స్యసే.

౨౯౫

జనస్థానవధం బుద్ధ్యా బుద్ధ్యా వాలివధం తథా.

రామసుగ్రీవసఖ్యం చ బుద్ధ్యస్య హిత మాత్మనః.

౩౦౪

నను యది ధర్మః అధర్మనాశనః, తర్హి ప్రాథమిక ఏవ ధర్మః ఆధునికా నధర్మా నివర్తయే దిత్యాశంక్యాహ (ప్రాప్త మితి.) తావద్భుజ్జః కార్తవ్యువాచీ. కృత్యుం ధర్మఫలం (ఫల మస్యేతి.) తథా చ క్షీప్రం ధర్మ మాచర, అన్యథా సద్యస్తే వినాశో భవిష్యతీతి భావః. అత్ర కర్తవ్యత్వేన విధీయమానో ధర్మ స్వీతావ్రదానపూర్వకరామవిషయశరణాగతి రేవ, శూరస్యాఽశౌర్యప్రవృత్త్యా ధర్మఫలం నర్వం క్షీణ మితి హనుమతాఽవగత మితి మంతవ్యం.

౨౯౫

మా భూ ధర్మాపేక్ష, కార్యోపస్థితి రపేక్ష్యతా మిత్యాహ (జనస్థానేతి.) రామసుగ్రీవసఖ్యం చేతి పరోక్షనిర్దేశస్య గతిః పూర్వ ముక్తా.

౩౦౪

ఇతి భావః. యద్వా నను యేథోఽనధ్యత్వం న ప్రార్థితం. తేభ్యోఽపి పూర్వోపార్జితో మహాసుకృతనంచయ ఏవ రక్షిష్యతీ త్యాశంశ్య ఏవంచే త్తుల్యన్యాయతయా త్వత్కృతః అధర్మ నివయోఽపి త్వాం నాశయిష్యతీ త్యాహ (న త్వితి.) ధర్మోపసంహారం ధర్మస్య ఫలవినాశ్యత్వాత్. ధర్మః ఉపసంహ్రయతేఽనేనేతి ధర్మోపసంహారం ధర్మఫలం సుఖం, తత్ అధర్మఫలసంహితం విరుద్ధకారణకత్వా ద్దుఃఖసంహితం న భవతీ త్యర్థః. కింతు త దేవ ఫలమస్యేతి సుఖ మేవ ఫలత్వేనా ఽనువర్తతే. తుః చార్థే. తేన అధర్మఫల మపి ధర్మఫలసంహితం న భవతి. అధర్మఫలమేవ ఫలత్వేనా ఽనువర్తత ఇతి లభ్యతే. న త్వద్ధర్మం ధర్మో నాశయిష్యతీ త్యాశంక్యాహ (ధర్మశ్చేతి.) అత్ర నశ్చో అనువర్తతే. ధర్మః అధర్మనాశనో న భవతి, పూర్వకృతో ధర్మః ఇదానీం కృతాధర్మనాశనో న భవతీ త్యర్థః. చకారా దేవ మధర్మోఽపి ధర్మనాశనః న భవతీతి లభ్యతే. ధర్మాధర్మా వసుభవైక వినాశ్యా వితి భావః. ఇతి తత్త్వదీపికా.

కామం ఖ ల్లహ మ ప్యేక స్సవాజీరథకుంజరాం.
లంకాం నాశయితుం శ క్త * స్తస్యైష తు న నిశ్చయః, ౩౧౫

రామేణ హి ప్రతిజ్ఞాతం హర్యక్షగణసన్నిధౌ.
ఉత్పాదన మమిత్రాణాం సీతా యై స్తు ప్రధర్షితా, ౩౨౫

అపకుర్వ స్త్వి రామస్య సాక్ష దపి పురందరః.
న సుఖం ప్రాప్నుయా దస్యః కిం పున స్త్వద్విధో జనః, ౩౩౫

యాం సీతే త్యభిజానాసి యేయం తిష్ఠతి తే వశే.
కాశరాత్రీతి తాం విద్ధి సర్వలంకావినాశినీం, ౩౪౫

త దలం కాలపాశేన సీతావిగ్రహరూపిణా.
స్వయం స్కంధావసక్తేన క్షమ మాత్మని చింత్యతాం, ౩౫౫

సీతాయా స్తేజసా దగ్ధం రామకోపప్రపీడితాం.
దహ్యమానా మిమాం పశ్య పురీం సాట్టప్రతోళికాం, ౩౬౫

(కామ మితి) కామం అత్యంతం, అహం సుగ్రీవః, త న్నాశనం, ఏతస్య రామస్య, నిశ్చయః నిశ్చయవిషయః. ౩౧౫

కథ మిత్యత్రాఽఽహ (రామేణేతి.) హర్యక్షగణసన్నిధౌ, వృద్ధసభాయాం ప్రతిజ్ఞాత మనతిక్రమణీయ మితి భావః. ౩౨౫-౩౩౫

(యా మితి.) కాశరాత్రీతి కాచి చ్చక్తి రితి వదంతి. 'సమీ చ కాశరాత్రిశ్చ ధై రవీ గణనాయితే' త్యమరశేషః. ౩౪౫

(త దల మితి.) కాలపాశేన యమపాశేన, అత స్సీతాం రామాయ, దేహీతి హృదయం. ౩౫౫

(సీతాయా ఇతి.) అట్టః అట్టాలః, ప్రతోళికా వీధికా. ౩౬౫

* ఏతస్య ఇతి పా.

(హనుమతా రావణాయ హితబోధనం)

స్వాని మిత్రాణి మంత్రీంశ్చ జ్ఞాతీన్ భ్రాతృన్ సుతాన్ హితాన్.
భోగాన్ దారాంశ్చ లంకాం చ మా వినాశ ముపాసయ.

౩౭౪

సత్యం రాక్షసరాజేంద్ర శృణుష్వ వచనం మమ.
రామదాసస్య దూతస్య వానరస్య విశేషతః,

౩౭౫

సర్వాన్ లోకాన్ సుసంహృత్య సభూతాన్ సచరాచరాన్.
పునరేవ తథా స్రష్టం శక్తో రామో మహాయశః,

౩౭౬

దేవాసురసరేన్ద్రేషు యక్షరక్షోగణేషు చ.
విద్యాధరేషు సర్వేషు గంధర్వే షూరగేషు చ,
సిద్ధేషు కిన్నరేంద్రేషు పతత్రిషు చ సర్వతః.

౩౭౭

* సర్వభూతేషు సర్వత్ర సర్వకాలేషు నాఽస్తి సః,
యో రామం ప్రతియుధ్యేత విష్ణుతుల్యసరాక్రమం.

౩౭౮

(స్వానీతి.) మంత్రీన్ మంత్రిణః, ఇకారాంతత్వ మార్షం.

౩౭౯

(సత్య మితి.) రామదాసస్యే త్యనేన రామసామర్థ్యపరిజ్ఞాన ముక్తం. దూతస్యే త్యనేన హితోపదేశాధికారః, వానరస్యేతి మాధ్యస్థ్యం.

౩౮౦

(సర్వా నితి.) లోకాన్ భూదాదీన్. సభూతాన్ వృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశరూపసంచ మహాభూతయుక్తాన్. సచరాచరాన్ చతుర్ముఖవ్హారాస్పృష్టజంగమాజంగమయుక్తాన్, సంహృత్య ప్రళయావసానే రుద్రద్వారా స్వయం చ సంహృత్య, పునః కల్పాదౌ, తదైవ 'ధాతా యథా పూర్వ మకల్పయ' దితి క్రుత్యుక్తరీత్యా, స్రష్టం సమర్థః. తత్ర ప్రమాణ మాహ(మహాయశా ఇతి.) 'స తస్యేతే కశ్చన తస్య నామ మహ ద్యశ' ఇతి హి క్రుతిం. క్రుతిస్మృతిషు తథా ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః.

౩౮౧-౪౩

* రామానుజీయం. 'సర్వభూతేషు సర్వత్ర సర్వకాలేషు నాఽస్తి స' ఇతి పాఠ స్వాధుః.

(విభీషణేన దూతావద్యతాప్రతిపాదనం)

స సౌష్ఠవోపేత మదీసవాదినః కపే ర్నిశమ్యాఽప్రతిమోఽప్రియం వచః,
దశానను కోఽవివృత్తలోచన స్పమాదిశ త్తస్య వధం మహాకపేః.

౪౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకపాద్యాశస్పర్శః.

అథ ద్విపాద్యాశస్పర్శః.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా వానరస్య మహాత్మనః,
అఙ్గాటయ ద్విధం తస్య రావణః క్రోధమూర్ఛితః.

౦

దశాశస్పర్శా వాచః యుధి యుధే, న శక్తాః, కింతు శరణం గత్వా త్రాతుం శక్తా ఇత్యర్థః. అత్ర 'హిరణ్యగర్భ స్పృశువర్తరాఽగ్రే' 'న న న్న చాఽఽసీ చ్చివ ఏవ కేవలః' 'ఇంద్రో మాయాభిః శ్చయివాః రఃయరే' ఇతి పరదేవరార్యేన ప్రసక్తాత్ త్రికా దధికత్య ముక్తం. రామ ఇత్యనేన పేదాంతో దరాదం సద్వివృత్తివిసామాన్యశబ్దానాం హిరణ్యగర్భపేంద్రాదివిశేషశబ్దానాం చ వ్యక్తివిశేషవరత్వం స్మరితం. అత్యర్థేన ప్రసక్తప్రధానదేవరానిరాకరణప్రకరణే విష్ణో రనుపాదానా త్పారిశేష్యా ద్రామ ముఖ్యతేన ప్రతిపాదనం. అస్మా ఛ్యోరా త్పరం 'స సౌష్ఠవే' తి శ్లోకః 'తస్య త ద్వచన' మితి శ్లోకేన దర్శితం. అత్ర స ప్రమాదా ర్థితి. (తనిశ్లోకే.)

౪౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిచిత్రే, శ్రీరామాయణముఖ్యే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండ్యాఖ్యానే,
ఏకపాద్యాశస్పర్శః.

అథ ద్విపాద్యాశస్పర్శః.

(తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వేతి) శ్లోక స్పర్శస్య ప్రథమః.

వధే తస్య సమాజ్జప్తే రావణేన దురాత్మనా,
నివేదితవతో దౌత్యం నాఽనుమేనే విభీషణః.

౨

తం రక్షేభివతిం క్రుద్ధం త చ్చ కార్య ముపస్థితం,
విదిత్వా చింతయామాస కార్యం కార్యవిధౌ స్థితః.

౩

నిశ్చితార్థ స్తత సామ్నాఽఽపూజ్య * శత్రుజిదగ్రజం,
ఉవాచ హిత మత్యర్థం వాక్యం వాక్యవిశారదః.

౪

క్షమస్వ రోషం త్యజ రాక్షసేంద్ర ప్రసీద మద్వాక్య మిదం శృణుస్వ,
వధం న కుర్వంతి పరావరణ్ణా దూతస్య సంతో వసుధాధిపేంద్రాః.

౫

రాజధర్మవిరుద్ధం చ లోకవృత్తే శ్చ గర్హితం,
తవ చాఽనదృశం వీర కపే రస్య ప్రమాపణం.

౬

(వధ ఇతి.) దౌత్యం దూతకర్మ. బ్రాహ్మణాదే రాకృతిగణత్వాత్ స్యజ్, త నివేదితవతః ఉక్తవతః. నాఽనుమేనే, వధ మిత్యనువర్తనీయం, 'నివేదితమతే దూత్య' మితి పాఠాంతరం. మన్యత ఇతి మతిః కార్యం, నివేదితమతే నివేదితకార్యాంశే, యథార్థవాదిత్వేనాఽవధ్యే హనుమతి, దూత్యం దూతసంబంధితయా రావణాదిష్టం వధం, 'దూతవణిగ్న్యం చేతి వక్తవ్య' మితి భావకర్మణో ర్విహితో యప్రత్యయః, అర్థానుగుణ్యా త్సంబంధమాత్రే గమయితవ్యః.

౭

(త మితి.) త చ్చ కార్యం దూతవధరూపకార్యం, కార్యం ఆనంతరానుష్ఠేయం, కార్యవిధౌ కార్యకరణే, స్థితః నిశ్చితార్థః, సాధ్యసాధువివేకనిశ్చితకార్య ఇత్యర్థః.

౮

(నిశ్చితార్థ ఇతి.) ఆహజ్యేతి చేదః.

(క్షమస్వేతి.) పరావరణ్ణాః త్యాజ్యోపాదేయవివేకయక్తాః.

౯

(రాజేతి.) ప్రమాపణం మారణం.

౧౦

(విభీషణేన దూతావధ్యత్వప్రతిపాదనం)

ధర్మజ్ఞశ్చ కృతజ్ఞశ్చ రాజధర్మవిశారదః,
పరావరజ్ఞో భూతానాం త్వ మేవ పరమార్థవిత్. ౭

గృహ్యంతే యది రోషేణ త్వాదృశోఽపి విపశ్చితః,
తత శ్శాస్త్రవిపశ్చిత్త్వం శ్రమ ఏవ హి కేవలం. ౮

తస్మా త్ప్రసీద శత్రుఘ్న రాక్షసేంద్ర దురాసద,
యుక్తాయుక్తం వినిశ్చిత్వ దూతదండో విధీయతా. ౯

విభీషణవచ శ్రుత్వా రావణో రాక్షసేశ్వరః,
రోషేణ మహతాఽఽవిష్టో వాక్య ముత్తర మబ్రవీత్. ౧౦

న పాపానాం వధే పాపం విద్యతే శత్రుసూదన,
తస్మా దేనం వధిష్యామి వానరం పాపచారిణమ్. ౧౧

అధర్మమూలం బహుదోషయుక్త మనార్యజుష్టం వచనం నిశమ్య,
ఉవాచ వాక్యం పరమార్థతత్త్వం విభీషణో బుద్ధిమతాం వరిష్ఠః. ౧౨

ప్రసీద లుకేశ్వర రాక్షసేంద్ర ధర్మార్థయుక్తం వచనం శృణుష్య,
దూతా న వధ్యా న్నమయేషు రాజన్ సర్వేషు సర్వత్ర వదంతి సంతః. ౧౩

(ధర్మజ్ఞ శ్చేతి.) భూతానా మితి నిర్ధారణే షష్ఠీ. భూతానాం మధ్యే. ౭

(గృహ్యంత ఇతి.) శాస్త్రవిపశ్చిత్త్వం - వివిధం పశ్యతీతి విపశ్చిత్, తస్య భావః విపశ్చి
త్త్వం, శాస్త్రవిషయే వివిధజ్ఞానోపేతత్వ మితి యావత్. ౮

(తస్మా దితి.) దూతదండః దూతయోగ్యదండః. ౯-౧౨

(ప్రసీదేతి.) సర్వేషు సర్వత్ర, సర్వదేశేషు సర్వజాతి ష్విత్సర్గః. ౧౩

అనంశయం శత్రు రయం ప్రవృద్ధః కృతం హ్యనేనాఽప్రియ మప్రమేయం,
న దూతవధ్యాం ప్రవదంతి సంతో దూతస్య దృష్టా బహవో హి దండాః. ౧౪

వైరూప్య మంగేషు కశాభిఘాతో మౌండ్యం తథా లక్షణసన్నిపాతః,
ఏతాః హి దూతే ప్రవదంతి దండాః వధ స్తు దూతస్య న న శ్రుతోఽపి. ౧౫

కథం చ ధర్మార్థవిసీతబుద్ధిః పరావరప్రత్యయనిశ్చితార్థః,
భవద్విధః కోపవశే హి తిష్ఠే త్కోపం నియచ్ఛంతి హి సత్త్వవంతః. ౧౬

న ధర్మవాదే న చ లోకవృత్తే న శాస్త్రబుద్ధిగ్రహణేషు చాఽపి,
విద్యేతకశ్చి త్తవ వీర తుల్య స్త్వం హ్యుత్తమ స్సర్వసురాసురాణాం. ౧౭

న చాఽవ్యస్య కపే ర్ధాతే కంచి త్పశ్యా మ్యహం గుణం,
తే స్వయం పాత్యతాం దండో యై రయం ప్రేషితః కపిః, ౧౮

న కేవలం దూతోఽయం. అక్షదివధేన శత్రు శ్చ. తథా చ హంతవ్యః ఇత్యాశంక్యాహ
(అనంశయ మితి.) దూతవధ్యాం దూతవధం, స్త్రియాం భావే క్యవ్. హంతే ర్వదాదేశ ఆర్షః. ౧౪

(వైరూప్య మితి.) లక్షణసన్నిపాతః దూతయోగ్యాంకనసంబంధః, నః అస్మాభిః. ౧౫

(కథం చేతి.) ధర్మార్థవిసీతబుద్ధిః ధర్మార్థయో శీఘ్రితబుద్ధిః, పరావరప్రత్యయనిశ్చితార్థః
ఉత్కృష్టాపకృష్టపరిజ్ఞాననిశ్చితార్థః. అస్మిన్ విషయే ఇదం కార్యం పరం, ఇద మపర మితి వివేక
నిశ్చితకార్య ఇత్యర్థః. నియచ్ఛంతి నిగృహ్ణంతి, సత్త్వవంతః వ్యవసాయవంతః. ౧౬

(న ధర్మవాద ఇతి.) ధర్మవాదే ధర్మశాస్త్రే, లోకవృత్తే లోకికాచారే, శాస్త్రబుద్ధిగ్రహణేషు-
శాస్త్రశబ్దేన శాస్త్రార్థ ఉచ్యతే, శాస్త్రార్థజ్ఞానతద్ధారణే స్విత్యర్థః. ౧౭

న కేవలం దూతస్య వధే శాస్త్రవిరోధః. గుణ మపి న కంచి త్పశ్యామి. అతః
ఏతత్ప్రేషితేష్యేన వధరూపో దంధః పాత్యతా మిత్యాహ (న చేత్యాది.) ౧౮

(విభీషణేన దూతవధే చోషనిరూపణం)

సాధు ర్వా యది వాఽసాధుః పరై రేష సమర్పితః,
 బ్రువన్పరార్థం పరవాణా న దూతో వధ మర్హతి.

౧౯

అపి చాఽస్మిన్స్తతే రాజన్నాఽన్యం పశ్యామి ఖేచరమ్,
 ఇహ యః పున రాగచ్ఛే త్పరం పారం మహోదధేః.

౨౦

తస్మాన్నాఽన్య వధే యత్నః కార్యః పరపురంజయ,
 భవా స్సేంద్రేషు దేవేషు యత్న మాస్థాతు మర్హతి.

౨౧

* అస్మిన్విసేషే న హి దూత మన్యం పశ్యామి యస్తౌ నరరాజపుత్రౌ,
 యుద్ధాయ యుద్ధప్రియ దుర్విసీతా వుద్యోజయే ద్దీర్ఘపథావరుద్ధా.

౨౨

(సాధు ర్వేతి.) సమర్పితః ప్రేషితః.

౧౯

అస్మిన్ హతే సతి వృత్తాంతనివేదకాభావా ద్రామలక్షణయో రిహోఽఽగమనాభావేన తవ
 శత్రుక్షయో న స్యాత్. విముక్తేఽస్మిన్నేతన్నివేదితవృత్తాంతయో స్తయో రిహోఽఽగమనా దయత్నేన
 తవ శత్రునాశో భవేది త్యభిప్రేత్యాహ (అపి చేత్యాదిన్.) ఇహ పరం పారం ఇహ విద్యమానం
 మహోదధేః పరం పారం, ఇదం దక్షిణకూల మిత్యర్థః.

౨౦-౨౧

(అస్మిన్విసేష ఇతి.) దీర్ఘపథావరుద్ధా, దూరమార్గేణ నిరుద్ధగమనా విత్యర్థః. ఏతచ్ఛోకా
 నంతరం 'పరాక్రమోత్సాహమనస్వినాం' చేతి శ్లోకః. అథ 'తదేకదేశేనే' తి శ్లోకః. అథ 'నిశాచ
 రాణా' మితి సర్గాంతశ్లోకః. అయ మేవ పాతక్రమ స్సమీచీనః. అన్యేష్యత్ర సర్గే శ్లోకాః కల్పితా
 దృశ్యంతే.

౨౨

* రామానుజీయం. (అస్మిన్వితి.) 'ఉద్యోజయే ద్దీర్ఘపథావరుద్ధా' విత్యతఃపరం 'పరాక్రమో
 త్సాహమనస్వినాం' చేతి శ్లోకః, తతఃపరం 'హితా' శ్చేతి శ్లోకః. తదనంతరం 'తదేకదేశేనే' తి.
 తతో 'నిశాచరాణా' మితి సర్గాంతశ్లోకః. అయమేవ సమీచీనః పాతక్రమః.

పరాక్రమోత్సాహమనస్వినాం చ సురాసురాణా మపి దుర్జయేన,
త్వయా మనోనందననైర్వృతానాం యుదాయతి ర్నాశయితుం న యుక్తా. ౨౩

హితాశ్చ భూరా శ్చ సమాహితా శ్చ కులేషు జాతా శ్చ మహాగుణేషు,
మనస్విన శ్చత్రుభృతాం వరిష్ఠాః కోట్యగ్రత స్తే సుభృతా శ్చ యోధాః. ౨౪

తదేకదేశేన బలస్య తావ త్కేచి త్రవాఽఽదేశకృతోఽభియాంతు,
తౌ రాజపుత్రౌ వినిగృహ్య మాథౌ పరేషు తే భావయితుం ప్రభావం. ౨౫

నిశాచరణా మధిపోఽనుజస్య విభీషణ సోఽత్తమవాక్య మిష్టం,
జగ్రాహ బుద్ధ్యా సురలోకశత్రు ర్మహాబలో రాక్షసరాజముఖ్యః. ౨౬

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సున్దరకాణ్డే, ద్విపఞ్చాశ సర్గః.

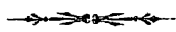
అథ త్రిపఞ్చాశ సర్గః

తస్య త ద్వచనం క్రుత్వా దశగ్రీవో మహాబలః,
దేశకాలహితం వాక్యం బ్రాతు రుత్తర మబ్రవీత్.

౧

(త దితి.) త త్తస్మాత్కారణాత్, ఏకదేశేనేతి సహయోగే తృతీయా. బలస్య సైన్యస్య. ౨౬

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారలిలకావ్యాసే, సున్దరకాణ్డవ్యాఖ్యాసే,
ద్విపఞ్చాశ సర్గః.

అథ త్రిపఞ్చాశ సర్గః

(తస్యే త్యాది.) దేశకాలహితం దేశకాలచిత మితి విభీషణవచనవిశేషణం.

౧

(రావణేన హనుమల్లాంగూలదీపనయాజ్ఞాపనం)

సమ్య గుక్తం హి భవతా దూతవధ్యా విగర్హితా,
అవశ్యం తు వధా దస్యః క్రియతా మస్య నిగ్రహః.

౨

కపీనాం కిల లాంగూల మిష్టం భవతి భూషణం,
త దస్య దీప్యతాం శీఘ్రం తేన దగ్ధేన గచ్ఛతు.

౩

తతః పశ్యం త్విమం దీన మంగవై రూప్యకర్మితం,
సమిత్రజ్ఞాతయ స్సర్వే బాంధవా స్ససుహృజ్ఞనాః.

౪

అజ్ఞాపయ ద్రాక్షనేంద్రః పురం సర్వం సచత్వరం,
లాంగూలేన ప్రదీప్తేన రక్షీభిః పరిణీయతాం.

౫

* తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా రాక్షసాః కోపకర్మితాః,
వేష్టయంతి స్మ లాంగూలం జీర్ణైః కార్పాసకైః పత్రైః.

౬

సంవేష్ట్యమానే లాంగూలే వ్యవర్ధత మహాకపిః,
శుష్క మింధన మాసాద్య వనేష్వివ హుతాశనః.

౭

(సమ్య గుక్త మితి.) దూతవధ్యా దూతవధః.

౨-౩

(తత ఇతి.) (సమిత్రేతి.) మిత్రాణి అప్తాః, సనుమఖదుఃఖా వా, సహాయా వా, జ్ఞాతయః
భ్రాత్రాదయః, బాంధవాః సంబంధినః, సుహృజ్ఞనాః స్నిగ్ధజ్ఞనాః.

౪

(అజ్ఞాపయ దితి.) ప్రదీప్తేన లాంగూలేన యుక్తో హనుమాన్ సచత్వరం సర్వం పురం.
పరిణీయతాం పరితో నీయతాం, ఇ త్యాజ్ఞాపయ దిత్యన్వయః.

౫-౭

* రామానుజీయం. (తస్యేతి.) 'వేష్టయంతి స్మ లాంగూల' మితి పాఠః.

తైలేన పరిషిచ్యాఽథ తేఽగ్నిం * తత్రాఽభ్యపాతయన్, ౯
 లాంగూలేన ప్రదీప్తేన రాక్షసాం స్తా నపాతయత్.

రోషామర్షపరీతాత్మా బాలసూర్యసమాననః,
 లాంగూలం సంప్రదీప్తం తు ద్రష్టుం తస్య హనూమతః.
 సహస్త్రిబాలవృద్ధా శ్చ జగ్ముః ప్రీతా నిశాచరాః, ౯౫

స భూయ సుంగతైః క్రూరై రాక్షసై ర్హరిసత్తమః.
 నిబద్ధః కృతవా స్వీర స్తత్కాలసదృశీం మతిం, ౧౦౫

కామం ఖలు న మే శక్తా నిబద్ధస్యాఽపి రాక్షసాః.
 చిత్వా పాశా న్సముత్పత్య హన్యా మహా మిమా న్సునః, ౧౧౫

యది భర్తు ర్హితార్థాయ చరంతం భర్తృశాసనాత్.
 బద్ధం త్యేతే దురాత్మానో న తు మే నిష్క్రూతిః కృతా, ౧౨౫

సర్వేషా మేవ పర్యాప్తో రాక్షసానా మహం యుధి.
 కిం తు రామస్య ప్రీత్యర్థం విషహిష్యేఽహ మీదృశం, ౧౩౫

(లాంగూలేనేతి.) అపాతయత్, లాంగూలభ్రామణేన అద్రవయ దిత్యర్థః, ౯-౯౫

(స భూయ ఇత్యాది.) న మే శక్తాః, న మే పర్యాప్తా ఇత్యర్థః. మమ నిగ్రహే న సమర్థా ఇతి యావత్. (యదీతి.) భర్తృహితార్థాయ రామహితార్థాయ, చరంతం ప్రవర్తమానం, మా మితి శేషః, భర్తృశాసనాత్ రావణశాసనాత్, యది బద్ధంతి, తావతా మే, నిష్క్రూతిః ప్రతి క్రియా, న కృతా, ఇదం బంధన మకించిత్కర మితి భావః. (సర్వేషా మితి.) రామస్య ప్రీత్యర్థ మిదం విషహిష్యే. రావణాదిపథస్య స్వేనైవ కర్తవ్యత్వేన రామాభిమతత్వా ద్రాక్షసానా మహా మీదృశం బంధనాకర్షణాదిరూపం పరిభవం సహిష్య ఇతి భావః. రామస్య ప్రీత్యర్థ మిత్యత్ర చ్చందోభంగ ఆర్షః. ౧౦౫-౧౩౫

* తత్రోపపాదయన్ పా. ఉపపాదయన్ ఉదపాదయన్నితి కతకః. సమయోజయన్నిత్యనే.

(దగ్ధపుచ్చస్య హనుమతః లంకావీధీషు త్రామనం)

లంకా చారయితవ్యా వై పునరేవ భవే దితి.

రాత్రౌ న హి సుదృష్టా మే దుర్గకర్మవిధానతః.

౧౪౪

అవశ్య మేవ ద్రష్టవ్యా మయా లంకా నిశాక్షయే.

కామం బద్ధస్య మే భూయః పుచ్చ స్యోద్దీపనేన చ,

పీడాం కుర్వంతు రజ్ఞంసి న మేఽస్తి మనస శ్శమః.

౧౬

తత స్తే సంవృతాకారం స త్త్వవంతం మహాకపిం,

పరిగృహ్య యయు ర్హృష్టా రాక్షసాః కపికుంజరం.

౧౭

శంఖభేరీవినాదై స్తం ఘోషయంత స్వకర్మభిః,

రాక్షసాః క్రూరకర్మాణ శ్చారయంతి స్మ తాం పురీం.

౧౮

అన్వీయమానో రక్షోభి ర్యయౌ సుఖ మరిందమః,

హనుమాం శ్చారయామాస రాక్షసానాం మహాపురీం.

౧౯

(లంకేతి.) లంకా రాత్రౌ, దుర్గకర్మవిధానతః దుర్గకర్మవిధానా ద్దేతోః, న హి సుదృష్టా నైవ సుదృష్టా, యద్వ్యా దుర్గకర్మవిధానతః, నగరగుప్తి విశేషజ్ఞానపూర్వక మిత్యర్థః. న దృష్టేతి హేతో ర్మయా లంకా పున శ్చారయితవ్యా భవేత్. వివరిత్యా ద్రష్టవ్యా భవే దిత్యర్థః. ఆయం చ ప్రాతఃకాలః, న తూషఃకాలః, ప్రాతఃకాలేఽపి తథా వ్యవహారోపపత్తేః. (కామ మితి,) మనసః శ్రమ ఇత్యనంతర మితికరణం బోధ్యం. ౧౪౪-౧౬

(తత స్త ఇతి.) సంవృతాకారం గూఢస్వభావం. మహాకపి మితి బుద్ధ్యా మహాత్త్వం, కపికుంజర మితి సజాతీయశ్రేష్ఠ్యం. ౧౭

(శంఖేతి.) స్వకర్మభిః, ఆస్ఫోటనసింహనాదై రిత్యర్థః. తాం పురీం ఘోషయంతః, అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. చారయంతి స్మ, త మితి శేషః. ౧౮

(అన్వీయమాన ఇతి.) చారయామాస శోధయామాస. ౧౯

అథాఽపశ్య ద్విమానాని విచిత్రాణి మహాకపిః,
 సంవృతాః భూమిభాగాం శ్చ సువిభక్తాం శ్చ చత్వరాః. ౨౦

వీధీ శ్చ గృహసంబాధాః కపి శ్శృంగాటకాని చ,
 తథా రథోపరథ్యా శ్చ తథైవ గృహకాంతరాః.
 గృహాం శ్చ మేఘసంకాశాః దదర్శ పవనాత్మజః, ౨౧౫

చత్వరేషు చతుష్కేషు రాజమార్గే తథైవ చ.
 ఘోషయంతి కపిం సర్వే చారీక ఇతి రాక్షసాః, ౨౨౫

స్త్రీబాలవృద్ధా నిర్జగ్ము స్తత్ర తత్ర కుతూహలాత్.
 తం ప్రదీపితలాంగూలం హనుమంతం దిదృక్షవః, ౨౩౫

దీప్యమానే తత స్తస్య లాంగూలాగ్రే హనూమతః.
 రాక్షస్య స్తా విరూపాక్ష్య శ్శంసు ర్దేవ్యా స్త ద్రిపియం, ౨౪౫

య స్త్వయా కృతసంవాద స్సీతే తామ్రముఖః కపిః.
 లాంగూలేన ప్రదీప్తేన స ఏష పరిణీయతే, ౨౫౫

(అథేతి.) చత్వరాః గృహబహిరంగణాని. ౨౦

(వీధీ శ్శేతి.) శృంగాటకాని చతుష్పథాని, రథ్యాః మహావీధీః, ఉపరథ్యాః అవాంతరవీధీః, గృహకాంతరాః - గృహకాణి క్షుద్రగృహాణి. అంతరాణి ప్రచ్ఛన్నద్వారాణి, అంతర్ద్వారాణి త్యర్థః. 'తోరణోఽస్త్రీ బహిర్ద్వారం ప్రచ్ఛన్నద్వారం మంతర' మితి వైజయంతీ. అక్షీబత్స మార్షం. ౨౧౫

(చత్వరే ష్వితి.) చత్వరేషు చతుస్పతాం రథ్యానాం సంభేదేషు, చతుష్కేషు చతుస్తంభ మంటపేషు, చార ఏవ చారీకః, స్వాస్థ్యే కప్రత్యయః. ఆర్షో దీర్ఘః. ౨౨౫-౨౩౫

(దీప్యమాన ఇతి.) శంసుః శశంసుః, ఆర్షో ద్విర్వచనాభావః. ౨౪౫

(య స్త్వయేతి.) పరిణీయతే ఫరితో నీయతే. ౨౫౫

(సీతయా అగ్నేః శీతతాప్తార్థనం)

శ్రుత్వా తద్వచనం క్రూర మాత్మాపహరణోపమం.

వై దేహీ శోకసంతప్తా హుతాశస ముపాగమత్,

౨౬౪

మంగళాభిముఖీ తస్య సా తదాఽఽసీ నృహోకపేః.

ఉపతస్థే విశాలాక్షీ ప్రయతా హవ్యవాహనం,

౨౭౪

య ద్యస్తి పతిశుశ్రూషా య ద్యస్తి చరితం తపః.

యది చాఽస్త్వైకపత్నీత్వం శీతో భవ హనూమతః,

౨౮౪

యది కిచ్ఛిదనుక్రోశ స్తస్య మ య్యస్తి ధీమతః.

యది వా భాగ్యశేషో మే శీతో భవ హనూమతః,

౨౯౪

యది మాం వృత్తసంపన్నాం తత్సమాగమలాలసాం,

స విజానాతి ధర్మాత్మా శీతో భవ హనూమతః,

౩౦౪

(శ్రుత్వేతి.) ఉపాగమత్ ఉపాసితవతి.

౨౬౪

(మంగళాభిముఖీ.) తస్య హనుమతః. మంగళాభిముఖీ అదాహపరా, ప్రయతా శుద్ధిమతీ.

“పవిత్రః ప్రయతః పూత” ఇత్యమరః.

౨౭౪

(య ద్యస్తి.) పతిశుశ్రూషాదిపదం తత్ఫలవరం. శీతో భవ, తేనేతి శేషః. ఏకపత్నీత్వం

పాతివ్రత్యం.

౨౮౪

(యది కించి దితి.) కించిదనుక్రోశ ఇతి సమస్తం పదం. తస్య రామస్య, భాగ్యశేషః.

ఇదానీం నిరంతరదుఃఖానుభవాత్ భాగ్యవ్రసక్తి రేవ నాస్తితి మన్యమానాయా ఇదం వచనం.

౨౯౪

మమ పాతివ్రత్యం యది హనుమాన్ జానాతి తదా శీతో భవే త్యాహ (యది మా

మితి.)

౩౦౪

యది మాం తారయే దార్య సుగ్రీవ స్సత్యసంగరః.

అస్మా ద్దుఃఖాంబుసంరోధా చ్చీతో భవ హనుమతః,

౩౧౫.

తత స్తీక్ష్ణేర్పి రవ్యగ్రః ప్రదక్షిణశిఖోఽనలః.

జన్వాల మృగశాఖాఙ్గ్య శ్శంస నివ శివం కపేః,

౩౨౫.

* హనుమజ్జనక శ్చాపి పుచ్చానలయుతోఽనిలః.

వవో స్వాస్థ్యకరో దేవ్యాః ప్రాలేయానిలశీతళః,

౩౩౫.

దహ్యమానే చ లాంగూలే చింతయామాస వానరః.

ప్రదీప్తోఽగ్ని రయం కస్మా న్న మాం దహతి సర్వతః,

౩౪౫

(యది మాం తారయే దితి.) మత్తారణే ఇద మేవ జ్ఞాపక మితి భావః.

౩౧౫

(తత ఇతి.) తతః సీతోపగమాత్, కపే రనలః కపివాలాగ్నిః,

మృగశాఖాఙ్గ్యః.

సీతాయాః, శుభం శంస నివ ప్రదక్షిణశిఖో జన్వాలే త్యన్వయః.

౩౨౫

(హనుమ దితి.) అనిలశ్చ పుచ్చానలయుతోఽపి, ప్రాలేయానిలశీతళః హిమమారుతవ

చ్చీతళ స్సృణ, దేవ్యాః సీతాయాః, స్వాస్థ్యకరః, వవో. అస్మా త్పరం 'దహ్యమానే చ లాంగూల'

ఇతి శ్లోకః. అనయో శ్లోకయో ర్మద్యే కేచన శ్లోకాః కతివయకోశేష దృశ్యంతే. బహుకోశే

ష్వదర్శనా దర్ధాధిక్యాభావా చ్చ తే అనాదరణీయాః.

౩౩౫-౩౪౫

* రామానుజీయం. (హనుమజ్జనక ఇతి.) అనిలః పుచ్చానలయుతోఽపి, ప్రాలేయా

నిలశీతళః హిమమారుతవ చ్చీతళ స్సృణ, దేవ్యాః స్వాస్థ్యకరో వవో వితి సంబంధః. అస్మా త్పరతః

'దహ్యమానే చ లాంగూల' ఇతి శ్లోకః. అనయో శ్లోకయో ర్మద్యో సరమావాక్యధూతాః

కేచన శ్లోకాః కతివయకోశేష దృశ్యంతే, బహుకోశే స్వదర్శనా దర్ధాచిత్యాభావా చ్చ తే.

అనాదరణీయాః.

(హనుమతః అగ్నేః శైత్యానుభవః)

దృశ్యతే చ మహాజ్వాలః కరోతి న చ మే రుజం.

శిశిరస్యేవ సంపాతో లాంగూలాగ్రే ప్రతిష్ఠితః,

౩౫౪

అథవా త దిదం వ్యక్తం య ద్దృష్టం ప్లవతా మయా.

రామప్రభావా దాశ్చర్యం పర్వత స్సరితాంపతౌ,

౩౬౪

యది తావ త్సముద్రస్య మైనాకస్య చ దీమతః.

రామార్థం సంభ్రమ స్తాదృ క్షి మగ్ని ర్న కరిష్యతి.

౩౭౪

సీతాయా శ్చాన్యశంస్యేన తేజసా రాఘవస్య చ.

పితుశ్చ మమ సఖ్యేన న మాం దహతి పావకః,

౩౮౪

భూయ స్స చింతయామాస ముహూర్తం కపికుంజరః.

౩౯౪

(ప్రదీప్త ఇతి.) రుజం పీడాం, శిశిరస్యేవ సంపాతః-శిశిరస్య చందనోశీరాడేః సంపాతః సంఘట్ట ఇవ స్థితః, అత్యంతశీతశ ఇత్యర్థః. ఏతేన హేతువిశేషం న పశ్యామీ త్యుక్తం.

౩౫౪

హేతువిశేషా నిర్భీనోతి (అథవే త్యాదినా.) ప్లవతా మయా, సరితాంపతౌ, ఆర్షం ఘసంజ్ఞాకార్యం. సముద్రమధ్యే, పర్వతః పర్వతరూపం, య దాశ్చర్యం అద్భుతరూపం నస్తు. దృష్టం, తద్వ దిద మగ్నే శ్చైత్యం, రామప్రభావాత్సంజాతం, వ్యక్తం.

౩౬౪

ఏత దేవోపపాదయతి (యదీతి.) సంభ్రమః త్వరా, కి మగ్ని ర్న కరిష్యతి, సంభ్రమ మితి శేషః, రామార్థం మైనాకస్య సంభ్రమో యది స్యా దగ్నే స్తాదృశ స్సంభ్రమః కుతో న భవిష్యతీ త్యర్థః.

౩౭౪

(సీతాయా ఇతి.) ఆన్యశంస్యేన దయయా.

౩౮౪

(భూయ ఇతి.) న చింతయామాస, అనంతరకర్తవ్య మితి శేషః.

౩౯౪

ఉత్పపాతాఽథ వేగేన ననాద చ మహాకపిః, ౩౯౫

పురద్వారం తత శ్రీమాన్ శైలశృంగ మివోన్నతం.
విభక్తరక్షస్సంబాధ మాససాదాఽనిలాత్మజః, ౪౦౫

స భూత్వా శైలసంకాశః క్షణేన పున రాత్మవాన్.
ప్రాస్వతాం పరమాఽ ప్రాప్తో బంధనా న్యవశాతయత్, ౪౧౫

విముక్త శ్చాఽభవ చ్చీమాన్ పునః పర్వతసన్నిభః.
వీక్షమాణశ్చ దదృశే పరిఘం తోరణాశ్రితం, ౪౨౫

స తం గృహ్య మహాబాహుః కాలాయసపరిష్కృతం.
రక్షణ స్తా న్పున స్సర్వాన్ సూదయామాస మారుతిః, ౪౩౫

స తాన్నిహత్వా రణచండవిక్రమ స్సమీక్షమాణః పున రేవ లంకాం,
ప్రదీప్తలాంగూలకృతార్చిమాలీ ప్రకాశతాఽఽదిత్య ఇవాఽర్చిమాలీ. ౪౪౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, త్రిపఞ్చాశ స్సర్గః.

చింతిత మేవాఽఽహ (ఉత్పపాతేతి.) ౩౯౫

(పురద్వార మితి.) విభక్తరక్షస్సంబాధం నివృత్తరక్షస్సంచారం. ౪౦౫

(స ఇతి.) అవశాతయత్ అవాశాతయత్, అచ్యావయ దిత్సర్గః. ౪౧౫-౪౩౫

(స తాన్నితి.) నిహత్వా నిహత్య, ల్యబభావ ఆర్జః. లాంగూలకృతార్చిమాలీ-లాంగూలే కృత జ్వాలామాలః, ఆర్చిమాలీ తేజఃపుఃజవా నాదిత్య ఇవ, ప్రకాశత ప్రాకాశత, అనిత్యత్వా దడభావః. ఆర్చీ తీకారాంతత్వ మార్దం. ౪౪౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,
త్రిపఞ్చాశ స్సర్గః.

అథ చతుష్పాదాశస్పర్శః

వీక్షమాణస్తతో లంకాం కపిః కృతమనోరథః,

వర్ధమానసముత్సాహః కార్యశేష మచింతయత్.

కిన్నుఖ ల్వవశిష్టం మే కర్తవ్య మిహ సాంప్రతం,

య దేషాం రక్షసాం భూయ స్సంతాపజననం భవేత్.

వనం తావ త్రప్రమథితం ప్రకృష్టా రాక్షసా హతాః,

బలైకదేశః క్షపిత శ్శేషం దుర్గవినాశనం.

దుర్గే వినాశితే కర్మ భవే త్సుఖపరిశ్రమం,

అల్పయత్నేన కార్యేఽస్మిన్ మమ స్యా త్సఫల శ్రమః.

యో హ్యాయం మమ లాంగూలే దీప్యతే హవ్యవాహనః,

అస్య సంతర్పణం న్యాయ్యం కర్తు మేభి ర్మహోత్తమైః.

అథ చతుష్పాదాశస్పర్శః

(వీక్షమాణ ఇత్యాది.) కృతమనోరథః పర్యాప్తమనోరథః,

(వన మితి.) బలైకదేశః సేనైకదేశః, క్షపితః నాశితః, దుర్గవినాశనం పురవినాశనం, శేషం అవశిష్టం.

(దుర్గ ఇతి.) కర్మ పూర్వోక్తం వనభంగాదికం, సముద్రలంఘనం, దూత్యం వా. సుఖపరిశ్రమం సఫలాయాసం. శక్య మేత దిత్యాహ (అల్పయత్నేనేతి.) అస్మిన్ కార్యే, కృతే సతీతి శేషః.

కేనోపాయే నేదం సుకర ? మిత్యాశంక్య త మాహ (యో హీతి.) యః అగ్నిః, అతి శీతశతయా మమ మహోపకారం కృతవాన్, అస్య సంతర్పణం న్యాయ్య మిత్యర్థః.

తతః ప్రదీప్తలాంగుల స్పవిద్యు దివ * తోయదః.

భవనాగ్రేషు లంకాయా విచచార మహాకపిః.

౯

గృహో ధృహం రాక్షసానా ముద్యానాని చ వానరః,

వీక్షమాణో హ్యసంత్రస్తః ప్రాసాదాం శ్చ చచార సః.

౧౦

అవప్లుత్య మహావేగః ప్రహస్తస్య నివేశనం,

అగ్నిం తత్ర స నిక్షిప్య శ్వసనేన సమో బలీ.

౧౧

తతోఽన్య త్పుప్లువే వేశ్మ మహాపార్శ్వస్య వీర్యవాః,

ముమోచ హనుమా నగ్నిం కాలానలశిఖోపమం.

౧౨

వజ్రదంష్ట్రస్య చ తథా పుప్లువే స మహాకపిః,

శుకస్య చ మహాతేజా స్సారణస్య చ ధీమతః.

౧౩

తథా చేంద్రజితో వేశ్మ దదాహ హరియూథపః,

౧౪

జంబుమాలే స్సుమాలే శ్చ దదాహ భవనం తతః.

౧౫

(తత ఇత్యాది.) అత్ర బంధవిద్రంసనాయ పూర్వం తనుసంకోచే కృతేఽపి కార్యార్థ మగ్నివర్తి స్థాపితేతి బోధ్యం. 'సవిద్యు దివ తోయద' ఇతి సర్వత ఆవృత్య సంచారే దృష్టాంతః.

౧౬

(వజ్రదంష్ట్రస్యేత్యాది) సార్థశ్లోకః.

౧౭

(జంబుమాలే) రిత్యర్థం.

౧౮

* తోయదః సంధ్యాతోయదః హనుమతో ర క్తవర్ణత్వాత్. ఇతి తిలకం.

(అంకాదహనం)

రశ్మికేతో శ్చ భవనం సూర్యశత్రో వైవచ,
ప్రాస్వకర్ణస్య దంష్ట్రస్య రోమశస్య చ రక్షసః.

౧౨

యుద్ధోన్మత్తస్య మత్తస్య ధ్వజగ్రీవస్య రక్షసః,
విద్యుజ్జిహ్వస్య ఘోరస్య తథా హస్తీముఖస్య చ.

౧౩

కరాశస్య పిశాచస్య శోణితాక్షస్య చైవ హి,
కుంభకర్ణస్య భవనం మకరాక్షస్య చైవ హి.

౧౪

యజ్ఞశత్రోశ్చ భవనం బ్రహ్మశత్రో వైవచ,
నరాంతకస్య కుంభస్య నికుంభస్య దురాత్మనః.

౧౫

వర్జయిత్వా మహాతేజా విభీషణగృహం ప్రతి,
క్రమమాణః క్రమేణైవ దదాహ హరిపుంగవః.

౧౬

తేషు తేషు మహార్షేషు భవనేషు మహాయశాః,
గృహే స్వృద్ధిమతా మృద్ధిం దదాహ స మహాకపిః.

౧౭

సర్వేషాం సమతిక్రమ్య రాక్షసేంద్రస్య వీర్యవాణా,
ఆససాదాఽథ లక్ష్మీవాణా రావణస్య నివేశనం.

౧౮

తత స్తస్మి స్సృహే ముఖ్యే నానారత్నవిభూషితే,
మేరుమందరసంకాశే సర్వమంగళశోభితే.

౧౯

(రశ్మికేతో రిత్యాది) పంచ శ్లోకీ. (వర్జయిత్వేతి,) ప్రతివర్జయిత్వేతి సంబంధః.

౧౨-౧౬

(తేషు తేష్యితి) భవనేష్యితి గృహవిశేషణం సమృద్ధిమత్పరం. ఋద్ధిం మణిముక్తా ప్రవాళాదికాం.

౧౭-౧౮

(తత ఇత్యాది.) సర్వమంగళశోభితే సర్వమంగళద్రవ్యయుక్తే.

౧౯

ప్రదీప్త మగ్ని ముత్సృజ్య లాంగూలాగ్రే ప్రతిష్ఠితం,
ననాద హనుమా స్వీరో యుగాంతజలదో యథా.

౨౦

శ్వసనేన చ సంయోగా దతివేగో మహాబలః,
కాలాగ్ని రివ జజ్వాల ప్రావర్ధత హతాశనః.

౨౧

ప్రదీప్త మగ్నిం పవన స్తేషు వేశ్మ స్వచారయత్,
అభూ చ్ఛ్వసనసంయోగా దతివేగో హతాశనః,

౨౨

తాని కౌంచనజాలాని ముక్తామణిమయాని చ,
భవనా న్యవశీర్యంత రత్నవంతి మహాంతి చ.

౨౩

తాని భగ్నువిమానాని నిపేతు ర్వసుధాతలే,
భవనా నీవ సిద్ధానా మంబరా త్పుణ్యసంక్షయే.

౨౪

సంజజ్ఞే తుముల శ్శబ్దో రాక్షసానాం ప్రధావతాం,
స్వగృహస్య పరిత్రాణే భగ్నోత్సాహోర్జితశ్రీయాం.
నూన మేషోఽగ్ని రాయాతః కపిరూపేణ హా ఇతి.

౨౫

(శ్వసనేనేతి.) పూర్వం రావణాదిభీతా వగ్నునిలౌ, ఇదానీం రాక్షసక్షయం దేవబలో
చయం చ ప్రత్యానన్తం విదిత్వా నిశ్చంకా వభూతా మితి భావః.

౨౦-౨౪

(సంజజ్ఞ ఇత్యాది.) 'స్వగృహస్య పరిత్రాణే భగ్నోత్సాహగతశ్రీయా' మితి పాఠః.
'స్వగృహస్య పరిత్రాణే భగ్నోత్సాహోర్జితశ్రీయా' మితి పాఠే-ఉత్సాహ శ్చ ఊర్జితశ్రీశ్చ ఉత్సాహోర్జిత
శ్రీయా. భగ్నో ఉత్సాహోర్జితశ్రీయా యేషా మితి విగ్రహః. స్వగృహస్య పరిత్రాణే భగ్నో
త్సాహానాం శ్రీమతాం రాక్షసానా మితి వాఽర్థః. హా ఇతి 'నిపాత ఏకాజనాజీ' తి
ప్రకృతిః.

౨౫

(అంకాదహనం)

క్రందంత్య స్సహసా పేతు స్తనంధయధరాః శ్రీయః.

కాశ్చి దగ్నిపరీతేభ్యో హర్ష్యేభ్యో ముక్తమూర్ధజాః,

౨౬౪

పతంత్యో రేజిరేఽభ్రేభ్య స్సౌదామిన్య ఇవాఽంబరాత్.

౨౭

వజ్రవిద్రుమవై దూర్యముక్తారజతసంహితాః,

విచిత్రా న్భవనా న్ధాతూః స్యందమానా న్దదర్శ సః.

౨౮

* నాఽగ్ని స్తృప్యతి కాష్ఠానాం తృణానాం హరియూథపః,

నాఽగ్నో రాక్షసానాం రాక్షసానాం వసుంధరా.

౨౯

(క్రందంత్య ఇతి.) కాశ్చిత్ శ్రీయః హర్ష్యేభ్యః పేతు రితి సంబంధః. సుకేశవంశ్యానాం జననమాత్రే రుద్రేణ మాతృతుల్యత్వవరప్రదానేఽపి తదితరేషు తదభావాత్ స్తనంధయధరత్వం. అన్యజాతీయా శ్చ రాక్షసా స్తత్ర సంత్యేవ.

౨౬౪

(పతంత్య ఇతి.) అంబరాత్ పతంత్యః, అభ్రేభ్యో మేఘేభ్యః పతంత్యః, సౌదామిన్యః తటిత ఇవ, రేజిరే.

౨౭

(వజ్రేతి.) భవనా వితి పుల్లింగత్వ మార్షం, ధాతూః సువర్ణాదీని. 'ధాతుస్తు గౌరికే స్వర్ణ' ఇతి దర్పణః. స్యందమానాః స్యందతః, అగ్నితప్త్యేన ద్రవీభూతస్వర్ణాదీ నిత్యర్థః.

౨౮

(నాఽగ్ని రితి.) కాష్ఠానాం తృణానాం చేతి సంబంధసామాన్యే షష్ఠీ. కాష్టై స్తృణైశ్చే త్యర్థః. 'పూరణగుణే' త్యాదినా షష్ఠీ ఐ. అగ్నిః కాష్టై స్తృణైశ్చ న తృప్యతి, హరియూథపః, అగ్నేః న తృప్యతి అగ్నినా న తృప్యతి, అగ్నిప్రక్షేపణేన న తృప్యతి త్యర్థః. ఏవం వసుంధరా, విశస్తానాం రాక్షసానాం విశస్తైః రాక్షస్తైః, న తృప్యతీతి యోజ్యం. అనేన రాక్షసశవాక్టీర్ణా భూ రభూ దిత్యర్థః.

౨౯

* రామానుజీయం. (నాఽగ్ని రితి.) 'తృణానాం చ యథా తథా, హనుమాః రాక్షసేంద్రాణాం వదే కించి న్న తృప్యతి. 'న హనుమాద్విశస్తానాం రాక్షసానాం వసుంధరే' తి పాఠః.

క్వచి త్కింశుకసంకాశాః క్వచి చ్చాల్మలినస్నిధాః,
 క్వచి త్కుంకుమసంకాశా శ్శిఖా వహేష్చ శ్చకాశిరే.

30

హనూమతా వేగవతా వానరేణ మహాత్మనా,
 లంకాపురం ప్రదగ్ధం త ద్రుద్రేణ త్రిపురం యథా.

37

తత స్తు లంకాపురపర్వతాగ్రే సముత్థితో భీమపరాక్రమోఽగ్నిః,
 ప్రసార్య చూడావలయం ప్రదీప్తో హనూమతా వేగవతా విస్ఫుష్టః.

32

యుగాంతకాలానలతుల్యవేగ స్సమారుతోఽగ్ని ర్వవృధే దివిస్పృక్,
 విధూమరశ్మి ర్భవనేషు సక్తో రక్షశ్శరీరాజ్యసమర్పితార్చిః.

33

ఆదిత్యకోటీసదృశ స్సుతేజా లంకాం సమాప్తాం పరివార్య తిష్ఠన్,
 శబ్దై రనేకై రశనిప్రరూఢై ర్భింద నివాండం ప్రబభౌ మహాగ్నిః.

34

(క్వచి దితి,) శిఖాః జ్వాలాః.

30

(హనూమతేతి.) నను ఏతావత్పర్యంత మల్పబలతయాఽపి తస్య హనుమతః కథ మేతాదృశీ శక్తిః? రిత్యత్రాహ (రుద్రేణ త్రిపురం యథేతి.) 'విష్ణు రాత్మా భగవతో భవస్యాఽమిత తేజసః. తస్మా ద్ధనుర్దానంస్వర్గం స విషేషే మహేశ్వర' ఇత్యుక్తరీత్యా విష్ణ్వాప్యాయితేజసా రుద్రేణ త్రిపురం యథా దగ్ధం తథాఽనేనేతి భావః.

37

(తత స్త్వీతి.) లంకాపురపర్వతాగ్రే లంకాపురాధారత్రికుటాశిఖరే, తద్వర్షిత్వా త్తస్యా స్తథా నిర్దేశః. పర్వతాగ్రస్థలంకాపుర ఇతి పరనిపాతో వా. చూడావలయం, జ్వాలాజాల మిత్యర్థః. తత్. ప్రసార్య విస్తార్య, ప్రదీప్తః విస్ఫుష్టః, గృహే ప్వితి శేషః.

32

(యుగాంతేతి.) దివిస్పృక్ అభంలిహః, 'హృద్యుష్మాం జే రలు గ్వక్తవ్య' ఇతి సప్తమ్యా అటుక్. రక్షశ్శరీరాజ్యసమర్పితార్చిః - రక్షశ్శరీరాణ్యేవాఽఽజ్ఞ్యాని, తై స్సమర్పితార్చిః ఉత్థాపితజ్వాలాః.

33

(ఆదిత్యకోటీతి.) సమాప్తాం నిశ్శేషాం. అశనిప్రరూఢైః అశనివ నిష్ఠురైః, అండం బ్రహ్మాండం.

34

(లంకాదహనం)

తత్రాంబరా దగ్ని రతిప్రవృద్ధో రూక్షప్రభః కింశుకపుష్పచూడః.

నిర్వాణధూమాకులరాజయ శ్చ నీలోత్పలాభాః ప్రచకాశిరేభ్రాః. 32

వజ్రీ మహేంద్ర త్రిదశేశ్వరో వా సాక్షి ద్యమో వా వరుణోఽనిలో వా,
రుద్రోఽగ్ని రర్కో ధనదశ్చ సోమో న వానరోఽయం స్వయ మేవ కాలః. 33

కిం బ్రహ్మణ స్సర్వపితామహస్య సర్వస్య ధాతు శ్చతురాననస్య,
ఇహోఽఽగతో వానరరూపధారీ రక్షోపసంహారకరః ప్రకోపః. 34

కిం వైష్ణవం వా కపిరూప మేత్య రక్షోవినాశాయ పరం సుతేజః,
అనంత మవ్యక్త మచింత్య మేకం స్వమాయయా సాంప్రత మాగతం వా. 35

ఇత్యేవ మూచు ర్భూవో విశిష్టా రక్షోగణా స్తత్ర సమేత్య సర్వే,
సప్రాణిసంఘం సగృహం సవృక్షం దగ్ధాం పురీం తాం సహసా సమీక్ష్య. 36

(తత్రేతి.) అంబరాత్ అంబరపర్యంతం, కింశుకపుష్పచూడః తత్తుల్యశిఖః, నిర్వాణ
ధూమాకులరాజయః పూర్వపూర్వదగ్ధభవనాగ్నినిర్వాణసమయోత్థితదూమైః వ్యాప్తవజ్రయః, అత
ఏవ నీలోత్పలాభాః, నిర్వాణధూమానాం నీలవర్ణత్వా దితి భావః. అభ్రాః మేఘాః, పుల్లింగత్వ
మూర్షం, 32

అథ రక్షోపహనం (వజ్రీ త్యాది.) మహేంద్రః, వజ్రీత్యాదివిశేషణం సామర్థ్యవిశేషద్యోత
నార్థం. ఉత్తరత్రా ప్యేవ మేవ గతిః. యమకాలయో ర్యూర్తిభేనా న్న పునరుక్తిః. రక్షోపసంహారకర
ఇత్యత్ర ఆర్ష స్సలోపః. ప్రకోపః ప్రకోపకృతమూర్తివిశేషః, (కిం వైష్ణవ మితి,) అత్రాద్యో
వాశబ్దోఽవధారణే. 'వా స్యా ద్వికల్పోపమయో రేవార్థే చ సముచ్చయ' ఇతి విశ్వః. ద్వితియో
చితర్థే. అనంతం త్రివిధసరిచ్ఛేదరహితం, అవ్యక్తం చక్షురద్యగోచరం. అచింత్యం కేవలమనసో
ఽవిషయం. ఏకం అద్వితీయం, య ద్వైష్ణవం. సుతేజః పూజ్యం ధామ. తదేవ, స్వమాయయా
స్యాసాధారణయాఽఽశ్చర్యశక్త్యా, కపిరూప మేత్య సాంప్రత మాగతం వా? ఇతి యోజనా. వైష్ణవ
మితి స్ఫూర్తే అత్. విష్ణుశరీరాంతర్వర్తితి వాఽర్థః. విష్ణాః జ్ఞానాధికాః. 33-36

తత స్తు లంకా సహసా ప్రదగ్ధా సరాక్షసా సాశ్వరథా సనగా,
సపక్షిసంఘా సమృగా సవృక్షై రురోద దీనా తుములం సశబ్దం. ౪౦

హా తాత హా పుత్రక కాంత మిత్ర హా జీవితం భోగయుతం సుపుణ్యం,
రక్షోభి రేవం బహుధా బ్రువద్భిః శబ్దః కృతో ఘోరతర సుభీమః. ౪౧

హుతాశనజ్ఞ్వాలసమావృతా సా హతప్రవీరా పరివృత్తయోధా,
హనూమతః క్రోధబలాభిభూతా బభూవ శాపోపహతేవ లంకా. ౪౨

స సంభ్రమత్ర స్తవిషణ్ణరాక్షసాం సముజ్జ్వలజ్ఞ్వాలహుతాశనాంకితాం,
దదర్శ లంకాం హనుమాన్ మహామనాః స్వయంభుకోపోపహతా మివాఽవనిం. ౪౩

భజ్ క్త్వా వనం పాదపరత్నసంకులం హత్వా తు రక్షంసి మహాంతి సంయుగే.
దగ్ధ్వా పురీం తాం గృహారత్నమాలినీం తస్థౌ హనూమా న్పవనాత్మజః కపిః. ౪౪

త్రికూటశృంగాగ్రతలే విచిత్రే ప్రతిష్ఠితో వానరరాజసింహః,
ప్రదీప్తలాంగూలకృతార్పిమాలీ వ్యరాజతాఽఽదిత్య ఇవాఽంఘమాలీ. ౪౫

(హా తాతేతి.) యుగపదేవ శోకే మారాహ్స్వినే చ హాశబ్దో వర్తతే. హా జీవిత మిత్యత్ర సంబుద్ధ్యలోప ఆర్షః. హత మితి శేష ఇత్యన్యే. 'అభితస్సుమయానికషాహాప్రతియోగ' ఇతి ద్వితీయా వా. దరిద్రై రశోచ్యత్వా ద్విశేషి (భోగయుతం సుపుణ్య మితి.) సుఖాద్యం, సుకృతై కఫలం చేత్యర్థః. ఘోరతరః తీవ్రతరః, అత ఏవ సుభీమః భయంకరః. ౪౦-౪౧

(హుతాశనేతి.) పరివృత్తయోధా పరివృత్తఙ్ఘటా. ౪౨

(ససంభ్రమేతి.) 'హనుమా న్మహామనా' ఇతి పాఠః. 'హనుమాన్ మహాత్మ్యే' తి పాఠే విషమవృత్తం వా. స్వయంభుకోపోపహతాం, ప్రళయే భగవతా దగ్ధా మిత్యర్థః. ౪౩

(భక్త్యేవేతి.) రత్నశబ్దః శ్శేష్ఠవాచీ. తస్థౌ, సంకల్పితకార్యస్య పరిసమాప్తత్వా దుపరతో చ్యోగోఽభూ దిత్యర్థః. ౪౪ ౪౫

(హనుమతా సీతాయా ఆపత్సంభావనయా ఆత్మనిందనం)

స రాక్షసాం స్త్రా స్సుఖహళాం శ్చ హత్వా వనం చ భజ్క్త్యా బహుపాదపం తత్,
విసృజ్య రక్షోభవనేషు చాఽగ్నిం జగమ రామం మనసా మహాత్మా. ౪౬

తత స్తు తం వానరవీరముఖ్యం మహాబలం మారుతతుల్యవేగం,
మహామతిం వాయుసుతం వరిష్ఠం ప్రతుష్టువు ర్దేవగణాశ్చ సర్వే. ౪౭

భజ్క్త్యా వనం మహాతేజా హత్వా రక్షంసి సంయుగే,
దగ్ధా లంకాపురీం రమ్యాం రరాజ స మహాకపిః. ౪౮

* తత్ర దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధా శ్చ పరమర్షయః,
దృష్ట్వా లంకాం ప్రదగ్ధాం తాం విస్మయం పరమం గతాః. ౪౯

తం దృష్ట్వా వానరశ్రేష్ఠం హనుమంతం మహాకపిం,
కాలాగ్ని రితి సంచింత్య సర్వభూతాని తత్రసుః. ౫౦

దేవాశ్చ సర్వే మునిపుంగవాశ్చ గంధర్వవిద్యాధరనాగయక్షైః,

(స ఇతి.) (జగమ రామం మనసేతి.) కృతకృత్యత్వా ద్రామం గంతు
మియేషే త్యర్థః. ౪౬

(తత స్తు త మితి.) (వరిష్ఠ మితి.) బలవతా మితి శేషః. ౪౭-౫౦

(దేవా శ్చేతి.) పరా మిత్యస్య వివరణం అతుల్యరూపా మితి. అస్మిన్ సర్గే ఏకపంచాశ

* రామానుజీయం. 'రరాజ స మహాకపి' రిత్యతఃపరం ఉత్తరస్సర్గాదిభూతో 'లంకాం
నమస్తాం సందీప్యే' త్యయం శ్లోకః కేఘచి త్కోశేషు ప్రమాదా ల్లిఖితః.

భూతాని సర్వాణి మహాంతి తత్ర జగ్ముః పరాం ప్రీతి మతుల్యరూపాం. ౫౧

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, చతుఃపఞ్చాశ స్సర్గః.

అథ పఞ్చపఞ్చాశ స్సర్గః

లంకాం సమస్తాం సందీప్య లాంగూలాగ్నిం మహాబలః,
నిర్వాపయామాస తదా సముద్రే హరిసత్తమః. ౧

సందీప్యమానాం విధ్వస్తాం త్రస్తరక్షోగణాం పురిం,
అవేక్ష్య హనుమాన్ లంకాం చింతయామాస వానరః.

తస్యాఽభూ త్సుమహాం స్త్రాసః కుత్సా చాఽఽత్మ న్యజాయత,
లంకాం ప్రదహతా కర్మ కింస్వి త్కృత మిదం మయా. ౩

ధన్యాస్తే పురుషశ్రేష్ఠా యే బుద్ధ్యా క్షోప ముత్థితం,
నిరుంధంతి మహాత్మానో దీప్త మగ్ని మివాఽంభసా. ౪

చ్చిక్కాః. 'తతో మహాత్మే' తి శ్లోక 'స్పరాక్షసా' నితి శ్లోకోక్తార్థకతయా బహుకోశే స్వదర్శనా
చ్చ ప్రక్షిప్తః. బహుకోశే ష్వేతత్సర్గసమాప్తివివర్యయః ఉత్తరస్సర్గంభవివర్యయ శ్చ దృశ్యతే. ౫౧

ఇతి శ్రీదోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

చతుఃపఞ్చాశ స్సర్గః.

అథ పఞ్చపఞ్చాశ స్సర్గః.

(లంకా మ్మిత్యాది.) లాంగూలాగ్నిం సముద్రే నిర్వాపయామాసే త్యన్వయః. ౧-౨

(తస్యేతి.) కుత్సా నిందా. ౩-౪

(హనుమతా ఆత్మకృత్యనిందనం)

క్రుద్ధః పాపం న కుర్యాత్కః క్రుద్ధో హన్యాద్ధురూ నపి,

క్రుద్ధః పరుషయా వాచా నర స్సాధూ నధిక్షిపేత్.

వాచ్యావాచ్యం ప్రకుపితో న విజానాతి కర్షిచిత్,

నాఽకార్య మస్తి క్రుద్ధస్య నాఽవాచ్యం విద్యతే క్వచిత్.

య స్సముత్పత్తితం క్రోధం క్షమయైవ నిరస్యతి,

యథోరగ స్త్వచం జీర్ణం స వై పురుష ఉచ్యతే.

ఢ గస్తు మాం సుదుర్బుద్ధిం నిర్లజ్జం పాపకృత్తమం,

అచింతయిత్వా తాం సీతా మగ్నిదం స్వామిఘాతకం.

యది దగ్ధ త్వియం లంకా నూన మార్యాఽపి జానకీ,

దగ్ధా తేన మయా భర్తు ర్హతం కార్య మజానతా.

యదర్థ మయ మారంభ స్త త్కార్య మవసాదితం,

మయా హి దహతా లంకాం న సీతా పరిరక్షితా.

ఈషత్కార్య మిదం కార్యం కృత మాసీన్న సంశయః,

తస్య క్రోధాభిభూతేన మయా మూలక్షయః కృతః.

(యదీతి.) జానక్యపి యది దగ్ధే త్యన్వయః.

౫-౧౦

(ఈషత్కార్య మితి.) ఇదం కార్యం అన్వేషణపూర్వకరావణనిలయపరిజ్ఞానసీతాదర్శనతన్ని పేదనరూపం మహా త్కార్యం. ఈషత్కార్యం ఈషదవశిష్టకార్యం. అనమగ్రప్రాయ మేవ కృతః చూషీత్. రామనివేదనమాత్రావశేషం కృత మాసీ దిత్యర్థః. కిం త్విదాసీం, క్రోధాభిభూతేన క్రోధాంధేన. మయా, తస్య కార్యస్య. మూలక్షయః కృతః న సంశయః, విఫలీకృత మిత్యర్థః.

౧౧

వినష్టా జానకీ నూనం న హ్యదగ్ధః ప్రద్యుశ్యతే,
అంకాయాం కశ్చి దుద్దేశః స్వ్యా భస్మీకృతా పురీ. ౧౨

యది త ద్విహతం కార్యం మమ ప్రజ్ఞావిపర్యయాత్,
ఇహైవ ప్రాణసన్న్యాసో మమాఽపి హ్యద్య రోచతే. ౧౩

కి.మగ్నో నివతా మ్యద్య ఆహోస్వి ద్బడబాముఖే,
శరీర మాహో సత్త్వానాం దద్మి సాగరవాసినాం. ౧౪

కథం హి జీవతా శక్యో మయా ద్రష్టుం హరీశ్వరః,
తౌ వా పురుషశార్దూలా కార్యసర్వస్వఘాతినా. ౧౫

మయా ఖలు త దేవేదం రోషదోషా త్సృదర్శితం,
ప్రథితం త్రిషు లోకేషు కపిత్వ మనవస్థితం. ౧౬

ధి గస్తు రాజసం భావ మనీశ మనవస్థితమ్,
ఈశ్వరేణాఽపి య ద్రాగా న్మయా సీతా న రక్షితా. ౧౭

వినష్టాయాం తు సీతాయాం తా వుభౌ వినశిష్యతః,
తయో ర్విनाశే సుగ్రీవః సబంధు ర్విసశిష్యతి. ౧౮

సీతానాశే త త్తథైవ. స ఏవ తు కుతః ఇత్యత్రాహ (వినష్టేతి.) ౧౨

(య దీతి.) విహతం యది సీతానాశా ద్విసస్థం యది, ప్రాణసన్న్యాసః ప్రాణత్యాగః. ౧౩

(మయేతి.) కపిత్వం కాపేయం. అనవస్థితం, చాపలాత్మక మిత్యర్థః, ౧౪-౧౬

(ధి గస్తుతి.) రాజసం భావం రజోగుణవిబంధనచేష్టావిశేషం, అనీశం నియామకరహితం, స్వతంత్ర మితి యావత్. అనవస్థితం కుర్వత్స్వభావం, ఈశ్వరేణాపి రక్షణసమర్థేనాఽపి, రాగాత్ మాత్సర్యాత్ 'రాగోఽనురాగే మాత్సర్యే ర క్తవర్ణే కుసుంభక' ఇతి యాదవః. యద్వా, రాగాత్ రజోగుణాత్. అగ్రహా దితి యావత్. ౧౭-౧౮

శ్రయాణాం భరతాదీనాం భ్రాతృణాం దేవతా చ యా,
రామస్య చ మనఃకాంతా సా కథం వినశిష్యతి.

౨౬

యద్వా దహనకర్మాఽయం సర్వత్ర ప్రభు రవ్యయః,
న మే దహతి లాంగూలం కథ మార్యాం ప్రథక్ష్యతి.

౨౭

పున శ్చాఽచింతయ త్తత్ర హనుమా నివస్మిత స్తదా,
హిరణ్యనాభస్య గిరే ర్జలమధ్యే ప్రదర్శనం.

౨౮

తపసా సత్యవాక్యేన అనన్యత్వాచ్చ భర్తరి,
అపి సా నిర్దోహే దగ్నిం న తా మగ్నిః ప్రథక్ష్యతి.

౨౯

స తథా చింతయం స్తత్ర దేవ్యా ధర్మపరిగ్రహం,
శుశ్రావ హనుమా న్వాక్యం చారణానాం మహాత్మనాం.

౩౦

అహో ఖలు కృతం కర్మ దుష్కరం హి హనుమతా,
అగ్నిం విస్ఫుజతాఽభీక్ష్యం భీమం రాక్షసవేశ్మని.

౩౧

ప్రపలాయితరక్షస్త్రిబాలవృద్ధసమాకులా,
జనకోలాహలాధ్మాతా క్రందంతీ వాఽద్రికందరే.

౩౨

దగ్ధేయం నగరీ సర్వా సాట్టప్రాకారతోరణా,
జానకీ న చ దగ్ధేతి విస్మయోఽద్భుత ఏవ నః.

౩౩

(అహో ఇత్యాది.) (విస్మయోఽద్భుత ఏవ న ఇతి.) ఆయం విస్మయః అద్భుత ఏవ. 'అద్భుత మాశ్చర్యం కల్యాణం చ' ఋణాదివృత్తిః. యద్వా, విస్మయః ఆశ్చర్యం, అద్భుతః, ఆఘోషాశ్చర్య ఇత్యర్థః. అద్భుతః అద్భుతరసః. తస్య స్థాయీభావో విస్మయః. తథా చ అద్భుత ఏవ అద్భుతరసతాం ప్రాప్త ఏవ. మహా నయం విస్మయః, న విస్మయమాత్ర ఇత్యర్థః. ౨౬-౩౩

(హనుమతా సీతాం దృష్ట్వా ప్రతివర్తనం)

స నిమిత్తై శ్చ దృష్టార్థైః కారణై శ్చ మహాగుణైః,

ఋషివాక్యైశ్చ హనుమా నభవ త్ప్రీతమానసః.

౩౪

తతః కపిః ప్రాప్తమనోరథార్థ స్తా మక్షతాం రాజసుతాం విదిత్వా,

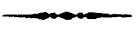
ప్రత్యక్షత స్తాం పున రేవ దృష్ట్వా ప్రతిప్రయాణాయ మతిం చకార.

౩౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, షట్పంచాశ సుర్గః.

అథ షట్పంచాశ సుర్గః

తత స్తు శింశుపామూలే జానకీం పయ్యవస్థితాం,

అభివాద్యాబ్రవీ ద్ద్ష్ట్వా వశ్యామి త్వా మిహోఽక్షతాం.

౧

(స ఇతి.) నిమిత్తైః దక్షిణాక్షిస్పందాదిభిః, దృష్టార్థైః దృష్టఫలసంవాదైః కారణైః, సీతా

పాతిప్రత్యరామప్రభావాదిభిః, ఋషివాక్యైః చారణవాక్యైః.

౩౪

(తత ఇతి.) పూర్వం చారణవాక్యై ద్విదిత్వా పునః ప్రత్యక్షం దృష్ట్వా, తతః ప్రతి

ప్రయాణాయ మతిం చకార, ప్రతియాస్యామీతి సంకల్పితవా నిత్యర్థః.

౩౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సున్దరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,

షట్పంచాశ సుర్గః.

అథ షట్పంచాశ సుర్గః.

(తత ఇత్యాది.)

౧

తత స్తం ప్రస్థితం సీతా వీక్షమాణా పునఃపునః,
భర్తృన్నేహోన్వితం వాక్యం హనుమంత మభాషత.

౨

కామ మస్య త్వ మేవైకః కార్యస్య పరిసాధనే,
పర్యాప్తః పరవీరఘ్న యశస్య స్తే బలోదయః.

౩

శరైస్తు సంకులాం కృత్వా లంకాం పరబలార్దనః,
మాం నయే ద్యది కాకుత్స్థస్త స్త త్తస్య సదృశం భవేత్.

౪

త ద్యథా తస్య విక్రాంత మనురూపం మహాత్మనః,
భవ త్యాహవశూరస్య తథా త్వ ముపపాదయ.

౫

త దర్థోపహితం వాక్యం ప్రశ్రుతం హేతుసంహితం,
నిశమ్య హనుమాం స్తస్యా వాక్య ముత్తర మబ్రవీత్.

౬

క్షిప్ర మేష్యతి కాకుత్స్థో హర్యృక్షప్రవరై ర్వృతః,
య స్తే యుధి విజిత్యారీణ శోకం వ్యపనయిష్యతి.

౭

(తత స్త మితి.) ప్రస్థితం ప్రస్థానోద్యుక్తం.

౮

వనభంగాక్షవధాదినా హనుమత శ్కృత్తిం విజ్ఞాయ అసౌ రామాయ నివేద్య స్వయ మేవ
నకలరాక్షససంహారపూర్వకం మమ నేతా మా భూ దిత్యభిప్రాయేణాఽఽహ (కామ మితి.) అన్య
కార్యస్య సర్వరాక్షసవధపూర్వకమత్రాపణరూపకార్యస్య. బలోదయః సత్త్వప్రకర్షః, నై న్యోత్థానం
వా, తే, యశస్యః యశస్కరః, న తు రామస్యేతి భావః.

౯

తర్హి రామస్య కిం యశస్కరః మిత్యత్రాహ (శరై రితి.) తత్ స్యపరాక్రమేణ మన్న
యనం. తస్య కాకుత్స్థస్య, సదృశం, ఏత దేవ మమాఽభిలషితం. అన్యథా మే కథం వీరపత్నీత్వ
మితి భావః.

౧౦

త చ్చ త్వదాయత్త మేవే త్యాహ (త ద్యథేతి.) విక్రాంతం విక్రమణం.

౧౧

(హనుమతా అరిష్టపర్వతారోహణమ్)

ఏవ మాశ్వాస్య వై దేహీం హనుమా న్మారుతాత్మజః,
గమనాయ మతిం కృత్వా వై దేహీ మభ్యవాదయత్.

౮

తత స్స కపిశార్దూల స్సాస్మిమినందర్శనోత్సుకః,
ఆరురోహ గిరిశ్రేష్ఠ మరిష్ఠ మరిమర్దనః.

౯

తుంగవద్మకజుష్టాభి ర్మీలాభి ర్వనరాజిభిః,
సోత్తరీయ మివాఽంభోదై శ్శృంగాంతరవిశంబిభిః.

౧౦

బోధ్యమాన మివ ప్రీత్యా దివాకరకరై శ్శుభ్రైః,
ఉన్మిషంత మివోద్ధూతై ర్లోచనై రివ ధాతుభిః.

౧౧

తోయాఘనిస్సన్వనై ర్మంద్రైః ప్రాచీత మివ పర్వతం,
ప్రగీత మివ విస్పృష్టై ర్నానాప్రస్రవణస్సన్వనైః.

౧౨

(తత స్స ఇతి.) అరిష్టం అరిష్టాఖ్యం.

౯

అథైవం గిరిం చతుర్థశ ఛోత్ప్రేక్షతే (తుంగే త్యాదినా.) వద్మకాః పద్మవర్ణవృక్షైః,
పరిధానాలేఖ్యస్థానీయతయా విశేషణ మితి బోధ్యం. సపరిధాన మివ స్థిత మితి శేషః. ఉత్తర్ధాన్
సోత్తరీయత్వోత్ప్రేక్షణాత్. (బోధ్యమాన మితి.) శుభ్రైః తరుణైః, కరైః అంశుభిః హస్తైశ్చ,
బోధ్యమాన మివ స్థితం, తత్ర జ్ఞాపక మాహ (ఉద్ధూతై రితి.) ఉద్ధూతైః ఉద్గతైః, లోచనై రివ
స్థితైః ధాతుభిః, ఉన్మిషంతం పశ్యంత మివ స్థితం, తోయాఘనిస్సన్వనైః గిరినదీమోషైః, మంద్రైః
గంభీరైః, ప్రాచీత మివ ప్రాచ్యేతుం ప్రవృత్త మివ, ఆదికర్మణి కర్తరి క్తః. అధీయాన మివే
త్యర్థః. ప్రస్రవణస్సన్వనైః - పర్వతమూలా దృహిః ప్రవహంతి జలాని ప్రస్రవణాని, తేషాం
స్సన్వనైః, ప్రగీత మివ గాతుం ప్రవృత్త మివ, గాయంత మివే త్యర్థః. ఆదికర్మణి కర్తరి క్తః.

దేవదారుభి రత్యువై౯ రూర్ధ్వబాహు మివ స్థితం,
ప్రపాతజలనిర్హోషైః ప్రాక్రుష్ట మివ సర్వతః. ౧౩

వేపమాన మివ శ్యామైః కంపమానై శ్శరద్ధునైః,
వేణుభి ర్మారుతోద్ధూతైః కూజంత మివ కీచకైః. ౧౪

నిశ్శ్వసంత మివ వాఽమర్షా ధ్ధోరై రాశీవిషో త్తమైః,
నీహారకృతగంభీరై ర్ధ్యాయంత మివ గహ్వరైః. ౧౫

మేఘపాదనిభైః పాదైః ప్రక్రాంత మివ సర్వతః,
జ్యంభమాణ మివాఽఽకాశే శిఖరై ర్రభ్రమాలిభిః. ౧౬

కూటై శ్చ బహుధా కీరై శ్శోభితం బహుకందరైః,
సాలతాలాశ్వకరైశ్చ వంశైశ్చ బహుభి ర్స్వతం. ౧౭

(దేవదారుభి రితి.) ఉర్ధ్వబాహు మివేతి తపోవిశేష ఉచ్యతే, ప్రపాతజలనిర్హోషైః - ప్రపాతాః భృగవః, 'ప్రపాతస్తు తటో భృగు' రిత్యమరః. తేషాం జలాని, తేభ్యః పతంతో నిర్ఘ్నరా ఇత్యర్థః, తేషాం నిర్హోషైః, ప్రాక్రుష్ట మివ ఆక్రోశంత మివ, పూర్వవత్ క్తః. శరది యే ఘనా భవంతి తే శరద్ధనాః, శరత్కాలపుష్పిణి స్స ప్రచ్ఛదాదయః, తై శ్శుభ్రీభూతైః జరయా కంపమాన మివ స్థిత మిత్యర్థః. 'శరద్వనై' రితి పాఠే, బహువాసికవృక్షై రిత్యర్థః. శరవజై రితి వాఽర్థః. తకారాంతోఽప్యస్తి. శరవణే జాతస్య కృపాచార్యస్య 'శారద్యత' ఇతి నామదర్శనాత్. కీచకైః కీచకాఙ్ఘ్రై ర్వేణుభిః, త దాహాఽమరః, 'వేణవః కీచకా స్తే స్యు ర్వే స్వసం త్యనిలోద్ధతా' ఇతి. అశీవిషో త్తమైః నిశ్శ్వసంత మివ సర్వశ్రేష్ఠనిశ్వాసై ర్నిశ్శ్వసంత మివ, అమర్షాత్, హనుమతి క్రోధా దిత్యర్థః. నీహారకృత గంభీరైః నీహారపూర్ణైః గంభీరై శ్చ, గహ్వరైః గుహాభిః, ధ్యాననిరుద్ధేంద్రియస్థానీయైః. ధ్యాయంత మివ స్థితం. నిరుద్ధేంద్రియస్వారా ధ్యానారూఢ మివ స్థిత మిత్యర్థః. మేఘపాదనిభైః మేఘవ. రోహిణిభైః, పాదైః ప్రత్యంతపర్వతైః, ప్రక్రాంత మివ గంతు ముమ్మ్యక్త మివ, పూర్వవత్ క్తః. జ్యంభమాణ మివ గాత్రభంగం కుర్వాణ మివ, అభ్రమాలిభిః మేఘమాలావద్భిః, బహుధా కీరైః.

(హనుమతా అరిష్టవర్జితారోహణమ్)

లతావితానై ర్వితతైః పుష్పవద్భి రలంకృతం,
నానామృగగణాకీర్ణం ధాతునిష్ఠ్యందభూషితం.

౧౮

బహుప్రసవణోపేతం శిలాసంచయసంకటం,
మహర్షియక్షగంధర్వకీన్నరోరగనేవితం.

౧౯

లతాపాదపసంఘాతం సింహాధ్యుషితకందరం,
వ్యాఘ్రసంఘసమాకీర్ణం స్వాదుమూలఫలద్రుమం.

౨౦

త మారురోహ హనుమాన్ పర్వతం పవనాత్మజః,
రామదర్శనశీఘ్రేణ ప్రహర్షేణాఽభిచోదితః.

౨౧

తేన పాదతలాక్రాంతా రమ్యేషు గిరిసానుషు,
సఘోషా స్సమశీర్యంత శిలా శ్చూర్ణీకృతా స్తతః.

౨౨

స త మారుహ్య శైలేంద్రం వ్యవర్ధత మహాకపిః,
దక్షిణా దుత్తరం పారం ప్రార్థయన్ లవణాంభసః.

౨౩

అధిరుహ్య తతో వీరః పర్వతం పవనాత్మజః,
దదర్శ సాగరం భీమం మీనోరగనిషేవితం.

౨౪

హనుమత్పాదస్పర్శేన శిథిలై రిత్యర్థః. ధాతునిష్ఠ్యందః ధాతుస్రావః, లతాపాదపానాం సంఘాతో
యస్మిన్నితి వ్యధికరణబహువ్రీహిః. రామదర్శనశీఘ్రేణ రామదర్శనత్వరావతా. ౧౨-౨౧

(తేనేతి.) చూర్ణీకృతా స్సమశీర్యంత, యథా చూర్ణీకృతా భవంతి తథా సమశీర్యంతే

౨౨

త్యర్థః.

(స త మితి.) దక్షిణాత్ దక్షిణపారాత్, ప్రార్థయన్, గంతు మితి శేషః.

౨౩-౨౪

స మారుత ఇవాఽఽకాశం మారుతస్యాఽఽత్మసంభవః,
ప్రపేదే హరిశార్దూలో దక్షిణా దుత్తరాం దిశం.

౨౫

స తదా పీడిత స్తేన కపినా పర్వతోత్తమః,
రరాస సహ తై ర్భూతైః ప్రవిశ న్యసుధాతలం.
కంపమానైశ్చ శిఖరైః పతద్భి రపి చ ద్రుమైః,

౨౬౫

తస్యోరువేగోన్మథితాః పాదపాః పుష్పశాలినః.
నిపేతు ర్భూతలే రుగ్ణా శ్చక్రాయుధహతా ఇవ,

౨౭౫

కందరాంతరసంస్థానాం పీడితానాం మహాజసాం.
సింహానాం నినదో భీమో నభో భిందకా స శుశ్రువే,

౨౮౫

స్రస్తవ్యావిద్ధవసనా వ్యాకులీకృతభూషణాః.
విద్యాధర్య స్సముత్పేతుః సహసా ధరణీధరాత్,

౨౯౫

అతిప్రమాణా బలినో దీప్తజిహ్వో మహావిషాః.
నిపీడితశిరోగ్రీవా * వ్యవేష్టంత మహాహయః,

౩౦౫

(స మారుత ఇతి.) స హరిశార్దూల ఇతి సంబంధః. పితృతుల్యవేగవత్త్వం సూచయతి
(మారుతస్యేతి.)

౩౧

(స తదేతి.) తై ర్భూతైః తత్రత్యజంతుభిః,

౩౨

(తస్యేతి.) రుగ్ణాః, శిర్ణా ఇతి యావత్. శక్రాయుధహతాః వజ్రహతాః.

౩౩

(కందరాంతరేతి.) నభో, భిందకా భింద నివ, మహత్తాయాం తాత్పర్యం.

౩౪

(స్రస్తేతి.) స్రస్తావి వ్యావిద్ధాని చ వసనాని యాసాం తాః స్రస్తవ్యావిద్ధవసనాః.

౩౫

(అతిప్రమాణా ఇతి.) నిపీడితశిరోగ్రీవాః, శిథిలపతితశిలాతలై రితి శేషః.

౩౬

* 'వ్యవేష్టంతే' తి పాఠే పీడయా అలఠ నిత్పర్యః. ఇతి తిలకం.

(హనుమతా ఆరిష్టవర్షతాత్ సముద్రలంఘనం)

కిన్నరోరగగంధర్వయక్షవిద్యాదరాస్తదా.

పీడితం తం నగవరం త్యక్త్వా గగన మాస్థితాః,

౩౧౪

స చ భూమిధర శ్రీమా న్బలినా తేన పీడితః.

సవృక్షశిఖరోదగ్రః ప్రవివేశ రసాతలమ్,

౩౨౫

దశయోజనవిస్తార త్రింశద్యోజన ముచ్ఛ్రితః.

ధరణ్యాం సమతాం యాతః స బభూవ ధరాధరః,

౩౩౪

స లిలంఘయిషు ర్భీమం సలీలం లవణార్ణవం.

కల్లోలాస్ఫాలవేలాంత ముత్పపాత నభో హరిః,

౩౪౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, షట్పాశ స్మర్తః.

(స చేతి.) సవృక్షశిఖరోదగ్రః - సవృక్షైః శిఖరైః ఉదగ్రః శ్రేష్ఠః.

౩౧౫-౩౩౪

(స ఇతి.) కల్లోలాస్ఫాలవేలాంతం తరంగై రాస్ఫాల్యమానతీరోపాంతం.

౩౪౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,

షట్పాశ స్మర్తః.

అథ సప్తపంచాశ శ్సర్గః

సచంద్రకుముదం రమ్యం సార్కకారండవం కుభం,

తిష్యశ్రవణకాదంబ మభ్రశైవాలశాద్వలం,

౧

పునర్వసుమహామీనం లోహితాంగమహాగ్రహం,

ఐరావతమహాద్వీపం స్వాతీహంసవిలోళితం.

౨

వాతసంఘాతజాతోర్మిచంద్రాంకుశిశిరాంబుమత్,

భుజంగయక్షగంధర్వప్రబుద్ధకమలోత్పలం.

౩

హనుమా న్మారుతగతి ర్మహానౌ రివ సాగరం,

అపార మపరిశ్రాంతః పుష్పవే గగనార్ణవం.

౪

గ్రసమాన ఇవాఽఽకాశం తారాదివ మివోల్లిఖః,

హర నివ సనక్షత్రం గగనం సార్కమండలం.

౫

అథ సప్తపంచాశ శ్సర్గః

'ఉత్పాత నభో హరి' రిత్యుక్తం. తల్లంఘనం రూపకేణ చతుర్వి ర్వర్ణయతి (సచంద్రే త్యాదినా.) కారండవః జలకుక్కుటః, కాదంబః కలహంసః 'కాదంబః కలహంస స్వా' దిత్య మరః, అభ్రశైవాలశాద్వలం మేఘస్య శైవలత్వేన పర్యంతస్థాద్వలత్వేన చ రూపణం. లోహితాంగః అంగారకః, స ఏవ మహాగ్రహః మహాగ్రాహః యస్య తం, ఐరావతస్యాఽభ్రమాతంగత్వే నాఽభ్రగమిత్వా త్తత్ర సంభవః. విలోళితం అవగాఢం, వాతసంఘాతజాతోర్మయ ఏవ చంద్రాంశవః. తైః, శిశిరాంబుమత్ శీతశజలవత్. భుజంగాదీనాం కమలోత్పలత్వేన రూపణం తత్తద్వర్ణభేదేన. అత్ర గగనస్యాఽర్ణవత్వేన, చంద్రాదీనాం కదవయవకుముదాదిత్వేన చ రూపణా త్నావయవరూపకం. తస్య నౌ రివేత్యుపమయా తిలతండులవ త్సంస్పృష్టిః.

౪

అథ తదే వోత్ప్రేక్షయా వర్ణయతి (గ్రసమాన ఇవేత్యాదినా.)

౫

(హనుమతా ఆకాశేన ప్రతినివర్తనం)

మారుతస్యాఽఽత్యజ శ్రీమా న్కపి ర్వ్యోమచరో మహాః,
హనుమా న్మేఘజాలాని వికర్షన్నివ గచ్ఛతి.

౬

పాండరారుణవర్ణాని నీలమాంజిష్ఠకాని చ,
హరితారుణవర్ణాని మహాఃస్థ్రాణి చకాశిరే.

౭

ప్రవిశ న్నభ్రజాలాని నిష్పతం శ్చ పునః పునః,
ప్రచ్ఛన్నశ్చ ప్రకాశ శ్చ చంద్రమా ఇవ లక్ష్మితే.

౮

వివిధాభ్రఘనాపన్నగోచరో ధవళాంబరః,
దృశ్యాదృశ్యతను ర్వీర వ్రదా చంద్రాయతేఽంబరే.

౯

తార్జ్యాయమాణో గగనే బభాసే వాయునందనః,
దారయ న్మేఘబృందాని నిష్పతం శ్చ పునః పునః.

౧౦

నద న్నాదేన మహతా మేఘస్వనమహాస్వనః,
ప్రవరా న్రాక్షసాః హత్వా నామ విశ్రావ్య చాత్మనః.

౧౧

(పాండరేతి.) వ్యక్తావ్యక్తవాచిత్యేన అరుణశబ్దయోః కథంచి దపౌనరుక్త్య మున్నేయం. యద్వా, 'అరుణః కృష్ణలోహిత' ఇత్యమరశేషః. మహాస్థ్రాణి చకాశిరే, హనుమత్సంపర్కా దిత్వర్తః. అన్యథా వాజపేయశరద్వర్ణనవ దభ్రవర్ణనస్యాఽనంగతత్వాపాతః. హనుమత స్తేజస్విత్యేన మేఘానాం నానవర్ణత్వాపత్తిః సూర్యేందుసంపర్కవత్.

౬-౮

(వివిధేతి.) వివిధే ష్షభ్రఘనేషు మేఘసంఘాతేషు, ఆపన్నగోచరః ప్రాప్తవిషయః, లబ్ధమార్గ ఇతి యావత్. ధవళాంబరః శుక్లవాసాః, దృశ్యాదృశ్యతనుః, మేఘాంతఃప్రవేశనిష్క్రమణాభ్యా మితి భావః. చంద్రాయతే చంద్ర ఇవాఽఽచరతి.

౯

(తార్జ్యాయమాణ ఇతి.) తార్జ్య ఇవాఽఽచరః తార్జ్యాయమాణః, ఉభయ 'త్రోపమానా చాచారే' 'కర్తుః క్యజ్ నలోప క్షే'తి క్యజ్.

౧౦-౧౧

ఆకులాం నగరీంకృత్వా వ్యభయిత్వా చ రావణం,
అర్దయిత్వా బలం ఘోరం వైదేహీ మభివాద్య చ.
ఆజగామ మహాతేజాః పున ర్మధ్యేన సాగరం.

౧౨౪

పర్వతేంద్రం సునాభం చ సముపస్పృశ్య వీర్యవాఙ్.
జ్యాముక్త ఇవ నారాచో మహావేగోఽభ్యుపాగతః.

౧౨౫

స కించి దనుసంప్రాప్తః సమాలోక్య మహాగిరిం.
మహేంద్రం మేఘసంకాశం ననాద హరిపుంగవః,

౧౨౬

స పూరయామాస కపి ర్ద్విశో దశ సమంతతః.
నద న్నాదేన మహాతా మేఘస్వనమహాస్వనః,

౧౨౭

స తం దేశ మనుప్రాప్తః సుహృద్దర్శనలాలసః.
ననాద హరిశార్దూలో లాంగూలం చాఽప్యకంపయత్.

౧౨౮

తస్య నానద్యమానస్య సువర్ణచరితే పథి.
ఫలతీ వాఽస్య ఘోషేణ గగనం సార్కమండలం,

౧౨౯

యే తు తత్రోత్తరే తీరే సముద్రస్య మహాబలాః.
పూర్వం సంవిష్ఠితా శ్శూరా వాయుపుత్రదిదృక్షవః,

౧౩౦

మహతో వాయునున్నస్య తోయద స్వేవ గర్జితం.

౧౩౧

(పర్వతేంద్ర మితి.) సునాభం మైనాకం.

౧౨౪-౧౨౫

(స ఇతి.) కించిదనుసంప్రాప్తః మైనాకా త్పురం కంచిత ప్రదేశం ప్రాప్తః.

౧౨౫-౧౨౬

(స త మితి.) లాలసః సాభిలాషః, తం దేశం సుహృదావాససమీప్రదేశం.

౧౨౬

(తస్యేతి.) నానద్యమానస్య పునః పున ర్భృశం నదత ఇత్యర్థః. ఫలతీవ దశతీవ.

౧౨౭

(యే త్విత్వాది.) వాతనున్నస్య వాతసంఘట్టితస్య.

౧౨౮-౧౨౯

(హనుమతః ప్రత్యాగమనేన వానరాణాం సముత్సాహః)

శుశ్రువుస్తే తదా ఘోష మూరువేగం హనుమతః.

తే దీనమనస స్పర్షే శుశ్రువుః కాననౌకసః.

వానరేంద్రస్య నిర్హోషం పర్జన్యనినదోపమం.

౨౦౪

నిశమ్య నదతో నాదం వానరాస్తే సమంతతః.

బభూవు రుత్సుకా స్పర్షే సుహృద్దర్శనకాంక్షిణః,

౨౦౫

జాంబవాన్ స హరిశ్రేష్ఠః ప్రీతిసంహృష్టమానసః.

ఉపామంత్ర్య హరీన్ సర్వా నిదం వచన మబ్రవీత్,

౨౦౬

సర్వథా కృతకార్యోఽసౌ హనుమా న్నాఽత్ర సంశయః.

న హ్యస్యాఽకృతకార్యస్య నాద ఏవంవిధో భవేత్,

౨౦౭

తస్య బాహూరువేగం చ నినాదం చ మహాత్మనః.

నిశమ్య హరయో హృష్టాః సముత్పేతుస్తతస్తతః.

౨౦౮

తే నగాగ్రా న్నగాగ్రాణి శిఖరా చ్చిఖరాణి చ.

ప్రహృష్టా స్సమవద్యంత హనుమంతం దిదృక్షవః,

౨౦౯

(ఘోషం ఉరువేగ మితి.) ఉరువేగజన్యం ఘోష మిత్యర్థః.

౧౯౪

(తే దీనమనస ఇతి.) అనిష్టశ్రవణశంకయేతి భావః.

౨౦౪-౨౦౫

(తస్యేతి.) నిశమ్య. జ్ఞాత్వే త్యర్థః. యద్వా, దృష్ట్యా చే త్యధ్యాహార్యం. అన్యథా

బాహూరువేగపదానన్వయాత్.

౨౦౪

సముత్పేతు రిత్యుక్తం విపృణోతి (తే నగాగ్రా దితి.) నగాగ్రాత్ వృజ్జగ్రాత్.

సమవద్యంత సంఘీభూతాః.

౨౦౫

తే ప్రీతాః పాదపాగ్రేఘ గృహ్య శాఖా సువిష్టితాః.
వాసాంసీవ ప్రశాఖా శ్చ సమావిధ్యంత వానరాః, ౨౬౪

గిరిగహ్వరసంలీనో యథా గర్జతి మారుతః.
ఏవం జగర్జ బలవాన్ హనూమా న్మారుతాత్మజః, ౨౬౫

త మభ్రఘనసంకాశ మాపతంతం మహాకపిం.
దృష్ట్వా తే వానరా సుర్వే తస్థుః ప్రాంజలయ స్తదా, ౨౬౬

తత స్తు వేగవాం స్తస్య గిరే గ్గిరినిభః కపిః.
నిపపాత మహేంద్రస్య శిఖరే పాదపాకులే, ౨౬౭

హర్షేణాఽఽపూర్యమాణోఽసౌ రమ్యే * పర్వతనిర్ఘ్నరే.
చిన్నపక్ష ఇవాఽఽకాశా త్పపాత ధరణీధరః, ౩౦౪

తత స్తే ప్రీతమనసః సర్వే వానరపుంగవాః.
హనుమంతం మహాత్మానం పరివా ర్యోపతస్థిరే, ౩౦౫

పరివార్య చ తే సర్వే పరాం ప్రీతి ముపాగతాః. ౩౦౬

(త ఇతి.) ప్రీతా ఇతి హేతుగర్భం విశేషణం. యథా మనుష్యాః దూరస్థస్వకీయానయ నాయ వాసాంసి ధూన్వంతి తథా వానరా శ్చాఽన్యోన్యహ్వనాయ పుష్పితశాఖాః గృహీత్వా, ప్రశాఖాః ప్రాగ్రశాఖాః, సమావిధ్యంత పర్యుభ్రామయన్. ౨౬౪-౨౬౫

(త మితి.) అభ్రఘనసంకాశం అభ్రసమూహతుల్యం. ౨౬౬

(తత స్త్వీతి.) నిపపాత నిర్భర మాక్రాంతవాన్. ౨౬౭

(హర్షేణేతి.) (పపాతేతి.) అచ్చిన్నపక్షస్య పాతాసంభవా చ్చిన్నపక్ష ఇత్యుక్తం. ౩౦౪-౩౦౬

* పర్వతనిర్ఘ్నరే నిర్ఘ్నరప్రవర్తకే శిఖరే ఇత్యర్థ ఇత్యేకే. శ్రమనివృత్తయే జల ఏవ పతిత ఇత్యన్వే. ఇతి తిలకం.

(హనుమతా వానరేభ్యః సీతాదర్శనకథనం)

ప్రహృష్టవదనా స్సర్వే త మరోగ ముపాగతం,
 ఉపాయనాని చాదాయ మూలాని చ ఫలాని చ.
 ప్రత్యర్చయన్ హరిశ్రేష్ఠం హరయో మారుతాత్మజం, 334

హనుమాం స్తు గురూ న్యృద్ధా నాంబవత్రముఖాం స్తదా.
 కుమార మంగదం చైవ సోఽవందత మహాకపిః, 334

స తాభ్యాం పూజితః పూజ్యః కపిభి శ్చ ప్రసాదితః.
 దృష్టా సీతేతి విక్రాంత స్సంక్షేపేణ న్యవేదయత్,
 334

నిషసాద చ హస్తేన గృహీత్వా వాలిన స్సుతం.
 రమణీయే వనోద్దేశే మహేంద్రస్య గిరే స్తదా,
 హనుమా నబ్రవీ ధృష్ట స్తదా తా న్వానరర్షభాః. 33

అశోకవనికాసంస్థా దృష్టా సా జనకాత్మజా,
 రక్ష్యమాణా సుఘోరాభీ రాక్షసీభి రనిందితా. 34

ఏకవేణీధరా బాలా రామదర్శనలాలసా,
 ఉపవాసపరిశ్రాంతా జటిలా మలినా కృశా. 35

తతో దృష్టేతి వచనం మహార్థ మమృతోపమం,
 నిశమ్య మారుతే స్సర్వే ముదితా వానరా భవః. 36

(ప్రహృష్టవదనా ఇతి.) ప్రహృష్టవదనాః ప్రసన్నముఖాః, ఆనన్తితి శేషః. అరోగం, కుశలిన మిత్యర్థః. ఉపాయనాని ఉపహారాః. 334

(హనుమాం స్త్వి త్యాది.) (కుమార మంగదం చేతి.) స్వామిత్వా దితి భావః. 334-335

(తత ఇతి.) భవః అభవః, అనిత్యత్వా దడభావః. 36

క్ష్యేళం త్యన్యే నదం త్యన్యే గర్జం త్యన్యే మహాబలాః,
చక్రః కిలికిలా మన్యే ప్రతిగర్జంతి చాపరే. ౪౧

కేచి దుచ్చితలాంగూలాః ప్రహృష్టాః కపికుంజరాః,
అచితాయతదీర్ఘాణి లాంగూలాని ప్రవివ్యధుః. ౪౨

అపరే చ హనూమంతం వానరా వారణోపమం,
అప్లుత్య గిరిశృంగేభ్యః సంస్పృశంతి స్మ హర్షితాః. ౪౩

ఉక్తవాక్యం హనూమంత మతిగద స్త మథాబ్రవీత్,
సర్వేషాం హరివీరాణాం మధ్యే వచన ముత్తమం. ౪౪

సత్త్వే వీర్యే న తే కశ్చి త్సమో వానర విద్యతే,
య దవప్లుత్య విస్తీర్ణం సాగరం పున రాగతః. ౪౫

అహో స్వామిని తే భక్తి రహో వీర్య మహో ధృతిః,
దిష్ట్యా దృష్టా త్వయా దేవీ రామపత్నీ యశస్విని.
దిష్ట్యా త్యక్ష్యతి కాకుత్స్థ శ్శోకం సీతావియోగజం, ౪౬

(క్ష్యేళంతీతి.) క్ష్యేళంతి సింహనాదం కుర్వంతి. నదంతి అన్యక్తశబ్దం కుర్వంతి, గర్జంతి వృషభనాదం కుర్వంతి, కిలికిలాం స్వజాత్యుచితకిలికిలాశబ్దం. ౪౧

(కేచి దితి.) అచితాయతదీర్ఘాణి - అత దీర్ఘవదనన్నిధానా దాయతపదం స్థూలపరం. ప్రవివ్యధుః. లాంగూలా నుద్ధృత్య భూమా వతాడయ నిత్యర్థః. ౪౨

(అపరే చేతి.) సంస్పృశంతి, ఆలింగంతీ త్యర్థః. ౪౩-౪౪

(సత్త్వ ఇతి.) అవప్లుత్య విస్తీర్ణ మిత్యంగదేతరవ్యావృత్తిః. పున రాగత ఇత్యంగద వ్యావృత్తిః. ౪౫-౪౬

(జాంబవదాదిభిః లంకావృత్తాంతపరిప్రక్ష్యః)

తతోఽంగదం హనూమంతం జాంబవంతం చ వానరాః.

పరివార్య ప్రముదితా భేజిరే విపులా శ్శిలాః,

౪౭౪

శ్రోతుకామా స్సముద్రస్య లంఘనం వానరోత్తమాః.

దర్శనం చాపి లంకాయా స్సీతాయా రావణస్య చ,

తస్థుః ప్రాంజలయ స్సర్వే హనుమద్వదనోస్ముఖాః.

౪౭౫

తస్థౌ తత్రాఽంగద శ్రీమా న్వానరై ర్భహుభి ర్వృతః,

ఉపాప్యమానో విబుధై ర్ద్వి దేవపతి ర్యథా.

౪౭౬

హనూమరా కీర్తిమతా యశస్వినా తథాఽంగదేనాఽంగదబద్ధభాహునా,

ముదా తదాఽధ్యాసిత మున్నత మ్మహా న్మహీధరాగ్రం జ్వలితం శ్రీయాఽభవత్. ౪౭౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, సప్తవచ్ఛాశస్పర్గః.

• • • • •

(హనూమతేఽఽ.) కీర్తిమతేతి హనుమద్విశేషణం. యశస్వినే త్యంగదవిశేషణం.

భృత్యకీర్త్యా స్వామినః కీర్తిః, అన్యథా పౌనరుక్త్యాత్. యద్వా, బుద్ధిమత్స్వజన్యా కీర్తిః. శౌర్యజన్యం యశః.

౪౭౪-౪౭౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే.

సప్తవచ్ఛాశస్పర్గః.

అథ అష్టపాదాశ స్సర్గః

తత స్తస్య గిరే శ్శృంగే మహేంద్రస్య మహాబలాః,
హనుమత్ప్రముఖాః ప్రీతిం హరయో జగన్మ రుత్తమాం. ౧

తం తతః ప్రీతినంహృష్టః ప్రీతిమంతం మహాకపిం,
జాంబవా న్కార్యవృత్తాంత మప్సృచ్ఛ దనిలాత్మజం. ౨

కథం దృష్ట్వా త్వయా దేవీ కథం వా తత్ర వర్తతే,
తస్యాం వాసః కథం వృత్తః క్రూరకర్మా దశాసనః. ౩

త త్త్వత స్సర్వ మేత న్నః ప్రబ్రూహి త్వం మహాకపే,
శ్రుతార్థా శ్చింతయిష్యామో భూయః కార్యవినిశ్చయం. ౪

య శ్చార్థ స్తత్ర వక్తవ్యో గతై రస్మాభి రాత్మవాన్,
రక్షితవ్యం చ య త్తత్ర త ద్భవా న్స్వయకరోతు నః. ౫

అథ అష్టపాదాశ స్సర్గః.

(తత స్తస్యే త్యాది.) ౧

(త మితి.) కార్యవృత్తాంతం కార్యవిషయవృత్తాంతం, సీతాదర్శనవిషయవృత్తాంతం. ౨

(కథ మితి.) కథం కేన ప్రకారేణ, కథంవృత్తః కీదృగ్స్వరూపః. ౩

(త త్త్వత ఇతి.) త త్త్వకథనస్య ప్రయోజన మాహ (శ్రుతార్థా ఇత్యాది.) ౪

(య శ్చేతి.) తత్ర రామనన్నిధౌ, యోఽర్థో, వక్తవ్యః వక్తు ష్శర్వః. య చ్చ, రక్షితవ్యం గోప్యవ్యం, తత్, ఆత్మవాన్ బుద్ధిమాన్, భవా న్స్వయకరోతు. ౫

(హనుమతా స్వకృత్యవివరణం)

స నియుక్తస్తతస్తేన సంప్రహృష్టతనూరుహః,
ప్రణమ్య శిరసా దేవ్యై సీతాయై ప్రత్యభాషత.

౬

ప్రత్యక్ష మేవ భవతాం మహేంద్రాగ్రా త్థ మాప్లుతః,
ఉదధే ర్దక్షిణం పారం కాంక్షమాణ స్సమాహితః.

౭

గచ్ఛత శ్చ హి మే ఘోరం విఘ్నరూప మివాభవత్,
కౌచనం శిఖరం దివ్యం పశ్యామి సుమనోహరం.

౮

స్థితం పంథాన మావృత్య మేనే విఘ్నం చ తం నగం,
ఉపసంగమ్య తం దివ్యం కౌచనం నగసత్తమం.

౯

కృతా మే మనసా బుద్ధి ర్భేత్తవ్యోఽయం మయేతి చ,

౧౦

ప్రహతం చ మయా తస్య లాంగూలేన మహాగిరేః.

శిఖరం సూర్యసంకాశం వ్యశీర్యత సహస్రధా,

౧౧

(ప్రత్యక్ష మేవేతి.) ఇదం న వక్తవ్య మేవేతి భావః. ఆప్లుతః ఆప్లుతోఽస్మి. పారం గంతు మితి శేషః. సమాహితః ఏకాగ్రః. ఇత్యేత ద్భవతాం ప్రత్యక్ష మేవేతి సంబంధః. ౬-౭

(గచ్ఛత ఇత్యాది.) విఘ్నరూప మివ, వస్తుతో న తథేతి భావః. పశ్యామి త్యాదౌ వ్యత్యయేన లట్. శిఖరం విఘ్నరూప మివాభవత్, తత్ పశ్యామితి యోజనా. ౮

(స్థిత మితి మేనే ఇతి.) లిట్కృతమపురుషైకవచనం. పరోక్షత్వా ద్యభావేఽపి చ్ఛాందసం. ఆమనీషీ త్యర్థః. ౯

(ఉపసంగమ్యేతి.) గమనదశాయా మురసా పాతయామాసేతి సూచితం వివృణోతి

(భేత్తవ్యోఽయ మిత్యాది)

౧౦-౧౧

వ్యవసాయం చ తం బుద్ధ్వా స హోవాచ మహాగిరిః.

పుత్రేతి మధురాం వాణీం మనః ప్రహ్లాదయన్నివ,

౧౧౫

పితృవ్యం చాపి మాం విద్ధి సఖాయం మాతరిశ్వనః.

మైనాక మితి విఖ్యాతం నివసంతం మహోదధౌ,

౧౨౫

పక్షవంతః పురా పుత్ర బభూవుః పర్వతోత్తమాః.

ఛందతః పృథివీం చేరు ర్బాధమానా స్సమంతతః,

౧౩౫

శ్రుత్వా నగానాం చరితం మహేంద్రః పాకశాసనః.

చిచ్ఛేద భగవాన్పక్షి స్వజ్జేణైషాం సహస్రశః,

౧౪౫

అహం తు మోక్షితస్తస్మాత్తవ పిత్రా మహాత్మనా.

మారుతేన తదా వత్స ప్రక్షిప్తోఽస్మి మహార్ణవే,

౧౫౫

రామస్య చ మయా సాహ్యే వర్తితవ్య మరిందమ.

రామో ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠో మహేంద్రసమవిక్రమః,

౧౬౫

(పితృవ్యం చేతి.) పితృవ్యత్వే హేతు మాహ (సఖాయ మితి.) పితృసఖిత్వాత్ పితృవ్యత్వవ్యవదేశ ఇత్యర్థః.

౧౧౫-౧౨౫

(పక్షవంత ఇతి.) ఛందతః యజేచ్ఛం.

౧౩౫-౧౪౫

(అహం త్వితి.) మోక్షణప్రకార మాహ (ప్రక్షిప్తోఽస్మి మహార్ణవ ఇతి.)

౧౫౫

(రామస్య చేతి.) సాహ్యే సాహాయ్యే. సాహాయ్యకరణే హేతు మాహ (రామో ధర్మభృతాం శ్రేష్ఠ ఇతి.)

౧౬౫

(హనుమతా స్వవృత్తాంతనివేదనం)

ఏత చ్చుత్వా వచ స్తస్య మైనాకస్య మహాత్మనః.
కార్య మావేద్య తు గిరే రుద్యతం చ మనో మమ.

౧౭౪

తేన చాఽహ మనుజ్ఞాతో మైనాకేన మహాత్మనా.
స చావ్యంతర్హిత శ్చైలో మానుషేణ వపుష్మతా.
శరీరేణ మహాశైలః శైలేన చ మహోదధా.

౧౯౯

ఉత్తమం జవ మాస్థాయ శేషం పంథాన మాస్థితః,
తతోఽహం సుచిరం కాలం వేగే నాభ్యగమం వఫి.

౨౦

తతః పశ్యా మ్యహం దేవీం సురసాం నాగమాతరం,
సముద్రమద్యే సా దేవీ వచనం మా మభాషత.

౨౧

మమ భక్షః ప్రదిష్ట స్త్వ మమలై ర్హరిన త్రమ,
అత స్త్వాం భక్షయిష్యామి విహిత స్త్వం చిరస్య మే.

౨౨

ఏవ ముక్త స్సురసయా ప్రాంజలిః ప్రణత స్థితః,
వివర్ణవదనో భూత్వా వాక్యం చేద ముదీరయం.

౨౩

(ఏత చ్చుత్వేతి.) ఉద్యతం ఉద్యుక్తం.

౧౭౪

(తేన చేతి.) అనుజ్ఞాతః, అస్మీతి శేషః. వపుష్మతా పుష్కలవపుషా, మానుషేణ శరీరేణాంతర్హితః, శైలేన తు శరీరేణ, మహోదధా సాగరోపరి, స్థిత ఇతి శేషః, 'స వై దత్తవర శ్చైలో బధువాఽవస్థిత స్తథే' తి ప్రథమనగ్గోక్తేః. ప్రతిప్రయాణే చ 'వర్ణతేంద్రం సునాభం చ సముపస్పృశ్య వీర్యవా' నిత్యుక్తం. 'హిరణ్యనాభం శైలేంద్రం కాంచనం పశ్య మైథీలీ' తి రామేణ చోక్తం.

౧౯౯-౨౩

రామో దాశరథి శ్రీమాన్ ప్రవిష్టో దండకావనం,
అక్షణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా చ పరంతపః. ౨౨

తస్య సీతా హృతా భార్యా రావణేన దురాత్మనా,
తస్యా స్పృశం దూతోఽహం గమిష్యే రామశాసనాత్. ౨౩

కర్తు మర్హసి రామస్య సాహాయ్యం విషయే సతీ,
అభవా ధైనిలీం దృష్ట్వా రామం చాఽక్లిష్టకారిణం.
ఆగమిష్యామి తే వక్త్రం సత్యం ప్రతిశృణోమి తే. ౨౬౪

ఏవ ముక్తా మయా సా తు సురసా కామరూపిణీ.
అబ్రవీన్నాతివరైత కశ్చి దేష వరో మమ, ౨౭౪

ఏవ ముక్త స్సురసయా దశయోజన మాయతః.
* తతోఽర్ధగుణవిస్తారో బభూవాఽహం క్షణేన తు, ౨౮౪

మత్ప్రమాణానురూపం చ వ్యాదితం తు ముఖం తయా. ౨౯

(కర్తు మితి.) విషయే సతీ స్వరాజ్యే వసంతీ. ౨౪-౨౭౪

(ఏవ ముక్త ఇతి.) (తర ఇతి.) అర్ధగుణవిస్తారః. అ త్రాఽర్ధశబ్దః ఏకదేశవాచీ, కించిదధిక విస్తారోఽభవ మిత్వంబుః. ఏవ మేవాఽర్ధః. ప్రథమసర్గోక్తదశయోజనవిస్తార స్తు విదుద్ధః, తద్గ్రంథః కల్పిత శ్చేత్సుక్తం. ౨౮

(మత్ప్రమాణానామ ఇతి.) వ్యాదితం వ్యాత్తం. ౨౯

* తతోఽర్ధగుణవిస్తారః - తతో దశయోజనా దర్ధస్య పంచయోజనస్య గుణః ఆవృత్తిః తస్మిన్స్తారో దశయోజనవిస్తారః. ప్రథమసర్గే దశయోజనవిస్తారోక్త్యాఽఽనుగుణ్యే నైవం వ్యాఖ్యాతం. ఇతి తత్త్వదీపికా.

(హనుమతా స్వవృత్తాంతనివేదనం)

- తద్దృష్ట్యా వ్యాదితం చాఽఽస్యం హ్రస్వం హ్యకరవం వపుః,
తస్మి న్ముహూర్తే చ పున ర్బభూవాఽంగుష్ఠమాఽరకః. 30
- అభివత్యాఽఽశు త ద్వక్త్రం నిర్గతోఽహం తతః క్షణాత్.
అబ్రవీ త్సురసా దేవీ స్వేన రూపేణ మాం పునః. 31
- అర్థసిద్ధ్యై హరిశ్రేష్ఠ గచ్ఛ సౌమ్య యథాసుఖం,
సమానయ చ వై దేహీం రాఘవేణ మహాత్మనా.
సుఖీ భవ మహాబాహో ప్రీతాఽస్మి తవ వాసర, 32
- తతోఽహం సాధు సాధ్వీతి సర్వభూతైః ప్రశంసితః.
తతోఽంతరిక్షం విపులం ప్లుతోఽహం గరుడో యథా,
ఛాయా మే నిగృహీతా చ న చ పశ్యామి కించన. 33
- సోఽహం విదితవేగస్తు దిశో దశ విలోకయన్,
న కించి త్తత్ర పశ్యామి యేన మేఽపహృతా గతిః. 34
- తతో మే బుద్ధి రుత్పన్నా కి న్నామ గగనే మమ,
ఈదృశో విఘ్న ఉత్పన్నో రూపం యత్ర న దృశ్యతే. 35
- అధోభాగేన మే దృష్టి శ్శోచతా పాతితా మయా,
తతోఽద్రాక్ష మహం భీమాం రాక్షసీం సలిలేశయాం. 36

- (తద్దృష్ట్యైతి.) హ్రస్వత్వం విశేషయతి (అంగుష్ఠమాఽరక ఇతి.) 30-31
- (అర్థసిద్ధ్యా ఇతి.) సమానయ సంయోజయ. 32
- (తతోఽహ మితి.) సాధు సాధ్వీతి దీర్ఘశ్చాందసః. 33-34
- (అధోభాగేనేతి.) సలిలేశయాం సలిలే స్థితాం. 35

ప్రహస్య చ మహానాద ముక్తోఽహం భీమయా తయా,
అవస్థిత మసంభ్రాంత మిదం వాక్య మశోభనం.

౩౮

క్వాఽసి గంతా మహాకాయ క్షుధితాయా మమేస్పితః,
భక్షః ప్రీణయ మే దేహం చిర మాహారవర్జితం.

౩౯

బాధ మిత్యేవ తాం వాణీం ప్రత్యగృహ్ణో మహం తతః,
ఆస్యప్రమాణా దధికం తస్యాః కాయ మపూరయం.
తస్యా క్వాఽఽస్యం మహా ద్భీమం వర్ధతే మమ భక్షణే,

౪౦||

న చ మాం సాధు బుబుధే మమ వా నికృతం కృతం.

౪౧

తతోఽహం విపులం రూపం సంక్షిప్య నిమిషాంతరాత్,
తస్యా హృదయ మాదాయ ప్రపతామి నభస్స్థలం.

౪౨

సా విస్పృష్టభుజా భీమా పపాత లవణాంభసి,
మయా పర్వతసంకాశా నికృత్తహృదయా సతీ.

౪౩

(ప్రహస్యేతి.) అవస్థితం దృఢఘాతం, అసంభ్రాంతం అవ్యగ్రం.

౩౮-౩౯

(బాధ మితి.) తస్యాః ఆస్యప్రమాణా దధికం యథా తథా, కాయం ఆత్మదేహం,
అపూరయం అవర్ధయం, మయి వృద్ధే సాఽస్యవర్ధిష్టే త్యర్ఢః.

౪౦||

(న చేతి.) అయం కామరూపీతి మాం, సాధు సమ్యక్, న బుబుధే న జ్ఞాతవతీ,
మమ కృతం నికృతం మయా కృతాం నికృతిం వా, న బుబుధే.

౪౧

నికృత మేవ దర్శయతి (తతోఽహ మితి.)

౪౨

(నేతి.) విస్పృష్టభుజా విస్పృష్టసంధికభుజా.

౩౪

(హనుమతా ఆత్మవృత్తాంతనివేదనం)

శృణోమి ఖగతానాం చ సిద్ధానాం చారణై స్సహ,
రాక్షసీ సంహికా భీమా క్షిప్రం హనుమతా హతా.

౪౪

తాం హత్వా పున రేవాఽహం కృత్య మాత్యయికం స్మరణా,
గత్వా చాఽహం మహాధ్వానం పశ్యామి నగమండితం.
దక్షిణం తీర ముదధే ర్లంకా యత్ర చ సా పురీ,

౪౫

అస్తం దినకరే యాతే రక్షసాం నిలయం పురం.
ప్రవిష్టోఽహ మవిజ్ఞాతో రక్షోభి ర్భీమవిక్రమైః,

౪౬

తత్ర ప్రవిశత శ్చాపి కల్పాంతఘనసన్నిభా.

అట్టహాసం విముంచంతీ నారీ కాఽప్యుత్థితా పురః,

౪౭

* జిఘాంసంతీం తత స్తాం తు జ్వలదగ్నిశిరోరుహాం.
సవ్యముష్టిప్రహారేణ పరాజిత్య సుభై రవాం,

౪౮

ప్రదోషకాలే ప్రవిశం; భీతయాఽహం తయోదితః.

అహం లంకాపురీ వీర నిర్జితా విక్రమేణ తే,

యస్మా త్తస్మా ద్విజేతాఽసి సర్వరక్షం స్యశేషతః.

౫౦

(శ్రుణోమితి.) హతే త్యనంతర మితికరణం ఛోద్యం.

౪౪

(తా మితి.) కృత్య మాత్యయికం స్మరణా, ప్రాణాంతికం తత్కర్మ విచింతయ

౪౫-౪౭

మైత్యర్థః.

(భీతయే త్యాది.) భీతయా తయా నార్యా, అశేషత ఇత్యనంతర మితికరణం ద్రష్టవ్యం. ౫౦

* రామానుజీయం. (జిఘాంసంతీ మిత్యాది.) ప్రవిశం ప్రావిశం.

౧ తత్రాఽహం సర్వరాత్రం తు విచిన్వన్ జనకాత్మజాం,
రావణాంతఃపురగతో న చాఽపశ్యం సుమధ్యమామ్. ౫౧

* తత స్సీతా మపశ్యం స్తు రావణస్య నివేశనే,
శోకసాగర మాసాద్య న పార ముపలక్షయే. ౫౨

శోచతా చ మయా దృష్టం ప్రాకారేణ సమావృతః,
కాంచనేన వికృష్టేన గృహ్నోపవన ముత్తమం. ౫౩

స ప్రాకార మవప్లుత్య పశ్యామి బహుపాదపం. ౫౩౪

అశోకవనికామధ్యే శింశుపాపాదపో మహాన్. ౫౩౫

త మారుహ్య చ పశ్యామి కాంచనం కదళీవనం. ౫౩౬

(తత్రేతి.) సర్వరాత్రం సర్వాం రాత్రిం, 'అహస్సర్వే' త్యాదినా సమాసాంతోఽన్. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. తత్ర లంకాయాం. విచిన్వన్ అనంతరం రావణాంతఃపుర మపి గతస్సన్, సుమధ్యమాం నాఽపశ్యం. ౫౧-౫౨

(శోచతా చేతి.) వికృష్టేన విప్రకృష్టేన, అతిదీర్ఘేణేతి యావత్. ౫౩

(స ప్రాకార మితి.) బహుపాదపం అనేకపాదపప్రహణ మితి ప్రాకారనిశేషణం. ౫౩౪

(అశోకేతి.) శింశుపాపాదపః, అస్తీతి శేషః. ౫౩౫

౧ రామానుజీయం. (తత్రేతి.) సర్వరాత్రం సర్వాం రాత్రిం 'అహస్సర్వై కదేశసంఖ్యాత పుణ్యా చ్చ రాత్రే రి'త్యన్ ప్రత్యయః, 'కాలాధ్వనో రత్యంతసంయోగ' ఇతి ద్వితీయా. 'తత్రాఽహం మధ్యరాత్రే త్వి' తి పాఠ స్సాధుః.

* రామానుజీయం. (తత ఇతి.) ఉపలక్షయే ఉపాలక్షయం.

(హనుమతా సీతావృత్తాంతనివేదనం)

అదూరే శింశుపావృక్షే తృశ్యామి వరవర్ణినీం.

శ్యామాం కమలపత్రాక్షీ ముపవాసకృశాననాం,

౫౫౪

తదేకవాసస్సంవీతాం రజోధ్వస్తజిరోరుహాం.

శోకసంతాపదీనాంగీం సీతాం భర్తృహితే స్థితాం,

౫౫౫

రాక్షసీభి ర్విరూపాభిః క్రూరాభి రభిసంవృతాం.

మాంసశోణితభక్షభి ర్వాస్త్రిమీభి ర్హరిణీ మివ,

౫౫౬

సామయా రాక్షసీమధ్యే తర్జ్యమానా ముహుర్ముహుః.

ఏకవేణీధరా దీనా భర్తృచింతాపరాయణా,

౫౫౭

ఘామిశయ్యా వివర్ణాంగీ పద్మినీవ హిమాగమే.

రావణా ద్వినివృత్తార్థా మర్తవ్యకృతనిశ్చయా,

కథంచి స్మృగశాబాక్షీ తూర్ణ మాసాదితా మయా.

౬౦

తాం దృష్ట్వా తాదృశీం నారీం రామపత్నీం యశస్వినీం,

తత్రైవ శింశుపావృక్షే పశ్య స్సహ మవస్థితః.

౬౧

(అదూరే శింశుపావృక్షే దిత్వాది.) శింశుపావృక్షేత్ శింశుపావృక్షస్య, శ్యామాం యౌవన మధ్యస్థాం. తదేకవాసస్సంవీతాం యేన వాససా హృతా తేనైకవాససా సంవీతాం, యద్వా, తేన తత్కాలదృష్టేన పూర్వదృష్టేన, ఏకేన వాససా సంవీతాం, వేషాంతరనిస్సృహా మిత్యర్థః. మానసి కత్వకాయికత్వభేదేన శోకసంతాపయో ర్భేదః.

౫౫౪-౫౫౭

(సామయేతి.) అమయః భేదః, తేన సహ వర్తత ఇతి సామయా, మర్తవ్యే మరణే,

'కృత్యయ్యిటో బహుళ' మితి సాధుః.

౫౫౮-౬౦

(తాం దృష్ట్వేతి.) పశ్యకా పరామృశకా.

౬౧

తతో హలహలాశబ్దం కంచీనూపురమిశ్రితం,
శృణో మ్యధికగంభీరం రావణస్య నివేశనే.

౬౨

తతోఽహం పరమోద్విగ్నః స్వం రూపం ప్రతిసంహరణా,
అహం తు శింశుపావృక్షే పక్షీవ గహనే స్థితః.

౬౩

తతో రావణదారా శ్చ రావణశ్చ మహాబలః,
తం దేశం సమనుప్రాప్తా యత్ర సీతాఽభవత్ స్థితా.

౬౪

* త ద్ధృష్ట్వాఽభ వరారోహః సీతా రక్షో మహాబలం,
సంకు చ్యోరూ స్తనో పీనో బాహుభ్యాం పరిరభ్య చ.

౬౫

విత్రస్తాం పరమోద్విగ్నాం వీక్షమాణాం తత స్తతః,
త్రాణం కించి దపశ్యతీం వేపమానాం తపస్వినీం.

౬౬

తా మువాచ దశగ్రీవః సీతాం పరమదుఃఖితాం,
అవాక్పిరాః ప్రపతితో బహుమన్యస్య మా మితి.

౬౭

యది చే త్త్వం తు దర్పా న్మాం నాఽభినందస గర్వితే,
ద్వౌ మాసౌ వంతరం సీతే పాస్యామి రుధిరం తవ.

౬౮

(తతోఽహ మితి.) గహనే పరగుఱప్రదేశే, 'పర్ణునే విలీన' ఇత్యధస్తా దప్యక్షే. ౬౨

(విత్రస్తా మితి.) పరమోద్విగ్నాం అతీవోద్భ్రాంతహృదయాం, తత స్తతః వీక్షమాణాం
నానావిక్షు వీక్షమాణాం, త్రాణ మిత్యనుషజ్యతే. అవాక్పిరాః అవసతముద్ధా, ప్రపతితః, భూమీ వితి
శేషః. ద్వౌ మాసౌ అంతర మవధిః, తతః పాస్యామి మితి యోజ్యం.

౬౩-౬౮

* రామానుజీయం, 'త ద్ధృష్ట్వాఽభ వరారోహః సీతా రక్షో మహాబలం, సంకుచ్యోరూ స్తనో
పీనో బాహుభ్యాం పరిరభ్యచే' తి పాఠః. పరిరభ్య, విత్రత్రానేతి శేషః.

(హనుమతా సీతావృత్తాంతకథనం)

ఏత చ్చుత్వా వచ స్తస్య రావణస్య దురాత్మనః.

ఉవాచ పరమక్రుద్ధా సీతా వచన ముత్తమం.

౬౯

రాక్షసాధమ రామస్య భార్యా మమితతేజసః.

ఇక్ష్యైకుకులనాథస్య స్నుషాం దశరథస్య చ.

అవాచ్యం వదతో జిహ్వో కథం న పతితా తవ.

౭౦౪

కించి ద్వీర్యం తవానార్య యో మాం భర్తు రసన్నిధౌ.

అపహృత్యాఽఽగతః పాప తేనాఽదృష్టో మహాత్మనా.

౭౦౫

న త్వం రామస్య సదృశో దాస్యేఽవ్యస్య న యుజ్యసే.

యజ్ఞీయ సృత్యవాదీ చ రణశ్లాఘీ చ రాఘవః.

౭౦౬

జానక్యా పరుషం వాక్య మేవ ముక్తో దశాననః.

జిజ్ఞాసు సహసా కోపా చ్చితాస్థ ఇవ పావకః.

౭౦౭

వివృత్య నయనే క్రూరే ముష్టి ముద్యమ్య దక్షిణం.

మైథిలీం హంతు మారబ్ధః స్త్రీభి ర్దాహాకృతం తదా.

౭౦౮

(కించి ద్వీర్య మితి.) కించి ద్వీర్యం కుత ఇత్యత్రాహ (యో మా మితి.) భర్తు రసన్నిధౌ,

తేన భర్తా అదృష్ట స్సౌ యో మా మపహృత్యాఽఽగతః. తస్య తవ, కించి ద్వీర్య మితి యోజ్యం.

౬౯-౭౦౪

(జానక్యేతి.) ఘోరత్వసిద్ధయే చితాస్థ ఇత్యుక్తం.

౭౦౯

(వివృత్యేతి.) ఆరబ్ధః, రావణ ఇతి శేషః. హాహాకృతం - హాహేత్యేత త్కృతం.

౭౧౦

ప్రీణాం మధ్యా త్సముత్పత్త్య తస్య భార్యా దురాత్మనః.

వరా మందోదరీ నామ తయా చ ప్రతిషేధితః, ౨౫౪

ఉ క్తశ్చ మధురాం వాణీం తయా స మదనార్దితః.

సీతయా తవ కిం కార్యం మహేంద్రసమవిక్రమ. ౨౬౪

దేవగంధర్వకన్యాభి ర్యక్షకన్యాభి రేవ చ.

సార్థం ప్రభో రమ స్వేహ సీతయా కిం కరిష్యసి, ౨౭౪

తత స్తాభి స్సమేతాభి ర్నారీభి స్స మహాబలః.

ప్రసాద్య సహసా నీతో భవనం స్వం నిశాచరః, ౨౮౪

యాతే తస్మిన్ దశగ్రీవే రాక్షసోఽవికృతాననాః.

సీతాం నిర్భర్త్యయామాసు ర్వాక్యైః క్రూరై స్సుదారుణైః, ౨౯౪

(ప్రీణా మితి.) సముత్పత్త్య, రావణసమీపం గతేతి శేషః. మందోదరీ మండనభూతోదరీ.

'మడి భూషాయా' మిత్యస్మా ణ్ణాతోః పదాద్యచ్. మందోదరీ వా. దడయో రభేదః, దంభో దాడిమ మిత్యా దివత్. యద్వా, మందత్వం చాల్పత్వం. 'మూఢాల్పావటునిర్భాగ్యా మంధా' ఇత్యమరః. సూక్ష్మోదరీత్వర్ధః.

'మందా స్థూలపీఠికే' త్యాచక్షతే. తస్యా ఇవ కృశ మస్యా ఉదర మిత్యర్ధః. నను పూర్వం ధాన్య మాలిన్యా ప్రతిషిద్ధ ఇత్యుక్తం. సంప్రతి మందోదర్యే త్యుచ్యతే, విప్రతిషిద్ధ మిదం. మైవం; ఉభాభ్యా మపి ప్రతిషిద్ధత్వేనాన్యతరోక్తా వవిరోధాత్. మందోదర్యాదినామపరిజ్ఞానం చ హనుమత స్తదీయ వ్యవహారాత్.

౨౫౪-౨౭౪

(తత ఇతి.) తాభిః దేవకన్యాభిః. అనేన మందోచర్యాదివ దన్యాసా మపి నివారయిత్వత్వ

ముక్తం. ౨౮౪

(యాత ఇతి.) క్రూరైః క్రూరశబ్దైః, సుదారుణైః అర్థతోఽపి క్రూరైః.

౨౯౪

(హనుమతా సీతావృత్తాంతకథనం)

తృణవ ద్భృషితం తాసాం గణయామాస జానక్తి.
గర్జితం చ తదా తాసాం సీతాం ప్రాప్య నిరర్థకం, ౧౦౫

వృథాగర్జితనిశ్చేష్టా రాక్షస్యః పిశితాశనాః.
రావణాయ శశంసు స్తా స్సీతాధ్యవసితం మహత్, ౧౦౬

తత స్తా స్సహితా స్సర్వా విహతాశా నిరుద్యమాః.
పరిక్షిప్య సమంతా త్తాం నిద్రావశ ముపాగతాః, ౧౦౭

తాసు చైవ ప్రసుప్తాసు సీతా భర్తృహితే రతా.
విలప్య కరుణం దీనా ప్రకుశోచ సుదుఃఖితా, ౧౦౮

తాసాం మధ్యా త్సమంతాయ త్రిజటా వాక్య మబ్రవీత్.
ఆత్మానం ఖాదత క్షీవ్రం న సీతా వినశిష్యతి, ౧౦౯

జనకస్యాఽఽతృణా సాధ్వీ స్సుషా దశరథస్య చ.
స్వప్నో హ్యద్య మయా దృషో దారుణో రోమహర్షణః.
రక్షసాం చ వినాశాయ భర్తు రస్యా జయాయ చ, ౧౧౦

అల మస్మాత్ పరిత్రాతుం రాఘవా ద్రాక్షసీగణం,
అభియాచామ వై దేహీ మేత ధ్ని మమ రోచతే, ౧౧౧

(తృణవ ద్భృషితం తాసాం గణయామాస జానక్తి.) ౧౦౫

(వృథాగర్జితం చ తదా తాసాం సీతాం ప్రాప్య నిరర్థకం.) ౧౦౬

(తత స్తా ఇతి.) తుష్టిం రక్షతేతి రావణో క్తా ఇతి కేషః, పరిక్షిప్య పరివార్య. ౧౦౭

(తా స్వితి.) సుదుఃఖితా ప్రకుశోచ, ఉత్తరోత్తరం దుఃఖితవ్రతీ త్యర్థః. ౧౦౮-౧౦౯

(అల మస్మాత్ పరిత్రాతుం రాఘవా ద్రాక్షసీగణం, అభియాచామ వై దేహీ మేత ధ్ని మమ రోచతే.) ౧౧౦-౧౧౧
మిత్యమరః. పరిత్రాతుం. ఇయం సీతేతి కేషః. ౧౧౨

యస్యా హ్యేవంవిధ స్వస్వప్నో దుఃఖితాయాః ప్రదృశ్యతే,
సా దుఃఖై ర్వివిధై ర్ముక్తా సుఖ మాప్నో త్యనుత్తమం. ౮౮

ప్రణిపాతప్రసన్నా హి మైథిలీ జనకాత్మజా, ౮౮౫

తత స్యా హ్రీమతీ బాలా భర్తు ర్విజయహర్షితా.
అవోచ వ్యది త త్తథ్యం భవేయం శరణ హి వః, ౮౯౫

తాం చాఽహం తాదృశీం దృష్ట్వా సీతాయా దారుణాం దశాం.
చింతయామాస విక్రాంతో న చ మే నిర్వృతం మనః, ౯౦౫

సంభాషణార్థం చ మయా జానక్యా శ్చింతితో విధిః.
ఇక్ష్వోకూణాం హి వంశస్తు తతో మమ పురస్కృతః, ౯౧౫

శ్రుత్వా తు గదితాం వాచం రాజర్షి గణపూజితాం.
ప్రత్యభాషత మాం దేవీ బాష్పైః పిహితలోచనా, ౯౨౫

క స్త్వం కేన కథం చేహ ప్రాప్తో వానరపుంగవ.
కా చ రామేణ తే ప్రీతి స్త న్యే శంశితు మర్హసి, ౯౩౫

అపరాధిజనప్రాణత్రాణే హేతు మహా (ప్రణిపాతేతి.) ౮౮-౮౮౫

(తత ఇతి.) తతః త్రిజటావాక్యానంతరం. భర్తు ర్విజయహర్షితా త్రిజటాకథితస్వప్నసూ చితరామవిజయహర్షితా. తత్ త్రిజటాస్వప్నవాక్యం, శరణం హి వ ఇత్యత్రేతికరణం ద్రష్టవ్యం. ౮౯౫

(తాం చాఽహా మితి.) న చ మే నిర్వృతం, కిం తు దుఃఖిత మిత్యర్థః. ౯౦౫

(సంభాషణార్థ మితి.) విధిః ఉపాయః. ౯౧౫-౯౨౫

(హనుమతా అభిజ్ఞానవినిమయకథనం)

* తస్యా స్తద్వచనం క్రుత్వా హ్యహ మప్యబ్రువం వచః. ౯౪

దేవి రామస్య భర్తుస్తే సహాయో భీమవిక్రమః, ౯౫

సుగ్రీవో నామ విక్రాంతో వానరేంద్రో మహాబలః.

తస్య మాం విద్ధి భృత్యం త్వం హనుమంత మిహోఽఽగతం, ౯౫౪

భద్రాఽహం ప్రేషితస్తుభ్యం గామేణాఽక్లిష్టకర్మణా. ౯౬

ఇదం చ పురుషవ్యాఘ్రిః శ్రీమాదాశరథి స్వయం,

అంగుళీయ మభిజ్ఞాన మదాత్తుభ్యం యశస్విని. ౯౭

శ్రీ త దిచ్ఛామి త్వయాఽఽజ్ఞప్తం దేవి కిం కరవాణ్యహం.

రామలక్ష్మణయోః పార్శ్వం నయామి త్వాం కి ముత్తరం. ౯౮

ఏత చ్ఛ్రిత్యా విదిత్వా చ సీతా జనకనందినీ,

అహ రావణ ముత్సాద్య రాఘవో మాం నయ త్వితి. ౯౯

ప్రణమ్య శిరసా దేవీ మహా మార్యా మనిందితాం,

రాఘవస్య మనోహ్లాద మభిజ్ఞాన మయాచిషం. ౧౦౦

అథ మా మబ్రవీ త్సీతా గృహ్యతా మయ ముత్తమః,

మణి ర్యేన మహాబాహూ రామ స్త్వాం బహుమన్యతే. ౧౦౧

* రామానుజీయం. 'త స్మై శంసిత మర్హసీ' త్యతఃపరం, 'తస్యా స్తద్వచనం క్రుత్వా హ్యహ మప్యబ్రువం వచ' ఇత్యర్థం ద్రష్టవ్యం. కేసుచి తోకేశేష ప్రమాదాత్ (అన్యథా) పఠితం.

శ్రీ రామానుజీయం. (త దితి.) త్వయా ఆజ్ఞప్త మిచ్ఛామి, త్వత్కర్తృక మాజ్ఞాపన మిచ్ఛామి త్యర్థః. కింశబ్దః క్షేపే. రామలక్ష్మణయోః పార్శ్వం త్వాం నయామి, ఉత్తరం కిం? ఏవ మేవం చదే త్యాజ్ఞాపనరూప ముత్తరం కి మిత్యర్థః.

ఇత్యుక్త్వా తు వరారోహో మణీప్రవర మద్భుతం,
ప్రాయచ్చ త్పరమోద్విగ్నా వాచా మాం సందిదేశ హ, ౧౦౨

తత స్తస్యై ప్రణమ్యాఽహం రాజపుత్ర్యై సమాహితః,
ప్రదక్షిణం పరిక్రమ మిహోఽభ్యుద్గతమానసః. ౧౦౩

ఉక్తోఽహం పునరే వేదం నిశ్చిత్య మనసా తయా,
హనుమ న్మమ వృత్తాంతం వక్తు మర్హసి రాఘవే. ౧౦౪

యథా శ్రుత్వైవ సచిరా త్తా వుఖౌ రామలక్ష్మణౌ,
సుగ్రీవసహితౌ వీరా వుపేయాతాం తథా కురు. ౧౦౫

య ద్యన్యథా భవే దేత ద్ద్వౌ మాసౌ జీవితం మమ,
న మాం ద్రక్ష్యతి కాకుత్స్థో మ్రియే సాఽహ మనాథవత్. ౧౦౬

త చ్చుత్వా కరుణం వాక్యం క్రోధో మా మభ్యవర్తత.
ఉ త్తరం చ మయా దృష్టం కార్యశేష మనంతరం. ౧౦౭

(ఇత్యుక్తేతి.) (వాచా మాం సందిదేశేతి,) స్వరామైకవేద్యం ప్రాగుక్తం కాకాసుర వృత్తాంతం తిలకనిర్మాణాదికం చ సందిష్టవతీ త్యర్థః. ౧౦౨

(తత ఇతి.) పరిక్రమం పర్యక్రమం. ఇహోఽభ్యుద్గతమానసః - ఇహోఽభ్యుద్గతే ఇహోఽభ్యా గమనే, మానసం యస్య స తథా. ౧౦౩

(ఉక్తోఽహం పునరే వేదం నిశ్చిత్య మనసా తయేత్యాది.) ఏతత్ ఉపయానం, య ద్యన్యథా భవేత్. యది నోపేయాతా మిత్యర్థః. తదా ద్వా మాసౌ మమ జీవితం, తేతః పరం న జీవా మిత్యర్థః. న మాం ద్రక్ష్యతి మానదస్యయాభ్యంతరే మాం న ద్రక్ష్యతి చేత్, తదా మ్రియ యోజ్యం. మాన శబ్దోఽత్ర పక్షపరః 'పక్షే వై మాసౌ' ఇతి శ్రుతేః. ౧౦౪-౧౦౬

(త చ్చుత్వేతి.) ఉత్తరం అనంతరం, అనంతరం అనంతరకర్తవ్యం, ఉత్తరకార్య మిత్యర్థః. ౧౦౭

(హనుమతా లంకావిధ్వంసనవర్ణనం)

తతోఽవర్ధత మే కాయస్తదా పర్వతసన్నిభః,
యుద్ధకాంక్షీ వనం తచ్చ వినాశయితు మారభే. ౧౦౮

తద్భగ్నం వనషండం తు భ్రాంతత్రస్తమృగద్విజం,
ప్రతిబుద్ధా నిరీక్షంతే రాక్షసోఽవికృతాననాః. ౧౦౯

మాం చ దృష్ట్వా వనే తస్మిన్ సమాగమ్య తతస్తతః,
తాస్సమభ్యాగతాః క్షిప్రం రావణాయాఽఽచచక్షిరే. ౧౧౦

రాజన్వనమిదం దుర్గం తవ భగ్నం దురాత్మనా,
వానరేణ హ్యవిజ్ఞాయ తవ వీర్యం మహాబల. ౧౧౧

దుర్బుద్ధే స్తస్య రాజేంద్ర తవ విప్రియకారిణః,
వధ మాజ్ఞాపయ క్షిప్రం యథా ఽసౌ విలయం ప్రజేత్. ౧౧౨

తచ్చుత్సా రాక్షసేంద్రేణ విస్పృష్టా భృశదుర్జయాః,
రాక్షసాః కింకరా నామ రావణస్య మనోనుగాః. ౧౧౩

* తేషా మశీతిసాహస్రం శూలముద్గరపాణినాం,
మయా తస్మిన్వనోద్దేశే పరిఘేణ నిఘాదితం. ౧౧౪

తేషాం తు హతశేషా యే తే గత్వా లఘువిక్రమాః,
నిహతం చ మహా త్రైస్యం రావణాయాఽఽచచక్షిరే. ౧౧౫

తతో మే బుద్ధి రుత్పన్నా చై త్యప్రాసాద మాక్రమం,

(తత ఇతి.) తతో మే బుద్ధి రుత్పన్నా. వక్ష్యమాణ కార్యవిషయే త్యర్థః. తాదృశం బుద్ధి

* రామానుజీయం. (తేషా మితి.) శూలముద్గరపాణినా మిత్యత్ర దీర్ఘాభావ ఆర్హః.

తత్రస్థా న్రాక్షసాఽహత్వా శతం స్తంభేన వై పునః.
 లలామభూతో లంకాయా స్స వై విధ్వంసితో మయా, ౧౧౬౫

తతః ప్రహస్తస్య సుతం జంబుమాలిన మాదిశత్.
 రాక్షసై ర్బహుభి స్సార్థం ఘోరరూపై ర్భయానకైః, ౧౧౬౪

త మహం బలసంపన్నం రాక్షసం రణకోవిదం.
 పరిఘేణాఽతిఘోరేణ సూదయామి సహాసుగం, ౧౧౬౪

త చ్ఛ్రిత్యా రాక్షసేంద్ర స్తు మంత్రిపుత్రా న్మహాబలాః.
 పదాతిబలసంపన్నాః ప్రేషయామాస రావణః.
 పరిఘేణైవ తా న్సర్వా న్నయామి యమసాదనం, ౧౨౦

మంత్రిపుత్రా న్స్తతాం చ్ఛ్రిత్యా సమరే లఘువిక్రమాః,
 పంచ నేనాగ్రగం చ్ఛూరాః ప్రేషయామాస రావణః.
 తా నహం సహనైన్యా న్నైవ సర్వా నేవాఽభ్యసూదయం, ౧౨౧౫

తతః పున ర్దశగ్రీవః పుత్ర మక్షం మహాబలం.
 బహుభీ రాక్షసై స్సార్థం ప్రేషయామాస రావణః, ౧౨౨౫

తం తు మందోదరీపుత్రం కుమారం రణపండితం.
 * సహసా ఖం సముత్క్రింతం పాదయోశ్చ గృహీతవాః,
 చర్మాసినం శతగుణం భ్రామయిత్వా వ్యపేషయం, ౧౨౪

కార్య మాహ (చైత్యేత్యాదినా.) చైత్యప్రాసాదం నగరమధ్యస్థప్రాసాదం. లలామభూతః అలంకారభూతః. ౧౧౬౫-౧౧౬౪.

(త చ్ఛ్రిత్యేతి.) పదాతిబలసంపన్నాః పదాతిప్రభృతీనైన్యసంపన్నాః. ౧౨౦-౧౨౪

* రామానుజీయం. (సహసేతి.) చర్మాసిన మిత్యత్ర ఇనంతత్వ మార్షం.

(హనుమతా రాక్షసవిధ్వంసనకథనం)

- త మక్ష మాగతం భగ్నం నిశమ్య స దశాననః,
 * తత ఇంద్రజితం నామ ద్వితీయం రావణ స్సుతం.
 వ్యాదిదేశ సుసంక్రుద్ధో బలినం యుద్ధదుర్మదం, ౧౨౫౪
- తచ్చా వ్యహం బలం సర్వం తం చ రాక్షసపుంగవం.
 నష్టోజనం రణే కృత్వా పరం హర్ష ముపాగమం. ౧౨౬౪
- మహతాఽపి మహాబాహుః ప్రత్యయేన మహాబలః.
 ప్రేషితో రావణేనైవ సహ వీరైర్మదోత్కృతైః, ౧౨౭౪
- సోఽవిషహ్యం హి మారం బుధ్వా స్వబలం చాఽవమర్దితం.
 బ్రాహ్మేణాఽస్త్రేణ స తు మాం ప్రాబధ్నా చ్చాతివేగితః. ౧౨౮౪
- ❖ రజ్జుభి శ్చాఽభిబద్నంతి తతో మాం తత్ర రాక్షసాః.
 రావణస్య సమీపం చ గృహీత్వా మా ముపానయన్, ౧౨౯౪
- దృష్ట్వా సంభాషిత శ్చాఽహం రావణేన దురాత్మనా,
 పృష్టశ్చ లంకాగమనం రాక్షసానాం చ తం వధం, ౧౩౦౪
- త త్సర్వం చ మయా తత్ర సీతార్థ మితి జల్పితం. ౧౩౧

* రామానుజీయం. (తత ఇతి.) ద్వితీయం. ప్రేషితపుత్రాప్రేక్షయా ద్వితీయత్వం.

❖ రామానుజీయం, (రజ్జుభి రితి.) అభిబద్నంతి అభ్యుబద్నన్.

- * అస్యాహం దర్శనాకాంక్షీ ప్రాప్త స్వద్భవనం విభో,
 మారుత స్యారసః పుత్రోఽఽ వానరో హనుమా నహం. ౧౩౨
- రామదూతం చ మాం విద్ధి సుగ్రీవసచివం కపిం,
 సోఽహం దూత్యేన రామస్య త్వత్సకౌశ మిహోఽఽగతః. ౧౩౩
- సుగ్రీవశ్చ మహాతేజా స్స త్వాం కుశల మబ్రవీత్.
 ధర్మార్థకామసహితం హితం వధ్య మువాచ చ. ౧౩౪
- వసతో ఋశ్యమూకే మే పర్వతే విపులద్రుమే,
 రాఘవో రణవిక్రాంతో మిత్రత్వం సముపాగతః. ౧౩౫
- తేన మే కథితం రాజ్ఞా భార్యా మే రక్షసా హృతా,
 తత్ర సాహాయ్య మస్మాకం కార్యం సర్వాత్మనా త్వయా, ౧౩౬
- మయా చ కథితం తస్మై వాలినశ్చ వధం ప్రతి,
 తత్ర సాహాయ్యహేతో ర్మే సమయం కర్తు మర్హసి. ౧౩౭

(అస్యాఽహ మితి.) అస్యాః సీతాయాః, సంధి రార్షాః. ౧౩౨

(సుగ్రీవ శ్చేతి.) (ధర్మార్థకామసహిత మితి.) తత్ర ధర్మసాహిత్యాత్ హితం పరత్ర ఉప
 కారకం, అర్థసాహిత్యా త్పథ్యం ఇహోపకారకం చేత్యర్షాః. ౧౩౩-౧౩౭

* రామానుజీయం. (అస్యా ఇతి.) అస్యాహ మిత్యత్ర అస్యా ఇతి పదచ్ఛేదః. సంధి రార్షాః.
 అహం ప్రాప్తః, అహం హనుమా నిత్యహంకర్షద్భయస్య నిర్వాహాః.

(హనుమతా రావణసంభాషణకథనం)

- * వాలినా హృతరాజ్యేన సుగ్రీవేణ మహాప్రభుః.
చక్రేఽగ్నిసాక్షికం సఖ్యం రాఘవ స్సహలక్ష్మణః. ౧౩౮
- ❖ తేన వాలిన ముత్పాట్య శరే ఙ్ఞై కేన సంయుగే,
వానరాణాం మహారాజః కృత స్స స్లవతాం ప్రభుః. ౧౩౯
- ★ తస్య సాహాయ్య మస్మాభిః కార్యం సర్వాత్మనా త్విహ,
తేన ప్రస్థాపిత స్తుభ్యం నమీప మిహ ధర్మతః. ౧౪౦
- క్షీప్ర మానీయతాం సీతా దీయతాం రాఘవాయ చ,
శ్చ యావ న్న హరయో వీరా విధమంతి బలం తవ. ౧౪౧
- వానరాణాం ప్రభావో హి న కేన విదితః పురా,
దేవతానాం సకాశం చ యే గచ్ఛంతి నిమంత్రితాః. ౧౪౨

సుగ్రీవ శ్చేత్యాదినా సుగ్రీవోక్తం కియ దనూద్య సంప్రతీ శేషం స్వయం వక్తా స న్నాహ
(వాలినేతి.) ౧౩౮-౧౪౨

* రామానుజీయం. (వాలినేతి.) సుగ్రీవేణ, మయేతి శేషః. 'చక్రేఽగ్నిసాక్షికం సఖ్యం' మితి పాఠః.

❖ రామానుజీయం. (తేనేతి.) వానరాణాం మహారాజః కృతః, అహ మితి శేషః.

★ రామానుజీయం. (తస్యేతి.) తేన సాహాయ్యస్యాఽస్మాభిః కర్తవ్యత్వేన. ప్రస్థాపితః, యాత ఇతి శేషః.

శ్చ రామానుజీయం. (యావ దితి.) విధమంతి 'యావత్పురానిపాతయో ర్లడి'తి లృఙ్ఠై అన్, (వానరాణా మితి.) యే హి నిమంత్రితాః యుద్ధసాహాయ్యార్థ మాహుతాః, దేవతానాం సకాశం గచ్ఛంతి. తేషాం వానరాణాం ప్రభావః. పురా కేన న విదితః : త్వయా విజ్ఞాత ఏవేతి భావః.

• తేషాం వానరాణాం ప్రభావః పురా త్వయా, న విదితః న విజ్ఞాతో హీతి యోజనా. ఇతి తత్త్వదీపికా.

ఇతి వానరరాజ స్త్వా మాహే త్యభిహితో మయా,
మా మైక్షత తతః క్రుద్ధ శ్చక్షుషా ప్రదహాన్నివ, ౧౪౩

తేన వధోఽహ మాజ్ఞప్తో రక్షసా రౌద్రకర్మణా,
మత్ప్రభావ మవిజ్ఞాయ రావణేన దురాత్మనా. ౧౪౪

తతో విభీషణో నామ తస్య భ్రాతా మహామతిః,
తేన రాక్షసరాజోఽసౌ యాచితో మమ కారణాత్. ౧౪౫

నైవం రాక్షసశార్దుల త్యజ్యతా మేష నిశ్చయః,
రాజశాస్త్రవ్యపేతో హి మార్గ స్సంసేవ్యతే త్వయా. ౧౪౬

దూతవధ్యా న దృష్టా హి రాజశాస్త్రేషు రాక్షస,
దూతేన వేదితవ్యం చ యథార్థం హితవాదినా. ౧౪౭

సుమహా త్యపరాధేఽపి దూతస్యాఽతులవిక్రమ,
విరూపకరణం దృష్టం న వధోఽస్తీతి శాస్త్రతః. ౧౪౮

విభీషణే నైవ ముక్తో రావణ స్సందిదేశ తాః,
రాక్షసా నేత దేవాఽస్య లాంగూలం దహ్యాతా మితి. ౧౪౯

తత స్తస్య వచ శ్చృత్వా మమ పుచ్చం సమంతతః,
వేష్టితం శణవక్రైశ్చ జ్ఞేరైః కౌర్వానజైః పతైః. ౧౫౦

ఇదం వచ స్సుగ్రీవోక్త మేవ మయోక్త మిత్యాహ (ఇతీతి.) ౧౪౩-౧౪౪

(తత ఇత్యాది.) (నైవ మితి.) కర్తవ్య మితి శేషః. రాజశాస్త్రం రాజధర్మశాస్త్రం, వేది తవ్యం, వక్తవ్య మిత్యర్థః. ౧౪౫-౧౫౦

(హనుమతా లంకాదహనేన స్వపశ్చాత్తాపకథనం)

రాక్షసా స్సిద్ధసన్నాహః స్తత స్తే చండవిక్రమాః, ౧౫౧

తదాదదహ్యంత మే పుచ్చం నిఘ్నంతః కాష్టముష్టిభిః.

బద్ధస్య బహుభిః పాశై ర్యంత్రితస్య చ రాక్షసైః, ౧౫౧౪

తత స్తే రాక్షసా శ్శూరా బద్ధం మా మగ్నిసంవృతం.

అఘోషయ న్రాజమార్గే నగరద్వార మాగతాః, ౧౫౨౪

తతోఽహం సుమహా ద్రూపం సంక్షిప్య పున రాత్మానః.

విమోచయిత్వా తం బంధం ప్రకృతిన్ధ స్థితః పునః,

ఆయసం పరిఘం గృహ్య తాని రజం స్యసూదయం. ౧౫౪

తత స్తన్నగరద్వారం వేగేనాఽఽప్లుతవా నహం.

౧౫౪౪

పుచ్చేన చ ప్రదీప్తేన తాం పురీం సాట్టగోపురాం.

దహః మ్యహా మసంభ్రాంతో యుగాంతాగ్ని రివ ప్రజ్ఞాః, ౧౫౫౪

విసష్టా జానకీ వ్యక్తం న హ్యదగ్ధః ప్రదృశ్యతే.

లంకాయాం కశ్చి దుద్దేశ స్సర్వా భస్మీకృతా పురీ. ౧౫౬౪

దహతా చ మయా లంకాం దగ్ధా సీతా న సంశయః. ౧౫౭

రామస్య హి మహా త్కార్యం మయేదం వితథీకృతం,

ఇతి శోకసమావిష్ట శ్చింతా మహా ముపాగతః. ౧౫౮

(రాక్షసా ఇత్యాది.) యంత్రితస్య ఆవృతస్య. ౧౫౧౫

(తత ఇతి.) నగరద్వార మాగతా స్సంతః రాజమార్గే అఘోషయన్నితి యోజనా. ౧౫౨౫

(పుచ్చేన చేతి.) అట్టం పలభిః. ౧౫౫౫-౧౫౮

అథాఽహం వాచ-మశ్రౌషం చారణానాం కుభాక్షరాం,

జానకీ న చ దగ్ధేతి * విన్మయోదంతభాషితాం.

౧౫౯

తతో మే బుద్ధి రుత్పన్నా శ్రుత్వా తా మద్భుతాం గిరం,

అదగ్ధా జానకీ త్యేవం నిమిత్తై శ్శోచపలక్షితా.

౧౬౦

దీప్యమానే తు లాంగూలే న మాం దహతి పావకః,

హృదయం చ ప్రహృష్టం యే వాతా సురభిగంధినః.

౧౬౧

తై ర్నిమిత్తై శ్చ దృష్టార్థైః కారణైశ్చ మహాగుణైః,

ఋషివాక్యైశ్చ సిద్ధార్థై రభవం హృషమానసః.

౧౬౨

పున ర్దృష్ట్యా చ నై దేహీం విన్మష్టశ్చ తయా పునః.

౧౬౨౪

౧ (అథాఽహం మితి.) విన్మయోదంతభాషితాం భాషితవిన్మయోదంతాం, ఉక్తాద్భుతవార్తా మి త్యర్థః. విన్మయవృత్తాంతవ్యవహృతా మితి వా. ౧౫౯

౨ (తత ఇతి.) నిమిత్తై శ్శోచపలక్షితా, శకునాదిభి శ్చ. సీతా న దగ్ధేతి జ్ఞాతే త్యర్థః. ౧౬౦

(దీప్యమాన ఇతి.) హృదయం ప్రహృష్టం, అసీ డితి శేషః. సురభిగంధినః, ఆన న్నితి శేషః. ౧౬౧

(తై రితి.) దృష్టార్థైః దృష్టఫలైః, నిమిత్తైః శకునైః, కారణైః సేత్రస్ఫురణాదిభిః, మహా గుణైః ఫలవ్యాప్తైః, సిద్ధార్థైః అనాదితార్థైః, తత్ర హేతుత్వేన ఋషివదోపాదానం. ౧౬౨

(పున రిత్యర్థ) మేకం వాక్యం. విన్మష్టః ప్రేషితోఽస్మి.

౧౬౨౪

* 'విన్మయోదంతభాషితా'మితి వా పాఠః.

(హనుమతా స్వప్రతినివర్తనకథనం)

తతః పర్వత మాసాద్య తత్రాఽరిష్ట మహం పునః.

ప్రతిష్ఠవన మారేభే యుష్మద్దర్శనకాంక్షయా,

౧౬౩౪

తతః పవనచంద్రార్కసిద్ధగంధర్వనేవితం.

పంథాన మహ మాక్రమ్య భవతో దృష్టవా నిహ,

౧౬౪౪

రాఘవస్య ప్రభావేన భవతాం చైవ తేజసా.

సుగ్రీవస్య చ కార్యార్థం మయా సర్వ మనుష్ఠితం.

౧౬౫౪

ఏత త్సర్వం మయా తత్ర యథావ దుపపాదితం.

అత్ర య న్న కృతం శేషం త త్సర్వం క్రియతా మితి.

౧౬౬౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, అష్టపఞ్చాశ స్పృగ్ః

...

(తత ఇతి.) తత్ర లంకాసమీపే, సామీప్యే సప్తమీ, తత్ర వర్తమానం అరిష్టం

పర్వతం.

౧౬౩౪

(తత ఇతి.) భవతో దృష్టవా నిహ - భవతః యుష్మాః, ఇహ సముద్రతీరే.

౧౬౪౪

(రాఘవస్యేతి.) భవతాం చైవ తేజసా, భవదనుగ్రహణే త్యర్థః. సుగ్రీవస్య చ కార్యార్థం, స్వామికార్యస్యాఽవశ్యక ర్తవ్యత్వా దితి భావః. కార్యార్థం కార్యవస్తు. క్షీణత్వ మార్షం. అస్యాఽనువాద ఛాక్యవిస్తరస్య ప్రయోజనం వానరాణాం శ్రవణకుతూహలాతిశయప్రకాశనం. అస్మిన్ సర్గే సార్థషట్ట ష్టుత్రశతశ్లోకాః.

౧౬౫౪-౧౬౬౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

అష్టపఞ్చాశ స్పృగ్ః.

అథ ఏకోనషష్ఠితమ స్వర్గః

ఏత దాఖ్యాయ త త్వర్వం హనుమా న్మారుతాత్మజః,
భూయ స్సముపచక్రామ వచనం వక్తు ముత్తరం.

సఫలో రాఘవోద్యోగ స్సుగ్రీవస్య చ సంభ్రమః.
శీల మాసాద్య సీతాయా మమ చ ప్రవణం మనః.

తపసా ధారయే ర్లోకా మ్కృద్ధో వా నిర్దహే దపి,
సర్వథా ఒత్తిప్రవృద్ధోఽసౌ రావణో రాక్షసాధిపః.

తస్య తాం స్పృశతో గాత్రం తపసా న వినాశితం,

అథ ఏకోనషష్ఠితమ స్వర్గః.

(ఏత దితి.) త దేత దాఖ్యాయ ఉత్తరం వచనం వక్తు ముపచక్రామే త్వన్వయః.

అథ సంప్రత్యేవ రావణం జిత్వా సీతయా సహైవాఽస్మాభిః ప్రతియాతవ్య మితి హృది నిధా
యాహ (సఫల ఇతి.) సంభ్రమః త్వరా. ఉత్సాహ ఇతి యావత్. కుత స్సాఫల్య మిత్యాశంక్య సీతా
పాతివ్రత్యోపలంభా దిత్యాహ (శీల మితి.) శీలం వృత్తం, పాతివ్రత్య మితి యావత్. అహం తు ప్రా
గేవ తదేకశరణ ఇత్యాహ (మమ చేతి.) ప్రవణం ప్రహ్లాం. తత్పర మితి యావత్. సీతాచరిత్రస్య న
కించి దసాద్య మస్తీతి భావః.

తర్హితం దురాత్మానం రావణం స్పృశంత మేవ కి మితి నాఽదహ దిత్యాశంక్య తస్యాపి
తపస్సంపత్తిసద్భావా దిత్యాహ (తపసేత్యాదినా.) యద్వా, రావణతపఃకథనద్వారా సీతాయాః పాతివ్రత్యాతి-
శయ మాహ (తపసేత్యాదినా.) తపసా అతిప్రవృద్ధ ఇత్యన్వయః. కోవప్రసాదాభ్యాం సర్వలోకనిగ్ర-
హానుగ్రహసమర్థోఽసౌ రావణ స్వర్వధా మహాతపస్సంపన్నః. అత ఏవ సీతాస్పర్శేఽప్యవినాశిత
ఇత్యర్థః.

(హనుమతా వానరబలశౌర్యవశంసనం)

స త దగ్నిశిఖా కుర్యా త్సంస్పృష్టా పాణినా సదీ.

జనకస్యాఽఽత్మజా కుర్యా ద్య త్కోక్రిధకలుషీకృతా.

౪౪

జాంబవత్ప్రముఖాః సర్వా ననుజ్ఞాప్య మహాహరీః.

అస్మి న్నేవంగతే కార్యే భవతాం చ నివేదితే,

న్యాయ్యం స్మ సహ వై దేహ్యో ద్రష్టుం తౌ పార్థివాత్మజౌ.

౬

అహ మేకోఽపి పర్యాప్త స్సరాక్షసగణాం పురిం,

తాం లంకాం తరసా హంతుం రావణం చ మహాబలం.

౭

కిం పున స్సహితో వీరై ర్భలవద్భిః కృతాత్మభిః.

కృతాస్మైః క్షవగై శ్శూరై ర్భవద్భి ర్విజయైషిభిః.

౮

అహం తు రావణం యుద్ధే ససైన్యం సపురస్కరం,

సహపుత్రం వధిష్యామి సహోదరయుతం యుధి.

౯

తర్హి సీతాశీలం దుర్బల మస్మాకం కి ముపకరిష్యతీ త్యాశంక్య, నే త్యాహ (న త దితి.) సీతాశీల మేవ బలీయస్త్వా దుపకరిష్యతీ త్యర్థః. క్రోధకలుషీకృతేతి వచనా ద్భుర్భ్రముఖేన వై రనిర్యా తనం వీరవత్సీధర్మః. అన్యథా మహాలాఘం భర్తు రిత్యద్యాపి పారతంత్ర్యసాలనాయ తాదృక్రోధా ఽకరణా ద్రావణో జీవతీతి గమ్యతే. ఏత దేవోక్తం ప్రాక్-అనందేశా త్తు రాఘన్య తవన శ్చాఽను పాలనాత్. న త్వాం కుర్మి దశగ్రీవ భస్మ భస్మార్హ తేజసే'తి.

౪౫

ఏవం స్థితే యుష్మదనుచత్యా భృత్యవిజయోఽపి స్వామిన ఏవేతి కృత్వా సీతారామపదా వలంబా దహ మేవ రావణం నిర్జిత్యః సీతాపురస్కారేణైవ రాఘవో ద్రక్ష్యే మీత్యాహ (జాంబవ తితి.)

౬

౨౦ న చాఽశక్తిశంకా కార్యేతి బహుధా ప్రపంచయ న్నాహః (అహ మీత్యాదినా.) ౬౯

బ్రాహ్మ మైంద్రం చ రౌద్రం చ వాయవ్యం వారుణం తథా,
యది శక్రజితోఽస్త్రాణి దుర్నిరీక్షణీ సంయుగే. ౧౦

తా న్యహం విధమిష్యామి నిహనిష్యామి రాక్షసాః,
భవతా మభ్యనుజ్ఞాతో విక్రమో మే రుణద్ధి తం. ౧౧

మయాఽతులా విస్పృష్టా హి శైలవృష్టి ర్నిరంతరా,
దేవానపి రణే హన్యా త్కిం పున స్తాన్నిశాచరాః. ౧౨

సాగరో వ్యతియా ద్వేలాం మందరః ప్రవలే దపి,
న జాంబవంతం సమరే కంపయే దరివాహినీ. ౧౩

సర్వరాక్షససంఘానాం రాక్షసా యే చ పూర్వకాః,
అల మేకో వినాశాయ వీరో వాలిసుతః కపిః. ౧౪

పనస సోఽరువేగేన నీలస్య చ మహాత్మనః,
మందరో ఽవ్యవశీర్యేత కింపున ర్యుధి రాక్షసాః. ౧౫

సదేవాసురయక్షేషు గంధర్వోరగపక్షిషు,
మైందస్య ప్రతియోద్ధారం శంసత ద్వివిదస్య వా. ౧౬

అశ్విపుత్త్రౌ మహాభాగా వేతౌ ప్లవగసత్తమా,
ఏతయోః ప్రతియోద్ధారం న పశ్యామి రణాజిరే. ౧౭

(బ్రాహ్మ మిత్యాది.) అభ్యనుజ్ఞాతః అభ్యనుజ్ఞానాత్. పంచమ్యా స్తపిః. మే విక్రమః, తం రావణం, రుణద్ధి, హంతీ త్యర్థః. ౧౦-౧౨

(సాగరోఽపీత్యాది.) అతియాత్. ఆర్షం హ్రస్వత్వం. ౧౩

(సర్వేతి.) పూర్వకాః, తేషా మితి శేషః. ౧౪-౧౭

(హనుమతా సీతాసమాశ్వాసనకథనం)

పితామహవరోత్నేకా త్వరమం దర్ప మాస్థితౌ,

అమృతప్రాసినా వేతౌ సర్వవానరసత్తమౌ.

౧౮

అశ్వినో ర్మాననార్థం హి సర్వలోకపితామహః,

సర్వావధ్యత్వ మతుల మనయో ర్దత్తవా స్పూరా.

౧౯

వరోత్నేకేన మత్తై చ ప్రమథ్య మహతీం చమూఁ,

సురాణా మమృతం వీరా పీతవంతౌ ప్లవంగమౌ.

౨౦

ఏతా వేవ హి సంక్రుద్ధౌ సవాజిరథకుంజరాం,

లంకాం నాశయితుం శక్తౌ సర్వే తిష్ఠంతు వాసరాః.

౨౧

మయైవ నిహతా లంకా దగ్ధా భస్మీకృతా పునః,

రాజమార్గేషు సర్వత్ర నామ విశ్రావితం మయా.

౨౨

జయ త్యతిబలో రామో లక్ష్మణ శ్చ మహాబలః,

రాజా జయతి సుగ్రీవో రాఘవేణాఽభిపాలితః.

౨౩

అహం కోసలరాజస్య దాసః పవనసంభవః,

హనుమా నితి సర్వత్ర నామ విశ్రావితం మయా.

౨౪

(మయై వేతి.) దగ్ధత్వైఽప్యంగారావస్థా భవతి. సాపి నాస్తీ త్యాహ (భస్మీకృతేతి.) ౧౮-౨౨

నామవిశ్రావణ మేవాహ (జయతీతి.) జయతి సర్వోత్కర్షణేణ పర్తతే. తదుక్తం హరిణా -
 'జయి ర్జయాభిభవయో రాద్యర్థేఽసా వకర్మకః. ఉత్కర్షప్రాప్తిరాజ్యార్థో ద్వితీయేఽర్థే సకర్మకః'

ఇతి.

౨౨-౨౪

అశోకవనికామధ్యే రావణస్య దురాత్మనః,
అధస్తా చ్చింశుపావృక్షే సాధ్వీ కరుణ మాస్థితా. ౨౫

రాక్షసీభిః పరివృతా శోకసంతాపకర్పితా,
మేఘలేఖాపరివృతా చంద్రలేఖేవ నిష్ప్రభా,
అచింతయంతీ వై దేహీ రావణం బలదర్పితం. ౨౬-౪

పతివ్రతా చ సుశ్రోణీ అవష్టభా చ జానకీ,
అనురక్తా హి వై దేహీ రామం సర్వాత్మనా శుభా,
అనన్యచిత్తా రామే చ పౌలోమీవ పురందరే. ౨౮

తదేకవాసస్సంవీతా రణోద్వస్త్వా తథైవ చ,
శోకసంతాపదీనాంగీ సీతా భర్తృహితే రతా. ౨౯

సా మయా రాక్షసీమధ్యే తర్జ్వమానా ముహు ర్ముహుః,
రాక్షసీభి ర్విరూపాభి ర్ద్వష్టా హి ప్రమదావనే. ౩౦

ఏకవేణీధరా దీనా భర్తృచింతాపరాయణా,
అధశ్శయ్యా వివర్ణాంగీ పద్మినీవ హిమాగమే. ౩౧

రావణా ద్వినివృత్తార్థా మర్తవ్యకృతనిశ్చయా,
కథంచి స్మృగశాబాక్షీ విశ్వాస ముపపాదితా. ౩౨

అథ సీతాదుర్దశావిమర్శేఽపి సంప్ర త్యసౌ సమానేతవ్యే త్యాశయేన తద్దశాం దర్శయతి
(అశోకేత్యాదినా.) ౨౫-౨౬-౪

(పతివ్రతా చేత్యాది.) (పౌలోమీవ పురందర ఇతి.) నహుషనిర్బంధ ఇతి భావః. ౨౭-౨౯

(సా మయేత్యాది.) ప్రమదావనే అశోకవనికాయాం, వినివృత్తార్థా త్యక్తప్రయోజనా, రావణ
ప్రలోభనచాత్మై రవశీకృతే త్యర్కః. సర్వ మర్థం రామోద్యోగాదికం, దర్శితా బోధితా. ౩౦-౩౨

(హనుమతా సీతాసమాశ్వాసనకథనం)

తత స్సంభాషితా చైవ సర్వ మర్థం చ దర్శితా,
రామసుగ్రీవసఖ్యం చ శ్రుత్వా ప్రీతి ముపాగతా.

33

నియత స్సముదాచారో భక్తి ర్భర్తరి చోత్తమా,
యన్న హంతి దశగ్రీవం స మహాత్మా కృతాగసం.
నిమిత్తమాత్రం రామస్తు వధే తస్య భవిష్యతి,

34

సా ప్రకృత్యైవ తన్వంగీ తద్వియోగాచ్చ కర్పితా.
ప్రతిపత్నాతశీలస్య విద్వేవ తనుతాం గతా,

35

ఏవ మాస్తే మహాభాగా సీతా శోకపరాయణా,
య దత్ర ప్రతికర్తవ్యం త త్సర్వ ముపపద్యతాం.

36

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకోనషష్టితమ స్వర్గః.

.....

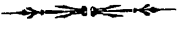
(నియత ఇతి.) సముదాచారః, చారిత్ర మితి యావత్. నన్వేవం మహాత్మ్యా సీతా స్వయ మేవ రావణం కి మితి న హంతీ త్యాశంశ్యాహ (యన్న హంతీతి.) దశగ్రీవం న హంతీతి యత్ తత్ర కారణం. స దశాననః, మహాత్మా మహానుభావః. శాపనిబంధనమర్చురజాభావా దితి భావః. అత స్తస్య వధే, రామస్తు రామ ఏవ, నిమిత్తమాత్రం భవిష్యతి, తథా తస్యోత్కర్షాత్, సీతా తు నిమిత్తకారణ మితి శేషః. భర్త్రైవ వైరనిర్యాతనం వీరపత్నిధక్యః, అన్యథా భర్తు ర్మహల్లాఘవ మితి మనీషయా న స్వయం హంతి, న త్వసామధ్యా దితి భావః.

33-34

ఫలిత ముపసంహరతి (ఏవ మితి.) ఉపపద్యతాం అనుష్ఠీయతాం, అస్మిన్ సర్గే సార్థషట్త్రింశ చ్చోక్తాః,

36

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
ఏకోనషష్టితమ స్వర్గః.

అథ షష్టితమ స్సర్గః.

తస్య త ద్వచనం శ్రుత్వా వాలిసూను రభాషత,

4

అయుక్తం తు వినా దేవీం దృష్టవద్భి శ్చ వానరాః.

సమీపం గంతు మస్మాభీ రాఘవస్య మహాత్మనః,

౧౫

దృష్టా దేవీ న చాఽఽనీతా ఇతి తత్ర నివేదనం.

అయుక్త మివ పశ్యామి భవద్భిః ఖ్యాతవిక్రమైః,

౨౫

న హి నః ప్లవనే కశ్చి న్నాపి కశ్చి త్పరాక్రమే.

తుల్య స్సామరదై త్యేషు లోకేషు హరిస త్తమాః,

౩౫

తేష్వేవం హతవీరేషు రాక్షసేషు హనూమతా.

కి మన్య దత్ర కర్తవ్యం గృహీత్వా యామ జానకీం,

౪౫

త మేవం కృతసంకల్పం జాంబవా న్నరిస త్తమః.

ఉవాచ పరమశ్రీతో వాక్య మర్థవ దర్థవిత్,

౫౫

న తావ దేషా మతి రక్షమా నో యథా భవా న్పశ్యతి రాజపుత్ర.

అథ షష్టితమ స్సర్గః.

(తస్యేత్యాది.)

4

(అయుక్తం త్సితి,) వానరా ఇతి సంబోధనం.

౧౫-౫౫

అథ జాంబవా నంగదవాక్యం బహుమన్యమాన స్సుహృద్భావేన ప్రతిషేధతి, (న తావదితి.)

(వానరాణాం మహేంద్రాద్రేః ప్రతినివర్తనమ్)

యథా తు రామస్య మతి ర్నివిష్టా తథా భవా న్పశ్యతు కార్యసిద్ధిం.

౬౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, షష్టితమ స్సర్గః.

అథ ఏకషష్టితమ స్సర్గః

తతో జాంబవతో వాక్య మగృహ్లాంత వనాకసః,
అంగదప్రముఖా వీరా హనుమాంశ్చ మహాకపిః.

౧

ప్రీతిమంత స్తత స్సర్వే వాయుపుత్రపురస్సరాః,
మహేంద్రాద్రిం పరిత్యజ్య పుష్పపూః ప్లవగర్షభాః.

౨

మేరుమందరసంకాశా మత్తా ఇవ మహాగజాః,
ఛాదయంత ఇవాఽఽకాశం మహాకాయా మహాబలాః.

౩

అక్షమా న అయుక్తా న, కింతు యుక్తే వేత్సర్థః. యద్యపి నమ్యగుక్తం. నమరై శ్చాపి రామాజ్ఞానుసారేణ
కర్తవ్యం. న స్వాతంత్ర్యేణే త్యర్థః. అస్మిన్ సర్గే సార్థషట్ స్తోత్రకాః.

౬౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
షష్టితమ స్సర్గః.

అథ ఏకషష్టితమ స్సర్గః.

(తత ఇత్యాది.)

౧

(ప్రీతిమంత ఇత్యాది.)

౨౩

సఖాజ్యమానం భూతై స్త మాత్మవంతం మహాబలం,
హనుమంతం మహావేగం వహంత ఇవ దృష్టిభిః.

౪

రాఘవే చాఽర్థనిర్వృత్తిం కర్తుం చ పరమం యశః,
సమాధాయ సమృద్ధార్థాః కర్మసిద్ధిభి రున్నతాః.

౫

ప్రియాఖ్యానోస్మృతా స్సర్వే సర్వే యుద్ధాభినందినః,
సర్వే రామప్రతీకారే నిశ్చితార్థా మనస్వినః.

౬

ప్లవమానాః ఖ మాప్లుత్య తత స్తే కాననాకసః,
నందనోపమ మానేదు ర్వనం ద్రుమలతాయుతం.

౭

య త్త న్మధువనం నామ సుగ్రీవస్యాఽభిరక్షితం,
అధృష్యం సర్వభూతానాం సర్వభూతమనోహరం.

౮

య ద్రక్షతి మహావీర్య స్సదా దధిముఖః కపిః,
మాతులః కపిముఖ్యస్య సుగ్రీవస్య మహాత్మనః.

౯

తే త ద్వన ముపాగమ్య బభూవుః పరమోత్కటాః,
వానరా వానరేంద్రస్య మనఃకాంతతమం మహత్.

౧౦

తత స్తే వానరా హృష్టా దృష్ట్వా మధువనం మహత్,
కుమార మభ్యయాచంత మఙ్గాని మధుపింగళాః.

౧౧

(సఖాజ్యమానం) సంపూజ్యమానం.. (వహంత ఇవ దృష్టిభిరితి.) ప్రీతిపూర్వకానిమిషదర్శనా దృష్టి ష్వారోప్య నయంత ఇవే త్యుత్ప్రేక్షి. అర్థనిర్వృత్తిం అర్థసిద్ధిం, సమాధాయ నిశ్చిత్య, సంకల్ప్య వా. సమృద్ధార్థాః సిద్ధకార్యాః, కర్మసిద్ధిభిః కార్యసిద్ధిభిః. ఉన్నతాః ఇతరేభ్య ఉత్కృష్టాః, రామప్రతీకారే రామప్రత్యుపకారే, పుష్టవు రితి పూర్వేణ సంబంధః.

౪-౭

(య త్త న్మధువన మిత్యాది.) పరమోత్కటాః పరమోత్సుకాః.

౮-౧౦

(తత ఇతి.) మధుపింగళాః మధువ త్పింగళవర్ణాః వానరాః.

౧౧

(వానరైః మధువనభంజనం)

తతః కుమారస్తా స్వృద్ధాన్జాంబవత్ప్రముఖాః కపీః,
అనుమాన్య దదౌ తేషాం నిసర్గం మధుభక్షణే.

౧౨

తత శ్చానుమతా స్పర్షే సంప్రహృష్టా వనాకసః.

* ముదితాః ప్రేరితా శ్చాపి ప్రనృత్యంతో ఒభవం స్తతః.

౧౩

గాయంతి కేచి త్ప్రణమంతి కేచి స్పృత్యంచి కేచి త్ప్రహసంతి కేచిత్,
పతంతి కేచి ద్విచరంతి కేచిత్ ప్లవంతి కేచిత్ ప్రలపంతి కేచిత్.

౧౪

పరస్పరం కేచి దుపాశ్రయంతే పరస్పరం కేచి దుపాశ్రమంతే.

పరస్పరం కేచి దుపబ్రువంతే పరస్పరం కేచి దుపారమంతే.

౧౫

ద్రుమూ ద్రుమం కేచి దభిద్రవంతే ఊతౌ నగాగ్రా నిష్పతంతి కేచిత్,

మహీతలా త్కేచి దుడీర్ణవేగా మహాద్రుమాగ్రా ణ్యభినంపతంతి.

౧౬

గాయంత మన్యః ప్రహసన్ముపైతి హసంత మన్యః ప్రరుదన్ముపైతి,

రుదంత మన్యః ప్రణుదన్ముపైతి సుదంత మన్యః ప్రణుదన్ముపైతి.

౧౭

(తతః కుమార ఇతి.) అనుమాన్య అనుమతిం కారయిత్వా, నిసర్గం విసర్జనం, అనుమతి మితి యావత్.

౧౨

(తత శ్చేతి.) పూర్వ మేవ సీతాదర్శనా త్రుహృష్టాః, తతః మధువనభంగే అంగదేనాను మతా స్సంత స్తతో ముదితాః, తత్రేరితాః ప్రనృత్యంతో ఒభవన్.

౧౩

మధువనభంగాభ్యనుజ్ఞానకృతం వానరహర్షవికారమేవ వర్ణయతి సర్గశేషేణ. “గాయంతి కేచిత్ ప్రణమంతి కేచి స్పృత్యంతి కేచిత్ ప్రహసంతి కేచిత్, పతంతి కేచి ద్విచరంతి కేచిత్ ప్లవంతి కేచిత్ ప్రలపంతి కేచి” దితి పాఠః. ప్రణమంతి అవాక్కిరసః పతంతి. పతంతి ఊర్ధ్వపాదాః స్పృషేన పతంతి.

౧౪-౧౬

* రామానుజీయం. ‘ముదితా శ్చ తత శ్చే’తి పాఠః.

సమాకులం త త్కపినైన్య మాసీ శ్రీ న్మధుప్రపానోత్కటస త్త్వచేష్టం,
న చాఽత్ర కశ్చి న్న బభూవ మత్తో న చాఽత్ర కశ్చి న్న బభూవ త్పప్తః. ౧౮

తతో వనం త త్పరిభక్యమాణం ద్రుమాం శ్చ విద్వంసితపత్రపుష్పాః,
సమీక్య కోపా ద్దధివక్త్రనామా నివారయామాస కపిః కపీం స్తాః. ౧౯

స తైః ప్రవృద్ధైః పరిభర్త్యమానో వనస్య గోప్తా హరివీరవృద్ధః,
చకార భూయో మతి ముగ్రతేజా వనస్య రజం ప్రతి వానరేభ్యః. ౨౦

ఉవాచ కాంశ్చి త్పరుషాణి ధృష్ట మసక్త మన్యాంశ్చ తలై ర్ణమాన,
సమేత్య కైశ్చి త్కలహం చకార తలై వ సామ్నోపజగామ కాంశ్చిత్. ౨౧

స తై ర్మదా త్నంపరివార్య వాక్యై ర్పలాచ్చ తేన ప్రతివార్యమాణైః,
ప్రధర్షిత స్త్యక్తభయై స్సమేత్య ప్రకృష్యతే చాఽవ్యనవేక్య దోషం. ౨౨

నఖై స్తుదంతో దశనై ర్దశంత స్తలై శ్చ పాదై శ్చ సమాపయంతః,
మదా త్కపిం తం కపయ స్సమగ్రా * మహావనం నిర్విషయం చ చక్రూః. ౨౩

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ఏకషష్టితమ స్సర్గః.

(సమాకుల మితి.) మధుప్రపానోత్కటస త్త్వచేష్టం మ త్తచి త్తచేష్టం. ౧౮-౨౨

(నఖై రితి.) నిర్విషయం నిర్గతమధుమూలాదిభోగ్యవస్తుకం, చక్ర రిత్యర్థః. ౨౩

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే,
ఏకషష్టితమ స్సర్గః.

శ్రీ రామానుజీయం. మధుప్రపానోత్కటస త్త్వచేష్ట మితి సమ్యక్.

* రామానుజీయం. ఇయం సంగ్రహోక్తిః.

అథ ద్విషష్టితమ స్పర్శః

తా నువాచ హరిశ్రేష్ఠో హనుమా న్వానరర్షభః,
 అవ్యగ్రమనసా యూయం మధు సేవత వానరాః.
 అహ మావారయిష్యామి యుష్యాకం పరిపంథినః,

౧౪

శ్రుత్వా హనుమతో వాక్యం హరీణాం ప్రవరోఽంగదః.
 ప్రత్యువాచ ప్రసన్నాత్మా పిబంతు హరయో మధు,

౨౪

అవశ్యం కృతతార్యస్య వాక్యం హనుమతో మయా.
 అకార్య మపి కర్తవ్యం కి మంగ పున రీదృశం,

౩౪

అంగదస్య ముఖా చ్చుప్రిత్వా వచనం వానరర్షభాః.
 సాధు సాద్వితి సంహృష్టా వానరాః ప్రత్యపూజయన్,

౪౪

పూజయిత్వాఽంగదం సర్వే వానరా వానరర్షభం.
 జగ్ము ర్మధువనం యత్ర నదీవేగా ఇవ ద్రుతం,

౫౪

అథ ద్విషష్టితమ స్పర్శః.

(తా నిత్యాది.) తాఁ దధిముఖకలహవ్యాకులితాఁ. అన్యే తు 'తా నువాచే'త్యాదినా పూర్వ
 సర్గోక్తం సంక్షేపేణాఽనూద్య ఉపరి గచ్ఛతీ త్యాచక్షతే. అపరే తు సర్గముఖే కేచి చ్ఛోకాః పతితా
 ఇత్యాహుః.

౧౪

(శ్రుత్వేత్యాది.) అంగేతి సంబోధనే నిపాతః.

౨౪-౩౪

(అంగదస్యేతి.) అంగదస్య స్వామినః, ముఖా, ద్వవచనం హనుమదుక్తం. శ్రుత్వా.

౪౪

(పూజయిత్వేతి.) జగ్ము ర్మధువన మితి ప్రదేశభేదవివక్షయా. యద్వా. దధిముఖనివారణేన
 భీతానాం హనుమదంగదాభ్యాం పున రనుజ్ఞాపనేన పున ర్జగ్ము రిత్యర్థః.

౫౪

తే ప్రవిష్టా మధువనం పాలా నాక్రమ్య వీర్యతః.
అతిసర్గా చ్చ పటవో దృష్ట్వా క్రుత్వా చ మైథిలీం,
వపు స్సర్వే మధు తదా రసవ త్ఫల మాదదుః.

౩

ఉత్పత్య చ తత స్సర్వే వనపాలా నృమాగతాః,
తాడయంతి స్మ శతశ స్సక్తా న్మధువనే తదా.

౪

మధూని ద్రోణమాత్రాణి బాహుభిః పరిగృహ్య తే,
పిబంతి సహితా స్సర్వే నిమ్నుంతి స్మ తథాఽపరే.

౯

కేచి త్ప్రీత్వాఽపవిధ్యంతి మధూని మధుపింగళాః,
మధూచ్ఛిష్టేన కేచి చ్చ జమ్ను రన్యోన్య ముత్కటాః.

౧౦

అపరే వృక్షిమూలే తు శాఖాం గృహ్య వ్యవస్థితాః,
అత్యర్థం చ మదగ్లానాః పర్షా న్యాస్తీర్య శేరతే.

౧౧

ఉన్నత్రభూతాః స్లవగాః మధుమత్తాశ్చ హృష్టవత్,
క్షిపంతి చ తదాఽన్యోన్యం స్థలంతి చ తథాఽపరే.

౧౨

(త ఇతి.) వీర్యతః బలాత్. అతిసర్గా దంగదాభ్యనుజ్ఞానాత్, దృష్ట్వా క్రుత్వా చ మైథిలీం దర్శనశ్రవణాభ్యాం చ హేతునా, వనపాలా, నాక్రమ్య ఆక్షిప్య.

౩

(ఉత్పత్యేతి.) స క్తాః వనపాలనే రతాః.

౪

(మధూనీతి.) మధూని మధుపటలాని, ద్రోణమాత్రాణి ద్రోణప్రమాణాని, ఆధకప్రమాణాని, ఘ్నుంతి స్మ. పీతావశిష్టాని మధుపటలాని భిందంతి స్మ.

౯

(కేచి దితి.) అపవిధ్యంతి అవక్షిపంతి, మధూచ్ఛిష్టేన సిక్తకేన. 'మధూచ్ఛిష్టం, తు సిక్తక' మిత్యమరః. ఉత్కటాః మత్తాః.

౧౦-౧౧

(ఉన్నత్రభూతా ఇతి.) హృష్టవత్ - హర్షయుక్త మితి క్రియావిశేషణం. హృష్టార్ష మితి వాఽర్థః. క్షిపంతి ఉత్క్షిప్య పాతయంతి, స్థలంతి, పాదేన నుదంతి త్యర్థః.

౧౨

(వానరైః మధువనభంజనం)

కేచిత్ క్ష్యేణాం ప్రకుర్వంతి కేచి త్కూజంతి హృష్టవత్,
హరయో మధునా మత్తాః కేచి త్సుప్తా మహీతలే.

౧౩

కృత్వా కేచి ద్ధనం త్యన్యే కేచి త్కుర్వంతి చేతరత్,
కృత్వా కేచి ద్వదం త్యన్యే కేచి ద్బుధ్యంతి చేతరత్.

౧౪

యే వ్యత్ర మధుపాలా స్సుయః ప్రేష్యా దధిముఖన్య తు,
తేఽపి త్రై ర్వానరై ర్హీమైః ప్రతిషిద్ధా దిశో గతాః.

౧౫

జానుభి స్తు ప్రకృష్టా శ్చ దేవమార్గం ప్రదర్శితాః,
అబ్రువన్ పరమోద్విగ్నా గత్వా దధిముఖం వచః.

౧౬

హనూమతా దత్తవరై ర్హ్లాతం మధువనం బలాత్,
వయం చ జానుభిః కృష్టా దేవమార్గం చ దర్శితాః.

౧౭

తతో దధిముఖః క్రుద్ధో వనప స్త్రత్ర వానరః,
హతం మధువనం శ్రుత్వా సాంత్యయామాన తా హరీన్.

౧౮

(కేచి దితి.) క్ష్యేణాం సింహనాదం. 'క్ష్యేణా తు సింహనాద స్సాన్య' దిత్యమరః. కూజంతి పక్షివ చ్చుట్టాయంతే.

౧౩

(కృత్వేతి.) అన్యే, అవాచ్యం కించిత్ గ్రామ్యం కర్మ, కృత్వా హనంతి. ఇతర త్రద్వి లక్షణం గ్రామ్యం కర్మ, కేచి త్కుర్వంతి. కేచి దన్యత్ గ్రామ్యం కర్మ కృత్వా అస్మాభి రిదం కృత మితి, వదంతి ఉచ్చారయంతి, కేచి దితర ద్బుధ్యంతి, ఏవం కరిష్యామీతి సంకల్పయంతీ త్యర్థః. ౧౪-౧౫

(జానుభి రితి.) జానుభిః ప్రకృష్టాః, జానూ న్యవలంబ్య కృష్టా ఇత్యర్థః. దేవమార్గం అపాన ద్వారం, దేవశబ్దో వాయువాచీ, ఉపనిషది వాయులోకే దేవలోకశబ్దప్రయోగాత్. దర్శితా దర్శనం కారితాః. దృశే ద్రువసంఖ్యానా దణి కర్తుః కర్మత్వం. 'ణ్యంతా త్కుర్తుశ్చ కర్మత్వం, ణ్యంతా త్కుర్తుశ్చ కర్మణ' ఇతి తస్యైవాఽభిదేయత్వం చ.

౧౬-౧౮

ఇహోఽఽగచ్ఛత గచ్ఛామో వానరాః బలదర్పితాః,
బలేన వారయిష్యామో మధు భక్షయతో వయం.

౧౯

శ్రుత్వా దధిముఖ స్వేదం వచనం వానరర్షభాః,
పున ర్వీరా మధువనం తేనైవ సహసా యయుః.

౨౦

మధ్యే చైషాం దధిముఖః ప్రగృహ్య తరసా తరుం,
సమభ్యధావ ద్వేగేన తే చ సర్వే ప్లవంగమాః.

౨౧

తే శిలాః పాదపాం శ్చాపి పర్వతాం శ్చాపి వానరాః,
గృహీత్వా ఽభ్యగమన్ క్రుద్ధా యత్ర తే కపికుంజరాః.

౨౨

తే స్వామివచనం వీరా హృదయే ష్వవసజ్య తత్,
త్వరయా హ్యభ్యధావంత సాలతాలశిలాయుధాః.

౨౩

వృక్షస్థాం శ్చ తలస్థాంశ్చ వానరా న్బలదర్పితాః,
అభ్యక్రామం స్తతో వీరాః పాలా స్తత్ర సహస్రశః.

౨౪

అథ దృష్ట్వా దధిముఖం క్రుద్ధం వానరపుంగవాః,
అభ్యధావంత వేగేన హనుమత్ప్రముఖా స్తదా.

౨౫

తం సవృక్షం మహాబాహు మాపతంతం మహాబలం,
ఆర్యకం ప్రాహర త్తత్ర బాహుభ్యాం కుపితోఽంగదః.

౨౬

మదాంధశ్చ న వేదైన మార్యకోఽయం మమేతి సః,
అధై నం నిష్పిపేషాఽఽశు వేగవ ద్వసుధాతలే.

౨౭

(దధిముఖేన సుగ్రీవసమీపగమనం)

స భగ్నుభామూరుభుజో విహ్వల శ్శోణితోత్థితః,
ముమోహ సహసా వీరో ముహూర్తం కపికుంజరః. ౨౮

స సమాశ్వాస్య సహసా సంక్రుద్ధో రాజమాతులః,
వానరా న్వారయామాస దండేన మధుమోహితాః. ౨౯

స కథంచి ద్విముక్త నై ర్వానరై ర్వానరక్షభః,
ఉవా చైకాంత మాశ్రిత్య భృత్యాః స్వాః సముపాగతాః. ౩౦

ఏతే తిష్ఠంతు గచ్ఛామో భర్తా నో యత్ర వానరః,
సుగ్రీవో విపులగ్రీవ స్సహ రామేణ తిష్ఠతి. ౩౧

సర్వం చైవాఽంగదే దోషం శ్రావయిష్యామి పార్థివే,
అమర్షీ వచనం శ్రుత్వా ఘాతయిష్యతి వానరాః. ౩౨

ఇష్టం మధువనం హ్యేత త్సుగ్రీవస్య మహాత్మనః,
పితృపైతామహం దివ్యం దేవై రపి దురాసదం. ౩౩

స వానరా నిమాః సర్వాః మధులుబ్ధా న్నతాయుషః,
ఘాతయిష్యతి దండేన సుగ్రీవ స్ససుహృజ్ఞనాన్. ౩౪

వధ్యా హ్యేతే దురాత్మానో నృపాజ్ఞాపరిభావినః,
అమర్షప్రభవో రోష స్సఫలో నో భవిష్యతి. ౩౫

(స ఇతి.) గతాయుష ఇత్యధిక్షేపవచనం.

౨౮-౩౪

(వధ్యా హ్యేత ఇతి.) అమర్షప్రభవః అక్షమాజన్యః, రోషస్య తజ్జన్యత్వం చ యో యస్మై
చ సహతే స తస్మై క్రుద్ధ్యతీతి ప్రసీద్ధం. ౩౫

ఏవ ముక్త్యా దధిముఖో వనపాలా నృహాబలః,
జగామ సహసోత్పత్య వనపాలై స్సమన్వితః.

౩౬

నిమేషాంతరమాత్రేణ స హి ప్రాప్తో వనాలయః,
సహస్రాంశుసుతో ధీమాన్ సుగ్రీవో యత్ర వానరః.

౩౭

రామం చ లక్ష్మణం చైవ దృష్ట్వా సుగ్రీవ మేవ చ.
సమప్రతిష్ఠాం జగతీ మాకాశాన్నిపపాత హ.

౩౮

సన్నిపత్య మహావీర్య స్సర్వై నైః పరివారితః,
హరి ర్దధిముఖః పాలైః పాలానాం పరమేశ్వరః.

౩౯

స దీనవదనో భూత్వా కృత్వా శిరసి చాఽంజలిం,
సుగ్రీవస్య శుభా మూర్ధ్నా చరణా ప్రత్యపీడయత్.

౪౦

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, ద్విషష్టితమ స్సర్గః.

(నిమేషాంతరేతి.) నిమేషాంతరమాత్రేణ నిమేషావకాశమాత్రేణ, వనాలయః వానరః. ౩౬-౩౭

(రామం చేతి.) సమప్రతిష్ఠాం సమతలాం, జగతీం భూమిం, ఆస్మిన్ సర్గే చత్వారింశ

స్లోకాః.

౪౦.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే.

ద్విషష్టితమ స్సర్గః.

అథ త్రిషష్టితమ స్పర్శః

తతో మూర్ధ్నా నివతితం వానరం వానరర్షభః,

దృష్ట్వై వోద్విగ్నహృదయో వాక్య మేత దువాచ హ. ౧

ఉ త్తిష్ఠోతిష్ఠ కస్మా త్వం పాదయోః పతితో మమ,

అభయం తే భవే ద్వీర సర్వ మేవాభిధీయతాం. ౨

స తు నిశ్వాసిత స్తేన సుగ్రీవేణ మహాత్మనా,

ఉత్థాయ సుమహాప్రాజ్ఞో వాక్యం దధిముఖో బ్రవీత్. ౩

నై వర్షరజసా రాజ న్న త్వయా నాపి వాలినా,

వనం విస్పృష్టపూర్వం హి భక్షితం తచ్చ వానరైః. ౪

ఏభిః ప్రధర్షితా శ్చైవ వానరా వనరక్షిభిః,

మధూ న్యచింతయి త్వేమా న్భక్షయంతి పిబంతి చ. ౫

అథ త్రిషష్టితమ స్పర్శః

(తత ఇత్యాది.) ఉద్విగ్నహృదయః బీతహృదయః, మాతులస్యాపి పాదపతనం స్వామిత్వా

సుసారేణ.

౧-౩

(నై వేతి.) న విస్పృష్టపూర్వం యథేచ్ఛతో గాయ న దత్తపూర్వం, వానరైః అంగదప్రము

ఖైః, ఆన్యథా సుగ్రీవవాక్యే అంగదానువాదవిరోధాత్. (భక్షిత మితి) వనై కదేశమధుపటలవిషయం. ౪

(ఏభి రితి.) అచింతయిత్వా అవిగణ్య, మధూనీతి ఫలానా ముపలక్షణం. భక్షయంతి పిబంతి

చేత్యుక్తే. యద్వా. మధూన్యేవ భక్షయంతి, భక్ష్యవ త్కుర్వంతీ త్యర్థః. ౫

౫

శిష్ట మత్రాఽపవిద్యంతి భక్షయంతి తథా పరే,
నివార్యమాణా నై సర్వే భ్రువౌ వై దర్శయంతి హి.

౯

ఇమే హి సంరజ్జితరా స్తథా తై సంప్రదర్శితాః,
వారయంతో వనా త్తస్మా త్కృద్దై ర్వానరపుంగవైః.

౧౦

తత నై ర్భహుభి ర్వీరై ర్వానరై ర్వానరర్షభ,
సంరక్తనయనైః క్రోధా ధ్రువయః ప్రవచాళితాః.

౧౧

పాణిభి ర్నిహతాః కేచి త్కేచి జ్ఞానుభి రాహతాః,
ప్రకృష్టా శ్చ యథాకామం దేవమార్గం చ దర్శితాః.

౧౨

ఏవ మేతే హతా శ్శూరా స్త్వయి తిష్ఠతి భర్తరి,
కృతస్నం మధువనం చైవ ప్రకామం త్రైః ప్రభక్యతే.

౧౩

ఏవం విజ్ఞాప్యమానం తం సుగ్రీవం వానరర్షభం,
అపృచ్ఛ త్తం మహాప్రాజ్ఞో లక్ష్మణః పరవీరహా.

౧౪

తి మయం వానరో రాజా వనపః ప్రత్యుపస్థితః,
కం చాఽర్థ మభినిర్దిశ్య దుఃఖితో వాక్య మబ్రవీత్.

౧౫

ఏవ ముక్త స్తు సుగ్రీవో లక్ష్మణేన మహాత్మనా,
లక్ష్మణం ప్రత్యువా చేదం వాక్యం వాక్యవిశారదః.

౧౬

(శిష్ట మితి.) శిష్టం అవశిష్టం మధువటలం, అత్ర మధువనే, అపవిద్యంతి ధ్వంసయంతి, భక్షయంతి మధువటల మిత్యర్థః.

(ఇమే హీతి.) హీశబ్దః పాదపూరణే. సంప్రదర్శణవిష్వాస్య దృశ్యమానత్వాభిప్రాయేణ. ప్రసిద్ధిపరో వా.

(సుగ్రీవేణ దధిముఖకథితస్య లక్ష్మణాయ వివేదనం)

అర్య లక్ష్మణ సంప్రాహ వీరో దధిముఖః కపిః,
అంగదప్రముఖై ర్వీరై ర్భక్షితం మధు వానరైః.
విచిత్ర్య దక్షిణా మాశా మాగతై ర్ద్వరిపుంగవైః.

౧౪౫

నైషా మకృతకృత్యానా మీదృశ స్వా దుష్క్రమః,
అగతై శ్చ ప్రమథితం యథా మధువనం హితైః.
ధర్షితం చ వనం కృత్స్న మువభుక్తం చ వానరైః.

౧౪౬

వనం యదాభిషన్నా స్తే సాధితం కర్మ వానరైః,
దృష్టా దేవీ న సందేహో న చాన్యేన హనూమతా.
న హ్యన్య స్సాధనే హేతుః కర్మణోఽస్య హనూమతః,

౧౪౭

కార్యసిద్ధి ర్మతి శ్చైవ తస్మి న్వానరపుంగవే.
వ్యవసాయ శ్చ వీర్యం చ శ్రుతం చాపి ప్రతిష్ఠితం,

౧౪౮

జాంబవా న్యత్ర నేతా స్యా దంగద శ్చ మహాబలః.
హనూమాం శ్చాఽప్యధిష్ఠాతా న తస్య గతి రన్యథా,

౧౪౯

అంగదప్రముఖై ర్వీరై ర్భ్రతం మధువనం కిల.
వారయంత శ్చ సహితా స్తథా జానుభి రాహతాః,

౧౫౦

(ఆర్యేత్యాది.) (అంగదప్రముఖై రితి.) అత్ర విశిష్యాఽనువాదా ద్దధిముఖవాక్యే వానర పుంగవై రిత్యత్రాపి విశేషణపరత్వం బోధ్యం. ౧౪౫

(నైషా మితి.) వనం, ప్రమథితం భగ్నం, ధర్షితం ఆక్రాంతం, మధు చ భక్షితం, యథా యేన ప్రకారేణ, ఏషా మకృతకృత్యానా మీదృశ ఉనక్రమో న స్వా దితి మన్య ఇతియోజనా. ౧౪-౧౬

కృతకృత్యత్వం విశేషయతి (వన మిత్యాదినా.) ౧౫౦-౧౫౧

ఏతదర్థ మయం ప్రాప్తో వక్తుం మధురవా గిహా.
నామ్నా దధిముఖో నామ హరిః ప్రఖ్యాతవిక్రమః. ౨౧౪

దృష్టా సీతా మహాబాహూ సౌమిత్రే పశ్య తత్త్వతః.
అభిగమ్య తథా సర్వే పిబంతి మధు వానరాః, ౨౨౪

స చా వ్యదృష్ట్వా వై దేహీం విశ్రుతాః పురుషర్షభ.
వనం దత్తవరం దివ్యం ధర్షయేయు ర్వనోకసః, ౨౩౪

తతః ప్రహృష్టో ధర్మాత్మా లక్ష్మణ స్సహరాఘవః.
శ్రుత్వా కర్ణసుఖాం వాణీం సుగ్రీవవదనా చ్యుతాం,
ప్రాహృష్యత భృశం రామో లక్ష్మణ శ్చ మహాబలః. ౨౪

శ్రుత్వా దధిముఖ స్వేదం సుగ్రీవ స్తు ప్రహృష్య చ,
వనపాలం పున ర్వాక్యం సుగ్రీవః ప్రత్యభాషత. ౨౬

ప్రీతోఽస్మి సోఽహం య ద్భుక్తం వనం తైః కృతకర్మభిః,
మర్షితం మర్షణీయం చ చేష్టితం కృతకర్మణాం. ౨౭

ఇచ్ఛామి శీఘ్రం హనుమత్ప్రధానా న్యాఖామృగాం స్తా మృగరాజదర్పా,
ద్రష్టుం కృతార్థా సహ రాఘవాభ్యాం శ్రోతుం చ సీతాధిగమే ప్రయత్నం. ౨౮

(న చేతి.) (వన మితి.) మధువనధర్షణ మేవ సీతాదర్శనే లింగ మితి భావః. దత్తవరం
దివ్య మిత్యనేన ఋక్షరజసే బ్రహ్మణా దత్త మిత్యవగమ్యతే. ౨౧౪-౨౪

(శ్రుత్యేతి.) ద్వితీయసుగ్రీవశబ్దస్య శోభనగ్రీవ ఇత్యవయవార్థో వివక్షితః. క్రియాభేదేనా
ఽపున రుక్తి ర్వా. ౨౬-౨౭

(ఇచ్ఛామీతి.) హనుమత్ప్రధానా హనుమత్ప్రముఖా, కృతార్థా కృతకృత్యా,
ప్రయత్నం ప్రయాసం. తేభ్యః శ్రోతు మిచ్ఛామీ త్యన్వయః. ౨౮

(దధిముఖేన వానరాణాం ఆహ్వానం)

ప్రీతిస్పీతాక్షో సంప్రహృష్టౌ కుమారౌ దృష్ట్వా సిద్ధార్థౌ వానరాణాం చ రాజా,
అంగై స్సంహృష్టైః కర్మసిద్ధిం విదిత్వా బాహ్వో రాసన్నాం సోఽతిమాత్రం ననంద. ౨౯

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, త్రిషష్టితమ స్పర్శః.

అథ చతుష్షష్టితమ స్పర్శః

సుగ్రీవేణైవ ముక్తస్തു హృష్టో దధిముఖః కపిః,
రాఘవం లక్ష్మణం చైవ సుగ్రీవం చాఽభ్యవదయత్.

అథ ప్రత్యుపకారార్థం సుగ్రీవ స్సోఽస్విద్యోగసాఫల్యదర్శనాత్ భృశం ననందే త్యానా
(‘ప్రీతిస్పీతాక్షో సంప్రహృష్టౌ కుమారౌ దృష్ట్వా సిద్ధార్థౌ వానరాణాం చ రాజా, అంగై స్సంహృష్టైః
కర్మసిద్ధిం విదిత్వా బాహ్వో రాసన్నాం సోఽతిమాత్రం ననంద’.) ప్రీత్యా సంతోషేణ సంప్రహృష్టౌ,
రోమస్వీతి శేషః. హృషితరోమాణా మిత్యర్థః, ‘హృషే ర్ద్రోమస్వీతి వికల్పా దీడభావః. ఏవం అంగై
స్సంహృష్టై రిత్యుతాపి ద్రష్టవ్యం. కర్మసిద్ధిం, బాహ్వో రాసన్నాం హస్తప్రాప్తాం, విదిత్వా. నిశ్చిత్త్య
త్యర్థః. జాగతం వైశ్వదేవీవృత్తం, ‘పంచాశ్వై శ్చిన్నా వైశ్వదేవీ మమా యా’ వితి లక్షణాత్.
అస్మిన్ సర్గే ఏకోనత్రింశ చ్చోక్తాః.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
త్రిషష్టితమ స్పర్శః.

అథ చతుష్షష్టితమ స్పర్శః

(సుగ్రీవేణేత్యాది.)

స ప్రణమ్య చ సుగ్రీవం రాఘవౌ చ మహాబలౌ,
వానరై స్సహితై శ్శూరై ర్ద్రివ మే వోత్పపాత హ.

౨

స యత్రైవాఽఽగతః పూర్వం తథైవ త్వరితం గతః,
నిపత్య గగనా ద్భూమౌ తద్వనం ప్రవివేశ హ.

౩

స ప్రవిష్టో మధువనం దదర్శ హరియూథపాఞ్ఞా,
విమదా నుత్థితాఞ్ఞా సర్వాఞ్ఞా మేహమానాఞ్ఞా మధూదకం.

౪

స తా నుపాగమ ద్వీరో బద్ధ్వా కరపుటాంజలిం,
ఉవాచ వచనం శ్శక్ష్ణ మిదం హృష్టవ దంగదం.

౫

సౌమ్య రోషో న కర్తవ్యో య దేభి రభివారితః,
అజ్ఞానా ద్రక్షిభిః క్రోధా ద్భవంతః ప్రతిషేధితాః.

౬

(సహితై) స్నేహితరేకణాఽన్యోన్యం యుక్తైః, వానరై స్సహితై రితి పాఠః. ౨-౩

(స ప్రవిష్ట ఇతి.) విమదా నిత్యత్ర హేతు మాహ (మేహమానా నితి,) మేహమానాఞ్ఞా

మేహయతః, మూత్రయత ఇత్యర్థః. ఏతేన మూత్రణా నృధూని జీర్ణానీతి గమ్యతే. అత ఏవ విమ-
దత్వం. మధూని చ ఉదకాని చ మధూదక మితి ద్వంద్వైకవద్భావః. ఉదకాని చాఽత్ర అనుపానత్వేన
పీతాని. తదాహ బాహుః - 'అనుపానం హిమం వారి యవగోధూమయో ర్హితం, దద్ధి మద్యే బిసే-
షైద్రే కోష్ఠం పిష్టమయేషు చేతి.

౪

(స తా నితి.) కరపుటాంజలిం కరతలయో రంజలిం. సమ్యక్స్వంయు క్తకరతలాంజలి-

మిత్యర్థః.

౫

(సౌమ్యేతి.) ఏభిః వానరైః, అభివారితః అభివారితోఽసీతి యత్, అత్రాఽర్థే రోషో న కర్త-

వ్యః. భవంత ఇతి పూజాయాం బహువచనం, న చ హనుమదాధిక మాదాయ బహువచనం; ఉత్తర
శ్లోకేఽపి యువరాజ స్త్వ మిత్యుక్తే. అజ్ఞానా త్రోధాత్. అజ్ఞానప్రయుక్తక్రోధా దిత్యర్థః. 'అభి-
వారిత' మితి పాఠే లింగవ్యత్యయ ఆర్ఘః. కేచిత్తు అజ్ఞానా త్రోధాచ్చ భవంతః ప్రతిషేధితా ఇత్యే-
తత్, పరివారితం పరివారణం ప్రతి, రోషో న కర్తవ్య ఇతి యోజయంతి.

౬

(వానరాణాం సుగ్రీవదర్శనాయ ప్రస్థానం)

యువరాజ స్త్వ మీశశ్చ వనస్యాఽస్య మహాబల.

మౌఢ్యా త్పుర్వం కృతో దోష స్తం భవాః కంతు మర్షతి.

అఖ్యాతం హి మయా గత్వా పితృవ్యస్య తవాఽనఘ,

ఇహోపయాతం సర్వేషా మేతేషాం వనచారిణాం.

స త్వదాగమనం శ్రుత్వా సహైభి ర్హరియూథపైః.

ప్రహృష్టో న తు రుష్టో ఽసౌ వనం శ్రుత్వా ప్రధర్షితం.

ప్రహృష్టో మాం పితృవ్య నై సుగ్రీవో వానరేశ్వరః,

శీఘ్రం ప్రేషయ సర్వాం స్తా నితి హోవాచ పార్థివః.

శ్రుత్వా దధిముఖ న్యేదం వచనం క్షణ్ణమంగదః,

అబ్రవీ త్తా న్స్వ రిశేష్టో వాక్యం వాక్యవిశారదః.

శంకే శ్రుతోఽయం వృత్తాంతో రామేణ హరియూథపాః,

త త్త్వమం నేహ న స్థాతుం కృతే కార్యే పరంతపాః.

పీత్వా మధు యథాకామం విశ్రాంతా వనచారిణః.

క్రోధ ద్వారణే కృతే కుతో రోషో న కర్తవ్య స్సాస్యః దిత్వాశంక్య క్రోధప్ర్యాఽజ్ఞానకృతత్వా దిత్వాహ (యువరాజ ఇతి.) దోషః నివారణరూపాపారాధః.

(అఖ్యాతం హీతి,) ఉపయాతం ఆగమనం.

(శంక ఇతి.) అయం వృత్తాంతః అన్మదాగమనవృత్తాంతః.

(పీత్వేతి.) కిం శేషం? న కించి దపి శిష్టమిత్యర్థః. కిం తు మే గురు సుగ్రీవో యత్ర వత్కృతే తత్ర గమన మేవ శేష మిత్యర్థః. 'కిం శేషం గమనం తచ్చ సుగ్రీవో యత్ర మే గురు'రితి

కింశేషం గమనం తత్ర సుగ్రీవో యత్ర మే గురుః. ౧౩

సర్వే యథా మాం వక్ష్యంతి సమేత్య హరియాభపాః,
తథాఽస్మి కర్తా కర్తవ్యే భవద్భిః పరవా నహం. ౧౪

నాఽఽఙ్గాపయితు మీశోఽహం యువరాజోఽస్మి యద్యపి,
అయుక్తం కృతకర్మాణో యూయం ధర్షయితుం మయా, ౧౫

బ్రువత శ్చాఽంగద స్యైవం శ్రుత్వా వచన మవ్యయం,
ప్రహృష్టమనసో వాక్య మిద మూచు ర్వనౌకసః. ౧౬

ఏవం వక్ష్యతి కో రాజః ప్రభు స్స వానరర్షభ,
ఐశ్వర్యమదమతో హి సర్వోఽహ మితి మన్యతే. ౧౭

తవ చేదం సుసదృశం వాక్యం నాఽన్యస్య కస్యచిత్,
సన్నతి ర్హిత మాఖ్యాతి భవిష్యచ్చుభయోగ్యతాం. ౧౮

పాఠే - అస్మాకం గమనం, కింశేషం కించిచ్ఛేషం, తచ్చ గమనశేషం చ సుగ్రీవో యత్ర తత్ర గమన మితి సంబంధః. ౧౩

వినయపూర్వకం సర్వసంమేళనం సమర్థయతే (సర్వ ఇతి.) తథాఽస్మి కర్తా, ఆహ్వానం కరిష్యామి త్యర్థః. కర్తవ్యే కార్యే, భవద్భిః అహం పరవాః, భవద్భి ర్యథా నియుక్తం తథా కరిష్యామి. గంఠవ్య మిత్యుక్తే గమిష్యామః, స్థాతవ్య మిత్యుక్తే స్థాస్యామ ఇత్యర్థః. ౧౪

యువరాజత్వాత్ భవా నేవ కర్తవ్యాకర్తవ్యనియంతే త్యత ఆహ. (నాఽఽఙ్గాపయితు మితి.) ఈశః స్వతంత్రః, కృతకర్మాణః కృతోపకారాః, యూయం, మయా, ధర్షయితుం అనాదర్షం, పరతంత్రీ కర్తు మితి యావత్. అయుక్తం, అయుక్తా ఇత్యర్థః. ఆర్ష మవ్యయ మేతత్, శక్య మితివ త్సామాన్యో వక్రమా న్నపుంసకై కత్వనిర్దేశ ఇత్య ష్యావః. ౧౫-౧౬

(ఏవ మితి.) అహ మితి మన్యతే, గర్విషో భవతీతి యావత్, ౧౭

(తవ చేతి.) సన్నతిః వినయః. ౧౮

(వానరాణాం సుగ్రీవదర్శనాయ ప్రస్తావనం)

సర్వే వయ మపి ప్రాప్తాస్త్రత గంతుం కృతక్షణాః.

స యత్ర హరివీరాణాం సుగ్రీవః పతి రవ్యయః.

౧౯

త్వయా హ్యనుక్తై ర్హరిభి ర్నైవ శక్యం వదా త్పదం.

క్వచి ద్గంతుం హరిశ్రేష్ఠ బ్రూమ స్సత్య మిదం తు తే.

౨౦

ఏవం తు వదతాం తేషా మంగదః ప్రత్యభాషత.

బాధం గచ్ఛామ ఇత్యుక్త్వా ఐ ముత్పేతు ర్మహాబలాః.

౨౧

ఉత్పతంత మనూత్పేతు సర్వే తే హరియాధపాః.

కృత్వాఽఽకాశం నిరాకాశం యంత్రోత్తిష్టా ఇవాఽచలాః.

౨౨

తేఽంబరం సహసోత్పత్య వేగవంతః స్లవంగమాః.

వినదంతో మహానాదం ఘనా వాతేరితా యథా.

౨౩

అంగదే హ్యననుప్రాప్తే సుగ్రీవో వానరాధిపః.

ఉవాచ శోకోపహతం రామం కమలలోచనం.

౨౪

సమాశ్వసి హి భద్రం తే దృష్టా దేవీ స సంశయః.

నాఽఽగంతు మిహ శక్యం తై రతీతే సమయే హి నః.

౨౫

(సర్వే వయ మితి.) కృతక్షణాః కృతావసరాః. అవసరప్రతిక్షి ఇతి యావత్. ౧౯-౨౦

(ఏవం త్పితి.) బాధ మిత్యంగీకారే. ఇతిశబ్దః కాకాక్షిన్యాయేన పూర్వాపరయో రన్వేతి. ఏవం తేషాం వదతాం తేషు వదత్సు. అంగదః బాధ మితి ప్రత్యభాషత. గచ్ఛామి ఇత్యుక్త్వాఽపి ఉత్పాత.

౨౧

(ఉత్పతంత మితి.) నిరాకాశం నిరవకాశం.

౨౨

(తేఽంబర మితి.) అత్ర జగ్ము రిత్యధ్యాహార్యం.

౨౩-౨౪

న మత్సకాశ మాగచ్ఛే త్కృత్యే హి వినిపాతితే,
యువరాజో మహాదాహుః ప్లవతాం ప్రవరోఽంగదః. ౨౬

యద్య ప్యకృతకృత్యానా మీదృశ స్వాస్య దుపక్రమః,
భవే త్స దీనవదనో భ్రాంతవిప్లవమానసః. ౨౭

పితృవైతామహం చైత త్సూర్వకై రభిరక్షితం,
న మే మధువనం హన్యా దహృష్టః ప్లవగేశ్వరః. ౨౮

కౌసల్యా సుప్రజా రామ సమాశ్వాసిహీ సువ్రత, ౨౮½

దృష్టా దేవీ న సందేహో న చాఽస్యేగ హనూమతా,
న హ్యన్యః కర్మణో హేతు స్సాధనేఽస్య హనూమతః, ౨౯½

హనూమతి హి సిద్ధిర్న మతిశ్చ ఓన త్తమ,
వ్యవసాయ శ్చ వీర్యం చ సూర్యే తేజ ఇవ ధ్రువం, ౩౦½

(నేతి.) వినిపాతితే విఘ్నితే. ౩౧

(యద్యపీతి.) అకృతకృత్యానాం అకృతకార్యాణాం, ఈదృశః మధువనభంగరూపః, ఉపక్రమః ఉద్యోగః, యది స్వాత్తదాఽంగదో దీనవదనత్వావివిఘ్నో భవేత్. ౩౨

(పితృవైతామహ మితి.) పితా చాసౌ పితామహ శ్చ, పిత్రా బ్రహ్మణా ఋక్షరజసే ద త్తం పితృవైతామహం, ప్లవగేశ్వరః అంగదః. ౩౩

(కౌసల్యేతి.) హే రామ, కౌసల్యా, సుప్రజాః సుప్రజావతీ, 'నిత్య మసిన్ ప్రజాషేధయో' రిత్యసిన్ ప్రత్యయః. ఏవం దేవ్యవస్థానస్థానేన భవత స్సత్తాలాభా దిదానీం కౌసల్యా సుప్రజావతీ, అభూ దితి కేషః. ౩౪

(వానరాణాం సుగ్రీవసమీపాగమనం)

జాంబవా న్యత్ర నేతా స్యా దంగద శ్చ బలేశ్వరః.

హనుమాం శ్చా ప్యధిష్ఠాతా న తస్య గతి రన్యథా,

మా భూ శ్చింతాసమాయుక్త స్సంప్ర త్యమితవిక్రమ.

౩౨

తతః కిలకిలాశబ్దం శుశ్రావాఽఽసన్న మంబరే,

హనుమత్కర్మతృప్తానాం సర్దరాం కాసనాకసాం.

కిష్కింధా ముపయాతానాం సిద్ధిం కథయతా మివ,

౩౩౪

తత శ్చృత్వా నినాదం తం కపీనాం కపిన ర్తమః,

ఆయతాంచితలాంగూల సోఽభవ ద్ధృష్టమానసః,

౩౪౪

ఆఽగ్మ స్తేఽపి హరయో రామదర్శనశాంఢిణః.

అంగదం పురతః కృత్వా హనూమంతం చ వాసరం,

౩౫౪

తేఽంగదస్రముఖా వీరాః ప్రహృష్టా శ్చ మునాఽన్వితాః.

విపేతు ర్మరీరాజస్య సమీపే రాఘవస్య చ,

౩౬౪

(జాంబవా నితి.) యత్ర కార్యే, నేతా మంత్రి, బలేశ్వరః సేనాపతిః, అధిష్ఠారా. సంజీవ శత్యర్థః. తస్య కార్యస్య, గతిః సిద్ధిః. అన్యథా విపరీతా, న భవేత్, భంజనతః చింతాసంయుక్తో నూ చూః.

౩౨

(తత ఇత్యాది.) సిద్ధిం కథయతా మివ, ఉత్సాహేనేతి కేషః.

౩౩౪

(తత ఇతి.) ఆయతాంచితలాంగూలః - ఆయతః దీప్తికృతః, అచింతః మాల్యవచ్చుంగే ప్రహృష్టాపితః.

౩౪౪-౩౫౪

(త ఇతి.) ప్రహృష్టాః సంజాతపుకళాః.

౩౬౪

హనుమాంశ్చ మహాబాహుః ప్రణమ్య శిరసా తతః.

నియతా మక్షతాం దేవీం రాఘవాయ న్యవేదయత్, 324

నిశ్చితార్థ స్తత స్తస్మిన్ సుగ్రీవః పవనాత్మజే.

లక్ష్మణః ప్రీతిమా స్ప్రితం బహుమానా దవైక్షత, 324

ప్రీత్యా చ రమమాణోఽథ రాఘవః పరవీరహః.

బహుమానేన మహతా హనుమంత మవైక్షత. 324

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, చతుష్షష్టితమ స్సర్గః.

అథ పంచషష్టితమ స్సర్గః

తతః ప్రసవణం కై లం తే గత్వా చిత్రకాననం;

ప్రణమ్య శిరసా రామం లక్ష్మణం చ మహాబలం. 0

యువరాజం పురస్కృత్య సుగ్రీవ మభివాద్య చ,

ప్రవృత్తి మథ సీతాయాః ప్రవక్తృ ముపచక్రముః. 1

(హనుమాం శ్చేతి.) (నియతా మితి,) అక్షతత్వేఽన్యనియతత్వే వైయర్థ్యం. నియతత్వేఽపి క్షతత్వే చ తథా. అతః ఆవశ్యక ముభయం సంగ్రహేణ దర్శయతి. ఆస్మిన్ సర్గే సార్థకాన చత్వారింశ చ్చోధికాః. 324-324

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభాషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,

చతుష్షష్టితమ స్సర్గః.

అథ పంచషష్టితమ స్సర్గః.

(హనుమతా సీతాదర్శనవృత్తాంతనివేదనం)

రావణాంతఃపురే రోధం రాక్షసీభిశ్చ తర్జనం,
రామే సమనురాగం చ య శ్చాఽయం సమయః కృతః.
ఏత దాఖ్యాంతి తే సర్వే హరయో రామసన్నిధౌ.

54

వై దేహీ మక్షతాం శ్రుత్వా రామ స్తూత్తర మబ్రవీత్.

55

క్వ సీతా వర్తతే దేవీ కథం చ మయి వర్తతే,
ఏత స్మై సర్వ మాఖ్యాతం వై దేహీం ప్రతి వాసరాః.

56

రామస్య గదితం శ్రుత్వా హరయో రామసన్నిధౌ,
చోదయంతి హనుమంతం సీతావృత్తాంతకోవిదం.

57

శ్రుత్వా తు వచనం తేషాం హనుమా న్మారుతాత్మజః,
ప్రణమ్య శిరసా దేవ్యై సీతాయై తాం దిశం ప్రతి.
ఉవాచ వాక్యం వాక్యజ్ఞ స్సీతాయా దర్శనం యథా.

58

సముద్రం లంఘయిత్వాఽహం శతయోజన మాయతం.
అగచ్ఛం జానకీం సీతాం మార్గమాణో దిదృక్షయా.

59

(రావణేతి.) రోధం నిరోధం, య శ్చాయం సమయః కృతః, మాసద్వయా దూర్ధ్వం హనిష్యామీతి య స్సంకేతో రావణేన కృత ఇత్యర్థః. మాసశబ్దః పక్షపర ఇత్యుక్తం ప్రాక్. త మితి శేషః.

59-60

(శ్రుత్వా త్విత్యాది.) ప్రణామ శ్చ సీతాయాః స్మరణకృత ఇతి బోధ్యం. (సీతాదర్శనం యథేతి.) యేన ప్రకారేణ సీతాదర్శనం జాతం తేన ప్రకారేణోవాచే త్యన్వయః.

60

(సముద్ర మితి.) దిదృక్షయా, న తు శ్రోతు మిచ్ఛయా, మార్గమాణ ఇత్యర్థః.

60-61

తత్ర లంకేతి నగరీ రావణస్య దురాత్మనః.

దక్షిణస్య సముద్రస్య తీరే వసతి దక్షిణే.

౯౫

తత్ర దృష్టా మయా సీతా రావణాంతఃపురే సతి,

సన్న్యస్య త్వయి జీవంతీ రామా రామ మనోరథం.

౧౦౫

దృష్టా మే రాక్షసీమధ్యే తర్జ్వమానా ముహూ ర్ముహూః.

రాక్షసీభి ర్విరూపాభీ రక్షితా ప్రమదావనే.

౧౧౫

దుఃఖ మాసాద్యతే దేవీ తథాఽదుఃఖోఽచితా సతి.

౧౨

రావణాంతఃపురే రుద్ధా రాక్షసీభి స్సురక్షితా,

ఏకవేణీధరా దీనా త్వయి చింతాపరాయణా.

౧౩

అదశ్శయ్యా వివర్ణాంగీ పద్మినీవ హిమాగమే,

రావణా ద్వినివృత్తార్థా మర్తవ్యకృతనిశ్చయా.

దేవీ కథంచిత్యాకుక్షిప్త త్వస్మనా మార్గితా మయా.

౧౪౫

ఇక్ష్యేకువంశవిఖ్యాతం శనైః కీర్తయతాఽనఘ.

సా మయా సరళార్ద్రాల విశ్వాస ముపపాదితా,

౧౫౫

(తత్రేతి.) తత్ర లంఘనే కృతే సతి.

౯౫

(తత్ర దృష్టేతి.) హే రామ, రామా సీతా, త్వయి, మనోరథం స్వాభిలాషం. సన్న్యస్య జీవంతీ, త్వదభిలాషేణ ధృతజీవితే త్యర్థః.

౧౦౫-౧౧౫

(దుఃఖ మిత్యర్థం.) ఆసాద్యతే ఆసీదతి, ఆర్షో యత్.

౧౨

(రావణాంతఃపుర ఇత్యాది.) ఏకవేణీధరా, త్రిధా విభాగం వినా బద్ధః కేకపాళః ఏకవేణీ త్యువ్యతే. అదశ్శయ్యా స్థందిలశాయినీ, మర్తవ్యే మరణే, కృతనిశ్చయా.

౧౫౫

(హనుమతా సీతాదర్శనవృత్తాంతనివేదనం)

తత స్సంభాషితా దేవీ సర్వ మర్థం చ దర్శితా.

రామసుగ్రీవసఖ్యం చ శ్రుత్వా ప్రీతి ముపాగతా,

౧౬౪

నియత స్సముదాచారో భక్తి శ్చాఽస్యా స్తథా త్వయి.

ఏవం మయా మహాభాగా దృష్టా జనకనందినీ,

ఉగ్రేణ తపసా యుక్తా త్వద్భక్త్యా పురుషర్షభ.

౧౬౫

అభిజ్ఞానం చ మే దత్తం యథా వృత్తం తవాఽంతికే,

చిత్రకూచే మహాప్రాజ్ఞ వాయసం ప్రతి రాఘవ.

౧౬౬

విజ్ఞాప్యశ్చ నరవ్యాఘ్రా రామో వాయుసుత త్వయా,

అఖిలే నేహ య ద్దృష్ట మితి మా మాహ జానకీ.

౧౬౭

అయం చాఽన్యై ప్రదాతవ్యో యత్నా త్సుపరీరక్షితః,

బ్రువతా వచనా న్యేవం సుగ్రీవ సోఽవశ్యజ్ఞాతః.

౧౬౮

(తత ఇతి.) సర్వ మర్థం చ దర్శితా సుగ్రీవసఖ్యవ్రభృతి సర్వ మర్థం చ బోధితా. ౧౬౪

(నియత ఇతి.) సముదాచారః, పరపురుషాచింతకత్వాదిః, త్వయి భక్తిశ్చ. వర్తత ఇతి శేషః. తపసా అనశనేన. ౧౬౫

(అభిజ్ఞాన మితి.) అభిజ్ఞానం చిహ్నుభూతం వాక్యం, తవాఽంతికే పూర్వం, యథా యేన ప్రకారేణ, జాతం, తథా దత్త మిత్యర్థః. త దేవ దర్శయతి (చిత్రకూట ఇతి.) నద న్యవక్తవ్యత్వాత్ సూచనోక్తిః. ౧౬౬

(విజ్ఞాప్య శ్చేతి.) (అఖిలేనేతి.) రావణాగమనాపిక మిత్యర్థః. ౧౬౭

(అయం చాఽన్యా ఇత్యాది.) సుగ్రీవ సోఽవశ్యజ్ఞాతః సుగ్రీవే నమీపే శృణ్వతి నతి. ఏవం 'ఏష చూడామణి' రిత్వారభ్య 'రక్షసాం వశ మాగతే' త్యంతం వక్ష్యమాణప్రకారేణ, వచనాని రామం ప్రతి మయోక్తవచనాని, బ్రువతా త్వయా, అయం, మచి రిత్యర్థః. ప్రదాతవ్యః. ౧౬౮

ఏష చూడామణి శ్రీమా న్మయా సుపరిరక్షితః,
మనశ్శిలాయా స్థిలకో గంధసార్యే నివేశితః. ౨౨

త్వయా ప్రణస్తే తిలకే తం కిల స్మర్తు మర్హసి,
ఏష నిర్యాతిత శ్రీమా న్మయా. తే వారిసంభవః. ౨౩

ఏతం దృష్ట్వా ప్రమోదిష్యే వ్యసనే త్వా మివాఽనఘ,
జీవితం ధారయిష్యామి మాసం దశరథాత్మజ.
ఊర్ధ్వం మాసా న్న జీవేయం రక్షసాం వశ మాగతా, ౨౪

ఇతి మా మబ్రవీ త్పితా కృశాంగీ ధర్మచారిణీ,
గావణాంతఃపురే రుద్ధా మృగీ వోత్పల్లలోచనా, ౨౫

ఏతదేవ మయాఽఽఖ్యాతం సర్వం రాఘవ య ద్యథా.
సర్వథా సాగరజలే సంతారః ప్రవిధీయతా, ౨౬

తౌ జాతాశ్చాసౌ రాజపుత్రౌ విదిత్వా త చ్చాఽభిజ్ఞానం రాఘవాయ ప్రదాయ,
దేవ్యా చాఖ్యాతం సర్వ మేఽఽవానుపూర్వ్యా ద్వాచా సంపూర్ణం వాయుపు త్ర శ్శుశంస. ౨౭

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సున్దరకాండే, పంచషష్ఠితమ స్సర్గః.

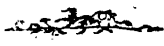
(ఇతి మా మితి.) మృగీ వోత్పల్లలోచనా, త్రాసాతిశయా దితి భావః. ౨౨-౨౫

(ఏత దేవేతి.) సంతీర్యతేఽనేనేతి సంతారః, సేతుః. ౨౬

(తా వితి.) పూర్వవ దైవ్యదేవీవృత్తం, సముద్రతరణే సురసానిరసనాదికం, అక్షవధలంకా దహనాదికం, సజాతీయేభ్యః పూర్వ ముక్త మపి ప్రభుసన్నిధా వాత్మగ్లాఘాయాం పర్యవస్యే దితి నోక్త మితి ద్యేయం. స్వవృత్తాంతం సర్వ మాఖ్యాతవా నితి సామాన్యేన చ వక్త్రంయుక్తత్వేఽప్యంగద సన్నిధౌ ప్రపంచనం గోప్యవిశేషగోపనార్థం, అత్ర త్వప్రపంచనం అకథనీయాకథనార్థం చేతి జ్ఞేయం. అస్మిన్ సర్గే సార్థసప్రవింశతిశ్లోకాః. ౨౭

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సున్దరకాండవ్యాఖ్యానే,
పంచషష్ఠితమ స్సర్గః.

అథ షట్ షష్టితమ స్వర్గః

ఏవ ముక్తో హనుమతా రామో దశరథాత్మజః,
తం మణిం హృదయే కృత్వా ప్రరుదోదు సలక్ష్మణః.

౧

తం తు దృష్ట్వా మణిశ్రేష్ఠం రాఘవ శ్శోకకర్మితః,
నేత్రాఢ్యా మశ్రుహర్షాఢ్యాం సుగ్రీవ మిద మబ్రవీత్.

౨

యథైవ ధేను స్స్రవతి స్నేహో ద్వత్సస్య వత్సలా,
తథా మమాపి హృదయం మణిరత్నస్య దర్శనాత్.

౩

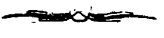
మణిరత్న మిదం దత్తం వై ధేహ్యో శ్శ్వశురేణ మే,
వధూకాలే యథా బద్ధ మధికం * మూర్ధ్ని శోభతే.

౪

అయం హి జలసంభూతో మణి స్సజ్జనపూజితః,
యజ్ఞే పరమతుష్టేన దత్త శ్శక్తేణ ధీమతా.

౫

అథ షట్ షష్టితమ స్వర్గః.

(ఏవ మిత్యాది.)

౧-౨

(యథైవేతి.) యథా వత్సలా వత్సే స్నేహవతి, ధేనుః, వత్సస్య స్నేహో ద్వత్సవిషయక
స్నేహాత్, ప్రవత్యేవ ద్రవత్యేవ, తథా మణిరత్నస్య మణిశ్రేష్ఠస్య, దర్శనా న్మమ హృదయం ద్రవతి. ౩

మణి రాగతి మాహ (మణిరత్న మితి.) మే శ్వశురేణ జనకేన, వధూకాలే వధూప్రతిగ్రహ
కాలే, వివాహకాల ఇత్యర్థః. యథా శోభతే తథా బద్ధ మిత్యన్వయః. ౪

జనకేనాపి కుత స్త ల్లబ్ధం? తత్రాహ (అయం హీతి.) ౫

* మూర్ధ్నిశోభత ఇతి పాఠః.

ఇమం దృష్ట్వా మణిశ్రేష్ఠం యథా తాతస్య దర్శనం,
అద్యా స్మ్యవగత సౌమ్య వై దేహస్య తథా విభోః. ౬

అయం హి శోభతే తస్యాః ప్రియాయా మూర్ధ్ని మే మణిః,
అస్యాఽద్య దర్శనేనాఽహం ప్రాప్తాం తా మివ చింతయే. ౭

కి మాహ సీతా వై దేహీ బ్రూహి సౌమ్య పునః పునః,
విపాసు మివ తోయేన సింఛంతీ వాక్యవారిణా. ౮

ఇత స్తు కిం దుఃఖతరం య దిమం వారిసంభవం,
మణిం పశ్యామి సౌమిత్రే వై దేహీ మాగతం వినా. ౯

చిరం జీవతి వై దేహీ యది మాసం ధరిష్యతి,
క్షణం సౌమ్య న జీవేయం వినా తా మసితేక్షణాం. ౧౦

నయ మా మపి తం దేశం యత్ర దృష్టా మమ ప్రియా,
న త్ప్రేయం క్షణ మపి ప్రవృత్తి ముపలభ్య చ. ౧౧

కథం సా మమ సుశ్రోణీ భీరుభీరు స్సతీ సదా,
భయావహానాం ఘోరాణాం మధ్యే తిష్ఠతి రక్షిసాం. ౧౨

'మణిం తు దృష్ట్వా రామో వై త్రయాణాం సంస్మరిష్యతీ'తి సీతయోక్త ప్రకారేణ స్మరతి (ఇమ మితి.) ఇమం దృష్ట్వా తాతస్య దశరథస్య, వై దేహస్య జనకస్య, దర్శన మద్యాఽవగతః ప్రాప్తోఽస్మి. తదా తాభ్యాం తస్యా మూర్ధ్ని బద్ధత్వా దితి భావః. ఇహ వై దేహగ్రహణం సీతాజనన్యా అప్యవలక్షణం. సీతావాక్యే 'వీరో జనన్యా మమ చే'త్యుక్తేః. తత్ర త్రయాణాం సంస్మరిష్యతీతి త్రయ గ్రహణం బహుమాత్రోపలక్షణం. ఇహ వై దేహస్యాపి స్మరణోక్తేః. ౧౩

(ఇత స్వీతి.) ఆగతం మణి మిత్యన్వయః. ౯-౧౧

(కథ మితి.) భీరుభీరుః ఆత్యన్తభీరుః. ౧౨

(హనుమతా సీతాభిజ్ఞానకథాకథనం)

శారద స్తిమిరోస్మక్తో నూనం చంద్రః జ్ఞవాఽంబుదైః,
ఆవృతం వదనం తస్యా న విరాజతి రాక్షసైః.

౧౩

కి మాహ సీతా హనుమం స్తత్త్వతః కథయాఽద్య మే,
ఏతేన ఖలు జీవిష్యే భేషజేనాఽఽతురో యథా.

౧౪

మధురా మధురాలాపా కి మాహ మమ ఛామినీ,
మద్విహీనా వరారోహః హనుమ న్మథయస్వ మే.

౧౫

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాండే, షట్షష్ఠితమ స్కంధః.

అథ సప్తషష్ఠితమ స్కంధః

ఏవ ముక్తస్తు హనుమా న్రాఘవేణ మహాత్మనా,
సీతాయా ఛాషితం సర్వం న్యవేదయత రాఘవే.

౧౬

(కి మాహేతి.) తత్త్వతః, సంకోచేన న కించిత్ గోపనీయ మితి భావః.

౧౩-౧౪

(మధురేతి.) మధురా సుందరీ, మధురాలాపా, యేన తద్వచనానువాదేఽపి భవద్వచనం
మధురం భవతీ త్యర్థః.

౧౫

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాండవ్యాఖ్యానే,
షట్షష్ఠితమ స్కంధః.

అథ సప్తషష్ఠితమ స్కంధః.

(ఏవ మిత్యాది.)

- ఇద ముక్తవతీ దేవీ జానకీ పురుషర్షభ,
పూర్వవృత్త మభిజ్ఞానం చిత్రకూచే యథాతథం. ౨
- సుఖసుప్తా త్వయా సార్థం జానకీ పూర్వ ముత్థితా,
వాయస స్సహసోత్పత్య విదదార స్తనాంతరే. ౩
- పర్యాయేణ చ సుప్త స్త్వం దేవ్యంకే భరతాగ్రజ,
పున శ్చ కిల పక్షీ స దేవ్యా జనయతి వ్యథాం. ౪
- పునః పున రుపాగమ్య విరరాద భృశం కిల,
తత స్త్వం బోధితస్తస్యా శోణితేన సముత్థితః. ౫
- వాయసేన చ తేనైవ సతతం బాధ్యమానయా,
బోధితః కిల దేవ్యా త్వం సుఖసుప్తః పరంతప. ౬
- తాం తు దృష్ట్వా మహాబాహో దారితాం చ స్తనాంతరే,
ఆశీవిష ఇవ క్రుద్ధో నిశ్వస న్నుభ్యభాషణాః. ౭
- నఖాగ్రైః కేన తే భీరు దారితం తు స్తనాంతరం,
కః క్రీడతి సరోషేణ పంచవ క్త్రేణ భోగినా. ౮
- నిరీక్షమాణ స్సహసా వాయసం సమవైక్షణాః,
నఖై స్సరుధిరై స్తీక్ష్ణై స్తా మేవాభిముఖం స్థితం. ౯
- సుతః కిల స శక్రస్య వాయసః పతతాం వరః,
ధరాంతరచర శ్శీఘ్రం పవనస్య గతో సమః. ౧౦

పూర్వం సంకుచితం విస్తృతీతే (సుఖేత్యాదినా.) ఉభా వపి పర్యాయేణ సుప్తా వితి త్వయా
సార్థ మిత్యుక్తం. ౨-౬

(తాం త్విత్యాది.) దారితాం విదారితాం. ౭-౧౦.

(హనుమతా సీతాభిజ్ఞానకథానివేదనం)

తతస్తస్మిన్మహాబాహుకోపసంవర్ధితేక్షణః,
వాయసే త్వం కృథాః క్రూరాం మతిం మతిమతాం వర. ౧౧

స దర్శం సంస్తరా ధృహ్య బ్రహ్మస్త్రేణ హ్యయోజయః,
స దీప్త ఇవ కాలాగ్ని ర్జ్జ్వాలాభిముఖః ఖగం. ౧౨

క్షిప్తవాం స్త్వం ప్రదీప్తం హి దర్శం తం వాయసం ప్రతి,
తతస్తు వాయసం దీప్త సు దర్శోఽనుజగామ హ. ౧౩

స పిత్రా చ పరిత్యక్త స్సరై శ్చ సమర్థిభిః,
త్రీన్లోకా న్సంపరిక్రమ్య త్రాతారం నాభిగచ్ఛతి. ౧౪

పున రేవాఽఽగత త్తస్తస్త్యత్సకాశ మరిందమ,
౧౪౫

స తం నిపతితం భూమౌ శరణ్య శృరణాగతం.
వధార్హ మపి కాకుత్స్థ కృపయా పర్యపాలయః, ౧౪౬

మోఘ మత్రం న శక్యం తు కర్తు మిత్యేవ రాఘవ.
భవాం స్తస్యాఽక్షీ కాకస్య హినస్తి స్మ స దక్షిణం, ౧౪౭

రామ త్వాం స నమస్కృత్య రాజ్ఞే దశరథాయ చ.
విసృష్ట స్తు తదా కాకః ప్రతిపేదే స్వ మాలయం, ౧౪౮

ఏవ మత్రవిదాం శ్రేష్ఠ స్సత్త్వవాం చ్చీలవానపి.
కిమర్థ మత్రం రక్షస్సు న యోజయతి రాఘవః, ౧౪౯

స నాగా నాఽపి గంధర్వా నాఽసురా న మరుద్గణాః.
స చ సర్వే రణే శక్తా రామం ప్రతిసమాసీతుం, ౧౫౦

(సనాగా ఇతి.) ప్రతిసమాసీతుం ప్రతిముఖం స్థాతుం. ౧౫౦-౧౫౪

- తస్య వీర్యవతః కశ్చి ద్యద్వస్తి మయి సంభ్రమః.
 క్షీప్రం సునిశితై ర్భ్రాణై ర్హ్వాన్యతాం యుధ రావణః, ౨౦౪
- భ్రాతు రాదేశ మాజ్ఞాయ లక్ష్మణో వా పరంతపః.
 స కిమర్థం నరవరో న మాం రక్షతి రాఘవః, ౨౦౫
- శక్తౌ తౌ పురుషవ్యాఘ్రౌ వాయ్వగ్నిసమతేజసౌ,
 సురాణా మపి దుర్ధర్షౌ కిమర్థం మా ముపేక్షతః. ౨౦౬
- మమైవ దుష్కృతం కించి నృహ దస్తి న సంశయః.
 సమర్థౌ సహితౌ య న్మాం నాఽవేక్షేతే పరంతపౌ, ౨౦౭
- వై దేహ్యో వచనం శ్రుత్వా కరుణం సాశ్రు ణ్ణాఽఽతం.
 పునర ప్యహ మార్యాం తా మిదం వచన మబ్రువం, ౨౦౮
- త్వచ్ఛోకవిముఖో రామో దేవి సత్యేన తే శపే.
 రామే దుఃఖాభిఘాతే తు లక్ష్మణః పరితప్యతే, ౨౦౯
- కథంచి ద్భవతీ దృష్టౌ న కాలః పరిశోచితుం.
 అస్మి న్ముహూర్తే దుఃఖానా మంతం ద్రక్ష్యసి ణ్ణామిని, ౨౧౦
- తా వుభౌ నరశార్దూలౌ రాజపుత్రా వనిందితౌ.
 త్వద్దర్శనకృతోత్సాహౌ లంకాం భస్మీకరిష్యతః, ౨౧౧
- హత్వా చ సమరే రౌద్రం రావణం సహజాంధవం.
 రాఘవ స్త్వాం వరారోహే స్వాం పురీం నయతే ద్రువం, ౨౧౨

(త్వచ్ఛోకేతి.) త్వచ్ఛోకవిముఖః - త్వచ్ఛోకేన కార్యాంతరవిముఖః. ౨౦౪-౨౧౨

(హత్యేతి.) నయతే నేష్యతే. వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవత్ ప్రయోగః. ౨౧౨

(హనుమతా సీతాకృతచూడామణీదానకథనం)

యత్తు రామో విజానీయా దభిజ్ఞాన మనిందితే.

ప్రీతినంజననం తస్య ప్రదాతుం త్వ మిహోర్హసి.

౨౯౫

సాభివీక్య దిశ స్పర్వా వేణ్యుద్గ్రీభన ముత్తమం.

ముక్త్యా వస్త్రా ద్దదౌ మహ్యం మణి మేతం మహాబల,

౩౦౫

ప్రతిగృహ్య మణిం దివ్యం తవ హేతో రఘూద్వహ.

శిరసా తాం ప్రణమ్యాఽఽర్యా మహ మాగమనే త్వరే,

౩౧౫

గమనే చ కృతోత్సాహ మవేక్య వరవర్ణినీ.

వివర్ధమానం చ హి మా మువాచ జనకాత్మజా,

౩౨౫

అశ్రుపూర్ణముఖీ దీనా బాష్పసందిగ్ధభాషిణీ.

మమోత్పతనసంభ్రాంతా శోకవేగసమాహతా,

౩౩౫

హనుమన్ సింహసంకాశా వుభౌ తౌ రామలక్ష్మణౌ.

సుగ్రీవం చ సహమాత్యం సర్వాన్ బ్రూయా హ్యనామయం,

౩౪౫

యథా చ స మహాబాహు ర్మాం తారయతి రాఘవః.

అస్మా ద్ధ్విఖాంబుసంరోధా త్వం సమాధాతు మర్హసి.

౩౫౫

ఇమం చ తీవ్రం మమ శోకవేగం రక్షోభి రేభిః పరిభర్తనం చ,

బ్రూయా స్తు రామస్య గత స్సమీపం శివ శ్చ తేఽధ్యాస్తు హరిప్రవీర,

౩౬౫

(సాభివీక్య దిశ ఇతి.) దిగవలోకనం రాక్షసోః దృష్ట్వా రావణాయ వక్ష్యంతీతి భయేన,

వేణ్యా ముద్గ్రీభ్యత ఇతి వేణ్యుద్గ్రీభనం, వేణీధార్య మిత్యర్థః. (ముక్త్యా వస్త్రా దితి.) వస్త్రాంచలేన

ఏత త్రవౌఽఽర్యా నృపరాజసింహ సీతా వచః ప్రాహ విషాదపూర్వం.

ఏతచ్చ బుద్ధ్యా గదితం మయా త్వం శ్రద్ధత్స్వ సీతాం కుశలాం సమగ్రం, ౩౩౪

ఇతి శ్రీమద్రామాయణే, సుందరకాణ్డే, సప్తషష్ఠితమ స్కంధః.

అథ అష్టషష్ఠితమ స్కంధః

అథౌహ ముత్తరం దేవ్యా పున రుక్త స్ససంభ్రమః,

తవ స్నేహో న్నరవ్యాఘ్ర సౌహార్దా దనుమాన్య వై. ౧

ఏవం బహువిధం వాచ్యో రామో దాశరథి స్త్వయా,

యథా మా మాప్పుయా చ్ఛీఘ్రం హత్వా రావణ మాహవే. ౨

గ్రథితం మణిం ముక్త్యా, తతః దదా విత్యర్థః. అస్మిన్ సర్గే సార్థసప్తతింశచ్ఛ్లోకాః. ౩౦-౩౩౪

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగారతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవ్యాఖ్యానే, సప్తషష్ఠితమ స్కంధః.

అథ అష్టషష్ఠితమ స్కంధః

అథేత్యాది.) హే నరవ్యాఘ్ర, తవ స్నేహాత్, మయీతి శేషః. సౌహార్దాత్ సుహృద్భా వాత్, ఆప్తత్వా దితి యావత్. అనుమాన్య సంమాన్య. ఉత్తరం తతఃపరం, ఉత్తరం కార్యం వా. పున ర్దేవ్యాఽహ ముక్త ఇత్యన్వయః. ససంభ్రమః, గమనత్వరాన్విత ఇత్యర్థః.

(హనుమతా సితయా ప్రతినివర్తనానుజ్ఞాపననివేదనం)

యది వా మన్యనే వీర వనైకాఽహ మరిందమ,
కస్మింశ్చి త్సంవృతే దేశే విశ్రాంత శ్శోష్య గమిష్యసి.

౩

మమ చాఽప్యల్పభాగ్యాయా స్యాన్నిధ్యా త్తవ వీర్యవణా,
అస్య శోకవిపాకస్య ముహూర్తం స్యా ద్విమోక్షణం.

౪

గతే హి త్వయి విక్రాంతే పున రాగమనాయ వై,
* ప్రాణానా మపి సందేహో మమ స్యా న్నాఽత్ర సంశయః.

౫

తవాఽదర్శనజ శ్శోకో భూయో మాం పరితాపయేత్,
దుఃఖా ద్దుఃఖపరాభూతాం దుర్గతాం దుఃఖభాగినీం.

౬

అయం చ వీర సందేహా స్తిష్ఠతీవ మమాఽగ్రతః,
సుమహాం స్త్యత్సహాయేషు హర్యక్షేషు హరీశ్వర.

౭

కథం సు ఖలు దుష్పారం తరిష్యంతి మహోదధిం,
తాని హర్యక్షసైన్యాని తో వా సరవరాత్మజౌ.

౮

త్రయాణా మేవ భూతానాం సాగరస్యాఽస్య లంఘనే,
శక్తి స్సాస్య ద్వైనతేయస్య తవ వా మారుతస్య వా.

౯

(యది వేత్యాది.) శోకవిపాకస్య, శోకవృద్ధే రిత్యర్థః.

౩-౯

* రామానుజీయం. 'ప్రాణానా మపి సందేహో మమ స్యా న్నాఽత్ర సంశయః' ఇత్యతః పరం 'తవాదర్శనజ శ్శోకో' ఇతి శ్లోకః, అతః పరం, 'అయం చ వీర సందేహా' ఇతి శ్లోకః. కేషుచి త్తోశేషేష్వేతచ్ఛోచద్యయం ప్రమాదా త్పఠితం.

త దస్మి న్కార్యనిర్వోగే వీరైవం దురతిక్రమే,
కిం పశ్యసి సమాధానం బ్రూహి కార్యవిదాం వర. ౧౦

కామ మస్య త్వమే వై కః కార్యస్య పరిసాధనే,
ఫర్యాప్తః పరవీరఘ్న యశస్య స్తే బలోదయః. ౧౧

బలై స్సమగ్రై ర్యది మాం హత్వా రావణ మాహవే,
విజయీ స్వాం పురీం రామో నయే త్త త్స్య ద్యశస్కరం. ౧౨

యథాఽహం తస్య వీరస్య వనా దుపధినా హృతా,
రక్షసా తద్భయా దేవ తథా నాఽర్హతి రాఘవః. ౧౩

బలై స్తు సంకులాం కృత్వా లంకాం పరబలార్ధనః,
మాం నయే ద్యది కాకుష్ఠ స్త త్తస్య సదృశం భవేత్. ౧౪

త ద్యథా తస్య విక్రాంత మనురూపం మహాత్మనః,
భవ త్యాహవశూరస్య తథా త్వ ముపపాదయ. ౧౫

త దర్థోపహితం వాక్యం ప్రశ్రితం హేతుసంహితం,
నిశమ్యాఽహం తత శ్శేషం వాక్య ముత్తర మబ్రువం. ౧౬

దేవి హర్యుక్షనైన్యానా మీశ్వరః ప్లవతాం వరః,
సుగ్రీవ స్సత్త్వసంపన్న స్తవాఽర్థే కృతనిశ్చయః. ౧౭

తస్య విక్రమసంపన్నా స్సత్త్వవంతో మహాబలాః,
మనస్సంకల్పసంపాతా నిదేశే హరయ స్థితాః. ౧౮

ఏషాం నోపరి నాఽధస్తా న్న తిర్యక్ సజ్జతే గతిః,
స చ కర్మసు సీదంతి మహా త్వమితతేజసః. ౧౯

(త దస్మిన్నితి.) కార్యనిర్వోగే కార్యగతౌ, దురతిక్రమే దుర్నిర్వహే. ౧౦-౧౯

(హనుమతా స్వకృతసీతాసాంత్యనప్రకారకథనం)

అసకృత్తై ర్మహాభాగై ర్వానరై ర్బలదర్పితైః,
ప్రదక్షిణీకృతా భూమి ర్వాయుమార్గానుసారిభిః. ౨౦

మద్విశిష్టాశ్చ తుల్యాశ్చ సంతి తత్ర వనోకసః,
మత్తః ప్రత్యవరః కశ్చి న్నాస్తి సుగ్రీవసన్నిధౌ. ౨౧

అహం తావ దిహ ప్రాప్తః కిం పున స్తే మహాబలాః,
న హి ప్రకృష్టాః ప్రేష్యంతే ప్రేష్యంతే హీతరే జనాః. ౨౨

త దలం పరితాపేన దేవి మన్యు ర్వ్యవైతు తే,
ఏకోత్పాతేన వై లంకా మేష్యంతి హరియూథపాః. ౨౩

మమ పృష్ఠగతౌ తౌ చ చంద్రసూర్యా వివోదితౌ,
త్వత్సకాశం మహాభాగే నృసింహా వాగమిష్యతః. ౨౪

అరిష్టుం సింహసంకాశం క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి రాఘవం,
లక్ష్మణం చ ధనుష్పాణీం లంకాద్వార ముపస్థితం. ౨౫

నఖదంష్ట్రాయుధా న్వీరాః సింహశార్దులవిక్రమాః,
వానరా న్వారణేంద్రాభాః క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి సంగతాః. ౨౬

శై లాంబుదనికాశానాం లంకామలయసానుషు,
నర్దతాం కపిముఖ్యానా మచిరా చ్ఛోష్యసి స్వనం. ౨౭

నివృత్తవనవాసం చ త్వయా సార్థ మరిందమం,
అభిషి క్త మయోధ్యాయాం క్షిప్రం ద్రక్ష్యసి రాఘవం. ౨౮

శ్రీమద్రామాయణే, గోపంబరాజీయవిశిష్టే

తతో మయా వాగ్వి రదీనభాషిణా శివాభి రిష్టాభి రభిప్రసాదితా,
జగమ శాంతి మ్ము మైథిలాత్మజా తవాపి శోకేన తదాభిపీడితా.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, వాల్మీకీయే, చతుర్వింశత్యహస్రికాయా
సంహితాయాం, శ్రీమత్సుందరకాణ్డే, అష్టవష్టితమ స్సర్గః.

సుందర కాణ్డ స్స మా ప్తః.

ఇతి శ్రీగోవిందరాజవిరచితే, శ్రీరామాయణభూషణే, శృంగరతిలకాఖ్యానే, సుందరకాణ్డవాక్యఖ్యానే,
అష్టవష్టితమ స్సర్గః.

ఇత్థం కౌశికవంశమా క్తికమణీ ర్గోవిందరాజాభిదో
వాత్స్యశ్రీశతకోపదేశికపదద్వంద్వై కవేవారతః,
పూర్వాచార్యకృతా విలోక్య వివిధా వ్యాఖ్యా ముహూ ర్జ్ఞానకీ
కాంతస్యాఽప్రతిమాజ్ఞయైవ తిలకం సౌందర్యకాండే వ్యధాత్.

శ్రీగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యానే సుందరకాణ్డ స్స మా ప్తః.

యదక్షరపదభ్రష్టం మాత్రాహీనం చ య దృవేత్,
తత్సర్వం క్షమ్యతాం దేవ రామచంద్ర నమోస్తు తే.

సుందరకాండ స్స మా ప్తః